

**DE GESCHIEDENIS VAN DE HERVORMING IN EUROPA
TEN TIJDE VAN CALVIJN**

Door

Dr. J. H. Merle D'Aubigné

**TWAALFDE BOEK
De Hervorming bij de Scandinavische volken, Denemarken, Zweden
en Noorwegen.**

**DERTIENDE BOEK. Blz. 131
Hongarije, Polen, Bohemen en de Nederlanden.**

Totaal 13 boeken

**Amsterdam 1875
B. H. Blankenburg Jz.**

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2016**

INHOUD

TWAALFDE BOEK

De Hervorming bij de Scandinavische volken, Denemarken, Zweden en Noorwegen.

EERSTE HOOFDSTUK.

DE ONTWAKING VAN DENEMARKEN (1515 - 1525).

Johannes Tausen. - Zijn jeugd. - Hij treedt het klooster binnen. Hij vertrekt naar Duitsland. - Hij studeert te Leuven en Keulen. - Hij begeeft zich naar Wittenberg. - Christiern II. - Zijn huwelijk. - De aflaten. - Opstand van Zweden. - Koninklijke wraak. - Martijn Reinhard. - Hij predikt in een vreemde taal. - Men bestrijdt hem door 't belachelijke. - Hij verlaat Denemarken. - De vrijgeveige wetten door Christiern uitgevaardigd. - Godsdienstige hervormingen. - Carlstadt in Denemarken. - Hij wordt teruggezonden. - Nieuwe opstand van Zweden. - De koning neemt de vlucht. - Hij roept tevergeefs de hulp zijner geallieerden in. - De zuster van Karel V. - Zij sterft.

TWEEDE HOOFDSTUK.

HERVORMING TOT STAND GEBRAGT ONDER DE HEERSCHAPPIJ DER VRIJHEID (1524 - 1527).

Frederik hertog van Holsten. Hij wordt tot de troon geroepen. - Hij helt tot de Evangelische leer over. - Hij bewaart het evenwicht tussen Rome en de Hervorming. - Hij kondigt de godsdienstige vrijheid aan. - Het Nieuwe Testament in de Deense taal. - De voorrede van de vertaler. - Ongerustheid der geestelijkheid. - De zoon van de koning begeeft zich naar Duitsland. - Hij verklaart zich voor de Hervorming. - De koning spreekt zich telkens meer uit. - Een prediking van Tausen. - Tausen te Wiburg. - Hij zet er zijn werk voort. - De Hervorming te Kopenhagen. - De bisschoppen willen vervolgen. - Tausen wordt in een kerker geworpen. - Hij predikt door het luchtgat. - De koning hergeeft hem de vrijheid. - De hervorming te Malmö. - De welsprekende Todenbinder. - De gehele stad Malmö voor het Evangelie gewonnen. - Luthers liederen in het Deens vertaald. - Toenemende vorderingen in het gehele land. - De bisschoppen roepen Eck en Cochleüs. Zij weigeren zich naar Denemarken te begeven. - 's Konings toespraak aan de bisschoppen. - De godsdienstige vrijheid is volkomen. - Vergeefse pogingen der bisschoppen. - Koninklijk besluit. - Schijnbare onderwerping der geestelijkheid.

DERDE HOOFDSTUK.

DE HERVORMING ZEGEVIERT ONDER DE REGERING VAN FREDERIK DE VREEDZAME (1527 - 1533).

Worstelingen en bestrijdingen. - Tausens verschillende geschriften. - Een nieuwe bisschop. - Verschiedene hervormingen. - Tausen ijver - Kopenhaagse Rijksdag. - De bisschoppen en de leraars. - De leraars vermeerderen hun prediking. - De bisschoppen zwijgen. - Tausen en zijn ambtgenoten. - Hun geloofsbelijdenis. - De artikelen. - Verwondering der prelaten. - Beschuldigingen der bisschoppen. - Antwoord der Evangelischen. - Zij verzoeken, een openbaar gesprek. - De bisschoppen weigeren. - De leraars bieden de koning een memorie aan. - Zij blijft onbeantwoord. - De zaak des Evangelies zegeviert. - Enige wanordelijkheden. - Frederik bevestigt zijn staatkundige stelling. - Kunstgrepen van de oude koning. - Christiern II valt in Noorwegen. - Korte worsteling. - Christiern wordt gevangengenomen. - Hij vraagt een vrijgeleide. - Hij schrijft aan Frederik. - Hij wordt als Staatsmisdadiger bejegend. - Hij wordt tot levenslange gevangenisstraf veroordeeld. - Hij wordt in een dichtgemetselde slottoren opgesloten. - Hij wordt van allen verlaten. - Luther alleen treedt voor hem tussen beiden. - Frederiks dood. - Hij laat vier zonen na.

VIERDE HOOFDSTUK.
TUSSENREGERING. BURGERKRIJG EN BUITENLANDSE OORLOG
(1533).

De bisschoppen hervatten hoop. - Hun pogingen. - Hun kunstgrepen. - Zij beperken de godsdienstige vrijheid. - Zij wilden de vierde zoon des konings kiezen. - De keuze van een koning wordt uitgesteld. - Tausen wordt ter dood veroordeeld. - Opstand der burgers. - Zij bevrijden Tausen. - Zij bedreigen de bisschoppen. - Tausens verbanning. - Brigitta Gjoë. - De Evangelische worden vervolgd. - Polemiek. - Volksgeschriften. - Lubeck valt Denemarken aan. - Snelle vorderingen - der aanvallers. - Een Rijksdag in Jutland. - Lange besprekingen. - Christiern III wordt ondanks de bisschoppen tot koning gekozen.

VIJFDE HOOFDSTUK.
CHRISTIERN III ALS KONING UITGEROEPEN. - DE HERVORMING
ZEGEPRAALT IN DENEMARKEN, NOORWEGEN EN IJSLAND.
1534

De nieuwe koning zet de oorlog met kracht door. - Hij jaagt de vijanden uit de provinciën. - Hij belegert Kopenhagen. - Hooggaand lijden der belegerden. - Christiern doet zijn intrede in de hoofdstad. - Hij wil de wereldlijke macht der bisschoppen breken. - De bisschoppen worden gevangengenomen. - Algemeen Raad der natie. - Acte van beschuldiging tegen de bisschoppen. - Zij worden allen afgezet. - De vrijheid wordt hun hergeven. - De koning roept Pomeranus. - Poméranus hervormt de Kerk. - Nieuwe kerkelijke wetgeving. - De Hervorming in Noorwegen. - Zij was vooral een werkader regering. - De Hervorming op IJsland. - De twee IJslandse bisschoppen. - Oddur Vertaalt het Nieuwe Testament. - Een Evangelisch bisschop. - Hij sterft. - Pauselijke tegenbeweging. - Zegepraal des Evangelies.

ZESDE HOOFDSTUK.
DE EERSTE HERVORMERS VAN ZWEDEN (1516 - 1523).

Onderscheidene invloeden. - De beide broeders Olaf en Laurens. - Hun eerste studiën te Wittenberg. - Zij wijden zich aan de godgeleerdheid. - Olaf te Wittenberg. - Zijn vriendschap met Luther. - Hij keert in Zweden terug. - De beide broeders en de bisschop Matthias. - Zij zijn getuigen van de moord te Stokholm. - Matthias is onder het getal der Slachtoffers. Lorenz Andersen vervangt Matthias. - Hij is der Hervorming gunstig. - Olaf en Laurens op de begrafenis huns vaders. - Zij wijzen de dienst der monniken af. - Zij verwekken een heviger tegenstand. - Bisschop Brask eist hun dood.

ZEVENDE HOOFDSTUK.
DE BEVRIJDER VAN ZWEDEN ONTVANGT DE HERVORMERS (1519 - 1524.)

Gustaaf Wasa gevangene in Denemarken. - Hij ontsnapt uit de gevangenis. - Hij strijdt voor Zwedens onafhankelijkheid. - Hij vlucht her - en derwaarts. - Hij verneemt de moord te Stokholm. - Hij houdt zich schuil in de bergen. - Hij werkt in de mijnen. - Hij wordt herkend. - Hij wordt verraden. - Hij wordt vogelvrij verklaard. - Hij tracht het volk in beweging te brengen. - Zijn pogingen zijn lange tijd vruchteloos. - Eindelijk ontstaat er een beweging. - Spoedige zegepraal. - Gustaaf wordt tot koning benoemd. - Hij is de Hervorming genegen. - Hij ontvangt de hervormers. - Anderson rijkskanselier. - Olaf prediker te Stokholm. - Aanhangers en tegenstanders - Samenzweringen der bisschoppen. - Bisschop Brask. - Olaf en Laurens voor het kapittel gedaagd. - Hun houding. - Kerkelijk banvonniss

ACHTSTE HOOFDSTUK.
WORSTELINGEN (1524 - 1527).

De geestdrijvers te Stokholm. - Zij worden verbannen. - Olafs huwelijk. - Bisschop Brask snijdt hem af. - De koning treedt tot zijn verdediging op. - De koning besnoeit de rijkdom der geestelijkheid. - Trots van bisschop Magnus. - liet St. Eric - feest. - De koning vernedert de geestelijkheid. - Vrees der bisschoppen. - Magnus stelt een open-

bare bespreking voor. - De koning neemt ze aan. - Olaf tegen Galle. - Spijt der Catholicken. - De gemoederen beiderzijds verhit. - Een valse beschuldiger. - De bisschoppen steunen hem. - De koning maakt een verklaring openbaar. - Hij wil aftreden. - Hij roept de Staten van het koninkrijk bijeen. - Een koninklijk feest. - De bisschoppen vernederd.

NEGENDE HOOFDSTUK.

ZEGEPRAAL. (1527).

Een bisschoppelijke samenzwering. - De Rijksdag van 1527. - Klachten des konings. - Afpersingen der geestelijkheid. - Verwaandheid van bisschop Brask. - De koning legt de kroon neder. - De bisschoppen zegevieren. - Beweging onder het volk. - De Rijksdag verordent een bespreking in zijn tegenwoordigheid. - De koning aangezocht om de scepter te hernemen. - Hij weigert een geruime tijd. - Ten slotte bewilligt hij. - Staatkundige hervormingen. - Godsdienstige hervormingen. - Het besluit van Westeras. - De Rodinsche hiërarchie wordt ontwapend. - De gewapende opstand wordt gedempt. - Kroning van Gustaaf I.

TIENDE HOOFDSTUK.

CAESAROPAPIE (1528 - 1546).

Vergadering te Orebro. - Het gezag der Schriften. - Het onderwijs der leeraren. - De kerkelijke gebruiken. - Concessiën. - Hinderpalen. - Ontevredenheden. - Vorderingen. - Laurens Petersen. - Hij wordt tot aartsbisschop van Upsal benoemd. - 's Konings huwelijk. - Huwelijk van de aartsbisschop. - Vijandigheid der monniken. - Olaf verlangt een volledige hervorming. - De koning wil haar uitstellen. - Verkoeling tussen de koning eendenhervormer. - Olafs klachten. - Verbittering des konings. - De bijzonnen van 1539. - Er steekt een storm tegen Olaf op. - Hij wordt met Anderson in staat van beschuldiging gesteld. - Zij worden ter dood veroordeeld. - De koning neemt genoegen in een boete, - Olaf treedt af en hervat zijn bediening. - De koning wordt het hoofd der Kerk. - Luthers raad. - Half episcopale, half presbyteriaanse orde. - Gustaafs strengheid. - Verontschuldigen. - Gustaaf neemt geen deel aan het Smalkandisch verbond

ELFDE HOOFDSTUK.

DE ZONEN VAN GOSTAAF WASA. (1560 - 1593).

Gustaaf neemt afscheid van zijn volk. - 's Konings ziekte. - Zijn dood. - Erick, de nieuwe koning van Zweden. - Beraadslagingen over het toneel. - Bestrijdingen - Krankzinnigheid van koning Eric. - Moorden. - Dood van Burrey. - Eric wordt afgezet. - Harde gevangenschap. - Koning Jan begunstigt het Catholicisme. - Het Catholicisme krijgt de bovenhand. - De Jezuïeten dringen zich in. - Zij belijden de Evangelische leer. - Zij willen de koning bekeren. - Broedermoord. - Dood van de gewezen koning Eric. - Overgang van Johannes III tot het Catholicisme. - Zijn dood. - De vergadering te Upsal in 1593. - De Augsburgse belijdenis wordt aangenomen.

DE TIENDE BOEK.
Hongarije, Polen, Bohemen en de Nederlanden.

EERSTE HOOFDSTUK.

**DE EERSTE HERVORMERS EN DE EERSTE VERVOLGINGEN IN HONGARIJE
(1518 - 1526).**

De eerste lichtstralen. - Lodewijk II. - Maria van Hongarije. - De Hervorming begint. - De eerste predikers. - Zij willen Luther ontmoeten. - Bedreigingen met vervolgingen. - Onverdraagzaamheid der Rooms Catholieke geestelijkheid. - Lodewijk II en Frederik de Wijze. - Aanmerkelijke vorderingen. - Strengere verordening tegen de Hervorming. - Men begint met de boeken te verbranden. - Gryneus gedrongen om te vluchten. - Nieuwe pogingen. - Een terechtstelling te Buda. - Een andere storm.

TWEDE HOOFDSTUK.

DE GROOTS ZEGEPRAAL VAN SOLIMAN (1526).

Solimans leger. - Niets is in Hongarije gereed. Vergeefse pogingen om een leger te verzamelen. - De kleine schare van koning. Lodewijk. - Slag van Mohacz. - Dood van Lodewijk II - Droefheid der koningin. - Troost voor Luther geboden. - Een lied der berusting. - Twee koningen van Hongarije. - Martelaren te Liebethen. - Vervolgingsbesluit.

DERDE HOOFDSTUK.

**DEVAY EN zijn MEDEARBEIDERS
(1527 - 1538).**

Matthias Biro Devay. - Devay studeert te Wittenberg. - Verscheiden heren nemen de Hervorming in bescherming. - De vervolging verflauwt. - Hervorming te Hermanstadt. Soliman weigert de Protestanten te onderdrukken. - De Augsburgse belijdenis verblijdt de Hongaren - Devay keert in Hongarije terug. - Hij wordt leraar te Buda. - Devay's medearbeiders. - Devay wordt in de gevangenis geworpen. - Hij verschijnt voor de bisschop van Weenen. - zijn verdediging en vrijlating. - Hij wordt opnieuw gevangengezet. Hij vindt een schuilplaats bij graaf Nadasdy. - Strijd met Szegedy. - Devay te Wittenberg. - Brief van Melancton aan Nadasdy. - Devay te Bazel - Drukkerij en scholen. - Stephanus Szantai. - zijn vijanden, de bisschoppen. - Ferdinand beveelt een bespreking. - Verlegenheid der scheidsrechters. - Verlegenheid van Ferdinand. - Pogingen der bisschoppen. - Szantai moet zich in ballingschap begeven.

VIERDE HOOFDSTUK.

**VOORTGANG DER EVANGELIEVERKONDIGING EN DER ZWITSERSE
HERVORMING. (1538 - 1545).**

Zwingli's leer dringt in Hongarije door. - Sommige gemoederen worden er door ontrust. - Staatkundige verdeeldheden. - Nieuwe inval der Turken. - Verstrooiing der Evangelische leeraren. - De Muzelmaanse gewelddadigheden nemen af. - De Christenen hervatten moed. - Voortgang der Hervorming. - Devay in Zwitserland. - Hij neemt de leer van Calvijn aan. - Smart van Luther. - Martin van Kalmance. - De vijandschap die hij verwekt. - De priesters dringen op, vervolging aan. - Verordeningen van Ferdinand. - Moed van de Christenen te Leutschau. - Stephanus Szegedy. - zijn kennis en welsprekendheid. - zijn geschriften. - Hij neemt de leer van Calvijn aan. - Hij haalt zich de haat der pausgezinden op de hals. - Hij wordt verbannen.

VIJFDE HOOFDSTUK.

**HET EVANGELIE IN HONGARIJE ONDER DE HEERSCHAPPIJ DER TURKEN
(1545 - 1548).**

Rome vervolgst. - - Het Islamisme verdraagzaam. - - Het Concilie van Trente. - De eenheid der Christenen in Hongarije. - Geloofsbelijdenissen. - Szegedin in het Zuiden van Hongarije. - Hij wordt opnieuw verbannen. - Emeric Eszaky. - Het Evangelie te

Tolna. - De Turken weigeren te vervolgen. - Het Evangelie breidt zich uit. - De heerschappij der. Turken gunstig voor het Evangelie. - Geheel Transsylvanië heeft het geloof omhelsd.

ZESDE HOOFDSTUK.
BOHEMEM, MORAVIË, POLEN
 (1518 - 1521).

De broeders der eenheid. - Betrekkingen met Luther. - Luthers welwillendheid. - Besprekingen over het Avondmaal - De Calixtijnen. - De Bohemers evangeliseren Polen. - Eerste gevolgen. - Luthers Hervorming dringt in Polen door: - Jacobus Knade te Dantzig - - Het Evangelie wordt wèl ontvangen - Godsdienstige vrijheid - een omwenteling te Dantzig. Hervorming der Kerk. - De Catholieken doen deswege een beroep op de koning. - Sigismonds strengheid. - Het Evangelie zegepraalt ten slotte. - Het Evangelie te Krakau. - Vele voorname mannen nemen het aan. - Luthers woorden. - Beproeving der Hervorming in Rusland.

ZEVENDE HOOFDSTUK.
DE POOLSE HERVORMING (1524 - 1527),

Johannes van Lasco. - Hij begeeft zich naar Zurich. - zijn betrekkingen met Zwingli. - Hij vertoeft te Bazel. - zijn vertrouwelijkheid met Erasmus. - Hit bestudeert de heilige Schriften. - zijn vlijt en vorderingen. - Geestelijk levensgenot te Bazel. - Lofspraken van Erasmus. - Van Lasco wordt gedrongen Bazel te verlaten. - zijn reizen. - Hij - keert in Polen terug. - Zijn leven aan het hof. - zijn Misrekeningen. —
 Hij wordt van ketterij verdacht. - Een onderzoek. - Van Lasco verloochent de Hervorming. - Val. - Eerbewijzen. - Ontwaking des gewetens. - Van Lasco begrijpt de waarheid beter. - Vrijheid. - Nieuwe eerbewijzen. - Van Lasco weigert ze. - Hij verlaat Polen. - Hij begeeft zich naar de Nederlanden.

ACHTSTE HOOFDSTUK.
DE POOLSE HERVORMER IN DE NEDERLANDEN EN OOST – FRIESLAND
 (1537 - 1546).

Van Lasco huwt - Beproevingen en vertroosting. - Godsdienstige toe - stand van Friesland. - Van Lasco in Polen. - Hij keert in Friesland terug. - zijn betrekkingen met Hardenberg. - Hij tracht het van Rome los te maken. - Van Lasco superintendent in Friesland. - Voorzichtigheid en ijver. - Beschuldigingen. - Bedreigingen. - Haat der monniken. - Een brief van Van Lasco. - God of de wereld. - De hervormer overwint. - Geduld en voorspoed. —Verschillende secten. - Een valse Christus. - Hij wordt ontmaskerd. - Het Kerkelijk bestuur. - De leer. - Tegenstand. - Nieuwe kracht. - Kwellingen. —Een verborgen beschermer. - Viglius van Zuylchem. - zijn hoge plaats. - Geheim rapport betreffende zijn bedoelingen. - zijn wezenlijke gevoelens. — Tegenstelling.

NEGENDE HOOFDSTUK. Blz. 208
DE HERVORMING BEGINT IN DE NEDERLANDEN
 (1518 - 1524).

Vrijheid en rijkdom. - Eerzucht van Karel V. - De voorgangers der Her - vorming. - De Hervorming te Antwerpen. - De Hervorming te Leuven. - Erasmus aangevallen. - Gewelddadigheden der monniken. - Verdraagzaamheid der overheden. - Geroep der monniken. - Vervolgingsbesluit. - Jacobus Spreng wordt gevangen genomen. - zijn her - roeping. - zijn smart en zijn berouw. - De inquisitie. - Cornelis Grapheus, Erasmiaan. - Hij wordt in de gevangenis geworpen. - Vergeefse afzwering. - Hendrik van Zutphen, Evangelist. - Zijn verblijf te Wittenberg. - Zijn prediking te Antwerpen. - Hij Wordt gevangen genomen. - Hij wordt door het volk verlost. - Hij overlijdt in Holstein. - Het Augustijnerklooster geslecht. - Talrijke bijvalsbetuigingen aan de Hervorming. - De

hemelse Bruidegom. - Geloof en moed. - Onwettige Kerkvergaderingen. —Een martelaar. - Verdraagzaamheid van sommige bisschoppen. - Een geestdrijver. - Raadgevingen van Luther.

TIENDE HOOFDSTUK.

DE HOEKSTENEN.

Karel V. - zijn politiek in de Nederlanden. - Karel van Egmond schrijft aan de Paus. - 's Pausen antwoord. - Jan de Bakker. - Zijn geloof. - Hij breekt met Rome. - Hij wordt in de gevangenis gezet. - Zijn rechtsgeding. - Hij weigert elke herroeping. - zijn veroordeling. - Zijn marteldood. - een legende. - Vergeefse poging tot uitwendige hervorming. - Nieuw vervolgingsbesluit. - De humanist Gnapheus - De weduwe Wendelmoet. - Men tracht haar aan het wankelen te brengen. - Haar veroordeling. - Haar terechtstelling. - Het hernieuwd Evangelie.

ELFDE HOOFDSTUK.

DE SLAGTOFFERS VAN KAREL V.

De meedogendheid van Karel V. - De woede van Karel van Egmond. —De doodvonnissen vermeerderen. - De marteldood van Willem van Zwolle - De slachtoffers van Karel V. - Dood van Margaretha van Oostenrijk. - Maria van Hongarije, landvoogdes der Nederlanden. - Haar valse positie. - Cornelis Croens. - Johannes Sartorius. - Twistgesprekken. - Enige boeken van Sartorius. - Nieuw vervolgingsbesluit. - Een moedige stad. - Een martelaarsfamilie. - Verguizingen en eerbewijzen. - Droefheid en angst. - De geestdrijvers. - Wrede dweperij. - Verkeerde gisting. - De geestdrijvende profeten. - De kleermaker Bockhold. - Uitspattingen en dwaasheden. - De geestdrijverij is een dochter der vervolging. - De Nederlanden maken zich van 't Lutheranisme los om het Calvinisme te omhelzen

TWAALFDE HOOFDSTUK.

LEUVEN. (1534 - 1544.)

Pierre Bruly te Gent. - De Evangelisten. - Antonia en Gudule. - De pastoor Jan van Ousberghen. - De gelovigen. - Een onschuldige wandeling. - De geheime samenkomsten. - Stoutmoedigheid van de beeldhouwer Beyaerts - Besmettelijke ziekte te Leuven. - Gevangennemingen te Leuven. Een nachtelijke gevangenneming. - Drie en twintig gevangenen. - De ondervragingen. - Eenvoudige vrouwen brengen de wijzen in verlegenheid. - Paul de Roovere. - Men jaagt hem vrees aan. - Hij trekt zich terug. - Nieuwe slachtoffers. - Grote krachtsontwikkeling. - Terechtstellingen. - Antonia van Roesmals. - Zij wordt levend begraven. Gilles Tielmans. - Zijn eenvoudig geloof. - Zijn grenzenloze liefdadigheid. - Zijn Evangelische ijver. - Schrik en verwarring onder de gelovigen. - Gilles Tielmans wordt in de gevangenis geworpen. - De Evangelieverkondiger Van Ousberghen. - Zijn gevangenneming. - Zijn proces. - Zijn vrees. - Zijn veroordeling. - Een groot licht. - Terdoodbrenging van Van Ousberghen. - Terdoodbrenging van Gilles Tielmans.

TWAALFDE BOEK

De Hervorming bij de Scandinavische volken, Denemarken, Zweden en Noorwegen.

EERSTE HOOFDSTUK.

DE ONTWAKING VAN DENEMARKEN (1515 - 1525).

Johannes Tausen. - Zijn jeugd. - Hij treedt het klooster binnen. Hij vertrekt naar Duitsland. - Hij studeert te Leuven en Keulen. - Hij begeeft zich naar Wittenberg. - Christiern II. - Zijn huwelijk. - De aflaten. - Opstand van Zweden. - Koninklijke wraak. - Martijn Reinhard. - Hij predikt in een vreemde taal. - Men bestrijdt hem door 't belachelijke. - Hij verlaat Denemarken. - De vrijgevege wetten door Christiern uitgevaardigd. - Godsdienstige hervormingen. - Carlstadt in Denemarken. - Hij wordt teruggezonden. - Nieuwe opstand van Zweden. - De koning neemt de vlucht. - Hij roept tevergeefs de hulp zijner geallieerden in. - De zuster van Karel V. - Zij sterft.

De Scandinaviërs, mannen van het Noorden of Noormannen, die drie verschillende landen bewoonden, Denemarken, Zweden en Noorwegen, omhelsden tezamen de Hervorming. Zij had eigen wortels in elk van de drie landen, maar het gewerd hun in het wezen van de zaak uit Duitsland, de enige natie van Europa waarmee hun bewoners aanhoudende betrekkingen hadden.

Een opperhoofd, Odin geheten, wiens geschiedenis met fabels is vermengd, verscheen omtrent het begin van de Christelijke jaartelling in Europa. Zittende op een paard met acht poten, een lans in de hand, twee raven op de schouders, die hem tot boden dienden, kwam bij aan het hoofd van een volk dat hij diep uit Azië bracht. Zijn afstammelingen werden koningen van de Gothen en van de Cimbren. Hijzelf werd de god dezer volken, de vader van de goden, het voorwerp van een onzinnige en bloedige verering.

Een Christen, Anschar geheten, even zachtaardig als Odin bloeddorstig was geweest; en even geschikt om liefde in te boezemen als de vader van Thor om vrees te verwekken, werd in de negende eeuw *de apostel van Scandinavië*. Tegen het einde van de veertiende eeuw verenigde de vrede van Calmar de drie koninkrijken.

De Scandinaviërs, evenals de Duitsers met diep gevoel begaafd, hebben misschien een minder rijke aanleg, maar bezitten groter geestkracht dan zij. Deze landen schenen weinig geschikt om de Hervorming te omhelzen. De geestelijkheid was er machtig; de adel volgde meestal de inblazingen van de priesters; maar het volk zou zonder hevige begeerten, zonder driftige bewegingen of hartstochtelijke uitingen zich eindelijk met beslistheid voor de waarheid en de vrijheid verklaren.

In de harten van de zonen van het platteland en van de oevers van de zee begon in de zestiende eeuw de liefde tot het Evangelie te ontluiken.

Het eiland Funen, in het midden van de Deense staten gelegen, tussen Jutland en het eiland Seeland, is een, groen en bosrijk oord met schilderachtige rotsen, ingesneden door de zee, wier fjorden dikwijls ver landwaarts inkopen. Bij één van die golven bevindt zich het dorp Kiertminde, ten Noordoosten van de Grote Belt. Tegen het einde van de vijftiende eeuw leefde in dit dorp een arme landbouwer, Tausen geheten, wie in 1494 een zoon geboren werd die hij Johannes noemde. Het kind speelde aan de

oevers van de Grote Belt, waar de zee en hare uitgestrekte ruimte, de golven die tegen het strand braken, de vissersvaartuigen, de schepen in de verte, de afgronden en de stormen de eerste verschijnselen waren door zijn blikken troffen. Zijn vader was arm en Johannes hielp hem al vroeg bij zijn werkzaamheden. Hij vergezelde hem naar de met hop beplante akkers, of trad met hem in de vissersboot, om de golven van de zee te tarten. Daar de gewoonte meebracht dat elk zijn eigen klederen, meubelen en zelfs zijn gereedschappen vervaardigde, leerde Johannes van alles een weinig. Maar er was in hem een aanleg die hem tot een hogere roeping scheen te bestemmen dan die van landbouwer of visser. Zijn vader sprak er dikwijls met zijn moeder over. Maar het bedroefde hen dat hun armoede hun belette hun kind een behoorlijke opvoeding te geven¹.

De geest, die God in een kind legt, komt echter dikwijls de grootste hindernissen te boven. De mannen die zichzelf vormen zonder hulp van buiten zijn gewoonlijk die, welke de grootste invloed op hun tijdgenoten oefenen. Er was in **Johannes Tausen** een vurige begeerte tot de studie² en God wil nooit het doel zonder de middelen bereiden. Op vijf of zes mijlen van het dorp, te Odensee, een oude stad, voor wier grondlegger Odin doorging en wiens naam zij ten minste voerde, bevond zich een school verbonden aan de hoofdkerk. Daar plaatsten de ouders Johannes, die, arm als Luther, gelijk hij zijn brood won door in koor met andere knapen aan de rijke huizen van de stad te zingen. Hij onderscheidde zich weldra onder de scholieren, en enige jaren later nam een bezitter van een kroondomein, met name Knud Rud, die een onderwijzer zocht, hem als zodanig in zijn gezin op³.

Het geven van onderwijs kon de verheven wensen van Tausen niet bevredigen. De godgeleerdheid, die zich met God en de bestemming van de mensen bezig houdt, stond in zijn oog boven alle wetenschappen. Nog een andere beweegreden had hij om er zich mee bezig te houden. De liefde tot de hemelse goederen was nog niet in zijn ziel ontwikkeld, maar wel wenste hij reeds een schone plaats op de aarde in te nemen. Alleen de geestelijkheid en de adel hadden in Denemarken enige invloed. En daar Tausen niet van adel was wenste hij ten minste priester te worden. Er bevond zich in zijn buurtschap, te Antwerskov, een Johanniter klooster, één van de rijkste van het koninkrijk en welks prior Eskill, niet alleen een machtig prelaat maar bovendien vast raadheer van de kroon was. Door de begeerte voortgedreven, verzocht Tausen in dit klooster te worden opgenomen en legde er in 1515 op een en twintigjarige leeftijd, dezelfde leeftijd waarop Luther het klooster binnentrad, zijn geloften af. De Johanniten en de Augustijnen hadden dezelfde regel. Tausen openbaarde terstond een vurige begeerte om zijn kennis te vermeerderen en vooral om zich tot de prediking te bekwamen. Hij was prediker geboren. Hij gevoelde zich voor het publieke woord bestemd. Daar hij het gewicht kende dat het Woord in de Kerk heeft, oefende hij zich en predikte dikwijls. Er was leven in zijn prediking, en de prior die hem gaarne hoorde vleide zich met de gedachte, dat deze jeugdige redenaar eens luister aan zijn klooster zou bijzetten. Een geheel andere toekomst was voor Tausen weggelegd. Hij had talent; maar dat talent moest dienen om de Kerk weer op te richten, buiten het Rooms-Katholicisme.

De studies, waarop zich de jongeling toelagde met een goed geweten en zonder huichelarij, brachten hem onwillekeurig tot de ontdekking, van verscheiden dwalingen in de Roomse leer; en tegelijkertijd werd zijn zedelijk gevoel gekwetst door het ijdel

¹ “Quamquam nec parentum, ruxticorum quippe, conditio, nec rei familiaris inopia permitterent ut ad litterarum studie applicaret animum” (Gerdesius, *Annales Reformationis*, III, blz. 355).

² “In studia propensionem ab infantia vehementem” (*Ibid*).

³ Bröndlund, *Memoria. J. Tausani*. Munter, *Kirchengeschichte von Dänemark*, I, blz. 73.

gesnap en de bedorvenheid van de monniken. Weldra begon hem een ander licht dan dat van hetgeen hij las en opmerkte te beschijnen. Een nieuwe wereld, die haar schitterende stralen ver van zich schoot, was toen in Germanië ontstaan. Gedurig kwamen er schepen na Lubeck de havens van Funen en Seeland binnen en brachten bijzonder nieuws mee. De kooplieden die met deze schepen meekwamen spraken over een monnik die tot dezelfde regel behoorde als Tausen, een man van grote zedelijke reinheid, die met kracht, een levend en leven-vernieuwend geloof verkondigde. Een levenwekkende koelte uit Saksen komende, bereikte aldus de Scandinavische eilanden. Dit gaf een nieuwe stoot aan de gevoelige, edelmoedige en begerige ziel van Tausen. Daar hij zich van duisternis omringd voelde, begon hij te verlangen naar die streken van Duitsland, die hem voorkwamen door een levend en Goddelijk licht beschenen te worden. Hij deelde zijn prior zijn begeerte mee. Deze, menende dat een verblijf in de vreemde zijn jongen vriend meer geschikt zou maken om zijn orde te doen schitteren, stond hem het gevraagde verlof toe en voegde erbij dat hij zelf de reiskosten uit de inkomsten van het klooster zou betalen⁴. “Gij kunt,” zei hij “een hogeschool bezoeken, ik zonder er slechts één uit, die van Wittenberg.” Men beval hem Leuven aan, beroemd wegens haar gehechtheid aan de Roomse leer.

Tausen vertrok in 1517, het gedenkwaardige jaar waarin de Hervorming aanving, en begaf zich naar Leuven, in de hoop dat daar enige vonken van Wittenberg zouden overkomen maar hij trof er niets dan duisternis aan. Het ontbrak hem aan lucht; hij kon geen adem halen. En dichter, hij de stad wensende te komen vanwaar de verlichtende stralen uitgingen, begaf hij zich naar Keulen. Maar daar vond hij, evenals in Leuven, alleen de ijdele vragen van een dorre scholastiek. Afkerig van die nietswaardigheden, van die ongerijmdheden⁵, gevoelde hij een steeds levendiger behoefte aan een zuivere leer en degelijke studies. De geschriften van Luther die te Keulen kwamen werden er met evenveel graagte gelezen als gedurende de oorlog de berichten van een groot leger worden gezocht. Onder degenen die ze verslonden was Tausen de ijverigste; de ene dag waren het de *Astériques*, de anderen de *Resolutiën*, vervolgens het gesprek over de *excommunicatie*, ten slotte nog andere. Als hij zijn lezing geëindigd had sloot hij met hoogachting het boek. “O, wat zou het zijn,” sprak hij bij zichzelf, “als ik hem zelf hoorde!”

Hij gevoelde zich door twee tegenovergestelde krachten aangetrokken; het bepaald verbod van zijn prior hield hem terug; het levende woord van Luther riep hem. Zal hij gaan ? Zal hij niet gaan ? Een hevige strijd beroerde zijn ziel; wat zal hij kiezen, nacht of dag ? Wordt niet in de Schrift gezegd dat men bereid moet zijn alles te verkopen ten einde de waarheid te kopen? Hij aarzelde niet, en de onbezonnen gelofte vergetende die hij gedaan had, verliet hij in 1519 de oevers van de Rijn en begaf zich naar Wittenberg. Hij hoorde Luther en Melanchton; hij was daar toen het *Beroep op de Duitsen adel* verscheen, toen Luther de bullen van de paus verbrandde, toen de hervormer naar Worms vertrok om voor Karel V te verschijnen. In het Evangelie de waarheid en de vrede vindende die hij zozeer had gezocht, omhelsde de jeugdige Scandinaviër van ganser harte de zaak van de Hervorming. In October 1521 verliet hij Saksen en keerde in het klooster terug, vast besloten om in zijn vaderland het licht te laten schijnen, dat hij te Wittenberg gevonden had⁶.

Vier jaar was sedert zijn vertrek voorbijgegaan, en er deden zich in Denemarken nieuwe dingen voor. De geschriften van Luther waren tot Kopenhagen doorgedrongen

⁴ “Adiret universitatem, excepta sola atque unica Wittebergensi” (Gerdesius, *Annales Reformationis*, III, blz. 356. Munter III, blz. 74)

⁵ “Nugarum et ineptiarum”, (*Ibid*).

⁶ Gerdesius, *Annales Reformationis*, III, blz. 356. Munter III, blz. 74.

en werden daar gretig gelezen. Tausen vond in zijn vaderland vooral twee mannen, die geroepen schenen om het werk van de Hervorming voor te bereiden. De eerste was Paulus Eliae van Hollandse oorsprong⁷, prior van een onlangs gesticht Karmeliter klooster, welks leden over het algemeen verlichte mannen waren, die enige genegenheid voor Luther koesterden. De andere was een jong edelman, die zich geenszins aan de theologie dacht te wijden, Pieter Klein van Rozefontein geheten. Reeds vroeger dan Tausen had hij Luther en Melanchton gezien en gehoord en in 1519 uit Kopenhagen teruggekomen, had hij zich ten taak gesteld partij te trekken van al zijn familie en vriendschapsbetrekkingen, om invloed op de geesten te oefenen en hen voor de Hervorming te winnen. De voornaamste dergenen die hij gunstig voor het Evangelie stemde was de koning zelf⁸.

Deze vorst, Christiern II, in 1513 tot de troon gekomen, op de leeftijd van twee en dertig jaar, souverain van de drie Scandinavische koninkrijken, had een buitengewoon karakter. Met een doordringende blik begaafd, ging hij naauwlettend de gebreken van de wetgeving van zijn lands en de gebreken van zijn eeuw na, en wist er met vaste en krachtige hand verbetering in te brengen. De drukkende macht van de adel en de geestelijkheid te fnuiken, de toestand van de burgers en boeren te verbeteren, was het doel van zijn regering; doch men moet erkennen dat het hem bij deze onderneming eigenlijk hem zijn eigen belang te doen was. Ofschoon een beminnaar van verlichting, wetenschap, landbouw, handel en nijverheid, volgde hij toch zijn barbaarse voorouders; hij was wreed en helde sterk tot uitersten over. Reeds in zijn jeugd verbaasden de buitengewone licchaamsoefeningen waaraan hij zich overgaf zijn meesters, en zijn nachtelijke tochten, zijn buitensporigheden van allerlei aard maakten het onderwerp van alle gesprekken uit. Later kon men, in de oorlog, zijn vlugheid en zijn veldheerstalent bewonderen; in de vrede zijn macht om zich te doen gehoorzamen; en terwijl de gezondheid van zijn vaders begon te wankelen, toonde hij een toewijding aan de zaken, waartoe men hem niet in staat had geacht. Maar deze Noordse man behield altijd de woeste inborst van een wilde en leerde nooit de boze geesten bedwingen, die hem bezielde. zijn drift eerbiedigde ouderdom noch deugd noch grootheid, en terwijl hij het despotisme van de kasten bestreed, was hij zelf de grootste despoot⁹.

Christiern II, begrijpende dat hij ter uitbreiding van de Scandinavische macht grote bondgenoten behoefde, vroeg de hand van Isabella, zuster van keizer Karel V, en verkreeg ze. De prinses, vijftien jaar oud, kwam in Augustus 1518 te Kopenhagen aan met een bruidschat van 300.000 Florijn. De eerbewijzen, die zij bij haar intrede in de hoofdstad ontving, gingen haar krachten te boven; terwijl de bisschop een langgerekte toespraak tot haar richtte, verbleekte zij, wankelde, viel in onmacht en de eerste van haar hofdames ving haar in haar armen op. De koning bewees haar vele oplettendheden, doch te midden van de feesten en de koninklijken praal doorboorde een pijnlijke doorn de ziel van de dochter van de Cesars.

Gedurende een oponthoud te Bergen, in Noorwegen, van hetwelk hij onderkoning was geweest, had Christiern kennis aangeknoopt met een jong en schoon Hollands meisje, Dyveke geheten, wier moeder, Sigbrit, een logement hield. De vorst vatte een vurige genegenheid voor haar op en leefde voortaan met haar. Zij stierf in 1517, doch haar moeder, een trotse, heerszuchtige en driftige vrouw, die de kunst verstond van harten

⁷ Olivarius, *Hist. de Vila P. Eliae Carmel*. Gerdesius III, blz. 339.

⁸ Gamst, *de Petro Parvo Rosaefantano*. Men noemde hem in het Deens, in plaats van *Parvus*, Litle, waarvan men *Lille* heeft gemaakt, onder welek naam hij het meest bekend is. Gerdesius, III, blz. 341.

⁹ Zie de door Gram verzamelde documenten, *Om Kong Christiern den Andersns forehaft Reformation*. Mallet, *Hist. du Danemark*. Deel III.

te veroveren en zelfs in de staatszaken geschikte raad wist te geven, behield na de dood van haar dochter de gunst van de vorst. Zij nam de eerste plaats in, en wanneer de koning zich bij haar bevond, waren de grootste heren en de aanzienlijkste staatsdienaren verplicht voor zijn deur onder regen en sneeuw het ogenblik af te wachten, dat zij konden worden toegelaten. De koude staatkunde, die zij voorstond, deed deze woeste vorst de zwaarste misslagen en verschrikkelijkste daden begaan¹⁰. Een gevolmachtigde van de paus, Arcimbold geheten, die in 1517 door vele vleijerijen van de koning vergunning had bekomen om aan de volken van het Noorden aflaten te verkopen, had zijn winkels voor de voornaamste kerken opgeslagen. “Door de macht van onze Heere Jezus Christus”, zei hij, “en van de heilige vader de paus, spreek ik u vrij van al de zonden, die gij begaan hebt, hoe talrijk zij ook zijn mogen, en ik hergeef u de reinheid en de onschuld die gij bezat toen men u doopte, ten einde u hij uw dood de poorten van de hemel geopend worden”¹¹. Niet tevreden met zich van het geld van de lieden meester te maken, wilde de pauselijke gevolmachtigde ook de gunst van de vorsten winnen. Hij gebruikte daarbij zoveel overleg, dat hij slaagde. Christiern ontdekte hem zijn plannen en de diepste geheimen van zijn regering, in de hoop, dat of de legaat of de paus zelf zijn plannen zouden steunen.

De koning bevond zich inderdaad weldra in ernstige moeilijkheden. Zweden verbrak het verdrag van Calmar, verklaarde zich onafhankelijk van Denemarken, en de aartsbisschop van Upsala, Troll, die de Deense oppermacht had trachten te handhaven, werd door de Zweden in de kerker geworpen. De paus, verbitterd over dit feit, kwam Christiern te hulp door het land in de ban te doen. Tegelijkertijd versloeg de koning de Zweden. Wij hebben niet in de bijzonderheden van deze strijd te treden; wij moeten alleen de verschrikkelijke aanslag verhalen, waarmee deze vorst zijn zegepraal kroonde.

In November 1520 zou Christiern II, de overwinnaar van zijn onderdanen, te Stockholm worden gekroond. De opstand van Zweden had hem zeer verbitterd; zijn hoogmoed was er door gekrenkt geworden en de hevige opbruising van zijn hart was geenszins neergezet. Hij wilde een schitterende, wrede wraakoefening; maar hij ontveinsde zijn toorn en liet zijn plannen niet bemerken. De prelaten de edelen, de raden en andere aanzienlijken uit Zweden, die tot de plechtigheid waren uitgenodigd, verwachtten dat de kroning bij uitstek luisterrijk zou zijn; de vertrouwelingen van de konings zeiden dat zij verschrikkelijk zou zijn.

Christiern had tot raadsman en biechtvader een voormalige barbiersbediende, een bloedverwant van Sigbrit, die, zijn meester goed kennende, niet ophield hem in te blazen dat hij, om waarlijk koning van Zweden te zijn, zich van al de Zweedse aanzienlijken moest ontdoen. Steunende op de pauselijke bul, die de ban over het gehele koninkrijk en over al zijn onderdanen had uitgesproken, poogde de vorst de arm van de Roomse opperpriester te zijn en besloot zich zonder terughouding aan zijn barbaarse hartstochten over te geven. Hij nodigde op het kasteel ongeveer honderd edelen, prelaten en raadshoeren; ontving hen met een hoogst vriendelijken glimlach, omhelsde hen, wiegde hen met ijdele beloften en valse hoop in slaap, en begeerde dat drie dagen aan alle soorten van vermaak werden gewijd. Terwijl hij afgrijpselijke plannen beraamde, praatte, lachte, schertste hij met zijn gasten, en deze waren opgetogen over de minzaamheid van een vorst voor wiens boosheid men hun vrees had ingeboezemd. Opeens, de 7^e November, verandert alles. De feestelijkheden houden op, de muzikanten en de potsenmakers verdwijnen en de boogschutters

¹⁰ Duaningius. *Christianus II. Mallet, Hist. du Danemark* deel III. Raumer, *Geschichte Europas*. II, blz. 100.

¹¹ Pontoppidan. *Kirchenhist.* boek VI, hoofdst. 3. Munter, III, blz. 12.

vervangen hen. Er wordt eens gerechtplaats opgericht. Volgens overeenkomst met de koning, treedt de aartsbisschop Troll als beschuldiger van de heren en andere Zweden op, die hem van zijn aartsbisschoppelijke zetel hebben verjaagd. Terstond benoemt de koning een gerechtshof, waarin hij alleen vijanden van de beschuldigten doet plaats nemen. Slechts al te goed wetende welke misdaad zij te straffen hadden, kweten zich de rechters van hun taak door de heiligschennende mannen, die een bisschop hadden durven gevangen zetten, voor ketters te verklaren; en op ketterij stond de doodstraf. De volgende dag, 8 November, tegen de morgen, zijn de poorten van de stad en alle huizen gesloten; de straten zijn vol soldaten en kanonnen, en tegen de middag verlaten de gevangenen, door wachten omringd, droevig en langzaam het kasteel. Dadelijk verspreidt zich in de stad het gerucht, dat de bisschoppen, de edelen en de raadsheren, die gasten van de koning waren geweest en die de vorst zo schitterend had onthaald, naar de grote markt werden gevoerd en daar ter dood zouden worden gebracht. In weinig tijds was de markt met de hoofden van de lijken van de edelen en van de geachtste prelaten van Zweden bedekt¹².

Zulk een monarch moest wel weinig gunstig gestemd schijnen voor de Hervorming. Toch boezemden de onderneming door Luther op touw gezet en de veranderingen die zij in de staten te weeg bracht hem belangstelling in en troffen hem. Hij meende dat een godsdienstige hervorming de macht van de bisschoppen zou beperken; dat de Senaat door hun uitsluiting zou worden verzwakt en dat het domein van de kroon zou verrijkt worden. Tegelijkertijd was zijn grote schrandereheid getroffen door de dwalingen van Rome en de indrukwekkende waarheid van het Evangelie.

Van moeders zijde een neef van keurvorst Frederik van Saksen, stelde de koning belang in een godsdienstige beweging, die door deze doorluchte vorst werd goedgekeurd. Deze zonderlinge man meende dat hij, zonder zich van Rome te scheiden, in zijn land de Evangelische leer kon invoeren. Hij besloot op de paus te leunen om zich van de machtigste van zijn onderdanen te ontdoen, en op Luther om de overige te onderwijzen. Hij wendde zich derhalve tot zijn oom met het verzoek hem een leraar te zenden, die geschikt was om de godsdienst te zuiveren, welke door de grote traagheid van de priesters was bedorven geworden¹³. De keurvorst deelde dit verzoek aan de theologanten te Wittenberg mee, die doctor Martijn Reinhard uit het aartsbisdom Wurtzburg aanwezen, naar het schijnt op aanbeveling van Carlstadt.

Reinhard, die een weinig van het bewegelijk en opgewonden karakter van Carlstadt schijnt gehad te hebben, kwam in December 1520 te Kopenhagen¹⁴; de koning wees hem voor zijn prediking de St. Nicolaaskerk aan. De inwoners van Kopenhagen, begerig om de nieuwe leer te horen, begaven er zich in menigte heen; maar de redenaar sprak Duitsch en zijn hoorders verstonden alleen Deens; hij wendde zich tot de hoogleraar Elim, die zich bereid verklaarde zijne preken te vertolken. Verstoord omdat hij niet verstaan werd, trachtte meester Martijn wat hem ontbrak te vervangen door sterke stemgeluiden en menigvuldige, levendige en onnatuurlijke gebaren¹⁵. De verwonderde toehoorders verstonden niets, maar volgden in verbazing die haastige bewegingen van armen, handen, hoofd en het gehele lichaam met de ogen. De priesters die enig middel zochten om de vreemdeling te verwijderen grepen deze omstandigheid aan; zij begonnen niet deze belachelijke gebaarmaking te schertsen en zetten het volk tegen de Duitse redenaar op, zodat hij, de kerk binnentredende, met

¹² Het handschrift bevat op de kant deze noot: *Eenige bijzonderheden uit de documenten bijvoegen*. De schrijver heeft zijn voornemen niet volbracht, de bijzonderheden ontbreken. (*De [Fransche] Uitgever.*)

¹³ Suaningius, *Vita Christierni II*. Gerdesius, III, blz. 342.

¹⁴ “Ex jussu principis vocatus, huc venit.” (Register der theologische faculteit van Kopenhagen).

¹⁵ Scultetus, *Hist. litt. Ref.* I, blz. 33

spot, gegrijns en bijna met uitjouwing werd ontvangen¹⁶. De geestelijkheid besloot nog meer te doen. Er was in Kopenhagen een jongen die bekend stond wegens zijn bekwaamheid, om op een grappige wijs het gezicht, de bewegingen en de spraak van iedereen na te maken. De kanunniken van St. Maria haalden hem tegen een goede beloning over, geregeld de preken van Martijn Reinhard bij te wonen, en zijn gebaren, gelaatstrekken en stembuigingen na te gaan. In weinig tijds leerde de jolige knaap het accent, de stem, de gebaren van Reinhard volkomen nabootsen. Van nu af aan werd deze kluchtige gebaarmaker de onmisbare gast aan alle banketten. Hij verscheen daar in een kleding gelijk aan die van de redenaar, en terwijl men hem luid groette noemde men hem meester Martijn. Hij hield de hoogdravendste redevoeringen over de onheiligste zaken en deed ze van zo goed geslaagde gebaren gepaard gaan, dat men, dit caricatuur ziende en horende, de meester in de kunsten zelf meende te zien en te horen¹⁷. Hij zwaaide zijn armen rechts, links, naar boven, naar beneden en deed de lucht weergalmen van de doordringende of gerekte geluiden van de redenaar. Aan tafel overlaadde men hem met vlees en wijn om hem nog buitensporiger te maken. Men volgde hem van wijk tot wijk, van straat tot straat, en overal herhaalde hij zijn vermakelijke voorstellingen. Het was in de vasten, men dacht alleen aan het kluchtspel, en het volk antwoordde op de voordrachten van de grappenmaker met schaterend gelach, “Men deed dat,” voegt de kroniek er bij, “om het licht des Evangelies, dat God Zelf had aangestoken, uit te doen.”

Dit was de priesters niet genoeg, er moest een einde gemaakt worden aan predicaties die, ondanks haar zonderlinge voordracht, vele waarheden inhielden. Men begon met Reinhard zijn tolk afhandig te maken; de bisschoppen Van Rotschild en Aarhus boden Elia een plaats als kanunnik te Odense aan. Deze verlangde niets zozeer als zich aan een zaak te onttrekken die in het belachelijke liep; hij nam ze aan; het volk noemde hem de weerhaan-priester. Genoodzaakt om van de prediking af te zien, hield Reinhard in het Latijn publieke verdediging van stellingen overeenkomstig de leer van de Hervorming, en Eliae, door de bisschop van Aarhus aangezet, veranderde vierkant van partij en viel de afgezondene van Melanchton en Luther aan¹⁸. Te gelijker tijd verzocht de hogeschool dat men de geschriften van de hervormers zou verbieden. Zeer zeker had de koning geen gelukkige greep gedaan. Als een volk tot ontwakning moet worden gebracht, staat het niet aan de koninklijke kanselarijen, dit te ondernemen. Er is een Hoofd van de Kerk, Jezus Christus, Wien dit toekomt, en Hij had tot dit werk de zoon van een boer uit Kierminde gekozen, benevens andere mannen aan hem gelijk.

De koning was echter niet van zins die tegenstand van de bisschoppen, wier invloed hij gepoogd had te vernietigen, te verdragen. Begrijpende dat Reinhard niet de man was die hij behoefde, zond hij hem naar Saksen, hem verzoekende een uitnodiging zijnerzijds aan de grote hervormer over te brengen wiens toestand door het besluit van de Rijksdag te Worms, zo dacht Christiern in Duitsland onhoudbaar kon worden. Indien Luther niet kon komen moest hij, zeide de koning, Carlstadt zenden.

De eerste van deze uitnodigingen was onaannemelijk en de tweede niet gelukkig.

In het begin van de maand Maart te Wittenberg aangekomen, verzuimde Reinhard niet zich te doen gelden. Hij verhaalde Luther wat te Kopenhagen was voorgevallen, ten minste hetgeen voor hem en voor zijn zaak gunstig was. De hervormer was er zeer verheugd over. “De koning van Denemarken,” schreef hij aan Spalatijn de 7^e Maart,

¹⁶ “Ut ludibrio sannisque exceptus fuerit”. (Gerdesius, III, blz. 343).

¹⁷ “Omnibus conviviis et symposiis adhibitus, de rebus levissimis ridiculisque, conciones habuit ... ita ut Martinum ipsum adesse vulgo esset persuasum.” (Huitfeldt, *Chron. Dan.* II, blz. 1152. Suaningius, *Vita Christierni* II).

¹⁸ Documents de Gram, blz. 10 – Resen, *Lutherus trimophans*, ad an 1522.

“heeft de hogeschool verboden mijn geschriften te veroordelen en brengt de papisten zeer in het nauw”¹⁹. Luther nam het aanbod van de vorst niet aan. Zijn plaats was te Wittenberg. Indien hij aan Duitsland ontnomen werd, was het dan niet aan geheel Europa en aan het werk waartoe hij was uitverkoren geworden? Bovendien, dacht hij in een kwaad ogenblik dat, wanneer de gevaren van het edict van Worms eens al te dreigend werden, Denemarken dan voor hem een toevluchtsoord zou kunnen zijn. Wat de onrustige Carlstadt betreft, deze was terstond bereid, dat waagstuk lachte hem toe; hij verzocht zijn paspoort en vertrok.

Terwijl hij de komst van de Wittenbergse leraars afwachtte, vaardigde Christiern, de tegelijk beschaafde en barbaarse vorst, beminnaar van de moord en van de letteren, despoot, tiran, en niettemin maker van waarlijk vrijgevige wetten, een wetboek uit dat hem tot grote eer verstrekke. Hij gevoelde de noodzakelijkheid van de geestelijkheid te hervormen; hij wenste de geestelijke aartsvaderlijke begrippen in te prenten en de met het leenstelsel gepaard gaande, dikwijls bedorven zeden, die hen kenmerkten, te doen ophouden. Het derde gedeelte van de landerijen behoorde hun en onophoudelijk trachtten zij hun goederen te doen aangroeien. Al de bisschoppen hadden sterke kastelen en lijfwachten die ze omringden. De aartsbisschop van Lund was gewoonlijk vergezeld van honderd dertig ruiters en met de andere prelaten was het bijna evenzo. De koning verbood dat meer dan twintig gardes te paard met de aartsbisschop zouden gaan en dat de bisschoppen meer dan twaalf of veertien bedienden zouden hebben²⁰. Vervolgens tot de zedelijke orde overgaande, zeide Christiern “Geen prelaat of priester kan landerijen verkrijgen, indien hij niet de leer van Paulus (1 Tim. 3) in acht neemt, indien hij geen vrouw neemt en niet leeft als zijn voorouders in de heilige staat des huwelijks.” Door de ongehuwde staat van de geestelijken af te schaffen maakte de koning niet slechts een einde aan grote wanordelijkheden, maar bracht hij de doodsteek toe aan de Roomse hiërarchie, en deze wet is des te merkwaardiger omdat zij vier jaar vóór Luthers verklaringen tegen het celibaat werd afgekondigd. Een andere verordening bewees zijn wijsheid en men kan bijna zeggen de menselijkheid van de koning. De bisschoppen hadden zich het recht van strandvonderij toegeëigend, zodat wanneer een schip strandde hun manschappen zich van al de voorwerpen meester maakten die de zee op haar oevers wierp, en somtijds de schipbreukelingen ombrachten uit vrees dat zij hun goederen zouden opeisen. De koning ontnam hun dit recht. De bisschoppen dienden hun beklag in. “Ik wil niets gedogen,” zei de koning, “dat in tegenspraak is met Gods wet, gelijk, men haar in de Heilige Schriften vindt.” “Zij bevatten geen enkele wet betreffende de strandrechten en schipbreuken,” zei een bisschop. “Wat betekent dan,” hernam Christiern, “het zesde en het achtste gebod: Gij zult niet doodslaan; gij zult niet stelen?”²¹

Onder deze bedrijven kwam Carlstadt in Denemarken. Hij was niet de man die men nodig had. Een vriend van nieuwigheden, vermetel in zijn doen, had hij geenszins de gematigdheid, die voor hervormers een behoefte is. Hij werd met eerbewijzen ontvangen, en men richtte een groot gastmaal voor hem aan. Hij wist zich echter niet in acht te nemen, hij sprak veel, wond zich op, en terwijl het feestmaal hem verhitte viel hij hevig de leer van de transsubstantiatie aan²². Deze uitval tegen het fundamentele leerstuk van het Rooms-Katholicisme ontstelde zelfs enige vrienden van

¹⁹ “Rex Daniae etiam persequitur Papistas, mandato dato universitati suae, nemea damnarent.” (Luther, *Epp.*, I, blz. 570, De Wette).

²⁰ “Archiepiscopum vero equitantem viginti juvenes cum equis prosequantur”. (Gerdesius, *Ann.*, III, blz. 347).

²¹ Schlegel, *Geschichte der oldemb. Könige in Danemark*, I, blz. 107. Munter III, blz. 48.

²² Suaningins, *Christiern II*.

de Hervorming. De bisschoppen trokken er partij van. “De meester,” zeiden zij, “is niet beter dan de leerling (Reinhard)”. De onvoorzichtige ambtgenoot van Luther werd beleefd naar Wittenberg teruggezonden.

De koning, die toen niet te Kopenhagen was, was echter niet vreemd aan dit ongeval van den onvoorzichtige en opbruisende Wittenbergse leraar. Christiern had zich naar Nederland begeven, tot zijn schoonbroeder Karel V, om belangrijke zaken met hem te behandelen. Hij veranderde gemakkelijk van inzicht. Zoals over 't algemeen hartstochtelijke personen, en te midden van de luister van het keizerlijke hof onderging hij de invloed van de nieuwe atmosfeer die hem omgaf. Hij wenste van de keizer te verkrijgen dat het hem, de koning van Denemarken, zou zijn opgedragen, de hertog van Holstein niet het hertogdom van die naam te belenen. De bisschoppen van het hof, van hun zijde, drongen er bij Karel V op aan om de verdrijving van de Lutherse leraars tot voorwaarde van deze gunst te stellen. Christiern, die alles wist wat hij hetzij van de paus, hetzij van Zweden, hetzij zelfs van een groot aantal Denen te vrezen had, wenste zich met de keizer te verstaan ten einde aan al zijn vijanden het hoofd te bieden. Hij voegde zich derhalve naar de eisen van Karel. Carlstadt werd, zoals wij gezien hebben, naar Denemarken teruggezonden en Reinhard kwam er nooit weder terug.

Er waren Denen nodig om Denemarken te hervormen. Kort na het vertrek van Carlstadt verzocht Tausen verlof om onderwijs te geven aan de hogeschool te Kopenhagen en opende er inderdaad een theologischen cursus²³. Doch niemand kon toen een brandende lamp dragen zonder dat men haar zocht uit te blusschen. Het onderwijs van de boerenzoon van Funen lokte tegenspraak uit; de leraar werd door zijn prior opgeroepen en bleef twee jaar in zijn klooster. Men gaf hem dus in de afzondering de tijd om tot zichzelf te komen; en terwijl hij zich sterkte in het geloof, bereidden grote gebeurtenissen de wegen voor de Hervorming.

De toegevendheid van Christiern jegens de vijanden van de Evangelische leer bracht hem geen geluk aan. Een hevige storm brak te gelijker tijd van alle zijden tegen deze vorst los en dreigde hem omver te werpen. Zweden stond tegen hem op. Hertog Frederik, zijn oom, verstoord dat zijn neef van Holstein een leen van Denemarken wilde maken, verbond zich niet de machtige stad Lubeck om hem te bestrijden. Ook de prelaten en de edelen van Denemarken namen, toen zij bespeurden dat Christiern tot hun ondergang had besloten, het besluit zich van hem te ontdoen. De blinde gehoorzaamheid waarmee Christiern de raadgevingen van Sigbrit opvolgde verbitterde de rijksgrotem Niets werd gedaan dan op raad van deze uit de laagste klasse gesproten vrouw; de koning verleende geen gunsten dan aan hare beschermelingen en zelfs de staatkundige onderhandelingen werden in haar tegenwoordigheid gevoerd en aan haar beslissing onderworpen. De hoogmoed, de dwingelandij, de driften van deze oude tovenares - zo werd zij betiteld - wekten verontwaardiging onder al de rangen van de maatschappij. Zelfs het volk was tegen haar en velen onder de burgerij waren om harentwil tegen de koning.

De prelaten en de baronnen besloten tot het alleruiterste over te gaan. Zij richtten, de 20^e Januari 1523, een brief aan Christiern, waarin zij de bevoegdheid herriepen die hij ten dage van zijn kroning had verkregen. Tegelijkertijd boden zij de hertog van Holstein de kroon van Denemarken aan²⁴. Deze stappen brachten de koning in ongehoorde beroering. Alles was nog niet voor hem verloren. Hij kon, met terugroeping van de troepen die hij in Zweden had, zich tot het Deense volk wenden,

²³ “Mense octobri inscriptus est in matriculam academiae ad theologiae facultatis professionem.” (Resenius in *Luthero triumphante*, ad annum 1521. Gerdesius, III, blz. 356).

²⁴ Munter, *Kirchengeschichte*, blz. 79, Mallet, III, blz. 420.

in welks midden hij nog veel aanhangers had, en zich in Kopenhagen verdedigen, in afwachting dat zijn bondgenoten, hetzij de koning van Engeland, hetzij zijn schoonbroeder de keizer, hem te hulp kwamen. Doch de slag die hem getroffen had was voor hem geheel en al onverwacht. Hij verloor het evenwicht; zijn moed, zijn fierheid, zijn krachten waren gebroken. Men zag deze verschrikkelijke despoot neerstorten, zich vernederen. In plaats van de Staten van het rijk te wederstaan, wierp hij zich aan hun voeten en beloofde hun voortaan naar hun raad te zullen regeren. Hij was tot alles bereid om hen te bevredigen; hij beloofde missen te laten lezen voor de zielen dergenen die hij onrechtvaardig ter dood had gebracht; zelfs verbond hij zich een bedevaart naar Rome te doen. Doch de groten en de priesters waren onverbiddelijk en de paus die hij te hulp riep, hield zich doof. Toen verloor Christiern zijn bezinning: 't was alsof een waterhoos op hem was neergekomen en hem omverwierp. Hij liet een twintigtal schepen. uitrusten, verzamelde inder haast de juwelen van de kroon, zijn goud, zijn archieven, al het kostbaarste dat hij bezat en maakte zich gereed om met de koningin, zijn kinderen, de aartsbisschop van Lund en enige getrouwe dienaren te ontvluchten. Zijn grootste zorg was hoe hij Sigbrit moest vervoeren, tot geen prijs wilde hij zich van zijn raadgeefster scheiden, en de haat die het volk deze vrouw toedroeg was van die aard, dat men haar wanneer zij ontdekt was in stukken had gescheurd. Christiern liet één van zijn koffers in gereedheid brengen, de oude legde zich daarin; de koffer werd zorgvuldig gesloten en de ongelukkige aldus aan boord gebracht als een stuk bagage. De 14e April 1523 lichtte de koning het anker; maar nauwelijks was hij in zee of een storm verstrooide zijn vloot²⁵.

Christiern kwam evenwel in Nederland aan en ging dadelijk de keizer hulp vragen. Hij bepaalde er zich niet toe deze vorst uit te nodigen, maar vervolgde al de mogelijkheden en bezwoer ze hem te hulp te komen. Karel V bewilligde er in om brieven aan hertog Frederik te schrijven, die zonder uitwerking bleven; te gelijker tijd weigerde hij de koning de gewapende manschappen die hij hem verzocht. Toen wendde zich de ongelukkige monarch tot Hendrik VIII, die hem de schoonste beloften deed, waarvan hij er echter geen enkele hield. Radeloos begeeft Christiern zich naar zijn schoonbroeder de keurvorst van Brandenburg, voorts naar zijn oom de keurvorst van Saksen. Toen al hun pogingen tot bemiddeling nutteloos bleven, verzamelde Christiern een klein leger en drong daarmee in Holstein door; doch hij was zonder geld om het te betalen, en ook verliet hem het merendeel van zijn soldaten; de andere eisten onder bedreiging hun soldij, en de ongelukkige vorst maakte van de nacht gebruik om ontvluchten²⁶.

Van de menschen verlaten, scheen Christiern zich toen tot het Evangelie te keren, hij voegde zich bij de hoorders van Luther²⁷ en zei tot iedereen dat hij zo nooit de waarheid had horen prediken, en dat hij, met de hulpe Gods, van nu af aan met meer geduld de beproeving zou dragen²⁸. Moet men geloven dat deze verklaringen slechts huichelarij waren? Kan men niet liever veronderstellen, dat er in de ziel van Christiern twee naturen waren: de één vol ruwheid en geweld, de andere ontvankelijk voor godsdienstige aandoeningen, en dat hij gemakkelijk van de één tot de ander overging? Zijn hart, door de tegenspoed geopend, schijnt toen met blijdschap de waarheden van het Evangelie te hebben opgenomen. Toen de keurvorst van Brandenburg hem had aangemaand tot de Roomse leer terug te keeren, antwoordde hij: "Liever verlies ik voor altijd mijn drie koninkrijken dan het geloof en de zaak van

²⁵ Munter, III, blz. 82, Raumer, II, blz. 116, Mallet, III, blz. 595.

²⁶ Raumer, *Geschichte Europas*, II, blz. 142.

²⁷ "Christiernus Lutherum diu concionantem audit". (Sculdetus, *Ann.*, blz. 52).

²⁸ Munter, III, blz. 84.

Luther te laten varen.” Doch zo sprekende misleidde Christiern zichzelf; eigenbelang was de grondtrek van zijn karakter en altijd was hij gereed de paus eer te bewijzen wanneer hij kon hopen dat de opperpriester hem zou helpen om opnieuw de troon te bestijgen²⁹.

Er waren in zijn familie getrouwer getuigen van de waarheid. Zijn zuster, de vrouw van de keurvorst van Brandenburg, werd voor het Evangelie gewonnen en moest, door haren gemaal vervolgd, naar Saksen vluchten. De gemalin van Christiern, koningin Isabella zelf, zuster van Karel V, zich naar Neurenberg begeven hebbende, om er ten gunste van haar gemaal de hulp in te roepen van haar broer Ferdinand, ontving in deze stad het Avondmaal uit de handen van de Evangelische Osiander. Toen de aartshertog dit vernomen had, zei hij zeer verbitterd tot haar dat hij haar niet meer als zijn zuster erkende. “Al verloochent gij mij,” antwoordde de zuster van Karel V vastberaden, “toch zal ik Gods Woord niet verloochenen.” Deze vorstin stierf het volgende jaar (1526) in Nederland en toonde tot de einde toe een zuiver Evangelisch geloof³⁰. Zij nam deel aan het lichaam en het bloed van Christus, volgens de instelling van de Zaligmaker, hoewel de groten die haar omringden al hun pogingen in het werk stelden om haar de kerkelijke gebruiken van het pausdom te doen aannemen. Deze Christelijke standvastigheid in een zuster van de keizer, in een land waar het pausdom op 't strengst heerste, ontstelde degenen die haar omringden en scheen hun een gruwelijke zaak toe. Het keizerlijke huis kon niet toelaten dat één van zijn leden beschouwd werd als in ketterij gestorven. Toen de vorstin alle kennis had verloren, naderde haar, op hoog bevel, een priester en diende haar het laatste oliesel toe, zoals hij het aan een lijk had kunnen doen. Ieder begreep dat deze handeling, ernstig in schijn, slechts apenspel was. Het geloof van de stervende koningin toch, was overal bekend en verblijdde de vrienden van 't Evangelie. “Christus,” zeide Luther, “heeft eens een koningin in de hemel willen hebben”³¹, Isabella is niet de laatste geweest.

Evenwel scheen de zegepraal van de partij van de bisschoppen en van de edelen in Denemarken er de eindelijke ondergang van de zaak van het Evangelie te verzekeren. Niemand twijfelde er aan, of de misbruiken van het pausdom en het leenstelsel waren er voor altijd bevestigd. Doch er is een macht die over de lotgevallen van het Christendom waakt en, wanneer het op de bodem van de afgrond begraven schijnt, het er heerlijk uit doet te voorschijn komen. God verhoogt wat de mensen vernederen.

²⁹ Spalatin, *Leben Friederichs des Weisen*, blz. 137.

³⁰ “Magna fide excessit, accepta coena Domini.” Luther, *Epp.*, III, blz. 93. (De Wette).

³¹ Seckendorf, *Hist. des Lutherthums*, blz. 600, 722.

TWEEDE HOOFDSTUK.

HERVORMING TOT STAND GEBRAGT ONDER DE HEERSCHAPPIJ DER VRIJHEID (1524 - 1527).

Frederik hertog van Holsten. Hij wordt tot de troon geroepen. - Hij helt tot de Evangelische leer over. - Hij bewaart het evenwicht tussen Rome en de Hervorming. - Hij kondigt de godsdienstige vrijheid aan. - Het Nieuwe Testament in de Deense taal. - De voorrede van de vertaler. - Ongerustheid der geestelijkheid. - De zoon van de koning begeeft zich naar Duitsland. - Hij verklaart zich voor de Hervorming. - De koning spreekt zich telkens meer uit. - Een prediking van Tausen. - Tausen te Wiburg. - Hij zet er zijn werk voort. - De Hervorming te Kopenhagen. - De bisschoppen willen vervolgen. - Tausen wordt in een kerker geworpen. - Hij predikt door het luchtgat. - De koning hergeeft hem de vrijheid. - De hervorming te Malmö. - De welsprekende Todenbinder - De gehele stad Malmö voor het Evangelie gewonnen. - Luthers liederen in het Deens vertaald. - Toenemende vorderingen in het gehele land. - De bisschoppen roepen Eck en Cochleüs. Zij weigeren zich naar Denemarken te begeven. - 's Konings toespraak aan de bisschoppen. - De godsdienstige vrijheid is volkomen. - Vergeefse pogingen der bisschoppen. —Koninklijk besluit. - Schijnbare onderwerping der geestelijkheid.

Christiern I van Denemarken, eerste koning uit het huis van Oldenburg, grootvader van Christiern II, had twee zonen nagelaten, Johannes en Frederik. Johannes volgde hem in de souvereiniteit over de drie koninkrijken op. Frederik, wie de koningin Dorothea, gemalin van koning Christiern I, een zeer sterke voorliefde toedroeg, bezat niet het genie van zijn neef Christiern II. Men vond bij hem niet die schranderheid, welke zoveel zaken tegelijk omvatte, noch die snelle en zekere blik, noch die onvermoeibare werkzaamheid; die deze zonderlinge monarch onderscheidde. Frederik had een kalm gemoed, een wijze en gematigde geest, een openhartigheid en opgeruimdheid, die zijn moeder en degenen die hem omringden bekoorden, maar die voor een koning niet voldoende zijn. Maar bezat hij al niet de hoedanigheden van zijn neef, hij, had ook niet zijn wreedheid, zijn heftigheid of ten minste had hij die alleen voor deze ongelukkige vorst. Koningin Dorothea verlangde hartstochtelijk deze bij uitnemendheid geliefde zoon een troon te geven en drong er bij haar gemaal op aan, hem Holstein en Sleeswijk toe te voegen.

Christiern willigde haar begeerte in en schonk de souvereiniteit over deze twee hertogdommen aan zijn tweede zoon, die toen twaalf jaar oud was. Hij deed het alleen mondeling, daar hij geen testament heeft nagelaten³². De bewoners van die gewesten waren voldaan, daar zij liever een eigen soeverein hadden, dan van de koning van de drie Noordse koninkrijken af te hangen.

Dit was met koning Johan niet het geval. Omdat hij deze gewesten niet wilde afstaan, besloot hij zijn broeder de geestelijke stand te doen omhelzen, zond hem naar Keulen om daar te studeren en bezorgde hem in deze stad een canonicaat. Maar Frederik liet er zich weinig aan gelegen liggen. De dorheid van de scholastieke theologie stond hem tegen. De Hervorming trok hem aan op aansporing van de koningin, zijn moeder, verliet hij Keulen, zijn canonicaat, zijn bediening, zijn prebende, zijn brevier, zijn

³² Schlegel, *Geschichte des Oldenburgischen Stammes*, I, blz. 53.

onbezorgd leven; hij hield meer van een kroon, zelfs met haar moeite en verdriet, en verzocht de koning, zijn broeder, zijn aandeel van de hertogdommen, die, gelijk hij zei, ten minste onder hen behoorden verdeeld te worden. De koning gaf toe; Frederik vestigde zich in Holstein en regeerde er zijn onderdanen in vrede. Hij knoopte betrekking aan met enige leerlingen van Luther, toonde belangstelling in hun Evangeliearbeid en stond hun toe de Hervorming onder zijn Kimbren te verbreiden³³. Toen zijn broeder gestorven was en zijn neef Christiern de drie koninkrijken geërfd had, zag de vredelievende Frederik zich tot hoger bestemming geroepen. Zijn zachtmoedigheid was even algemeen bekend als de heftigheid van zijn neef. Konden de Denen een beter koning vinden?

Werkelijk boden de bisschoppen, van Jutland, gelijk wij gezegd hebben, ten tijde van Christierns rampspoeden, Frederik de kroon aan. De rijksraad deed hetzelfde en verklaarde dat wanneer hij haar afsloeg zij een vreemde vorst zouden roepen. De hertog, die toen twee en vijftig jaar oud was, voorzag de zorgen en worstelingen waaraan hij zich zou blootstellen. Evenwel, het waren de koninkrijken van zijn vader die men hem aanbood, hij kon het denkbeeld niet verdragen ze aan een andere dynastie te zien overgaan, hij bewilligde. Enige delen van het koninkrijk en in 't bijzonder Kopenhagen, verbleven onder de macht van de oude koning.

Nauwelijks had Frederik de kroon aangenomen, of hij proefde de bitterheid van de gouden beker die hem was aangeboden. De priesters en de edelen eisten van hem de handhaving en de uitbreiding zelfs van de voorrechten, waarvan Christiern hen had willen beroven. Frederik moest beloven dat hij “nimmer een ketter, al of niet een leerling van Luther, zou toestaan in 't geheim of in 't openbaar leerstellingen te prediken of te onderwijzen, in strijd met de God des hemels en de Roomse Kerk, en daarenboven, om wanneer zij zich in zijn koninkrijk bevonden, hen van het leven en hun goederen te beroven”³⁴; Dit was hard. Frederik helde tot de Evangelische leer over, bij vele zijner onderdanen bespeurde hij hetzelfde; zou hij ze tegenstaan? Maar de kroon was er mee gemoeid.

Hendrik IV betaalde Parijs veel duurder: hij deed afstand van zijn geloof en werd Rooms-Katholiek. Frederik wilde zijn geloof behouden; misschien wel dat hij, vol vertrouwen in de kracht van de waarheid, hoopte, haar, ondanks de bisschoppen, de overwinning te zien behalen. Wat er van zij, hij vergenoegde zich, bij zijn schrijven aan de paus, met hem kortelijk zijn troonsbestijging te berichten, zonder hem enige belofte te doen. Clemens VII, getroffen over dit stilzwijgen, herinnerde hem wat hij bij zijn verkiezing had gedaan, terwijl hij met een weinigje vleierij zijn vermaningen besloot: “Ik ken deze koninklijke deugd wel”, zei hij tot hem, “waarvan gij het bewijs hebt geleverd door het besluit te nemen te nemen te vuur en te zwaard de ketterij van Luther te vervolgen”³⁵. Dat was een waarlijk pauselijk woord.

Frederik beseftte de grote moeilijkheid van zijn toestand en verklaarde zich, na alles te hebben overwogen, voor de godsdienstige vrijheid. Had hij berouw over de verbintenis die hij had aangegaan? Meende hij, dat wanneer men onder ede heeft beloofd een misdaad te plegen (ongetwijfeld zou vervolging er één geweest zijn), het een zonde is ze te volbrengen? Wij weten het niet. Bedachtzaam, nadenkend van natuur, had Frederik tijd nodig gehad om van de eerste twijfelingen, die hem de Roomse leer had ingeboezemd, tot een vast geloof in de Evangelische waarheden te

³³ “Ut doctrina evangelica per Lutheri quosdam discipulos Cimbrorum animis instillaretur, indulserat” (Gerdesius, *Ann.*, III, blz. 353).

³⁴ Munter, *Kirchengeschichte von Dänemark und Norwegen*, III, blz. 101, 145.

³⁵ “Propriae virtutis vestrae memores qua Lutheranam haersin ferro et gladio persequendam semper duxistis” (Baxnaldi, *Ann.*, 1525, No 29. Munter, III, blz. 445).

komen.

Hij kon zich nu niet van een overtuiging ontdoen, die hem dierbaar was geworden, en tegenovergestelde meningen omhelzen. Voor het overige gelovende dat het hem niet toekwam de geloofszaken te regelen, besloot hij het evenwicht te bewaren en als koning noch naar de ene noch naar de andere zijde te zwenken. Er bestond enige overeenkomst tussen deze vorst en een andere, Frederik de Wijze, keurvorst van Saksen, die, zonder zich terstond voor de Hervorming uit te spreken, volle vrijheid aan het onderwijs van Luther liet. De oom van Christiern gevoelde zich vrij om de beloften te houden, die hij de edelen had gedaan, en won zo hun genegenheid. Hij ontnam aan de geestelijkheid haar luister en haar rijkdommen niet, en in betrekking tot de hervormers en hun discipelen, in plaats van hen te vuur en te zwaard te vervolgen, zoals de paus van hem eiste, liet hij hen aan zichzelf over, zonder hun goed of kwaad te doen. Indien de Hervorming zich in Denemarken zou vestigen, zou zij het niet door de macht van de konings, maar door die van God en van het volk doen; de Staat zou haar laten begaan. Overigens ging Frederik als koning voort gelijk hij als hertog begonnen was.

In werkelijkheid was, reeds voordat Frederik op de troon van Denemarken kwam, de Hervorming in de hertogdommen aangevangen³⁶. Husum, een stad aan de Noordzee gelegen, op zes of zeven mijlen van Sleeswijk, had het licht zien verrijzen, dat later zo vele zielen in deze streken zou vertroosten. Daar bevond zich een kapittel, behorende tot de Sleeswijkse hoofdkerk, waar vier en twintig kapellaans de ambtelijke werkzaamheden van de ledig gaande afwezige domheren verrichtten. Een van hun, Hermann Tast, door het eerste gerucht dat de Hervorming gemaakt had ontwaakt, had de Bijbel gegrepen, de geschriften van Luther gelezen en legde, tegen het jaar 1520, luid getuigenis af van de waarheid die hij gevonden had. Hij won één van zijn ambtgenoten. Eén van de aanzienlijken van de stad, een geleerd man, zoon van een natuurlijke dochter van hertog Frederik, nam Tast onder zijn bescherming, en gaf hem een zaal in zijn eigen huis om er de schatten ten toon te spreiden die hij had ontdekt. Het aantal van zijn toehoorders wies zo sterk aan, dat hij, in 1522, de bijeenkomsten in de open lucht, op het kerkhof, moest houden. Hij plaatste zich onder een wilgenboom, hij begon met het lied van Luther: *“Een vaste burg is onze God”* aan te heffen en daar, op de akker van de doden, deed hij de woorden van de Zoon van God horen; velen dergenen, die ze hadden vernomen, hadden het nieuwe leven ontvangen. Weldra vergenoegde hij zich niet meer met het Evangelie te Husum te verkondigen, hij trok het platteland, de steden, de burchten door, en verbreidde de kennis van de Zaligmaker in de gehele omliggende landstreek. Vele burgers en edelen kwamen tot het geloof. De oude bisschop van Sleeswijk, een verdraagzaam man, die de gevoelens van Frederik kende, sloot de ogen voor de vorderingen van de Evangelische leer. Toen Frederik koning was geworden, vaardigde hij een bevel uit, dat de godsdienstige vrijheid voor de twee tegenover elkander staande partijen formeel vaststelde. Terwijl hij een schone hulde bracht aan Gods souvereiniteit in de zaken die de ziel betreffen, trok hij voor haar zijn koninklijke macht in. *“Dat niemand”*, zei hij, *“eenig onrecht plege aan zijn naaste in zijn goederen, zijn eer, of zijn lichaam, ter oorzaak van papistische of Lutherse leer, maar dat iedereen zich ten opzichte van de godsdienst gedrage naar hetgeen zijn geweten hem voorschrijft, zodanig dat hij het voor de almachtige God kan verantwoorden”*³⁷.

Er was evenwel voor de vorderingen van het Evangelie een werk nodig, dat de Deense geestelijkheid niet zou hebben veroorloofd; 't was het vertalen en drukken van de

³⁶ Munter, III, blz. 562.

³⁷ Munter, *Kirchengeschichte*, III, blz. 565.

Heilige Schriften in de volkstaal, en indien Frederik het had begunstigd, zou hij zijn onzijdigheid hebben verlaten. Hoe deze moeilijkheid op te lossen? Dit geschiedde op een zonderlinge wijze. Niemand anders dan Frederiks tegenvoeter, zijn verschrikkelijke en ongelukkige neef, de oude bondgenoot van de paus, volbracht dit werk, of liet het ten minste doen door degenen die hem omgaven. De burgemeester van Malmö, Michelsen, was de koning, toen deze in ongenade gevallen was, gevolgd, met achterlating van zijn vrouw, zijn dochter en zijn goederen, die verbeurd werden verklaard. Christiern II, vol ijver voor de Evangelische leer, sedert hij haar van Luther had gehoord, misschien ook begrijpende dat zij het machtigste wapen was ter vernedering van de Roomse hiërarchie, zijn vijandin, drong de oud burgemeester, die zijn bijzondere secretaris was geworden, tot de voltooiing en de uitgave van de Deense vertaling van het Nieuwe Testament, die reeds begonnen was, en waartoe de vertalers gebruik hadden gemaakt van de Vulgata, de vertaling van Erasmus en die van Luther. Vooral de laatste volgde Michelsen bij de vertaling van de apostolische brieven, waarmee hij zich had belast. Deze Deense vertaling werd met de ondersteuning en de hulp van Christiern in 1524 te Leipzig in kleinkwarto formaat gedrukt, en dit Nieuwe Testament werd naar Denemarken verzonden uit een van de Nederlandsche havens, uit Antwerpen naar het schijnt, van waar ook de Engelse vertaling van Tyndale vertrok. Er waren drie voorredenen in, twee daarvan waren uit Luther vertaald, de derde was van Michelsen.

De oudburgemeester spaarde er de priesters niet in. De beruchte plakaten, in 1534 in Frankrijk verspreid, waren niet strenger. Michelsen meende dat om het Evangelie van Christus bekend te maken de macht van de geestelijkheid moest worden vernietigd. “Deze Godslasteraars,” zei hij, “hebben, door hun antichristelijke bullen, en hun kerkelijke wetten uit te vaardigen, de Heilige Schrift verduisterd en de onnozele kudde van Christus blind gemaakt. Als gekkebekken, en gevoelloos voer de ellenden van anderen, hebben zij hun ijdel gesnap zodanig voor het volk gepredikt, dat wij niets hebben kunnen te weten komen dan hetgeen hun voorgewende heiligheid behaagde ons te zeggen. Doch nu heeft God in zijn ondoorgrondelijke genade zich over onze grote ellende ontfermd en is Hij begonnen aan Zijn volk Zijn heilig Woord te openbaren, zodat, gelijk Hij door een van Zijn profeten heeft doen voorspellen, hun dwalingen, hunne trouweloosheid, hun dwingelandij door de gehele wereld heen bekend zijn geworden”³⁸. Tegelijkertijd nodigde Michelsen de Denen uit van hun rechten en vrijheden gebruik te maken om uit de bronnen van de waarheid zelf te putten.

Het was iets vreemds, de twee vijandige koningen beiden de Hervorming te zien begunstigen, de kwade door zijn arbeid, de goede door zijn onzijdigheid.

De Deense geestelijkheid voelde de slag die haar was toegebracht en poogde hem af te wenden en terug te geven. Tot geweld kon zij geen toevlucht meer nemen, daartegen verzetten zich Frederiks vrijgevege beginselen. Men zocht derhalve een man, bekwaam om door zijn woord en zijn geschriften de strijd te voeren. Men meende hem gevonden te hebben in Paul Elim. Niemand in Denemarken kende beter dan hij de Hervorming; hij was enigen tijd met haar meegegaan, had haar daarna verlaten en was er met de gunst van de bisschoppen voor beloond geworden. Men riep hem uit Jutland, waar hij toen was, naar Seeland, en hij zette zich dadelijk aan het werk en begon tegen de leer van Wittenberg te prediken; maar men herinnerde zich zijn vorig gedrag, men vertrouwde hem niet, en in plaats van de vrienden van de Heilige Schrift

³⁸ Voorrede van Michelsen. Zie Henderson: “A dissertation on Mikkelsen’s franskiljon.” (Drenische Bibliothek, I, blz. 120. Alunfer, *Kirchengeschichte*, III, blz. 128-144. Gerdesius, III, blz. 850-852.

aan te vallen, werd hij genoodzaakt zichzelf te verdedigen³⁹.

Mocht het al gelukkig zijn voor de Hervorming, dat de koning onzijdig bleef tussen de twee godsdienstige partijen, toch was het zeer te wensen dat hij voor zichzelf meer tot beslistheid kwam in zijn geloof en in de persoonlijke belijdenis van het Evangelie. Eene huiselijke omstandigheid bevrijdde deze vorst van alle vrees en alle schroom. De oudste van zijn zonen, Christiern genaamd, gelijk de laatste koning, was een jongeling vol vuur, geest, leven en beweging. Twee of drie jaar geleden zond hem zijn vader, begerende dat hij Duitsland zag, aan een vreemd hof leefde en daar de mannen en de gebeurtenissen van Europa beter leerde kennen, in 1520 naar zijn oom, de keurvorst van Brandenburg, waarbij bij hem Johannes Rantzau, beroemd wegens zijn geleerdheid en zijn menigvuldige reizen, tot gouverneur gaf. Ongelukkig was de keurvorst één van de hevigste tegenstanders van Luther. Men mocht vrees koesteren dat de jonge vorst de houding, de geest, de toon zou overnemen van dit hof, dat vol vooroordelen was tegen de Hervorming. Het tegendeel geschiedde. De gestrengheid van de keurvorst, de blinde haat, die deze vorst en zijn hovelingen aan de Hervorming toedroegen, krenkten de jonge hertog. Het volgende jaar nam zijn oom hem met zich mee toen hij zich naar Worms begaf, in de verbeelding dat de veroordeling van de ketter door de keizer en de Rijksdag een grote uitwerking op de jongeling zou hebben. Maar toen Luther het woord nam en moedig verklaarde dat hij bereid was om te sterven, liever dan zijn geloof te verloochenen, voelde Christiern zijn hart kloppen en zijn opgetogen ziel werd gewonnen voor de zaak die zulke edele verdedigers had. Zij werd hem nog dierbaarder, toen hij zag dat de Keurvorst, zijn oom, zich bij de bisschoppen voegde om te eisen dat men het aan Luther gegeven vrijgeleide introk. Zijn verbazing en zijn verontwaardiging stegen ten top. Rantzau zelf, die het Roomse hof gezien had en op zijn reizen bestendig de gelegenheid had gehad van nabij de bedorvenheid van de Kerk te leren kennen, Rantzau werd voor de te Worms gewonnen zaak geheel gewonnen. Christiern maakte in deze stad kennis met een jong edelman, Peter Svave, die te Wittenberg studeerde, Luther had willen vergezellen en vervuld was van liefde voor het Evangelie. Christiern kreeg vergunning van zijn vader hem aan zijn persoon te verbinden en schonk hem zijn gehele vertrouwen. Zodra hij te Holstein was teruggekeerd, verklaarde zich de jeugdige Christiern openlijk voor de Hervorming. De warmte van zijn overtuiging, de welsprekendheid van zijn geloof, de beslistheid van zijn karakter, de eenvoud en de minzaamheid van zijn manieren, die hem aller hart deed winnen, hadden een heilzame invloed op de koning. Tevens boezemden de voorzichtigheid, de ervaring en de kennis van Rantzau de monarch vertrouwen in voor het werk, waarvan de gouverneur van zijn zoons zich de ijverige deelgenoot toonde⁴⁰.

Kopenhagen was nog in de macht van Christiern II en Hendrik Gjoë voerde er bevel, altijd in afwachting van de nodige hulp om er zich te handhaven. Frederik zond zijn zoon naar Seeland om de teruggaaf van de plaats te bevorderen; hij zelf begaf zich naar Nyborg op het eiland Funen. Gjoë, ziende dat verdere tegenstand nutteloos was, verzocht te capituleren. Men kwam overeen dat Kopenhagen aan koning Frederik zou overgaan op den 6 Februari 1524 en dat het garnizoen zou heengaan waar het wilde. De jonge hertog Christiern tekende deze artikelen in naam van de koning, zijn vader, en liet hem die gelukkige tijding overbrengen. Tien dagen na de overgave van de hoofdstad, de 16 Februari, deed de koning daar zijn intrede, tot grote blijdschap van de burgers, die het beleg van acht maanden moe waren. Zonder enigen aanslag op de heersende Kerk te doen, deed Frederik terstond ronduit en onbevreesd belijdenis van

³⁹ Olivarii rite Pauli Rite, blz. 169. Munter III, blz. 142.

⁴⁰ Munter, III, blz. 560, 585 en 599.

het Evangelisch geloof. Een man van aanzien, de raadsheer van het koninkrijk, Magnus Cyjoë, had de Hervorming omhelsd en zelfs een leraar in zijn huis. De koning begaf zich naar de bescheiden vergadering die daar werd gehouden, en ontving het Avondmaal onder de beide gestalten. Hij maakte zich vrij van al de kleine plichten die Rome oplegt; de Holsteinse edelen die deel van zijn gevolg uitmaakten en verscheidene Deense heren volgden zijn voorbeeld. De geestelijkheid verloor van dag tot dag in aanzien en een groot aantal inwoners lieten de biecht los en zochten de vergeving van de zonde bij God alleen en lieten hun kwade werken varen⁴¹.

De Denen waren ook even diep beleedigd als de Duitschers door de kwakzalverij van de aflaten; zij hadden de ogen open gedaan en deze handel, benevens de godsdienst welke die dreef, veroordeeld, maar gezwezen. Dit stilzwijgen was echter niet dat van de onverschilligheid. Deze Noordse volken waren misschien meer langzaam van aard dan die van het Zuiden, maar zij vergoedden dit gebrek door een meer doordachte opvatting van zaken, een diepere overtuiging, een standvastiger karakter. Verontwaardigd dat het hof van Rome hen als een troep blindgeborenen beschouwde, die reeds om hun karakter tot eeuwige duisternis waren veroordeeld, moesten zij weldra ontwaken en hun vrijmaking uitspreken.

Het was Tausen die het teken gaf. Hij was altijd in het klooster van Antwerskow. Zijn godsvrucht, zijn deugd verspreidden er enig licht te midden van de duisternis van de eeuw, maar het merendeel van de monniken, door hun ondeugden en hun haat tegen het Evangelie vervoerd, beijverden zich het uit te blussen. Tevergeefs zocht hij hen tot de waarheid te brengen door hen met goedheid toe te spreken, door hun met zachtmoedigheid het Evangelie te verklaren. Hij beproefde hen afzonderlijk te nemen, hun de dwalingen van de Roomse godsdienst bloot te leggen en hun, aan te tonen hoever zij, van de weg van de zaligheid af waren⁴². Deze terechtwijzingen waren de monniken zeer onaangenaam. Tausen besloot partij te trekken van het naderende Paasfeest om zijn gehoor plechtig tot het geloof te noden, al moest het zelfs enig opzien baren. Hij bekwam van de vorst verlof om te prediken op Goede Vrijdag, 25 Maart 1524. De jeugdige Johanniter monnik beklimt de kansel, besloten om die dag zijn gedachten te zeggen zonder de behoedzaamheid, die, door de wereldse voorzichtigheid wordt ingegeven. Hij toont zijn hoorders aan, dat de mens van kracht ontbloot is, dat zijn goede werken en voorgewende boetedoeningen de armoede zelf zijn⁴³. Hij stelt de verdienste van Christus en al de grootheid van deze verborgenheid voor; hij vermaant hen het bedorven en onheilig leven dat zij tot dusver hebben geleid te laten varen en tot Christus te komen, die hen met zijn gerechtigheid zal bedekken. De slag was geslagen.

Deze prediking bracht een bovenmatige indruk te weeg, de hoorders waren geërgerd over een leer, die hun geheel nieuw voorkwam. Al de monniken, zijn oversten, verblind door de pauselijke bijgelovigheden, dachten er alleen aan zich van zulk een ketter te ontdoen⁴⁴. De prior had moeite het einde af te wachten. Hij was er over verontwaardigd, dat een jongeman wie hij zoveel goedheid had bewezen de vermetelheid had in het openbaar de leer van de hervormer te belijden; en zag met schrik zijn klooster van Lutherij verdacht worden; hij besloot zich van zulk een gevaarlijke gast te ontslaan. Hij liet Tausen voor zich verschijnen, en na hem zijn misdrijf te hebben verweten, zei hij tot hem dat hij hem wel geen te strenge straf wilde

⁴¹ M. Alallet, *Kist, de Danemark*, IV, blz. 27. Munter, *Kirchengeschichte*, III, blz. 169. Gerdesius, *Ann.*, III, blz. 360.

⁴² "Quantum huc usque a vera salutis via deflexerant monstrando." (Gerdesius, *Ann.* III blz. 357).

⁴³ "Virium humanarum defectum, omniumque bonorum operum indigentiam monstrans." (*Ibid.*).

⁴⁴ "Occaecatos pontificia superstitione Superiores totos in se armaret." (*Ibid.* en *Dän. Bibl.*, I, blz. 5).

opleggen maar zich zou vergenoegen met hem naar het tweede huis van de orde te zenden, naar Wiburg, waar hij onder het toezigt van de proost Pieter Jansen zou staan, totdat hij van zijn dwalingen zou zijn teruggekomen. Tausen vertrok naar zijn verbanningsoord.

Wiburg, een zeer oude stad, is in het Noorden van Jutland gelegen; het klimaat is er strenger, de winden zijn er heviger en kouder, de inwoners onkundiger en onbeschaafder. De horden, aan welke de zoon van de boer uit Kierteminde gewoon was geweest, waren dáár uitgestrekter, somtijds enkel van de zee gescheiden door een ondiepe, zandige lijn, die ten tijde van de storm door het geweld van de golven scheen te zullen worden weggespoeld. Maar er was daar voor de jongeman iets harders dan het strenge klimaat. Volgens de regel moest hij als ketter worden opgesloten in een kerker wiens poorten nooit zouden worden geopend. Echter werd de prior van het klooster, toen zijn gevangene aankwam, getroffen, door in plaats van de verschrikkelijke ketter die hij wachtte een zachtaardig, schrandere, beminnelijk jongmens te zien; zijn hart werd gewonnen, hij liet hem een vrij grote mate van vrijheid, en in het bijzonder die van met de overige kloosterbroeders te verkeren. Zal Tausen zwijgen? Hij weet wel dat hij wanneer hij spreekt nieuwe vervolgingen tegen zich zal verwekken. Maar kan hij nalaten goed te doen degenen die hem omringen? Hij herinnerde zich wat Luther gewoon was te zeggen: “Als de appels rijp zijn, moet men ze plukken; als men er mee wacht bederven zij. Van de gelegenheid gebruik maken is een voorname zaak.” *In tempore veni quod est omnium primum*. Het was Tausen alsof hij nog deze woorden las, die de goede leraar van Wittenberg met krijt op zijn kachel had geschreven: “Die een uur laat ontglippen laat een dag ontsnappen”⁴⁵.

Tausen besloot derhalve geen ogenblik te verliezen en begon in het klooster te Wiburg opnieuw het werk van 't klooster te Antwerskow. Hij beleed er vrijuit de leer van de zaligheid om niet, van de rechtvaardiging door de genade. De verbaasde broeders kantten zich eerst hevig tegen de nieuw aangekomene. Er werden menigvuldige besprekingen gehouden, en dit Noordelijke klooster, waar zo lang een onbewogen kalmte had geheerst, werd beroerd door grote schuimende golven, gelijk de aangrenzende zee. De prior sloot eerst de ogen; hij hoopte dat Tausen door hem en zijn monniken tot de leer van de Kerk zou worden teruggebracht; maar hij bedroog zich. Onderscheidene kloosterlingen begonnen te wankelen, en zelfs in de stad begon men ontroerd te worden. Eén van de broeders, Toeger genaamd, was door de leer van Christus in het hart getroffen, en terwijl hij in 't geheim zich aan Tausen openbaarde, verzocht hij hem, hem onderricht in de gehele waarheid te geven. Terwijl de beide vrienden grote voorzorgen namen en zich zorgvuldig voor hun oversten verborgen, sletten zij samen gezegende uren, die zij gebruikten om de Schriften van God te overdenken. Maar het duurde niet lang of de vervolging brak los⁴⁶.

Niet alleen in deze verre en eenzame streken werd zij voorbereid. De hoge geestelijkheid begon te begrijpen dat Frederiks onzijdigheid even gevaarlijk was als Christierns gewelddadigheden. De nieuwe koning moest in de maand Augustus van 1524 in zijn hoofdstad worden gekroond, en vooraf moest de Raad van het koninkrijk vergaderen. Dit was het ogenblik door de prelaten gekozen om te zorgen dat Denemarken de paus getrouw bleef. Geen van de kerkelijke leden ontbrak op de vergadering. Niet alleen kwamen al de bisschoppen, maar ook verscheidene andere waardigheidsbekleders, gemijterde abten, proosten en anderen kwamen te Kopenhagen aan. De bisschop van deze stad, Lago Urne, die met smart in zijn omgeving de Roomse altaren meer en meer zag verwaarlozen, de missen voor de doden en het geld

⁴⁵ Luther, *Opp.* XXII (Walch) von der Beruf, blz. 2378 en vv.

⁴⁶ Gerdesius, III, blz. 358.

dat de priesters daaruit trokken van dag tot dag verminderen, wees er zijn ambtgenoten op, dat de denkbeelden van Luther grote vorderingen maakten, dat niet alleen de inkomsten van de dienaren van de Kerk er onder leden, maar dat hun aanzien en hun gezag, zelfs onder het volk, geschokt waren, en dat deze nieuwe leer zich weldra uit de hoofdstad door het gehele koninkrijk zou verbreiden. Zes en dertig heren, leden van de Raad, waren mede tegenwoordig. Allen kwamen de 28 Juni, daags voor het feest van de apostelen Petrus en Paulus, bijeen. “Het is zaak,” zeiden de verontruste aanhangers van het pausdom, “dat de bisschoppen zich tegen de ketterij van Luther verzetten met meer ijver dan zij gedaan hebben; al wie ze leert moet gestraft worden met gevangenis of andere straffen (zij hadden zelfs de dood geeist); de gevaarlijke boeken die dagelijks uit Antwerpen of andere plaatsen komen moeten worden verboden, en generlei nieuwigheid moet er werden toegelaten, voor een door de paus samengeroepen concilie er toe besluit.” Deze besluiten werden genomen door de geestelijke en de wereldlijke leden van de Raad, hetgeen ten gevolge had dat de verboden boeken met meer gretigheid gezocht werden en gelezen.

Wat zal de koning doen? Zal hij tegen deze besluiten opkomen of ze bekrachtigen? Hij liet de Raad vrij, doch toen de dag van zijn kroning was aangebroken, verscheen hij te Kopenhagen, vergezeld van een Evangelisch leraar die bij hem de dienst van kapellaan moest vervullen. Het gezicht van deze nederige leraar te midden van de koninklijke praal ergerde de monniken en mishaaide de bisschoppen zeer; ziende dat de vorst zich aldus in het openbaar, eenvoudig maar kloekmoedig, de vrije uitoefening van de Evangelische godsdienst voorbehield, vreesden zij dat het moeilijk zou zijn het volk daarvan te beroven. Zij durfden zich echter niet tegenover de koning te stellen. Dewijl de gekozen aartsbisschop van Lund de bisschoppelijke wijding nog niet had ontvangen, nam Gustaaf Troll, aartsbisschop van Upsala, het voorzitterschap bij de kroning waar. Toen de plechtigheid zonder enige stoornis was afgelopen, keerden de bisschoppen, ontevreden en verontrust, naar hun diocesen terug, besloten om alles te doen ten einde hetgeen zij de voortgang van het kwaad noemden tegen te houden, en de vervolging van de zijde van de geestelijkheid werd in het gehele koninkrijk aan de orde van de dag gesteld⁴⁷.

Tausen kon er niet aan ontsnappen. De bisschop van Wiburg, George Friis, was besloten de Hervorming uit te roeien. De jeugdige hervormer werd gegrepen, veroordeeld, tot de kerker verwezen en opgesloten in de onderaardse verdieping van een stadstoren, een treurig verblijf, aan hetwelk alleen een opening, in het binnenste gedeelte des gebouws aangebracht, een weinig lucht en licht verschaftte. Dit keldergat, dat het leven van de arme gevangene onderhield, moest hem dienen om anderen het leven te geven, en aldus de bitterheden van zijn gevangenschap te verzachten. Zij althans die het Evangelie begonnen lief te krijgen, vol meelijden met zijn ongeluk, naderden heimelijk het keldergat, dat naar het schijnt op een eenzaam woest erf uitkwam. Zij riepen hem zeer zacht; hij antwoordde op deze bevriende stemmen, en de gesprekken in het klooster begonnen weer aan de voet van deze eenzame toren. Enige burgers van de stad, die begeerte naar het Evangelie hadden gekregen, van deze eenzame gesprekken vernomen hebbende, slopen insgelijks zonder gedruis op bedekte wijze naar de voet van de toren. Terwijl de vrome Johanniter de opening naderde stelde hij met blijdschap het Evangelie aan dit bescheiden auditorium voor. Gevangen, gekweld, van alles ontbloot, onderworpen aan de straf die het koninklijke verdrag tegen al de discipelen van Luther uitsprak, verklaarde Tausen uit de diepte van zijn duistere kerker dat het niettemin waar was, dat alleen het levende geloof in de

⁴⁷ Schlegel, *Geschichte des Oldenburgischen Stammes*, I, blz. 148, Munter, III, blz. 101.

Zaligmaker de zondaar rechtvaardigt. Het aantal toehoorders vermeerderde met de dag, en dit donkere hol, in hetwelk men als in een grafkelder Tausens woord had willen begraven, was veranderd in een predikstoel, een zonderlinge predikstoel, die hem dierbaarder werd dan die te Antwerskow, waarvan men hem verbannen had. Hij was niet meer alleen om het Goddelijk Woord te verbreiden. Toeger en de minderjarige Erasmus, wie de jonge man het had bekend gemaakt, verspreidden het met ijver. Zij gingen van huis tot huis en herhaalden voor de families tot welke zij toegang hadden het onderricht dat de nederige gevangene hun door het keldergat⁴⁸. De overheid sloot de ogen; verscheidene edelen die in vriendschapsbetrekking stonden met de Evangelische heren van Sleeswijk spraken voor de Hervorming. Allen grepen moed, zeggende dat de koning de hervormers niet wilde zien onderdrukken. De vorst zou weldra nog meer doen.

Toen Frederik zich in de herfst naar Jutland had begeven, hoorde hij van Tausens gevangenschap en prediking spreken. Besloten om Rooms-Katholieken niet in de gevangenis te zetten, duldde hij althans niet dat de Katholieken er de Hervormden in wierpen. Hij richtte dus te dezer zaak een schrijven aan de Raad en de burgerij van Wiburg, ten gevolge waarvan de grendels werden weggeschoven en de deuren geopend voor de godvrezende hervormer. Frederik ging verder. Terwijl hij de arme gevangene uit de toren; uit zijn kelderverdieping toog, verhief hij hem tot bij de troon en benoemde hem tot zijn kapellaan. *God, richt de geringe op uit het stof, en verhoogt de nooddriftige uit de drek, om te doen zitten bij de prinsen, bij de prinses Zijns volks*⁴⁹. Nog meer de beslistheid van zijn geloof willende tonen, bewees hij Tausen van Husum dezelfde eer. Echter wilde Frederik, voor het ogenblik ten minste, Wiburg niet van het licht beroven dat zich daar bevond. Tausen, Toeger, Erasmus hadden er het Koninkrijk Gods verkondigd. De koning vernam dat het Evangelie, dat in Jutland hier en daar als 't ware levende bronnen deed opborrelen, in deze stad een bolwerk vond. Hij stond dus de inwoners toe Tausen als hun herder te behouden; maar hij vrijwaarde hem voor alle kloosterachtige ondergeschiktheid⁵⁰. Hoewel de hervormer nog één of twee jaar voortging het kleed te dragen en in het huis te wonen van de Johanniten, genoot hij een volkomen vrijheid en trok daarvan partij om overal de leer te verbreiden die de hoofden van zijn orde verfoeiden. Anderen kwamen hem te hulp. Een jongeman uit Wiburg, Sadolin genaamd, en somtijds met de naam van zijn geboortestad Wiburgius, had in 1522 onder Luther gestudeerd en bij zijn terugkomst in zijn vaderland de beginselen van de heilige leer in het openbaar verkondigd. Omdat de bisschop terstond zijn pogingen had tegengewerkt, had Sadolin zich tot de koning gewend en hem vergunning verzocht in de stad een Evangelische school te stichten. Daar de vorst gevoelde dat zulk een inrichting een vaste grondslag aan de godsdienstige beweging zou geven, vergunde hij het gaarne en stichtte te Wiburg een grote kosteloze school, van welke Sadolin de eerste onderwijzer werd. De jeugd en de volwassenen in de stad en uit andere delen van het land werden er in de beginselen van het Evangelie onderwezen. Omdat Jutland tegelijk het licht ontving van de zijde van Wiburg en van de kant van Sleeswijk (dat sedert 1526 de Hervorming had aangenomen), zag het elke dag het aantal dergenen vermeerderen die geen andere Zaligmaker dan Jezus Christus begeerden⁵¹.

Terwijl aldus de Hervorming een steunpunt had te Wiburg in Jutland, vond zij er een tweede aan een geheel andere zijde; te Malmöe, tegenover Kopenhagen, aan de

⁴⁸ Munter, III, blz. 164.

⁴⁹ Ps. 113: 8.

⁵⁰ Gerdesius, III, *Monum*, blz. 202.

⁵¹ Munter, *Kirchengeschichte*, III, blz. 171. Gerdesius, *Ann.*, III, blz. 354.

anderen oever van de Sond. De Hervorming te Wiburg was meer inwendig en meer geestelijk. Te Malmö meer bestrijdend. De oudburgemeester Michelsen, die toen in Saksen het Nieuwe Testament in het Deens uitgaf, had reeds in deze stad gewerkt om de misbruiken van de Roomse geestelijkheid af te schaffen. Een priester begaafd met een schoon uiterlijk, een krachtige stem, een grote welsprekendheid, een beslist karakter en wie zijn vijanden een zekeren geest van overheersing: verweten, predikte er luid de leer van de Hervorming. zijn hoorders kwamen steeds talrijker op. Onder hen waren aanzienlijke mannen, onder anderen Jacob Nielsen en George Kok, die Michelsen als burgemeester was opgevolgd. Verschrikt door de vorderingen welke de Hervorming maakte, klaagden zijn tegenstanders de ketterse prediker aan, gewoonlijk met zijn voornaam Claus aangeduid⁵². De burgemeester hield stand; voor de stad was een met gras begroeid plein dat aan de overheid behoorde. “Gij moet daar prediken,” zei hij tot de welsprekende Tondebinder, “maar wees voorzichtig, predik de Evangelische waarheid, maar zonder ze met de naam van Luther te dopen.” Men was in de maand Juni. Men wist weldra in de gehele stad dat er een prediking in de open lucht zou worden gehouden. De oprechte Christenen gedreven door de begeerte om het Evangelie te horen, de tegenstanders van de priesters ter oorzaak van 't verbod van de aartsbisschop, en de onverschilligen door de nieuwigheid van de zaak, aangetrokken, liepen in menigte te zamen. Men bleef staan, men drong elkander, men verdrong elkaar omdat men het vrije terrein niet durfde overschrijden; één stap daarbuiten kon de omvoorzichtige aan de aartsbisschop en zijn rechtbanken overleveren. De burgers verzochten een kerk; men gaf hun, en niet zonder oogmerk, de kapel van het Heilige Kruis, die de kleinste was van Malmö. In een ogenblik was zij gevuld en verscheidene lieden, die verplicht waren bij de deur te blijven staan, hieven opnieuw hun klachten aan. Toen kwam de koning tussenbeide en wees de welsprekende prediker de St. Simon en Judakerk aan; maar ook deze was weldra niet voldoende; het auditorium verlangde de ruimste, de St. Pieterskerk; de rector stond haar voor de Zondagnamiddagen toe⁵³.

In plaats van één redenaar waren er twee. Een priester van de orde van de Heilige Geest, een geleerd man, Spandemayer, aangemoedigd door de goede ontvangst die het Evangelie vond, begon zijn stem te doen horen en deze twee mannen, elkander sterkende, zeiden luide: “De ware Christelijke leer heeft sedert de tijd van de apostelen opgehouden verkondigd te worden. Allen, die de Kerk voor ketteren heeft uitgekreten, zijn ware Christenen geweest. Al de pausen van Rome zijn antichristen geweest; en zij die op hun werken vertrouwen zijn huichelaars, die zichzelf aldus de weg van de zaligheid sluiten.” Beide leraren verwierpen de vasten, de onderscheiding van de spijzen, de kloostergeloften en de mis. De kerken werden van de ijdele versierselen die er tot die tijd toe waren uitgesteld gereinigd een eenvoudige tafel nam de plaats van het hoofdaltaar in; het Avondmaal werd. met eenvoudigheid gevierd. Weldra beleden al de inwoners van deze aanzienlijke stad het Evangelisch geloof.

De monniken hadden evenwel nog hun kerken, forten uit welke zij de Hervorming hevig bestreden; vooral de Franciscanen waren onvermoeid. Claus besloot hen in hun eigen verschansingen aan te vallen. Op zekere dag treedt hij tegen de tijd van de vesper hun kerk binnen; hij beklimt hun preekstoel, hij verkondigt er de waarheid, hij bestrijdt er het monnikendom. Is het niet het riool waar de schreeuwendste misbruiken te zamen komen: de gedwongen geloften, de luiheid, de zinnelijkheid en bovenal schandelijke ongeregeldheden, vuile wateren die zich in deze vergaarbak storten? Een

⁵² Gerdesius, (III, blz. 326) noemt hem: Nicolaus Martini cognomine Tondebinder; en zegt in een noot: Claus Martensen dictus Vascularius.

⁵³ Munter, III, blz. 190.

Franciscaan die hem had gehoord beklom terstond na hem de preekstoel en trachtte hem te wederleggen. Doch nauwelijks heeft hij geëindigd of Claus begint opnieuw. Deze vreemdsoortige strijd duurde de gehele dag zonder dat de slagen welke de twee kampioenen elkander toebrachten de één noch de ander de mond sloten⁵⁴.

De beide leraren predikten met steeds meer ijver dat noch de missen, noch de geloften noch de vastendagen noch het gebruik van het Roomse sacrament noch de verdienstelijke werken de zondaar behouden; maar alleen het geloof in de Zaligmaker die onze zonden wegneemt en onze harten verandert. De aartsbisschop van Lund, Aage Sparre, zeer verbitterd, deed de beide predikers aanzeggen tot hem te komen om rekenschap van hun gedrag af te leggen. Hij wachtte hen één dag, twee dagen, drie dagen, maar vruchteloos. Eindelijk verloor hij zijn geduld en begaf zich zelf naar Malmö, besloten om deze onbeschaamde priesters die zich niet aan zijn bevelen hielden tot zwijgen te brengen. “Deze ketters,” zeide hij tot de magistraten, “beweren dat alleen het geloof de mens zalig maakt, dat er een algemeen priesterschap is, hetwelk aan al de Christenen, zelfs aan de vrouwen toekomt. Zij vierten de mis onder de beide gestalten en halen noodzakelijk de wraak van de Almachtige over zich”⁵⁵.

De klachten en bedreigingen van de aartsbisschop waren vruchteloos. De twee leraars daarentegen ontvingen nieuwe hulp. Een Carmeliter monnik, uit Amsterdam geboortig, Frans Wormorsen, brandend van liefde tot de waarheid, voegde zich bij hen en werd later de eerste Evangelische bisschop van Lund⁵⁶.

De Evangelischen deden een nieuwen stap; zij stelden, zowel bij het Avondmaal als bij de godsdienstoefening in het algemeen, Deense gezangen in plaats van de Latijnse liederen die het volk niet kon begrijpen. Zij vertaalden te dien einde Daitse liederen, inzonderheid die van Luther, en gaven in 1528 de eerste Evangelische lofzangen in het Deens uit⁵⁷. De herdrukken volgden elkander spoedig op. Ieder wilde de liederen zingen, niet alleen in het kerkgebouw maar ook in zijn huis. In korte tijd schaarde zich de gehele stad rondom Gods Woord. Monniken die zich slecht gedroegen werden door de burgers verjaagd. Kloosters door de koning geschonken werden in hospitalen veranderd; het volk hoorde in de kerken niet anders meer dan de prediking van Jezus Christus. Een theologische school werd gesticht in 1529, en de verontwaardigde priesters riepen: “Malmö is een rovershol geworden, het toevluchtsoord van de afvalligen en wanhopigen”⁵⁸. Integendeel was het *de stad op de berg, wier licht niet verborgen kon zijn*.

Niet alleen te Malmö en te Wiburg maakte de Hervorming vorderingen. Overal waggelden de zuilen van het pausdom, en de tempel dreigde in te storten. Gods Woord, de geschriften van Luther en andere hervormers werden gezocht en gelezen. Vele Christenen, die zich tot hiertoe hadden vergenoegd met de priesters te betalen om te zorgen voor hun zielen, begonnen er zich zelf mee te bemoeien. Zij begrepen dat het wezenlijke in het Christendom niet de paus is noch de priesters, gelijk zij tot dusverre hadden gemeend, maar de Vader die in de hemelen is, de Zoon die gestorven en opgewekt is om Zijn volk zalig te maken, en de Heilige Geest die de harten verandert en in al de waarheid leidt. Wanneer de bedelmonniken met hun bedelzak op de rug zich in de huizen vertoonden, vonden zij in de beschaafde families, in plaats van 't ijdel gesnap van voorheen, gesprekken die hun zeer hinderden, van de liederen uit

⁵⁴ Munter, III, blz. 191.

⁵⁵ *Danske Magazin*, hoofdt. III, blz. 236 env. Munter, *Kirchengeschichte*, III, blz. 222.

⁵⁶ Gerdesius, III, blz. 411. Munter, III, blz. 503.

⁵⁷ Rabbe, *de Ecclesiae Danicae hymnariis*.

⁵⁸ “Latronum speluncam, desperatorum et apostatarum asylum” (*Schibbyische Chronik*). Munter, III, blz. 226-255.

het volk ontvingen zij, in plaats van eieren en boter, alleen harde bejegeningen. Als zij, evenals voorheen, zich onbescheiden in familiezaken wilden mengen, sloot men de deur voor hen, en wanneer de zaakgelastigden van de rijke Jutlandsche bisschoppen zich aanmeldden om hun tienden te ontvangen, keerden de arme boeren hun de rug toe. De koning hield zich buiten dit alles; hij liet de dingen hun gang gaan; in sommige gevallen bevestigde hij de voorrechten van de geestelijkheid; maar het volk had de zaak ter hand genomen, en het volk, niet de Staat, hervormde Denemarken⁵⁹.

De bisschoppen waren verschrikt, zij zagen het Rooms-Katholicisme aan de rand van zijn ondergang en er was er geen één, noch onder hen, noch onder de priesters, die in staat was het te verdedigen. Nu wendden zij zich tot een van hun vroomste aanhangers, met name Hendrik Gerkens. “Ga naar Duitsland,” zeiden zij tot hem, “tot doctor Eck of tot Cochleus, die vermaarde strijders van het pausdom, doe hun het dringendst verzoek en de grootste beloften om hen te bewegen één van beiden en zo mogelijk beiden naar Denemarken te komen voor twee of drie jaar, ten einde de ketterse leraren te wederleggen, te bemoeilijken en te verontrusten door preken, twist-gesprekken en geschriften. Wij weten niet waar die dappere strijders zich bevinden; maar ga naar Keulen, waar u het zult vernemen; en om u in staat te stellen u van deze zending te kwijten is hier een aanbevelingsbrief gericht aan iederen geestelijke en iederen leek van de Roomse Kerk, en bovendien bijzondere brieven voor ieder van deze grote leraars⁶⁰.

Gerkens vertrok in Mei 1527 en begon de twee mannen te zoeken die het Rooms-Katholicisme in Denemarken moesten redden. Eck vond hij het eerst. Er behoorde iets toe om een zo verwaand man als hij te verlokken, want de aan hem gerichte brief bevatte de meest overdreven vleierijen. Het heil van de Scandinavische Kerk, zeiden de bisschoppen tot hem, berustte alleen bij hem. Maar de beroemde doctor meende dat hij in Duitsland te nodig was om het te verlaten. De Deense afgevaardigde begaf zich nu naar Cochleus. Hij was geveleid met de opdracht die men hem aanbood, maar achtte het voorzichtig Erasmus te raadplegen, en deze antwoordde dat de weg vrij lang was, dat de natie, naar men zei, zeer onbeschaafd was, en dat al wat hij kon zeggen was, dat dit een zaak was die niet de mensen, maar Jezus Christus aanging⁶¹. Cochleus weigerde gelijk Eck.

Bij gebrek aan theologische geschillen waren er andere. De Evangelischen, die steeds talrijker waren geworden in de steden, voegden zich voor hun godsdienst oefeningen bij elkander; de bisschoppen kwamen daartegen op en daardoor ontstonden meer of minder menigvuldige botsingen. Het stond te vrezen, dat de beweging zou toenemen. Zonder barbaren te zijn (zoals Erasmus zei) hadden de Denen dat sterke, soms verschrikkelijke karakter, waarvan Christiern II de type was. Een verstandige regering had zich er op toe te leggen geweldige botsingen te voorkomen en daartoe enige gedragslijn vast te stellen. Dit poogde de koning te doen, en met dit oogmerk riep hij een Rijksdag zamen te Odense tegen de 1 Augustus 1527. De geestelijkheid vernam dit bericht met blijdschap en besloot van de omstandigheid gebruik te maken om de Hervorming te vernietigen. Er was grond om een gewenste uitslag te hopen. Inderdaad, de edelen moesten de partij van de bisschoppen kiezen, en deze twee klassen verenigd moesten de zege behalen. Twee wegen deden zich voor. Aan alle Denen godsdienstvrijheid te verzekeren of één van de beide partijen te onderdrukken.

⁵⁹ *Danske Magazin*, V, blz. 289, 312.

⁶⁰ Gerdesius, *Monum*, blz. 204, 206, Pontoppidanus, *Ann. eccles Dan.*, II, blz. 808, 817. Munter, III, blz. 195.

⁶¹ “Nisi ut spectetur non hominum sed Christi negotium.” (Erasmi, *Epp.*, I, XIX. Munter, III, blz. 196)

De Evangelischen wilden het eerste, de bisschoppen het laatste. Frederik I aarzelde niet. Hij opende de vergadering met een Latijnse, vrijheidademende toespraak, die vooral tot de geestelijken was gericht. “Gij bisschoppen,” zei hij, “tot zo grote waardigheid verheven om de Kerk van Christus te weiden door haar het heilrijke Woord Gods uit te delen, ik vermaan u met alle kracht te waken dat dit geschiede, zodat het zuivere en onvervalste geluid van het Evangelie weerklinkt in uw diocesen, de zielen voede en ze beware voor alle kwaad. U weet hoeveel pauselijke bijgelovigheden in Duitsland zijn afgeschaft door de tussenkomst van Luther. U weet dat in nog andere streken de listen en de bedriegerijen van de priesters aan het volk zijn ontdekt en dat zelfs onder ons een algemene kreet opgaat. Men beklaagt zich dat de dienaren van de Kerk, in plaats van het onbesmette Woord des Heere uit de heldere bronnen van Israël te putten, zich begeven tot de drabbige en bedorven poelen van de menselijke overleveringen en van de valse mirakelen, tot grachten die zo besmet zijn dat het volk zich van hun verpestende uitwasemingen begint af te keren. Ik heb u bij ede beloofd, ik weet het, de Rooms-Katholieke godsdienst in dit koninkrijk te handhaven, maar meent niet dat ik gezind ben met mijn gezag de onwaardige fabelen te dekken, die er zijn ingeslopen. Noch ik, als koning van Denemarken en Noorwegen, noch u zelf bent gehouden de hesluiten van de Roomse Kerk te handhaven, die niet op de onbeweeglijke rots van Gods Woord rusten. Ik heb mij verbonden uw bisschoppelijke waardigheid te handhaven, zolang u al uw krachten aanwendt om uw plichten te vervullen. En omdat de Christelijke leer overeenkomstig de Hervorming van Luther in dit koninkrijk zulke diepe wortels heeft, dat zij er niet zonder bloedvergieten is uit te roeien, is het mijn koninklijke wil, dat de twee godsdiensten, de Lutherse en de pauselijke, gelijke vrijheid genieten tot op het algemeen concilie, dat men aankondigt⁶². Deze Noorse monarch verwezenlijkte dus de woorden door Tertullianus uitgesproken: *Certe non est religionis, cagere religionem*⁶³. Ongelukkig was de Hervorming niet altijd getrouw aan haar beginselen.

Bij het horen van deze woorden werden de bisschoppen verslagen. Zij kenden het volk te goed om niet verzekerd te zijn dat onder de regering van de vrijheid de Hervorming boven zou drijven; en dan was het met hen en hun bisschopsambt uit. Zij meenden dat het enige redmiddel van de geestelijkheid was, zich nauw met de adel te verenigen. “Wat wij u bidden mogen,” zeiden zij tot de heren, “verdedigt de Kerk.” En zij stelden zich met handen en voeten te weer⁶⁴ om te verhinderen dat de wil konings tot uitvoering kwam. Zij schilderden met de levendigste kleuren de gevaren aan welke de Hervorming de Kerk blootstelde; zij beklagden zich over de kwade bejegeningen waaraan de bedelmonniken waren prijs gegeven, en maakten een sterke indruk op verscheidene heren en waardigheidsbekleders van de Staat.

Dadelijk beijverde men zich om tegenover de vrijheid de vervolging te stellen. De koninklijke Raad eiste dat de brieven die de nieuwe leer recht van bestaan verleenden werden ingetrokken, dat de predikers uit het land werden gezet, dat de monniken weer hun kloosters betrokken, dat de bisschoppen in hun diocesen geleerde geestelijken aanstelden bekwaam om de hervormers te wederleggen. “Ik kan de gewetens niet dwingen,” zei de koning, “maar indien iemand de monniken mishandelt, zal hij

⁶² Religionem tam *Lutheranam*, quam *Pontificam* libere permittendam esse. Pontoppidanus, (*Reform*, blz. 172. Gerdesius, III, blz. 364).

⁶³ Men handelt niet overeenkomstig de godsdienst wanneer men de mensen dwingt de godsdienst aan te nemen. Tertullianus voegt er bij: *Religio sponte suscipi debet*: de godsdienst moet vrijwillig worden aangenomen.

⁶⁴ “Manibus pedibusque agebant.” (Gerdesius, III, blz. 364).

gestraft worden”⁶⁵.

Het volk kwam in beweging, want het was voor de Hervorming. Zelfs onder de invloedrijke edelen en de rijken bevond zich een partij, aan wier hoofd Magnus Gjoë stond, die besloten was de Evangelische vrijheid te handhaven. Deze verlichte mannen deden hun stem horen. Ziende dat zijn troon bevestigd en het algemeen gevoelen steeds beslist ten gunste van de Hervorming was, deed de koning een stap verder. Sterk door de steun van Gjoë, zijn vrienden en het volk, liet hij een wet opstellen betreffende de godsdienstige aangelegenheden, welke de Rijksdag, gehouden te Odense in 1527, werd aangeboden; zij deed de bisschoppen ontstellen en verbaasde de edelen.

Toen deze vergadering, die de ijverigste voorstanders van het pausdom bevatte, bijeen was gekomen, las de gevolmachtigde van de koning de volgende artikelen met luider stem voor:

1. Iedereen zal vrij zijn zich bij de ene of bij de andere godsdienst te voegen, er zal geenerlei onderzoek gedaan worden naar hetgeen het geweten raakt;
2. De koning zal de papisten en de Lutheranen gelijkelijk beschermen, en deze de zekerheid verlenen die zij tot dit uur niet hebben genoten;
3. Het huwelijk, dat sedert enige eeuwen de kanunniken, monniken en andere bedienaars van het Evangelie verboden is, is hun voortaan veroorloofd;
4. De bisschoppen zullen, in plaats van het pallium te Rome te vragen, de koninklijke bekrachtiging moeten vragen⁶⁶.

Dit bracht in het koninkrijk een onmetelijke godsdienstige omwenteling te wege. Door de afschaffing van het celibaat was de hiërarchie vervallen; door de afschaffing van het pallium waren de betrekkingen met het pausdom verbroken, en de eerste twee artikelen veroorloofden de Evangelische Kerk zich, op de puinhoopen van Rome te vestigen.

Het eerste voornemen van de geestelijkheid, was om alles af te slaan, maar de vrees die de bisschoppen voor Christiern voedden, de bezorgdheid dat enige vreemde macht hem weer in het bezit mocht stellen van zijn troon deed hen sidderen. Indien de koning zich ook al aan de zijde van het Evangelie stelde, was hij ten minste gematigd, terwijl Christiern hevig was en wreed. De prelaten zwegen. Zij namen wel een weinig de houding aan, alsof zij de vrijheid die men hun liet beschouwden alsof men hun ketenen aanlegde, maar verre van al te hard te schreeuwen, toonden zij enige geneigdheid om zich te onderwerpen. Zij bezaten, wel is waar, één troost: hun tienden, hun bezittingen waren verzekerd; zolang zij hun niet door wettelijke uitspraken werden betwist. Evenwel hield zich onder deze schijnbare onderwerping een onwankelbaar besluit verborgen. Al de prelaten waren besloten de leer en de instelling van het pausdom met kracht te verdedigen, en de eerste gunstige gelegenheid aan te grijpen om met geweld op de Hervorming aan te vallen en haar uit Denemarken te verjagen⁶⁷.

⁶⁵ Munter, *Reformationsgeschichte*, III, blz. 205.

⁶⁶ Pontoppidanus, *Reform.* blz. 175. Gerdesius, *Ann.* III, blz. 365.

⁶⁷ Munter III, blz. 209, 211.

DERDE HOOFDSTUK.
DE HERVORMING ZEGEVIERT ONDER DE REGERING VAN FREDERIK
DE VREEDZAME (1527 - 1533).

Worstelingen en bestrijdingen. - Tausens verschillende geschriften. - Een nieuwe bisschop. - Verschillende hervormingen. - Tausen ijver - Kopenhaagse Rijksdag. - De bisschoppen en de leraars. - De leraars vermeerderen hun prediking. - De bisschoppen zwijgen. - Tausen en zijn ambtgenoten. - Hun geloofsbelijdenis. - De artikelen. - Verwondering der prelaten. - Beschuldigingen der bisschoppen. - Antwoord der Evangelischen. - Zij verzoeken, een openbaar gesprek. - De bisschoppen weigeren. - De leraars bieden de koning een memorie aan. - Zij blijft onbeantwoord. - De zaak des Evangelies zegeviert. - Enige wanordelijkheden - Frederik bevestigt zijn staatkundige stelling. - Kunstgrepen van de oude koning. - Christiern II valt in Noorwegen. - Korte worsteling. - Christiern wordt gevangengenomen. - Hij vraagt een vrijgeleide, - Hij schrijft aan Frederik. - Hij wordt als Staatsmisdadiger bejegend. - Hij wordt tot levenslange gevangenisstraf veroordeeld. - Hij wordt in een dichtgemetselde slottoren opgesloten. - Hij wordt van allen verlaten. - Luther alleen treedt voor hem tussen beiden. - Frederiks dood. - Hij laat vier zonen na.

Tausen de zoon van de boer van Kiertemind, was nog in het klooster van Wiburg, en droeg het kleed van de Johanniten, maar verbreidde zonder vrees de leer van de Hervorming. Wat is dat een zonderlinge monnik, zeide men in de omgeving van de prior Peter Jansen. Deze, vreemde dat hij een wolf in zijn schaapskooi had, jaagde Tausen uit zijn klooster. De burgers ontvingen hem met geestdrift. Zij geleidden hem naar het kerkhof van de Dominicanen, en terwijl de prediker zich op de deksteen van een grafkelder plaatste, predikte hij voor een schare van levenden die op de graven van de doden stonden of zaten. Weldra werd hem de kerk van de Franciscanen geopend. Des morgens lazen de monniken daar de mis, des namiddags predikten Tausen en zijn vrienden er het Woord Gods. Soms ontstond er strijd wanneer men uit de godsdienstoefening huiswaarts keerde en geraakten leken en geestelijken in twist en zelfs handgemeen. Nu verbood de bisschop de prediking, hetgeen het aantal leken zeer deed toenemen die ongeduldig waren om de man te horen voor wie de priesters zo bang waren. De bisschop nam andere maatregelen; voetknechten en ruiters kregen bevel de burgers te beletten zich naar de kerk te begeven waar Tausen predikte. Doch de leken, nog meer beslist dan de priesters, sloten met kettingen de straten af waarlangs de troep moest komen; en terwijl zij bij straatversperringen een zeker getal van de hunnen achterlieten, om ze te verdedigen, begaven zij zich van top tot teen gewapend naar de prediking. Op deze tijding liet de bisschop, ontsteld, de poorten van zijn kasteel sluiten, en zich verbeeldende dat hij de burgers reeds storm zag lopen, stelde hij zich in staat van verdediging. Dat was de boodschap des vredes vergezeld van zeer oorlogszuchtige omstandigheden. De koning trad tussen beide. Hij vond het billijk dat de Evangelischen evenzeer als de Katholieken de vrijheid genoten God te aanbidden, en gaf aan de burgers de kerken van de Franciscanen en van de Dominicanen. De monniken, verontwaardigd, sloten er de deuren van dicht; de burgers openden ze met geweld; de geestelijken, verschrikt, verscholen zich in hun cellen; weldra gaven de gezangen door Tausen vervaardigd en door zijn kudde aangegeven een weinig vrede aan hun sidderende gemoederen. De Gereformeerden wilden billijk zijn. Men liet aan de monniken voor hun dienst de gewelfde galerijen die de kerk omringden. Doch de militairen toonden zich niet zo toegevend; op een

mooie dag kwamen vier ruiters, op een andere dag vijf, zegt een geschiedschrijver⁶⁸, hun kwartier in deze galerijen opslaan; het was bijna een dragonnade. Het gezang van de monniken en het getrappel van de paarden moesten een zeer wanluidende harmonie uitmaken; de koning was natuurlijk vreemd aan deze geweldenarij. Andere botsingen waren onvermijdelijk. De twee bedelorden die alleen van de gaven van het volk leefden ontvingen niets meer en zagen zich weldra in de dringendste nood. De Franciscanen verkochten een zilveren miskelk, dit bracht hen niet verder; zij namen dus het besluit om heen te gaan, en de burgers deden hun best om hen in dit wijze plan te helpen; zij betoonden daarbij zoveel ijver dat enigen meenden, dat zij hen wegjoegen. De vrijheid was wel de algemene wet van het koninkrijk, maar in de bijzonderheden vond men ze niet altijd terug⁶⁹.

De monniken gingen heen, maar de boekdrukkers, boekhandelaars en boeken kwamen aan. Dit contrast is kenschetsend. In al de steden waar de Hervorming zich vestigde vestigde zich met haar een boekdrukkerij. De strijd van de Hervorming deed overal de lust tot lezen ontstaan. Op zekeren dag verwekte een boekhandelaar, Johannes Weingarten geheten, die te Wiburg was aangekomen, daar grote blijdschap. Tausen trok er dadelijk partij van en begon een geschrift op te stellen, waaraan hij de titel gaf van: *Herderlijke en bisschoppelijke brief van Jezus Christus*. Christus zelf wendt zich daarin tot het volk van Denemarken. Men heeft Hem verlaten om zich te verlaten op de afgod Baal die te Rome is. Maar Christus komt terug tot hen die Hem lieten varen en biedt hun Gods genade en liefde aan. “Hoort gij het geklank van die bazuinen niet, die Mijn profeten sedert zes jaar blazen; zij doen over de gehele wereld het heilige Woord van het Evangelie weergalmen. Gaat waar dat Woord u heenroept. Vreest niet, ziende op uw klein getal. Het valt Mij niet moeilijk, te maken dat een kleine kudde de overwinning behaalt op een grote menigte.” Op dit geschrift volgden verscheidene andere. Tausen drong aldus uit al zijn macht zijn volk tot de weg van de waarheid⁷⁰.

Verschillende omstandigheden die voor de Hervorming gunstig waren deden zich bij opvolging voor. Toen de bisschop van Roeskilde, de grootste tegenstander van de Hervorming, overleden was, koos de koning, tot zijn opvolger een edelman van zijn hof, die lang te Parijs en aan andere hogescholen was geweest, Joachim Roennov⁷¹. Hij was een edelman uit Holstein afkomstig; een land dat de koning bijzonder dierbaar was; ongelukkig had Frederik meer een man gezocht die aan zijn huis gehecht was en berekend om na zijn dood zijn zonen te verdedigen, dan een liefhebber van het Evangelie. Het is niet zeker, dat Roennov tot de geestelijke stand behoorde, wel echter dat hij toen achtereenvolgens tot diaken, priester en bisschop werd benoemd. Hij moest zich verbinden zich niet tegen de prediking van Gods Woord te verzetten, hetgeen hij bereidwillig deed; doch 't ging hem als Aeneas Silvius, die, eenmaal paus geworden, met de tiara haar beginselen en haar vooroordelen aannam.

Een andere handeling van de koning gelukte hem beter. Hij stichtte of veroorloofde te Malmö een theologische school overeenkomstig de Heilige Schrift, die onder haar eerste professoren Wormorsen, Tondebinder en Petrus Laurent telde. De koning eiste bovendien dat de vacante canonicaten te Kopenhagen aan mannen werden gegeven die bekwaam waren de priesters en de studenten in de zuiver theologische wetenschap te onderwijzen. De leraren van Wiburg en Malmö legden weldra aan jonge Christenen, die voorbereid waren om het Evangelie te verkondigen, de handen op; doch door dit te doen verklaarden zij dat zij hun geen priesterlijke zalving

⁶⁸ Munter, III, blz. 230.

⁶⁹ *Historia ejectionis monachorum e Dania*, in Pontoppidanus *Ann.*, II, blz. 821.

⁷⁰ “Herr haffive . . . Klawemaal. En rett christelig Fadzon, enz.” (Wiborg, 1528). Munter, III, blz. 233.

⁷¹ Munter III, 250.

meedeelden, hetgeen alleen God toekomt, maar hen in bediening bevestigden, als harer waardig⁷².

Ton slotte kwam een gewichtige omstandigheid in datzelfde jaar deze verschillende handelingen, welke het Protestantisme gunstig waren, kronen. Bedaard zijn weg vervolgende, besloot de koning Tausen te roepen om zijn bediening in een aanzienlijker kring, te Kopenhagen zelf, uit te oefenen; hij benoemde hem tot leraar bij de St. Nicolaaskerk. Het kostte Tausen veel om Wiburg te verlaten; hij voorzag wat al tegenstand, hoeveel vijandschap hij in de hoofdstad zou ontmoeten; evenwel aarzelde hij niet en vertrok. Gedurende zijn reis liet hij geen gelegenheid voorbijgaan om de waarheid te verkondigen. Evenals Paulus predikte hij tijdig en ontijdig. Toen hij een senator van het koninkrijk, Canut Gyldenstern geheten, ontmoette, die in groot aanzien stond, verkondigde hij hem het Evangelie. De senator kon de waarheid niet wederstaan. “Een enkele zaak weerhoudt mij,” zei hij tot hem, “ik kan mij niet voorstellen dat de Kerk, die sedert eeuwen met zulk een grote glans schittert, vals kan zijn en dat de nieuwe godsdienst die Luther predikt waar kan zijn. De ware godsdienst moet noodzakelijk de oudste zijn⁷³. Het viel Tausen gemakkelijk te antwoorden dat het geloof door de hervormers gepredikt in de oude geschriften van de apostelen te vinden was. Hij vervolgde zijn weg.

De Evangelische Christenen te Kopenhagen gaven bij zijn aankomst hun blijdschap lucht, en de ijverige leraar zag zijn prediking weldra door een talloze menigte volgen. Zijn toehoorders vergenoegden zich niet niet aan de leer die hij predikte blijken van goedkeuring te geven, maar sleepten degenen die nog tussen het Evangelie en het pausdom dobberden mee, zodat zich weldra de meerderheid van de bevolking rondom het Woord van God schaarde. “De tot dus ver verborgen grote heilswaarheden,” zei men, “worden ons nu ontdekt en welsprekend en duidelijk voorgesteld, zodat zij in onze zielen worden ingegrift”⁷⁴. Een krachtiger stoot zou aan de Hervorming gegeven worden.

In de maand Mei 1530 kwam de keizerlijke Rijksdag in de vrije stad Augsburg bijeen. Niemand twijfelde er aan dat de keizer, die pas door de paus in Italië was gekroond, zich jegens hem zou willen kwijten door de Protestanten te dwingen zich opnieuw voor de drievoudige kroon te buigen. De Deense prelaten waren er van overtuigd. Zij sloegen een hoge toon aan en zeiden dat wanneer zij een ontmoeting met de Lutheranen konden hebben, zij hen weldra tot zwijgen zouden brengen. Zij beweerden te Kopenhagen een herhaling te zullen geven van het drama dat men te Augsburg zou opvoeren. De Deense Evangelischen hunnerzijds verlangden vurig een bijeenkomst en de koning zelf erkende de noodzakelijkheid daarvan. Hij liet derhalve in geheel Denemarken bekend maken: “dat de bisschoppen en de Prelaten enerzijds, de Luthersche predikanten, meester Johannes Tausen en zijn gevolg anderzijds, werden uitgenodigd op de Rijksdag te verschijnen in tegenwoordigheid van de koning en de koninklijke Raad, om daar hun geloofsbelijdenis voor te stellen en te verdedigen, opdat een enkele Christelijke godsdienst in het koninkrijk tot stand kwam⁷⁵.

Deze bekendmaking bracht verschillende uitwerkingen te weeg. De prelaten veinsden grote blijdschap en wilden iedereen van haar welgemeendheid overtuigen. Doch het is gevaarlijk triomf te roepen voor de overwinning⁷⁶.

⁷² Munter, *Kirchengeschichte*, III, blz. 255, 256 en 273.

⁷³ “Si quidem religio vera debuerit esse antiquissima”. (Gerdesius, III, blz. 372).

⁷⁴ “Veritates antehac obscuratae atque detectae majori cu perspicuitate, soliditate et eloquentia inculcarentur”. (*Ibid*).

⁷⁵ G. Saolin's *Bericht vom Reichstage in Kopenhagen*, 1530.

⁷⁶ “At vero hierant ante victoria triumph”. (Gerdesius, III, blz. 375)

Als de mannen van de Roomse partij alleen waren, waren zij geheel anders dan in het publiek. “Helaas!” zeiden enigen tot elkaar, “nu Odense de Protestanten de vrijheid heeft gegeven, zal nu Kopenhagen de prelaten hun waardigheid niet ontnemen?”

De prelaten beraadslaagden onder elkaar en kwamen tot de erkenning dat zij zich niet op hun eigen krachten konden verlaten. Alleen Paulus Eliae was in staat om Tausen het hoofd te bieden; maar de prelaten vertrouwden hem niet geheel. Eck en Cochleus hadden geweigerd zich tot in Scandinavië te wagen. De eerste voorzanger van de cathedraal van Aarhuus, meester George Samsing, één van de beste Deense theologen, werd naar de heilige stad Keulen gezonden om er doctoren te zoeken, die goede discipelen van Aristoteles⁷⁷ waren meesters in de kunsten en onversaagde, omzichtige monniken, ervaren in de kunst om slagen toe te brengen en waar het te pas kwam de tegenstanders en de hoorders te verwarren in de doolhof van de spitsvondigheden en syllogismen. De eerste voorzanger was niet zeer gelukkig in zijn opsporingen; het gelukte hem echter een onbekend doctor, met name Stagefyr, en een ander, wiens naam zelfs men niet kent, over te halen.

Eindelijk brak de 20 Juli aan; de vergadering van de Staten werd geopend. De gehele natie verkeerde in afwachting van hetgeen geschieden zou. Van de uitslag van deze samenkomst hing de godsdienstige toekomst van Denemarken af. Van Roomse zijde verschenen de bisschoppen, niet om hun Kerk te verdedigen, maar om als raadsheeren van het Rijk zitting te nemen en naar zij voorwendden als rechters. De twee doctoren die wij vermeldde en bovendien Eliae, Muus, G. Samsing, Wulff, apostolisch oppergeheimschrijver, en verscheidene anderen voegden zich bij hen om het pausdom te verdedigen. Van Evangelische zijde verschenen Tausen, Wormorsen, Chrysostomus (*O. Guldenmond*), Sadolin, Erasmus, te zamen twee en twintig leraren⁷⁸. Gedurende de eerste acht dagen bewaarden deze laatsten het stilzwijgen en deden geen stap om zich te verdedigen, terwijl hun tegenstanders zich des te heviger uitlieten tegenover degenen die zij ketters noemden. Acht dagen na de opening vertoonde zich Tausen aan het hoofd van de zijnen en stelde de koning de Evangelische belijdenis ter hand, die zij hadden opgesteld. De koning deelde ze aan de prelaten mee en dezen verzochten de nodige tijd om ze te onderzoeken.

Wat zou er gebeuren? De 12 Juli had Karel V van de paus het verzoek ontvangen, om met geweld de Hervorming in Duitsland te vernietigen, en hij was bereid het te doen. Zou het niet evenzo te Kopenhagen gaan? Toen de jeugdige knaap van Kierteminde, Tausen, aan de oevers van de Grote Belt was, had hij gezien hoe de grote wateren van de zee in hun vaart de boten van de vissers verstrooiden, en woedend op de kusten aankomende de bomen nedersloegen, de huizen omverwierpen en de landerijen verwoestten. Werd de Hervorming niet met dergelijke verwoesting bedreigd? Tausen geloofde het; daarom besloten zijn vrienden en hij, onversaagd, zich tot het volk te wenden. Zij verlangden voor 't allerminste dat de zegepraal van hun zaak niet zozeer uit een besluit van de Staten, dan wel uit de vrije overtuiging van hun meeburgers geboren werd. Zij verdeelden dus onder elkander de drie en veertig artikelen van hun belijdenis en elke dag hielden de twee en twintig leraren om de beurt twee preken over de leer die zij beleden. De prelaten, die zich hadden voorgesteld dat zij hun verschrikte tegenstanders lafhartig hun overtuiging zouden zien verbergen, stonden verbaasd over deze onverwachte stoutmoedigheid en de scharen van toehoorders, die zich in de kerken verdrongen, vertoornden hen boven mate. Zij ijlden tot de koning; zij verzochten, ja noopten hem deze Lutherse preking te verbieden, die inbreuk maakte, gelijk zij zeiden, op de rechten van de Rijksdag.. Maar Frederik, voor een

⁷⁷ “Arstotelicos doctores magistros et monachos”. (*Ibid*, blz. 376. *Danske Magazin* I, blz. 94).

⁷⁸ Munter, *Kirchengeschichte*, III, blz. 297. Gerdesius, III, blz. 376.

wijle door de bisschoppen bezwaken, luisterde naar de vertogen van de leraars en trok zijn verbod in. Nu wensten de Protestanten de verloren tijd in te halen, deden elke dag in de week vier preken en elke Zondag twaalf⁷⁹. Waren de prelaten overvloedig in de aanval, de hervormers waren meer dan overvloedig in de verdediging. Dit feit is wellicht enig in de geschiedenis van de Hervorming. Bovendien, welk een onderscheid tussen deze mannen. Het werk van de leraren was, hun geloof te verkondigen; het werk van de bisschoppen was, aan hun tegenstanders het stilzwijgen, gevangenschap en verbanning op te leggen. Zoveel moeite als de Evangelischen zich gaven om hun leer te prediken van de daken, zoveel moeite besteedden de prelaten om het hunne onder de korenmaat te bedekken; bij het stellen van de een leer tegenover de andere wilden zij tot geen prijs de leken tot de strijd toelaten. Terwijl de leraren nacht en dag het Evangelie verkondigden, waren de priesters alleen bezig met het te vervolgen en, volgens een Bijbels woord, waren zij *slaperig en lagen neder als stomme honden*⁸⁰, hetgeen in andere streken, dit moet erkend worden, bij de Rooms-Katholieken niet het geval was. Als twee partijen in rechten zo verschillende gedragslijn volgen, is de zegepraal beslist.

De prediking was de Evangelischen niet voldoende; het was bij hen hoofdzaak plechtig hun geloof te belijden voor de Rijksraad. Op zekere dag, die het niet gemakkelijk is te bepalen, maar waarschijnlijk tegen het einde van Juli 1530, verschenen Tausen en zijn vrienden voor de koning, de Rijksgroten, de bisschoppen en de afgevaardigden, en boden eerbiedig maar onbeschoemd de uitdrukking van hun geloof aan. Hun verklaring had niet de volmaakte vorm van de geloofsbelijdenis van Melancton, die zij nog niet kenden maar zij was duidelijker en krachtiger. Terwijl de vriend van Luther, om de machtige vorsten die hem hoorden te sparen, ja zelfs te winnen, stilzwijgend zekere artikelen was voorbijgegaan, die levendige tegenspraak hadden kunnen uitlokken, meenden Tausen en zijn broeders tegenover hoogmoedige bisschoppen en vervolgers noch hun leer te moeten verzwakken noch de Roomse partij te sparen.

“De Heilige Schrift,” zeiden zij, “alleen en zonder door de uitleggingen, de bijvoegingen en de fabelen van de mensen bedorven te zijn⁸¹, leert, allen hoe zij van God de zaligheid kunnen bekomen (Art. 1 en 2).

“Hij, die om het eeuwige leven te hebben, een andere weg inslaat dan die de Schrift leert is onzinnig, blind, ongelovig, hoe wijs en heilig hij de wereld toeschijnt⁸² (Art. 3).

„De vervolgingen, het lijden, de dood, de opstanding, de hemelvaart onzes Heeren zijn zeer zeker volbracht en zijn ons gegeven geworden om onze gerechtigheid, de betaling onzer schuld, de uitdelging van al. onze zonden te zijn (3). (Art. 7).

“De Heilige Geest, de derde persoon van de Godheid, die de trooster aller Christenen is, vernieuwt door verschillende gaven Gods onze verstanden en harten, sticht en vergadert de ware Kerk bijeen in het geloof en in de leer van Christus (Art 11).

“De heilige Kerk is de gemeenschap van allen, die door het één en zelfde geloof gerechtvaardigd en geliefde zonen Gods zijn geworden. En wij erkennen geen andere Kerk, hoe voornaam zij uitwendig ook schijnt, die degenen vervloekt die God zegent,

⁷⁹ Munter, III, blz. 299.

⁸⁰ Jes. 56: 10

⁸¹ “Nullus interpretationibus, additamentis et commentis humanis corrupta.” De geloofsbelijdenis werd opgesteld in het Deens, maar wij halen haar aan volgens de in de zeventiende eeuw door Pontanus gemaakte Latijnse vertaling. Dit document komt ons te belangrijk voor om het geheel voorbij te gaan. Gerdesius, III, *Monum*, blz. 217. Munter, III, blz. 308.

⁸² Art. 4 handelt over de Drieëenheid; het 5^e over de menswording en de geboorte van Gods Zoon.

hen verwerpt die God aanneemt en dezulken voor ketters verklaart die overeenkomstig de waarheid onderwijzen⁸³ (Art. 12 en 13).

“Wij geloven dat het huwelijk, de oprechte vereniging van man en vrouw, zoals het in het paradijs zelf is ingesteld, heilig en eerbaar is, onder allen; dat eerbaar daarin te leven is een kuis leven voor God te hebben, en dat het te verbieden aan man en vrouw een valsche schijn van kuisheid en een leer van de duivel is⁸⁴ (Art. 20 en 21).

“Wij geloven dat de ware Christelijke mis niet anders is dan de gedachtenis van het lijden en de dood van Jezus Christus, de herdenking van de liefde van God de Vader; waarbij het lichaam van Christus wordt gegeten en Zijn bloed gedronken, als een zeker onderpand dat wij om Christus wil de vergeving van de zonden ontvangen hebben⁸⁵ (Art. 26).

“Wij geloven dat wij, Christenen, allen priesters zijn in Christus Jezus, onzen enige en eeuwige priester; dat wij ons als zodanig God hebben te offeren als een welbehagelijke en levende offerande, te prediken en te bidden. Maar uit deze priesters moeten met toestemming van de Kerk dezulken worden gekozen, die van de Kerk prediken, die haar de sacramenten uitdelen en haar dienen. Dat zijn de ware bisschoppen of ouderlingen, woorden die geheel en al dezelfde betekenis hebben⁸⁶ (Art. 36 en 40).

“Wij geloven eindelijk dat het hoofd en de leidsman van de ware Christelijke Kerk Jezus Christus alleen is — Hij die onze zaligheid is — en wij erkennen als zodanig geen schepsel, hetzij in de hemel, hetzij op de aarde” (Art. 43).

Andere artikelen verwerpen elke ceremonie die niet overeen komt met Gods Woord; de excommunicatie uitgesproken tegen degenen die God niet buiten de gemeente sluit, — de sacramenten die niet in de Schrift zijn ingesteld, — de onderscheiding van spijsen en dagen, het kloosterleven, de eredienst, die bestaat in geheel werktuigelijke zangen, nachtwaken voor de doden, versieringen, hoofddeksels, het scheren van de kruin, zalvingen of andere uitwendige tekenen van heiligheid, — de onthouding van de drinkbeker, de mis, — het gebruik van een taal die niet door het volk wordt begrepen, — de aanroeping van de heiligen, — het geloof in een andere middelaar dan Jezus Christus, — de valse goede werken, aflaten en andere door de priesters en monniken uitgedachte nieuwigheden, — het vagevuur, — de missen voor de doden, — de deelneming van de bisschoppen of presbyters aan de zaken, de pracht en de praal van de wereld, aan de oorlog, aan het bevel over de legers aan de rechterlijke bedieningen en aan al wat niet tot hun kring behoort; het gebrek aan gehoorzaamheid aan de vorsten en de overheden in alle dingen die niet strijdig zijn met Gods wil, — de beelden in de kerken, die weliswaar de verstandigen niet kwetsen, maar de eenvoudige, onnadenkende lieden tot afgoderij kunnen vervoeren, en die men evenwel niet moet verwijderen dan met toestemming van de leraars, van de overheden en van de Kerk⁸⁷ (Art. 35 tot 42).

Dit was het geloof van de Evangelische Christenen van Scandinavië. Deze belijdenis is er een spiegel van, die hun beeld trek voor trek terugkaatst. Na haar gelezen te hebben kent men hen beter en ziet men ware discipelen van het Evangelie in hen.

Zo dachten de prelaten niet. Deze geloofsbelijdenis welke de koning hun ter hand had gesteld verbaasde hen. Zij hadden zich diets gemaakt dat de beschroomde Protestanten hun geloof niet zouden durven openbaren en nu zagen zij hen dit met grote beslistheid op de voorgrond stellen. Zij besloten een acte van beschuldiging tegen deze

⁸³ “Maledicit iis quibus Deus benedicit, rejicit eos quos Deus recipit.”

⁸⁴ “Diaboli dogma est.”

⁸⁵ “In qua ejus corpus editur ac sanguis ejus potatur, in certum pignus.”

⁸⁶ “Veri Episcopi, sive Presbyteri, quae voces sunt prorsus synonymae” (Art. 36).

⁸⁷ Woldike, *Confessio Hafniensis*.

nieuwigheidzoekers, in te dienen⁸⁸ “Wij herinneren ons,” zeiden zij tot de vorst, “de verbintenissen die gij bij het bestijgen van de troon hebt aangegaan. En Johannes Tausen en andere leerlingen van Luther beweren dat de Kerk sedert dertien of veertien eeuwen met dwalingen bezoedeld is; dat de werken nutteloos zijn; dat de Christenen van beide sexen priesters zijn; dat alle kloosters moeten vernietigd worden; dat de mensch geenszins een vrije wil heeft, en dat alles geschiedt krachtens een volstrekte noodwendigheid”⁸⁹.

Niettemin vreesden de prelaten een mondelinge bespreking, die door het gehele koninkrijk zou hebben weerklonken; zij verzochten daarom dat de Protestanten in geschrifte hun beweringen zouden bewijzen, omdat zij begeerden dat alles zich tot geschriften zou bepalen waarvan zij alleen zouden kennis dragen.

De Evangelischen verwierpen deze beschuldigingen met kracht, inzonderheid deze dat zij de vrijheid loochenden en het fatalisme handhaafden⁹⁰. Wat de ten laste legging betreft die men hun gedaan had, van alleen een algemeen priesterschap te erkennen, zeiden zij: “Zult gij een Turk of een Rus verwerpen, die van een leek Christelijk onderricht heeft genoten wanneer hij sterft alvorens door een priester onderwezen te zijn?”⁹¹ Er bestaat wel een priesterschap voor de Christenen; maar niemand moet in de heilige Kerk een bediening vervullen zonder daartoe door haar geroepen te zijn, want Paulus wil dat, alles eerlijk en met orde geschiede.” De Evangelischen die te dezen opzichte geheel tegenover de prelaten stonden, vergenoegden zich niet met geschreven verdedigingen, zij wilden, een openbare bespreking waarin zij hun geloof met luider stemme konden verdedigen. Zij werd hun toegestaan en moest op het koninklijk kasteel worden gehouden; de zittingzalen waren gereed. Doch de besprekingen moesten volgens de Protestanten in de volkstaal geschieden, opdat zij door de leken zouden kunnen begrepen worden. De prelaten daarentegen weigerden dit volstrekt en wilden geen andere dan de Latijnsee taal toelaten, die onbekend was bij het volk en de burgers, zelfs bij het merendeel van de edelen. De Evangelischen verklaarden daarenboven dat zij geen anderen rechter zouden erkennen dan de Heilige Schrift en voegden daaraan toe dat de koning, de heren van zijn Raad en het ganse volk zelf zouden kunnen beslissen welke van beide partijen met haar overeenstemde. “Wij erkennen geen andere uitleggingen,” zeiden de bisschoppen, “dan de vaderen en de concilies, geen andere rechter dan de paus en het jongstleden concilie”. – “Dit is slechts een uitvlucht,” zeiden de leraren van de Hervorming, “gij wilt de bespreking beletten en u aldus uit de engte redden. Gij treedt de schaapsstal niet binnen door de rechte deur, en bekommert u niet om de schapen van de Zaligmaker” . . . “Helaas,” riepen de leden en de aanhangers van de geestelijkheid, “dat de Luthersens zo stoutmoedig zijn, komt daar vandaan dat een heiligschennende koning de ogen voor hun onbeschaamdheid sluit, hen zelfs aanzet, en dat de onzinnige edelen en schuldige burgers er hen toe aanmoedigen”⁹². Doch het was inderdaad uit de overvloed des harten dat de hervormers spraken.

Twee zeer verschillende partijen stonden tegenover elkander. Het theocratisch element was lange tijd in Denemarken heersende geweest en kenmerkte nog de partij van de bisschoppen. Een ander beginsel was onder dit volk verschenen, het godsdienstig

⁸⁸ Muhlius, *De Reformatione in Cimbria*, blz. 140, Gerdesius, III, *Monum*, blz. 232.

⁸⁹ “Hominem liberum arbitrium non habere, et ea quae in naundo fiunt, ita fieri ut aliter fieri non possint.” (Gerdesius, III, *Monum*, blz. 232).

⁹⁰ *Apologia concionatorum Evangelicorum*. (*Ibid*, blz. 234).

⁹¹ Ongetwijfeld worden hier heidense Russen, de Mongolen enz. bedoeld (Munter, III, blz. 325).

⁹² “Sacilego principe, non solum connivente verum etiam instigante . . . debacchati sunt concionatares Lutherani” (*Schybbieuse Chron*. Munter III, blz. 330).

element. Eén van de voornaamste uitwerkingen van de Hervorming moest inderdaad zijn de theocratie op te lossen. Het is een geluk voor een natie wanneer de heerschappij van de theocratie ophoudt; het is daarentegen een onheil wanneer het godsdienstig beginsel vermindert. Het ontbreekt onder een volk niet aan vernuften, zelfs van de merkwaardigste, wier belangstelling zich richt op de wetenschappen en uitvindingen van wereldlijke aard, en wij zijn er verre van af om deze neiging te willen uitsluiten; de ervaring leert dat zij in de meest Christelijke zielen kan bestaan. Maar wanneer een volk zich geheel aan die industriële neiging overgeeft, die in ons tijdperk zo machtig is, wanneer het daaraan ten offer brengt wat het voorheen voor het godsdienstig leven overhad, dan is het alsof men aan een levend dier de beenderen ontnam die zijn gehele lichaam staande houden. Deze wegneming van het gebeente schijnt een in onze dagen door vermaarde wijsgeren sterk aanbevolen bewerking te zijn; wij wensen er echter geen individu noch enig volk de verwezenlijking van toe.

De Evangelische Christenen van Denemarken gaven weldra een nieuw bewijs van de ijver die hen bezielde, om de godsdienst de plaats van de theocratie te doen vervangen. Het belang van een godsdienstige bespreking beseffende, gaven zij ten opzichte van de taal toe. “Wij zijn bereid,” schreven zij de koning, “met de prelaten te spreken, hetzij in het Latijn, hetzij in het Deens”; en gedurende een gehele maand herhaalden zij hun verzoek meer dan eens. De Katholieke partij nam de toevlucht tot een vals voorwendsel en schreef de koning dat ook zij tot spreken met de predikanten, hetzij in het Latijn, hetzij in het Deens, bereid was, maar dat zij zich vooraf in geschrifte bij rechters moesten rechtvaardigen, waarmee de gehele wereld zou voldaan zijn⁹³. Deze rechters waren de Deense bisschoppen en de Roomse kardinalen, dat wil eigenlijk zeggen de paus, die aldus rechter zou zijn in zijn eigen zaak. Voorts maakten zij nog enige bedenkingen tegen het gesprek zelf. “De zittingen,” zeiden zij, “moeten op het koninklijk kasteel worden gehouden, en het zou gevaarlijk zijn te spreken, op een plaats waar zich de lijfwacht bevindt van een vorst; die de ketters zozeer genegen is.” Men vond dat deze hersenschimmige vrees voor de lijfwacht de moed van Romes voorvechters weinig eer aandeed⁹⁴.

Aldus leed de bijeenkomst schipbreuk. Tausen, Wormorsen, Sadolin, Gjoë, Erasmus, Jansen en hun broederen waren er diep over getroffen. Moest deze weigering van de bisschoppen hen ophouden in hun streven om in Denemarken het koninkrijk van Jezus Christus te vestigen? Zij behoorden niet tot dezulken, die, wanneer zij slechts een weinig verricht hebben, loom en traag worden en, gelijk een ander hervormer zeide, “hun ogen uit hun voorhoofd nemen, om ze in hun rug te zetten”⁹⁵. Zij geloofden dat men in de dienst van Christus de versperringen moet weten te verbreken, over de hindernissen te zegepralen en met uitgestrekte armen op het doel af te gaan. Zij verschenen voor de koning en zeiden: “Wij erkennen dat, deze goede heren mannen van geboorte en eer zijn, in staat om goeden raad te geven in de dingen van de aarde; maar onze voorname klacht tegen hen is, dat zij zich vergenoegen met de naam van bisschoppen te dragen en er op generlei wijze de taak van vervullen. Niet alleen prediken zij zelf niet, maar in stede van in hun diocesen wel onderwezen herders en predikers te plaatsen, plaatsen zij er domme, onwetende, onheilige lieden, die aan het volk slechts belachelijke fabelen van monniken, vertellingen van oude vrouwen en dwaasheden van potsenmakers vertellen op papistische wijze”⁹⁶. Zij vervolgen degenen

⁹³ *Danske Magazin*, I, blz. 94.

⁹⁴ Munter, *Kirchengeschichte*, III, blz. 332.

⁹⁵ Calvijn.

⁹⁶ *Stupidis, indoctis et profanis . . . qui fabulas, hominum inventiones, monarchorum somnia et hypocriticas anilesque nugae et gerras populo christiano pro more papistarum proponunt*. (Gerdesius,

die vrijelijk het Evangelie prediken en leugen en huichelarij veroordelen. Zij veroorloven aan troepen aflatverkopers her en derwaarts te lopen, om het Woord van God te verstikken en de eenvoudigen te beletten het te ontvangen. Zij zuigen het volk schandelijk tot op het gebeente uit, terwijl de wezenlijke armen in de jammerlijkste nood verkeren. Zij, doen im hun hoofdkerken een menigte bijgelovige missen, om er grote inkomsten uit te trekken, in plaats van er te prediken en Gode ware hulde te brengen. Zij verzetten er zich tegen, dat de Christenen, gebruik makende van hun vrijheid, de raad van wijze en vrome mannen opvolgen en zich waarlijk Evangelische leraars kiezen en zij zelf delen de parochiën uit aan luie kanunniken en edelen, die niets voor het volk doen; waarbij zij aan een enkele onder hen veroorloven zes of zeven beneficiën te hebben. Zij verbieden de priester in het huwelijk te treden, en maken zodoende van het merendeel onder hen overspelers. Over hetgeen enige van deze prelaten persoonlijk zijn zullen wij voor het ogenblik niet spreken⁹⁷.

De koning en de Rijksdag oordeelden dat de leraren behoorlijk rekenschap van hun zaak gaven en verklaarden dat, naardien de Katholieken de bespreking hadden geweigerd, de Evangelischen zouden voortgaan met Gods Woord te prediken tot op de bijeenkomst van het algemeen concilie, en de koning zei tegelijker tijd aan beiden zijne bescherming toe. De meeste leraren bleven nog acht dagen te Kopenhagen en wilden zien of zich niet een Katholiek tot de bespreking zou aanbieden. Eliae, op wie men zozeer had gerekend, bewaarde een diep stilzwijgen; maar zekere meester Mathias, die nog niet gesproken had, ter prooi zo het scheen aan pijnlijke twijfelingen, voerde enige bezwaren aan, waarop Tausen glansrijk antwoordde, en Mathias ging, zegt men, zelf tot de Protestantse partij over⁹⁸. De tegenwerpingen van meester Mathias waren het enige offer door de priesterschap van Rome gebracht. Deze bij de Roomse Kerk onbekende strijder, die na zovele en zulke plechtige uitnodigingen geheel alleen verschijnt, brengt de geschiedenis van Juliaan in hennnering, die het feest van Apollo te Antiochië luisterrijk wilde herstellen; en er verscheen slechts één priester, die als enige offerande een gans meebracht⁹⁹.

De zaak van het Evangelie had sedert de overhand in het koninkrijk. De bisschoppen verlieten Kopenhagen met een gebroken hart. Zij vreesden niet alleen voor het pausdom maar ook voor hun goederen en personen. De bisschop van Roeskilde, terecht of ten onrechte verontrust, riep de bescherming van de koning in, die hem een wacht zond. Besloten om de zaak des Evangelies te bevorderen, naarmate God haar zegende, ontbood deze vorst Chysostomus, Sadolin en nog andere leeraren, en sedert verkondigden zes predikers alle dagen het Evangelie in de St. Nicolaas, de Lievevrouwe en de Heilige-Geestkerk, en hielden in de hoofdkerk zelfs openbare besprekingen¹⁰⁰. De koning handhaafde de bisschoppen in hun voorrechten. Doch de Hervorming had kracht genoeg in zichzelf om bijstand van de vorst te kunnen ontberen. Tevergeefs deed het Rooms Katholicisme in dit uiterste ogenblik zijn stervend geluid horen, tevergeefs gaf Eliae een verdediging van de mis uit. Tausen antwoordde hem: Eliae beloofde een wederlegging, maar gaf ze niet. De bisschop van Roeskilde nam nu zijn toevlucht tot andere middelen. Hij haalde de aanhangers van de geestelijken over om de Evangelische leraren uit te jouwen, hen met hun zotteklap te vervolgen en hen te verdrijven. De overige prelaten deden hetzelfde; in plaats van het

Ann., III, blz. 383).

⁹⁷ “Aber von dem, was einige von ihnen selbst sind, davon sprech wir jetzt nicht.” (Munter, *Kirchengeschichte*, III, blz. 334).

⁹⁸ *Dan. Magazin*, I, blz. 95.

⁹⁹ *Misopagon*, blz. 336.

¹⁰⁰ Munter III, blz. 363.

volk door zachtmoedigheid en goede redenen te leiden, ruiden zij het tegen het Evangelie op en verloren zodoende de luttele achting die zij genoten hadden. Niets kon de voortgang van de Hervorming stuiten. De Denen lazen de Schriften in hun eigen taal. Elke dag verkondigden nieuwe herauten hun de weg van de zaligheid. Het zuivere licht van Gods Woord scheen in deze Noordelijke streken. Hun inwoners leerden naar dat Woord hun handelingen regelen en verbaasden zich wanneer zij zagen in welk een dikke duisternis zij tot hiertoe hadden geleefd¹⁰¹. De Hervorming wies gelijk de vloed van de zee en bedekte de landen met haar wateren. De monniken vertrokken uit hun kloosters en de gebouwen werden in hospitalen herschapen of aan ander nuttig gebruik gewijd. Ongelukkig sloegen de burgers, over het gedrag van de bisschoppen verbitterd; tot ruwe handelingen tegen het monnikendom over. Het klooster van de Minnebroeders te Nestved¹⁰² werd verwoest en de galg op zijn puinhopen gezet ten teken van verachting. Het verfoeielijk juk onder hetwelk de geestelijkheid en de monniken het volk hadden gehouden dreef opgewonden lieden tot onwaardige wraakoefening.. De hartstochten, die geleerden somtijds deden bruisen in geschriften vol bitterheid, gaven zich lucht bij het volk in daden van geweld. De zestiende eeuw wist de godsdienstige geschillen niet kalm te behandelen; dit was één van haar zwakke zijden en misschien gelijken andere eeuwen, trots op haar verdraagzaamheid, haar slechts al te veel. Op de derde Kerstdag van 1531 voegden zich handwerkslieden in groten getale bijeen te Kopenhagen en traden onder de Roomse godsdienst-oefening de Lieve-vrouwekerk binnen, grepen de sieraden en kunstwerken aan die zij daar vonden en sloegen ze in stukken. De kerk werd enige tijd gesloten, maar op bevel van de overheid keerden de Katholieken er weer in terug. Nog drie jaren lang bedienden zij er de mis. Van 1530 tot 1533, werden tien kloosters ontwijd¹⁰³, doch Frederik, die zich altijd beijverde, om als koning nooit naar één zijde over te hellen, nam de andere onder zijn bescherming. Alleen moesten de rijkste kloosters tot de behoeften van de Staat bijdragen. Deze gematigdheid van de koning, wel ver van de vorderingen van de Hervorming te belemmeren, verzekerde ze slechts. Deze vorst bevestigde tegelijkertijd zijn stelling in staatkundig opzicht; men zag hem zelfs, in 1532, op verzoek van de Iandgraaf van Hessen deel nemen aan, het verbond van de Protestantse vorsten van Duitsland¹⁰⁴. Dat was sterk. Voor het overige voorzagen de Prelaten en verscheidene edelen, sedert de Rijksdag van 1530, de aanstaande ondergang van het Katholicisme. de zoon van de koning, prins Christiern, als een ijverig Protestant kennend; wendden zij hun blikken naar alle zijden ten einde een middel te vinden om aan het lot dat hen dreigde te ontsnappen. Zij vestigden ze eindelijk op prins Johannes, zoon van koning Christiern II, bijgevolg een neef van Karel V, en die aan zijn hof was opgevoed. Zij stelden zich voor dat wanneer deze prins de kroon uit hun handen ontving hij de Roomse godsdienst zou herstellen en de Hervorming verpletteren. Zij kwamen daarom onderling overeen al hun pogingen in het werk te stellen om na de dood van de koning Johannes op de troon te plaatsen. Op hetzelfde ogenblik mislukten onderhandelingen door Frederik met de keizer aangeknoopt. Zijn vijanden schenen de overhand te verkrijgen en alles kondigde aan dat er een storm stond los te breken.

De gevallen koning, Christiern had niet opgehouden de hoven van Duitsland, de Nederlanden en Engeland te vervolgen met zijn klachten en aanzoeken. Hij begreep dat omdat Frederik het Protestantisme begunstigde hij niet op de Protestanten in

¹⁰¹ “Et quantis in tenebris hactenus delituissent perspi cerent.” (Gerdesius, *Ann.*, III, blz. 386).

¹⁰² Munter, III, blz. 355, 364.

¹⁰³ Jacobi, *Hist. ejectionis monachorum*. Een handschrift aangehaald in Munter, III, blz. 357.

¹⁰⁴ Munter, III, blz. 369 en 370.

Denemarken kon rekenen; alleen als hoofd van de Rooms Katholieke partij kon hij zijn kroon terug krijgen. De wind in acht nemende, die zijn schip naar het punt kon brengen dat hij wenste te bereiken, wendde hij daarnaar al zijn zeilen. Katholieke vorsten spoorden hem aan zich met de paus te verzoenen, als, naar men zei, een onfeilbaar middel: om al de prelaten en de mannen van het Roomse geloof te bewegen zich te zijnen gunste te verklaren. Deze ongelukkige vorst, tegelijk zo geweldig en zo zwak, wiens enige gedachte toen was om wat het hem ook kostte opnieuw koning te worden, aarzelde met de min of meer oprechte gevoelens die hij had aan de dag gelegd ten offer te brengen, en trad in overleg met de paus om opnieuw in de schoot van de Kerk te worden opgenomen¹⁰⁵. Het schijnt dat de onderhandelingen niet tot het doel leidden; maar zij bewijzen de zwakheid van de godsdienstige overtuiging van de pretendent. Christiern slaagde aan een andere zijde beter. Ondernemende Hollanders, die voor hun scheepvaart en hun handel enig voordeel hoopten te behalen wanneer zij hem weer op de Deense troon plaatsten, verschaften hem een leger en een vloot. De ontevreden in Denemarken, Noorwegen en Zweden haastten zich bij hem aan te sluiten. Troll, de oude bisschop van Upsala, Thure Janssen, grootmeester aan het Zweedse hof, die de vereniging van de drie koninkrijken verlangde, en andere aanzienlijke personen werkten voor hem in de Noordelijke streken. Hij scheepte zich in de maand October met tien duizend man in, besloten om als verdediger van het Katholieke geloof en redder van het vaderland op te treden. Een harde storm overviel hem en deed verscheidene van zijn schepen vergaan, een noodlottig voorteken in de ogen van verscheidenen¹⁰⁶. Toen Christiern in Noorwegen aankwam had hij slechts enige schepen. Evenwel vielen de aartsbisschop van Drontheim, primaat van Noorwegen, die Christiern als de kampioen voor Rome beschouwde, en de andere bisschoppen, allen ijverige Katholieken, vorsten, abten, priesters, edellieden, magistraten en zelfs burgers en mannen uit het volk hem toe. Janssen verklaarde dat dit koninkrijk Frederik niet ondersteunen zou. “Ik wil,” zei de koning, “de aanhangers van Luther vervolgen en het geloof van de Kerk tegen het gevloekte werk van die doctor beschermen.” Noorwegen, tegen de Hervorming gekant, juichte hem toe; weldra bleven van dit gehele koninkrijk slechts drie sterkten aan Frederik over. Christiern werd als koning van Noorwegen erkend; enige van de bisschoppen beleenden de kerkelijke kostbaarheden om de soldaten te betalen. De senaat schreef aan de Deense senaat, het er heen te leiden dat Christiern weder in het bezit van Denemarken geraakte. De verschrikkelijke man die zich te Stockholm in het bloed van zijn vijanden had gebaad scheen er aan toe om over de nieuwe oproermakers te zegevieren. Christiern verbeeldde zich reeds op de drieboudige troon van het Noorden te zitten en wijdde zich aan het ijdel vermaak, zich met al de onderscheidingsteken van de koninklijke waardigheid te bekleden. Bij voorname gelegenheden droeg hij de kroon op het hoofd, had hij de scepter in de hand en speelde vrijwel de grote rol van monarch te midden van de kleine schare van zijn aanhangers. Zal hij als hij slaagt Katholiek zijn? Zal hij Protestant zijn? Al wat mogelijk is te zeggen, is dat hij zijn zal hetgeen het best met de belangen van zijn eerezucht strookt.

Frederik, zijnerzijds, het gevaar beseffende dat hem dreigde; liet geen tijd verloren gaan, en trok zijn krachten te land en ter zee bijeen. Knud Gyldenstern verkozen, bisschop van Odense, werd aan haar hoofd geplaatst; en zodra de lente het veroorloofde Noorwegen aan te tasten, verliet, in het begin van Mei, een vloot van vijf en twintig schepen de rede van Kopenhagen. Frederik had uit Zweden aanzienlijke hulp gekregen. Vergramd, zag Christiern slechts een verrader in de grootmeester

¹⁰⁵ Raynald, over het jaar 1530, No. 58. Munter, III, blz. 86, Raumer, II, blz. 144.

¹⁰⁶ “Adverso numine et certantibus contraventis.” (Gerdesius, *Ann.*, III, blz. 390).

Janssen die zich voor hem had verklaard en in een aanval van toorn deed hij de grijsaard sterven¹⁰⁷. Deze hartstochtelijke en lichtgelovige vorst, die zich alrede koning van geheel Scandinavië waande, rukte met een onvoldoende macht Zweden binnen. Door deze onvoorzichtige aanval verzwakt, was hij genoodzaakt zich met de overblijfselen van zijn leger tot op Opzlo terug te trekken¹⁰⁸. Weldra kwamen de Denen zelf aan en staken gedurende de nacht al de schepen van Christiern in brand, zodat deze ongelukkige vorst, besloten in een hoek van 't land, vanwaar hij noch ter zee noch te land kon weggkomen, geen andere uitkomst overbleef, dan met de wapenen in de hand te sneuvelen of zich over te geven. Hij verzocht een samenkomst met Gyldenstern en zijn voornaamste officieren; en even moedeloos als hij opgeblazen was geweest, smeekte hij hun op de ootmoedigste toon hem te zeggen wat hem te doen stond. De bevelvoerende bisschop antwoordde: “Zich naar het hof van koning Frederik, zijn oom, begeven, die hem ongetwijfeld gunstige voorwaarden zou stellen” (Juli 1532).

Hij verzocht een vrijgeleide en de Deense opperhoofden stonden hem er één toe, hetwelk voor de koning en tweehonderd personen van zijn gevolg een welwillende bejegening bepaalde en de eerbewijzen aan zijn rang verschuldigd. Er werd zelfs in gezegd dat Christiern na Frederiks dood door de Staten tot koning kon worden gekozen. Gyldenstern had bij zijn vertrek uit Kopenhagen volmacht gekregen om met Christiern te onderhandelen, en daarvan maakte hij gebruik. Doch de overeenkomst was nog niet bezegeld, toen twee Deense officieren, Skram en Wilkenstede, in het leger aankwamen om een order van Frederik over te brengen, krachtens welke Christiern niet zou ontvangen worden dan op genade en ongenade en volkomen overgave aan de wil van de koning. Deze afgevaardigden, de zaak zover gevorderd vindende, deelden de mondelinge boodschap mee die zij van de koning hadden ontvangen. Zal Christiern, aangenomen dat deze order hem werd meegedeeld, tot het uiterste gebracht, wenselijk achten te beproeven zijn oom te verbidden? Deze punten schijnen ons niet voldoende uitgemaakt¹⁰⁹.

Wat daarvan zij, Christiern deed al wat hij kon om zich een goede ontvangst te bereiden bij de vorst, die hij getracht had te ontronen. Ziende dat de wind veranderde, keerde hij opnieuw zijn zeilen. Deze man, even onvast in zijn gedrag als in zijn woorden en die zich als wreker van het beledigd Katholicisme had voorgedaan, schreef zijn oom een Evangelische brief, waarin hij zijn dwaling bekende en verklaarde berouw te hebben. Was hij oprecht? Was hij een huichelaar? Het laatste komt het meest waarschijnlijk voor. “Sire,” zei hij; “ik ben de verloren zoon, die tot zijn vader wederkeert, maar die terugkomt als een herboren kind. Ik beloof u, dat, ik mijn gehele overige leven jegens u de gevoelens van een zoon zal koesteren. Geloof mij, vlees en bloed bestuurt mij niet meer, maar de geest van de genade die God mij op wonderbare wijze heeft verleend en die mij, met een vurige liefde tot iedereen vervult, vooral tot Uwe Majesteit, tot de koningin, tot uw zonen, tot de Staten van Denemarken en tot hun bondgenoten onder de Hanzesteden.”

Hij vergat niemand. “Ik hoop, dat Uwe Majesteit zich Zal verblijden met al de engelen, over de verandering die in mij is tot stand gekomen, en dat onze vriendschap des te standvastiger en levendiger zal worden, naarmate onze voorafgaande vijandschap zich luider heeft geopenbaard. Ik bid u, Sire, deze brief ter kennis te brengen van de Senaat, opdat hij vertrouwen stelle in mijne oprechte en vredelievende

¹⁰⁷ Geijer, *Schwedengeschichte*. II, blz. 81.

¹⁰⁸ Opzlo, de oude hoofdstad van Noorwegen, in 1624 afgebrand, vormt tegenwoordig het oudste gedeelte van Christiania.

¹⁰⁹ Raumer, II, blz. 146. Mallet, VI, blz. 116.

gevoelens”¹¹⁰.

Gaarne zou men geloven dat Christien, bij wie een hartstochtelijke eerzucht alle Christelijk gevoel tot zwijgen had gebracht, in zijn ongelukkige toestand tot de godsdienstige gevoelens terugkwam, die hij te Wittenberg aan de dag had gelegd. Doch welk vertrouwen te stellen in een zo wispelturig man, die naarmate zijn belang het eiste beurtelings de meest tegenstrijdige houdingen aannam? Kort nadat hij de brief had geschreven scheepste Christiern zich in op de Deense vloot en bereikte, tegen het einde van Juli, de haven van Kopenhagen. Hij kwam er niet aan als overwinnaar maar als overwonnene. Hij, die verklaard had de aanhangers van Luther in de kerker te willen werpen, was zelf gevangen. De donkere wolk, die gereed was zich over de Hervorming te ontlasten was weggedreven.

De Senaat werd samengeroepen om te beraadslagen over hetgeen hem te doen stond. Frederik was besluiteloos. Gyldenstern, in plaats van partij te trekken voor de ongelukkige, die wellicht door zijn schuld misleid was, beschuldigde hem, door vijandelijke handelingen de overeenkomst te hebben verbroken. De Senaat verklaarde dat de overeenkomst als van onwaarde moest worden beschouwd, omdat zij strijdig was met de orders door de koning aan zijn gezanten Skram en Wilkenstede gegeven. De adel van Denemarken en Holstein, de Hanzesteden, ijverzuchtig tegen de Hollandse steden die Christiern hadden geholpen, en zelfs Zweden, ondersteunden deze zienswijze. “Hoe,” zei men tot Frederik, “zoudt u niet een onderneming straffen, die de orde in het koninkrijk had kunnen vernietigen en van de kroon beroven? Zoudt u de gelegenheid laten ontgaan, om een einde aan voortdurende onrust te maken? Meester van de persoon uws vijands, zoudt u hem de vrijheid laten, en hem alzo in staat stellen noodlottige opstanden in Denemarken te verwekken? Indien u hem laat gaan waar het hem goeddunkt, zal hij niet ophouden nieuwe samenzweringen te smeden.”

Er werd dan besloten zich van Christians persoon te verzekeren¹¹¹.

Staaende deze beraadslagingen begreep Christiern, in de haven op het schip gelaten dat hem vervoerd had, niet waarom men hem daar liet; hij verveelde zich, verwonderde zich over het ondragelijke verwijl en begon enigszins ongerust te worden. Allen die aan boord waren gingen vrij aan wal en keerden evenzo terug; alleen hij kon het schip niet verlaten. De scheepsofficieren schreven het oponthoud waarover hij verwonderd was daaraan toe, dat Frederik toen te Flensborg in Sleeswijk was, en dit was er ten dele ook wel de oorzaak van. Eindelijk berichtte men de gewezen koning dat de samenkomst met zijn oom in die stad plaats hebben en men hem derwaarts brengen zou. Een hoofdofficier van de vloot, van geheime instructies voorzien, kwam op de boot, beval onder zeil te gaan, en het vaartuig vertrok, omringd van een kleine vloot, hetwelk, naar men zeide, een eerbewijs was, maar inderdaad moest dienen om elke aanval af te weren die ten doel had de vorst te bevrijden.

Na in het gezicht van het eiland Seeland gevaren te zijn, ging men de eilanden Moën, Falster, Laaland, Langeland en Arreöe voorbij. Christiern was niet zonder bezorgdheid. Hij was te Kopenhagen als een gevangene bejegend, en deze vreselijke man, die op een enkele dag de keur van Zweden onder vrijwel gelijksoortige omstandigheden had laten vermoorden, vroeg zichzelf af wat men met hem wilde doen. Een sombere gedachte rees in zijn ziel; hij deed zich geweld aan om de vrees van zich te zetten, die hij gaarne als kinderachtig beschouwde. Hij durfde niemand de benauwdheid openbaren die hem beroerde en bleef stom van schaamte, spijt en smart. De vloot naderde de kusten van Sleeswijk en hij verheugde zich dat het ogenblik van

¹¹⁰ Epist. Christ. II ad Regum Fredericum. (Huitfeldt, *Dänische Chronik*, blz. 1378).

¹¹¹ *Schybbieuse Chronicon*, blz. 589. Holberg, II, blz. 261. Mallet, VI, blz. 117, enz.

de ontmoeting met zijn oom niet ver meer verwijderd was. Op het schip bewaarde hij een diep stilzwijgen. Eensklaps bespeurde hij dat het schip, in plaats van de golf van Flensburg in te gaan, de steven Noordwaarts wendde naar het eiland Alsen. Op dit ogenblik werd de sluier verscheurd; de ongelukkige vorst wordt het lot gewaar dat hem wacht. Hij geeft een schreeuw en baadt in tranen. Hij wil de stuurman tegenhouden, maar beseft dat elke poging nutteloos is. Hij barst los in bittere klachten maar de snikken verdoven weldra zijn stem. De vloot zette haar tocht naar het Noorden voort; zij loopt de straat van Sonderburg binnen en houdt stil voor de stad van die naam. De poorten van het oude en onneembare kasteel openen zich voor de gevallen koning en sluiten zich weder. De wachters, die men hem gegeven heeft, geleiden hem naar een akelige slottoren; met hem sluiten zij er een dwerg in op, die als ter bespottung de enige metgezel van de Noordse colossus moet zijn; nauwelijks is hij binnengetreden of de deur wordt achter hem toegemuurd; er is geen hoop meer over. Een enkel venster verlicht een weinig de somberheid van dit verblijf, en door zijn ijzeren spijlen zal hij voortaan zijn voedsel ontvangen¹¹². Deze zo lang geduchte monarch wordt bejegend als de geringste van zijn volks; deze koning, die op drie tronen zetelde, heeft slechts vochtige muren om tegen te leunen; deze vorst, een neef van de koning, een schoonbroeder van keizer Karel V, van koning Ferdinand, van koningin Maria; deze bondgenoot van Hendrik VIII, van Duitslands vorsten, en andere machtige huizen, heeft niemand tot gezelschap dan een ellendige dwerg; zijn voedsel is hoogst armzalig en de bejegeningen van zijn bewaarders zijn uiterst hard. Welk monarch betoonde zich meer barbaars dan hij op het marktplaats van Stockholm in October 1520? Oog om oog en tand om tand. Bij de gedachte aan dit bloedbad sidderde het gehele volk; de naam van Christiern was de schrik van het Noorden. Frederik had bij formele acte de adel en de raadsheren van de kroon moeten beloven hem nimmer de vrijheid te zullen hergeven. Het baatte niet dat enige harten bewogen waren over dit onmetelijk ongeval, tevergeefs deden zich enige stemmen ten gunste van de ellendige monarch horen. De algemene vrede eiste het, antwoordde men, en daarmee was alles gezegd. De kruik was zolang te water gegaan totdat zij gebroken was. Deze zonderlinge voorvechter van het Rooms Katholicisme was verloren en zijn verdwijning van het toneel van de wereld verzekerde de zegepraal van de Hervorming in geheel Scandinavië¹¹³.

Nauwelijks was Christiern een gevangen man, of zijn bloedverwanten en bondgenoten verlieten hem. De keizer, zijn schoonbroeder, keerde hem de rug toe en verontschuldigde zich zelfs bij Frederik, dat hij aan de laatste poging van zijn mededinger enigermate had deelgenomen. De Nederlandse regering bracht de overwinnende koning zelfs ter kennis dat enige van haar onderdanen buiten haar weten aan deze onderneming hadden deelgenomen.

Eén man in Europa haa echter meelijden met hem — een enkele naar. het schijnt — en trachtte zijn lot te verzachten. Dat was Luther; de hervormer kon er niet mee onbekend zijn, dat Christiern de Hervorming had willen verpletteren en haar in zijn proclamatie een doemwaardig werk had genoemd; maar de grote doctor had een Christelijk gemoed. Koning Frederik ontving van hem een brief waarin deze woorden voorkwamen: “Wij weten dat God, de rechtvaardige rechter, Uwe Majesteit de overwinning heeft geschonken op uw neef, en wij twijfelen niet dat u op ootmoedige en Christelijke wijze gebruik zult maken van deze zegepraal. Het ongeluk echter van mijn genadige heer de koning Christiern, de vrees dat men Uwe Majesteit tegen hem opzet, geven mij de vrijmoedigheid om u nederig te verzoeken u te ontfermen over uw

¹¹² Geijer, *Gesch. Schwedens*, II, blz. 82.

¹¹³ Gerdesius, *Ann.* III, blz. 390. Mallet, *Hist. du Danemark*, VI, blz. 125. Schlegel, blz. 133.

gevangen bloedverwant, het voorbeeld van Christus te volgen, die voor ons, zijn vijanden, gestorven is, opdat ook wij vol barmhartigheid zouden zijn jegens de onzen. U zult het des te eerder doen, Sire, omdat uw neef, naar ik verneem, niet gevangen is genomen terwijl hij de wapenen tegen u gekeerd had, maar zich in uwe handen heeft gesteld als een afgedwaalde zoon in de handen van zijn vader. Uwe Majesteit zal een edel offer brengen en God grotelijks verheerlijken, door de arme gevangene een bewijs van haar goedertierenheid en vaderlijke trouw te geven. En dit goede werk zal voor u op het doodbed een grote vertroosting zijn, in de hemel een grote blijdschap en van nu af aan op aarde een grote eer”¹¹⁴.

Het was de 28 September 1532 toen Luther deze brief schreef. Frederik, die niet hardvochtig was, werd er door getroffen; het staatsbeleid komt hier in verzet tegen de Christelijke wijsheid en men kan overwegingen doen gelden, die de gevangenschap van zijn neef verontschuldigen. De koning was geen meester om ten opzichte van Christiern te handelen, zoals hij wilde. Hij was ziek; hij gevoelde grote behoefte aan rust en wist dat hij geen rustig ogenblik zou beleven zolang zijn tegenstander vrij was. Maar deze bedenkingen kunnen de strengheid niet billijken, die men tegen de gevangene gebruikte. De staatkunde was in dit geval tegen het Christelijk recht gekant; de eerste behaalt hier beneden gewoonlijk de overwinning. Frederik was schuldig in zoverre hij toeliet dat de zoon van zijn broeder zulk een strenge behandeling werd aangedaan. Evenwel wreekte hij zich niet aan Christierns bondgenoten, de Nederlanders, voor wier schepen hij eerst de Sont had willen sluiten. Eén gebeurtenis had aan de jongere tak nog vaster de kroon verzekerd. Prins Johannes, de enige zoon van Christiern, door de beroemde Cornelius Agrippa opgevoed, en van wie men de grootste verwachtingen koesterde, was op de leeftijd van veertien jaar te Regensburg overleden. Met hem was de oudste tak uitgestorven.

Frederik, sedert lang door een slepende ziekte ondermijnd, had zich, om meer rust te genieten, metterwoon bij Sleeswijk, in het kasteel van Gottorp, zijn geliefkoosd verblijf, gevestigd. Op het ogenblik dat Christiern, de kerker binnentrad, was hij er niet ver van af de troon te verlaten. In de lente van 1533, de 10 April, op Vrijdag van de stille week, stierf hij in de ouderdom van twee en zestig jaar. Alle weldenkenden betreurden hem¹¹⁵. Zij noemden hem, “een wijs, zachtmoedig en deugdzaam vorst.” Zij gedachten de gematigdheid die hij getoond had in de godsdienstgeschillen en de vrijheid die hij aan de consciëntiën had gelaten; en indien de zachtaardigheid van zijn karakter scheen gefaald te hebben in de wijze waarop Christiern was bejegend, schreef men dit alleen toe aan de macht van de omstandigheden, aan de onmogelijkheid waarin zijn ziekte hem stelde om de bijzonderheden na te gaan, en aan de invloed van de groten. Hij liet vier zonen na: prins Christiern, over wie wij reeds gesproken hebben; Adolf, die naar het kasteel waar zijn vader stierf de titel van hertog van Holstein-Gottorp aannam en het hoofd werd van een jongere tak, waaruit de keizerlijke familie is gesproten die thans in Rusland regeert¹¹⁶; Frederik, die bisschop van Sleeswijk, daarna van Hildesheim werd; en Johannes, de jongste van de vier. Met de oudste en de jongste van dit huis zullen wij ons bezig hebben te houden.

¹¹⁴ Luther, *Epp.* IV, blz. 403 (De Wette).

¹¹⁵ “Lugentibus omnibus bonis, qui gravissimam in morte Regis optimi jacturam faciebant.” (Gerdesius, *Ann.*, III, blz. 391. Huitfeld, *Dän. Chronik*, blz. 1393).

¹¹⁶ Karel Frederik, hertog van Holstein-Gottorp, huwde één van de dochters van Peter de Grote, Anna Petrowna, wiens zoon Karel Peter Ulrik door keizerin Elisabeth, zijn tante, tot troonsopvolger werd gekozen. Hij besteeg die in 1762, onder de naam van Peter III en had de befaamde Catharina II tot gemalin. De keizers, die van deze vorst afstammen zijn Karel I, Alexander I, Nicolaas I en Alexander II.

VIERDE HOOFDSTUK.

TUSSENREGERING. BURGERKRIJG EN BUITENLANDSE OORLOG (1533).

De bisschoppen hervatten hoop. - Hun pogingen. - Hun kunstgrepen. - Zij beperken de godsdienstige vrijheid. - Zij wilden de vierde zoon des konings kiezen. - De keuze van een koning wordt uitgesteld. - Tausen wordt ter dood veroordeeld. - Opstand der burgers. - Zij bevrijden Tausen. - Zij bedreigen de bisschoppen. - Tausens verbanning. - Brigitta Gjoë. - De Evangelische worden vervolgd. - Polemieck. - Volksgeschriften. - Lubeck valt Denemarken aan. - Snelle vorderingen - der aanvallers. - Een Rijksdag in Jutland. - Lange besprekingen. - Christiern III wordt ondanks de bisschoppen tot koning gekozen.

Toen de wijze Frederik aan zijn volk ontvallen was, begon de worsteling van de twee grote godsdienstige partijen opnieuw. Nauwelijks hadden de bisschoppen zijn dood vernomen, of zij staken het hoofd op en hadden samen menigvuldige bijeenkomsten. Onder de overleden koning ging het Rooms-Katholicisme met langzame tred zijn ondergang tegemoet; thans moet men het redden dachten zij, en daarom willen zij, gebruik makende van de omstandigheid dat er na de dood van de koning een verkiezing moest plaats hebben om zijn opvolger te benoemen, tot elke prijs zijn oudste zoon Christiern, wiens gehechtheid aan de Hervorming zo bekend is, van de troon weren, zo lang mogelijk de tussenregering rekken, en gedurende die tijd al hun krachten inspannen om prins Johannes, een kind van tien jaar¹¹⁷, van wie men een goed Rooms-Katholiek zou maken, op de troon te zetten. Gedurende zijn minderjarigheid zou het de bisschoppen niet moeielijk vallen de Hervorming te vernietigen. De poging was handig, stout, maar niet zo gemakkelijk als sommigen meenden. Een groot aantal steden en het merendeel van de adel beleden het Evangelisch geloof. Maar de bisschoppen genoten hun privilegiën nog; zij vleiden zich op het kussen te komen en de wetten te doen intrekken die onder de overleden koning aan de Protestanten de godsdienstige vrijheid hadden verleend.

Prins Christiern had, overeenkomstig de wetten van de troonsopvolging, het bestuur van de hertogdommen Holstein en Sleeswijk in handen genomen voor zich en voor zijn minderjarige broeders. Hij had niet hetzelfde in Denemarken kunnen doen; maar de kunstgrepen van de geestelijkheid voorziende, had hij de vicekanselier, Johannes Friis, naar Kopenhagen gezonden, benevens twee raadsheren, met de opdracht de bijeenroeping van een verkiezingsbijeenkomst van de Rijksdag te verzoeken, om Frederik een opvolger te geven en zijn belangen te handhaven. Hij scheen in zijn verwachtingen te zullen worden teleurgesteld. Zijn afgevaardigden werden met koelheid ontvangen, men maakte geen voortgang met te antwoorden en kwam overeen hem niet tot de Rijksdag uit te nodigen. Zelfs vernam de vice-kanselier dat de jeugdige hertog Johannes, de kandidaat van de bisschoppen, grote kansen had; hij schreef het terstond aan zijn meester. “Indien God en de Rijksdag,” was het edele antwoord van de oudste zoon, “de kroon aan mijn jeugdige broeder willen opdragen, kom ik daar geenszins tegen op. Al wat ik verlang is dat deze belangrijke zaak spoedig

¹¹⁷ De schrijver schijnt twee jaar te hebben geschreven; maar de enigermate hiëroglifische vorm van zijn schrift laat bijna even goed toe om *dix* (tien) als *deux* (twee) te lezen. Raumer zegt (Deel II, blz. 148): “Johannes was twaalf jaar oud.” doch er moet hier een vergissing schuilen, terwijl Frederik geregeerd heeft van 1523 tot 1533 en Johannes na de troonsbeklimming van zijn vader geboren is. Zie voorts hierachter (*De [Franse] Uitgever*).

wordt afgehandeld.” Christiern zag de geestelijkheid tegen zich samengespannen, maar hij geloofde uit de grond van zijn hart dat de Evangelische waarheid over de bisschoppen zou zegevieren.

Op St. Jansdag van 1533 werd de Rijksdag geopend. De prelaten hadden er zich heen begeven, besloten om al hun krachten in het werk te stellen om de Evangelische godsdienst te vernietigen en overal het oude pauselijke stelsel weder in te voeren¹¹⁸. Nauwelijks was de vergadering bijeen of de bisschoppen togen aan 't werk. Ove Bilde, de geleerdste en voornaamste onder hen was, naar 't schijnt, degene die het eerst het woord nam. De geestelijkheid verlangde dat men de verkiezing van de koning tot een andere tijd verschoof; hij eiste de volledige teruggave van de kerkgebouwen, van de kloosters, van de landerijen, in één woord van alles wat het Katholicisme verloren had, en voer hevig uit, tegen hen, die hij de bedienaars van de nieuwe godsdienst noemde en tegen degenen die hen steunden¹¹⁹. Tevens roemde hij de mis als het eigenlijke wezen van de Christelijke godsdienst; hij schetste met sterke kleuren de jammerlijke toestand, waarin, zei hij, de priesters en de monniken verkeerden; hij wees op de ketters die de kloosters bewoonden welke de heilige mannen en maagden hadden moeten verlaten. Hij beschreef de buitensporigheden van het volk, dat de beelden van de heiligen omver had gehaald en de heilige vaten in stukken geslagen. “Het gezag van de bisschoppen is onteerd¹²⁰,” zei hij, “er zijn weinige getrouwen die zich, om de eredienst bekommeren en minder nog die de kerkelijke ban vrezen, terwijl het getal dergenen die zich bij de Lutheranen voegen van dag tot dag aangroeit. Staat niet toe, de bisschoppen bezweren het u, dat men deze heilige godsdienst, waarvan u van uw kindsheid af het merkteken draagt, met smaad overlaadt. Dat de banbliksems hen achterhalen die tot de ketterij vervallen zijn, opdat zij de noodzakelijkheid gevoelen tot de schoot van hun moeder terug te keren, en dat nog verschrikkelijker straffen de hardnekkige onboetvaardigen treffen”¹²¹.

De Evangelische leden van de Rijksdag hoorden met verbazing deze woorden aan en de grootheid van het gevaar ontstelde hen hoogste¹²². Niet voor het Evangelie vreesden zij; doch zij wisten dat er een krachtige wederstand zou worden geboden indien men de bisschoppen toegaf; het volk zou in opstand komen en zelfs de adel zou, indien 't nodig was, naar de wapenen grijpen. Magnus Gjoë, de voornaamste strijder voor de Hervorming in de Rijksdag, stond op en zeide: “Beschreven vaders en eerwaarde bisschoppen, laat ons geen nieuwe onheilen over ons koninkrijk halen, alrede is het slechts al te krank. De godsdienst is een heilige zaak, waarvan het begin noch het einde zich in de macht van enig mens bevinden. Indien wij ons onrechtmatig van haar rechten meester maken, zal God Zelf haar wreker zijn. Haar is vrijheid verleend met toestemming van de koning; de vrijheid kan haar niet worden ontnomen tenzij de koning er in toestemt”¹²³.

De bisschoppen, het gewicht van het ogenblik beseffende, hielden zich voor alle bedenkingen doof. Verenigd met de leken die hun getrouw waren gebleven, konden zij de stemming verschuiven; hun geschreeuw verdubbelde. De vrienden van de Hervorming achtten het dus raadzaam hun een gedeelte van hun eisen toe te staan ten einde de stemming te redden; men stond hun toe zelf het Rijksbesluit op te stellen. Dit

¹¹⁸ “Ut religio evangelica . . . opprimeretur et vetus illa restitueretur sacrorum ponteficiorum ratio.” (Gerdesius, *Ann.*, III, blz. 391).

¹¹⁹ “Invecti graviter in ministras novae religionis” (*Ibid.*, blz. 392).

¹²⁰ “Ita enim eviluisse auctoritatem.” (*Ibid.*, blz. 393).

¹²¹ “Aliisque poenis atrocioribus in pervicaces animadvertendum » (Gerdesius, *Ann.*, III, blz. 393).

¹²² “Magnitudine periculi vehementer sunt turbati” (*Ibid.*, blz. 393).

¹²³ “Partam ei libertatem Rege volente, non nisi Rege in contrarium sciscente, puto eripi posse” (*Ibid.*, blz. 394).

schijnt een buitensporige vergunning, maar de staatsrechtelijke vormen waren toen niet zeer ontwikkeld en de Rijksdag behield zich voor, hetzij het besluit te wijzigen, hetzij zelfs het te verwerpen, indien het hem niet geviel. De bisschoppen maakten zorgvuldig gebruik van de gunst die hun verleend was. Zij bepaalden onder andere dat zij hun bediening zouden vervullen zonder er iemand dan God alleen verantwoording van verschuldigd te zijn; dat iedere priester die hen zou tegenstaan vervolgd zou worden; dat de tienden aan de geestelijken zouden worden wedergegeven, en dat al wie weigeren zou ze te betalen voor de rechtbanken zou worden geroepen; dat de hoofdkerken, de kloosters, de kerken en de hospitalen aan de Roomse geestelijkheid zouden worden teruggegeven en dat men op de eerstvolgende Rijksdag zou aandringen op de teruggave van al dergelijke gebouwen die hun ontnomen waren. Omtrent de rechten van de Evangelische Kerk was niets bepaald. Men kon haar alles ontnemen, en men ontnam haar inderdaad reeds veel.

De bisschoppen dienden dit noodlottig ontwerp bij de Rijksdag in en verzochten de leden er hun zegel aan te hechten. De Evangelischen vernamen het met verbazing; en de getrouwe Magnus Gjoë met de levendigste aandoening. Hij nam het woord. “De bisschoppen,” zei hij, “hebben in dit besluit beschikkingen ingelast, die te hunnen gunste en strijdig met de besluiten van de Rijksdag zijn, en zij hebben er andere uitgelaten die de Evangelischen gunstig waren.” Verontwaardigd over deze misleiding, verklaarde de kloeke Gjoë dat hij aan dat maaksel zijn zegel niet zou hechten. Eric Banner deed hetzelfde; maar de overige Protestantse leden tekenden de acte, sommigen uit overdreven voorzichtigheid die in zwakheid ontaardde, anderen in de gedachte dat zij, door de Katholieken toe te staan wat dezen als noodzakelijk voor hun Kerk oordeelden, niets anders deden dan het plan van vrijheid en evenwicht te volgen dat de overleden koning ontworpen had. De acte, die terstond openbaar werd gemaakt, had kracht van wet in het koninkrijk¹²⁴.

Trots op deze eerste zegepraal, meenden de bisschoppen dat een tweede hun gemakkelijk zou vallen en ontdekten hun batterijen. “Prins Christiern,” zeiden zij, “is geboren lang voordat zijn vader koning was; hij is buitenslands opgevoed; hij is geen Deen; Johannes is de rechte erfgenaam, want hij is in Denemarken geboren en wel ten tijde dat zijn vader reeds op de troon was.” De wereldlijke leden, die de onrechtmatigheid van deze voorstelling gevoelden en zagen waarop zij moest uitlopen grepen moed. Zij hadden een nauwkeurig bepaalde vergunning betreffende de godsdienstige aangelegenheden gegeven; zij hadden besloten er geen te geven betreffende aangelegenheden van de Staat. “Het koninkrijk bevindt zich in een hachelijke toestand,” zeiden zij; “de aanhangers van Christiern II dreigen met een nieuwe inval, van plan om deze vorst de vrijheid te hergeven en hem op de troon te herstellen, wiens wraakgierig, gewelddadig en wreed karakter wij zoveel redenen hebben te vrezen. Het is niet wijs, in dit noodlottig uur een kind tot koning te neinem Wanneer de storm, opsteekt, geeft men het roer niet in zwakke handen. De wijsheid, de dapperheid, de ervaring van de oudste zoon van de overleden koning, zijn reizen in vreemde gewesten, alles beveelt hem aan in de keuze van de Senaat.” De worsteling tussen de beide partijen werd zeer levendig; haar hoofden lieten al diegenen van de hunnen naar Kopenhagen overkomen, die zij bewegen konden om hun provincies te verlaten. De burgers van de hoofdstad begonnen luid te menen tegen de bisschoppen. Deze werden schroomvallig en zochten hun heil in list. Wetende dat Noorwegen aan het Katholicisme verknocht was, voerde men aan dat men niet met de verkiezing kon voortgaan zonder de afgevaardigden van dat koninkrijk. En omdat dezen niet voor de

¹²⁴ “Multa antistitum astu erant interpolate” (*Ibid.*, blz. 391). Munter, IV, blz. 394. Pontoppidan, blz. 263.

winter konden gereed zijn, was de verkiezing aldus een jaar verschoven. De geestelijkheid stelde zich voor van deze tijd profijt te trekken. Gjoë en Banner, bestreden een besluit dat hun voorkwam van gevaren zwanger te zijn. Maar de meerderheid verklaarde zich in de geest van de opschorting, en er werd een raad van bestuur benoemd. De twee kloeke strijders voor de Hervorming weigerden opnieuw hun zegel aan het besluit te hechten, en verlieten Kopenhagen. Verscheidene wereldlijke afgevaardigden volgden hen; alleen drie van hen tekenden de acte¹²⁵.

Fier op hun overwinning, beijverden zich de bisschoppen er voordeel mee te doen. Tausen was in hun ogen de steun van de Hervorming; indien men er in slaagde zich van hem te ontdoen, zou volgens hen, het werk van het Evangelie ineensinken¹²⁶. De hervormer werd aangezegd in de vergaderzaal van de magistratuur van Kopenhagen te verschijnen. De bisschoppen bevonden zich daar als zijn beschuldigers; de Rijksmaarschalk, enige edelen en overheidspersonen, die hun genegen waren, zouden zijn rechters zijn; de veroordeeling scheen onvermijdelijk. Zou het bloed van de hervormers in Frankrijk, in de Nederlanden, in Engeland en elders vergoten, ook in Denemarken stromen? Tausen verscheen kalm voor zijn rechters. “U bent beschuldigd,” zeiden zij tot hem, “de bisschoppen dwingelanden en de priesters luie buiken te hebben genoemd, en wel in een door u uitgegeven boek; u van het merendeel van de kerkgebouwen in Kopenhagen te hebben meester gemaakt en bij monde en geschrifte het sacrament van het altaar te hebben aangetast.” “Ik heb niets gedaan,” antwoordde Tausen, “dan ter ere Gods en tot heil van de zielen.” Vervolgens rechtvaardigde hij zich van de tegen hem uitgebrachte beschuldigingen; doch alles was vruchteloos; Tausen werd ter dood veroordeeld, overeenkomstig het canonieke recht en er werd verordend dat de mis in al de kerkgebouwen zou worden hersteld. Het denkbeeld, dat Tausen zou worden ter dood gebracht, en dat te midden van de bevolking van Kopenhagen, ontstelde echter de senatoren, de leken en de overheden van de stad. Zij bezwoeren de bisschoppen toch het volk het schouwspel van een terechtstelling te sparen, die niet kon missen verontwaardiging en wellicht opstand te verwekken¹²⁷. Zij verkregen eindelijk dat het doodvonnis in verbanning zou worden veranderd, met verbod van prediken en boeken samen te stellen of uit te geven.

Intussen had zich onder de burgers het gerucht verspreid, dat hun geliefde prediker naar het stadhuis gebracht, er beschuldigd, verhoord en veroordeeld was. Algemene ontsteltenis; elk laat zijn zaken staan, de winkelier zijn winkel, de koopman zijn kantoor, de handwerksman zijn werkplaats. Allen ijlen naar het plein, ondervragen elkaar en de één antwoordt de ander: “Ja, de vijanden van de Evangelische leer hebben onze leraar voor de rechtbank getrokken.” Zij verontwaardigen zich, zij zuchten, zij vervullen de lucht met hun kreten¹²⁸. Enigen begeven zich naar de rechtszaal, waar zich Tausen bevindt; zij roepen: “Geef hem ons terug!”¹²⁹ en verklaren dat wanneer de priesters een aanslag op de vrije prediking van het Evangelie durven wagen, zij het niet straffeloos zullen doen. Het rumoer nam op de markt toe. De rechters hoorden de kreten van het volk, dat gewapend zijn getrouwen leraar terug vordert. Verschrikt, verzoekt het hof de leken van de Rijksdag zich persoonlijk naar de markt te begeven en de rust te herstellen. Dezen vertonen zich aan de menigte, die

¹²⁵ *Danske Magazin*, III, blz. 106. Munter, *Kirchengeschichte*, IV, blz. 399, Gerdesius, *Ann.*, III, blz. 395.

¹²⁶ “Cum Taussanus in pontificiorum oculis sudes esset, enz.” (Gerdesius, III, blz. 395).

¹²⁷ “At senatores et reliqui magistratus plebeii *Taussani* apud antistites *supplicium* deprecantur” (Gerdesius, *Ann.*, III, blz. 397).

¹²⁸ “Plebs forum tumultu ac clamoribus implet; indignari enim et fremere” (*Ibid.*).

¹²⁹ “Audiebantur voces, restitui Taussanum flagitantium” (*Ibid.*).

terstond zwijgt. “Maakt u over niets bezorgd,” zeiden zij, “Tausen loopt volstrekt geen gevaar; wij zijn te zijn gunste tussen beide getreden en de geestelijken hebben toegegeven. Men wil de Evangelische godsdienstoefeningen geenszins verbieden. Keert derhalve gerust naar uw woningen terug en hervat uwe zaken”¹³⁰. De Rijksdag zal zorg dragen dat er niets tegen de godsdienst wordt ondernomen. Maar deze woorden bevredigen de menigte niet, zij vertrouwen de priesters niet; zij willen dat men hun hun vrome leraar teruggeeft, en beschuldigen degenen die tot hen spreken van gemene zaak te maken met de vijanden van het geloof.

Men leidde hen inderdaad om de tuin; want al zou Tausen hun ook al niet ontnomen worden door de dood, het zou dan toch geschieden door verbanning.

Die aandrang, die beschuldigingen verbitteren de afgevaardigden van de bisschoppen, zij verheffen hun stem en bedreigen degenen die hen van zwakheid beschuldigen met een zware straf. Het gedruis is zo sterk, dat de menigte hun woorden niet goed verstaat; maar hun gelaatstrekken, hun gebaren, de toon van hun stem, alles bewijst dat de heren afgevaardigden vergramd zijn. Het volk ontsteekt op zijn beurt in toorn, het wil niet met zich laten spelen; degenen die wapenen hebben steken ze op; van alle zijden verneemt men bedreigingen en, kreten. “Geef ons onze leraar terug”, roept men, “of wij lopen de deuren open”¹³¹. De afgevaardigden treden terug, brengen aan het hof de boodschap van het volk; de vrees werkt uit wat de rechtvaardigheid niet had gedaan; en zich tot Tausen wendende, die kalm was gebleven door zich geheel aan de hoogste wil te onderwerpen, kondigen zijn vervolgers hem aan dat hij vrij is. De hervormer vertrekt en het volk barst uit in gejuich bij het zien van de leraar die het liefheeft.

Toen de opgewondenheid van het volk bedaard scheen te zijn, besloten de bisschoppen en hun aanhangers de plaats te verlaten, waar zij vergaderd waren geweest; bleek en bevend, zegt een geschiedschrijver, begaven zij zich naar hun woningen terug, verplicht daartoe middendoor de volksgroepen te gaan die nog de belendende straten vulden. Ieder van hun maakte zich met meer of minder gelukkig gevolg uit de voeten, en vervolgde zijn weg met meer of minder gemoedsrust, al naar gelang hij zich meer of minder tegen de Hervorming had gekant. Roennov, bisschop van Roeskilde, was vooral het voorwerp van de haat van de burgers van Kopenhagen, die hem beter kenden dan de andere, omdat hij hun bisschop was. Toen hij verscheen werden vreselijke blikken naar hem gericht; onstuimige, opgewonden mannen volgden hem, zijn leven eisende om de misdaad van de priesters te boeten. Reeds werden hun dreigende handen tegen de bisschop opgeheven. Tausen, die niet ver af was, werd dit gewaar en terstond toelopende stelde hij zich edelmoedig tussen Roennov en deze vervoerde mannen in, wie hij ten ernstigste ried zich niet aan onwaardig geweld schuldig te maken. Zijn grote zachtmoedigheid vermocht eindelijk deze opgewonden menigte, die eens door de winden beroerde zee, geleek, tot bedaren te brengen¹³². Dit was hem niet genoeg; hij verliet de prelaat niet, en om hem tegen andere aanvallen te beschermen, vergezelde hij hem en verliet hem eerst voor zijn paleis. Roennov, die hem zijn leven verschuldigd is, drukt hem de hand en dankt hem voor de uitstekende dienst die hij hem bewezen heeft. Dit Christelijk gedrag treft het hart van de bisschop; de heftigheid van het volk had hem verbitterd, maar de liefde van Tausen vertederde hem en wijzigde zelfs voor een tijd de richting van zijn gedachten in zijn leven.

Hoewel de bisschoppen, in het gezicht van het gevaar, voor een ogenblik hadden

¹³⁰ “Trent igitur pacati domum, et res suas agerent” (Gerdesius, *Ann.*, III, blz. 398).

¹³¹ “Inclamant exhibendum Taussanum, aut se fores molituros” (*Ibid.*, blz. 398)

¹³² “Taussani mansuetudo turbidos compescuit” (*Ibid.*).

toegegeven, stonden zij er toch op dat het vonnis aan Tausen werd voltrokken; hij moest Kopenhagen verlaten. Roennov had dichtbij Roeskilde een landgoed, Bistrup genaamd; daarheen begaf zich Tausen; hij was aldus in het bereik van Kopenhagen en kon zijn kudde besturen. De bisschop stond dit verblijf toe, misschien wees hij het zelfs zijn bevrijder aan. Opdat de loop van de Hervorming in Kopenhagen niet werd opgehouden en het volk niet opnieuw in opstand kwam, was het niet alleen nodig dat er een goede verhouding tussen Roennov en Tausen, de beide bisschoppen van de stad, bestond, maar bovendien dat de prelaat aan de prediking van het Evangelie in de hoofdstad van het koninkrijk geen hinderpaal in de weg stelde. Gjoë, Banner, de bisschop van Odense, Gyldenstern, die het Evangelie waren toegedaan, begeerden het zeer, maar de bisschop koesterde vooroordelen tegen hen, die hem verhinderden hun enige vergunning te geven. Men weet hoe nuttig de invloed van Christelijke vrouwen dikwijls in de Kerk is geweest, en in het bijzonder hoe zij hebben bijgedragen tot de vestiging van het Christendom onder de volken van het Noorden. Men zag toen een nieuw voorbeeld van die heilzame invloed. Gjoë had een dochter, Bregitta, geheten, van een levende godsvrucht, van een edel karakter, van grote schoonheid en die later de echtgenote werd van de held van de zeeën, de beroemde admiraal Herluff Troll. Zij had tot de bisschop in enige betrekking gestaan, wellicht van weldadigheid; men heeft beweerd, doch ten onrechte naar het schijnt, dat Roennov, voor hij in de geestelijke orde trad en toen hij aan het hof leefde, Brigitta op statiefeesten had ontmoet, waarvan zij het schoonste sieraad uitmaakt; en begeerd had haar te huwen. Wat daarvan zij, deze schone en Christelijke Scandinavische deed een poging om van de bisschop te verkrijgen, dat het Evangelie vrijelijk in de hoofdstad van het koninkrijk gepredikt werd, zoals het onder de overleden koning was geschied. Brigitta slaagde in deze belangrijke onderhandeling. Tausen verbond zich, in zijn prediking zich geen smaadwoord tegen de Katholieke priesters te veroorloven, zich tegen elke samenwerking tegen de bisschop en zijn geestelijken te verzetten, Roennov te verdedigen tegenover dezulken die hem zijn verdraagzaamheid zouden verwijten, en in alles het wezenlijk welzijn van de Kerk te beogen. De bisschop van zijn zijde stond hem toe naar Kopenhagen terug te keren en er zijn werkzaamheden te hervatten. Het is duidelijk, dat het edelaardig gedrag van Tausen te zijnen opzichte en zelfs een heimelijk bewustzijn van de waardij van de waarheid de eigenlijke beweegredenen waren die de bisschop tot deze daad overhaalden. Maar de vrienden van de priesters, voorwendende daarin iets anderste zien, werden verontwaardigd tegen de prelaat en riepen op bijtende toon dat de macht van de schoonheid hem had bewogen de zaak van het geloof te verraden. Die vergunning had belangrijke gevolgen en deze Brigitta was wel harer waardig, van wie de monnik Peter de wonderlijke voorspelling heeft geschreven en die Rome onder de heiligen heeft opgenomen¹³³.

De andere bisschoppen waren er verre van af hun ambtgenoot na te volgen. Uit vrees voor de bedreigingen van het verbitterde volk haastten zij zich de hoofdstad te verlaten, om in hun gewesten hun wraak te koelen en de ketterij te verstikken. Zij vaardigden in naam van de Rijksdag een besluit uit, bevelende dat op een bepaalde dag al de Lutherse predikanten aan hun kerken zouden ontnomen, in de gevangenis geworpen of verbannen worden en dat men overal in hun plaats Katholieke priesters zou aanstellen. Daarenboven werd de verbeurdverklaring van goederen en de doodstraf uitgesproken tegen alle Denen die de Lutherse leer zouden blijven belijden¹³⁴. Terstond begon een algemene vervolging. De aartsbisschop van Lund en al de bisschoppen lieten al de

¹³³ Huitfeldt, *Dän. Chronik*, II, blz. 1402 enz. Munter *Kirchengeschichte*, III, blz. 406 enz.

¹³⁴ “Edicta amissionem vitae et bonorum profitentibus Lutheri doctrinam denunciante” (Chytraei *Saxonia*, boek XIV, blz. 362. Munter, *Kirchengeschichte*, III, blz. 408).

Evangelischen, die in hun handen vielen, in de gevangenis zetten of verdrijven. Een groot aantal gelovigen trachtten zich te verbergen. Te Wiburg echter, was het aantal Evangelischen zo groot, dat de aartsbisschop er van moest afzien, hen zelfs met kracht van, wapenen tot onderwerping te brengen. Te Kopenhagen draaide de zwakke en wankelmoedige bisschop Roennov, door zijn ambtgenoten met verwijten overladen, opnieuw met de wind mee en poogde insgelijks de leraren te verdrijven en de gelovigen te onderdrukken. Doch een moedig burger, Peter Smid, boezemde zijn medeburgers moed in, wederstond met kracht de vervolging en de bisschop; zich de opschudding herinnerende waarvan hij zonder Tausen het slachtoffer zou zijn geworden, liet zijn plan varen.

Het, strekte Scandinavië tot eer, dat de bloedvergieting er de godsdienstige worstelingen niet onteerde, gelijk dit in het overige Europa 't geval was. Wormorsen deed zelfs een poging tot verzoening en vrede, hij gaf een geschrift uit ter verdediging van het Evangelisch geloof, gericht aan de Rijksdag en de bisschoppen, waarin hij met achting sprak over de aartsbisschop van Lund, terwijl hij zich beklaagde over de kanunniken, die er zich op verhovaardigden, dat zij zich vergenoegden met de leraren te verdrijven in plaats van hen levend te verbranden. De Evangelische leraar verklaarde dat zijn ambtgenoten en hij de Rijksdag en de bisschoppen zouden gehoorzamen in alles wat niet tegen Gods Woord streed. Maar dit geschrift bleef zonder vrucht¹³⁵.

Hun zegepraal verzekerd achtende, trachtten eindelijk de bisschoppen hun zwijgen op de Rijksdag van 1530 te rechtvaardigen en de verdediging, die de leraren toen hadden aangeboden, te weder leggen. Elias werd met de samenstelling belast. “Deze nieuwe predikers,” zelden de prelaten, “veranderen de Christelijke Kerk en geven haar een nieuwe gedaante. De voorgangers van Luther zijn Eunomius, Manicheüs, Jovinianus, Vigilantius, de Waldenzen, Wicklef, Huss en anderen van dezelfde soort, allen vervloekte ketter. Ziet wat al vorsten, edelen, koninkrijken, landen en steden aan het ware Christelijke geloof getrouw zijn gebleven. Er moet worden gekozen tussen deze edele Katholieken en de uit de Kerk gebannen ketter. Besluit; maakt hier gebruik van diezelfde scherpzinnigheid waarvan u zich in de dingen van deze wereld bedient”¹³⁶.

De Protestanten bleven niet achter; zij lieten slag op slag hun strijdschriften, nu eens theologische, dan weer populaire, in de trant van Hutten of Hans Sachs, van stapel lopen. De verbeelding werd geprikkeld, de geesten geraakten in vuur, het land vloeide over van traktaten, van zinnebeelden, van spotredenen. Terwijl Petrus Larssen, hoogleraar te Malmoë “*het banvonniss uitgesproken tegen de bedienaars van Gods Woord*” ernstig bekampte, stelde een *Samenspraak* over de mis haar voor als een kranke, die door de geneesheeren verlaten haar laatste snik geeft. Een spotschrift over de *bijgelovige lijkdiensten* stelde de bekende bedriegerijen van de priesters ten toon. *Honderd zeventig vragen* en antwoorden stelden verscheidene punten van de Christelijke leer in het licht. *Een gesprek tussen Petrus Snid en Adze Bauer*, aan hetwelk geen zout ontbrak, brandmerkte het vagevuur, de biecht, de feestdagen, het wijwater, de waskaarsen en andere misbruiken der pauselijke Kerk. *Een Dodendans* eindelijk (dit was één van de lievelingsonderwerpen van de zestiende eeuw) voerde de verschrikte pausen, bisschoppen en kanunniken ten tonele, allen sidderende bij 't gezicht van de dood, terwijl Evangelische leraren hem met blijdschap tegemoet gingen¹³⁷.

¹³⁵ Munter, *Kirchengeschichte*, III, blz. 411.

¹³⁶ Ibid, blz. 414, 415, 429. Gerdesius, III, blz. 400.

¹³⁷ “*Expostulatio adversus exilii sententiam. – Dialogus missae papisticae extremum spiritum trahentis. – De vigiliis uperstitutiones – Centum et septuaginta qaestiones.* enz. enz.” (Munter, III, blz. 431)

Ernstige gebeurtenissen vol gevaren zouden meer invloed oefenen dan deze satires, een einde maken aan de worstelingen en aan Denemarken een nieuwe stoot geven. De Hanzestad Lubeck, destijds rijk en machtig, was misnoegd over de Deense regering, die aan haar schepen geen genoeg uitsluitende voorrechten toestond. Haar voordeel willende doen met de zwakheid van welke de tussenregering de oorzaak was, besloot zij in 1534 het koninkrijk te overweldigen, onder het voorwendsel van Christiern II op de troon te herstellen. Er was een hoofd nodig; Lubeck wendde zich tot de graaf van Oldenburg, bloedverwant van de ongelukkige gevangene, een bekwaam, schrander, eierzuchtig man; ijverig Protestant, maar weinig die naam waardig. Christiern tad nog tal van aanhangers en zijn herstelling op de troon was voor de Denen een middel om uit een lange en drukkende tussenregering te geraken. De keizer, schoonbroeder van Christiern, en de koning van Engeland toonden zich gunstig voor de onderneming. De graaf van Oldenburg lichtte troepen in Duitsland, viel in Holstein en rustte, te Lubeck terugkomende, een vloot uit van één en twintig schepen, door de Lubeckers behoorlijk van soldaten en minutie voorzien en zette koers naar Denemarken, dat toen zonder koning en schier radeloos was. Hij landde in Seeland, bomachtigde Roeskilde, zette de bisschop Roennov, vriend van koning Frederik en zijn zoon, af en stelde de aartsbisschop Troll, een getrouw dienaar van Christiern II, in zijn plaats. Meester van de Sond geworden; ging hij op Kopenhagen aan, dat zijn poorten voor hem opende, onderwierp geheel Seeland en riep te Ringsted een Rijksdag bijeen, wiens weinig talrijke leden de eed aan Christiern II aflegden. Oldenburgs belijdenis van het Protestantisme bracht de burgerij aan zijn zijde. Niet zo was het met de adel gesteld, die Christiern in zijn sombere kerk had gebracht en vreesde hem er uit te zien vertrekken. Ook de heren in het koninkrijk, van schrik overmand, verschansten zich in hun kastelen. Oldenburg zond er soldaten heen, een oproerige bevolking volgde hen en gaf zich bij haar aankomst in deze adellijke verblijven aan dierlijke woede over. Verscheidene heren zagen zich door de overmacht gedwongen zich aan de overweldiger over te geven en stamelden al bevende een eed van getrouwheid aan Christiern, hun geduchte en wrede vijand. Roennov, een weerhaan in het staatkundige zowel als in de godsdienst, was onder de eersten die hem aflegde en ontving opnieuw zijn bisdom. De graaf gaf Troll dat van Funen in ruil. Reeds had de bevolking van Malmö, door de Lubeckers verleid, de regering gevangengezet en de door Frederik gebouwde citadel verwoest. Oldenburg steekt de Sond over, komt in Scandinavië aan, begeeft zich met een groot gevolg van troepen en volk naar de heuvel Liber, nabij de bisschopsstad Lund, waar de koningen van Denemarken de hulde van hun staten ontvingen. Hij doet de menigte die hem omringde het voorstel Christiern II te erkennen; men antwoordt hem met vreugdekreten. Weldra zijn de eilanden Möen, Falster, Laaland en Langeland veroverd, en Oldenburg is meester van 't grootste deel van Denemarken¹³⁸.

Middelerwijl hadden de vrienden van wijlen de koning en van de Hervorming, bij name de grootmeester van het koninkrijk, de edele Magnus Gjoë, zich naar Jutland begeven, waar zij dichter bij Frederiks oudste zoon waren. Zij werden gevolgd door de edelen, de bisschoppen en al de vijanden van Christiern II, die, tot wanhoop gebracht, zich heimelijk in Jutland redden, een land ver verwijderd van de storm die het eiland Seeland verwoestte en hun vrees aanjoeg. De jeugdige hertog Johannes, niet meer veilig op Funen, waar hij zich bevond, trok boerenklederen aan evenals zijn gehele gevolg en stak ijlings de Kleine Belt over. De zwakke Roennov, opnieuw een van zijn gewone zwenkingen makende, kwam ook naar Jutland in het gevolg van de

¹³⁸ *Dänische Magazin*, III, blz. 72. Mallet, *Hist. du Danemark*, IV, blz. 201 Munter, *Kirchengeschichte*, III, blz. 435.

bisschoppen, zijn vrienden. De in Jutland verblijvende leden van de Rijksdag besloten om door krachtige maatregelen in de behoefte van het koninkrijk te voorzien, verenigden zich eerst te Skanderborg, aan het meer Mos, een weinig beneden Aarhus, vervolgens op enige mijlen afstands van daar, aan de kant van een bos bij het meer Juul. Een menigte edellieden, burgers en boeren hadden hun kasteel en hun winkels, hun roggeakkers verlaten, om spoediger te weten wat deze vergadering zou besluiten. Alleen aan hun macht denkende, hadden de bisschoppen hardnekkig verlangd een kind tot koning te hebben, en een geest van verdeeldheid had het oordeel van de edelen verward. Maar thans vertoonde zich het gevaar in al zijn grootheid, de sluier was verscheurd, het kon niet missen dat de opstand zich tot Jutland uitbreidde, en dan zou het gedaan zijn met het oude koninkrijk, ter prooi geworden van begerige kooplieden, van een woedende bevolking en overgeleverd aan de bloedige wraakzucht van een onverzoenlijk koning. Wat toch zal niet de verschrikkelijke man van de Stokholmse moord doen, wanneer de Lubcekers hem uit het achter hem toegemetselde kerkerhol halen en op de troon zetten!¹³⁹

Er is in zodanige keerpunten een man voorbeschikt om zijn volk te redden. In dit geval was het de edele Magnus Gjoë. Hij stond op en hield de Rijksdag voor, dat indien men niet geaarzeld had de kroon aan de oudste zoon van de overleden koning op te dragen, de grote rampen die het koninkrijk overstelpten waren voorkomen geworden. Hij voegde daaraan toe dat het enige middel om het te dezer ure te redden hierin bestond, zich regelrecht tot deze prins te wenden. “Zeer geëerde heren,” zei hij, “het heil van 't vaderland hangt af van het besluit dat u gereed staat te nemen.” Al de wereldlijke leden juichten deze woorden toe en stelden voor ogenblikkelijk de hertog uit te nodigen de troon van zijn vaders te bestijgen. Maar de prelaten waren ongevoelig voor andere rampen dan de hunnen. “Het heil van de Kerk,” zeiden zij, “verzet er zich tegen, dat wij een ketterse prins kiezen.” Een heftige woordenstrijd ontspon zich. Tevergeefs hield men de priesters voor dat zij het vaderland aan ijdele hersenschimmen ten offer brachten; hun onverzettelijkheid nam slechts des te meer toe.

Was er in de spreekzaal een vergadering bijeen, een veel talrijker nog was daar buiten. Een ontelbare menigte omringde de Rijksdag en verbeidde met ongeduld te weten of het vaderland zou gered worden dan wel verloren gaan. Zij drong zich tegen de deuren aan, om de uitslag van deze beraadslaging te vernemen en verwonderde zich er geen einde aan te zien komen. Vermoedende wat er gaande was, treden deze ongeduldige mannen weldra de zaal binnen en roepen dat men niet moet afwachten dat de vijand zich op degenen werpt, die nu het vaderland nog kunnen verdedigen, door het enige hoofd te kiezen dat het redden kan; zij herinneren dat de grilligheid van de bisschoppen reeds de helft van het koninkrijk heeft doen verloren gaan en verklaren, dat indien men niet op hetzelfde ogenblik de hertog kiest, het dengenen die zich daartegen verzetten zeer duur kan te staan komen. De prelaten beginnen te beven. Zij zijn stom, somber, besluiteloos. De vrees voor de terugkeer van den geweldenaar doet hen een besluit nemen. Zij stamelen enige verontschuldiging, zij spreken van hunnen ijver voor de godsdienst, en voegen er bij, dat indien de edelen besloten zijn de hertog te kiezen, zij dit dan slechts op hun eigen verantwoordelijkheid hebben te doen; dat zij, wat hun betreft, zich zullen vergenoegen met hun tienden te ontvangen en hun voorrechten, alsmede die van hun Kerk te handhaven. Nauwelijks hebben zij gesproken of de jeugdige Christiern wordt door de Rijksdag tot koning uitgeroepen, en de menigte in de zaal en buiten de zaal antwoordt op de aankondiging van deze keuze

¹³⁹ Hamelman, *Oldenburgische Chronik*, blz. 327, Mallet, *Hist. du Danemark*, IV, blz. 201.

met vreugdekreten. Het was de 4e Juli 1534, dat dit gewichtig feit voorviel.

VIJFDE HOOFDSTUK.
CHRISTIERN III ALS KONING UITGEROEPEN. - DE HERVORMING
ZEGEPRAALT IN DENEMARKEN, NOORWEGEN EN IJSLAND.

De nieuwe koning zet de oorlog met kracht door. - Hij jaagt de vijanden uit de provinciën. - Hij belegert Kopenhagen. - Hooggaand lijden der belegerden. - Christiern doet zijn intrede in de hoofdstad. - Hij wil de wereldlijke macht der bisschoppen breken. - De bisschoppen worden gevangengenomen. - Algemeen Raad der natie. - Acte van beschuldiging tegen de bisschoppen. - Zij worden allen afgezet. - De vrijheid wordt hun hergeven. - De koning roept Pomeranus. - Poméranus hervormt de Kerk. - Nieuwe kerkelijke wetgeving. - De Hervorming in Noorwegen. - Zij was vooral een werkader regering. - De Hervorming op IJsland. - De twee IJslandse bisschoppen. - Oddur Vertaalt het Nieuwe Testament. - Een Evangelisch bisschop. - Hij sterft. - Pauselijke tegenbeweging. - Zegepraal des Evangelies.

Gedurende deze tijd had Christiern, die zich geenszins met kracht van wapenen aan de Denen wilde opdringen, maar integendeel vrij en door het volk zelf tot de troon begeerde geroepen te worden¹⁴⁰, zich tegen de vijanden van Denemarken aangegord en belegerde de machtige stad Lubeck, welke de wanorde in zijn vaderland had gebracht. De grootmeester Magnus Gjoë, een ander lid van de Rijksdag, Ove Lunge, en twee bisschoppen vertrokken om hem zijn verkiezing bekend te maken. Van hun zending verwittigd, ging hij hun tegemoet en ontving hen in het klooster van Preetz in Holstein boven Eutin en het bekoorlijke Plonermeer. Christiern nam met erkentelijkheid, waardigheid en zedigheid de kroon aan, die hem werd aangeboden, als aan de enige man die het koninkrijk kon redden, en kort daarna begaf hij zich naar Horsens in Jutland, aan het einde van een golf, die de zee ten Noorden van de Grote Belt vormt, waar de Staten van Jutland en van Funen in een nabij de stad gelegen vlakte in een talrijke vergadering bijeenkwamen. Christiern werd daar tot koning uitgeroepen en legde er in knielende houding en de handen ten hemel geheven de bij de keuze van een monarch gebruikelijke eed af; men behield zich echter de nodige veranderingen voor, die zouden kunnen gemaakt worden in overeenstemming met de Rijksdag, bij name in hetgeen de goederen en de voorrechten van de bisschoppen betrof. Sedert de eerste bewegingen van de Hervorming hadden de prelaten niet opgehouden zich tegen haar voortgang te verzetten. Zij hadden de hervormers gevangen gezet of verbannen, een koning onttroond, en toen de troon eenmaal opengevalen was zich beijverd er een jeugdige knaap op te zetten, die zij zich voornamen onder voogdijschap te houden. Zij hadden zich overal nedergezet en altijd als de meesters van het land. Thans verbleekte hun gesternte, een donkere sluier breidde zich over hun toekomst uit en de zon, “die de gezondheid brengt in haar stralen”, begon haar warmte vrijelijk uit te storten¹⁴¹.

Er was echter nog veel te doen. De soldaten van Oldenburg hadden, onder aanvoering van een zeerover, het Noorden van Jutland veroverd en daar, gelijk overal, verwoesting en ellende aangericht.

Rantzau, die het bevel over het koninklijke leger voerde, verdreef hen van daar. Oldenburg begaf zich naar Kopenhagen en om de oorlog met kracht voort te zetten eiste hij, van de edellieden hun zilverwerk, de juwelen, de halssieraden, de armbanden

¹⁴⁰ “Qui non Regem se populo obtrudere volebat quin potius ab ipso populo ad regnum advocari cupiebat” (Gerdesius, *Ann.*, III, blz. 401).

¹⁴¹ Gerdesius, *Ann.*, *Hist.*, enz.

van hun vrouwen en dochters. Maar op verlangen van de nieuwe koning zond Zweden, dat zijn beul, de verschrikkelijke Christiern II, de troon van Scandinavië niet begeerde te zien bestijgen, een leger naar Scanië, dat de Lubeckers tot Malmö verdreef. Bij gebrek aan een vloot trok Christiern III op gewone boten de Kleine Belt over: Het Duitse leger werd tot twee keer geslagen; meer dan honderd Duitse heren kwamen in deze gevechten om en de befaamde aartsbisschop Trolf, de vriend van Christien de wrede, die met Hoya over het leger van de overweldigers gebod, werd doorschoten en stierf. De lente van 1535 veroorloofde eindelijk dat de Zweedse en de Pruisische schepen zich, bij de Deense voegden. Deze vloot kwam op het eiland Seeland aan, de koning en het leger sloegen zich op vier mijlen afstand van Kopenhagen neder en sloten het weldra in. De belegering duurde een jaar, en gedurende die tijd trok Christiern III de overige gewesten door, om de vijand van daar te verdrijven.

Temidden van deze worstelingen, van deze gevechten, ging de Hervorming vooruit zonder de medewerking van de koning. Haar aanhangers, traden langzamerhand weder in bezit van hetgeen waarvan zij in het noodlottige jaar 1533 door de bisschoppen waren beroofd geworden. Christiern deed een reis door Zweden, en de orde, de vrede en de voorspoed, die daar heersten sedert de overwinning die de Hervorming er op de Roomse priesterheerschappij had behaald, troffen en overtuigden hem nog meer dat daarin het geluk van de afzonderlijke personen en van de volken gelegen is.

Inmiddels begonnen de Lubeckers een onrechtvaardige, schandelijke en ongelukkige oorlog moe te worden. De keurvorst van Saksen, andere vorsten en enige vrije steden in Duitsland, die de jeugdige Christiern als één van de hunnen beschouwden, boden zich als bemiddelaars aan tussen Lubeck en hem. Er werd te Hamburg een congres geopend. Er werd overeengekomen dat alle vijandelijkheid tussen de koning en de Staat Lubeck zou ophouden, en dat Kopenhagen en de andere nog weerspannige steden in genade zouden worden aangenomen wanneer zij zich onderwierpen. Maar deze steden weigerden zich over te geven, wanende dat koningin Maria van Hongarije, landvoogdes over de Nederlanden, schoonzuster van Christiern II, haar hulp zou zeilden. De noodzakelijkheid deed wat de genegenheden van het hart weigerden te doen. Kopenhagen, waar de graaf van Oldenburg zich had opgesloten, was in een hopeloze toestand gekomen. Er was geen brood meer; degenen die een weinig gerst of haver bezaten aten het ongekookt of ongebakken, uit vrees dat de rook hen zou verraden en de uitgehongerden hun het overige zouden komen ontnemen. Weldra had de uitgeteerde bevolking niets om van te leven dan paarden, honden en katten, en dit voedsel werd nog zeer duur betaald. De soldaten die niets hadden drongen de huizen binnen, om hun die nog iets bezaten het armelijke voedsel af te nemen, en ontrukten het hun onder tal van mishandelingen. Deze ongelukkigen zochten angstig alles op wat hun geschikt voorkwam om hun leven te onderhouden. Mannen en vrouwen die niet meer dan schaduwen waren doolden ginds en her, verschrikkende wie hen ontmoetten, en men zag hen zich naar de wallen slepen blootgesteld aan de schoten van de vijand en zich bukkende om aan de aarde enige wilde kruiden te ontrukken. Sommigen die zich de dood nabij gevoelden stonden van hun legersteden op en sleepten zich tot op het kerkhof voort, uit bezorgdheid dat hun nabestaanden geen kracht zouden hebben om hen er heen te dragen, en gaven de geest op de grond die hen dekken zou; anderen, ongeduldig om het einde van een lange zieltoeging af te wachten, stelden zich aan de schoten van de belegeraars bloot. Er was geen meelijden meer en enige van deze ongelukkige slachtoffers gaven zich aan smartkreten en jammerklachten over. “Gaat heen,” zeiden de opperhoofden, “u bent

niet zo ongelukkig als bij de belegering van Jeruzalem, toen de ouders hun kinderen opaten”¹⁴². Meer deelneming bestond er bij de vorst die hen belegerde. De hertog Albert van Mecklenburg, die met een nicht van de oude Christiern gehuwd was en zijn kroon hoopte te verkrijgen, behoorde tot het getal van de binnen Kopenhagen ingesloten hoofden. Toen zijn gade beviel, zond de jonge koning hem levensmiddelen in grote overvloed om haar en al de zijnen te voeden.

Eindelijk naderde de ontknoping van dit treurspel; gedwongen door de honger, verzochten de burgers en de soldaten de stad bij verdrag over te geven. Eerst verlangde Christiern dat zij zich op genade en ongenade overgaven; maar weldra bekwam zijn edelmoedige geest de overmacht en beloofde hij vergeving aan al zijn vijanden. De hertog van Mecklenburg en de graaf van Oldenburg begaven zich te voet naar 's konings legerplaats, met ongedekt hoofd en een witte stok in de hand¹⁴³. Zij legden een openbare verklaring af van hun misdrijf en vroegen, op de knieën vallende, de koning vergiffenis. Op strenge wijze ontving Christiern de graaf van Oldenburg, wiens eerezucht Denemarken in de wreedste oorlog had gestort. Hij herinnerde hem de plunderingen, de branden en de moorden, waartoe hij het bevel gegeven had in de staten van een vorst van zijn bloed, en vermaande hem tot berouw. Daarna richtte hij hem op, zeggende dat hij hem nog wel als zijn bloedverwant wilde erkennen, hoewel hij getoond had zijn wreedste vijand te zijn¹⁴⁴. Wat de hertog van Mecklenburg betreft, dezen bejegende de koning, omdat hij zijn misdrijf aan zwakheid toeschreef, met toegevendheid. Toen zich vervolgens de afgevaardigden van de stad lieten voorstellen, ontving hij hen met een goedheid die hun harten won. Daarna deed hij de 8 Augustus zijn intocht in de hoofdstad, verge zeld van de koningin, de leden van de Rijksdagen de hoofdofficieren van zijn leger. De uitgevaste, bleke, wankelende burgers sleepten zich voort om hem te zien voorbijtrekken en hadden nauwelijks de kracht om een vreugdekreet te slaken. Verscheidene huizen waren door het kanon neergeschoten; bijna al de kerken waren ingestort. De ontroering en het meelijden die de koning gevoelde tekenden zich af op zijn gelaat; zijn tegenwoordigheid zou aan al deze ellende een einde maken. Hij kwam terug als koning, maar ook als vader. Een dergelijke intocht zou tegen het einde van de eeuw nog eens werden gehouden, in een meer aanzienlijke hoofdstad en door een doorluchtiger vorst. Doch er was een groot verschil tussen Christiern III en Hendrik IV. De Noordse vorst besteeg de troon niet zoals de koning van Frankrijk “om de voeten van de paus op zijn hoofd te hebben”¹⁴⁵. Wat stond thans te doen? De wonden van het koninkrijk te verbinden en het een nieuw leven te geven. Christiern gevoelde de behoefte zich met de voornaamste leden van de Rijksdag te verstaan. Zes dagen na zijn intrede in Kopenhagen liet hij onder het zegel van de geheimhouding, de grootmeester Magnus Gjoë, de grootmaarschalk Krabbe, Rosenkranz, Brahe, Guldenstiern, Friis en enige andere verlichte senatoren samenroepen en stelde hun zijn gedachten voor. Zij waren eenstemmig in de erkenning, dat de bisschoppen de hoofdoorzaak van de rampen van het koninkrijk waren en dat met hen zijn welvaart onmogelijk was. Waren zij niet de bewerkers van die tussenregering, die Denemarken in een poel van jammeren had gedompeld? Hadden zij niet de enige

¹⁴² Geyer, *Swedengeschichte*, II, blz. 87.

¹⁴³ De witte stok onderscheidde hen die in genade waren aangenomen van dezulken, die zich op genade en ongenade overgaven. Men leest in de *Histoire Universelle* van Theodore Agrippa d'Aubigné, deel III, blz. 35, ter gelegenheid van een overwinning van Lesdiguières: “Les soldats de Gascogne *rendus au baston blanc*, ceux du pays à *discretion*.”

¹⁴⁴ Deze oorlog wordt in Denemarken die *Gravenfehde*, de oorlog van de graaf, genoemd, en deze benaming is een spreekwoordelijke uitdrukking geworden om een grote ramp aan te duiden.

¹⁴⁵ *Rerum Danicorum Scriptores*, blz. 65-75 Hamelman, *Oldenburgische Chronik*, blz. 327, 340. Mallet IV, blz. 242, 323. *Hist. Universelle* van Theodore Agrippa d'Aubigné.

koning die het vaderland redden kon verworpen? Hadden zij niet in zijn plaats een gewelddadig gezag geoefend? Was hun tijdelijke macht niet in strijd met de Schrift, een weefsel van aanmatigheden en een rampzalige instelling? Het volk doet zich ten gunste van de Hervorming horen; derhalve is het de plicht van de koning en de Rijksdag de nodige maatregelen te nemen tot haar volkomen vestiging, en het eerste wat te doen staat is de prelaten een door God en mensen afgekeurde macht te ontnemen. Doch zullen zij, wanneer zij vernemen dat deze zaak voor de Rijksdag staat gebracht te worden, niet trachten hun aanhangers in opstand te brengen? Om dit te verhinderen moet men zich van hun personen verzekeren. Voor grote kwalen sterke geneesmiddelen: “De Heer voert de raadsheren beroofd weg, en de rechters maakt Hij uitzinnig!”¹⁴⁶.

Nauwelijks was dit besluit genomen toen de twee invloedrijkste prelaten van het koninkrijk, de aartsbisschop van Land, Torbern Bilde, primaat van het koninkrijk, en Roennov, bisschop van Seeland, te Kopenhagen aankwamen met het voornemen de koning hun gelukwensen aan te bieden. Beiden waren op het bisschoppelijk paleis van die stad, en het schijnt dat zij enige inlichtingen ontvingen over hetgeen te wachten stond. De 20e Augustus verscheen Rantzau, die door de koning met deze zending was belast op het paleis; hij vond de deur gesloten, zijn soldaten braken haar open. De aartsbisschop gaf zich terstond zonder tegenstand over. Maar Roennov trok er partij van dat hij al de hoeken en gaten van zijn paleis kende, ontweek in het binnengedeelte, klom tot onder het dak en hurkte zich neer in een morsig en walgelijk schuilhoekje, volgens een andere lezing achter één van de balken die het dak schraagden¹⁴⁷. Men zocht hem lang zonder hem daar te vinden; maar 's anderendaags morgens ontdekte men hem eindelijk. Hij kwam naar beneden, zijn schaamte verbergende achter een vergramd gelaat en heftige woorden. Al de bisschoppen werden gevangengenomen en elke van die inhechtenisnemingen vormt een bijzondere geschiedenis. Enkelen onder hen verdedigden zich in hun sterke kasteelen en weerden geweld door geweld. Rantzau moest deze geduchte herders die krijgsknechten en dappere officieren onder hun bevelen hadden, werkelijk belegeren en met kracht aanvallen¹⁴⁸. In tegenstelling van hetgeen de Bijbel, voorschrijft, hadden de Deense bisschoppen hun sikkelen in zwaarden, hun bisschopsstaven in hellebaarden en hun schapen in voetknechten veranderd. De bisschoppen werden in verschillende forten bewaard en met minder of meer zachtheid bejegend, naar gelang zij gematigdheid toonden of 's konings officieren beledigden. Men zal zich afvragen of deze inhechtenisnemingen wettig waren. De bisschoppen hadden misdaden tegen de Staat en tegen het volk gepleegd, en deze misdaden rechtvaardigden hun gevangenneming. Het is wettig, dat een koning en zijn raad zich tegen samenzweerders verdedigen.

Thans moest de Rijksdag uitspraak doen. Een belangrijke schrede in de constitutionele richting doende, besloot Christiern in dit lichaam, naast de adel en in plaats van de prelaten, de burgers van de steden en de boeren van het platteland op te nemen¹⁴⁹. Deze Rijksdag was de eerste waarin het volk werd vertegenwoordigd. De vergadering werd de 30e October 1536 geopend. Een bijeenroeping ter regeling van de nieuwe orde van zaken werd er vastgesteld. Een grote verheven plaats was in de open lucht

¹⁴⁶ Joh. 12: 17.

¹⁴⁷ “Super laqueria in foedum latibulum conscenderat” (Gerdesius, *Ann.*, III, blz. 405). Op een balk onder zijn dak (Munter *Kirchengeschichte*, III, blz. 449).

¹⁴⁸ “Antistes Arusiensis (de bisschop van Aarhus Ove Bilde), castellum Silkeburgicum dedi non patiebatur, quantum vis acriter Rantzovius id oppugnare, sed per Johannem Stugium contra vim defendebat.” Zie Gerdesius, *Ann.*, III, blz. 404 tot 406, waar deze verschillende arrestaties worden vermeld.

¹⁴⁹ “Cum nobilitate, cives ex plebe urbana aeque atque rustica delecti, convocabantur” (Ibid, blz. 406).

opgericht; de koning en de Staten verschenen er omgeven van een grote volksmenigte, die als het ware de Algemene Raad van de natie vormde. De vorst begon met zijn droefheid uit te drukken, die hem vervulde bij de gedachte aan de rampen waardoor het land geteisterd was, en betoogde dat de bisschoppen zich hun bediening onwaardig hadden getoond. Vervolgens werd een rapport over 's lands toestand voorgelezen; deze lezing duurde drie uren. Daarin werd op de misdrijven gewezen die al de bisschoppen over het geheel gemeen waren, op de aanmatiging van de hoogste raad en op het plan om de Evangelischen uit te roeien. De rapporteur kwam vervolgens tot ieder van hun in het bijzonder. “De bisschop Roennov van Roeskilde,” zei hij “heeft gedurende de tussenregering bevel gevoerd in Kopenhagen als ware hij de souverain.” — “Ja, ja,” riep men uit het midden van het volk. “Hij heeft zijn portret gezonden” zei er één, “aan koningin Maria van Hongarije, landvoogdes van de Nederlanden, waarbij hij haar zijn hand en de kroon van Denemarken aanbood.” Dit was ongetwijfeld scherts, maar het denkbeeld van koning te worden kon wel een man beheerst hebben zo ijdel als Roennov, die grote dingen in zijn zwakke hoofd smeedde. Iedere bisschop had iets bijzonders gesproken en uitgericht. Eén van de zonderlingste was dat van de bisschop van Ribbe, die volgens de rapporteur gezegd had: “Ik wenste wel in een duivel te worden veranderd, om naar hartelust de met ketterij besmette ziel van koning Frederik te kunnen kwellen”¹⁵⁰.

De rapporteur vervolgt: “Ingevolge al deze feiten wordt voorgesteld dat de Rooms-Katholieke bisschoppen uit hun bediening worden ontzet, dat de godsdienst en de kerkelijke gebruiken van de Roomse Kerk in het koninkrijk worden afgeschaft, dat de leer hervormd en de Evangelische godsdienst gehandhaafd wordt, dat niemand dergenen, die het Roomse priesterschap niet willen verloochenen, het voorwerp van enigerlei mishandeling zij, dat generlei aanslag gedaan wordt op de vrijheid van hun geweten, maar dat zij worden onderwezen overeenkomstig Gods Woord, en dat wanneer zij dit weigeren, zij alleen God verantwoordelijk zijn aangaande hun geloof¹⁵¹. Dewijl de geestelijke macht haar toevlucht had genomen tot hellebaarden en kanonnen, had de tijdelijke macht wel hetzelfde moeten doen; maar nu de souverain zich meester had gemaakt van hun sterkten, legde hij hun geen andere straf op dan de vrijheid.

Toen de lezing van het rapport was afgelopen, werd in naam van de koning aan de edelen en het volk gevraagd of zij hun bijval schonken aan de voorstellen die gedaan waren en in het bijzonder of zij hun oude bisschoppen wilden behouden. Allen antwoordden als met één stem: “Wij willen hen niet, wij willen het Evangelie.” Ingevolge daarvan werd een acte opgesteld. Volledig vergeten van het verleden, volkomen en wederkerig vertrouwen voor de toekomst werden afgekondigd. In plaats van de prelaten, de grondleggers van al de onheilen van het koninkrijk, moest een zelfde aantal Evangelische godgeleerden, onder de naam van hoofdopzieners (aan die van bisschop werd later de voorkeur gegeven), worden aangesteld. De geestelijken (monniken) werd toegestaan hun kloosters te verlaten of er in te blijven, onder beding er een stichtelijk leven te leiden en er het Woord van God in acht te nemen; dat wanneer iemand meende zich over de koning te beklagen te hebben, hij een bezwaarschrift tegen hem moest indienen bij de Rijksdag; de kroon zou voortaan erfelijk zijn. Deze acte werd getekend door vierhonderd edelen, benevens de afgevaardigden van de steden en het platteland. Van nu af hielden de bisschoppen op

¹⁵⁰ “Ipse exoptasset se in diabolum transformari,” etc. (Gerdesius, *Ann.*, blz. 407). Munter, *Kirchengeschichte*, III, blz. 456.

¹⁵¹ “Dissentientes, nedum ut vi, contra conscientiam, adigantur . . . reddituros ipsos Deo fidei rationem.” (Gerdesius, *Ann.*, III, blz. 407).

leden van de Rijksdag te zijn, waarvan zij sedert zes eeuwen deel hadden uitgemaakt, en de Evangelische godsdienst werd publiek beleden. De Hervorming werd alzo in dit Noordse koninkrijk ingevoerd, in hetzelfde jaar en op dezelfde wijze als dit geschiedde in een kleine republiek in het midden van Europa¹⁵².

De koning was er dadelijk op bedacht, aan de nog gevangen zittende bisschoppen de vrijheid te hergeven; hij deed haar hun aanbieden, alleen van hen eisende zich niet meer in de aangelegenheden van het koninkrijk te mengen, zich niet tegen de Hervorming te verzetten en een vreedzaam leven te leiden. De meesten namen deze voorwaarden aan; de koning gaf hun niet alleen hun erfgoederen terug, maar schonk aan verscheidenen onder hen nog aanzienlijke giften. Het best werd Ove Bilde behandeld, die zijn kasteel met kanonschoten had verdedigd; deze, die door iedereen geacht werd, ontving het gebied van Skovkloster bij Nestved in leen en omhelsde tegen het einde van zijn leven de Evangelische leer. Een enkele bisschop, Roennov, weigerde volstrekt zich te onderwerpen. Hij had met alle winden gedraaid, maar met dezen ging hij niet mee. Van een zwak en tevens opvliegend karakter, verzette hij zich tegen de handelwijze, die men te zijnen opzichte volgde, en zijn verontwaardiging uitte zich in scherpe woorden en hevige gebaren. Deze beweeglijke en wispelturige man werd achtereenvolgens naar vier of vijf kastelen overgebracht, en stierf eindelijk in 1544 in dezelfde stad Kopenhagen, waar het volk altijd in de mening verkeerde dat hij zich tot koning had willen verheffen en vestigen. Christiern III voegde de kastelen van de bisschoppen bij het kroondomein, maar de overige bisschoppelijke bezittingen schonk hij, volgens de raad van Luther, aan de hospitalen, de scholen, de hogeschool en de kerken. Deze vorst had aan de derde stand een belangrijke plaats willen toestaan; hij slaagde er niet in. Deze klasse van lieden, bestaande uit handwerkslieden zonder vertrouwen en boeren zonder kennis, moest wachten tot haar tijd gekomen was¹⁵³.

De inrichting van de Evangelische Kerk was geen geringe taak. De koning gevoelde behoefte aan één Protestants godgeleerde, in staat om dit werk te volbrengen. Hij had Pomeranus, de vriend van Luther, in 1529 te Flensburg leren kennen. Deze leraar had de Kerken van Pommeren, zijn vaderland, van Brunswijk, van Hamburg en van Lubeck geordend. Pomeranus, wiens eigenlijke naam Bugenhagen was, hoofdopziener te Wittenberg, was vredelievend en belangeloos; hij wist te onderscheiden wat tot het wezen van de zaak behoort en wat van bijkomstige aard is, hij hechtte zich meer nog aan de geest dan aan de letter, hij scheen dus bijzonder geschikt om de Deense Kerk behoorlijk in te richten. De keurvorst van Saksen vond goed hem voor een jaar af te staan, vervolgens voor twee; de vriend van Luther kwam in 1537 te Kopenhagen met zijn gezin en verscheidene studenten uit Wittenberg. Hij gaf een nieuwe regeling aan de hogeschool van Kopenhagen, waar hij zelf onderwijs gaf, en verspreidde onder de geestelijkheid het onderricht en de kennis van de Schriften. Tegelijkertijd gaf hij, in overleg niet de hervormers van Denemarken, Tausen, Wormorsen, Chrysostomus Sadolin, Petrus Larssen en anderen, een wet aan de hernieuwde Kerk van Denemarken. De 12e Mei 1537, de geboortedag van Christiern III, kroonde de hervormer de koning en de koningin. "Pomeranus is in Denemarken," schreef Luther aan Bucer, "en al wat God door hem doet, gelukt. Hij heeft als een bisschop de koning en de koningin gekroond"¹⁵⁴. De 2e September bevestigde hij de nieuwe Evangelische bisschoppen. Wormorsen werd als bisschop verheven op de oude primatiale zetel van Lund, doch met afschaffing van de metropolitaanse privilegiën. Een leerling van

¹⁵² Zie Deel V. De vergadering van 31 Mei te Genève.

¹⁵³ Nye *Danske Magazin*, I, blz. 240, in Mutner, *Kircheng.* III, blz. 458.

¹⁵⁴ "Regem coronavit et Reginam, quasi verus episcopus" (Luther, *Epp.*, V, blz. 87, De Wette).

Luther en Melanchton, Palladius, die bijna al de jaren gedurende welke de Hervorming in Denemarken tot stand werd gebracht te Wittenberg had gesleten, werd tot bisschop van Seeland benoemd, ongetwijfeld op aanbeveling van Pomeranus, en had een zeker algemeen toezicht. Tausen werd toen niet tot bisschop verheven. Weigerde hij het of vreesde men deze onversaagde baanbreker, die zich door zijn vrijmoedige prediking vijanden had gemaakt, het episcopaat op te dragen? Vier of vijf jaar later werd hij eindelijk met dit ambt bekleed; hij werd tot bisschop van Ribbe benoemd¹⁵⁵.

Denzelfde dag waarop de bisschoppen werden bevestigd, werd de kerkelijke wet afgekondigd. Zij handelde vóór alles over de zuivere leer van het Evangelie en van de sacramenten; vervolgens over het onderwijs van de jeugd en de scholen; de kerkelijke gebruiken en hun gelijkvormigheid; de roeping van de hoofdopzieners en van de proosten; de inkomsten van de Kerk voor de leraars en voor de armen, de boeken welke de goedgezinde leraars konden gebruiken om hun kennis te vermeerderen. De geschriften van Melanchton en Luther werden vooral aanbevolen¹⁵⁶.

De Deense Kerk was van gedaante veranderd, en van een Kerk van de pausen was zij een Kerk van het Woords van God geworden. Ongelukkig wist zij zich niet in de vrijheid, waarin zij geboren werd, te handhaven; de Staat kreeg in haar midden te veel macht.

De Hervorming vestigde zich ook in andere aan Denemarken verbonden landen. Deze eisen ten minste een ogenblik; wij moeten Noorwegen en IJsland aandoen.

De Hervorming van Denemarken sleepte die van Noorwegen na zich. De handelsbetrekkingen van dit land met Engeland en de nabijheid van Zweden hadden daar het aantal Protestanten vermeerderd. Doch nergens in het Noorden had het Rooms-Katholicisme meer besliste aanhangers. Wij hebben gezien dat Christiern II er wel ontvangen werd, toen bij zich als kampioen van het pausdom vertoonde. De aartsbisschop Olaf Engelbrechtsen was van zijn partijgenoten en onderhield betrekkingen met de beschermers van deze vorst, met zijn schoonbroeder Karel, V en zijn schoonzoon, de Palatijnse keurvorst. Zodra deze prelaat vernam dat de Deense bisschoppen waren gevangengezet, achtte hij zichzelf verloren, en door schrik overmand liet hij zijn schepen uitrusten, er al zijn goederen en de kostbaarste schatten van de Kerk op overbrengen en vluchtte naar de Nederlanden. Noorwegen erkende Christiern III maar verloor zijn onafhankelijkheid en werd als één van zijn provincies met het koninkrijk verenigd. De Kerk verkeerde er enige tijd in een bedroevende toestand.

“De broeders in Noorwegen”, zeide Palladius, bisschop van Seeland, “zijn als schapen zonder herder”¹⁵⁷. Evenwel namen één of twee van de invloedrijke lieden van het land deel aan de beweging van de Hervorming. Johannes Reff, bisschop van Opzløe, begaf zich naar Kopenhagen, deed daar afstand van zijn tijdelijke macht en aanvaardde de nieuwe inrichting van de Kerk. Geble Petersen, bisschop van Bergen, verklaarde zich ook openlijk voor de Hervorming. Hij weigerde te huwen, ten einde, gelijk hij zei, zich geheel aan het algemeen welzijn te kunnen wijden. Hij gaf geheel zijn fortuin voor de oprichting van een school, de herstelling van zijn kathedraal en de samenstelling van één presbyterium. Zelf gaf hij elke dag onderwijs in de school die hij gesticht had, verzocht met aandrang Palladius, bisschop van Seeland, die veel achting

¹⁵⁵ “Tausanus constitutus est episcopus Ripensis, praesente Rege et sex reliquis episcopis” (Gerdesius, *Ann.*, III, blz. 412).

¹⁵⁶ “Ordinatio ecclesiastica, enz.” (Hafniae, 1537, Chytræi *Saxonia*, XV, blz. 378. (Grammii. *Additam ad historicus Chragi*, II, blz. 29).

¹⁵⁷ *Descriptio Norvegiae*, blz. 34.

voor hem koesterde, hem onderwijzers en leraars te zenden, maar kon er geen bekomen. Het vurig Katholicisme van zekere Noorwegers ontstelde de Denen. Men zei te Kopenhagen dat men in Noorwegen de leraars doodde. Niettemin werd de Deense kerkelijke wetgeving in dit land ingevoerd. Christiern III beval dat het Woord van, God er zuiver en duidelijk werd onderwezen. Doch een werkzame partij kante zich krachtig tegen het Protestantisme. Er woei op het platteland een stormwind, die alles nederwierp wat het gouvernement wilde oprichten. De monniken spoorden de boeren tot tegenstand aan. Het volk, dat men aanspoorde om presbyteriën voor zijn leraars zamen te stellen, weigerde het. Langzamerhand evenwel kreeg de Hervorming de overhand, doch zij schijnt vooral een werk van de regering te zijn geweest¹⁵⁸.

Reeds hebben wij over de Hervorming in de hertogdommen Sleeswijk en Holstein gesproken¹⁵⁹. De burgers van Flensburg out sloegen in 1526 twaalf priesters en stelden Evangelische leraars in hun plaats. In hetzelfde en het volgende jaar vestigde zich de Hervorming te Hadersleben, Sleeswijk, Itzehoe, Rendsburg, Kiel, Oldenburg en andere steden. De regering legde overal zachtmoedigheid en geduld aan de dag, en door zijn innerlijke macht ging het Koninkrijk van Christus vooruit.

IJsland, in waarheid een land van ijs, dat eiland met bevroren bergen en onderaards vuur, dat de grond opheft, beweegt en weldra in vulkanen uitbarst, en van deze streken een verwonderlijk mengsel van brandende lava en altijd durend ijs maakt, IJsland zou ook de Hervorming leren kennen. Drijvende bergen die van de pool afdalen omringen het somtijds en verwoesten de oogst; maar eens zou het uit het Oosten licht, goddelijke woorden, Evangelische mannen ontvangen, en dit afgelegen eiland van het Noorden zou zich dus eenmaal blootgesteld zien aan de weldadige stralen van een zon, die leven en welvaart aan de meest woeste streken brengt.

Reeds sedert meer dan een eeuw beklagden zich de IJslanders bitter over de hardheid van hun bisschoppen, ware despoten, wier straoefeningen zo wreed waren dat de ongelukkigen op wie hij ze toepaste zeiden dat zij de dood verkieslijker achtten. Ten tijde van de Hervorming waren de twee prelaten van het eiland, Oegmund Paulsen, bisschop van Skalholt, en Johannes Aresen, bisschop van Holum, priesters hun voorgangers waardig. De laatste, een onwetend, heerszuchtig, eigenzinnig, wraakgierig man, beweerde af te stammen van de koningen van Denemarken en Noorwegen en zelfs van Priamus, koning van Troje en was er zeer trots op. Wat de bisschop Oegmund betreft zijn karakter was minder woest, maar evenals zijn ambtgenoot geleeke hij meer op een leenroerig dwingeland uit de middeleeuwen dan een herder van 's Heeren schapen. Bij de verkiezing van de bisschop van Holum had hij een anderen kandidaat gesteund; daarom had Aresen hem een dodelijken haat gezworen; en deze vijandschap van de twee prelaten bracht zodanige verdeeldheid tussen de bewoners van het eiland te weeg, dat in 1527 een burgeroorlog zou zijn uitgebarsten, toen men er nog in slaagde hen te bewegen het geschil te beslechten door een zonderlinge strijd, stellig een middel weinig met het Evangelie in overeenstemming. Ieder van de twee prelaten koos voor zich een strijder, en deze twee ruiters, vertegenwoordigers van de bisschoppen, verschenen van top tot teen gewapend en brachten elkaar verschrikkelijke slagen toe. Oegmunds man bleef overwinnaar¹⁶⁰. Hoe zouden deze zonderlinge mannen, die twee of drie eeuwen ten achter waren, de Hervorming ontvangen, die buiten hun weten Europa in beweging begon te brengen? Het antwoord was niet twijfelachtig.

Een zoon van de oude bisschop van Holum, Oddur Gottschalksen, was in Noorwegen

¹⁵⁸ Munter, *Kirchengeschichte*, III, blz. 545, enz.

¹⁵⁹ Deel III, boek X, hoofdst. 6 en in dit Deel.

¹⁶⁰ Finni Johannoel. *H.E. Islandiae*, II, blz. 491, enz.

opgevoed en had zelfs te Wittenberg onder Luther gestudeerd. Bij zijn terugkomst op IJsland nam bisschop Oegmund, die lang de ambtgenoot van de vader was geweest en de zoon van kindsbeen af had gekend, hem als secretaris aan. Deze prelaat verfoeide de Heilige Schriften; toen hij eens bij één van zijn priesters een Vulgata vond, rukte hij hem het boek uit de handen en slingerde het toornig ver van zich. Een andere keer, terwijl hij een geestelijke scherp doorhaalde, die de stoutheid had gehad de misbruiken, welke op IJsland zeer menigvuldig waren, en in het bijzonder de beeldenverering af te keuren, beriep zich de arme priester op de apostel Paulus. “Paulus!” riep de bisschop bars uit, “Paulus was de leraar van de heidenen en niet de onze!” De IJslandse bisschoppen waren liet daar¹⁶¹. Oddur had te Wittenberg de kennis van de waarheid gevonden. Een beminnaar van de studie, was hij besloten daaraan zijn krachten te wijden, liever; dan aan het bezige leraars ambt, en had met dat doel vele Duitse en Latijnse boeken meegebracht; wetende hoe de gewelddadige bisschoppen van IJsland. jegens hun ondergeschikten te werk gingen, was hij vreesachtig, voorzichtig en waagde het niet, met hen of hun onderhorigen over het Evangelie te spreken; maar in het geheim onderwees hij aan verscheidene van zijn landgenoten de weg van de zaligheid en werkte heimelijk aan een vertaling van het Nieuwe Testament in de IJslandsche taal. Hij had de bewonderenswaardige uitwerkselen gezien die de vertaling van zijn meester Luther had gehad, en hoopte dat de zijne aan IJsland hetzelfde heil zou brengen. Om zeker te zijn dat hij niet door één of ander onbescheiden en dweepziek bezoeker overvallen zou worden, had hij zich voor deze arbeid in een koestal gevestigd; en de bisschop, die meende dat zijn secretaris oude handschriften overschreef, verschaftte hem edelmoedig papier, pennen en inkt. Alleen in zijn stal, vergenoegde Oddur zich niet met schrijven, hij bad met aandrang voor IJsland en smeekte dat een vruchtbaar jaargetijde, een lange zomer, aan dit landschap met zijn lange winters geschonken werd. Het goede zaad dat hij strooide begon in de harten te ontkiemen. Do bisschop bespeurde dat er iets gaande was, het scheen hem toe, dat een nieuwe leer de uitermate grote afstand, die IJsland van het Europese vasteland scheidde, was te boven gekomen; hij was bezorgd, doch meende deze eerste kiemen te kunnen verstikken door allen, die andere stellingen onderwezen en beleden dan die welke hij zelf was toegedaan, met de kerkelijke ban te bedreigen. Oegmund was oud; hij dacht aan aftreding en had om hem op te volgen een jonge IJslander, Gisser Einarsen geheten, laten opvoeden, die, tegen de wil van de bisschop, Hamburg had verlaten, waar deze hem geplaatst had, om zich naar Wittenberg te begeven. Het scheen echter niet dat de prelaat zeer verstoord tegen zijn toekomstige opvolger was; integendeel schijnt deze enige goede invloed op zijn beschermers te hebben geoefend. De kennis van hetgeen in Denemarken omging stemde Oegmund een weinig zachter. Hij zond Einarsen naar Kopenhagen, met de opdracht om aan koning Christiern III mee te delen dat hij geenszins een vijand van de Hervorming was en dat de geestelijkheid hem, Einarsen, het hoofdopzienersambt van de Kerk van Skalkolt had toegedacht. Oddur, van de gelegenheid gebruik wensende te maken om zijn IJslands Nieuw Testament te laten drukken, vergezelde de bisschoppelijke afgevaardigde. Christiern III liet deze vertaling onderzoeken en gaf order haar te drukken, waarschijnlijk op zijn kosten. Einarsen zelf werd door de hoogleraren van Kopenhagen geëxamineerd en vervolgens door Palladius tot bisschop geordend, ofschoon hij slechts vijf en twintig jaar oud was. Bij zijn terugkomst op IJsland droeg Oegmund hem het bisschopsambt over¹⁶².

Maar de koning stelde zich niet tevreden met een nieuwe bisschop naar de IJslandse

¹⁶¹ Munter, *Kirchengeschichte*, III, blz. 533.

¹⁶² *Danske Magazin*, III, blz. 342. Munter, *Kirchengeschichte*, III, blz. 534.

Kerk te zenden; hij verlangde tevens dat zij de nieuwe kerkelijke wet aannam, welke hij aan Denemarken had gegeven. Dit was niet zo gemakkelijk. Hoe verder de volken op de bergen en de eilanden van de grote stroom van de beschaving verwijderd zijn, des te meer zijn zij aan de oude meningen verknocht. Deze onbeschaafde eilanders antwoordden dus dat zij bereid waren de misbruiken af te schaffen, maar niet om een nieuw geloof te aanvaarden. De oude Oegmund zelf voelde zijn ijver voor de leer van zijn jeugd ontwaken en scheen zijn bisschopsambt te willen hernemen. Doch verplicht om naar Kopenhagen te gaan, als beschuldigd van deel te hebben genomen aan een moord, in zijn woning op een dienaar van de koning gepleegd, stierf hij aldaar. Sedert trad de vrome Einarsen in de volle uitoefening van zijn bisschoppelijke bediening, stichtte scholen, verplichtte verscheidene kloosters de jeugd te onderwijzen en gaf zich alle mogelijke moeite om goede leraren te vormen. De dood kwam hem in zijn werk stuiten.

Nu vatte Johannes Aresen, bisschop van Holum, moed. Deze onstuimige, eerezuchtige, beweeglijke, ofschoon stellig oprechte man had het op IJsland aangevangen werk van de Hervorming met verontwaardiging gadeslagen. Hij schreef naar Kopenhagen: “Nooit heb ik gezien dat een koning verandering kan maken in godsdienstige zaken, tenzij het hof van Rome het bevelen hebbe”. Nauwelijks had hij de dood van zijn jeugdige ambtgenoot vernomen, of hij wierf krijgsvolk aan, omtrent tweehonderd man, wierp zich gewapenderhand in de vacant geworden diocese, met het vaste besluit haar van elke hervorming te zuiveren en er zijn zoon Bjoern Jonsen als zijn vicaris aan te stellen en zelf de enige bisschop van geheel IJsland te worden. Hij liet door twee andere van zijn zonen de nieuwe bisschop, Morten Einarsen, oplichten, die volgens de regel gekozen was om de plaats van de overledene te vervullen en vreedzaam zijn nieuwe diocese kwam bezoeken. Zich niet vergenoegende met hem ruwe bejegeningen te doen ondergaan, maakte hij liederen op hem, waarin hij de spot met hem dreef en hem wreed uitjouwde. Zich vervolgens in de plaats van de wettige bisschop stellende, ging hij een bezoek aan de diocese van Skalholt brengen, overal de bisschop Morten gevankelijk meevoerende, hem als in zegepraal vertonende en hem dringende aan alle priesters en leken te bevelen zich aan de bisschop van Holum te onderwerpen. Hij herstelde overal de Roomse eeredienst, wijdde de priesters en ontzag zelfs de rust van de doden niet. Hij liet het lijk van de bisschop Einarsen opgraven en in een kuil buiten het kerkhof werpen. Deze aanmatigende priester deed nog meer: hij schertste in het openbaar met de koninklijke macht en maakte zich van de kerkelijke goederen meester; hij vervolgde allen die hem tegenstonden en stortte het gehele land in grote droefheid. Dewijl de koninklijke gouverneur zodanige aanmatigheden niet kon gedogen, deed hij Aresen vatten, en de trotse, hartstochtelijke geestelijke, die noch geloof noch wet had en het voorwerp was van de algemene haat, hoorde zijn tegenstanders met luid geroep eisen dat men het land van deze gesel van de hemelse toorn bevrijdde. Hij werd ter dood veroordeeld en met zijn zonen gevonnist. Alzo stierf deze geweldige kampioen van de middeleeuwen en van het pausdom een onrechtvaardige dood voorzeker, indien hij als Rooms-Katholiek bisschop gestraft was. Doch volgens de meest geloofwaardige bewijsstukken zou de Hervorming geen deel aan dit treurige einde van Aresen hebben gehad; hij viel als slachtoffer van zijn ongerechtigheden en van de verontwaardiging van zijn landgenoten, die besloten hadden wraak te oefenen voor al de jammeren die hij over hun vaderland had gebracht. Zijn volgelingen namen weerwraak; zij brachten verscheidene van zijn rechters om het leven, door de gebruiken uit de meest barbaarse tijden in beoefening te brengen; zij grepen de uitvoerder van de besluiten van de justitie, die de bisschop de laatste slag had toegebracht; zij bonden hem, openden met geweld zijn mond en goten

hem gesmolten lood in de keel. Na, deze verschrikkelijke voorvallen scheen de woeste kracht van dit volk gebroken; de Christelijke beschaving maakte vorderingen; de Protestantse bisschoppen vermeerderden de scholen; de gehele Bijbel werd vertaald, gedrukt, in de taal van het land verspreid. Van lieverlede stierf de Roomse eredienst weg. Niet weer op dit afgelegen eiland wensende terug te moeten komen, hebben wij de tijd vooruit moeten lopen; in 1550 werd de verschrikkelijke bisschop Aresen ter dood gebracht¹⁶³.

¹⁶³ Munter, *Kirchengeschichte*, III, blz. 542 en vervolgens.

ZESDE HOOFDSTUK.

DE EERSTE HERVORMERS VAN ZWEDEN (1516 - 1523).

Onderscheidene invloeden. - De beide broeders Olaf en Laurens. - Hun eerste studiën te Wittenberg. - Zij wijden zich aan de godgeleerdheid. - Olaf te Wittenberg. - Zijn vriendschap met Luther. - Hij keert in Zweden terug. - De beide broeders en de bisschop Matthias. - Zij zijn getuigen van de moord te Stockholm. - Matthias is onder het getal der Slachtoffers. Lorenz Andersen vervangt Matthias. - Hij is der Hervorming gunstig. - Olaf en Laurens op de begrafenis huns vaders. - Zij wijzen de dienst der monniken af. - Zij verwekken een heviger tegenstand. - Bisschop Brask eist hun dood.

Wij hebben de Hervorming van Denemarken bijgewoond; het is tijd om de Sond over te steken en die van Zweden te leren kennen.

De drie Scandinavische Staten: Denemarken, Zweden en Noorwegen waren ten tijde van de Hervorming, gelijk wij gezegd hebben, verenigd en aan denzelfde monarch, Christiern III, onderworpen. Deze volken hadden en hebben nog trekken gemeen; maar zij bezitten er ook die hun eigen zijn; en Christiern zelf vertoonde zich in Denemarken en in Zweden onder vrij verschillende trekken.

Vele verschillende beginselen, waarmee men rekening moet houden, werken zamen om de geschiedenis van de volken te vormen. De natuur van een landstreek, haar aardrijkskundige ligging, de invloed van het klimaat, de verschillende karakters van de bevolkingen, de geschiedkundige overleveringen, de natuurlijke begaafdheid en aanleg van de rassen, de verstandelijke en de geestelijke behoeften van de individuen, dat alles, tezamen genomen met hetgeen van boven komt, oefent, invloed op de bestemming van de natiën en draagt er toe bij, om een godsdienstige omwenteling te weeg te brengen. De verscheidenheid van deze oorzaken is in Zweden zeer in het oog vallend. De Scandinavische Alpen bevolkt door mensen met een grote levendigheid van geest, die door een vurige liefde voor de vrijheid werd aangewakkerd en zich door merkwaardige industriële talenten onderscheidde, werden het brandpunt van edele neigingen, en de plaats waar de machtige wapenen werden gesmeed, die aan hun vaderland de onafhankelijkheid en de Hervorming schonken. De historische personen kunnen niet losgemaakt worden van de omgeving waarin zij geleefd hebben. Hetgeen vóór hun optreden bestond, hetgeen hen omringt op het oogenblik van hun handelingen draagt tot de vorming hun denkbeelden en het te voorschijn roepen van hun daden bij. Niet krachtig genoeg kan men het moderne denkbeeld afwijzen, volgens hetwelk de staatkundige en de godsdienstige mannen slechts de organen van een maatschappelijke noodwendigheid zonden zijn. Het geweten, de wil, de vrijheid zijn de hoofdbeginselen; doch terwijl men deze eerste oorzaken doet uitkomen en verheft, moet men de tweede oorzaken niet miskennen. En twee van de ondergeschikte elementen, de natuur en het ras, hadden invloed op de Zweedse Hervorming¹⁶⁴.

Tegen het einde van de vijftiende eeuw leefde er een smid, Peter Olafson geheten, te Oerebro, eens stad in Nericië, aan het Hjelmarmeer gelegen. De voorname industrie van dit land was toen reeds de ijzerontginning, het ijzersmelten en de ijzerhandel; zelfs had Olafson zich door zijn arbeid zekere welvaart verworven. Hem werd in 1497 een zoon geboren, die Olaf werd genoemd, en in 1499 een tweede zoon, die de naam Lars of Laurens ontving. Deze kinderen wiesen bij de ijzerovens op, evenals dit

¹⁶⁴ Deze psychologie van de volken behandeld in de *Précis d'ethnographie de statistique et de géographie historique* door De Rougemout.

Luther was gebeurd. Olaf legde schranderheid, levendigheid en werkzaamheid aan de dag, maar ook een weinig onstuimigheid. Laurens was van een zachter karakter, De oudste had meer de trekken en het karakter van de bewoners van Nericië, een grote gestalte, bruin haar, hoog voorhoofd, scherpe blik, een gelaat dat eerlijkheid, fierheid, maar ook onverzettelijkheid uitdrukte. Laurens geleeke meer op de bewoners van de grenzen van Gotland, met zijn blond haar, blauwe ogen, middelmatige en ranke gestalte, een gelaatsuitdrukking vol zachtheid en zekere overmaat van gevoeligheid; misschien was zijn moeder Karin uit Gotland afkomstig¹⁶⁵.

De twee knapen ontwikkelden zich te midden van de schone natuur, die hen omgaf, bij het gothische kasteel van Oerebro, beschermd door vier torens, en aan de oevers van het meer, waar men het voor Stockholm bestemde ijzer inscheepte. In de tijd wanneer de sneeuw begon te verdwijnen bekleedden de velden zich met groen, terstond ontwikkelden zich de bladeren en ontloken de bloemen. De sneeuwspitsen, die deze provinciën van Noorwegen scheiden, glansden des morgens in duizenden goud en purperstralen; het eeuwigdurend ijs van een verblindende witheid was als schitterende tronen, die zich luisterrijk boven de meren verhieven waarmee het land doorsneden is, het zilverkleurig schuim van de stromen, de donkere pijnboombossen; het teder gebladerte van de berkenbomen en het bekoorlijk groen van de met de levendigste kleuren geschakeerde weiden. De kinderen van deze velden waren gewoon te midden van hun huppelende kudde te spelen, hun kreten met die van de wilde vogels te mengen, en wanneer het geluid van de klokken zich boven uit de oude torens horen deed, schenen zij tot zichzelf te komen en begeleidden het met hun eentonig gezang¹⁶⁶.

De Carmeliter monniken, die een klooster te Oerebro bezaten, werden voor de grootste geleerden van het land gehouden en hadden een school, waar de smid zijn twee zonen op plaatste. Olaf, met een vlug begrip begaafd, kreeg smaak in de studie en gaf zijn vader het verlangen te kennen zich aan de theologie te wijden. Laurens deed hetzelfde. Peter Olafsen zag met leedwezen zijn zonen de rug aan zijn ovens toekeerden en vroeg zichzelf af hoe hij in de vereiste uitgaven, zou voorzien. Evenwel voedde hij, evenals zijn vrouw, zekeren trots bij de gedachte dat zijn zonen geleerden zouden worden; de toestemming werd verleend¹⁶⁷:

De meeste jonge Zweden die zich aan de studie wijdden begaven zich naar een vreemde hogeschook vooral naar Parijs, waar een seminarie voor hen bestond. Maar dikwijls verlangden zij in die verwijderde steden naar de onbeschrijflijke bekoorlijkheden van hun schone vaderland, de watervallen, van de snelvlietende Gota-elf, de romantische, valleien van Wermerland, het grote Wennermeer, welks wateren een frisse Noordenwind dikwijls in schuimende golven opjaagt. Bij de schoonheden van de natuur voegden zich de aangenaamheden van het maatschappelijke leven. Gaarne stelden de edelen, de priesters, de eigenaars van de mijnen en de burgers hun woningen open en verenigden zich in vriendschappelijke kringen. De bewoners van deze streken hulden zich 's-winters in pelsmutsen en met otter of bevervel bekleede jassen, hetgeen hun enigermate op de beren uit hun bossen deed gelijken. In de zomer, op St. Jansdag, weergalmde Oerebro van vreugdekreten een grote kokagnemast was op de markt opgericht, de jeugd van beide sexen, het hoofd met bladeren en bloemen

¹⁶⁵ Schinmeier, *Lebensbeschreibungen der 3 Swed. Reformatoren*, blz. 26.

¹⁶⁶ Maltebron.

¹⁶⁷ Schinmeier, *Lebensbeschreibungen der 3 Schwed. Reformatoren*, blz. 26, 32. Reuterdaahl, *Geschiedenis der Kerk van Zweden* (in het Zweeds) 1866. Anjou, *Hist. de la Reform. de Suède* 1850. Jammer dat wij voor ons werk slechte ten dele hebben kunnen gebruik maken van de bijzonderheden in de twee laatste werken, die beide zeer belangrijk zijn.

getooid, vermaakte zich met wedlopen, dans en andere lichaamsoefeningen. Gedurende de nacht ging men St. Jansruikers plukken en hing ze op aan de huizen om er onheil van te verwijderen, terwijl de jonge meisjes 's-avonds bloemkransen vlochten die zij aan het hoofdeinde van haar legersteden ophingen, opdat haar lot haar in haar dromen werd ontvouwd, natuurlijk in betrekking tot het huwelijk.

Toen Olaf Petersen of Petri (Pieterszoon) zijn negentiende jaar had bereikt, moest hij zich naar de vreemde begeven om kennis te vergaderen. Zijn onderwijzers en zijn ouders, trots op zijn bekwaamheden koesterden grote verwachting van hem. Het was natuurlijk dat hij zich naar het Zweedse seminarie te Parijs begaf, door een Prior van Upsala gesticht¹⁶⁸. Maar de vrome en godvrezende Karin, zijn moeder, koesterde voor hem een hogere wens. Naar Rome, de stad van de apostelen, van waar de Christenheid haar Godspraken ontving, wenste zij haar geliefde zoon te zenden. De heilige Brigitta, prinses van Nericië, beroemd door haar wonderbare voorspellingen¹⁶⁹, was naar Rome getogen en had daar voor haar dood een inrichting gesticht, waar Olaf kon worden opgenomen. Hij vertrok dan naar Rome in 1515 of 1516. Sommigen menen dat de beide broeders tegelijk Zweden verlieten; anderen dat alleen de oudste toen zijn land verliet. Dit schijnt meer aannemelijk, omdat Laurens destijds zijn voorbereidende studiën voltooid had; doch stellig volgde hij later Olaf.

Nauwelijks had deze de voet in Duitsland gezet of hij hoorde Luther spreken. Er is te Wittenberg, zei men, een Augustijner monnik, doctor in de theologie, wiens prediking een grote menigte aantrekt, en als hij de Schriften verklaart zou men zeggen dat een nieuw licht over de Christelijke leer opgaat. Olaf luisterde toe; een onbeschrijfelijke aantrekkingskracht dreef hem naar Wittenberg. Doch wat zal zijn vader zeggen? Het komt hem voor dat deze hem zijn goedkeuring niet zal weigeren, indien hij gaat waar zich het licht bevindt. Hij staat dus op de weg naar Rome stil en slaat onbeschoemd die naar Wittenberg in. Spoedig aldaar aangekomen, bood hij zich bij de hogeschool aan, legde met eer een examen af en werd als student ingeschreven. De hervormer stelde de Schriften voor en leidde alzo de harten van de mensen tot de Zoon van God. Olaf gevoelde zich geheel doordrongen van de kracht van de Evangelische leer. De woorden van de hervormer dronk hij in, at hij op. Luther onderscheidde hem weldra onder zijn hoorders en beantwoordde de bewondering van de jonge Zweed met veel welwillendheid. Hij vleide zich zelfs in hem eens een krachtig werktuig in Gods hand te zullen aanschouwen, om de Evangelische waarheid in Scandinavië te verbreiden. Olaf stond sedert in innige betrekking met deze Christenheld. Hij was getuige van de moed waarmee Luther zijn vijf en negentig stellingen aan de deur van de Allerheiligenkerk aansloeg. De hervormer nam hem met zich, toen hij, op uitnodiging van de vicaris-generaal van de Augustijnen, een bezoek bracht aan de kloosters van die orde in Misnië en Thuringen.

Olaf had een hartstochtelijke aard; een innerlijk vuur zette hem in gloed; hij verlangde de waarheid, hij verlangde de gerechtigheid, en gedurende zijn gehele leven legde hij een onwrikbare moed aan de dag om haar te doen zegepralen. Hij dreef zijn ijver zelfs al te ver en toonde op rijpe leeftijd de onverschrokkenheid van de jeugd. Ofschoon ook Luther de beslistheid soms tot heftigheid dreef, had deze een te heldere geest om zijn leerling niet binnen de juiste perken te houden, en toen de zachtmoedige en voorzichtige Melanchton te Wittenberg was aangekomen, volgde Olaf ook zijn onderwijs en leefde in innige vriendschap met hem. Hij leerde in Duitsland veel. Zijn leermeesters bewonderden de helderheid van zijn verstand en de welsprekendheid van zijn woord, en om hem een blijk van hun achting te geven vereerden zij hem met het

¹⁶⁸ Scheffer, *De memorabilibus Suecicoe gentis*, blz. 159.

¹⁶⁹ *Propheties merveilleuses de sainte Brigitte*, Lyon, 1536.

doctoraat. Omdat de omstandigheden in Zweden in 1519 van meer ernstige aard werden, besloot Olaf, daarin zelfs door de raad van Luther gesteund; derwaarts terug te keren en begaf zich te Lubeck aan boord van een schip dat naar Stokholm onder zeil ging¹⁷⁰.

Nauwelijks had het vaartuig de Pommerse kust verlaten en koers naar de Baltische (Oost) zee gezet, of het werd door een hevige storm belopen en strandde op een eilandje, bij het eiland Gothland; de passagiers werden echter gered. Er was op dat ogenblik een zonderlinge beweging op dit eiland gaande. De legaat van de paus, Arcimbold, had zijn broeder Antonelli derwaarts gezonden om er zijn aflaatsbrieven te verkopen, en deze vertoonde en verkocht met grote ophef zijn ijdele koopwaar. De leerling van Luther, verontwaardigd zoals kort te voren zijn leermeester het was, begaf zich tot de gouverneur van het eiland, de befaamde admiraal Norty, die, van nature een weinig despotisch, zelfs meer deed dan Olaf verlangde. Hij joeg de koopman van het eiland, na het geld dat hij reeds ontvangen had verbeurd te hebben verklaard. Tevergeefs deed hij al wat hij kon om Olaf te behouden. De jonge man, die vurig verlangde zich naar Zweden te begeven, om daar het Evangelie te verkondigen, scheepte zich opnieuw in en bereikte Stokholm. De Duitse kooplieden, wier handel hen naar de zeesteden van Zweden trok, hadden daar de Hervorming bekend gemaakt¹⁷¹. Evenwel zou de jonge Goth, de student van Wittenberg, het voornaamste werktuig zijn voor de gedaanteverandering van Zweden.

Na een kort verblijf, hetzij te Stokholm, hetzij te Oerebro, bij zijn familie, vestigde Olaf zich te Strengnae aan het Malermeer, bijna halverwege tussen deze twee steden gelegen; het schijnt dat zijn broeder Laurens daar had gestudeerd en er zich destijds bevond. De bisschop van deze stad, Matthias Gregorius, een vroom man, die niet zeer tegen de voorschriften van de Hervorming gekeerd was, leerde al spoedig Olaf waarden, benoemde hem tot diaken, vervolgens tot zijn kanselier en vertrouwde hem de school van de kathedraal toe. De loopbaan, die hij zozeer verlangd had, had zich voor Olaf geopend; hij betrad haar met al de ijver van zijn ziel. De jeugdige prebendiërs waren zeer onwetend. Naar het voorbeeld van Luther verklaarde Olaf hun de Schriften, onderwees hun de heilige leer van het Evangelie en maakte hen met de boeken van Luther bekend. Zo begon de Hervorming in Zweden.

Doch zij ontmoette een bepaalde en machtige tegenstand. Tevergeefs had Olaf de fakkel van het geloof gebracht; de geestelijkheid was slechts bedacht het licht uit te blussen. Eigenbelangzuchtige grijsaards, ontbloot van verstand, bestendigden in Zweden liever de heerschappij van de barbaarsheid dan de vleierende eerbewijzen te missen, die men hun als de enige onderwijzers van de leer tot hiertoe overvloedig had gebracht¹⁷². Het was voldoende, in de scholen de woorden van Christus, van Petrus of van Paulus aan te halen, om de priesters terstond over ketterij te horen roepen. Aldus sprak een Katholiek geestelijke, Eliae. Het volk was gelukkigerwijze meer genaakbaar dan de leraren. Olaf had in zijn onderwijs iets helders, doordringends, levendigs, heiligs, dat zijn hoorders aangreep. Hij leerde hun de Schriften openen en onderzoeken; en zij ontdekten er onbekende waarheden in, zij zagen er dwalingen in veroordeeld, die hen tot hiertoe hadden beheerst. De werkzaamheden van Olaf, die een treffende tegenstelling vormden met de traagheid van de andere geestelijken, wonnen hem de achting van alle verstandige lieden. Weldra werd zijn naam zo

¹⁷⁰ Reuterdaahl, Schinmeier, Ajou, Schroeckh. *Theol. Encyclopedie*.

¹⁷¹ "Evangelicae doctrinae per varios mercatores germanos, jam instillata" (Gerdesius, *Annal Reform.* III, blz. 285).

¹⁷² "Stultos quosdam sene . . . ut malint barbariem perpetuam regnare" (*Eliae Epistola ad Petrum canonicum*).

beroemd, dat men naar Strengnaes studenten zag komen uit ververwijderde steden en dorpen, uit de schilderachtige plaatsen van Wemeland, uit de ijzer en zilvermijnen van Westmannië, van de hoge bergvlakte van Upland, van de bosrijke heuvels en lachende weiden van Dalecarlië, van Oerebro, van Stockholm, van Westeras. Verheugd het godsdienstig leven rondom hem herboren te zien, gaf Matthias de beide broeders Petri weldra een blijk van zijn gunst¹⁷³, hij nam hen op onder zijn gevolg toen hij zich naar Stockholm begaf. De goede bisschop was uitgenodigd geworden om naar Stockholm over te komen tot het bijwonen van de kroning van Christiern II en van de grote feesten die haar zouden vergezellen; elders hebben wij daarover reeds gesproken. Men herinnert zich dat deze onstuimige en wraakgierige monarch daartoe de edelen, de prelaten en de raadsheren van het koninkrijk had uitgenodigd, die hij veronderstelde hem bij de beroeringen van het land te hebben gedwarsboomd; dat hij, na hen drie dagen achtereen door alle soorten van genoegens te hebben vermaakt, hen plotseling had doen grijpen en de 8e November 1520 uit het kasteel, waar hij hen verenigd had, naar de grote markt van de stad laten voeren, waar hij hen liet ombrengen; de vader van Gustaaf Wasa was onder dit getal. Het gerucht van deze afschuwelijke moord verspreidde zich in een ogenblik door de gehele stad. Vaders, echtgenoten, zoons, dochters, vrienden, ouders onderzochten met dodelijke angst of degenen die zij lief hadden aan deze afgrijselijke slachting waren ontkomen. Olaf en zijn broeder dachten er met siddering aan, dat hun weldoener Matthias onder het getal van de slachtoffers kon zijn. Zij begaven er zich heen en hoe groot was hun ontsteltenis, toen zij de markt met lijken overdekt zagen. Zij traden naderbij, zochten, ontdekten het lichaam van de vrome bisschop, badend in zijn bloed, terwijl zijn eerwaardig hoofd aan zijn voeten lag. Op dit gezicht door smart vervoerd, barstte Olaf in tranen uit en riep vervolgens met de onbeschroomdheid die hem eigen was uit: “o Wrede en monsterachtige daad! Op die wijze zulk een waardige bisschop te behandelen!” Nauwelijks had hij deze woorden uitgesproken of zijn broeder en hij voelden zich bij de haren grijpen en werden door Deense soldaten naar de markt gesleurd, waar de beul zijn werk verrichtte. Reeds was het zwaard getrokken en zouden hun hoofden van hun lichamen worden gescheiden, toen uit het midden van 's konings gevolg een stem riep: “Spaar die twee jongelieden! het zijn Duitsers en geen Zweden!” De scherprechter liet af en het leven van Olaf en Laurens was gered. Hun bevrijder was een jonge man, die, toen hij in Duitsland te Wittenberg studeerde, daar met hen in nauwe vriendschapsbetrekking had geleefd. De beide broeders haastten zich de hoofdstad te verlaten en keerden naar Strengnaes terug, ontsteld over de afgrijselijke slachting waarvan zij getuigen waren geweest. Hun beschermer was vermoord; wat zou er van hen worden? Zou het werk worden afgebroken? God voorzag er in¹⁷⁴.

Tegen het einde van de vijftiende eeuw had een kind, uit arme ouders geboren, in deze zelfde stad, te goeder ure, veel schrandereheid aan de dag gelegd, en had zijn vader zijn weinige spaarpenningen ten offer gebracht om hem door monniken te laten onderwijzen. De jeugdige knaap bracht menigmaal zijn leermeesters in verlegenheid door de onverwachte vragen die hij hun deed. Lorenz Anderson, zo heette hij, wijdde zich aan de geestelijke stand, bracht naar het schijnt in zijn jeugd enigen tijd te Rome door, bezocht andere streken van Europa en werd, in zijn land teruggekeerd, één van de priesters van de kathedraal van Strengnaes. Bij zijn aankomst in deze stad trad Olaf tot hem in betrekking, sprak tot hem over 't geloof dat hem bezielde en had geen moeite om hem de Evangelische leer te doen aannemen. Anderson, sinds enigen tijd aartsdiaken geworden, gevoelde het onvoldoende van de Roomse eredienst. Deze man

¹⁷³ Reutersdahl, *Geschiedenis der Kerk van Zweden*, IV, blz. 172.

¹⁷⁴ Ziegler's *Erzaehlung in Freh. Ser.*, III, blz. 149. Schinmeier, *Lebensbesch.*, blz. 30.

werd voor de hervorming van Zweden een aanwinst van groot gewicht, want hij onderscheidde zich niet alleen door zijn verstand, zijn kennis en welsprekendheid, maar evenzeer door zijn voorzichtigheid en zijn ondernemende geest.

Na de dood van de bisschop behoorde hem het bestuur van de diocese, in zijn hoedanigheid van aartsdiaken, tot op de verkiezing van een nieuwe prelaat. Door hem beschermd, predikte Olaf in verscheidene kerken van de stad. Hij predikte er met nadruk dat, “niemand op sterfelijke wezens moet vertrouwen, zoals de maagd en de heiligen, maar op God alleen; dat de prediking van Gods Woord van veel meer belang was dan de bediening van de mis; dat de waarheid van het Evangelie sedert eeuwen niet in Zweden verkondigd was; dat de belijdenis van onze zonden moet worden gedaan uit de grond van het hart, aan God alleen en geenszins aan de priester.” Deze leer, door verscheidenen met blijdschap begroet, werd door anderen met kracht verworpen. Niemand gevoelde zich bij het horen daarvan meer verontwaardigd dan doctor Nils, één van de voornaamste leden van het kapittel en hartstochtelijk aanhanger van Rome. Hij verklaarde luid dat Olaf ketterijen verkondigde en beijverde zich de Christelijke leer, die de hervormer voordroeg te wederleggen, zonder daarin evenwel te slagen. “Hoe,” zei hij, “leerstellingen te verwerpen, gebruiken af te schaffen, sedert zoveel eeuwen algemeen in de Christenheid aangenomen?” Doch Olaf, door Anderson beschermd; ging voort van de predikstoelen de waarheid te verkondigen en verdedigde haar zelfs in dikwijls zeer levendige disputen¹⁷⁵.

De banden die de twee Petri's en Anderson verenigden werden van dag tot dag nauwer; de drie vrienden bestudeerden tezamen de Schriften; zij beraadslaagden over alles wat in de Kerk moest worden hervormd; om Anderson aan te moedigen deelde Olaf hem de brieven mee die hij uit Wittenberg ontving hetzij van Luther, hetzij van andere voorstanders van de Hervorming. Zij brachten zo aangename en nuttige dagen door, toen een huiselijk voorval deze godsdienstige bijeenkomsten verstoorde.

Olaf had sedert zijn terugkomst uit Wittenberg geen langdurig bezoek aan Oerebo gebracht. Zijn ouders, vooral zijn moeder, waren zeer aan de Roomse Kerk gehecht, en wanneer hij bij haar was kon hij tot haar over de Zaligmaker spreken, maar vreesde de bijgelovigheden van de Kerk aan te tasten. Eensklaps doet een bericht van hun moeder de beide broeders vernemen dat hun vader gestorven is, en nodigt hen uit de begrafenis bij te wonen. Zij vertrokken terstond zonder te aarzelen, doch wel de moeilijkheden voorziende die hun kinderlijke smart zouden vermeerderen. Werkelijk had hun moeder de Carmeliter monniken verzocht de begrafenisplechtigheid te vieren volgens al de regelen van het Roomse Kerkgebruik en de overledene zelf had tot dat doel een gedeelte van zijn geldelijk vermogen bestemd. Olaf en Laurens, die zich naar Oerebro begaven langs het Hjelmarmeer, waren bedrukt en in vrees. Zij verwierpen de leer van het vagevuur, de betaalde missen voor de doden, en Olaf, die niet op twee gedachten hinkte tussen de waarheid en de dwaling, had besloten dat zijn vader zou worden begraven overeenkomstig de geest van het Evangelisch Christendom¹⁷⁶.

In het vaderlijk huis aangekomen zochten de beide broeders hun moeder te troosten; doch te zelfder tijd stelden zij haar met de tederste genegenheid voor, dat het enige vagevuur dat van alle zonden reinigt het bloed, van Jezus Christus is, en dat hij, die in de kracht van de verzoeningsdood van de Zaligmaker gelooft, onmiddellijk in de gemeenschap van de gelukzaligen treedt. De vrome vrouw vergoot bittere tranen. Zekere geruchten omtrent de door haar zonen aangenomen leer waren wel tot haar gekomen; maar thans was zij daarvan door ontwijfelbare bewijzen zo overtuigd alsof zij ze gezien en getast had. Het gold de eeuwige rust van haar echtgenoot; en Olaf

¹⁷⁵ “Contentionem scolasticam magno saepe cum impetu agitatam” (Gerdesius, *Ann.*, III, blz. 286).

¹⁷⁶ Schinmeier, *Die 3 Ref.*, blz. 31 en 32.

beweerde dat de door de Kerk voorgeschreven ceremoniën overvloedig waren; dat men geen missen voor het heil van zijn ziel moest doen. Haar tranen werden hoe langer hoe overvloediger. “Ach, mijne zonen,” sprak zij, “toen God mij u gaf, toen ik grote offers bracht om u in de wetenschappen te laten onderwijzen, dacht ik niet dat u in uw vaderland de verbreiders van gevaarlijke nieuwigheden zoudt worden.” “Goede moeder,” antwoordden de beide zonen, diep bewogen, “als u een die Latijnse missen hoort, waartoe dient zij u dan? Kunt u ze zelfs wel begrijpen?” “Het is waar,” antwoordde de godsdienstige Karin, “ik begrijp ze niet; maar terwijl ik ze hoor bid ik God met zoveel aandrang ze welgevallig aan te nemen, dat Ik niet twijfelen kan of Hij mij mijn bede toestaat.” Olaf meende dat het beste wat hij doen kon was, het levende geloof dat hem bezielde te openbaren en verkondigde zijn moeder Jezus Christus, als de enigen weg die ten hemel leidt. Hij sprak met zoveel liefde, dat zij zich eindelijk overgaf en hun toeliet te handelen zoals zij het zouden verstaan. Olaf en Laurens ontsloegen dadelijk de monniken en bewezen zelf de laatste eer aan hun vader, met de edele eenvoud, en het levende geloof die het Evangelie leert. De vertoornde monniken verklaarden dat de ziel van de overledene tot de eeuwige verdoemenis verwezen was. “Vrees niet,” spraken de zonen tot hun moeder, “dat zijn verwaande en goddeloze woorden. God alleen oordeelt over de levenden en de doden”¹⁷⁷.

Toen stond een man op, die in Zweden de geduchtste strijder voor het Roomse geloof was. De bisschop Brask, van Linköping, was een priester met grote geestkracht begaafd. Het geroep van de monniken van Örebro drong tot Upsala door, en in Juli 1523 ontving Brask van het kapittel van deze aartsbisschoppelijke stad een brief, waarin men hem berichtte dat de Lutherse ketterij vrijelijk gepredikt werd in de kathedraal van Strängnäs door zekere Olaf Petri. Het schijnt dat deze tijding voor deze vurige bisschop een geheel nieuw feit was. Geheel aan de Roomse Kerk gewijd, zelfs niet vermoedende dat er een andere kon bestaan, was hij er levendig door aangedaan. Kort daarna vernam hij dat in zijn eigene diocese zendelingen van de Lutherse geloofsverbreiding waren verschenen. Hij meende een grote brand te zien ontstaan, die de gehele Kerk zou verteren. Van een moedig karakter en een onvermoeibare werkzaamheid, stelde hij zich terstond aan het hoofd van de strijders voor het pausdom en zwoer de verschrikkelijke brand te zullen blussen. Toen hij vernam dat Lorenz Andersen, dat een aartsdiaken deze gevoelens had omhelsd, kon hij zich niet meer bedwingen. Hij schreef aan de paus en verzocht hem nadrukkelijk zo spoedig mogelijk bisschoppen te, benoemen in de plaats van degenen die te Stockholm waren omgekomen, “maar inzonderheid,” zei hij, “in de bij Rusland gelegen diocesen, want de nieuwe leer, die men wilde invoeren, was die van de Russen.” Vervolgens schreef hij een verhandeling over de Russische Kerk, in de mening van op deze wijze de Hervorming te bestrijden en te vernietigen. Hij bedroog zich zeer, door de Evangelische Kerk met de Griekse Kerk te vereenzelvigen. De Hervorming ging verder dan de Oosterse Kerk, zij stelde zich niet tevreden met terug te keren tot de leerstellingen van de conciliën van de zes eerste eeuwen, zij keerde tot Jezus Christus terug, tot Zijn apostelen, en grondde zich alleen op het Woord van God. Te zelfder tijd klaagden de Carmelieten van Örebro Olaf en zijn broeder bij de deken van de kathedraal van Strängnäs aan, hen beschuldigende van met minachting over de paus en met eerbied over Luther te hebben gesproken. De hervorming antwoordde met zoveel kracht, dat de deken er niets tegen in kon brengen en het voorzichtig achtte de zaak aan bisschop Brask over te laten. Deze, inderdaad, bepaalde zich niet tot halve maatregelen, en verzocht te Rome dat Olaf ter dood veroordeeld werd¹⁷⁸. Zo werden

¹⁷⁷ Schinmeier, blz. 32 en 33.

¹⁷⁸ Celsius, *Gesch. Gustavs des ersten*, I, blz. 208. Schinmeier, blz. 33 en 34.

voor de beide broeders de gevaren van dag tot dag groter en het scheen dat in Zweden het zaad van het Evangelie weldra zou verstikt worden. Staatkundige gebeurtenissen van zeer belangrijke aard begonnen de gedaante van de dingen te veranderen en gaven een geheel en al onvoorziene richting aan de lotgevallen van dit volk.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

DE BEVRIJDER VAN ZWEDEN ONTVANGT DE HERVORMERS (1519 - 1524.)

Gustaaf Wasa gevangene in Denemarken. - Hij ontsnapt uit de gevangenis. - Hij strijdt voor Zwedens onafhankelijkheid. - Hij vlucht her - en derwaarts. - Hij verneemt de moord te Stokholm. - Hij houdt zich schuil in de bergen. - Hij werkt in de mijnen. - Hij wordt herkend. - Hij wordt verraden. - Hij wordt vogelvrij verklaard. - Hij tracht het volk in beweging te brengen. - Zijn pogingen zijn lange tijd vruchteloos. - Eindelijk ontstaat er een beweging. - Spoedige zegepraal. - Gustaaf wordt tot koning benoemd. - Hij is de Hervorming genegen. - Hij ontvangt de hervormers. - Anderson rijkskanselier. - Olaf prediker te Stokholm. - Aanhangers en tegenstanders - Samenzweringen der bisschoppen. - Bisschop Brask. – Olaf en Laurens voor het kapittel gedaagd. - Hun houding. – Kerkelijk banvonnis

Een kind, dat Gustaaf werd genoemd en later onder de naam van Gustaaf Wasa aangeduid, werd in 1496 geboren uit een oude Zweedse familie, die te Lindholm in Upland was gevestigd en sedert twee eeuwen verscheidene van haar leden in de Raad van het koninkrijk had zien plaats nemen. Men zegt dat de knaap, reeds toen hij vijf jaar oud was, bij zijn spelen met andere kinderen gewoonlijk de rol van koning vervulde. Jan II, vader van Christiern II, die in deze tijd zijn koninkrijk Zweden bezocht, bewonderde de aanleg van de jeugdige knaap en zei, terwijl hij hem een tikje met de hand gaf, tot hem: “Als u blijft leven zult u in uw tijd een merkwaardig man zijn”¹⁷⁹. Deze vorst wilde hem zelfs met zich meenemen naar Denemarken, maar Sten Sture, de regent van het koninkrijk, kwam er tegen op. Zijn ouders zonden hem naar de school te Upsala, en lang nog heeft men in de omstreken van deze stad de plaatsen aangewezen waar hij met zijn makkers speelde. Men verhaalt nog hoe moedig zich de jonge knaap op een wolvenjacht gedroeg. Achttien jaar oud verwisselde hij de studie voor de wapenhandel en werd één van de sieraden van het hof van Sten Sture de jonge. “Wat een schoon, vlug, verstandig en edel jongmens!” zei men. Sommigen voegden er bij: “God heeft hem verwekt om het vaderland te redden!” Inderdaad verrichtte hij met eer zijn eerste krijgsdienst bij de gevechten van de Zweden tegen de partijgangers van Denemarken, en in 1518 droeg hij de Zweedse banier in de slag van Braunkyrka, die de Denen tot de aftocht dwong. Allen bewonderden zijn dapperheid, zijn welsprekendheid en zijn standvastige opgeruimdheid. Toen Christiern II zijn begeerte had te kennen gegeven om met Sten Sture in onderhandeling te treden, maar op voorwaarde dat men hem gijzelaars gaf, begaven zich zes zeer aanzienlijke mannen van het land; onder welke Gustaaf was, in een klein vaartuig, dat hen naar deze vorst moest overbrengen. Doch nauwelijks waren zij op zee, toen een Deens oorlogsschip met geweld op hun bark aanviel, hen aan boord nam en, van een gunstigen wind gebruik makende, hen als gevangenen naar Denemarken voerde¹⁸⁰.

Gustaaf, het slachtoffer van dit overlegde schelmstuk, werd naar het Noorden van Jutland gezonden, gelijk dit Tausen was overkomen, en in het kasteel van Kalloe onder bewaking van een van zijn bloedverwanten, Eric Banner, opgesloten. Hij at aan de tafel van zijn gastheer, waar ook jonge Deense officieren aten. “Koning Christiern” zeiden dezen, die van grootspraak hielden, “bereidt een grote onderneming voor tegen

¹⁷⁹ Geijer, *Geschiede Schwedens*, II, blz. 3.

¹⁸⁰ Geijer, *Geschiede Schwedens*, II, blz. 4 en 5.

Zweden; wij zullen weldra een schone Sint Pietersdag met de Zweden hebben (een pauselijke bul was de oorzaak van de oorlog) en de rijke beneficiën en de Zweedse jonge dochters onder ons verdelen.” Over deze woorden vergramd, kon Gustaaf eten, drinken noch slapen en peinsde nacht en dag hoe hij uit deze gevangenis zou kunnen ontsnappen. Daar hij van ieder bemind was, gelukte het hem zich de klederen van een groten ossendrijver te verschaffen, trok ze aan en ontsnapte in de vroege ochtend van een dag in September 1519. Hij liep die dag zo snel dat hij twaalf Duitse mijlen (16 uren gaans) aflegde; de 30^e van diezelfde maand kwam hij behouden te Lubeck aan¹⁸¹. Eric Banner zette hem na, kwam kort na hem in deze stad en eiste hem op; doch toen Gustaaf verklaarde dat hij een gijzelaar en geen gevangene was, weigerde de Raad hem uit te leveren. Hij bleef drie maanden in deze Hanzestad, en hoewel zij nog niet Hervormd was, had hij er toch gelegenheid de leer van de Hervorming te leren kennen. Het gedrag van de paus tegenover zijn landgenoten vervulde hem tegelijkertijd met afgrijzen. Terwijl het overwonnen Zweden zuchtte onder het juk van Christiern, dacht hij aan niets anders dan zijn vaderland te hulp te komen. De overheden te Lubeck, in wier handen hij zich had gesteld, stemden er in toe; hij scheepte zich in op een koopvaardijship dat zich naar Stokholm begaf.

Er waren slechts twee steden die de Denen nog wederstand boden: Stokholm en Calmar. De eerste was aan de land- en aan de zeezijde ingesloten, Gustaaf kon er niet in komen; doch daar Calmar alleen aan de zeezijde was afgesloten, liet hij zich op een landtong dichtbij de muren aan wal brengen en trad er de 31^e Mei 1520 binnen. Hij vond de gehele stad aan mismoedigheid overgegeven en men beantwoordde zijn edelmoedige woorden alleen met de bedreiging hem het leven te benemen. Toen de Deense admiraal Norby deze plaats had aangemaand zich over te geven wilde Gustaaf tot elke prijs zijn onafhankelijkheid bewaren om zijn vaderland van dienst te zijn; hij begaf zich naar de bergachtige streek van Smaland. Daar vond hij een schuilplaats bij de boeren van zijn vader; maar ook daar verloren de bewoners de moed en waren geneigd hun hoofden onder het juk te krommen. Tevergeefs vertoonde Gustaaf zich in hun vergaderingen. “Denkt” zei hij tot hen “aan het gastmaal dat Christiern u bereidt.” “Och,” antwoordde men hem, “de koning zal het ons noch aan haring noch aan zout laten ontbreken.” Dat was hun genoeg; anderen zelfs, in gramschap tegen de jonge held ontstoken, die hen in hun eenzame streek wilde verontrusten, grepen pijlen en spiesen en slingerden ze op hem af. Zijn ontzenuwde landgenoten gingen verder en stelden een prijs op zijn hoofd. Dit krachteloze volk scheen gereed alle smaad te verdragen en dreef de mismoedigheid en de liefde voor zijn dienstbaarheid tot aan dweepzucht toe. De ontzetting door de Denen verspreid was algemeen een haastige schrik had zich van alle gemoederen meester gemaakt. Gustaaf alleen, met fiere moed, een mannelijke, en onverwinnelijke vaderlandsliefde bezielde, wanhoopte niet deze doden te doen herleven en de overwinning te behalen. Hij verliet, vermomd, deze streken, waar zijn vrijheid en zelfs zijn leven onophoudelijk werden bedreigd, en ten einde aan zijn vervolgers te ontsnappen, begaf hij zich langs omwegen naar de eenzame hoogten van de bergen, waar bij de gehele zomer omdoolde. Hij leefde er van wortelen en wilde vruchten; het geringste voedsel was hem voldoende; maar weldra ontbrak hem dit; hij leed honger en wist niet hoe in zijn onderhoud te voorzien. Tot het uiterste gedreven, van alles verstoken, begaf hij zich, zonder geld, bijna zonder klederen, naar het gebied van Tarna, in Sudermanië, tot zijn schoonbroeder Joachim Brake; Gedurende enige maanden wist niemand waar hij zich bevond; inzonderheid zijn zuster verkeerde in pijnlijke onzekerheid. Op zekere dag ziet zij

¹⁸¹ Geijer, *Geschichte Schwedens*.

hem aankomen; terstond omringt zij hem met haar toegenegenheid, met haar zorgen, en herstelt aldus zijn uitgeputte krachten. Zijn schoonbroeder vertrok om de kroning van Christiern bij te wonen, waartoe hij was uitgenodigd; Gustaaf bezwoer hen het niet te doen en verklaarde hem dat hij voor zich, in plaats van aan de Denen zijn hof te maken, er alleen aan dacht hen uit Zweden te verdrijven. “Als ik aan de uitnodiging van de koning niet voldoe,” antwoordde Joachim, “welke noodlottige gevolgen zal dan die weigering niet hebben voor mijne vrouw en kinderen? Zal zelfs uw vader, uw moeder, niet misschien met hun leven de belediging moeten boeten, die ik deze wraakzuchtige vorst zou aandoen? Wat u betreft, u bent vrij, doe wat u goed dunkt.” De zuster van Gustaaf, minder kalm dan haar echtgenoot, beefde voor haar broeder en bad hem met tranen zich te onthouden van een onderneming, die haar een opstand toescheen, welke alleen op zijn dood kon uitloopen¹⁸².

Gustaaf was onverbiddelijk tegenover al deze drangredenen. Vast besloten om Zweden te herstellen nam hij afscheid van zijn schoonbroeder en zijn zuster en hield zich enige tijd schuil op een landgoed dat zijn vader te Raefnsnaes bezat. De oude aartsbisschop Ulfsson bevond zich toen in een naburig klooster; Gustaaf begaf zich daarheen, maakte zich aan de prelaat bekend en vernam van hem hoedanig in werkelijkheid de toestand van het land was. Geen kans van onafhankelijkheid voor hun gemeenschappelijk vaderland ziende, ried hem de aartsbisschop zich aan de nieuwe orde van zaken te onderwerpen. “Uw vader zelf”, zei hij tot hem, “heeft Christiern erkend en u bent in de amnestie begrepen.” Tevens bood hij hem zijn bemiddeling bij de koning aan. Op zekere dag waren de bejaarde prelaat en de jonge edelman in een cel van het klooster bijeen, sprekende over de omstandigheden, en de oude aartsbisschop ontwikkelde zijn welsprekendheid om Gustaaf te bewegen de koning te erkennen. Opeens doet zich een gedruis horen; een man treedt haastig binnen; hij is geheel verward, buiten zichzelf en blijft enige ogenblikken voor hen beiden staan zonder te kunnen spreken, omdat zijn stem door de diepste ontroering verstikt wordt. Hij snikt, hij barst in tranen uit; hij geeft hun door gebaren te kennen dat een afgrijpselijke ramp hun vaderland heeft getroffen. Het was een oude bediende van Joachim Brake. Eindelijk tot zichzelf gekomen verhaalt hun de ongelukkige dat op bevel van Christiern, steunende op een pauselijke bul; alle uitgelezen mannen van Zweden op het plein te Stokholm zijn vermoord; dat de vader van Gustaaf en zijn schoonbroeder onder het getal van de slachtoffers zijn. “Uw vader,” zei hij, “had zijn leven kunnen redden door een volkomen en gehele onderwerping aan Christiern; deze heeft hem dit aangeboden; maar hij heeft geantwoord dat hij liever in de naam van God met zijn broeders wilde sterven dan alléén gespaard blijven”¹⁸³. De boodschapper voegde er ten slotte aan toe dat er nog steeds nieuwe inhechtenisnemingen en nieuwe doodvonnissen plaats hadden. De aartsbisschop stond bij het verhaal van deze afschuwelijke slachting stom van schrik. Gustaaf sidderde; doch deze ontzettende tijdingen doen hem niet aan zijn vaderland wanhopen, zij versterken integendeel in zijn edel hart de besliste keuze en de moed. Hij staat op, verlaat terstond de prelaat en vertrekt te paard van Raefnaes, vergezeld van een enkele bediende.

Men kan zich de smartelijke gewaarwordingen voorstellen die de jonge held in dit vreselijk uur nederdrukten. Een enkele gedachte stond hem helder voor de geest: Zweden moet van de meest barbaarse tirannie worden verlost. Hij slaat de weg in naar Dalecarlië, laat Stokholm en Upsala rechts liggen en vermijdt de voornaamste steden van de provincie, Bedemora en Falun; hij begeeft zich in dit Scandinavisch Zwitserland, geheel met bergen bedekt en te allen tijde de wijkplaats van de

¹⁸² Clem. Rensels *Bericht*. Geijer, *Geschichte Schwedens*, II, blz. 9.

¹⁸³ Clem. Rensels *Bericht*. Geijer, *Geschichte Schwedens*, II, blz. 13, Ranmer, II, blz. 120.

vluchtelingen, besloten zich daar enige tijd achter zijn stromen, zijn watervallen, zijn meren, zijn bossen en zijn ontoegankelijke rotsen te verbergen. Om zijn onbekendheid te verzekeren, neemt hij de klederdracht van de boeren van deze streken aan. De jonge en schone heer draagt een boers en bevlekt duffels kleed, daaronder een lang vest, een lederen kiel die tot aan de knieën reikt, kousen onder even wijd als boven, schoenen met zeer hoge hakken en vierkante neuzen. Tegen het einde van November begaf hij zich naar de Koperberg, bood zich als werkmans aan, leefde daar de bijl en de spade hanterende en zich onder houdende van zijn armelijk loon. Hij ontveinsde zich de gevaren niet die hem dreigden, hij wist dat hij, uit de kerker ontsnapt waarin Christiern hem had opgesloten, nog meer gehaat was dan de andere edelen. De amnestie die hem was verleend geworden had ongetwijfeld geen ander doel, dan hem naar Stokholm te lokken, ten einde er om hals te worden gebracht gelijk zijn bloedverwanten en vrienden. De moord van de hoofdstad werd in de provinciën voortgezet: men zou gezegd hebben dat de vogelvrijverklaringen van Sylla waren vernieuwd. De abt en vijf monniken van het klooster van Nedala waren op last van Christiern zonder enige vorm van proces verdronken geworden. Te Jonköping was Lindorm Ribbing ter dood gebracht geworden. Hij had twee zoons, van negen en van zes jaar. De oudste werd aan zijn schone lange haren opgehangen, daarna scheidde een sabelslag hem 't hoofd van het lichaam en zijn klederen werden geheel met zijn bloed bedekt. Nu kwam de beurt aan de jongste; deze kleine jongen van zes jaar zei tot de beul, op zijn kinderlijke wijze: “Goede man, maak mijn klederen niet vuil, zoals u die van mijn broeder vuil gemaakt hebt; want mama zou erg boos worden.” Bij 't horen van deze onnozele woorden wierp de beul bewogen het zwaard ver van zich, uitroepende: “Ik zal hem het hoofd niet afslaan.” Doch men liet een andere komen, die de armen kleine onthoofde en op last van zijn gebieders het hoofd voor de voeten legde van degene die geweigerd had hem te doden. Deze barbaarse handelingen, die onschuldige schepselen trof, doen de gevaren beseffen die de krachtige en gevreesde Gustaaf liep¹⁸⁴.

Hij, die zijn vaderland, de afhankelijkheid en het Evangelie zou hergeven, werkte, toen onderdanig als een boerenzoon in een schuur aan de Rankytta¹⁸⁵. Doch het baatte hem niet zich te vermommen, zijn aanzienlijk voorkomen, zijn zuivere uitspraak vooral, verrieden hem en hij was genoodzaakt menigmaal van verblijfplaats te verwisselen.

Hij begaf zich naar Ornaes, waar zich mijnen bevonden, en verzocht werk aan een rijke mijnheer, die er genoeg in nam hem te gebruiken. Gustaaf mengde zich onder de dienaren van het huis, als een van de huns; maar een dienstmaagd, die de schone werkmans zeer bewonderde en een levendig en scherp oog bezat, bespeurde onder zijn wollen vest een met goud geborduurd zijden hemdskraag. Zij was daarom hoogst verwonderd en ging er haar heer van verwittigen. Deze, die in dezelfde tijd als Gustaaf op de hogeschool te Upsala was geweest, herkende hem en verzocht hem, uit vrees dat hij het met de Denen te kwaad zou krijgen zijn huis te verlaten. Gustaaf had dicht daarbij, te Ornaes, een andere oude medestudent, Arendt Perssons. De jonge vluchteling besloot zich aan hem te vertonen; hij kwam aan zijn woning, een huis van een zonderlinge bouw, aan een meer gelegen en dat met de omgeving een bekoorlijke verblijfplaats vormde¹⁸⁶. De eigenaar van het huis ontving Gustaaf op de vriendelijkste wijze en verzekerde hem dat hij bij hem veilig zou zijn. Hij stelde hem

¹⁸⁴ *Skibycuse Chron.* blz. 570. *Olai Cronica*, blz. 348.

¹⁸⁵ Dit gebouw is bij een ordonnantie van de 26^e April 1668 tot koninklijk monument verklaard.

¹⁸⁶ Dit huis is bewaard gebleven, benevens enige portretten, Gustaaf en ander personen voorstellende; nog wijst men het de vreemdeling aan.

aan zijn vrouw voor en leidde hem naar de tweede verdieping in een grote kamer, die een bijna volkomen vierkant vormde, welke de zijne zou zijn. Maar nauwelijks bevond Gustaaf zich daar of de trouweloze Arendt begaf zich naar de baljuw Bengt Brunsson en verried zijn gast. De baljuw nam twintig voetknechten met zich en ging op weg om zich van de vluchteling meester te maken. Maar was Arendt een verrader, zijn vrouw bezat een edelmoedig hart. Zij verkeerde sedert het vertrek van haar echtgenoot in grote vreze, want zij had uit de uitdrukking van zijn gelaat de reden opgemaakt waarvoor hij hun woning had verlaten. Bewogen bij de gedachte aan de dood waarmee haar gast bedreigd werd, nam zij een besluit, beval dat men een paard en een slede zou gereed maken en droeg aan twee van haar bedienden op om zonder een ogenblik te verliezen Gustaaf weg te voeren. De vluchteling hoort aan zijn deur kloppen; hij doet open en ziet twee Dalecarliërs voor zich, van top tot teen gewapend, met hoeden in de vorm van suikerbroden, volgens het gebruik van die tijd. “Laat ons ogenblikkelijk vertrekken,” zeggen zij tot hem. De overlevering heeft op de tafel in deze kamer, naast wapenen en handschoenen van Gustaaf, een Bijbel gelegd, het boek dat vrijheid belooft en waarlijk vrij maakt.

De held neemt haastig plaats in de slede en vertrekt. Kort daarna komen Arendt, de baljuw en zijn bende aan. De verrader, zegt men, vergaf zijn vrouw nimmer dat zij een onschuldige had gered.

Altijd omzwervende kwam Gustaaf te Swardsjöe aan bij de leraar Jon; een notaris, Sven Elfson, die in de nabijheid woonde, nam hem in zijn huis op. Maar het voorname voorkomen van de jonge man verried hem altijd; argwanende blikken vestigden zich op hem, en degenen die hem vervolgden waren dichtbij. Ontsteld over het gevaar dat de jonge edelman liep en haar omgeving in de war willende brengen, greep de vrouw van Sven Elfson de spaan waarmee het brood in de oven gestoken werd, en sloeg Gustaaf daarmee, terwijl zij hem, luid schreeuwende, een kwajongen en een luiaard noemde en joeg hem weg. Sven, niet minder kloek dan zijn vrouw, beproefde terstond hem naar vrienden te brengen, waar hij, naar hij meende, veilig zou zijn. Maar reeds vernam men de hoefslagen van de paarden van de baljuw, die hem met twintig van zijn ruiters nazette. Dichtbij stond een wagen met stro geladen; Gustaaf verschuilt zich daarin; de ruiters komen; in 't voorbijgaan geven zij enige lanssteken in het stro en vervolgen hunnen weg. Ofschoon gewond liet Gustaaf geen kreet horen; Sven Elfson kwam tot hem; de jonge vluchteling verliet bloedende de wagen, doch, altijd onverschrokken, steeg hij te paard en vertrok. Het bloed, dat druppel bij druppel op de sneeuw viel, kon niet missen hem te verraden. Om hem te redden bracht Sven zijn paard een wond aan de poot toe en als iemand, de vlekken op de weg bespeurende, hem daarvan de oorzaak vroeg, wees de Zweed vrijmoedig op de poot van zijn dier. Eindelijk bereikten zij Marnaes; twee met Sven bevriende boeren, Ner en Mats Olafsen, verborgen Gustaaf onder een grote pijnboom in het bos, kortelings geveld en die de grond met zijn dichte groene takken bedekte; Gustaaf bleef daar drie dagen en drie nachten verscholen, en 's avonds als alles stil was bracht één van de broeders hem steelswijze voedsel¹⁸⁷.

Gedurende deze droevige dagen, waarin hij als een wild dier nagezet werd, vergat Gustaaf de taak niet die hij op zich genomen had. Zijn oog schoot vuur als hij aan Christierns geweldenarij dacht; maar, helaas, zijn besluiten en zijn moed waren nutteloos. Het volk was weinig geneigd hem te volgen. “De koning,” zei men, “treft enkel de adel en de geestelijkheid.” De bewoners van deze wilde valleien waren gewoon zich op de Kerstdagen bij menigte naar de kerk te begeven. Gustaaf sloot zich

¹⁸⁷ Geijer, *Geschiede Schwedens*, II, blz. 13.

bij de kerkgangen van 't volk aan, bij die naar Raettwiks en naar Mora. Vervolgens de boeren bij het verlaten van de kerk bijeenroepende trachtte hij bij hen de liefde tot het vaderland op te wekken. “Goede lieden,” zei hij, “u weet wat u zelf onder de regering van de vreemdeling geleden hebt. Hij heeft ons edelste bloed vergoten; mijn vader is onder zijn slagen gevallen en het land wordt nu onder de voeten van onze tegenstanders verpletterd. Laat ons aan deze slavernij een einde maken. Met Gods hulp zal ik uw hoofdman zijn en zullen wij sterven om het koninkrijk te redden”¹⁸⁸. Maar de bewoners van deze afgelegen valleien kenden de staat van zaken niet, noch de man die hun toesprak. Enigen betoonden hem meelijden, maar de meesten verzochten hem zich te verwijderen. In zijn verwachting bedrogen doorkruiste Gustaaf in het einde van 1520 de woeste streken die Oostelijk van Westelijk Dalecarlie scheiden, menigmaal over het ijs gaande, dat zijn voeten brak, en zich meer dan eens aan het gevaar bloot stellende op deze even droevige als eenzame vlucht te verdrinken. Hij zwierf angstig en ternedergeslagen in deze wilde streken rond, en zijn grootste hartzeer was; zijn volk, aan zichzelf vervreemd, zonder rouw het ondragelijkst juk te zien torsen¹⁸⁹.

Kort nadat hij Mora had verlaten, kwamen daar twee Zweedse edellieden, Lars Olafson en Jon Michelsson, en hingen voor de bewoners die daar wegens het nieuwe jaar waren verenigd een aangrijpend tafereel op van de moord te Stockholm, hetwelk deze arme lieden tot schreien toe bewoog. “Christiern,” vervolgde Olafson, “is bezig het volk verpletterende lasten op te leggen, hij gaat met de galg aan zijn rechter- en het rad, aan de linkerhand en al de Zweedse boeren worden genoodzaakt hem hun wapenen uit te leveren; hij laat hun alleen een stok over.” Bij deze woorden liet het volk een luid gemor horen, het besepte de waarde van de jonge man, die het zo slecht ontvangen had, en men zond mannen uit, belast om Gustaaf in de dorpen, de bossen en de hoge rotsen op te sporen. Zij vonden hem te Saeln, in de parochie van Lima, aan de voet van de gebergten die Zweden van Noorwegen scheiden, zich juist gereed makende om ze over te trekken.

Terstond ging Gustaaf naar Mora terug. De voornaamste boeren van deze valleien verenigden zich daar; zij benoemden de jonge edelman tot hoofdman van al de gemeenten van het koninkrijk Zweden. Zestien krachtige mannen boden zich aan om hem tot gidsen te dienen en enige honderden jongelieden schaarden zich onder zijn bevel. De Denen vernamen het schouderophalend en spraken over hem en de zijnen als over een roversbende, die in de bossen rondzwierf; maar de geschiedenis stelt hier de aanvang van de roemrijkste regering. Op een Zondag ziet men hem met enige honderden mannen bij de Koperberg aankomen, en op het ogenblik dat het volk nit de godsdienstoefening komt spreekt hij met warmte en wint voor de zaak van de onafhankelijkheid deze eenvoudige, kloeke mannen, die op hun beurt er andere willen winnen. “God beware Gustaaf als een druppel van het ridderlijk bloed van onze oude helden,” spreken de mannen van deze valleien tot die van Helsingland, “laten wij ons allen rondom hem verenigen”¹⁹⁰.

De beweging werd ernstig. De bisschop van Skara, Dietrich Slaghoelk, die Christiern tot gouverneur van Stockholm had benoemd en die de koning tot de moord van 8 November 1520 had aangespoord, werd ongerust, verschrikt en pleegde raad met de magistraten. Dadelijk werd de stad versterkt en zes duizend ruiters en voetknechten werden naar de kant van Dalecarlie tegen Gustaaf afgezonden. Zijn luitenant Peter Soensson, een rijk mijnbezitter, trok door het Dal, met een troep mannen die slechts

¹⁸⁸ Bij de kerk van Mora wijst men nog de plaats aan waar Gustaaf het volk toesprak.

¹⁸⁹ Geijer, *Geschichte Schwedens*, II, blz. 15-17.

¹⁹⁰ Von Troil, *Verhandlung zur Ref. Gesch. Schwedens*, IV, blz. 356.

bijlen, pieken, bogen en slingers als wapenen bezaten, doch wier verschijning als die van een bliksemstraal was; deze fiere kinderen van Zweden wierpen zich op het Deense kamp en dreven het uiteen¹⁹¹.

Gustaaf, die toen in Helsingland was, begaf zich dadelijk naar Westmannië op weg. Overal waar hij doortrok voegden zich de boeren bij hem, en de 15^e April had hij twintig duizend man. Hij toog naar Westerås, de hoofdstad van de provincie, en maakte zich daarvan meester op St. Jansdag van 1521; vervolgens sloeg hij het beleg voor Stockholm. Daar de stad aan de zeezijde voor de Denen open bleef, duurde dit beleg twee jaar. De 20^e Januari 1523 nam Christiern de vlucht, de plaats voor zijn tegenstanders openlatende. Terstond werd een Rijksdag van het koninkrijk Zweden te Strengnaes bijeengeroepen tegen de 7^e Juni van hetzelfde jaar.

Gustaaf, die gedurende zijn verblijf in Duitsland Luther bewonderd had en de beginselen gewaardeerd die hij verkondigde, was de Hervorming gunstig, niet, gelijk de Jezuiet Maimbourg zegt, in de hoop van de kerkelijke goederen te bemachtigen, maar omdat enige stralen van de waarheid in zijn ziel waren gedrongen¹⁹². Hij zou in staat worden gesteld haar beter te leren kennen.

Twee voor Zweden even onmisbare mannen, Gustaaf de bevrijder van het volk, en Olaf, de hervormer van de Kerk, bevonden zich tezelfder tijd te Strengnaes. Gedurende de gehele zitting van de Rijksdag verkondigde Olaf met grote kracht de Evangelische waarheid; de leden van de vergadering kwamen zelf hem horen en zijn toespraken maakten op zijn hoorders de levendigste indruk. Hij zag duidelijk dat de bisschoppen en de priesters de grote hinderpaal voor de Hervorming waren; en terwijl hij met ijver de Zoon van God verkondigde, richtte hij zijn sterkste slagen tegen de geest van overheersing, de liefde tot de rijkdom, de luiheid en de nutteloosheid van de geestelijkheid. Hij herinnerde er aan, dat de apostelen en de eerste Christenen eenvoudig waren, matig en vol broederlijke liefde, en door hun goedheid aller harten wonnen; terwijl nu de priesters de leken verbitterden door duizend ongeoorloofde middelen te bedenken om hen van hun goederen te beroven. Eindelijk trok hij met kracht te velde tegen de Roomse Kerk en haar onrechtvaardige besluiten¹⁹³. De verschrikte bisschoppen riepen: “Hij wil ons tot de toestand van de oorspronkelijke Kerk terugvoeren, namelijk tot de bedelstaf”¹⁹⁴.

Daar de kroon van Zweden vacant was, bood de vergadering haar aan Gustaaf aan. Hij aarzelde eerst haar te aanvaarden, en het ontbrak hem aan geen gronden daartoe. De meeste vestingen waren nog door de Denen bezet, de vloot en het leger verkeerden in een deerniswaardige staat, in de schatkist ontbrak het geld. Maar omdat de Zweden besloten waren volkomen met Denemarken te breken, gaf Gustaaf toe en werd de 7^e Juni 1523 te Strengnaes plechtig als koning uitgeroepen. De vereniging van de drie koninkrijken, die honderd zes en twintig jaar geduurd had, was verbroken.

De afgezant van de paus, Magnus, te Linköping geboren, pas vijf en dertig jaar oud, had de regering over Denemarken aan het hof van Rome aangeboden. Paus Adriaan had hem naar Zweden gezonden als zijn minister om er zich tegen het Lutheranisme te verzetten.

Wel ziende dat Gustaaf de man was die God verkozen had om hem aan het hoofd van Zweden te stellen; meende Magnus dat het beste middel om zich van zijn last te kwijten was, hem te vleien en hem aan te sporen de kroon te aanvaarden. Maar het was moeielijk de voortgang van de Hervorming te stuiten. “Waarlijk,” zeiden de

¹⁹¹ Celsius, *Leben Gustavs*, I, blz. 139.

¹⁹² “Veritatis luce ac radiis tactus” (Gerdesius, *Ann.*, III, blz. 287).

¹⁹³ “Praesertim contra Decreta S. Romanae ecclesiae” (Brask aan de bisschop van Skara, 12 Juli 1523).

¹⁹⁴ “Ut status modernae ecclesiae reducatur ad mendicitatem et statum ecclesiae primitivae” (*Ibid*).

hoorders van Olaf, “men vindt in de redenen van de Evangelische prediker meer waarheid dan in al de fabelen van de monniken.” Een aanmerkelijk aantal zielen werden gewonnen. Jongelieden omhelsden de Christelijke waarheid met warmte; professoren, studenten stelden zich tot haar apostelen. Zij drong in de huisgezinnen door, vrouwen zetten zich aan de voeten van de Zaligmaker. Terwijl enigen het Katholicisme nog verdedigden als de godsdienst van hun vaderen vielen anderen het aan, ter oorzaak van de misbruiken van de geestelijken. “De ketterij,” zei de bisschop Braak, “begint te vermenigvuldigen”¹⁹⁵. De bisschoppen, hoe langer hoe meer ontrust, begaven zich tot de koning en barstten in klachten uit over Olaf en zijn vrienden.

Dit verdroot Gustaaf zeer, die, ofschoon naar de zijde van de Hervorming neigende, in het belang van zijn land beiden nog enige tijd te vriend meende te moeten houden. Hij ontbood de drie Evangelischen, Anderson en de twee Petrussen. Niet zonder zekere ontroering begaven zij zich naar de vorst. “Men beschuldigt u,” sprak hij tot hen, “een leer te prediken, van welke men tot hier nooit heeft gehoord.” Zij antwoordden nu onbeschroomd en stelden hem met warmte de inhoud van het Evangelie voor. Anderson deed meer. “Wat de geestelijkheid verliest”, zei zij rondt tot de koning, “zijn haar rijkdommen; maar deze zijn in tegenspraak met de aard van het leraarsambt, want Christus heeft gezegd dat Zijn Koninkrijk niet van deze wereld is.”

Getroffen door de openhartigheid van de hervormers en de kracht van hun woorden, gevoelde Gustaaf nog meer achting voor hen; maar hij was vorst. “Ik beloof u mijn ondersteuning”, zei hij tot hen, “zoveel de omstandigheden het zullen veroorloven. Thans kan ik mij niet vóór u verklaren. Ik verzoek u zelfs niet te laten bemerken dat ik aan uw zijde sta, want ik zou daardoor het vertrouwen van de natie kunnen verliezen, dat mij onmisbaar is om haar geluk te verzekeren. Zijt echter verzekerd dat ik mij duidelijk over deze gewichtige zaak zal uitdrukken, zodra, het ogenblik daartoe zal gekomen zijn.” Wij hebben bewijzen voor de oprechtheid van deze woorden. “Van het begin van onze regering af,” schreef Gustaaf aan Luther, “hebben wij niet opgehouden aan het ware en zuivere Woord van God gehecht te zijn, voor zoveel God ons daartoe de genade heeft geschonken”¹⁹⁶.

Zijne gesprekken met Andersen alsmede met Olaf en Laurens maakten van deze vorst hoe langer hoe meer een vriend van de Hervorming, doch, voor enigen tijd nog een verborgen vriend¹⁹⁷.

Gustaaf draalde echter niet een blik van zijn hoogachting jegens één van de drie Evangelieverkondigers te geven, door Anderson tot Rijkskanselier te benoemen, hem aan zijn hof te verbinden en tot zijn innigste vertrouweling te maken. Door deze keuze gaf Gustaaf blijk van een grote onderscheidingsgave. In de Christelijken man wist hij de Staatsman te ontdekken. De stem van de geschiedenis heeft zijn oordeel bevestigd. “Anderson”, heeft zij gezegd, “was één van de grootste mannen van zijn tijd. Hij was een genie, waaraan de natuur diepte had geschonken en de opmerkzaamheid omvang had verleend. Hoewel hij naar hoge plaatsen haakte, strekte hij zich nog meer uit naar grote zaken. De onafhankelijkheid van zijn karakter ging gepaard met een onverschrokkenheid die alles aangreep, van de eerste beginselen af tot de laatste uitvloeiselen toe, en met een helderheid van geest, die hem verheven plannen ingaf en de geschikte middelen aan de hand deed om ze te doen slagen. Tegen zijn welsprekendheid was men te minder bestand dewijl zij uit een diepe overtuiging welde. Zijn tijdgenoten begrepen de verhevenheid van zijn karakter niet geheel, noch

¹⁹⁵ “Pullulare incipit haeresis illa Lutherana” (*Ibid*).

¹⁹⁶ Spegel, *Schriftliche Beweise*, 16 Augustus 1540.

¹⁹⁷ “Pallam id prodere velle, res periculo plenissima” (Gerdesius, *Ann.*, III, blz. 287).

de invloed die hij op de omwenteling van Zweden had.” Aldus spreekt één van de beroemdste Franse schrijvers van de laatste eeuw en wiens godsdienstige partijdigheid geenszins twijfelachtig is¹⁹⁸. Dagelijks sprak de koning met zijn kanselier over de belangen van het koninkrijk. Zij onderhielden elkander over de bisschoppen en de andere leden van de geestelijkheid; over hetgeen te doen stond om de regering meer in overeenstemming met de Heilige Schrift en meer tot heil van het volk te maken. Gustaaf zag wel welke grote hervormingen hij moest invoeren, maar gevoelde zich nog te jong en te weinig op de troon bevestigd om ze te durven ondernemen. Evenwel deed Anderson hem de noodzakelijkheid beseffen in Zweden het Evangelisch element te versterken en wees hem de beide broeders Petrus aan als zeer tot dit werk geschikt. Gustaaf schreef aan Luther om te weten wat hij van hen dacht. Deze gaf een schoon getuigenis ten opzichte van hun zedelijk bestaan, hun toewijding en hun leer. “Ik verzoek u ernstig, Sire,” voegde hij daarbij, “vertrouw op de Heere en breng de Hervorming tot stand; ik wens u te dien einde de zegen des Heeren toe. U zult voor dit goede werk geen bekwamer en waardiger mannen kunnen vinden dan de twee broeders, over wie u mij spreekt.” De koning aarzelde niet. Hij zond Laurens naar Upsala als hoogleraar in de theologie en Olaf bij zich wensende te houden, benoemde hij hem tot predikant te Stockholm in de St. Nicolaaskerk. Voorts zijn neiging volgende, die hij had om voor de aangelegenheden van de Staat partij te trekken van de bekwaamheden van de Christelijke mannen, stelde hij hem ook tot secretaris van de stad aan, een wereldlijk ambt, dat men in die tijden dikwijls aan schrandere en geleerde geestelijken opdroeg. In Olafs ogen was echter zijn eerste roeping die van bedienaar des Woords, en van de predikstoel van de grote kerk kon de welsprekende prediker elke dag het Evangelie verkondigen¹⁹⁹.

De beide hervormers bekwamen alzo in Zweden gewichtige, maar moeilijke plaatsen. Een loopbaan met strijd, voorspoed en tegenwerking opende zich voor Olaf. Zijn geloof was oprecht en levendig; zijn voorkomen was vol waardigheid, ernst, aangenaamheid en openhartigheid; zijn levendige en heldere geest stelde hem in staat de verwardste zaak tot volkomen klaarheid te brengen. Hij arbeidde onophoudelijk en werkte met een grote gemakkelijkerheid. Maar zijn karakter was levendig; hij wist niet altijd de hartstocht te betomen die hem dreef; hij had een weinig te hoge gedachte van zichzelf en vergat moeilijk beledigingen. Argwanend, prikkelbaar, geloofde hij al te lichtvaardig valse berichten, vooral wanneer zij de koning betroffen. Toch was Olaf een grote geest en ondanks zijn gebreken geschikt om een diepe indruk op zijn volk te maken. Een grote menigte volgde zijn prediking, de onbeschoortheid van zijn prediking en zijn karakter sleepte de zielen mee en er baddentalrijke bekeringen plaats. Weldra stond hij voor de arbeid niet meer alleen. Een Zweed, Michel Langerben, uit Wittenberg teruggekeerd, werd door de koning aan Olaf tot ambtgenoot gegeven.

Hun krachtige prediking, de gunst die de koning hun bewees, de ingenomenheid waarmee het volk hen hoorde, brachten de Roomse geestelijkheid in beweging; heftige stemmen verspreidden allerwegen opschudding. Priesters, monniken en hun handlangers overvielen de kerk, terwijl Olaf er in predikte, wierpen hem met stenen, hieven hun stokken tegen hem op en legden het zelfs op zijn leven toe. Een einde aan Evangelische prediking willende maken, wierpen deze razenden zich op de predikstoel en sloegen dien in stukken.

De legaat Magnus, een bekwaam en voorzichtig man en vrij van dweepzucht, besepte dat men de Hervorming niet kon tegenhouden door met stenen te werpen. Hij

¹⁹⁸ Raynal, *Anecdotes de l' Europe*.

¹⁹⁹ Schinmeier, *Lebensbeschr.*, blz. 40.

beraamde een minder gedruis makend krijgsplan, maar dat hij zekerder, achtte, en poogde de koning door schijnschone redenen over te halen aan het pausdom getrouw te blijven. De vorst moest zich naar Malöe begeven, om in overleg met Frederik, de koning van Denemarken, de grote zaak van de scheiding van de twee koninkrijken te regelen. De primaat en mijn vrienden stelden zich voor, dat wanneer zij vóór Gustaafs afreis enige vergunningen verkregen; zij gedurende zijn afwezigheid met meer vrijheid zouden kunnen handelen en in Zweden de macht van Rome opnieuw vestigen. “Sire,” schreef Magnus aan de koning, “de prediking van Olaf verbreidt in het koninkrijk een ketterij vol gevaren Onttrek uwe bescherming aan de leerling van de Wittenbergse aartsketter; verbied de boeken van Luther en verkrijg aldus de roem van een Christelijk vorst.” Doch Gustaaf was al te standvastig om achterwaarts te keeren. “Ik heb niet vernomen,” antwoordde hij, “dat iemand Luther van ketterij heeft overtuigd. Omdat de tegen hem gerichte boeken in het koninkrijk worden toegelaten, hebben die welke hij heeft vervaardigd aanspraak op hetzelfde voorrecht, en wat zijn leerlingen betreft zal ik mij wel wachten hun mijn bescherming te onttrekken; mijn plicht is iedereen van mijn onderdanen tegen geweld te verdedigen, van welke zijde het komt”²⁰⁰.

Gustaaf deed meer; de eerezucht van de legaat kennende, vroeg hij zich af of hij zich niet van hem kon bedienen als een breidel om de woedende geestelijkheid te beteugelen. De aartsbisschoppelijke zetel van Upsala was vacant. De Roomse Kerk had somtijds van haar hevigste vijanden de meest verklaarde voorstanders gemaakt door hun de bisschopsmuts te verlenen. Van dit voorbeeld partij trekkende benoemde Gustaaf de legaat van de pausen tot primaat van het koninkrijk en Magnus legde sedert veel achting voor de koning en zijn wensen aan de dag.

Maar de post van, verdediger van Rome moest niet onbezet blijven. Een beraden karakter heeft als het op doen aankomt meer waarde dan een officieel ambt. De bisschop Brask werd de machtige kampvechter van het pausdom in Zweden. Onbuigbaar, heftig, onverdraagzaam, meer papistisch dan de pauselijke legaat, werd hij tot toorn vervoerd bij het zien van de vooruitgang van de Hervorming; hij slingerde de banbliksem tegen iedereen die Evangelische boeken las of kocht. “De kerkelijke orde met voeten tredende,” zei hij, “begaan de hervormers de grootste misdaad.” Zich niet ontziende om grove uitdrinkingen te bezigen, toen algemeen in gebruik, zei Brask dat de Lutherschen beweerden de vrijheid van Christus te handhaven, maar dat zij liever moesten zeggen de vrijheid van Lucifer. Een andere grootwaardigheidsbekleder van de Roomse Kerk schreef in plaats van *Lutherani* (de Lutherschen) dikwijls *Luterosi* (de Modderaars). Eens toen diakenen van Upland, wien Brask vroeg, waarop zij hun geloof bouwden, hem hadden geantwoord: “Op de leer van Paulus,” sprong de bisschop van zijn zetel op, roepende: “Het ware beter geweest. dat Paulus was verbrand geworden, dan dat ieder hem zo kende en zich op hem beriep.”

De bisschop van Linköping bespeurende dat Magnus verdraagzaam was geworden nu hij primaat van het koninkrijk geworden was, deed hem de hevigste verwijten. “Indien u niet met kracht tegen de verwoestingen van de ketterij opkomt,” zei hij, “bent u onwaardig de opvolger te zijn van zovele roemrijke prelaten en onteert u als, legaat van de paus uw opperhoofd”. Magnus verkeerde in de grootste moeielijkheid; hij had twee meesters, die tegenover elkander stonden, en bevond het onmogelijk tegelijkertijd de paus en de koning te dienen. Gebonden door de bevelen van Gustaaf, bewaakt door de bekwame kanselier, bevond hij dat 't het gemakkelijkst was zich schuil te houden, terwijl hij Brask in zijn plaats liet strijden “Ik ga mij,” sprak hij tot deze bisschop,

²⁰⁰ Geijer, *Geschiede Schwedens*, II, blz. 43.

“voor een jaar uit het koninkrijk verwijderen; ik zal de paus verzoeken u op te dragen deze twisten uit te maken; maar laat men zich van beide zijden van beledigingen onthouden.”

Brask was er geenszins mee ingenomen, dat de prelaat zich onttrok en hem de last op de schouders wierp, dien hij zelf niet kon dragen. Hij zag niet tegen handelen op, maar wilde dat allen hun plicht deden. “Hoe meer toegevendheid men de ketters betoont,” zei hij, “des te meer zal het kwaad verergeren. Daag Olaf en zijn broeder voor uw kapittel van Upsala, opdat zij zich zuiveren van de blaam van ketterij, of als ketters worden veroordeeld.” Deze dweepzieke prelaat meende dat het bij afwezigheid van de koning gemakkelijk zou vallen de beide broeders te verbranden²⁰¹.

Nieuwe onrust voor de aartsbisschop: indien hij zich ten aanzien van de eisen van Braak weigerachtig betoont, zal deze hem bij de paus beschuldigen in geheime verstandhouding met de ketters te staan. Hij besloot dus te Upsala, in het begin van October 1524 leden van zijn kapittel bijeen te roepen en riep Olaf en Laurent op om voor hen te verschijnen. Zodra de twee hervormers verschenen, vestigden zich de dreigende blikken van deze trotse geestelijken op hen, en om strijd het woord nemende, overlaadden zij hen met de verfoeilijkste beschuldigingen en voegden hun de grofste smaadredenen toe. Olaf en Laurens antwoordden met kalmte en staafden de waarheid van de Evangelische leer met de klaarblijkelijkste bewijzen. Niet wetende wat te antwoorden, vergenoegden zich hun tegenstanders met hun uit naam van de Roomse paus te gelasten de leer van Luther te laten varen. “Zo niet,” voegden zij er bij, “dan zullen wij de banvloek over u uitspreken, en bedenkt de verschrikkelijke gevolgen van de ban, zelfs voor de machtigste monarchen. Bedenkt de gevaren waarin u uw vaderland stort, want de paus zal al de vorsten van Europa uitnodigen zich te verenigen om er de orde te herstellen, die u zich beijvert te verbreken.” “Er bestaat in de wereld geen macht, vervloeking noch marteling”, antwoordden de beide broeders, “die ons dwingen kan de waarheid te verbergen. Het grootst gewin waarnaar wij jagen, is om alles, zelfs ons leven, te verliezen voor de handhaving van het Evangelie en de eer van God.”

Nu nam het kapittel tot andere wapenen de toevlucht; men gaf Olaf en Laurens op geschikte wijze te kennen dat wanneer zij tot de Kerk terugkeerden zij er de eerste plaatsen in zouden bekleden. “Geen eer is groot genoeg,” antwoordde Olaf, “om ons over te halen het Evangelie te bemantelen.” Dat was te veel. De leden van deze rechtbank eisten de strengste maatregelen. De primaat verklaarde de beide hervormers van de Katholieke Kerk vervallen, gelijk Luther het was, en door de banvloek van Rome getroffen. Vervolgens verzocht Brask, gelovende dat het ogenblik gekomen was om de Hervorming uit te roeien, de Duitse prelaten alle aanwijzingen, die dienen konden om haar verachtelijk te maken. Men deelde hem de schandelijkste lasteringen mee.

In haat ontstoken, richtte deze prelaat dichtbij zijn woning een drukkerij op en verspreidde allerwegen boeken, beledigend voor de hervormers en hun werk, tegelijk verbiedende enig geschrift van Luther en zijn leerlingen te lezen. De arbeid van het Evangelie scheen onder de slagen van een machtige priesterregering, die zijn verderf gezworen had, te moeten bezwijken²⁰².

²⁰¹ Schinmeier, *Lebensbeschreibungen*, blz. 12, 13.

²⁰² Schinmeier, *Lebensbeschreibungen*, blz. 43, 44, 45.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

WORSTELINGEN (1524 - 1527).

De geestdrijvers te Stokholm. - Zij worden verbannen. - Olafs huwelijk. - Bisschop Brask snijdt hem af. - De koning treedt tot zijn verdediging op. - De koning besnoeit de rijkdom der geestelijkheid. - Trots van bisschop Magnus. - liet St. Eric - feest. - De koning vernedert de geestelijkheid. - Vrees der bisschoppen. - Magnus stelt een openbare bespreking voor. - De koning neemt ze aan. - Olaf tegen Galle. - Spijt der Catholieken. - De gemoederen beiderzijds verhit. - Een valse beschuldiger. - De bisschoppen steunen hem. - De koning maakt een verklaring openbaar. - Hij wil aftreden. - Hij roept de Staten van het koninkrijk bijeen. - Een koninklijk feest. - De bisschoppen vernedert.

Gustaaf Wasa had zich, gelijk wij gezien hebben, naar Malmö begeven met het oogmerk, met koning Frederik van Denemarken de maatregelen te nemen, welke de ernstige omstandigheden waarin zich beiden bevonden eisten. Christiern II was terzijde gesteld geworden; deze twee vorsten moesten zijn nalatenschap onderling delen. De overeenkomst tussen Denemarken en Zweden werd in dezelfde tijd getekend, waarin Olaf en Laurens voor het kapittel van Upsala verschenen (October 1524). Kort na deze formaliteit keerde Gustaaf naar zijn hoofdstad terug.

Nauwelijks bevond zich de koning binnen de poorten van Stokholm of hij hoorde van de wanordelijkheden en beroeringen spreken die de stad in beweging brachten. Hij beval dat men hem terstond naar het kasteel zou geleiden, maar het zonderlingste schouwspel trof zijn blikken in de straten die hij moest doortrekken. Hij zag ze gevuld met priesters, burgers, vrouwen, kinderen, die in alle richtingen liepen en van welke verscheidenen wilde kreten aanhieven.

Op de markt gekomen ontdekte hij er hopen verscheurde afbeeldingen, stukgeslagen beelden, en monniken staande bij deze puinhopen, tranen stortende; met een bevende hand die hoofden, die armen, die verminkte lichamen betastende en op de jammerendste toon uitroepende: “Ziedaar onze heiligen, de welgelukzalige patroons van het koninkrijk, wat heeft men hen onwaardig behandeld!” Het ontbrak ook niet aan burgers, die de vernieling van deze afgoden als een godsdienstig werk beschouwden. Enige onbezonnenen verhovaardigden zich zelfs op deze heldendaden; toen een jongeling was gaan lachen en spotten met de paus, was het volk op hem aangevallen en had hem verschrikkelijk bejegend²⁰³.

Gustaaf had moeite zijn verbazing en verontwaardiging in te houden. Op het kasteel aangekomen, liet hij Olaf en zijn ambtgenoot Langerben ontbieden en vroeg hun op gramme toon wat dat alles betekende. Zij antwoordden dat zij vreemd waren aan deze daden van geweld, wier aanleggers zekere kooplieden waren kortelings uit Nederland gekomen; dat inzonderheid twee, Knipperdolling en Melchior Rinck, die zeiden dat de Heilige Geest door hun mond sprak, in het geheim vele aanhangers hadden gewonnen, vervolgens, zich zeker wanende van hun zaak, zich van de St. Jans kerk hadden meester gemaakt, voorts van de andere kerken, aldaar over de Openbaring hadden gepredikt en de beelden omvergeworpen en de orgels afgebroken²⁰⁴. “En waarom,” zei de koning, “hebt u zulke wanordelijkheden geduld?” Olaf antwoordde dat hun tegenstand de hartstochten nog slechts te meer in beweging zou hebben gebracht, dat

²⁰³ “Ein junger Mensch, der darüber frohlockte, war vom Pobel zerrissen.” (Schimmeier, *Lebensbeschr.*, blz. 49).

²⁰⁴ “Ejecerant organa musica, statuas et imagines, etc.” (Gerdesius, *Ann.*, III, blz. 289).

het 't best was te wachten, dewijl het volk eerst tot zichzelf moest komen. Gustaaf betuigde zijn ontevredenheid dat men wanorden had toegelaten die geschikt waren om zijn gehele werk te verwoesten. Hij liet de twee beeldstormers voor zich verschijnen, beval hun het koninkrijk te verlaten, met de verklaring dat zij ter dood zouden gebracht worden wanneer zij er ooit weder in kwamen.

Terwijl de dweepzucht van de verlichten Stokholm omkeerde, maakte de Roomse geestelijkheid zich dit ten nutte om degenen die zich ten gunste van de Hervorming hadden getoond weder voor zich te winnen.

Gustaaf, die in grote mate die gave van de grote mannen bezat, wien een blik, een woord genoeg is om de geesten in te nemen, begreep dat zijn eerste plicht was het volk te stillen. Hij bewandelde, volgens het gebruik van de nieuw gekozen koningen, hetgeen men *de weg van Eric* noemde, en aldus al de provinciën van het koninkrijk doorlopende, betoonde hij zich allerwegen als een vader vol genegenheid, zelfs voor de minsten van zijn onderdanen. Hij beval de geestelijken aan, het Evangelie in zachtmoedigheid te prediken en de gemeenten om het in praktijk te brengen. Er was een storm over Zweden gegaan, doch de tegenwoordigheid van Gustaaf was als de weldadige zon, die de nedergebogen gewassen weder opheft en kracht geeft aan de verdorde hoornen.

De leraars hunnerzijds trachtten de verstanden te verlichten, en terwijl Olaf het Evangelie met kracht en onversaagdheid predikte, verkondigde zijn ambtgenoot het met omzichtigheid en zachtmoedigheid. Woorden, leerstellingen waren niet voldoende; Olaf begeerde de praktijk, het Christelijk leven, en meende te moeten beginnen met de leidslieden van de Kerk, welke, terwijl zij het huwelijk verwierpen; merendeels in onwettige verbintenissen leefden. In plaats van een onrein celibaat de van 't begin van de wereld door God verordende heilige inzetting te stellen was in zijn ogen een noodzakelijkheid. Hij wist dat dit onophoudelijke klachten zou verwekken, maar niets kon hem weerhouden wanneer het gold een gebod van God te gehoorzamen. Hij besloot te doen gelijk Luther. Hij verzekerde zich van 's konings goedkeuring, en op de Zondag van Septuagesima in Januari 1525, huwde hij een deugdzaame gade, die tot een Christelijke familie in Stokholm behoorde. De plechtigheid welke de koning bij woonde, geschiedde tegen het aangenomen gebruik in de Zweedse taal. Dit huwelijk bood de priesters de gelegenheid aan om een grote storm te verwekken²⁰⁵. Dat een hervormer het gebod van God gehoorzaamd had kreten zij voor goddeloosheid uit. “Alle regel is verbroken,” zeiden zij, “de publieke orde heeft een einde genomen en de heiligste zaken worden met voeten getreden.”

De bisschop van Linköping stelde zich volgens zijn gewoonte aan het hoofd van de tegenstand, of liever hij dreef die geheel alleen en beklagde zich over de beschroomdheid van zijn ambtgenoten. Brask was een man van uitnemende schrandereid, de geleerdste, de kloekste van de Zweden. Hij voerde in Zweden belangrijke takken van kunstvlucht in. Door hem werd het eerst het denkbeeld geopperd de Baltische (Oost) zee met de Noordzee te verenigen door een kanaal, welk plan in onze dagen verwezenlijkt is. Uit den vreemde deed hij niet alleen getijboeken komen, maar ook rechtsgeleerde en Italiaanse dichtwerken, zelfs een weinig onheilge. Bij gelegenheid dat een van zijn vrienden zich naar Rome begaf verzocht hij hem van daar de *Liefdesavonturen van Renaud of Roland* en andere dergelijke boeken mee te brengen²⁰⁶. Hij trad mee op als voorstander van de vrijheid van de Kerk, van het koninkrijk en van de adel, en omdat hij het huwelijk van de priesters als een

²⁰⁵ “Quum id occasionem preberet sacrificulus, magnam excitandi tempestam, etc.” (Gerdesius, *Ann.*, III, blz. 290)

²⁰⁶ Geijer, *Geschiede Schwedens*, II, blz. 54.

onmetelijke inbreuk op het Roomse stelsel beschouwde, liep hij naar de bres om het te verdedigen. Hij had de jonge koning met zeker vaderlijk welgevallen ontvangen en noemde hem “waarde Gustaaf.” Hij schreef hem een heftige brief. “Dit antichristelijk bedrijf verwekt grote ergernis in het koninkrijk,” zei hij. “Nooit heeft sedert de tijd van de apostelen een priester een zo tegen de borst stuitende daad durven begaan. Wat al wanordelijkheden, wat al bittere twisten voorzie ik in de toekomst. En u, Sire, zal daarvan de schuld worden gegeven, u die door uw tegenwoordigheid dit met de wetten van de Schrift en van de Staat strijdige huwelijk hebt goedgekeurd.” Ten slotte sprak hij het banvonnis tegen Olaf uit. Gustaaf begreep, doch in een andere zin dan Brask, het gewicht van de handeling van de Stokholmse leraar en trad edelmoedig tot zijn verdediging op. Hij antwoordde de prelaat dat Olaf bereid was met het Woord van God de wettigheid van zijn huwelijk te bewijzen, dat, wat hem de koning betrof, hij het vreemd vond, dat een man die overeenkomstig de wet van God handelde, daarvoor in de ban werd gedaan, terwijl het niemand onbekend was aan welke ergerlijke buitensporigheden²⁰⁷ zich de priesters overgaven, zonder deswege berispt te worden. “Ik ben benieuwd te weten,” voegde de koning er bij, “of dergelijke afschuwelijkheden meer overeenkomstig de goddelijke wet zijn dan het voor allen door God ingestelde huwelijk. Er is geen enkele uitdrukking in de Bijbel, die het de priesters ontzegt, en wat de pauselijke verordeningen betreft, deze verliezen overal haar crediet. De hoge ouderdom van een gewoonte maakt haar niet wettig.” Dit antwoord deed Brask slechts te meer ontsteken. Hij zond Magnus tot de aartsbisschop, die de bitterste verwijten liet horen. Hij doorliep zijn gehele diocees. Hij verbood de priesters en de leken slechts met de top van de vinger de onzinnige leerstellingen van Luther aan te raken, uit vrees dat de smet hun mocht aankleven en hun de dood veroorzaken. Brask gelukte het ten minste het volk tegen Olaf en Laurent op te zetten. “Vervloekte ketters! verlopen monniken!” hoorde men van alle kanten zeggen. Olaf gaf, gelijk Gustaaf had aangekondigd, een geschrift uit, waarin hij de leer uiteenzette dat het huwelijk eerlijk is onder allen²⁰⁸.

Een ander werk vooral hield toen deze dienstknecht van God bezig. Terwijl men hem beledigde gebruikte hij de tijd die hem zijn betrekking overliet om de Heilige Schriften in het Zweeds te vertalen. De kanselier Anderson, van zijn zijde, had dat eveneens gedaan; deze vertalingen werden gedrukt en weldra hieven de bisschoppen luid gemor aan dat de schriften van het Nieuwe Testament in alle huizen gelezen werden²⁰⁹. “Welnu,” zei de koning tot hen, “vertaalt u het zelf, zoals dat onder de andere volkeren wordt gedaan.” Ziende dat hun gezag van dag tot dag verminderde, aanvaardden de bisschoppen, ofschoon met grote tegenzin²¹⁰, de taak die de koning hun voorstelde, en verdeelden de boeken van het Nieuwe Testament onder de verschillende kapittels van de kanunniken en de twee kloosterorden (de Dominicanen en de Karthuizers). De bisschoppen, de kanunniken en de monniken zouden nog groter verdriet beleven dan de verplichting om de Bijbel te lezen.

De Rijksdag, die in het begin van 1526 te Wadstena bijeenkwam, spoorde de koning aan zich te laten kronen er bijvoegende dat de kroon erfelijk zou zijn. Doch Gustaaf zeide dat hij alvorens tot koning gekroond te worden in het bestaan van het koninkrijk moest voorzien. De hulpbronnen van de Staat en van de Kerk nagaande, bevond hij dat de jaarlijkse uitgaven van de eerste twee en een half maal hoger waren dan de

²⁰⁷ “Thierischen Ausschweifungen” (Schinmeier, 56), “Scortis multifariis” (Gerdesius, *Ann.*, III, blz. 291).

²⁰⁸ *Een liten underwisning om Eckenskapet*. Stockholm, 1528.

²⁰⁹ “Quippe quum Novi Test. Scripta omnium monibus terrentur.” (Gerdesius, *Ann.*, blz. 291).

²¹⁰ “Inviti aggrediebantur” (*Ibid.*, blz. 292).

ontvingsten, terwijl de inkomsten van de Kerk veel groter waren dan die van het land. De vette geestelijkheid verslond het volk. De koning verlangde dat de Rijksdag aan de Staat twee derde van de kerkelijke tienden toestond, hetgeen dezen in staat zou stellen in de behoeften van de natie te voorzien en de belastingen te verminderen, die de derde stand overstelpten. De geestelijkheid werd door schrik overmand²¹¹; de bisschoppen en de abten vroegen zich af wat er van hen worden moest. Brask, verontwaardigd over het gemis van moed waarvan zijn ambtgenoten zo vele bewijzen hadden gegeven, zei dat zij lafaards waren en slechts kregen wat zij verdienden; zij moesten zelfs zijn bijtende spot verdragen; alles was voor hen verloren, geld en eer.

Al deze mismooide geestelijken wendden zich tot de primate. Magnus, die tot hiertoe altijd gepoogd had Gustaaf tevreden te stellen, veranderde geheel en al toen hij bespeurde dat de beurs van de priesters was bedreigd; hij besloot voortaan niets meer te ontzien, zich de terugtocht af te snijden en het kerkelijk gezag ronduit tegenover het burgerlijk gezag te herstellen. “Zijt, niet bevreesd”, zei hij tot de hij hem vergaderde bisschoppen, “ik zal de koning mijn macht laten zien en hem noodzaken voor ons te buigen.” Terstond richtte de primate dan ook zijn hof op de grootste voet in en ontving er de edelen die ontevreden tegen de koning waren. Hij bekleedde zich met purper en goud. Hij aanvaardde het bezoek van zijn diocees met een gevolg van tweehonderd personen, zo edellieden als wachters. Wanneer hij een kerk binnentrad moest men kostbare tapijten voor zijn voeten uitspreiden, en wanneer hij zijn maaltijd gebruikte liet hij de deur voor het publiek openzetten, gelijk dat een vorst doet, en iedereen stond verwonderd over de pracht, de luister, de grote statie waarmee hij omgeven was, de overvloed van de gerechten en de voortreffelijkheid van de tafel, in al hetwelk hij de koning verre te boven ging²¹².

Maar noch de strijd tegen de bedienaars van het Evangelie noch de hoogmoed en praal van de prelaat hielden de voortgang van de Hervoming tegen. Gustaaf was overtuigd dat God de mens tot wasdom geschapen heeft, en dat gelijk er een wasdom van het lichaam bestaat, er zo ook een wasdom van het verstand en van het hart is. De Hervorming bracht in zijn ogen een grote vooruitgang te weeg in de godsdienstige sfeer, en reeds zag hij verscheidene volken van Europa, door het Evangelie wakker geschud, andere natiën vooruitstreven. Waarom zou Zweden achterblijven? Om vooruit te komen was er ongetwijfeld moed en vastberadenheid nodig, doch noch de een noch de ander ontbrak Gustaaf.

Het feest van St. Eric, dat men de 18^e Mei vierde, was voor Zweden een voorname dag; men vereerde op die dag de nagedachtenis van koning Eric IX (1155), die er zich op had toegelegd. het Christendom in Finland in te voeren en wijze instellingen aan zijn onderdanen gegeven. Er was destijds te Upsala een jaarmarkt, die grote menigten aantrok. De koning begaf zich derwaarts (Mei 1526) met zijn kanselier Lorenz Anderson en twee duizend ruiters. Hij wenste zich de toegenegenheid van het volk te verwerven, hetwelk door de priesters en de monniken tegen hem werd opgezet, en de trotse aartsbisschop op zijn plaats zetten. Hij liet zijn wapenknechten in hun kwartieren en begaf zich te paard te midden van het volk, dat hij met die goedhartigheid toelachte welke alle harten won. Op de kruin van één van de heuvels gekomen, die zich bij Upland verheffen, stond hij stil, en terwijl hij voor een ogenblik aan zijn koninklijke zorg die van hervormer toevoegde, hield hij een toespraak tot de menigte die hem omringde²¹³. “Waartoe dient de eredienst in het Latijn,” zei hij,

²¹¹ “Die Klerisey erschrak” (Schinmeier, *Lebensbesch.* blz. 57).

²¹² “Weit praechtiger und überflüssiger als der König selbst.” (Schinmeier *Lebensbeschr.* blz. 58).

²¹³ “Gustav sprach, zu Pferde sitzend, auf einder der Upsala Hügels” (Geijer, *Geschichte Schwedens*, II, blz. 55).

“waartoe dient het kloosterleven?” Verscheidenen gaven hun instemming met deze woorden te kennen, doch enige boeren (zij kwamen misschien van Linköping) riepen: “Wij willen onze monniken behouden! Men moet hen niet wegdagen, liever onderhouden wij hen zelf.” De koning, de gelegenheid afwachtede, die zich weldra moest voordoen, om de hoogmoed van de priesters te fnuiken, daalde van de heuvel af, kwam in de stad terug en begaf zich naar het paleis van de aartsbisschop, die hem een voortreffelijk feestmaal had bereid en zich voorstelde al zijn grootheid voor hem ten toon te spreiden. Tegen het einde van de maaltijd stond de primaat op, met de toelag zich met de koning op dezelfde lijn te plaatsen en zijn glas in de hand houdende, wendde hij zich tot Gustaaf en zei tot hem: “Onze Genade drinkt op de gezondheid van Uw Genade.” “Uwe Genade en Onze Genade,” antwoordde Gustaaf Wasa koel, “hebben geen ruimte onder hetzelfde dak”²¹⁴.

Terstond daarna riep hij het kapittel van de cathedraal bijeen en zeide: “Met welk recht bezit de Kerk een tijdelijke macht?” De aartsbisschop zweeg; het antwoord dat de koning hem aan tafel had gegeven had hem ontstemd, zijn mond bleef gesloten. De proost van de cathedraal, Iveran, sprak in zijn plaats en noemde de *Decretalen* als grondslag van hun rechten. Weinig tevreden met dat gezag, hernam de koning: “Is er in de Heilige Schrift een enkele plaats die uw voorrechten steunt?” Iedereen bewaarde het stilzwijgen. Toen zei doctor Galle, die voor de eerste theoloog in Zweden doorging: “Sire, de koningen, uw voorgangers, hebben ons deze voorrechten verleend en ons er in gehandhaafd.” “Goed,” antwoordde Gustaaf, “indien de koningen ze hebben verleend, kunnen de koningen ze intrekken. Daartoe is voldoende dat zij erkennen dat die voorrechten voorheen geschonken zijn uit gebrek aan licht, om bijgelovige eisen te bevredigen en aan persoonlijke belangen te voldoen.”

De aartsbisschop en de bisschoppen, zo duidelijk de voortekenen van de storm bespeurende, die hen dreigde omver te werpen, besloten, ten einde hem te bezweren, het initiatief te nemen²¹⁵ en hun tegenstanders aan te tasten. Nadat zij zich gezamenlijk tot de koning hadden begeven, verzocht de aartsbisschop aan Gustaaf, uit aller naam, zich de beschermer van de godsdienst te betonen. “De vertaling van het Nieuwe Testament, door Olaf vervaardigd,” zei hij, “is eenvoudig de vertaling van Luther; deze is door de paus reeds als ketters veroordeeld; laat derhalve Olaf en zijn scheurmakers veroordelen als schuldig aan ketterij.” Gustaaf, die van deze eis van de geestelijkheid gebruik meende te kunnen maken om de Hervorming een nieuwe schrede te laten doen, antwoordde: Ik bewillig er in, dat het doodvonnis tegen Olaf en zijn scheurmakers wordt uitgesproken, op voorwaarde dat zij behoorlijk van de misdaad van ketterij worden overtuigd, waarvan u hen beschuldigt. Maar ik heb zoveel schone trekken in het leven en in de handelingen van die leraar opgemerkt, dat ik mij afvraag of, hij niet uit haat van ketterij beschuldigd wordt. De theologen zijn gewoon,” voegde hij er ernstig bij, “op deze wijze degenen die niet van hun gevoelens zijn zwart te maken”²¹⁶.

Dit antwoord ontroerde de aartsbisschop zeer²¹⁷. De onvoorzichtige prelaat riep uit: “Ik maak mij sterk Olaf van ketterij te overtuigen in de voornaamste punten van het geloof en wel in tegenwoordigheid van Uwe Majesteit en al haar dienaren.” Zijn krachten niet berekenende, was Magnus te ver gegaan. Gustaaf haastte zich er

²¹⁴ “Unsere Gnaden trinken Eurer Gnaden zu. Deine Gnaden und unsere Gnaden haben nicht Raum unter einem Dache” (Geijer, III, blz. 35, Schinmeier, blz. 60).

²¹⁵ “Ut tempestatem in se intentam si pote amolirentur” (Gerdesius, *Ann.*, III, blz. 292).

²¹⁶ “Cum Theologi consuissent eos omnes qui non in omnibus secum conspirarent statim haereseos accusare” (*Ibid.* blz. 293)

²¹⁷ “Eo responso coomotior factus archiepiscopus” (*Ibid.*).

voordeel mee te doen. Hij beval een zodanige samenkomst als verzocht was geworden, niet twijfelende of zij zou op de zegepraal van de waarheid uitlopen. Hij nodigde daarop de geleerden, de leden van de Rijksdag en al de edelen, die voor zichzelf wensten te kunnen oordelen over de gronden waarop de leerstellingen berustten door de aanhangers van de paus of door die van de Hervorming beleden. Olaf verklaarde zich bereid. De bisschoppen daarentegen zochten uitvluchten hetzij dat zij 't beneden hun waardigheid achtten met Olaf in gesprek te treden, hetzij, naar men gezegd heeft, “dat zij vreesden zich met een geleerd en welsprekend man te meten”²¹⁸. Ten slotte kozen zij, om hun leerstellingen te verdedigen, een voornaam doctor, Peter Grille, dezelfde die reeds te Upsala de koning had. geantwoord²¹⁹.

Men kwam bijeen in de zaal van het kapittel; de koning en de aanzienlijkste mannen van zijn gevolg waren tegenwoordig. Secretarissen namen plaats aan een tafel, om het gesprek in schrift te stellen. Bestrijders van Rome en van het Evangelie traden op en de bespreking nam een aanvang. Het eerste punt sloot al de andere in. Het betrof te weten of men *de overleveringen van de vaderen en de oude leraren van de Kerk moest verwerpen*. Galle gaf toe dat de Christelijke godsdienst zich wel, gelijk Olaf betoogde, in de Heilige Schrift bevond. “Maar,” zei hij, “die Schrift is moeielijk te begrijpen; wij moeten daarom de verklaring aannemen, die de oude vaderen er van gegeven hebben.” “Laat ons de uitlegging van de vaderen aannemen,” antwoordde Olaf, “wanneer zij niet van het geschreven Woord verschilt; doch laat ons ze verwerpen, wanneer de leringen van de vaderen van die van de Schrift verschillen”²²⁰. Indien wij ze niet verwierpen, zouden wij geen verschil maken tussen liet Woord van God en de besluiten van de mensen.”

Het gesprek liep vervolgens over de voornaamste leerstelling van de Hervorming: “*Wordt de mensch gerechtvaardigd door zijn verdiensten of door de loutere genade van God?*”²²¹. Olaf hield staande dat het eeuwige leven de “gave Gods” is (Rom. 6: 23), dat de Christen zalig wordt gemaakt uit *genade* (Efeze 2: 8). De mens ontvangt geen loon dan uit loutere *genade van God en omdat Christus het voor hem verdiend heeft*. Dit zelfde fundamentele leerstuk vond men onder alle volken in het tijdperk van de Hervorming terug. Galle meende te zegevieren door de kerkelijke opperheerschappij van de bisschop van Rome staande te houden, “die,” voegde hij er bij, “sedert twaalfhonderd jaar bestaat.” “Het bisschopsambt,” antwoordde Olaf, “is geen heerschappij, maar een arbeid; het pausdom heeft *niet bestaan gedurende de tijd* die u er aan toekent. Bovendien moet men niet op de oudheid van een ambt zien, maar op zijn deugdelijkheid. Satan, de verleider van de mensen, is zeer *oud*, hetgeen echter niet maakt dat hij *goed* is.” Het gesprek ging vervolgens over andere verschilpunten, de bekering, het Avondmaal en inzonderheid over de miraculeuse verschijningen, die Galle zei dat nog bestonden. Hij haalde die aan, welke St. Martijn St. Antonius, Cyrillus, bisschop van Jeruzalem, hadden gehad. “Elke dag hebben er nieuwe plaats,” voegde hij er bij, “en verre van ze te verachten, moet men er veel eerbied voor hebben”²²². “De Kerk van God,” antwoordde Olaf, “gebouwd op de leer van de apostelen, heeft geen verschijningen nodig. Het Woord van God is genoegzaam om de kennis van de zaligheid te verschaffen. Maar de mens, die leugenachtig is, stelt

²¹⁸ De abt Vertot, blz. 61.

²¹⁹ Dit gesprek is ons bewaard gebleven in de *Acta Colloquii Upsalienses, habiti an. 1526*. Deze acten bevinden zich in de *Monumenta* of het *Appendix* van het derde Deel der *Annales* van Gerdesius, blz. 153-181.

²²⁰ “In constitutionibus Patrum a. S. Scriptura dissentientibus etiam nos discedimus ab illis” (*Ibid*, *Appendix*, blz. 155).

²²¹ “Utrum homo salvetur meritis suis, an sola gratia Dei?” (*Ibid*, blz. 167).

²²² “Apparitiones indies novae visuntur, etc.” (*Ibid*, blz. 173).

vermaak in deze bedrieglijke nieuwigheden, omdat hij geen smaak heeft voor het Woord van God²²³. De Heilige Schrift,” voegde hij er bij, “verbiedt ons de waarheid bij de doden te zoeken. Ter ondersteuning van zijn betoog haalde hij Deuteronomium 19: 9, Leviticus 20: 6, Jesaja 8: 19 en Lucas 16: 27 aan.

De beide strijders hadden eerst veel gematigdheid getoond, maar van lieverlede werden zij warm, en de achting uit het oog verliezende aan een zo doorluchtige vergadering verschuldigd als welke hen aanhoorde, kwamen zij, naar de gewoonte van de tijd, tot een weinig levendige uitdrukkingen. De koning verklaarde het gesprek geëindigd, oordeelde dat de zegepraal aan de Evangelische leraar verbleef, en beval dat de acten van het gesprek zouden worden opgesteld en publiek gemaakt, opdat de godsdienstige geesten konden oordelen aan welke zijde zich de waarheid bevond²²⁴.

Dit gesprek in 1526 was, ondanks zijn belangrijkheid, er ver van af tot eenheid te brengen. De aanhangers van de Roomse Kerk betreurden er zich toe te hebben laten vinden. Bisschop Brask beschuldigde de aartsbisschop van zwakheid. en deed hem scherpe verwijten dat hij het gesprek had toegelaten. “Het Katholieke geloof” schreef hij hem, “is boven alle bedenking verheven, en het is niet geoorloofd het aan onderzoek te onderwerpen. Nooit zult u”, ging hij voort, “u voor de paus kunnen rechtvaardigen.” Deze moedige voorvechter van het pausdom hield niet op in zijn omgeving te herhalen “dat God aan de bisschoppen, aan de leraren van de Kerk en niet aan de leken en het volk de uitlegging van de Heilige Schrift had toevertrouwd²²⁵. Dat men Olaf naar Rome moest brengen, niet om te trachten hem en zijns gelijken te overtuigen, maar om hen door 't vuur of door 't water te doen sterven”²²⁶.

Zulke woorden vergramden de vrienden van de Hervorming. Hoe de leken moeten blindelings de leringen van de priesters aannemen!

Schrijft Paulus niet aan al de Christenen van Thessalonica: “*Beproeft alle dingen?*” En aan die van Corinthe: “*Als tot verstandigen spreek ik, oordeelt zelve over hetgeen ik zeg?*” Doch de hervormden handelden niet altijd op voorzichtige wijze. Daar men van alle zijden leraren vroeg, verlieten vele jongelieden Upsala voor zij alle nodige kennis en ervaring hadden opgedaan. Zij predikten de rechtvaardigmaking door de genade, maar enigen hunner deden niet genoeg uitkomen dat het geloof hetwelk geen werken voortbrengt dood is, en bedienden zich, wanneer zij over de priesters en de paus spraken, van weinig gematigde uitdrukkingen. Gustaaf berispte hen dikwijls en Olaf stelde een geschrift op om hun tot leiddraad te dienen. Zelfs begaf hij zich somtijds, zonder er verwacht te worden, naar de kerken, wees na de prediking deze jonge leraren vriendelijk op de gebreken die hij had opgemerkt²²⁷ en ried hun de tegenstanders niet nodeloos te verbitteren.

Doch niets kon de verhitte gemoederen van de vijanden van de Hervorming bedaren. De aartsbisschop, opnieuw een echte Roomse geworden, hield niet op zijn onderhorigen tegen de koning op te zetten. Brask deed hetzelfde. Andere prelaten gingen verder. De bisschop en de proost van Westeras, Sunnanwaeder en Knut, zetten de boeren van Dalecarlië tot opstand aan, en onder bedreiging verzochten dezen de koning dat het *Lutherse* geloof uit het koninkrijk verbannen werd. Gustaaf wees op de onheilen die de Roomsche geestelijkheid aan Zweden had berokkend, alsmede op de plicht van een koning om zulk een hard juk af te schudden. Doch de licht ontvlambare

²²³ “Gaudens fallacibus novitatibus, taedio verbi Dei”. (*Ibid*, blz. 174).

²²⁴ “Ut religiosi lectores possent cognoscere utra pars veritatem detenderet” (Gerdesius, III, blz. 295. Raumer, II, blz. 125).

²²⁵ “Non laicis aut plebi” (Gerdesius, *Ann*, III, blz. 299)

²²⁶ “Romam mittere . . . non convincendos, sed ferro et igne comburendos” (*Ibid*).

²²⁷ Schinmeier, *Lebensbeschr. der drei Ref.* blz. 59 en 60.

Dalecarliërs waren ruwe bergbewoners, die hitte noch koude vreesden, gewoon de wapenen te hanteren en wien alles gelijk was, de ploeg en het zwaard, de vrede en de oorlog, het leven en de dood²²⁸. Sedert 1526 weigerden zij de belastingen te betalen en weldra deden zij meer.

In het begin van 1527 zag men in de meest afgelegen parochiën van hun land een jongeling verschijnen, dien me Nils Sture noemde die zei de oudste zoon van de overleden regent te zijn en Stockholm te hebben verlaten om een ketterse vorst te ontvluchten die de wettige erfgenaam van het koninkrijk niet aan het hof dulden kon. “Zodra Gustaaf mij gewaar werd,” zei hij, “zag hij mij met een woedend oog aan, trok zijn zwaard en wilde mij het leven benemen. Is dat de erkentelijkheid aan de verdiensten van mijn vader verschuldigd, die zijn leven verloren heeft om Zweden te redden?” En bij deze woorden *smolt hij weg in tranen*, viel op zijn knieën en verzocht de goede boeren die hem omringden met hem een *Vader-ons* op te zeggen om de ziel van de vorst, zijn vader, uit het vagevuur te verlossen. Deze jongeling had een schoon uiterlijk en sprak zeer goed, zodat de Dalecarliërs hem horende hun tranen met de zijnen verenigden. Bij deze roerende mededelingen voegde hij verschrikkelijke beschuldigingen. “Niet alleen,” zei hij, “heeft Gustaaf de nationale kleding afgelegd, maar hij wil ook al de Zweden dwingen zich naar de nieuwe mode te kleden,” hetgeen de Dalecarliërs als een schande zouden hebben beschouwd. De gewaande Nils Sture had weldra een groot aantal aanhangers, de Roomse eredienst stond in hoge achting en de naam Van Sture was zeer geëerd onder de Dalecarliërs. De aartsbisschop van Drontheim liet zich te zijn gunste uit en de aanhangers van. Rome begroetten de jonge man als een Machabeër, die de altaren van de ware God weder wilde oprichten. De pretendent omringde zich met een lijfwacht, vormde zich een hofhouding, koos een kanselier en sloeg munt. Deze persoon, de hoop van het machteloze pausdom, was een boerenknaap uit Bjoerksta in Westmanland, de onechte zoon van een dienstbode. Daar hij op verscheidene kasteelen gediend had, had hij een zekere welgemanierdheid verkregen. Peder Grym, voorheen in dienst van Sten Sture en die de vertrouweling van bisschop Sunnanwaeder was geworden; had hem voor zijn rol opgeleid²²⁹. Ondanks zijn bekwaamheid werd hij eindelijk ontmaskerd. De Dalecarliërs ontvingen op zekere dag een brief van de vorstin-weduwe van de regent, waarin zij hen waarschuwde tegen deze indringer en hun meedeelde dat zij haar oudste zoon verloren had. De ongelukkige nam de vlucht naar Noorwegen, waar de bisschop van Drontheim hem als een prins ontving.

De koning, de lasteringen willende weerspreken die de bisschoppen tegen hem verspreiden en waarvan andere indringers gebruik konden maken, kondigde een verklaring af, waarin hij het doel te kennen gaf dat hij zich voorstelde. “Wij begeren,” zei hij, “de ware dienst, overeenkomstig het Woord van God; want er is geen andere dan die welke Christus en de apostelen hebben geleerd. Allen stemmen hierin zamen; het verschil loopt alleen over zekere door de mensen uitgedachte gebruiken en in het bijzonder over hetgeen de vrijdom van belastingen van de prelaten betreft. Wij begeren dat men nutteloze gebruiken afschaft en jagen er naar, gelijk alle Christenen het behoren te doen, het eeuwige leven te grijpen. Maar de prelaten, die dit bespeuren en alleen aan hun buik denken, beschuldigen ons van een nieuwe godsdienst in te voeren. Wij vermanen u ernstig, geen geloof aan deze lastering te slaan”²³⁰.

Gustaaf wist dat de aartsbisschop een van degenen was, die de genoemde geruchten

²²⁸ “Qui gladium et aratrum, bellum et parem, mortem et vitam in aequo ponunt.” Joh. Magnus, *Praef. ad hist. Goth.* blz. 11; in Gerdesius, III, blz. 304).

²²⁹ Geijer, *Geschiede Schwedens*, II, blz. 58.

²³⁰ Gerdesius, *Ann. Ref.*, III, blz. 303, Seckendorf, *Hist. Luther*, blz. 835.

verspreidden; hij ontbood hem naar Stockholm. Magnus begaf zich daarheen, zeer bekommerd over hetgeen geschieden zou. Nauwelijks dan ook had hij Gustaafs strenge blik opgemerkt, of hij ontroerde, zijn gelaat veranderde en hij bewaarde het stilzwijgen. De koning zei hem harde waarheden en wees hem op feiten die hem verslagen maakten. “Uwe roeping is het Evangelie te onderwijzen,” vervolgde de vorst, “en niet om de grote heer uit te hangen en pracht ten toon te spreiden.” De aartsbisschop beloofde te doen wat de koning verlangde. Het schijnt dat Gustaaf hem enige dagen in een klooster te Stockholm liet opsluiten, om zich te verzekeren of, gelijk sommigen beweerden, Magnum met Sunnanwaeder en Knut had samengespannen. Maar hij stelde hem spoedig weder in vrijheid, en van voornemens om met een Poolse prinses in het huwelijk te treden, droeg hij hem enige zaken voor dat land op. De aartsbisschop vertrok, maar in plaats van naar Polen te gaan begaf hij zich naar Rome en kwam nooit weder in Zweden terug.

Gustaaf oordeelde dat het ogenblik om tot een einde te komen was aangebroken. Hij wilde voor het koninkrijk de toestand van worsteling waarin het gedompeld was doen ophouden. Verscheidene leden van de Rijksdag en officieren van zijn leger spoorden hem aan zich te laten kronen, maar hij begeerde, geen naam en geen kroon zonder wezen. Eigenlijk was de geestelijkheid koning. De bisschoppen hadden zich van de voornaamste sterkten meester gemaakt, een gedeelte van de rechten van de vorst overweldigd en hun bezittingen gingen die van de Staat verre te boven. Gustaaf opende zijn hart voor zijn bekwame, welsprekende en onversaagde kanselier Lorenz Anderson. Deze had de talrijke kwalen leren kennen, die de tijdelijke macht en de rijkdom van de geestelijkheid aan de Kerk en de Staat berokkenden. Hij deed de koning opmerken dat van de oorspronkelijke Kerk gezegd wordt dat de gelovigen *elkander van hun goederen meedeelden overeenkomstig hun behoeften* en dat de apostelen door de mond van Johannes en Petrus verklaarden zilver noch goud te hebben. Anderson, die hetzelfde geloof had als Luther, onderhield Gustaaf dikwijls over de in Duitsland door deze bewonderenswaardige leraar op de voorgrond gestelde beginselen en verlangde dat deze heilrijke leer de verfoeilijke stelregels van de priesters mocht vervangen.

Gustaaf begreep hem en vormde het plan zich beslist aan de vreemde overheersing van Rome te onttrekken, die aan Scandinavië zulk edel bloed had gekost. Hij beminde de Evangelische leer, maar men kan zich niet weerhouden te erkennen dat de staatkunde voor een groot deel in zijn besluit meesprak. De priester had de rechten van de kroon veroverd, hij ondernam ze te heroveren, en die verovering was rechtmatiger en wettiger dan die van de Alexanders en van de Caesars. Hij rekende, om het grote werk van de godsdienstige vernieuwing tot stand te brengen, op Olaf en Laurent Petri en op Anderson. Terstond begon de Roomse partij aangaande deze drie personen de meest valse geruchten te verspreiden. De kanselier, zei men, wil de kerken en de kloosters verwoesten en een nieuw geloof invoeren en de twee Petri's, die hij met dit werk belast, zijn ketters en booswichten²³¹.

De opschudding ziende, die de priesters in het koninkrijk verwekten, besloot de koning de afgevaardigden bijeen te roepen. Hij riep de Staten van het koninkrijk tegen St. Jansdag, 24 Juni 1527, te Westeras samen. Toen de geestelijkheid dit vernam, werd zij door vrees aangegrepen, en Brask riep in een onderhoud, dat hij met zijn vriend, de maarschalk van het koninkrijk, Thure Joensson, hield, uit: “o, Hoe verblijd ik mij, nog slechts weinig tijds te leven te hebben!” De kerkelijke leden van de Rijksdag aarzelden eerst zich naar Westeras te begeven, maar verscheidenen, onder andere

²³¹ Schinmeier, *Lebensbeschr. der drei Ref.*, blz. 11-13.

Brask, besloten er toe, in de hoop van door hun tegenwoordigheid ten dele de grote onheilen te voorkomen, die zij voorzagen. De koning zelf verscheen vergezeld van een talrijk en indrukwekkend gevolg. Sedert lang was geen Rijksdag zo aanzienlijk geweest. Er waren, behalve de geestelijken, honderd negen en twintig edelen; elke stad had er een burgemeester en een raadsheer heen gezonden en elk district zes boeren.

Gustaaf had bij zichzelf besloten dat deze Rijksdag Zweden bevrijden moest van het juk van de priesters, dat sedert eeuwen op het land drukte, en de leken in hun plaats stellen. Om zulk een heilrijke omwenteling te weeg te brengen had hij een moedig hart en een sterke wil nodig; en hij bezat beide. Hij had bepaald de 23^e Juni de Rijksdag te openen met een groot gastmaal, waartoe de leden van de Staten waren uitgenodigd; allen loofden om strijd de hoffelijkheid van de koning, die hen van stonde af aan aldus aan zijn tafel ontving. Gustaaf trad de feestzaal binnen en begaf zich naar de plaats van zijn couvert. Vervolgens naderden volgens gebruik de bisschoppen want zij waren het die de eerste plaatsen naast de koning bekleedden en zelfs, bij zijn afwezigheid, vóór zijn vertegenwoordiger gingen. Maar Gustaaf, zich tot zijn ministers van Staat, zijn raadsheeren en de rijksgroten wendende, verzocht hun naast hem plaats te nemen, na hen de bisschoppen, voorts de edelen, daarna de kanunniken en andere geestelijken, die gewoonlijk aan de adel voorafgingen, eindelijk de burgers en de boeren. Deze aan de leken toegewezen vooraanzitting veroorzaakte in de gehele vergadering een levendige beweging. Terwijl de bisschoppen, door verbazing aangegrepen, bleven staan, verbleekten zij en lieten door de uitdrukking van hun gelaat de bitterheid van hun ziel blijken²³². Evenwel bewaarden zij het stilzwijgen, de vrees voor Gustaaf deed hen door deze zuren appel heen bijten. Verscheidenen hunner hadden zich gaarne teruggetrokken, maar de indrukwekkende tegenwoordigheid van de konings weerhield hen; zij gingen zwijgend op de lagere plaatsen zitten, die in hun ogen de grootste smaad waren die zij ooit geleden hadden. Toen de koning de uitdrukking van hun gelaats opmerkte richtte hij het woord tot hen. Tot hiertoe was hun mond gesloten gebleven, maar het woord van de koning opende hem; zij maakten de opmerking, dat hun gewone plaats aan zijn zijde was en verzochten die in te nemen; doch Gustaaf ontvouwde hun de redenen die hem genoopt hadden om de eersten rang aan zijn ministers toe te kennen. Tot hiertoe had de Kerk de Staat overheerst, nu maakte de Staat zich vrij. Van nu af aan moest Zweden de keizer geven wat des keizers is en Gode wat Gods is. De orde was omgekeerd geweest, nu was ieder weder op zijn plaats hersteld.

²³² “Sie entfärbten sich, zeigten ihre Bitterkeit im Gesichte, enz.” (Schinmeier, blz. 69, Gerdesius, *Ann.*, III, blz. 305, Geijer, II, blz. 60).

NEGENDE HOOFDSTUK.

ZEGEPRAAL (1527).

Een bisschoppelijke samenzwering. - De Rijksdag van 1527. – Klachten des konings. - Afpersingen der geestelijkheid. - Verwaandheid van bisschop Brask. - De koning legt de kroon neder. - De bisschoppen zegevieren. - Beweging onder het volk. - De Rijksdag verordent een bespreking in zijn tegenwoordigheid. - De koning aangezocht om de scepter te hernemen. - Hij weigert een geruime tijd. - Ten slotte bewilligt hij. - Staatkundige hervormingen. - Godsdienstige hervormingen. - Het besluit van Westeras. - De Rodinsche hiërarchie wordt ontwapend. - De gewapende opstand wordt gedempt. Kroning van Gustaaf I.

De bisschoppen en de overige geestelijken verlieten het kasteel, verontrust, gemelijk, verontwaardigd en besloten zich met al hun krachten tegen de plannen van de koning te verzetten. Zij kwamen bijgevolg overeen de volgende dag vroeg in het geheim in de St. Egidiuskerk samen te komen, en zich steelswijze daarheen begeven hebbende, zonder te worden opgemerkt, schoolden zij in de meest afgelegen hoek bijeen, en daar begon onder de gewelven van deze kerk de geheime vergadering van de priesters. “Wat kan de beweegreden zijn,” vroegen zij elkander, “tot de bloedige belediging die de koning ons heeft doen ondergaan voor al de Staten van het koninkrijk?” De bisschop Brask, suffragaan van de toen afwezige primaat, nam het woord. “Het onwaardig opzet, waarvan wij de slachtoffers zijn geworden,” zei hij, “verbergt stellig verfoeilijke plannen. Maar de koning ontveinst behendig zijn gevoelens. Mannen met Lutheranisme bezoedeld omringen, vleien, vervoeren hem. Zij wensen de geestelijkheid haar voorrechten, haar vrijheden, haar goederen te ontnemen en kracht bij te zetten aan de ketterij. Onder de weidse titel van verdediger van het vaderland trekt hij het volstrekt gezag aan zich, en wanneer wij niet tegen zijn plannen opkomen, zullen wij ons van onze kastelen, van onze sterkten, van ons aandeel dat wij in het bestuur van het koninkrijk hebben, wat zeg ik, van onze godsdienst zelfs beroofd zien.”²³³. Tevergeefs hield de bisschop van Strengnaes zijn ambtgeoten voor dat men een zo groot vorst, die door zijn verdiensten de liefde van geheel Zweden verworven had, niet verbitteren moest, tevergeefs verklaarde hij voor zich bereid te zijn hem zijn sterk kasteel af te staan; in gramschap ontstoken, riep Brask “Vermeet u zich over de goederen van de Kerk te beschikken alsof zij uw vaderlijk erfdeel waren? Zult u ze aan een ketterse vorst overleveren? U spreekt als hoveling, niet als bisschop.” De koning verwensende verklaarde hij vervolgens dat men hem moest weerstaan, zelfs met geweld, wanneer het recht onmachtig bleek: “Herinneren wij ons,” zei hij, “de eed die wij bij onze wijding hebben afgelegd. Laat ons met een ware bisschoppelijke gestrengheid handelen. Het is beter door onze moed de gunst van het hof te verliezen dan ze door onze zwakheid te winnen!” De medegenoten riepen: “Wij zweren de voorrechten van de geestelijkheid te zullen verdedigen en de ketterij uit te roeien.” Deze eed was niet genoeg. De doortastende bisschop van Linköping verlangde dat men zich bij geschrifte verbond; hij stelde een verklaring op, die door allen getekend werd, waarbij men zwoer het geheim te bewaren, en uit vrees dat het document in handen van de koning vallen mocht, verborgen zij het in de kerk zelf, onder een grafzerk, waar men het vijftien jaar later ontdekte. Toen deze handeling was afgelopen, vertrokken de samenzweerdere bedekt uit de St. Egidiuskerk zoals zij er in

²³³ “Omnibus suis exutos videri castellis et arcibus” (Gerdesius, *Ann.*, blz. 306).

gekomen waren en bereidden zich op de Rijksdag voor.

Maar Brask had vooraf iets anders te doen; hij wenste zich met zijn vriend, de maarschalk van het koninkrijk, Thure Joenssen, de eerste waardigheidsbekleder van het land na de koning en vurig aanhanger van Rome, te verstaan. Deze man had nauwelijks iets meer dan zijn aanzien; vol ijdelheid, trots op zijn geboorte en zijn rang, was hij zwak en onbemiddeld. De bisschop van Linköping verhaalde hem wat er gaande was. De maarschalk, vol ijdele waan, gevoelde zich zeer geveleid zich het hoofd te zien van één tegenover de koning staande partij en aanvaardde al de voorstellen die Brask deed om het Roomse heiligdom te redden. Tot overeenstemming gekomen, achtten het hoofd van de geestelijkheid en het hoofd van de adel het mogelijk, de Staten op het sleeptouw te nemen en de Hervorming te niet te doen. Terwijl de maarschalk, opgetogen, over zijn gewicht, zijn hovaardij botvierde, beijverde zich de bisschop, die al zijn arbeidskracht ontwikkelde, om edelen en boeren voor zijn zaak te winnen.

De Rijksdag kwam bijeen in de grote zaal van het klooster van de Dominicanen. Ieder verkeerde in afwachting van de dingen die te komen stonden; de vergadering scheen onrustig; een zware last drukte op de harten; de dampkring was zwaar en dik. De kanselier Lorenz Anderson, de vriend van de beide hervormers, nam het woord om een verslag over de toestand van het koninkrijk uit te brengen. “De muren van onze versterkte plaatsen,” zei hij, “zijn afgebroken, onze havens zijn leeg, onze tuighuizen uitgeput. Het bestuur van Christiern II is voor Zweden noodlottig geweest; de leden van de Rijksdag zijn vermoord, onze steden geplunderd en het land is tot de afgrijselijkste ellende gebracht. Sedert zeven jaar tracht de koning, de koning alleen, ons land zijn welvaart en zijn roem te hergeven. Maar in plaats van erkentelijkheid en medewerking ontmoet hij slechts ontevredenheid en ondankbaarheid; men is zelfs tot een openbare opstand gekomen. Hoe zal men een volk besturen dat, zodra de koning van afschaffing van misbruiken rept, zich wapent met de bijl; een land waar de bisschoppen tot opstand aansporen. en ronduit zeggen dat zij van hun paus een stalen zwaard hebben ontvangen en dat zij in de strijd wel andere wapenen ter hand zullen weten te nemen dan waskaarsen?²³⁴ Men beklaagt zich over de belastingen, maar worden zij niet geheel ten dienste van de natie aangewend? Men klaagt over de duurte van de levensmiddelen; maar heeft de koning de tijden en de seizoenen in zijn macht? Men zegt dat deze vorst een ketter is; maar beweren de priesters dat niet van alle koningen die zich niet blindelings aan hun begeerten onderwerpen? Indien er een bestuur moet bestaan, moet er in de middelen worden voorzien om het te onderhouden; het Staatsinkomen bedraagt 24.000 Mark per jaar, de uitgaven 60.000 Mark. De kroon en de adel bezitten nauwelijks het derde gedeelte van hetgeen de geestelijkheid bezit. U weet dat de goederen van de Kerk aan het koninklijk domein onttrokken zijn, en dat bijna al de edelen door de inhaligheid van de geestelijken tot armoede zijn gebracht. U weet dat de burgers onophoudelijk gekweld worden door buitensporige afpersingen ten gunste van zogenaamde godsdienstige stichtingen, die, aan alle godsdienst vreemd, alleen dienen om de Staat ten val te brengen. Er moeten geneesmiddelen worden aangewend tegen de kwalen waarmee hebzuchtige mensen ons overstelpen, die zich van de vruchten van onze arbeid meester maken om zich in wellust te baden²³⁵. De sterkten van de prelaten, die de oproerlingen tot toevlucht dienen, moeten aan de Staat worden teruggegeven en de schatten, waarmee de geestelijken overladen zijn, moeten, in plaats van aan hun vermaken gewijd te zijn, ten algemene nutte dienen.”

²³⁴ “Sich im Streite anderer Waffen als einer Wachskerze bedienen” (Geijer, II, blz. 62).

²³⁵ “Iisque, qui alieni laboris fructu ad suas voluptates abutebantur” (Gerdesius, *Ann.*, III, blz. 307)

Aldus bracht de hervorming van de godsdienst die van de zeden mee en werd men, de dwalingen doende ophouden, tot afschaffing van de misbruiken geleid. Indien dit werk toen in geheel Europa was tot stand gebracht, zou de Christenheid drie eeuwen gewonnen hebben en haar hervorming; in plaats van in een tijd van verslapping en verval, onder de adem van het geloof en van de zedelijkheid hebben plaats gehad. De kanselier, het gewicht van het ogenblik beseffende en de gevaren ziende waaraan Zweden zou bloot gesteld zijn, indien de Rijksdag zijn wensen afwees, had met aandoening gesproken²³⁶. Hij zweeg, en de koning wendde zich tot de maarschalk van het koninkrijk als om zijn oordeel te vragen. De zwakke Thure Joensson vreesde zeer het woord te nemen en vond beter dat de kloeke Brask het ijs brak. Hij keerde zich dus tot deze prelaat en gaf hem een teken om het woord te doen. Deze liet zich niet bidden. “Wij zullen tot op onze laatste ademtocht de Katholieke godsdienst verdedigen,” zei hij, “wij zullen de rechten, de voorrechten en de goederen van de Kerk handhaven en niets afstaan zonder een uitdrukkelijk besluit van de paus van Rome, wiens gezag het enige is dat wij in dergelijke zaak erkennen.”

De koning had zich op zulke hooghartige woorden niet voorbereid. “Mijne heren,” zei hij, zich, tot de leden van de Rijksdag wendende, “hoe vindt u dit antwoord?” De maarschalk van het koninkrijk, zich gelukkig achtende dat hij alleen te zeggen had dat hij dacht zoals zijn vriend, antwoordde dat het antwoord billijk was, en een groot aantal bisschoppen en afgevaardigden deden hetzelfde. Toen werd Gustaaf diep bewogen. “Wij hadden op een ander antwoord gerekend,” zei hij; “hoe kan men zich verwonderen dat het volk tot opstand komt, wanneer de voornaamsten van het koninkrijk hun het voorbeeld geven? Ik heb niet gearzeld mijn leven bloot te stellen om uw vrijheid te redden, op het ogenblik dat trage priesters nutteloze dagen in ledigheid doorbrachten. Ik ken uw ondankbaarheid. U hebt nooit zonder koningen kunnen zijn, noch hen weten te eren wanneer u er gehad hebt. Als het regent is het onze schuld; als de zon zich schuil houdt zijn wij er de oorzaak van; als er hongersnood is, als er pest heerst, zijn wij degenen die men beschuldigt. Meer dan ons eert u de priesters, de monniken, al de handlangers van de paus; ieder waant onze meester en rechter te zijn. U zou ons zelfs met genoeg met de bijl op de nek zien, ofschoon niemand kloek genoeg is er de steel van te hanteren²³⁷. Welk man ter wereld zou onder zulke omstandigheden er in bewilligen uw koning te zijn? De duivel zelf, in de hel, zou er zich niet aan laten gelegen liggen. U bedriegt zich, als u zich voorstelt dat ik de troon bestegen heb als een schouwtoneel, en dat het mij genoeg is daarop de rol van koning te spelen. Alles is derhalve tussen ons afgesproken. Ik leg de scepter neder en mijn besluit is onwankelbaar. Kiest wie u wilt om u te leiden. Ik vergenoeg mij niet met de troon te verlaten; ik verlaat ook mijn vaderland. Vaarwel! Ik zal er nimmer weer terugkomen.” Diep ontroerd, barstte Gustaaf bij deze woorden in tranen uit en verliet haastig de zaal²³⁸.

De vergadering, door ontsteltenis getroffen, bleef enige tijd sprakeloos en onbeweeglijk. “Zeer geëerde heeren,” zei eindelijk de kanselier, “dit ogenblik moet beslissen over het bestaan of de ondergang van Zweden; u hebt slechts tussen twee zaken te kiezen: de koning gehoorzamen of een andere kiezen.” Maar de leden waren zodanig ontroerd door de woorden van Gustaaf, verscheidene van hen waren er zo mee ingenomen hem te hebben zien heengaan, dat zij, zonder zich te bekommeren over de stemming welke men hun voorstelde, opstonden, ijlings hun plaatsen verlieten en

²³⁶ “Non sine quadam animi commotiones” (*Ibid*, blz. 308).

²³⁷ “Es moechte die Axt uns im Genick sitzens” (Geijer, II, blz. 64).

²³⁸ “In solcher Bewegung sprach dass ihm die Traenen aus den Augen stürzten” (*Ibidem*, en Raumer, *Gesch. Europ.*, II, blz. 131).

allen vertrokken. Thure Joensson, die in tegenwoordigheid van de koning op de achtergrond gebleven was en zijn vriend Brask naar voren was geschoven, richtte, nu hij de blik van de vorst niet meer ontmoette, het hoofd op. De bisschoppen, de kanunniken en verscheidene heren, die de aftocht van de koning als een overwinning beschouwden, omringden de maarschalk en geleidden hem in triomf naar huis. De trom werd geroerd, de trompet geblazen, en het opperhoofd van de adel, vervuld met die soort van ijdele roem, die, van de lichtste rook leeft, ingenomen met die praalvertoning, welke voor zijn ogen een sluier wierp over hetgeen hem in werkelijkheid ontbrak, riep met een kinderachtige ijdelheid: “Ik verbied ieder wie het ook zij van mij een heiden, een Lutheraan of een ketter te maken.” Deze man en zijn vrienden zagen Gustaaf reeds aan het einde van de wereld en waanden zich meesters van het land. Hoe kon men genoeg trompetgeschal maken om zulk een grootse zegepraal te vieren !

De koning had zich naar het kasteel begeven, omringd van zijn hof, vergezeld van zijn beste officieren. Dezen bleven bij de poorten van het kasteel staan en verhinderden dat er iemand binnentrad. De koning was zo kalm als in de rustigste ogenblikken van zijn leven, hij was zelfs vrolijk en opgeruimd. Hij wist dat de tijd een groot leermeester is en aan de meest hartstochtelijken zijn lessen geeft. Hij draalde, hij wachtte; hij wenste dat de verwarde geesten tot zichzelf zouden komen. Hij ontving zijn getrouwe vrienden aan zijn tafel; hij betoonde zich een aangenaam gastheer en nam de honneurs van de maaltijd volkomen waar²³⁹. Hij bracht zo drie dagen door, aangename dagen voor de vorst en zijn aanhangers, hetgeen zeker vreemd is in een zo hachelijke toestand, en degenen die hem omringden waren zeer gelukkig zich in zulk een gemeenzame vertrouwelikheden met de vorst te bevinden. Deze dacht zelfs enige tijdkortingen uit,

Edel vermaak in de rusttijd eens helds.

Men zou gezegd hebben dat de koning eenvoudig verpozing nam, zonder dat er iets bijzonders, iets gewichtigs was voorgevallen; dat een tijd van uitspanning op een tijd van arbeid was gevolgd. de volgende dag kwam opnieuw de Rijksdag bijeen; maar hij was onklaar en verward en kwam tot geen besluit. De boeren namen de publieke plaatsen in en begonnen ongeduld te tonen. “De koning,” zei men onder de menigte, “heeft ons geen ongelijk aangedaan. De heren van de Rijksdag moeten zich met hem verstaan, anders zullen wij er in voorzien.” De kooplieden spraken eveneens, en de burgers van Stockholm, in de mening dat de koning ging vertrekken, riepen dat de poorten van de stad altijd voor hem open zouden staan. Brask en zijn partij verloren van lieverlede aan invloed. Magnus Sommar, bisschop van Strengnaes, vroeg “of men het koninkrijk aan ondergang mogt blootstellen om de voorrechten van de geestelijkheid te redden”²⁴⁰. Verscheidene edelen en burgers dankten hem voor dit woord. „aat de Roomse geestelijken,” zeiden zij, “hun leer voorstellen en haar tegen hun tegenstanders verdedigen.” Brask kwam met al zijn krachten tegen dit voorstel op, maar tot zijn groot verdriet behield het de overhand. De Rijksdag besloot dat er in zijn tegenwoordigheid een bespreking zou worden gehouden, geschikt om de leken op de hoogte te brengen en waardoor zij in staat zouden gesteld worden om zich over de bestreden leerstellingen uit te spreken.

Den volgende dag verschenen Olaf en Peter Galle in het krijt; maar zij waren het niet eens omtrent de wapenen noch omtrent de wijze waarop zij zich daarvan zouden

²³⁹ “Cum suis per integrum triduum convivari” (Gerdesius, *Ann.*, III, blz. 309).

²⁴⁰ Geijer, II, blz. 65.

bedienen. Wij zullen Zweeds spreken, zei Olaf, terwijl Galle stemde voor het Latijn, hetgeen het middel was om door de grote meerderheid van de vergadering niet begrepen te worden. Omdat Galle het hoofd niet wilde buigen, begon de strijd; de één gebruikte de geleerde, de andere de volkstaal. Eindelijk eiste de vergadering, vermoeid door die onverstanebare klanken, welke zij niet begrijpen kon, met luide kreten dat men zich van de Zweedse taal bedienen zou. De Roomse kampioen was genoodzaakt toe te geven en de bespreking duurde tot aan de avond. De Evangelische beginselen werden door het grootste gedeelte van de vergadering met blijdschap begroet. “Een koninkrijk,” zei de kanselier tot de invloedrijkste leden van de Rijksdag, “moet niet worden geregeerd naar de grondbeginselen van de priesters en van de monniken, wier belangen tegenover die van de Staat staan; is het niet vreemd de bisschoppen een vreemde vorst, de paus, te horen voorstellen als soeverein, wien zij moeten gehoorzamen?” Verscheidene leden van de Rijksdag werden overtuigd.

De zwakke en ijdele Thure Joensson vermoedde dit niet en achtte de zegepraal van zijn partij verzekerd. Hij eiste dat ieder Lutherse onbekwaam werd verklaard. Om de troon te bestijgen en dat men alle ketters verbrandde: Maar de burgers en de boeren, over zulk een lang uitstel ongeduldig, riepen zeer luid dat de edelen, zoals zij gezworen hadden, de koning tegen zijn vijanden moesten beschermen en dat, wanneer dezen zich niet haastten, zij hem zelf zouden gaan afhalen en met hem terugkeren om de heren een harde les te geven. De schrik sleepte onder Gustaafs tegenstanders. Er kwam zelfs bij de bisschoppen en invloedrijke priesters een aanmerkelijke verandering tot stand. Beseften zij de innerlijke kracht van de Evangelische waarheid, Of ried hun alleen de Staatskunde om weer tot de orde te komen? Waarschijnlijk waren er mannen onder hen, die, hetzij door de ene, hetzij door de andere van deze beweegredenen werden bestuurd. De wind was gekeerd; Brask en zijn vriend Thure Joensson moesten de bitterste verwijten horen, en men eiste van alle zijden dat men de koning vergeving zou vragen en, hem de verzekering van de genegenheid van zijn volk gaf²⁴¹. De kanselier Anderson en Olaf werden voor deze zending gekozen; als degenen die de meeste invloed op Gustaaf konden oefenen. Niemand kon de verzoening meer ter harte gaan, want zij gevoelden dat, wanneer de koning onder de listige kunstgrepen en de slagen van de prelaten bezweek, het zegevierende pausdom de Hervorming met voeten zou treden. Zij meldden zich aan de poorten van het kasteel aan, werden tot de vorst toegelaten en verzochten hem ten ernstigste, in naam van de Staten, in hun midden terug te keren, het bestuur van het koninkrijk te hervatten en op hun oprechte gehoorzaamheid te rekenen. Gustaaf, die hen met de meest onverschillige houding had aangehoord, antwoordde met enige verontwaardiging: “Ik walg er van, uw koning te zijn”, en zond hen terug. Hij had besloten het koninkrijk te verlaten wanneer hij niet verzekerd was in de Staten en in het volk de nodige steun te vinden om ten goede van allen werkzaam te zijn. Nieuwe gezantschappen kwamen tot drie herhaalde malen hem hetzelfde verzoek voorstellen. Doch zij ontvingen hetzelfde antwoord; hij scheen onverbiddelijk.

Het was een indrukwekkend schouwspel dat toen te Stockholm werd vertoond. Een volk verzocht de vorst, die het gered had, plaats te nemen op de troon, en de vorst weigerde hem. De burgers, de boeren, de edelen zelfs, waren diep ontroerd, en naarmate zij lichtvaardigheid hadden betoond in hun weigering, verschrikte hen in dit uur de afgrond die zij onder hun voeten hadden gedolven. Wat zal er van Zweden worden als Gustaaf vertrekt? Zullen, wanneer het aan de prelaten wordt overgeleverd, deze geestelijken, die niets geleerd hebben, het opkomend licht van het Evangelie en

²⁴¹ Geijer II, blz. 65. Raumer II, blz. 132.

van de beschaving onder de duisternis van de middeleeuwen verdoven en het volk onder de ijzeren scepter van de Ultramontaanse macht brengen? Of wel zal de voormalige koning Christiern II opnieuw verschijnen, om als weleer stromen van bloed in de straten van de hoofdstad te doen vloeien? De grootheid, de edelaardigheid van Gustaafs karakter treffen eindelijk de gemoederen. Zij begrijpen dat zij, wanneer zij hem verliezen, verloren zijn. Zij willen een laatste poging doen en zenden voor de vierde maal een gezantschap. In de tegenwoordigheid van de koning toegelaten, ontmoeten deze afgevaardigden bij hem dezelfde koelheid; zij beseffen dat de koninklijke waardigheid beledigd is. Zij werpen zich aan zijn voeten en barsten in tranen uit.

De koning was niet minder bewogen; daar werd in zijn hart een strijd gestreden. Zal hij zich van dit volk verwijderen, voor hetwelk hij zoveel moeite deed om het uit de dwingelandij en de regeringeloosheid te verlossen? Zal hij die heerlijke Hervorming opgeven; die, wanneer hij Zweden verlaat, er zonder twijfel met hem uit zal worden verdreven? Zal hij dit land vaarwel zeggen, dat hij liefheeft, om zich onder het dak van de vreemdeling neder te zetten? Elders zou hij stellig een vrediger leven hebben; maar moet een vorst niet zichzelf verloochenen voor het welzijn van allen? Gustaaf gaf toe.

Den vierde dag begaf hij zich naar de Rijksdag. De blijdschap gaf zich lucht bij zijn nadering; alle ogen schitterden van vreugde en het volk had hem in zijn vervoering de voeten willen kussen²⁴². Hij verscheen weder te midden van de Staten en alleen zijn aanblik vervulde de vergadering met eerbied en een levendige begeerte tot verzoening. Gustaaf had besloten zachtmoedig te zijn, maar rechtvaardig, standvastig. Er waren in Zweden oude bomen, die geen vruchten meer droegen en wier noodlottige schaduw ziekte, onvruchtbaarheid en dood in het land verspreidden; de bijl moest aan hun wortelen worden gelegd, opdat de grond weder zonneschijn en leven bekwam.

De kanselier nam het woord. “De koning verlangt,” zei hij, “dat de drie Staten zich verbinden elke oproerige beweging te onderdrukken; dat de bisschoppen er van af zien de Staat te besturen en hem hun versterkte kastelen overgeven; dat zij het bedrag van hun inkomsten opgeven, opdat men beslisse wat aan de geestelijken moet verblijven en wat aan de Staat moet vervallen, om in de behoeften van de natie te voorzien; dat de goederen, die onder de regering van koning Karel Knutson (1454) de edelen ontnomen en aan kerken en kloosters toegewezen zijn, rechtvaardig aan hun wettige eigenaren worden teruggegeven.”

De kanselier ging over tot hetgeen de godsdienst betrof. “De koning verlangt,” zei hij, “dat het het zuivere Woord van God worde gepredikt, dat iedereen het achte en dat niemand zegge dat de koning een valse godsdienst wil invoeren.” Dit voldeed verscheidenen edelen niet, die, onwrikbaar in hun geloof, de Roomse eredienst wensten te brandmerken. “Ja,” zeiden zij, “wij willen het zuivere Woord van God en geen voorgewende mirakelen, uitvindingen van menschen, dwaze fabelen, gelijk men ons tot hiertoe heeft voorgehouden.” Maar de burgers waren van een andere mening en oordeelden dat de koning te veel verlangde. “Men moet het nieuwe geloof onderzoeken, zeiden zij, “doch wat ons betreft, dit gaat ons verstand te boven.” “Zeker,” voegden boeren er bij, “is het moeielijk over zodanige zaken te oordelen; zij zijn te diep dan dat ons verstand ze zon kunnen vatten.” Zonder bij deze tegenstrijdige opmerkingen stil te staan, vervolgde de kanselier: “De koning begeert dat de bisschoppen bekwame leraars in de Kerk aanstellen, en wanneer zij het niet doen, verlangt hij gemachtigd te worden het zelf te doen. Hij verlangt dat de leraars geen

²⁴² “Es fehlte wenig dass die gemeinen Leute seine Füße küssten” (Geijer II, blz. 65).

misbruik van hun bediening maken en hun gemeenteleden, niet om geringe zaken in de ban doen; dat hun die op een feestdag noodzakelijke werkzaamheden verrichten geen boete worde opgelegd; dat de geestelijken voor doop, huwelijk, begraving geen beloning kunnen eisen boven de vastgestelde regel; dat men in alle scholen het Evangelie en andere uit de bijbel getrokken lessen leze; dat de priesters voor alle wereldlijke aangelegenheden wereldlijke rechtbanken instellen”²⁴³.

Al deze punten werden toegestaan; de meerderheid van de Rijksdag gevoelde de noodzakelijkheid van deze hervormingen en vreesde anderszins Gustaaf opnieuw te verliezen. Toen zei de koning, zich tot de prelaten kerende: “Bisschop van Strengnaes, ik vraag van u het kasteel van Tijnnsoloe.” De bisschop verklaarde zich bereid hem daarin ter wille te zijn. Anderen deden eveneens; maar toen Gustaaf, zich tot Brask wendende, tot hem zei: “Bisschop van Linkoping, ik vraag van u het kasteel van Munkeboda”, was een door zware zuchten afgebroken stilzwijgen het enige antwoord. Thure Joensson verzocht Gustaaf zijn oude vriend zijn kasteel ten minste gedurende zijn leven te laten. De koning antwoordde kortaf: “Neen!” Acht leden van de Rijksdag stelden zich borg voor de onderwerping van de bisschop en veertig mannen van zijn lijfwacht werden bij het koninklijk leger ingedeeld.

Nu werd een akte die al deze artikelen inhield opgesteld (het besluit van Westeras) en door de edelen en de afgevaardigden van de steden en van het platteland ondertekend. De aanwezige bisschoppen tekenden hunnerzijds een verklaring, waarin gezegd werd dat, “omdat enige van hun voorgangers vreemde koningen²⁴⁴ in Zweden hadden gebracht, er besluiten genomen waren om zulke wanordelikheden te voorkomen; dat zij getuigden daarmee in te stemmen, ten bewijze waarvan zij er hun zegel aan hechtten.” Het was, zoals men begrijpt, tegen wil en dank dat de prelaten zich onderwierpen. Eén van hen echter riep: “Welaan, of zijn Genade ons rijk of arm wil hebben, wij zijn tevreden.” Van nu af aan hielden zij op leden van de Staten te zijn. Diep bedroefd keerde Brask naar zijn bisdom terug. Hij zag zijn oude wachten in naam van de konings bezit nemen van het kasteel, waar het hem evenwel was vergund geworden te verblijven; hij verzette er zich volstrekt niet tegen, omdat hij ontlast wenste te zijn van de borgtocht die hij had moeten stellen. Toen hij deze terug had bekomen, vertrok hij aanstonds uit Zweden, onder voorwendsel van een inspectie op het eiland Gotland te moeten doen, en begaf zich naar de aartsbisschop Magnus, die toen te Dantzig was. De beide prelaten schreven aan Gustaaf om hun hun privileges terug te geven. Zeker hadden zij er niet op gerekend. Toen de weigering was ontvangen, vertrok Magnus naar Rome en begaf Brask zich in een klooster in Polen, alwaar hij stierf.

De monnikenorden waren met verschoning behandeld; het besluit hield alleen in dat de monniken die een prebende hadden niet zouden bedelen en dat de bedelmonniken hun inzamelingen alleen op bepaalde tijdstippen zouden verrichten. Maar de geestelijke broeders en zusters deden meer; zij verlieten in grote getale de kloosters en aanvaardden de bezigheden en plichten van het maatschappelijk leven.

Gustaaf was overwinnaar, en, men moet bekennen dat de zegepraal zelfs te ver ging. De inrichting en het bestuur van de nieuwe kerkelijke orde werden aan de koning overgelaten, zoals dit trouwens in alle landen het geval was, waar de Staat de Hervorming niet vijandig was. En zelfs ook dit moet men erkennen verminderde hij dit kwaad door niet dan op raad van Anderson, Olaf en de andere hervormers te handelen. Nu de grote slag die de Roomse priesterheerschappij ontwapende was toegebracht, verliet de koning Westeras en deed van toen af openlijk belijdenis van de

²⁴³ Gerdesius, *Annales Ref.*, III, blz. 311-313. Geijer, II, blz. 66,67.

²⁴⁴ “Introducentes in solium regni quandoque externos reges” (Gerdesius, *Ann.*, III, 313).

Evangelische godsdienst²⁴⁵.

Zo viel in Zweden het Rooms-Katholicisme. De belijdenis en de prediking van de waarheid door Olaf, zijn broeder en hun vrienden waren er de voornaamste oorzaak van geweest. Daar zij wel gestreden hadden, plukten zij de vruchten van hun arbeid. Wij mogen echter onze achting niet weigeren aan de zedelijke beslistheid, waarmee Brask en anderen streden voor hetgeen zij de waarheid meenden te zijn. Zeker speelde het persoonlijk belang en het belang van de kaste er een grote rol in; maar men moet niet vergeten dat een orde van zaken, bezegeld door zoveel eeuwen, naar hun overtuiging de ware was. Er zijn onder de geesten tegenovergestelde neigingen. In de ogen van sommigen zijn stichtingen uit het verleden wettig en geheiligd en zij hechtten er zich aan met al de hartstocht en al de onverzettelijkheid waartoe hun ziel in staat is; in de ogen van anderen vertoont zich de toekomst, de toekomst alleen, in een weldadig licht; daar plaatsen zij hun ideaal, bekleden het met al de schoonheden die hun verbeelding schept en ijlen met geestdrift die toekomst tegen. Dit is goed. Evenwel, wijze lieden zoeken in het tegenwoordige de ware en heilzame beginselen van het verleden te ontwikkelen en door de invloed van het leven, dat uit het Evangelie voortvloeit, een nieuwe wereld te vormen, waar men de heerlijke kiemen zal zien uitbotten die de rijkdom van de toekomst moeten uitmaken²⁴⁶.

Na orde op de zaken van de Kerk te hebben gesteld, deed Gustaaf hetzelfde voor die van de Staat. Hij had, zonder gerucht, troepen naar de kant van Dalecarlië laten trekken en er agenten heen gezonden, met de opdracht de oproerigen door zachtheid terug te brengen. De grootmaarschalk Thure Joensson en de bisschop van Skara, zich niet meer veilig achtende, verlieten de opstandelingen en vluchtten naar Noorwegen. De Dalecarliërs, van hun voornaamste hoofden verlaten, besloten met de koning te onderhandelen, maar de gematigdheid van zijn agenten bespeurende, meenden zij uit de hoogte te kunnen spreken; zij eisten dat het Lutheranisme in het koninkrijk met de dood gestraft werd en, hetgeen voor hen niet minder gewicht schijnt gehad te hebben, dat de koning en de hovelingen weer de oude Zweedse klederdracht aannamen. Gustaaf had hen misschien van deze beide eisen kunnen doen terugkomen. Vooral indien hij hun getoond had dat hij slechts te spreken had om hen te verpletteren. Maar even lankmoedig als hij was voor degenen die hem getrouw waren, even krachtig handhaafde hij zijn rechten en was hij vastberaden in het straffen dergenen, die er een aanval op deden; hij hield de schuldige niet onschuldig. “Wie mij aanraakt, die sla ik”, zei hij. In zijn karakter was die strengheid, welke zich in de wet uitspreekt en die zich aan de rechters meedeelt. Hij stelde zich aan het hoofd van zijn leger, omsingelde de opstandelingen, greep de aanvoerders en liet hen onthoofden. De valse Sture, verplicht om Noorwegen te verlaten, zocht te Stokholmen een schuilplaats. In antwoord op het verzoek, dat de koning tot hen richtte om hem aan hem uit te leveren, lieten de magistraten deze bedrieger ter dood brengen. Deze verschillende daden van strengheid maakten aan de opstand een einde.

Olaf, Anderson en de andere vrienden van Gustaaf verzochten hem dringend de laatste hand aan de herstelling van de orde te leggen door zich te laten kronen. Ziende dat de priesters volkomen onttroond waren, nam Gustaaf dit verzoek in overweging, en toen de Staten hun aanzoek hadden vernieuwd, gaf Gustaaf de bevelen voor zijn kroning. de 12^e Januari 1528, in tegenwoordigheid van de gehele Rijksdag en een grote menigte die in de cathedraal van Upsala bijeen was, kroonden de nieuwe bisschoppen

²⁴⁵ “Rex jam non clam sed palam se doctrinae evangelicae esse addictum profiteri” (Gerdesius, *Ann.*, III, blz. 317).

²⁴⁶ Gerdesius, III, blz. 312. Raumer II, blz. 133. Geijer, II, blz. 68. Schinmeier, blz. 73.

van Strengnaes, van Skara en Abo de prins luisterrijk en plechtig. De bisschop van Strengnaes hield de toespraak en Olaf riep Gustaaf I tot koning van Zweden uit²⁴⁷.

²⁴⁷ Gerdesius, blz. 318, Schinmeier, blz. 76.

TIENDE HOOFDSTUK.

CAESAROPAPIE (1528 - 1546).

Vergadering te Orebro. - Het gezag der Schriften. - Het onderwijs der leeraren. - De kerkelijke gebruiken. - Concessiën. - Hinderpalen. - - Ontevredenheden. - Vorderingen. - Laurens Petersen. - Hij wordt tot aartsbisschop van Upsal benoemd. - 's Konings huwelijk. - Huwelijk van de aartsbisschop. - Vijandigheid der monniken. - Olaf verlangt een volledige hervorming. - De koning wil haar uitstellen. - Verkoeling tussen de koning eendenhervormer. - Olafs klachten. Verbittering des konings. - De bijzonnen van 1539. - Er steekt een storm tegen Olaf op. - Hij wordt met. Anderson in staat van beschuldiging gesteld. - Zij worden ter dood veroordeeld. - De koning neemt genoeg in een boete, - Olaf treedt af en hervat zijn bediening. - De; koning wordt het hoofd der Kerk. - Luthers raad. - Half episcopale, half presbyteriaanse orde. - Gustaafs strengheid. - Verontschuldigen. - Gustaaf neemt geen deel aan het Smalkandisch verbond

Ingevolge de besluiten te Westeras was de Hervorming in het gehele koninkrijk ingevoerd. Maar een groot deel van de Zweden sloot nog de ogen voor het licht dat over hun vaderland was opgegaan. Een groot aantal priesters, die hun plaatsen behielden, hielden met deze de Roomse leerstellingen aan, en terwijl zij zich tussen hun gemeenteleden en het Evangelie stelden, maakten zij hun diets dat elke verandering in de eredienst een afval van het Christendom was. Het koninkrijk bood dus een zonderling mengsel aan van Evangelische leerstellingen en Roomse eredienst. De duivelbezwering werd toegepast bij de doop, en wanneer men de doden, begroef bad men God hen uit het vagevuur te verlossen. De koning besloot derhalve een Synode samen te roepen, belast om het werk van de Hervorming te voltooien, de bijgelovige eredienst van Rome af te schaffen, de paus ter zijde te zetten en de Heilige Schrift als het enig gezag in godsdienstige zaken te erkennen²⁴⁸.

De vergadering kwam in het begin van Januari 1529 bijeen, te Oerebro, de geboorteplaats van Olaf en zijn broeder, dichtbij de straat waar hun vader eertijds 't ijzer bewerkte. De bisschoppen van Strengnaes, van Westeras; van Skara en geestelijken uit alle gemeenten van Zweden begaven zich derwaarts. De aarstdiaken en kanselier Lorenz Anderson was door de koning afgevaardigd en presideerde; Olaf zat nevens hem als raadsman. Gustaaf had zich met zijn beide vertegenwoordigers verstaan omtrent de wijze waarop de vergadering moest worden geleid. Olafs vlugge bevattings, zijn tegenwoordigheid van geest, de gemakkelijkerheid waarmee hij moeilijke zaken doorgrondde en ze helder voorstelde maakten hem wel voor zulk een taak geschikt. Maar juist de levendigheid waarmee hij de waarheid had aangegrepen, het gewicht dat hij aan een wezenlijke hervorming hechtte, zijn menigvuldige betrekkingen met Luther maakten hem niet verdraagzaam jegens de dwaling; hij kon geen tegenspraak verdragen. De koning had alle grond om te vrezen dat hij niet in alle delen zijn inzichten beaamde. En terecht, Gustaaf bezag de godsdienstige aangelegenheden uit een staatkundig oogpunt. Hij vreesde al wat verdeeldheden en scheuringen kon veroorzaken, en terwijl hij streng was tegenover de schuldigen, was hij barmhartig jegens de eenvoudigen en zwakken en wilde niet dat men hen moeilijk viel, hen wellicht tot opstand dreef, door op ruwe wijze de oude kerkelijke gebruiken te veranderen. Hij had zich daarom met zijn beide afgevaardigden verstaan, en Olaf

²⁴⁸ “Ut de toto Reformationis negotio plenius definiretur, etc.” (Gerdesius, III, blz. 319).

zich herinnerende wat de Schrift zegt: “Wij, die sterk zijn, zijn schuldig de zwakheden van de onsterken te dragen”²⁴⁹, huldigde, althans ten dele, de inzichten van de vorst. De kanselier, evenzeer een staatkundig als een godsdienstig man, deed het nog meer bepaald.

Deze beide hervormers waren evenwel besloten een waarlijk Evangelisch werk te verrichten. Zij begeerden dus een hecht fundament te leggen. Op het ogenblik dat zij de Roomse predikstoel verwierpen, van welke een mens vreemde leringen verkondigde, richtten zij een andere op, de troon van God, van welken een hemels woord uitging. Luther had gezegd dat men de Schrift moet beschouwen *als God zelf sprekende*²⁵⁰. Ofschoon, hij de menselijke schrijver erkende, die aan elk boek het karakter van zijn persoonlijkheid meedeelt, erkende Olaf bovenal de oorspronkelijke schrijver, de Heilige Geest, die op de gehele Schrift het stempel van Zijn onfeilbaarheid drukt. Waar het op aankwam was, in zijn ogen, dat het Goddelijk element, het heersend beginsel van de Bijbel, door alle Christenen werd erkend, zodat zij waarlijk *door God geleerd* werden. Hij bereikte zijn doel. Al de leden van de vergadering legden deze plechtige verklaring af: “Wij erkennen dat ons ambt is het zuivere Woord van God te prediken en ons met al onze krachten er op toe te leggen *dat de wil van God aan onze hoorders wordt geopenbaard*”²⁵¹. Wij beloven voortaan zodanig te handelen dat dit doel bereikt wordt door middel van de prediking, die in de kerken zo in de steden als op het platteland is ingevoerd.” Er werd besloten dat elke dag één lezing en een rechtzinnige verklaring van de Schrift zou worden gedaan, waaraan niet alleen de studenten zouden deelnemen maar tevens de jeugdige predikers van het platteland. Dergelijke lezingen zouden ook in de scholen worden gehouden. Ieder student moest van een Bijbel of tenminste van een Nieuw Testament zijn voorzien. Zodanig onderwezen leraars moesten in de steden worden benoemd, en de dorpsleraars zouden gehouden zijn hun voordrachten bij te wonen, ten einde in de kennis van Gods Woord te vorderen. De leraars uit de steden moesten zich ook naar de dorpen begeven en er rechtstreeks het Woord van God prediken. Er werd bepaald dat indien de meer geleerde predikanten in de preken van de minder geleerde iets te berispen vonden, zij die fouten niet in hun openbare voordrachten zouden aanduiden, ten einde geen ergernis te verwekken, maar ze op kiese wijze aan hun ambtgenoten onder het oog moesten brengen²⁵². Men stemde overeen in de erkenning, dat de menigvuldige heiligendagen een oorzaak van verval waren en noodzakelijke werkzaamheden verhinderden. De feestdagen werden daarom tot een klein aantal beperkt. “En men moet de eenvoudigen goed leren begrijpen”, voegde men er bij, “dat de dagen zelfs van Christus' lijden en opstanding niets anders ten doel hebben dan het werk van Christus, die voor ons gestorven en opgewekt is, in het geheugen te prenten.”

Men heeft gezegd dat de doctoren die dit concilie uitmaakten de Augsburgse Belijdenis als regel van hun geloof erkenden²⁵³. Dit is niet zo, want deze belijdenis verscheen eerst achttien maanden later (Juni 1530). Men mag aannemen dat Olaf gaarne een dergelijke en nog meer besliste belijdenis had aangeboden. Dit gebeurde niet, hetzij omdat men de in 1526 door Olaf te Upsala voorgestelde leerregels als

²⁴⁹ Brief van Paulus aan de Romeinen 15: 1.

²⁵⁰ *Contra Latomum*.

²⁵¹ “Ut voluntas Dei in verbo ejus revelata patefiat auditoribus nostris”. *Forma Reformationis in concilio Orebrogensi definita*. Dit document komt voor in het aanhangsel van het derde Deel van Gerdesius, blz. 193.

²⁵² “Id modeste et primo privaim agant.” (*Ibid.*, blz. 195).

²⁵³ Vertot, *Revolution de Swède*, Deel II.

erkend beschouwde, hetzij omdat Gustaaf vreesde dat zodanige belijdenis slechts aanleiding tot geschillen zou geven, die hem zozeer tegen de borst stuitten. Men won er niets mee: de strijd, die men wilde ontwijken, kwam later toch en beroerde Zweden vijf en twintig jaar lang.

Ten slotte kwam men tot de kerkelijke gebruiken. Andersen en Olaf hadden gaarne zulke, waaraan bijgelovige denkbeelden verbonden waren, afgeschaft; doch de meeste leden van de Synode oordeelden dat de afschaffing daarvan de onderdrukking was van de godsdienst van hun vaders. Anderson en Olaf overwogen het bezwaar: zij besloten alle plechtigheden te behouden wier beteekenis niet met Gods Woord in strijd was, maar ze te verklaren. “U wilt het *wijwater* behouden”, zeiden zij, “Wij staan het toe; doch men moet begrijpen dat het onze zonden niet afwast, hetgeen alleen het bloed van Christus doet²⁵⁴, en dat het slechts herinnert aan de doop. U wilt de *beelden* behouden; wij zullen er niet tegen opkomen; maar zegt er dan vooral bij dat zij niet behouden blijven opdat men ze verere, maar om Christus en de heilige mannen die Hem gehoorzaam geweest zijn, en om de noodzakelijkheid om hun godsvrucht en hun leven na te volgen, in gedachtenis te brengen. De *uitwendige* zalving met olie betekent dat de inwendige zalving van de Heilige Geestes de gelovigen nodig is. Het *vasten* bestaat opdat de gelovige ziel zich afwendt van hetgeen het vleesch streelt en door de Heilige Geest God een levende hulde bewijze. De *feesten* zelf zijn niet als een bijzondere verering te beschouwen; zij zeggen ons alleen dat wij de nodige tijd moeten afzonderen om Gods Woord te horen en te lezen en opdat de door de arbeid vermoeide werklieden enige rust mogen genieten.”

Deze inschikkelijkheden kwamen uit een goede beweegreden voort; maar waren zij voorzichtig? De Roomse geest, vooral wanneer hij weinig ontwikkeld is, laat lichtelijk de geestelijke betekenis varen, om alleen de bijgelovige denkbeelden vast te houden die zich aan de tekenen hechten. Het ware beter geweest alles wat van Roomse vinding en zonder grond in de Schrift was af te schaffen. Later zag men dit in.

Het was op Zondag van de Quinguesima, de 7^e Februari 1529, dat de tegenwoordig zijnde geestelijken deze *Hervormingregel* ondertekenden. Deze artikelen bekwamen de koninklijke goedkeuring en de Hervorming werd van toen af feitelijk in het koninkrijk gevestigd; doch zij was het niet in het algemeen. De tegenstand was in sommige streken groot. Twee Evangelische leraren waren naar de hoofdkerk te Skara gezonden voor de prediking en het onderwijs; maar zodra een van hun de preekstoel beklom, stond het volk op en verdreef hem. De andere, die in de school optrad en gereed stond het Evangelie van Mattheüs te verklaren, werd daar met steenworpen begroet en genoodzaakt zijn plaats te verlaten. Deze wapenen, zonder uitermate geestelijk te zijn, bleven niet zonder uitwerking. Dezelfde dingen geschieden in de provincie Smaeland en West Gotland. Zelfs op die plaatsen, waar de Evangelische leraars toegelaten of hervormingen ingevoerd waren, vond men neerslachtigheid en gemor onder de meer gevoelige sexe. Moeders verkeerden in de grootste angst over de zaligheid van hun kinderen. Omdat de leraars de duivel niet van hen hadden gebannen, achtten de moeders dat haar kinderen niet goed gedoopt en waarlijk wedergeboren waren, en beschouwden die arme kleine schepselen in hun wiegjes met tranen in de ogen. Andere vrouwen konden er zich niet over troosten dat de gebeden voor de doden waren afgeschaft; als zij een geliefde verloren, verkeerden zij in pijnlijke onrust en slaakten zuchten, omdat zij zich hem dag en nacht in het vagevuur voorstelden. Veel gemakkelijker plant men het bijgeloof in het hart van een mens dan dat men het er uitroeit²⁵⁵.

²⁵⁴ “Quod solus sanguis Christi facit.” Gerdesius, III, blz. 196.

²⁵⁵ Geijer, *Geschiede Schwedens*, II, blz. 71. Schinmeier, blz. 81.

Maar was men enerzijds ontevreden, niet minder was men het aan de andere kant. In weerwil van zijn beslist karakter had Olaf veel toegegeven, hetzij om de aanwijzingen van de koning te volgen, hetzij omdat hij, de aard van zijn volk kennende, bij zichzelf zei (hetgeen ieder in zijn omgeving herhaalde) dat wanneer de Hervorming eensklaps in haar zuiverheid en glans verscheen, zij de beschroomde zielen verschrikken zou, terwijl wanneer zij van lieverlede vorderingen maakte, de gemoederen zich aan haar gewennen zouden en de aanstoot zou weggenomen zijn. Bij zijn terugkomst te Stockholm ontmoette hij, niet aan het hof, maar in de stad, ernstige ontevredenheid. De meest besliste Evangelischen, inzonderheid de Duitsers, ontvingen hem zeer onvriendelijk. Zij brachten hem op scherpe toon zijn toegevendheid onder het oog. “U bent het Evangelie ontrouw geweest. Ja,” zeiden zij, “u hebt u als een lafaard gedragen.” “Ziet toe”, antwoordde Olaf, “dat u door uwe woorden geen beroeringen, geen omwentelingen verwekt. Hier in ons land moet men de mensen zacht behandelen en slechts langzaam voortschrijden”²⁵⁶. Intussen zat hij niet stil, en beijverde zich de nevelen te verwijderen die hij gemeend had te moeten dulden. Hij schreef ten gebruike van de leraren een handleiding²⁵⁷ voor de eredienst, van welke hij al die Roomse gebruiken uitsloot, welke hij als nutteloos en schadelijk beschouwde. Hij gaf bij opvolging andere geschriften uit, bij name over het Avondmaal, over de rechtvaardiging door het geloof. “Enkel en alleen Gods genade rechtvaardigt ons,” zei hij. “De Zone Gods, in het vlees geopenbaard, heeft van ons, die verloren waren door de zonde, een oneindige toorn afgewend en een oneindige genade verworven ten gunste van degenen die geloven. De uitverkorenen in Christus zijn kinderen Gods uit kracht van de verlossing Desgenen die onze broeder heeft willen worden”²⁵⁸.

Maar de koning zelf kwam in het geschil tussen beiden. Hij schreef aan zijn ambtenaren toch niet te veel ijver te ontwikkelen. “Er is slechts weinig verbetering te hopen,” zei hij, “zolang het volk niet beter onderwezen wordt.” En overeenkomstig zijn inzichten handelende, beproefde hij de scholen te herstellen, die in een zeer slechte toestand verkeerden. Hij droeg aan Olaf het oppertoezicht over die te Stockholm op, en toen de rector overleden was, vertrouwde hij hem de zegels er van toe. Hij beval hem aan zich vooral met de vorming van goede onderwijzers bezig te houden. Olaf legde zich met zijn ganse hart op dit werk toe en schreef een opleidingsplan, dat door de koning werd goedgekeurd. Hij onderwees zelf en wist zijn jonge hoorders op zo aangename wijze bezig te houden, dat zij hem hartstochtelijk aanhingen. Hij stelde de koning de trouwste en ijverigste voor, en de vorst voorzag in de voortzetting van hun studies. Hij stond niet toe dat zij het gymnasium voor de hogeschool verlieten zonder in al de studievakken en vooral in de kennis van de godsdienst wel bedreven te zijn²⁵⁹.

De beginselen van de Hervorming wonnen zodoende terrein, en de gedaanteverandering van de Kerk werd meer zichtbaar. Er werden er bekeerd, sommigen meer geleidelijk, anderen meer plotseling. De prior, Nicolaas Anderson, de Evangelische waarheid hebbende leren kennen, verliet op hetzelfde ogenblik het klooster van Westeras²⁶⁰ en werd deken van de Kerk van die plaats. De monniken van Arboga trokken ook uit hun klooster en werden dorpsleraars. Zij veranderden niet alleen van

²⁵⁶ Geijer, II, blz. 71.

²⁵⁷ Gerdesius, *Ann.*, III, blz. 320-323.

²⁵⁸ “Qui frater noster fiere voluit ut officium mediatoris praestaret” (Gerdesius, *Ann.*, III, blz. 323).

²⁵⁹ Schinmeier.

²⁶⁰ “Legimus quod is, intellecta veritate evangelica, contestim clastro fuerit egressus” (Gerdesius, *Annales*, III, blz. 324).

klederdracht, maar ook van zeden en leefwijze²⁶¹. Daar waren ongetwijfeld, gelijk men eens in een ander geval gezegd heeft, grijze en donkere tinten²⁶²; doch men moet het leven erkennen waar het bestaat. De bewoners hervormden het klooster in een tempel van het Evangelie. Op vele plaatsen zag men oude priesters of monniken zich met blijdschap aan de bediening wijden van het Woord van God, “gezuiverd,” zeiden ze, “van de papistische smetten,” *a sordibus papisticis repurgatum*. De lezing van het Nieuwe Testament, de Bijbelse toespraken, de gebeden van de hervormer kwamen hindernissen te boven, die onoverkomelijk hadden geschenen. De Finlanders zelf, vernemende dat “de waarheid met zoveel kracht herleefde;” openden haar hun harten.

Laurens Petersen, broeder van Olaf, hoogleraar in de theologie te Upsala, was een zachtmoedig en ernstig man. Het geweten had bij ieder van deze broeders de boventoon; het schonk Olaf de moed om datgene wat het beveelt hoger te stellen dan het gevoelen dergenen die men het meest hoogacht, terwijl Laurens aan die geheime stem vooral gehoorzaamde in de vervulling van zijn dagelijkse plichten. Hij kweet zich van zijn werkzaamheden met een grote nauwgezetheid. De liefde, die al zijn daden, al zijn woorden bezielde, won de harten. Hij leerde zijn studenten de Bijbel kennen; hij leerde hen prediken naar de Schrift en niet naar de menselijke overleveringen. Maar hoe edel en oprecht zijn karakter ook was, haatten hem de tegenstanders van het Evangelie. Gustaaf, die hem in 1527 zijn voldoening had getoond door hem voor zijn leven tot rector van de hogeschool te benoemen, kende hem nu een nog hogere waardigheid toe.

De aartsbisschop Magnus had zijn aartsbisschoppelijke zetel verlaten; daarin moest worden voorzien. De koning riep daarom (St. Jansdag van 1531) verscheidene geestelijken te Stokholm bijeen. De kanselier Anderson verzocht de vergadering zich niet de keuze van een nieuwe aartsbisschop bezig te houden, onder verband echter dat deze de Evangelische leer grondig moest kennen. De vergadering stelde drie kandidaten: de bisschop van Strengnaes, Sommer; doctor Johannes, deken van Upsala, en Laurens Petersen. Eindelijk werd tot een besliste keuze overgegaan en verkreeg Laurens, maar het schijnt op aanwijzing van Gustaaf, honderd vijftig stemmen, en werd aldus gekozen. De koning betuigde daarom zijn volkomen tevredenheid. Men zou kunnen vragen waarom men Olaf niet koos, die de voornaamste hervormer was. Klaarblijkelijk had de vergadering hem niet aan de hoofdstad willen ontnemen. Het langdurig verblijf van Laurens te Upsala wees hem voor deze hoge waardigheid aan, en wellicht deed het Schriftwoord: *Een opziener moet gematigd zijn*, hem de voorkeur boven zijn broeder verkrijgen. De koning stelde Laurens een kostbare bisschopsstaf ter hand, zeggende: “Wees een getrouw herder van uw kudde.” De oude zinspreuk: “Een houten staf een gouden bisschop, een gouden staf een houten bisschop” mocht hier haar toepassing niet vinden.

De nieuwe aartsbisschop ving weldra gewichtige werkzaamheden aan. Omdat de koning een dynastie wilde vestigen, had hij de hertog van Saksen-Lauenburg de hand van zijn dochter Katherina gevraagd. Laurens verenigde de beide echtelingen en zette op het hoofd van de bruid de kroon van Zweden. Hij deed het met de waardigheid en wijding, welke deze plechtigheid vorderde. De aartsbisschop werd uitgenodigd om aan tafel de ereplaats in te nemen, die hem toekwam. Terwijl Laurens aan het hof door de koning met eerbewijzen werd omringd, werden de kanunniken van Upsala, die mee deelnamen aan het feest, als hartstochtelijke aanhangers van de paus, en die met de levendigste weerzin de keuze van een Evangelisch bisschop hadden gezien, verbitterd over de achting die men hem bewees. Zij noemden hun nieuwe opperhoofd een ketter,

²⁶¹ “Mutato habitu, mores quoque mutaverint atque vitae genus.” (Gerdesius, *Annales*, III, blz. 324).

²⁶² Sainte-Beuve.

bejegenden hem als een vijand en grepen elke gelegenheid aan om hem hun afkeer te tonen. De zoon van een ijzerwerker uit Oerebro zou naast de koning de hoogste plaats in Zweden beslaan! Zij hadden zich echter moeten herinneren dat er wel pausen uit nog lager kringen waren gesproten. De koning zou een daad uitvoeren die hun hartzeer nog dieper moest maken. Gustaaf had in zijne familie een edele jonge dame, wier grootmoeder een Wasa was. Toen de hnwelijksdis was afgelopen, stonden de koning en de koningin op, het gehele gezelschap deed dat eveneens, en Gustaaf verloofde de aartsbisschop in tegenwoordigheid van het gehele hof met zijn bloedverwante. Nooit had de Zweedse primaat groter eerbewijs kunnen ontvangen²⁶³.

De kanunniken van Upsala, wel verre van tot kalmte te komen, werden in dubbele mate met bitterheid en haat vervuld. Zij zagen dat het in Zweden met de macht van de paus uit was, en zich verbeeldende dat wanneer zij van de aartsbisschop bevrijd waren zij ook van de Hervorming zouden verlost zijn, besprongen zij hem met hun aanslagen. Zij beschuldigden hem van afgrijselijke misdaden; zij ruiden het volk tegen hem op; zij spanden op de afschuwelijkste wijze tegen hem samen. Men vreesde voor zijn leven; de dolk van een dweper kon er elke dag een einde aan maken. De koning gaf hem een lijfwacht van vijftig man om hem tegen sluipmoordenaars te beschermen. Hij deed meer; hij verwijderde de kanunniken, die nooit anders dan luie doeners waren geweest en zulk een onhandelbaar karakter aan de dag legden; hij verving hen door kundige, arbeidzame en voor 't Evangelie ijverende mannen²⁶⁴.

Niet alleen de Evangelische bisschop werd in Zweden bedreigd, maar de koning evenzeer. De Hanzesteden, met Lubeck aan het hoofd, de invloed trachtende te herwinnen die zij zolang in het Noorden hadden bezeten, verbonden zich tot dat doel met Denemarken en stelden zich in betrekking tot de Duitsers; die te Stockholm zeer talrijk waren. De machtige Hanzevloot moest aldus zelfs in de hoofdstad van haar vijanden lieden vinden, die zich verbonden haar de stad in handen te leveren. Doch het plan werd ontdekt en Gustaaf, die nooit in tweestrijd was, waar het gold degenen te treffen, die hem hadden willen slaan, liet de Duitsers en de Zweden ter dood brengen, die aan de trouweloze plannen van de Hanzesteden de hand hadden geleend. Deze gebeurtenissen brachten geheel Zweden, inzonderheid Stockholm, in beweging. Men beweerde dat de Duitsers het plan hadden gevormd om in de kerk onder de zetel van de koning kruid te brengen en hem midden in de godsdienstoefening in de lucht te laten springen. Het was een *buskruidverraad*, maar dit gold de koning, niet terwijl hij zijne, staatkundige bezigheden waarnam, maar op het ogenblik dat hij God diende in geest en in waarheid, gelijk het Evangelie eist. Echter kon dit één van die geruchten zijn, die onder het publiek rondgaan, zonder andere grond dan die algemene, blinde ontroering, welke de vreemdsoortigste voorstellingen teweeg brengt. Deze voorvallen hadden plaats in 1536²⁶⁵.

Toen Gustaaf aldus aan de gevaren ontkomen was waarmee zijn vijanden hem bedreigden, ging hij een grote stap verder in zijn werk. Met een beslist, veerkrachtig karakter begaafd, deed hij zelfs te stoute stappen en scheen de Kerk te willen bevelen zoals het leger. Olaf en de andere hervormers begonnen te bespeuren dat de koning de waan koesterde, in godsdienstige aangelegenheden een gezag te bezitten, hetwelk een aanslag op de Christelijke vrijheid was. Ten gevolge van de Rijksdag te Westeras had hij niet slechts aan de prelaten de kastelen ontnomen, hetgeen zeer wettig was, maar met de kastelen ook de Kerk genomen en de kerkelijke stichtingen ten bate van de kroon verbeurd verklaard, terwijl de hervormers ze tot oprichting van scholen en

²⁶³ Schinmeier, *Lebensbeschr.* der 3 Ref., blz. 90. Herzog, *Encycl.* XIV, blz. 76.

²⁶⁴ *Ibidem.*

²⁶⁵ Geijer, *Gesch. Schwedens*, II, blz. 88.

andere nuttige inrichtingen hadden willen zien aanwenden. De Evangelische Christenen begonnen zich de vraag te stellen, Of zij het juk van de paus verbroken hadden om dat van de koning aan te nemen. Gustaaf scheen de volledige hervorming van Zweden eindeloos te willen verdagen. Olaf had na het concilie van Oerebro de weg van de voorzichtigheid bewandeld, die de koning eiste; maar het scheen hem toe, dat hij nu moedig de weg van de waarheid en van de vrijheid moest inslaan. Het werk van de Hervorming was naar zijn mening verloren, indien men het te midden van palm-takken, beelden, wijwater en waskaarsen liet verstenen. De jonge predikers steunden hem en verzochten met nadruk de afschaffing van kerkelijke gebruiken, wier meest in het oog vallende uitwerking bestond in de bestendiging van het bijgeloof onder het volk. Enigen hunner hieven zelfs (1538) van de predikstoelen luide klachten aan, dat het koninklijk gezag hen noodzaakte handelingen tegen hun geweten te begaan of toe te laten.

Dit verwekte een uiterste verkoeling tussen Olaf en de koning, en weldra zag men de geest van vertrouwen en toegenegenheid, die hen verenigd had, voor een zekere spanning en zelfs een besliste vijandschap plaats maken. Toen Gustaaf kennis had bekomen van de toespraken door jeugdige leraren gehouden, die kortelings de kweekscholen hadden verlaten, gevoelde hij zich daardoor beledigd; hij zag er een geest van opstand in en berispte Olaf scherpelijk, van wie hij wist dat, hij met die wensen van een volledige Hervorming instemde. “De jonge leraars,” zei hij tot Olaf, “ergeren de eenvoudigen door hun onvoorzichtigheid, die hen tot de begeerte drijft, om de oude gebruiken van de Kerk af te schaffen, en ik geloof zelfs dat zij van het denkbeeld zwanger gaan, om mij en mijn regering de les voor te schrijven”²⁶⁶. Wel verre van de les van een anderen aan te nemen, las deze vorst haar, en zelfs ronduit, de eerste prediker van de hoofdstad.

Deze beide mannen waren edele naturen; in hen was grootheid, toewijding, werkzaamheid en een grote liefde tot het goede; doch beiden hadden ook één gebrek, dat hen er aan bloot stelde sterk tegen elkander in te druisen, en een enkele van die stoten kon de zwakste van hen omverwerpen. Gustaaf stelde hetgeen goed en wijs in zijn ogen was tot wet en gedoogde niet dat men hem tegenstond. Hij stelde groot vertrouwen in degene, die 't zich waardig toonde; daarvan had hij de beide broeders Petri schitterende bewijzen geleverd. Het kostte hem moeite zijn gunst in te trekken, maar had hij ze eens ingetrokken, dan was het onmogelijk ze te herwinnen.

Olaf, zijnerzijds, met een gevoel voor recht, een ongeveinsd en levend geloof begaafd, bezat een levendigheid van geest, die hem belette de gang van zijn voeten te overwegen. Hij verdroeg geen tegenspraak, had moeite om een belediging te vergeten en schreef zijn tegenstanders lichtelijk onwelwillende oogmerken toe. Hij geloofde niet alleen dat de koning de vrijheid van de Kerk verbeurd wilde verklaren (hetgeen vrij waar was), maar ook dat zijn onverzettelijkheid in het handhaven van de bijgelovige gebruiken onder het volk hem tot de Roomse afval zou terugvoeren. Hij begon zich luid over Gustaaf te beklagen. Hij zei in zijn omgeving dat de koning geheel veranderd was, en bepaaldelijk in zijn nadeel. Hij ontzag zich zelfs niet zich op deze wijze uit te laten in gezelschappen waar zich vleiers van Gustaaf bevonden. De vijanden van de hervormer haastten zich daarvan partij, te trekken, Zij brachten de koning over wat zij hem hadden horen zeggen, waarbij zij er een uitbreiding van eigen maaksel aan toevoegden²⁶⁷. Hun enig doel was een onverzoenlijke haat tussen de

²⁶⁶ “Gar zu geneigt seine Person und Regierung zu meistern.” (Geijer, II, blz. 89)

²⁶⁷ “Dah er nahmen seine Feinde, deren Anzahl am Hofe immer staerker ward, taeglich Gelegenheit zu mauchen Erdichtungen und Vergroesserungen, um ihn vollends verhasst zu machen.” (Schinmeier, *Lebens der 3 Ref.*, blz. 82).

koning en de hervormer aan te blazen. Zij bereikten hun doel niet bij de eerste slag; maar van lieverlede kwam er een verandering in de verhouding tussen deze twee mannen, die Zweden zozeer behoefde. Door zijn manieren en woorden legde de koning zijn onverschilligheid tegenover Olaf aan de dag. Hij zag hem hoe langer hoe zeldzamer en als hij hem deed ontbieden, was er in zijn ontvangst een terughouding die de hervormer trof. Menigmaal, als Olaf verzocht de koning te ontmoeten, weigerde deze hem toe te laten, of als hij hem ontving geschiedde dit om hem zo spoedig mogelijk te laten vertrekken, alsof hij er alleen op bedacht was om zich van hem te ontslaan. Deze verkoeling, die de oprechte vrienden van het Evangelie zeer bedroefde, verblijdde zijn tegenstanders en beiderzijds deed men, de eersten met schrik, de anderen met geheime maar innige vreugde, zich de vraag of Gustaaf, door zo langzamerhand zich van de hervormer te verwijderen, niet in gelijke mate de paus naderbij kwam, en of enige stappen verder hem niet in den afgrond moesten storten.

Olaf zelf, die tot nu toe, ofschoon hij zich over Gustaaf beklagde, toch niet aan zijn goede bedoelingen had getwijfeld, begon achterdocht te koesteren en besloot van zijn rechten als bedienaar van Gods Woord gebruik te maken. Zou hij de waarheid bemantelen omdat hij ze aan een vorst moest voorhouden? Had niet Elia Achab en Johannes de Dooper Herodes berispt? De drift die hem verblindde veroorloofde hem niet het aanmerkelijk verschil in te zien tussen een Gustaaf en een Achab. Een grote fout had hem in de koning dikwijls getroffen. De gewoonte om in drift te vloeken was aan het hof en in de stad zeer verbreid, en Gustaaf gaf er het voorbeeld van. Bezwaard over het ijdel gebruik dat hij zo hoorde maken van 's Heeren naam, predikte hij tegen deze zonde. Hij weerhield zich niet aan het slot van zijn rede de koning aan te duiden als die er het voorbeeld van gaf. Hij liet die rede zelfs drukken, en aan zijn misnoegdheid de vrije teugel latende, beklagde hij zich luid over de hinderpalen die de koning aan een volledige Hervorming in de weg stelde. De jonge leraars, door het voorbeeld van hun opperhoofd aangemoedigd, gingen verder; zij hieven klachten aan over de bevelen die de koning hun gaf en gaven aan hun verontwaardiging lucht tegenover een despotisme, dat in hun ogen een aanslag was op Gods Woord en de Christelijke vrijheid.

Dat ging ver, Gustaaf werd er over ontroerd; hij besloot zich tot de aartsbisschop te wenden. Meer gematigd dan zijn broeder, bepaalde de primaat zich tot de plichten van zijn roeping. Men zag hem noch op zijn luthoven, noch aan het hof, waar zijn voorgangers, zich menigmaal vertoonden, hij was altijd aan de arbeid in zijn dioceses. Toen de koningin overleden was, had hij zich op 's konings uitnodiging naar Stockholm begeven om hem met zijn tweede echtgenote te verbinden en was daarna onmiddellijk naar Upsala teruggekeerd om zich aldaar aan zijn bezigheden te wijden. Gustaaf achtte hem hoog; evenwel had hij ook te zijnen opzichte enige bedenking, omdat hij wel wist dat hij de inzichten van zijn broeder deelde. Aan hem, in zijn hoedanigheid van aartsbisschop, richtte hij in September 1539 zijn bevelschrift. “Wij hadden,” zei Gustaaf daarin, “van u en uw broeder meer gematigdheid, en hulp in de godsdienstige aangelegenheden verwacht. Ik weet niet hoe een preek moet samen gesteld zijn, maar toch zal ik u zeggen dat men zich moet vergenoegen met het wezen van de godsdienst voor te stellen, zonder tegen de oude gebruiken op te komen. U hebt mij geschreven dat men te Upsala predikt over de broederlijke liefde, over het leven dat God welbehaaglijk is, over het geduld in de verdrukkingen en over andere Christelijke deugden. Dit is juist goed; maak dat men in het gehele koninkrijk zo predikt. Christus en Paulus hebben gehoorzaamheid aan de machten gepredikt, maar van de predikstoelen in Zweden hoort men maar al te vaak uitvallen tegen dwingelandij en smaadreuen tegen de overheden. Men beschuldigt mij; men legt mij de misbruiken

ten laste waarover men klaagt; men verbreidt die beledigingen door de pers. De Heilige Schrift leert ons dat de leraar zijn hoorders moet vermanen de heiligmaking na te jagen. Indien men wezenlijke redenen van klagen had over mijn regering, waarom ze mij niet afzonderlijk ter kennis gebracht, in plaats van ze in tegenwoordigheid van de gehele vergadering openbaar te maken”²⁶⁸.

In plaats dat deze aan de aartsbisschop van Upsala gerichte brief de Stokholmse leraar tot bedaren bracht, verbitterde hij hem en deed het vuur van zijn ijver te meer ontbranden. Een omstandigheid, die zeer weinig betrekking op de godsdienstige belangen van Zweden had, bracht hem tot de overtuiging, dat het ogenblik was aangebroken om Gods oordeelen aan te kondigen. Gelijk zelfs de geleerdste mannen van zijn tijd, Melanchton bijvoorbeeld, sloeg Olaf geloof aan astrologische voorspellingen. Zeven of acht bijzonnen, die in de wolken het beeld van de zon weerkaatsten, vertoonden zich destijds boven Stockholm. De zon was, ongetwijfeld, Gustaaf en de bijzonnen waren even zoveel pretendentes, die de koning begonnen te omringen en van welke deze of gene, zijn plaats zou innemen. “Dit is een teken van Gods toorn en van de naderende kastijding”, riep Olaf op de preekstoel uit. “Straf is nodig, want de machten zijn afgedwaald.” De ongelukkige Olaf deed meer. Verbitterd over het aandeel dat de koning in het Kerkbestuur nam, liet hij die bijzonnen op doek schilderen, dat hij in de kerk ophing, opdat allen zich behoorlijk kouden vergewissen dat God de regering veroordeelde en dat zijn oordelen ophanden waren²⁶⁹. Deze handeling was wel meer belachelijk dan schuldig, maar zij was het beide. Dit feit had zeker plaats na de brief die de koning, in zijn hoedanigheid van *Summus Episcopus* aan de aartsbisschop had gericht, want ofschoon daarin over de toespraken betreffende het misbruik van Gods naam gesproken werd, werd er geen melding in gemaakt van die over de bijzonnen, welke toch van veel meer betekenis waren.

De verbittering van Gustaaf tegen Olaf steeg ten top. Zijn tegenstanders grepen met blijdschap de wapenen aan die hij hun door zijn misslagen tegen hem verschaft, en reeds smaadden zij hem met hun blik. Een dreigend onweder pakte zich tegen de hervormers bijeen, en Anderson, wiens verheffing en invloed vele ijverzuchtigen maakten, zou met zijn vriend worden neergeworpen. Omdat deze beide mannen klaarblijkelijk in ongenade waren gevallen, vermeerderde het getal dergenen die het op hun verderf toeleghden van dag tot dag, en alleen de dood van de voorwerpen van hun haat scheen hun te kunnen voldoen.

Dit alles zou vruchteloos zijn geweest, indien Gustaaf was voortgegaan met de vrijheid van de hervormers te beschermen, maar (dit is althans onze gedachte) hij meende met de vijandschap van de beide tegenover elkander staande partijen zijn voordeel te kunnen doen om zijn algemeen en volstrekt gezag te handhaven. Olaf legde een ijver aan de dag die hem in de schaduw stelde en Anderson maakte de belangen van de godsdienst niet voldoende aan die van de staatkunde ondergeschikt; beiden moest hij een gevoelige les leren. Olaf werd beschuldigd van oproerige preken gehouden en in een geschiedkundig werk de voorouders van de koning veroordeeld te hebben. Dat was niet voldoende.

Iets ergers nog was nodig. Men ging vier jaar terug (1536) en beweerde dat het door de Duitsers te Stockholm beraamde plan, om de aanval van de Hanzesteden in de hand te werken, hem onder het zegel van de biecht (die instelling bestond nog) was toevertrouwd geworden, zonder dat hij er kennis van had gegeven; maar zelfs indien deze valse voorstelling enigszins grond had; was het dan nog niet veel meer waar, dat de vijandelijkheid van de Duitsers algemeen en in 't bijzonder de waakzame Gustaaf

²⁶⁸ Schinmeier, *Lebensbeschr. der 3 Ref.*, blz. 101.

²⁶⁹ Schroeckh., *Reform.*, II, blz. 52.

bekend was; er was schier geen sprake dan van geruchten, waaraan zelfs met geen zweem een begin van uitvoering was gegeven. Aan te nemen dat Olaf de koning zijn weldoener, de redder van Zweden, heeft willen benadelen is een zinloze veronderstelling. Vele anderen in Stokholm hadden er evenveel en meer van vernomen dan hij. Maar de vijanden van de Hervorming wilden zich van de hervormer ontdoen; daartoe behoefden zij een voorwendsel en 't genoemde scheen hun voldoende toe. Men vroeg wel waarom Olaf niet vier jaar vroeger wegens deze zaak was vervolgd geworden; waarom er sedert geen gewag van dit misdrijf was gemaakt. Maar men zag alle onwaarschijnlijkheden eenvoudig voorbij. Alle hartstochten verenigden zich tegen Gustaaf. De geringen koesterden de haat van de benijding, die de verheffing van dien ijzerwerkerszoon van Oerebro bij hen had verwekt. De groten koesterden de haat van de hoogmoed, die haat welke zich zelden laat stillen; de wereldsgezinden en de bozen, die aan het hof niet ontbraken, voedden die onverzoenlijke haat, welken men degenen toedraagt, die aan de boosheden en wereldsgezindheid de oorlog verklaren. De koning beval dat Olaf voor 't gerecht zou verschijnen, alsmeê Andersom de schrijver, die op een weinig geloofwaardige wijze het beweerde misdrijf van de hervormers verhaalt, was een vurig Rooms-Katholiek en bovendien een zeer lichtgelovig man²⁷⁰. De archieven van Lubeck, de stad die de voornaamste hand in de zamenzwering had, waaraan Olaf beschuldigd werd medeplichtig te zijn, zijn vrij volledig voor de geschiedenis van dit tijdperk; maar zij bevatten niet het geringste spoor van een daad van die aard²⁷¹. De oppermachtige, meesterachtige naturen komen niet elkander overeen, en ofschoon Gustaaf Wasa oneindig ver boven Hendrik VIII staat; roept het rechtsgeding van Olaf en Anderson toch de processen voor de geest die de Engelse koning tegen zijn vrouwen, zijn getrouwste ministers en zijne beste vrienden deed instellen. Dezelfde invloeden van hofkabalén, dezelfde gedienschtigheid van de rechters vindt men er in terug en op een wijze die aan Tudor herinnert, eiste de koning dat de aartsbisschop als mede-rechter deelnam aan het rechtsgeding van zijn broeder. Olaf en Anderson werden ter dood veroordeeld in de herfst van 1540. Dit was de dwaasheid van de *luchtspiegelingen* wel wat al te duur gekocht. “Goedaardigheid is beter dan scherts”, zegt men, en een eenvoudige en welgemeende voorstelling ontwapent menigmaal degene die recht heeft er zich over te beklagen; Olaf was eenvoudig en welmenend geweest, maar zijn dwaasheid ontwapende de koning niet.

Dit vonnis, dat de Ultramontanen grote vreugde bereidde, verwekte verslagenheid onder de Evangelische Christenen, inzonderheid onder Olafs gemeenteleden. Hij, die hen zo dikwijls vertroost en vermaand, had, zou als een misdadiger worden bejegend? Dit denkbeeld konden zij niet verdragen; zij herinnerden zich al het goede dat hij hun bewezen had en, hetgeen zeldzaam in de wereld is, zij waren er dankbaar voor. Zij maakten zick op, traden ten gunste van hun leraar tussen beiden, en boden aan om zelf een losgeld voor zijn leven te betalen. De koning dreef de zaak niet tot het uiterste, zoals Hendrik VIII dit had gedaan; hij schonk genade; wellicht had hij degenen die zich veroorloofden zijn macht perken te stellen, alleen vrees willen inboezemen. De burgers van Stokholm betaalden vijftig Hongaarse Florijnen voor hun leraar. Ook Anderson redde zijn leven, maar door uit eigen beurs te betalen. Deze geldboetes hielpen ieder in gedachten houden dat men de koning niet moest tegenspreken. Die losgelden, welke geeist werden om de beide mannen die Zweden het meest wel

²⁷⁰ Messenius. Hij schreef in dichtmaat van zeer slecht allooi: “Es war ein eifriger Katholik, und überdies noch sehr leichtgelaubig” (Schinmeier, blz. 20).

²⁷¹ “In allen Acten dieser Zeit findet sich auch nicht ein Schatten davon” (*Ibid*, blz. 81, Geijer, II, blz. 88).

hadden gedaan van het schavot vrij te kopen, strekken Gustaaf niet tot eer, maar hij schijnt gedacht te hebben dat er krachtige maatregelen nodig waren om zich op de troon te houden, waartoe hij verheven was. Treffen en gevoelig treffen lag in zijn stelsel.

Olaf hervatte later zijn werk als prediker in de cathedraal. Hem weer op de preekstoel te doen verschijnen, was dat niet de erkenning van zijn onschuld? Hij sprak bij die gelegenheid een treffende rede uit, die de gehele schare roerde. Hij begreep de les die Gustaaf hem had gegeven en erkende dat weerstand tegen 's konings heerschappij over de Kerk voortaan nutteloos was. Die tegenstand had bij tijden verstandiger kunnen zijn, doch was altijd oprecht en goed gemeend geweest. Hij kon niet weer beginnen met het Evangelie te prediken noch Zweden hervormen tenzij hij zich onderwierp; hij onderwierp zich. Het Evangelie moest voor alles gaan. De koning verborg zijn bedoeling niet om zowel de Kerk als de Staat te besturen. Hij zei tot zijn onderdanen: “Draagt zorg voor uwe huizen, voor uw akkers, voor uw landerijen, voor uw vrouwen en voor uw kinderen, *maar stelt geen grens aan ons gezag in het burgerlijke of kerkelijke bestuur*”²⁷². Het komt ons van Gods wege, volgens de beginselen van het recht en naar alle natuurlijke wetten toe, als Christen koning u regels en bevelen te geven; zodat u *wanneer u onze straffen en onzen toorn niet ondervinden wilt*, aan onze koninklijke bevelen moet gehoorzamen in alle *tijdelijke gelijk als in godsdienstige zaken*.” Olaf had ondervonden dat *de toorn van de koning als het brullen van een leeuw is*. Hij had zijn schuldige plicht voor de vrijheid van de Kerk verricht. Van toen af boog hij het hoofd en wijdde zich geheel aan zijn bediening; onderwijzen, troosten, versterken, leiden was zijn leven, en hij verwierf zich daardoor een hoog aanzien. Wat Anderson betreft, deze herstelde zich nooit van de slag die hem getroffen had; dit schone genie doofde uit. Hij die zo veel gedaan had om aan de Kerk en de Staat een duurzaam leven te geven daalde langzaam en met droefenis overladen ten grave. Een zonderling schouwspel is 't, wanneer schouwspelers, in de grond allen eerlijke lieden, allen vrienden van het goede; door verschillende hartstochten, door die van de overheersing en die van de vrijheid, worden vervoerd en elkaar de geduchtste slagen toebrengen, in plaats van samen in vrede naar het uitnemend doelwit te spoeden, dat zowel de één als de ander ter harte gaat.

Gustaaf had de overwinning behaald. Niet alleen Olaf had zich te buigen. De slag, die Olaf getroffen had, had de overige Evangelische leraren dermate ontsteld; dat zij het denkbeeld opgaven enig deel aan het Kerkbestuur te hebben en het geheel aan de koning overlieten. Deze paus was voldaan; de bijzonnen waren één voor één verdwenen en de alleen overgebleven zon schitterde in al haar glans.

Op deze wijze alles verbroken hebbende wat hem in de weg dreigde te staan, stelde Gustaaf zich als volstrekt alleenheerser in de Kerk en de Staat aan. Hij verkreeg in 1540 te Oerebro dat de kroon erfelijk werd verklaard, en terwijl hij het kerkelijk bestuur in handen nam, benoemde hij een godsdienstraad onder voorzitterschap van zijn algemene superintendent, die eigenlijk minister van eredienst was. Tot gouverneur van zijn zoon had de koning een Pommers edelman, George Normann, benoemd, die met vrij goed gevolg te Wittenberg had gestudeerd en met aanbevelingen van Luther en Melancton in Zweden was gekomen. “Hij is een man van heilige wandel,” had Luther aan Gustaaf Wasa geschreven; “hij is bescheiden, oprecht, geleerd, volkomen geschikt om onderwijzer van een koningszoon te zijn”²⁷³. Ik beveel hem Uwe Majesteit bijzonder aan.” Intussen wilde Luther meer nog dan de opvoeding van een koninklijke prins. Toen hij de gelegenheid had gehad met een

²⁷² “Uns aber setzet kein Ziel im Regiment und in der Religion” (Geijer, *Gesch. Schwedens* II, bl. 91).

²⁷³ “Dignus omnino pedagogus regii filii.” (Luth. *Epp.*, V, blz. 179). De Wette.

afgezant van de koning, de doctor in de letteren Nicolas, te spreken, schreef hij aan Gustaaf: “Dat het Christus, die Zijn werk door Uwe koninklijke Majesteit begonnen heeft, behage het grotelijks te doen toenemen, zodat *in uw gehele koninkrijk*²⁷⁴, vooral in de hoofdkerken, scholen worden gesticht om jongelieden tot het Evangelisch predikambt te vormen. Dat is de grootste plicht van de koningen, die, terwijl zij zich met het Staatsbestuur bezig houden, de Christelijke vroomheid bevorderen. Daarin heeft Uwe Majesteit de roem van groter te zijn dan al de anderen, o, zeer doorluchte koning, en wij bidden de Heere dat Hij door zijn Geest het hart van Uwe Majesteit leide.” Luther zond met George Normann een jong geleerde, Michiel Agricola, wiens geleerdheid, vernuft en zeden hij roemt. “Ik bid Christus,” zegt hij ten slotte, “dat Christus zelf door deze beide mannen veel vrucht voortbrengende, want Hij roept hen door Uwe Majesteit en wijst hun hun bedieningen aan. Dat de Vader aller barmhartigheid al de plannen en al de werkzaamheden van Uwe koninklijke Majesteit overvloediglijk zegene door zijn Heilige Geest”²⁷⁵. Het schijnt dat Luther vreest Gustaaf het kerkelijk bestuur te veel aan zich te zullen zien trekken. In zijn ogen is het Christus die zijn arbeiders bestuurt, roept en bevestigt.

Gustaaf stelde de bekwaamheden en het karakter van Normann op hoge prijs, hij erkende in hem een edel maar inschikkelijk man, bij wie hij niet de tegenstand ontmoeten zou, die Olaf hem geboden had. De bisschoppen hinderden hem, en omdat hij hen niet durfde onderdrukken, besloot hij hun invloed onschadelijk te maken en plaatste de door de Wittenbergse hervormer aanbevolene boven de gehele geestelijkheid, niet alleen boven de bisschoppen, maar zelfs boven de aartsbisschop. Terwijl hij voor de vorm de episcopale orde in wezen liet, stelde hij een soort van presbyteriaanse orde in. Hij stelde in 1540 in al de provincies bewaarders, godsdienstige raadgevers en *seniors* of oudsten aan, die onder het voorzitterschap van de superintendent de kerkelijke zaken moesten besturen, in al de gemeenten godsdienstige bezoeken doen. In de Kerk kon geen verandering worden gebracht, ja zelfs niet voorgesteld, zonder 's konings uitdrukkelijk verlof. De tegenstand van Olaf en andere leraren tegen zekere overblijfselen van het pausdom was echter niet zonder nut. Gustaaf schafte ze af. Maar deze half episcopale en halfpresbyteriale inrichting kon nooit volledig in werking komen, en later gaven gelukkige omstandigheden de Zweedse Kerk een meer onafhankelijk bestaan. Gustaaf hield niet op de ernstige vervulling van de werkzaamheden van opperste bisschop ter harte te nemen. Hij maakte wetten op het bezoek van de kerkelijke bijeenkomsten, op de inachtneming van de regelen die een behoorlijk gedrag in de kerk voorschrijven, op het tekeergaan van de onzedelijkheid onder de leden en de leraars, op de verbetering van het onderwijs, op de verbreiding van de beschaving en ontwikkeling onder het volk enz. Omdat hij de uitbreiding van het Koninkrijk van God wenste te zien, zond hij zendelingen naar Lapland. In Zweden zelf stelde hij het ingegeven Woord boven alles. “U doet wel,” schreef hij aan één van zijn zonen, “met de geschriften van de ouden te lezen en te zien hoe de wereld toen geregeerd werd; maar stel ze niet boven het Woord van God. Want daarin vindt men een betrouwbaar onderricht, een redelijke zedeleer en leert men de beste wijze van regeren kennen.”

Deze ijver voor het goede belette niet dat hij zich, sterk deed gelden waar hij iets kwaads meende te zien. Hij wist vriendelijk, zacht, verdraagzaam te zijn; maar ook ernstig, ontzagwekkend, snel als de bliksem. Als hij enig verzet opmerkte, trad hij met

²⁷⁴ “Per totum regnum, in ecclesiis praesertim cathedralibus, scholae instituantur” (Luther, *Epp.*, V, blz. 179).

²⁷⁵ “Pecor Christum, ut per hos multum fructum faciat Christus ipse, qui eos per majestatem tuam vocat et ordinat. Benedicat Peter . . . omnibus consiliis et operibus regiae tuae majestatis”. (*Ibid.*)

veerkracht op. “Men acht verkeerd,” zei hij eens, “dat de bisschop van Strengnaes in een stenen huis moet wonen, en het komt mij voor dat een houten huis volstaan kan voor een dienaar van Hem, die vrijwillig arm is geworden.” De bisschop antwoordde onverschrokken: „Dat staat zeker in hetzelfde hoofdstuk van het heilig Evangelie, waar gezegd wordt dat men de koning schatting moet betalen.” Dit antwoord van de bisschop mishaagde de koning, die niet draalde het te tonen. Men vierde op dat ogenblik het huwelijksfeest van de bisschop. Het was zijn trouwdag, er waren vele gasten en er werd een groot feest in het stenen huis gegeven. Zonder aarzelen zendt Gustaaf zijn ambtenaren te midden van de feestvreugde, hij laat hem, zonder zich over de algemene ontsteltenis, te bekommeren, van de bruiloftsdis halen en in een kerker werpen. Een andere geestelijke kreeg zijn betrekking, Gustaafs tijdgenoten hebben te recht hem hardheid kunnen ten laste leggen, en niettemin is zijn gematigdheid, wanneer men ze vergelijkt met de handelingen van Hendrik VIII, Maria Tudor, Frans I, Hendrik II, Karel IX en met die van zijn voorganger Christiern II. “Men noemt mij een hardvochtig monarch,” zei hij, “maar de tijd kan wel eens komen dat men mij betreuren zal”²⁷⁶. Hij bezat inderdaad hoedanigheden die zijn strengheid deden vergeten. De schoonheid van zijn gelaat nam voor hem in, en de welsprekendheid van zijn woord sleepte allen mee die met hem in aanraking kwamen.

Maar er zijn andere overwegingen, die zijn gestrengheid, zonder ze te rechtvaardigen, verklaarbaar maken.

Omdat *het Koninkrijk van Christus niet van deze wereld is*, moet het niet beheerst worden door de koningen van deze wereld en hun Staatssecretarissen. Wanneer men dit beginsel eenmaal heeft erkend, dan zijn er drie opmerkingen te maken: De ontwikkeling van de Christelijke beschaving was in de zestiende eeuw nog niet zo ver gevorderd, dat men de onafhankelijkheid van de beide machten reeds erkende. Het Rooms-Katholicisme was in Zweden nog zo machtig, dat alleen het gezag van een koning als Gustaaf aan het Evangelie en zijn discipelen de vrijheid kan verzekeren, die zij behoefden. En eindelijk, terwijl Gustaaf onrecht deed door, gelijk zovele andere vorsten, de bisschoppelijke macht in de Kerk aan zich te trekken, bediende hij zich daarvan ten minste naar geweten.

De koning had in 1537 afgevaardigden ontvangen van de keurvorst van Saksen, de landgraaf van Hessen en de Protestantse steden, die hem verzocht hadden. met de Evangelische Kerken van Duitsland te verenigen²⁷⁷. Gustaaf had beloofd alles wat in zijn vermogen was ten gunste van haar verbinding te zullen aanwenden. In 1546 verzocht men hem formeel in het Smalkaldisch Verbond te treden; maar hij weigerde dit. De Augsburgse Belijdenis werd bij zijn leven niet aangenomen. Na menigvuldige lotswisselingen werd dit land er toe gebracht zich onder dit vaandel te scharen.

²⁷⁶ Raumer, *Geschichte Europ.* II, 137-141. Geijer. Gerdesius.

²⁷⁷ Gerdesius, *Annales*, III, blz. 326.

ELFDE HOOFDSTUK.
DE ZONEN VAN GOSTAAF WASA. (1560 - 1593).

Gustaaf neemt afscheid van zijn volk. - 's Konings ziekte. - Zijn dood. - Erick, de nieuwe koning van Zweden. - Beraadslagingen over het toneel. - Bestrijdingen - Krankzinnigheid van koning Eric. - Moorden. - Dood van Burrey. - Eric wordt afgezet. - Harde gevangenschap. - Koning Jan begunstigt het Catholicisme. - Het Catholicisme krijgt de bovenhand. - De Jezuïeten dringen zich in. - Zij belijden de Evangelische leer. - Zij willen de koning bekeren. - Broedermoord. - Dood van de gewezen koning Eric. - Overgang van Johannes III tot het Catholicisme. - Zijn dood. - De vergadering te Upsal in 1593. - De Augsburgse belijdenis wordt aangenomen.

Onder Gustaaf Wasa hervormde het Evangelie Zweden slechts onvolkomen. Het zuurdeeg deed het gehele deeg niet rijzen. Verscheidenen van hen, die kennis met de Hervorming maakten, begrepen haar niet, en een aanzienlijk getal Zweden begeerden haar niet. Deze staat van zaken en de verdrietelijkheden welke zijn zonen hem aandedden, veroorzaakten de koning een droevige ouderdom. Daar hij zich in het begin van het jaar 1560 krank gevoelde, riep hij de Rijksdag samen, die de 16^e Juni bijeenkwam. Hij verscheen aldaar de 25^e en zette zich neder met zijn zonen Erik, Johannes, Magnus aan zijn zijden en de jongste, Karel, op zijn knie. Nu nam hij het woord. Hij herinnerde aan de nu veertig jaar geleden voor Zweden verworven vrijheid en schreef ze aan de hulp van God toe. “Wie was ik,” zei hij, “ik, om op te staan tegen een machtig vorst, koning van drie rijken, bondgenoot van de machtige keizer Karel V en de voornaamste vorsten van Duitsland? Gewisselijk heeft God het gedaan. En op dit ogenblik, nu de veertigjarige werkzaamheden en smarten van een bewogen regering mij met grijze haren ten grave doen neigen, kan ik, zoals koning David, zeggen dat God mij uit een hut, van achter de schapen, genomen heeft, om mij ten leidsman van Zijn volk te stellen.” Hier verstikten tranen zijn stem. Hij bedwong zich en vervolgde: “Ik verwachtte, voorzeker, zoveel eer niet, toen ik in de bossen en op de bergen doolde, om mij aan het zwaard van mijn vijanden te onttrekken, die naar mijn bloed dorstten. Maar de genade en de goedertierenheid zijn mij rijkelijk verleend door de openbaring van Gods waarachtig Woord. O, dat wij het toch nimmer mochten verzaken! Ik ducht echter niet mijn misslagen te bekennen. Ik verzoek mijn getrouwe onderdanen mij de zwakheden en de feilen te vergeven, die in mijn regering bevonden zijn: Verscheidenen denken, ik weet het dat ik hardvochtig vorst ben geweest; maar de tijden zijn aanstaande; dat de kinderen van Zweden, zo zij 't konden, mij uit het graf zouden doen verrijzen²⁷⁸ .

“Ik gevoel dat ik nog slechts weinig tijds te leven heb, en daarom wil ik u mijn testament doen voorlezen, want ik heb gegronde redenen om te verlangen dat u het goedkeurt,” Het testament werd voorgelezen, de Rijksdag keurde het goed en zwoer dat het zou worden uitgevoerd. Toen stond Gustaaf op en dankte de Staten dat zij hem tot hoofd van het koninklijke huis hadden gemaakt. Hij droeg de regering over aan zijn zoon Erik, vermaande zijn kinderen tot eendracht, en zijn hand over de vergadering uitstreckende. zegende hij haar en nam also afscheid van zijn volk.

De 14^e Augustus legde Gustaaf zich op het leger, dat hij tot aan zijn dood toe niet verlaten zou. “Ik heb mij te veel met de zorgen van deze wereld bezig gehouden,” zei hij, “met al mijn rijkdom zou ik nu geen middel kunnen kopen dat mijn leven redde.”

²⁷⁸ “Doch staenden Zeiten bevor wo Schwedens Kinder geru Ihn aus der Erde scharren würden, wenn si koennten” (Geijer, *Gesch. Schwedens*, II, blz. 144).

Eén dergenen, die hem omringden, wensende te weten wat hem hinderde, zei volgens een Duitse zegswijze tot hem: “Wat deert u?” Hij antwoordde: “Het hemels Koninkrijk, dat u mij niet kunt geven” Zijn kapellaan, in wie hij geen groot vertrouwen stelde, nodigde hem uit zijn zonden te belijden. Gustaaf, die ze voor God, zelfs voor zijn volk, beleden, maar een afkeer had ze aan een priester te belijden, antwoordde kortaf en met verontwaardiging: “Meent u dat ik u, al mijn zonden zal belijden?” Een weinig tijds daarna sprak hij tot degenen die hem omringden: “Ik schenk vergeving aan mijn vijanden, en al wie ik ongelijk heb aangedaan verzoek ik het mij te vergeven. Ik verzoek het allen.” Hij voegde er bij: “Leeft allen eendrachtig en in vrede.” Gedurende de drie eerste weken sprak hij aldus op een merkwaardige wijze over de tijdelijke en geestelijke aangelegenheden. Gedurende de drie laatste bewaarde hij het stilzwijgen en zag men hem dikwijls zijn handen opheffen, alsof hij biddende was. Hij nam deel aan het lichaam en het bloed van de Zaligmaker, na zijn geloof te hebben beleden. Zijn zoon Johannes, die daarbij tegenwoordig was en hem veel onrust baarde, welke zich later maar al te veel verwezenlijkte, de belijdenis van zijn vader gehoord hebbende, riep uit: “Ik zweer daaraan getrouw te blijven.” De koning beduidde dat men hem papier zou geven en schreef: “Eenmaal beleden om er zich nooit van los te maken, of honderdmaal herhaald om . . .” zijn bevende hand kon de zin niet voltooien. Daarna bleef hij onbeweeglijk liggen. Toen de kapellaan weer met zijn vermaningen begon, zei één van de aanwezigen: “U spreekt tevergeefs, zijne Majesteit hoort niet meer.” De kapellaan, zich nu over de stervende buigende vroeg hem of zijn vertrouwen op Jezus Christus was en verzocht hem om, wanneer hij hem verstond, daarvan een teken te geven. Tot verwondering van allen antwoordde de koning met duidelijke stem: “Ja” en gaf de geest. Het was des morgens te acht uren van de 2^e September 1560²⁷⁹.

Erik, zijn oudste zoon, die de kroon erfde, had zich tot hiertoe weinig waard getoond haar te dragen. Met het grillig humeur van zijn moeder, de prinses van Saxon-Lauenburg²⁸⁰, verenigde hij de heftigheid en snelle uitvoering van zijn vader. Hij was onvoorzichtig, verwaand en ontstak in toorn wanneer Gustaaf hem een vermaning of berisping toevoegde. “Laat om wille van het lijden van de Zoon van God,” schreef Gufstaaf hem eens diep bedroefd, “een einde komen aan deze marteling, waarmee u uw oude vader kwelt”²⁸¹. In zijn spelen was hij zonderling, zelfs wreed. Erik en Johannes, oudste zoon van de tweede gemalin, hielden niet op met samen te twisten, eerst over hun spelen, vervolgens over hun erfdelen, ten slotte over de kroon. Ieder wist dat de jongste van de beide broeders ijverzuchtig was op het eerstgeboorterecht van de ander en meende dat hem het koninkrijk moest toebehoren. Deze twee zonen overstelpten hun vader met smart.

Goede raad had intussen Erik niet ontbroken. Een Gereformeerd Fransman met name Denis Burrey (Beurrens), een ijverig Calvinist, was na Normann zijn gouverneur geweest. Behalve Burrey was ook een andere Fransman, genaamd Charles de Mornay, baron van Varennes, zeer gezien aan zijn hof. Beide Calvinisten drongen bij Erik aan de hand van prinses Elisabeth te vragen, zelfs nog voor zij koningin van Engeland was²⁸². Hertog Johannes begunstigde met al zijn kracht dit plan, dat, wanneer het slaagde, hem de kroon van Zweden kon laten. Er werden deftige gezantschappen afgevaardigd; Johannes, Erik zelf, begaven zich naar Engeland; maar de prinses gaf

²⁷⁹ Geijer, II, blz. 146.

²⁸⁰ Catharina, dochter van Magnus, hertog van Saxon-Lauenburg, overleden in 1535. Erik werd geboren de 13^e December 1633. Geijer, II, blz. 94.

²⁸¹ *Ibid*, blz. 136.

²⁸² Geijer, II, blz. 138.

nooit enige hoop.

Op het ogenblik dat de koning de troon besteeg stelde het volk enige hoop op hem. Er lag in hem de kiem van grote hoedanigheden en zijn verstandelijke aanleg, die niet algemeen was, was door de zorgen van zijn leermeesters ontwikkeld. Hij was bedreven in de kennis van de letteren, van de wiskunde, van de wijsbegeerte en van de vreemde talen²⁸³. Hij was welgemaakt van lichaam, goed ruiter, goed zwemmer, goed danser, goed soldaat. Zijn stemgeluid was zacht en zijn omgang aangenaam. Maar er huisde op de bodem van dit karakter een vreemde, sombere, achterdochtige, woeste inborst, die zich eensklaps kon doen gelden door daden meest geschikt om medelijden en afgrijzen beide te verwekken.

Burrey, die belast was geweest met de prins in de letteren en de wetenschappen te onderrichten, had niet het gebied van de godsdienst voor zijn rekening. Dit behoorde aan de aartsbisschop Laurens Petersen en de door hem aangewezen Lutherse leraren. Erik moest een goed Lutheraan worden, maar de Hervormde Fransman, overtuigd van de waarheid van de beginselen van Calvijn, deelde ze aan zijn leerling mee. Calvijn zelf, ongetwijfeld door tussenkomst van Burrey, stond in briefwisseling met Gustaaf in 1560, tegen het einde van het leven van deze vorst. Vooral de leer van het Avondmaal; werd door de Calvinisten vooropgesteld in Zweden. Burrey, die deze leer meer verstandelijk dan geestelijk schijnt begrepen te hebben, verdedigde haar door sluitredenen. "Al degenen die het vlees van Christus eten en Zijn bloed drinken hebben, het eeuwige leven," zei hij. "Maar de goddelozen hebben het eeuwige leven niet. Daarom eten de goddelozen het vlees van Christus niet"²⁸⁴. De apostel Johannes zegt niets omtrent het lichamelijk eten, maar spreekt alleen over het geestelijk gebruik. Daarom kent hij geen ander eten dan dat door het geloof geschiedt. Christus geeft Zijn lichaam en Zijn bloed alleen aan degenen die Zijn dood verkondigen. Maar de goddelozen verkondigen die niet. Daarom geeft Hij het hun niet." De Fransman betoogde zijn leerstellingen in een Latijns geschrift dat hij uitgaf. Ongetwijfeld had hij het recht dit te doen, maar niet om, zoals hij dit deed, de aartsbisschop, broeder van Olaf en ijverig verdediger van Luther, aan te vallen en zowel in zijn gesprekken als in zijn geschriften te heweren dat deze pausgezind was. De ware Gereformeerden, Zwingli en Calvijn allereerst, hebben over het algemeen veel waardering voor Luther en zijn leerlingen betoond, in wie zij broeders in het geloof erkenden; doch de sectengeest begon destijds ongelukkig de Christelijke geest te vervangen.

De invloed van de Franse Hervormden deed zich echter in andere opzichten gevoelen, en wel op heilzame wijze. Kort na zijn komst tot de troon schafte Erik de feestdagen af, die aan een bijgelovige eredienst waren vastgeknoopt, en de Rooms-Katholieke plechtigheden die in de eredienst waren aangehouden; hij ging verder; hij deed overal bekend maken dat zijn koninkrijk een vrije Staat was, openstaande voor alle vervolgde Protestanten, en men zag er vele Hervormden, vooral Franse, te Stockholm aankomen, daar door de koning met welwillendheid ontvangen en zelfs de bijzondere voorwerpen van zijn gunst worden. Dit verwekte jaloersheid en zelfs achterdocht. Men vroeg zich af of de koning niet een crypto-Calvinist was. Toen er in Zweden gebrek aan wijn was ten gevolge van de hinderpalen die Denemarken aan zijn handel in de weg stelde, deed men zich de vraag of het niet geoorloofd zou zijn bij het heilig Avondmaal een andere drank te gebruiken; de Fransman Burrey was van dit gevoelen en dit vermeerderde de grieven van de echte Luthersen. Inzonderheid verklaarde de

²⁸³ "Praeter insignem artium liberalium et praesertim matheseos, ac linguarum exoticarum cognitionem" (Messenius, *Scondia*, VI Geijer, II, blz. 149).

²⁸⁴ "Omnes ii qui manducant Christi carnem et bibunt ejus sanguinem vivent in aeternum" (Baazius, *Inventarium ecclesiae Suco-Gothorum*, lib. III, cap. III, fol. 295).

aartsbisschop zich sterk en met recht tegen dit dwaze voorstel en gaf ten deze een Latijns geschrift uit²⁸⁵.

Deze strijd veroorzaakte veel beweging in Zweden; ernstiger beroeringen maakten daaraan een einde. Omdat hertog Johannes, jongere broeder van Erik, aanspraken had doen gelden die deze niet wilde erkennen, zelfs de gezanten van de koning had laten vatten en de bewoners van Finland uitgenodigd aan hem de eed van trouw te zweren en hem te verdedigen, werd hij gevangen genomen (12 Aug. 1563)²⁸⁶. Later verspreidde zich het gerucht van een samenzwering van de familie van de Stures, die vóór Gustaaf als bewindvoerders de koninklijke macht hadden uitgeoefend. Zij wilden, zei men, het huis van Wasa omverwerpen en het koningschap erfelijk maken in hun eigen geslacht. Daar Erik op straat een dienaar Van Svante Sture had ontmoet met een geweer in de hand, werd deze ongelukkige in het begin van Januari 1567 ter dood veroordeeld en verscheidene Stures en vrienden van hen in de gevangenis geworpen. Hier namen de zware rampen van de vorst een aanvang. *Infelicissimus annus Erici regis*, zegt hij in zijn dagboek over dit jaar sprekende. De 24^e Mei hadden Svante Sture en een ander van de gevangenen de koning vergiffenis gevraagd, en de belofte gekregen weldra te zullen worden vrijgelaten. Toen de koning 's avonds een wandeling deed met Caroli, ordinarius (of bisschop) van Calmar, ontmoette hem iemand die hem meedeelde dat zijn broeder, hertog Johannes, was ontsnapt en de banier van de opstand had ontrold. Diep bewogen keert Erik naar zijn kasteel terug; zijn geest raakt verward; hij verbeeldt zich dat ieder tegen hem samenspanst; hij ziet zich alrede van de troon gestoten; buiten zichzelf, treedt hij, met een dolk in hand, in de kamer waar Nils Sture gevangen zit²⁸⁷ en werpt zich op de ongelukkige, doorsteekt hem de arm; één van zijn garden maakt hem af. Op dit ogenblik wordt de gevangenis van de vader van Nils Sture geopend. Getroffen door dit gezicht, valt de koning hem te voet en roept uit: “Vergeef mij om Gods wil, het kwaad dat ik bedreven heb!” De grijsaard, die niet weet wat dit betekent, antwoordt: “Als mijn zoon iets overkomt bent u er mij voor God verantwoordelijk voor.” “Ha!” roept de koning, wiens gedachten meer en meer in verwarring geraken, “u zult mij nooit vergeven en daarom moet u hetzelfde wedervaren.” Nu neemt hij ijlings de vlucht alsof het kasteel vol moordenaars is en of ieder met ketenen beladen gevangene de degen tegen hem opheft. Hij slaat de weg naar Floetsund in, omringd van enige garden, en een weinig later keert één van deze terug met het bevel om al de gevangenen in het kasteel ter dood te brengen, “uitgezonderd Sten.” Twee droegen deze voornaam; ter oorzaak van de onzekerheid wie bedoeld was ontkwamen nu beiden; maar de anderen werden omgebracht. Weldra wordt de rampzalige Erik door vrees overmand bij de gedachte aan zijn misdaad. Hij waant zich vervolgd te zien door de schaduw van Nils Sture die hij heeft omgebracht. Vol angst en wroeging, ijlt hij het bos in. Burrey, die het kasteel heeft verlaten op het ogenblik toen het bevel kwam om de gevangenen om het leven te brengen, is ogenblikkelijk het spoor van de vorst gevolgd, die hij weer tot zichzelf wenste te brengen en van wie hij de herroeping van dit wrede bevel wenste te verkrijgen. Hij treft hem middenin het bos aan, maar de woedende man verbeeldt zich dat zijn oude onderwijzer deel heeft genomen aan de samenzwering van degenen wier leven hij redden wil en aan de hevigste waanzin ter prooi, geeft hij aan één van zijn soldaten een sein, en de Fransman die hij zo lief heeft gehad, wie hij zo veel

²⁸⁵ Baazius, *Inventarium*, boek III, hoofdst. IV, blz. 302, O. Celsius, *Hist d'Eric*, II, blz. 29.

²⁸⁶ Geijer, *Gesch. Schwedens*, II, blz. 163.

²⁸⁷ “Er stürzte mit gezücktem Dolch in der Hand, in das Gefaengniszimmer Nils Stures” (Geijer, *Gesch. Schwedens*, II, blz. 182).

verschuldigd is, valt voorhem neer op verscheidene plaatsen doorstoken²⁸⁸. Nu verwijdt zich de ongelukkige van de mannen van zijn lijfwacht die hem nog vergezelden en nam geheel. alleen de vlucht. Hij werpt zijn koninklijke kleding verre van zich, doolt, rond in de bossen en op de velden, in de eenzaamste streken met somber gelaat rollende ogen en woeste blik. Niemand weet waar hij zich bevindt. Zoals de koning van Babylon, gaat hij her en derwaarts buiten het gezicht van de mensen, zijn verblijfplaats is onder de dieren van het veld en zijn lichaam wordt bevochtigd door de dauw van de hemel. De derden dag na de moord vertoont hij zich eindelijk als boer verkleed in een dorp van het district Odensala en weldra snellen verscheidene van zijn dienaren toe die hem zochten. “Nee, nee”, zegt hij, terwijl hij de eerbewijzen ontvangt van degenen die hem eerbiedig begroeten, “ik ben geen koning”²⁸⁹. Hij vervolgde: “Nils Store is bewindvoerder van het koninkrijk. Nils Sture was degene die hij vermoord had. Tevergeefs trachtte men hem tot bedaren te brengen. Evenals Nero, roept hij uit: “Ik heb mijn leermeester gedood.” Hij wil niet eten of drinken; alle smekingen zijn tevergeefs. Ten slotte slaagt Katharina Maensdochter, voor wie hij veel genegenheid gekoesterd had en die hij weldra tot zijn gezellin maakte, er in hem daartoe te bewegen. Hij werd toen kalmer en stond toe dat men hem naar Upsala geleidde; de 3^e Juni bracht men hem te Stokholm terug. Hij trad de stad binnen, diep bewogen, door wroeging verscheurd, met ten hemel geheven ogen en handen. Hij bracht enige tijd door zonder geheel tot bezinning te komen.

Er werden onderhandelingen tussen hertog Johannes en de ongelukkige koning aangeknoopt. De eerste verzocht een onderhoud met zijn broeder; het had de 9^e October te Wantholm plaats, of volgens anderen te Knappforsen, in Wermeland²⁹⁰, onder een eik, die men nog de koningseik noemt. Een tweede onderhoud had kort daarna te Swarhjo plaats. Erik, die voortdurend vervolgd werd door de gedachte dat de moorden waartoe hij bevel had gegeven hem van de kroon hadden beroofd, viel zijn broeder te voet en begroette hem als koning. Sedert beschouwde hij zich als van zijn broeder afhankelijk en sprak nu eens als koning, dan weer als gevangene. Hij verscheen voor de Staten, als hooggerechtshof vergaderd, in het begin van 1569. Erik verdedigde zichzelf en wel met geestdrift, niemand sparende, allermint de adel. Johannes viel hem in de rede, zeggende dat hij buiten zijn zinnen was; doch zijn broeder antwoordde hem: “Eens ben ik buiten mijne zinnen geweest, namelijk toen ik u uit de kerker heb laten gaan.” Hij werd als van zijn rede beroofd van de kroon vervallen verklaard, en tot levenslange, maar koninklijke, gevangenschap veroordeeld.

Hertog Johannes had het toppunt van zijn wensen bereikt. Hij bevljgtigde zich de harten te winnen, opdat het niemand in de gedachte kwam er op te wijzen, dat hij de troon overweldigd had. Hij was vriendelijk gezind, Voorkomend jegens de groten, de geestelijken en het volk; en de gunst die hij genoot scheen van dag tot dag toe te nemen. “Gewis,” zei men, “wil hij het testament van zijn vader naar eis ten uitvoer brengen”²⁹¹. Maar die vreugde en die gunst duurden niet lang. Men bespeurde weldra dat hij de vrije loop liet aan zijn haat tegen Erik, dien hij zijn “dodelijkste vijand” noemde. Hij spaarde zijn leven op verzoek van de koningin, weduwe van de overleden koning, doch stelde hem bloot aan al de verschrikkelikheden van de hardste gevangenschap. De ongelukkige vorst had lichamelijk de kwade bejegeningen te verduren van zijn bewakers en van personen die hij gedurende zijn regering tot ontevredenheid had gestemd. Een man, die nog krankzinniger en wreedaardiger was

²⁸⁸ “Dionysius Beurres wurde auf Befehl des Wahnsinnigen niedergestochen” (*Ibid*, blz. 184).

²⁸⁹ “Er rief dass er nicht Koenig waere” (*Ibid*).

²⁹⁰ Geijer, II, blz. 193.

²⁹¹ Schinmeier, *Die 3 Ref. in Schw.*, blz. 157.

dan hij, Olaf Gustavsson, had op zekere dag in de gevangenis met zijn oude koning een geweldige twist en verliet hem slechts om hem badende in zijn bloed achter te laten. “God weet,” schreef Erik aan zijn broeder Johannes, de 1^e Maart 1569, “welke onmenselijke kwellingen men mij doet ondergaan, honger en koude, onreinheid en duisternis, slagen en verwondingen. Bevrijd mij van deze ellende door mij te verbannen. De wereld is toch groot genoeg dat de haat tussen broeders kan verzacht worden door de afstand van plaatsen en landen”²⁹². Maar niets vertederde zijn vijand, zijn broeder. In het begin stond hij hen nog toe zijn vrouw en kinderen te zien, hetgeen een grote blijdschap voor de ongelukkige was; later werd hem die troost geweigerd. Men gaf hem papier noch inkt en in de lange uren van zijn gevangenschap schreef hij met water, dat hij door middel van houtskool zwart had gemaakt, op de witte rand van de boeken die men hem veroorloofde te gebruiken. Hij schreef er inzonderheid een welsprekende verdediging van zijn zaak op.

Nog andere zaken deden Johannes III in de vroeg rijpe volksgunst dalen. Met het leven van Burrey en de gevangenschap van Erik eindigde in Zweden het Calvinistisch tijdperk, met de troonsbestijging van de nieuwe koning begon het papistische. Zweden leverde toen een voorbeeld van de wijze waarop Rome het overlegt om een volk terug te brengen aan zijn voeten, waarvan het zich heeft afgewend. Johannes hield van de pracht van de Roomse eredienst en zijn gemalin, een Poolse prinses, was beslist en ijverig Rooms zonder juist dat dweepzieke, starre, bijgelovige ultramontanisme te zijn toegedaan, dat zelfs geen godsdienst is, geloofde zij vast dat buiten haar Kerk geen zaligheid was. Maar haar geloof was oprecht, zij wilde niet dat men geweld gebruikte om bekeringen te bewerkstelligen, en toch was zij overtuigd dat het beste van alle werken bestond in het zoveel mogelijk uitbreiden van het pauselijk gebied. Zij had tot biechtvader een Jezuïet, Johannes Herbest geheten, en zo toog men Jezuïetisch aan het werk van de duisternis, waarvan deze man één van de voornaamste handlangers was. De koning begon met zich te laten diets maken dat een gematigd Katholicisme, een middelschakel tussen de paus en het Lutheranisme, de beste godsdienst zou zijn. Ingevolge daarvan vaardigde hij in 1571 een Kerkelijke verordening uit, inhoudende dat naardien Anschar in de negende eeuw het ware Christendom in 't koninkrijk had ingevoerd, men zich daaraan ook moest houden en prediken dat de goede werken evenzeer als het geloof de zaligheid aanbrengen. Tevens werden de duivelbanning in de doop, de waskaarsen op het altaar, het teken van het kruis, de opheffing van de hostie en de veelheid van de altaren weer ingevoerd. De aartsbisschop Laurens Petersen verhief zich niet tegen dit bevel, hetzij uit zwakheid van ouderdom en karakter, hetzij uit vrees voor het Calvinisme, hetzij uit vrees voor de koning. Zijn broeder Olaf zou waakzamer en standvastiger zijn geweest. Weldra ging men nog verder. Op aansporing van de kardinaal Rosius, haalde de koningin de koning over de priesterlijke waardigheid en de viering van de mis te herstellen²⁹³. Toen de aartsbisschop in 1573 stierf, gaf Johannes III hem Lorenz Gothus tot opvolger, een man die, altijd tot toegeven bereid, een uitnemend werktuig moest zijn ter uitvoering van Romes plannen. De koning liet zeventien artikelen opstellen, waarbij de voorbedding van de heiligen, de gebeden voor de doden, de herstelling van de kloosters en al de oude gebruiken en plechtigheden weer werden ingevoerd. De aartsbisschop ondertekende ze, en toen deze toestemming verkregen was, werd de feitelijke invoering met grote luister gevierd; men zag de mijter en de bisschopsstaf, de onder de naam van *pluvial* bekende grote kap en de heilige olie waarmee men de

²⁹² “Nam mundus est satis amplus ut odia inter fratres distantia locorum et regionum bene possint sedari” (*Ericus ad Johannem*). Geijer, II, blz. 194.

²⁹³ “Sacerdotium et sacrificium” (St. Hosii *Opera*, II, blz. 338).

kerkvoogd zalft weer opdagen. Sedert kreeg het Katholicisme de overhand. Johannes deed zijn zoon Sigismund in het strengste Romanisme opvoeden, in de hoop hem aldus de weg tot de Poolse troon te banen, die kardinaal Hosius hem had toegezegd. Twee Jezuïeten, Florentius Feyt en Laurens Nicolaï, uitgezonden door het befaamd gezelschap waarmee de koning in verbintenis stond, kwamen in 1576 te Stockholm aan en gaven zich daar voor Lutherse leraren uit. Zij drongen zich, zei één van hen, zacht en behendig bij de Duitsers in, die gemakkelijker te naderen waren dan de Zweden²⁹⁴. Zij bezochten de leraars en onderhielden hen over allerhande zaken, geschikt om hen voor zich te winnen. Zij spraken tot hen in vloeiend en zuiver Latijn, zodat deze goede Zweedsche leraren, ongeletterde mannen, hen bewonderden en hun hun hulp toezeiden²⁹⁵. Door Feyt in een onlangs te Stockholm door de koning gestichte school, door Nicolaï zelfs aan de hogeschool van Upsala, werden de netten al wijder uitgezet, en door hun voordrachten, hun preken, hun disputen, hun gesprekken gelukte het hun om nu dezen dan genen tot het verlaten geloof terug te voeren en op deze wijze tal van zielen te verleiden²⁹⁶.

De kardinaal gaf hun voorschriften en aanwijzingen. “Laat hen vermijden enigerlei aanstoot te geven,” schreef hij aan de Jezuïetische biechtvader van de koningin; “laat hen liet geloof hemelhoog verheffen; laat hen verklaren dat de werken zonder het geloof te enenmale nutteloos zijn; laat hen Christus prediken als de enige Middelaar en Zijn offerande aan het kruis als het enige offer van het behoud”²⁹⁷. Het eigenlijke doel was de Zweden tot de schoot van Rome terug te brengen door hen te doen geloven dat men hun niets anders dan de leer van het Evangelie predikte. Wanneer men zo ver gevorderd was, zou men wel enig middel vinden om naast het geloof de verdienstelijkheid van de werken te stellen, naast de Middelaar Christus de maagd Maria, naast het offer van Golgotha, het offer van de mis. De koning gaf alle leraren last de voordrachten van de Jezuïeten, gewaande Lutheranen, bij te wonen. Deze haalden wel de geschriften van de Hervormers aan, doch weerlegden ze tegelijk en trachtten aan te tonen dat zij met zichzelf in tegenspraak waren. De koning woonde somtijds deze openbare disputen bij en nam er zelfs deel aan. Hij sprak tegen de paus en gaf aldus aan de vreemde godgeleerden de gelegenheid het Roomse hof op bekwame wijze te verdedigen. De eerwaarde paters waren overigens niet zeer moeilijk. Zij wonnen een secretaris van de koning, Johannes Henrikson, die met een vrouw leefde, wier echtgenoot hij had omgebracht. Pater Laurens schonk aan deze twee ongelukkige lieden terstond absolutie, en vervolgens vergunning om te huwen. Deze bekeerling stierf, na aan nog andere misdaden te hebben deelgenomen, aan het overmatig gebruik van wijn. Weldra kwamen, andere Roomse priesters in Zweden aan en werden in verschillende kerken aangesteld. Op aansporing van deze pauselijke zendelingen werden vele jonge Zweden naar de vreemde gezonden, naar Rome, naar Fulda, naar Olmutz, om op kosten van de Staat in Jezuïetenscholen te worden opgeleid. Verscheidene Rooms-Katholieke boeken werden vertaald, in het bijzonder de Catechismus van de Jezuïet Canisius en men verspreidde ze overvloedig onder het volk²⁹⁸. Kardinaal Hosius hield niet op met aan de koningin te schrijven zich door niets te laten ontmoedigen en niet te vertragen in hare pogingen om 's konings

²⁹⁴ “Insinuat se Pater in amicitiam Germanorum; hi enim faciles sunt” (Feyt, *De statu religionis in regno*). Geijer, II, blz. 221.

²⁹⁵ “Promptitudinem latini sermonis et elegantiam mirantur, operam omnem promittunt” (*Ibid*).

²⁹⁶ “Insinuat se in familiaritatem aliquorum, nunc hunc, nunc illum, dante Deo, ad fidem occulte reducit.” (*Ibid*).

²⁹⁷ Geijer, II, blz. 217

²⁹⁸ Geijer, *Gesch. Schwedens*, blz. 220, 225 en 273. Messenius *Scondia*, Baazius, etc.

bekering te bewerken²⁹⁹. Tegelijkertijd schreef hij aan de koning om hem ernstig te vermanen een waar Katholiek te worden. “Indien er in Uwer Majesteits gemoed nog enigerlei bezwaar bestaat,” schreef hij, “is er niets ter wereld wat ik meer verlang dan. het U met Gods hulp te ontnemen”³⁰⁰.

De koningin en haar omgeving haalden de koning eindelijk over om bij de paus een stap te doen. Graaf Pontus de la Gardie vertrok naar Rome, met opdracht om uit naam van Johannes III de paus te verzoeken over de gehele wereld gebeden te verordenen voor de herstelling van de Roomse godsdienst in het Noorden, hem zijn eigen en de terugkeer van de zijnen in de Roomse Kerk voor te stellen, evenwel op voorwaarde dat de kerkelijke goederen, die zich in handen van de koning en de edelen bevonden, hun verbleven, dat de koning als hoofd van de Zweedse Kerk erkend werd, dat de mis ten dele in het Zweeds kon gedaan worden, dat de kelk door de leken kon ontvangen worden, dat de priesters het huwelijk veroorloofd zou zijn, ofschoon zij tot het ongehuwde leven moesten worden vermaand. Het Roomse hof hield, zonder deze voorwaarden aan te nemen, de onderhandelingen gaande, in de hoop van later, meer te verkrijgen³⁰¹. Om de paus een blijk van zijn ijver te geven, liet hij in 1576 onder de leiding van de Jezuieten een nieuwe, bijna geheel Roomse liturgie opstellen en drukken, en in 1577 begon hij degenen die haar weigerden aan te nemen te vervolgen. Kardinaal Hosius dankte toen God voor de bekering van deze vorst (October 1577).

Deze zelfde vorst, die toen het hoofd onder de hand van de paus boog, kenmerkte dit jaar 1577 door een van die misdaden die een ontaard hart, een mens zonder gevoel verraden. Zijn ongelukkige broeder, ofschoon tot de meest volslagen machteloosheid en de diepste ellende gebracht, verontrustte hem. Er hadden enige bewegingen te zijnen gunste plaats gehad. Mornay was beschuldigd de herstelling van Erik te beogen en de 21^e Augustus 1574 ter dood gebracht. Men had in het openbaar gezegd dat het beter was dat een enkele (Erik) leed dan dat zo velen om zijnentwil omkwamen. De 14^e Januari 1577 schreef de koning aan Andersen van Bjurum, commandant te Oerbyhus, werwaarts de oude koning onlangs was overgebracht. Zie hier het bevelschrift door een broeder uitgevaardigd voor de dood van een broeder; nergens elders vindt men dergelijk document in de geschiedenis. Het schijnt dat Johannes (en daartoe had hij redenen) zich de vlugheid en de kracht van zijn broeders herinnerde, die echter door de gevangenschap wel verminderd moesten zijn: “Indien er gevaar van enigerlei aard bestaat, moet u koning Erik een opium of kwikdrank ingeven zo sterk dat hij nog slechts enige uren leven kan. Indien hij hem volstrekt niet wil innemen, moet u hem op zijn zetel vastbinden en hem de aderen van voeten en handen openen totdat hij sterft. Indien hij zich te weer stelt en men hem niet binden kan, moet u hem met geweld op zijn bed werpen en hem onder zware kussens of matrassen verstikken”³⁰². Nochtans verrichtte Johannes III tegelijkertijd een daad van barmhertigheid; hij beval dat men de Calvinist Erik, alvorens hem te doen sterven, een priester zou zenden. en dat hij van deze het sacrament. moest ontvangen. Welk een tedere bezorgdheid voor zijn zaligheid!

De secretaris Henrikson, dezelfde die de echtgenoot van de vrouw had gedood met wie hij leefde, kwam tot dat einde op het kasteel van Oerbyhus, vergezeld van een kappellaan en de chirurgijnmajoor Philippes Kern. Deze had de gift drank toe bereid en

²⁹⁹ Zie de brieven in het werk van Baazius, boek III, hoofdst. X, blz. 334, 346, 351, 358, 365.

³⁰⁰ “Ego nihil magis in votis habuerim quam ut si quis adhuc in V. M. animo scrupulus resideret, eum, D.J. eximere possem.”

³⁰¹ Geijer, II, blz. 224.

³⁰² “Mit gewalt auf sein Bett legen un dihn mit Polstern oder grossen Kissen ersticken” (Brief van 19 Januari 1577). Geijer, II, blz. 196, 199.

de drie mannen namen die met zich mee. Op Zondag 22 Februari meldde zich de priester aan om zijn werk te doen. Men liet de 23^e en de 24^e voorbijgaan. De 25^e diende men de ongelukkige vorst in een drank het vergift toe; hij dronk zonder iets te vermoeden en stierf 's-nachts te twee uren van de 26 Februari, in de leeftijd van vier en veertig jaar³⁰³. Gewis had de onttroonde koning een misdaad begaan, toen hij op het gezicht van Sture, die hij dacht dat hem de kroon ontroven zou, deze met een dolk doorstoken had. Maar bij het zien van deze koelbloedige vergiftiging, die in een bevelschrift zo tot in bijzonderheden was bepaald en zo lafhartig werd volvoerd, voelt men die ijzing van afschuw, welke alleen door grote snoodheden wordt te weeg gebracht. Johannes schreef aan hertog Karel dat hun broeder gestorven was, na een kortstondige ziekte waarvan men hem, de koning, te laat bericht had gegeven. Karel begreep wat dit zeggen wilde en betuigde zijn smart over de onwaardige wijze waarop Erik was begraven geworden. "Hij was toch," schreef hij, "koning van Zweden, gezalfd en gekroond, en tot welk kwaad hij ook vervallen is en hetwelk God hem vergeve; heeft hij nochtans gedurende zijn regering vele goede dingen verricht, een grootmoedig man waardig"³⁰⁴. Op verschillende plaatsen werd door uitgeweken Zweden zijn droevig einde betreurd en zelfs aan Frankrijk verzocht het te wreken door zijn erfgenaam op de troon te plaatsen³⁰⁵.

Toen Erik gestorven was, zette de broedermoordende koning zijn weg naar het pausdom voort. De bekwame Jezuiet Antonius Possevin, die zich als afgezant van de keizer voordeed, maar in het wezen van de zaak een afgevaardigde van de paus was, kwam in Zweden om de koning en het rijk over te halen zich vrij uit aan Rome te onderwerpen³⁰⁶. De koning had een samenkomst met hem in het klooster van Wadstena en werd heimelijk doch formeel door deze eerwaarde pater in de gemeenschap van de Roomse Kerk opgenomen. Terwijl hij hem zijn zonden kwijtschold legde de Jezuiet hem toch de boetedoening op van elke woensdag te vasten omdat hij op die dag van de week zijn broeder had laten vergeven³⁰⁷. Tegelijkertijd liet zich de invloed van deze afgezant overal in de Kerk waarnemen. Er werd bevolen uit de Psalmen alle uitdrukkingen tegen de paus weg te nemen, Luthers Catechismus uit de scholen te weren, en zich aan de canonieke wetten van Rome te onderwerpen, waarvan een uittreksel in druk werd gegeven. Martijn Olaf, bisschop van Linköping, die de paus Antichrist had genoemd, moest in het openbaar in zijn kathedraal voor het altaar verschijnen, waar hij van zijn bisschoppelijke versierselen werd ontdaan. Zijn gemeente werd gegeven aan Caroli, ordinarius van Calmar, voormalig hoveling van Erik, een vals man, die de koning tot het vermoorden van Sture had aangezet. Tezelfdertijd kwamen de Jezuiten in het koninkrijk, onder verschillende namen en in verscheidene klederdrachten, en omdat zij oordeelden dat de tijd van sparing en oogluiking thans voorbij was, predikten zij met kracht tegen de Evangelische leer, die zij ketters noemden, zodat men onder het volk begon te zeggen dat deze lieden niets konden dan kwaadspreken en blaffen. Alleen de landstreek die aan het bestuur van hertog Karel was toevertrouwd bleef tegen deze Roomse inval beschut³⁰⁸.

³⁰³ "Toxicum ignarus in pisonum, ut fertur, juscule praeбитum absorpsit, indeque miseram afflavit animam" (Messenius, *Scondia*, VII, blz. 48).

³⁰⁴ Geijer, II, blz. 204.

³⁰⁵ Remontrances des relégués du royaume de Suède au roi Henri III, pour avoir justice de l'assassinat commis en la personne d'Eric, roi de Suède. *Bibl. royale, Msc.).

³⁰⁶ Zijn leven is beschreven door Dorigni en in 1712 te Parijs uitgegeven (*Vie de père Ant. Possevin, etc.*).

³⁰⁷ Messenius, *Scondia*, VII, blz. 41, XV, blz. 157, III, blz. 60.

³⁰⁸ Geijer, *Gesch. Schwedens*, II, blz. 224.

Eensklaps stond de stroom stil en scheen naar zijn oorsprong terug te lopen. Johannes III had de hertogdommen Bari en Rossano, in het koninkrijk Napels, waarop hij meende dat zijn gemalin, als dochter van Bona Sforza, rechten bezat, voor zich begeerd; maar de paus had tegen zijn belangen in gehandeld en eveneens Zweden opgeofferd in een tractaat dat door zijn tussenkomst tusseen Rusland en Polen gesloten was. Tegelijkertijd hadden de vrijheidsbegrippen, die de Protestanten verspreid hadden, vooral tegenover de overheersing van de priesters, zodanig wortel geslagen in de harten, dat de handelingen, listen en onbeschaamdheden van de Jezuïeten de burgers tot opstand brachten en overal in het koninkrijk een geest van weerstand tegen de overweldigingen van het pausdom verwekten. Ten slotte stierf in 1583 koningin Catharina, die de ziel van de papistische terugwerking was geweest, en toen de koning hertrouwd was verklaarde zijn tweede gemalin Gunila zich ronduit tegen Rome³⁰⁹.

Van nu af volgde op de vloed, die, altijd wassende, de Roomse gebruiken en leerstellingen in Zweden had gebracht, de eb, die, steeds dalende, allengs alles wegvoerde wat de rijzende zee op dit Noordse rijk had geworpen. De leraar van Stockholm, die Rooms-Katholiek was geworden, werd afgezet; de Jezuïeten werden uit het koninkrijk verdreven, en de plaatsen die zij aan de school te Stockholm vervulden, werden aan hun tegenstanders gegeven. De openbare mening verklaarde zich met veerkracht tegen de aanhangers van de paus, en zelfs begon de koning, van het ene kwaad in het andere vallende, hen te vervolgen, hoewel hij nog zijn liturgie handhaafde. Hij stierf in 1592, en zijn zoon Sigismund, een ijverig pausgezinde, die sedert 1587 koning van Polen was, zich naar Zweden begeven hebbende, begon er het Protestantisme te onderdrukken. Zijn oom, hertog Karel van Sudermanië, een verstandig, ondernemend man, die niet alleen tegen het pausdom gekant was, maar zelfs naar de Hervormde zijde overhelde, plaatste zich aan het hoofd van de Protestantse partij. Sigismund moest Zweden verlaten en Karel werd terstond bestuurder van het rijk en vervolgens koning³¹⁰.

Karel riep te Upsala een algemen vergadering samen, om de toestand van de Kerk te regelen. De 15^e Februari 1593 bevond hij zelf zich aldaar met zijn Raad, vier bisschoppen, meer dan driehonderd leraren, afgevaardigden van al de delen van het rijk, vele edelen, burgers en boeren. Een jong theologisch hoogleraar van Upsala, Nicolaas Bothniensis, had zich onderscheiden door zijn weerstand tegen de Roomse instellingen en was zelfs in de gevangenis geworpen; en hulde aan zijn getrouwheid willende brengen, benoemde de vergadering hem tot haar voorzitter. De vergadering verklaarde eenparig, dat de Heilige Schrift door haarzelf verklaard de enige grondslag en de enige bron van de Evangelische leer was. Daarna werden al de artikelen van de Augsburgsche Geloofsbelijdenis gelezen, en Pieter Jona, die onlangs tot bisschop van Strengnaes was benoemd, stond op en zei: “Betuigen wij allen onze aanhankelijkheid aan deze leer en wilt u haar getrouw blijven, zelfs wanneer het God behaagt dat u daarom lijden moet?” Allen antwoordden: “Wij zijn bereid voor haar alles ten offer te brengen wat wij in de wereld hebben, onze goederen en ons leven.” Toen hernam Pieter Jona: “Nu is Zweden een enig man geworden en wij allen hebben één en dezelfde God”³¹¹.

Al de veranderingen, die onder de regering van Johannes III in de leer en de kerkelijke gebruiken waren gemaakt, werden afgeschaft. Het onderwijs van de Evangelische leer werd allerwege weer hersteld. De vergadering te Upsala verrichtte

³⁰⁹ Geijer, *Gesch. Schwedens*, II, blz. 241.

³¹⁰ Geijer, *Gesch. Schwedens*, blz. 226, 272 en 338.

³¹¹ Nicolai Bothniensis relation om Upsale concilio. (Geijer, II, blz. 272).

een daad welker uitwerkselen zich ver, tot buiten Zweden, lieten waarnemen; dat zag men later, toen door de regering van Gustaaf Adolf de Hervorming in Europa bevestigd werd.

DE TIENDE BOEK.

Hongarije, Polen, Bohemen en de Nederlanden.

EERSTE HOOFDSTUK.

DE EERSTE HERVORMERS EN DE EERSTE VERVOLGINGEN IN HONGARIJE (1518 - 1526).

De eerste lichtstralen. - Lodewijk II. - Maria van Hongarije. - De Hervorming begint. - De eerste predikers. - Zij willen Luther ontmoeten. - Bedreigingen met vervolgingen. - Onverdraagzaamheid der Rooms Catholieke geestelijkheid. - Lodewijk II en Frederik de Wijze. - Aanmerkelijke vorderingen. - Streng verordening tegen de Hervorming. - Men begint met de boeken te verbranden. - Gryneus gedrongen om te vluchten. - Nieuwe pogingen. - Een terechtstelling te Budo. - Een andere storm.

Weinig landen hadden de Hervorming zo nodig als Hongarije. Toen het in het jaar 1000 onder zijn koning Stefanus het heidendom vaarwel zeide, hechtte het zich aan Rome en Rome deed Hongarije een dubbel kwaad. Rome zond er overvloedig monniken, priesters, prelaten, primaten en legaten heen, die Hongarije niet verder dan de uiterlijke belijdenis van het Christendom brachten — dit was het eerste kwaad; en die de verschillende stammen van die streken onderdrukten — dit was het tweede. Nu stond, een weinig meer dan een halve eeuw later, het volk, te Albe Royale verzameld, tegen de geestelijkheid op. De Hongaren werden overwonnen, verscheidenen werden ter dood gebracht, en de paus, prat op deze overwinning, schreef aan de koning van nu voortaan te bedenken, dat de paus van Rome zijn suzerijn (leenheer) was. Kort vóór de Hervorming, in 1512, deed de geest van onafhankelijkheid van de Hongaren hen opnieuw opstaan, maar zij waren toen nog van ware Christelijke beginselen ontbloot; deze beweging bedekte hun land, door het bloed van zestig duizend van de hunnen overstroomd, alleen met puinhopen, en deze heldhaftige natie werd opnieuw in slavernij gedompeld. Het licht en de macht van 't Evangelie waren nodig om haar te vernieuwen en haar de kracht te verlenen om haar beide vijanden, de grote Turk en de paus te weerstaan.

Al waren de volken van Hongarije verstoken van het ware en levende geloof, toch waren zij, en vooral de Magyaren, onder de meest geschikte rassen te rekenen om de Hervorming te omhelzen; bij hen werd een edele onafhankelijkheid van geest en een met hogere behoeften vervulde ziel gevonden. Wanneer Christenen onder hen de genade van Jezus Christus verkondigden, omhelsden zij met vreugde de geestelijke waarheden, die Genève toen in Europa verbreidde, en het leven van hun geloof, de zedelijkheid van hun wandel, hun liefde tot de vrijheid, hun schranderheid van geest gaven weldra een schitterend getuigenis aan de Hervorming. Maar de berekende, gewelddadige en vervolgzieke geest van de Hongaarse bisschoppen en van Romes en Wenens hof bestreed met alle kracht de godsdienstige vernieuwing van dit volk, bracht een gedeelte daarvan in de schoot van de Kerk terug en verhinderde dat de Evangelische leer zich in andere gewesten van het land verbreidde. De grote krachten van het vlees bestreden de grote krachten van de geest. De macht van de vooroordelen won het op die van de waarheid. Geloof, wijsheid, deugd, kracht van beginsel, vrijheid, alles werd vertreden. Desniettemin bewaarde zich God door zijn macht een volk in deze streken, en een aanmerkelijk gedeelte van de Hongaarse natie bleef Protestants, maar altijd onderworpen aan het toezicht van de priesters en de onder-

drukking van de machthebbers.

Zoals de andere streken van Oost-Europa, had Hongarije, reeds vóór de Hervorming in de zestiende eeuw, gedurende zijn onderworpenheid aan Rome, lichtstralen ontvangen, die het hier en daar hadden verhelderd. Waldenzen hadden er een schuilplaats gezocht; de leer van Johannes Huss had er zich verbreid; broeders, uit Bohemen gebannen, hadden er kerken voor zich gebouwd en er een grote invloed verkregen.

In 1521 hadden twee jongelieden, twee kinderen, de hoop van Hongarije, zich aan de voet van het altaar met elkaar verbonden. De gemaal was Lodewijk II, zoon van Wladislas, in 1510, op tienjarige leeftijd, tot de troon gekomen. Deze beminnelijke, maar onnozele, zwakke, aan het vermaak overgegeven vorst kon niet beletten dat de ordeloosheid in zijn koninkrijk heerste, zelfs op het ogenblik dat de Turken het met hun geduchte invallen bedreigden. Hij bezat weinig moed, een gewone trek trouwens onder zijn landgenoten; hij was halsstarrig, maar liet zich toch door zijn hovelingen en bisschoppen overheersen.

“En zachtkens bestuurden de priesters zijn jeugdige schreden”

De gemalin, Maria, achttien jaar oud, had een geheel ander karakter. Zuster van Karel V, dochter als hij van de ongelukkige Johanna, koningin van Kastilië en Arragon, die tot haar dood toe in de gevangenis werd gehouden, deels misschien omdat zij het Evangelie verkoos boven de paus. Maria had, evenals, ja meer dan haar moeder, de leer van het Evangelie leren kennen. Verheven van karakter, welwillend van hart, schrander van geest, zeer ontwikkeld van verstand, wel onderwezen en vijf talen sprekende, was zij, naar men beweert, even geschikt om de geesten te leiden in vreedstijd als om gedurende de oorlog de legers te gebieden. Wel stelde zij zich niet aan hun hoofd, maar toch liet zij Hendrik II, zoon van Frans I, eens duchtig slaan.

Terwijl zij, nog zeer jong, aan het hof van haar grootvader Maximiliaan verkeerde, had zij met blijdschap de geschriften van Luther gelezen. “Haar kamer was haar bidvertrek,” zei Erasmus. Zij hield veel van de jacht, maar ging, nooit daartoe uit zonder haar Nieuwe Testament mee te nemen. Eveneens mocht zij gaarne te paard de haas of het hert vervolgen, of aan de voet van een boom zitten en het Woord van de Zaligmaker lezen. Elders hebben wij gezegd dat zij, in 1530 zich met haar broeder Karel V en de aartsbisschoppen, bisschoppen en gezanten van het pausdom te Augsburg bevindende, onverholen Evangelische godsdienstoefeningen in haar vertrekken liet houden. Melanchton noemde haar ook een vrouw van heldhaftige geest. Ook in Hongarije zou zij de Hervorming hebben willen beschermen, maar de invloed die de priesters op de koning hadden was veel sterker dan de hare. Ook ried zij later de keizer ernstig zich niet aan de heerschappij van de geestelijkheid te onderwerpen³¹².

Om zo te zeggen begon door een donderslag de Hervorming in Hongarije. Er verscheen in 1518 een geschrift, getiteld: *Verschrikkelijke misdaad van Afgoderij, waaraan Rome zich schuldig maakt*³¹³. In 1520 en 1521 werden er de eerste werken van Luther over de *Christelijke vrijheid*, over de *Brief aan de Galaten* en nog andere overgebracht door uit Duitsland komende kooplieden. De *Babylonische gevangenschap* bracht de Hongaren in verrukking en maakte verscheidenen van hun van de ultramontaanse Roomse Kerk los. Andere Evangelische boeken, bevattende een verklaring van de leer van de zaligheid, werden met gretigheid gelezen. Edelen en burgers verklaarden zich voor de Hervorming en deden dit met al de veerkracht van

³¹² Spalatinus, *Relatio de Comitibus august 1530*.

³¹³ *De horrende idolatriae crimine*.

hun nationaal karakter. Dezelfde zaken geschieden in Transylvanië.

Zulke snelle vorderingen konden niet nalaten de vervolging uit te lokken. Zij zou met banvloeken beginnen, maar weldra tot daden van geweld overgaan en bijna onverpoosd met hardheid handelen.

De aartsbisschop van Gran, Szakmary, die met één slag de Hervorming meende te vernietigen, riep zijn secretarissen bijeen en liet een publieke acte opstellen; en in 1521 weergalmde de veroordeling van Luther en zijn geschriften van de predikstoelen van de voornaamste Hongaarse kerken³¹⁴.

Het merendeel van de Hongaren die ze vernamen, stonden zeer verbaasd, en deze afkondiging had een tegenovergestelde uitwerking van hetgeen de prelaat zich had voorgesteld. Deze banvloeken brachten hen die ze hoorden tot begrip van het gewicht van de Hervorming; zij moedigden hun vrienden aan, en brachten velen dergenen, die zich tot hiertoe er niet mee hadden beziggehouden, tot onderzoek van de waarheid. Vele geestelijken, inzonderheid dezulken die, door de hoge geestelijkheid onderdrukt, reeds lang naar de tijd van recht en vrijheid hadden uitgezien, staken het hoofd op, lazen de heilige Boeken en verklaarden dat alleen Luthers leer, op Gods Woord gegrond waar was. Zij bleven niet werkeloos; hun levend en krachtig woord bracht de geesten weldra tot klaarheid; parochiën, dorpen en steden begroetten de Hervorming met blijdschap.

Eén van de eersten die het Evangelie verkondigden schijnt Thomas Preussner te zijn geweest. Anderen volgden hem. Cordatus te Bartfeld, in 1522, Sildosy te Neustadt, Kopacsy te Sarospatak, Radan te Debreczin, Georg te Hermanstadt, verkondigden de tijding van een zaligheid die uit genade geschonken wordt aan degenen die Christus aangrepen door het geloof. Tezelfder tijd gaven geleerde mannen getuigenis aan de waarheid op de hogeschool van Buda. De zoon van een eenvoudige Zwabische boer, Simon Gryneüs, later een vriend van Calvijn, die van zijn kindsheid af een opmerkelijke aanleg voor de studie had geopenbaard, was op de leeftijd van veertien jaar naar de beroemde school van Pforzheim gezonden; van daar was hij op de hogeschool te Wenen gekomen, waar hij zich onderscheidde en de graad van meester in de vrije kunsten verwierf. De koning riep hem naar Buda. Gryneüs vergenoegde zich niet met er de letteren te onderwijzen, maar verkondigde vrijuit en onverschrokken aan het volk de grote waarheden van het Evangelie, dat hij met zijn ganse hart had omhelsd. Een ander doctor, Winsheim, beleed ook onverholten hetzelfde geloof en — ongehoorde zaak — te Pesth, in de oude hoofdstad van de koningen, aan de oevers van de Donau en nabij Turkije, hield men zich met datzelfde Woord van God bezig, hetwelk zoveel Duitsers aan de boorden van de Elbe verheugde. Als een onmetelijke stroom bracht de Hervorming leven en voorspoed in die uitgestrekte gewesten, welke zich uitbreiden tussen de Alpen, de Karpathen en de Balkan. Maar, helaas, hier en daar door de brandende stralen van de vervolging uitgedroogd, zou eenmaal de stroom zich inkrimpen en in een stilstaand water veranderen, als dat hetwelk in het dorre zand van de woestijn teniet gaat³¹⁵.

Maar die tijden waren nog ver af; de hervorming van de Magyaren was toen in haar tijdperk van groei en leven. Het bericht van de in Duitsland aangevangen worsteling ontvlamde de gemoederen van begeerte om Luther te zien, hem te horen, uit zijn eigen mond de hemelse leer te vernemen³¹⁶. Dit is een kenmerkende trek van de Hongaarse

³¹⁴ *Archiep. Strigon. Comp dat. Tyrnaviae*, blz. 96

³¹⁵ *Geschichte der Evang. Kirche in Ungarn, mit einer Einleitung von Merle d'Aubigné*, Berlijn, 1854, blz. 35.

³¹⁶ "Incredibilem in multis accendit ardorem ad videndum Lutherum." (Sculdetus, *Annal Ev. vinovati*, blz. 54.

hervorming. De begeerte om uit de bron zelf de levende wateren te gaan drinken werd sterk, en allen die konden gingen naar Wittenberg. Martijn Cyriaci van Leutschau kwam er reeds in 1522. Hij werd in 1524 gevolgd door Denisius Linek, Balthazar Gleba van Buda en een groot aantal van hun landgenoten³¹⁷. Zij begroetten met blijdschap de bescheiden plaats vanwaar het licht zich in de wereld verspreidde; zij hielden hun blikken met schuchtere eerbied op Luther en Melanchton gevestigd; zij namen plaats op de banken van hun toehoorders, zij vingen in hun verstand en hart de woorden van deze doorluchte meesters op en graveerden ze daar op onuitwisbaarder wijze in dan zij ze neerschreven op de bladen van hun aantekenboeken.

Men bespeurde van lieverlede in Hongarije dat deze en gene student ontbrak; men vernam de oorzaak van hun afwezigheid: zij waren naar Wittenberg getogen. Over die ketterse pelgrimstochten verbitterd, klaagden de bisschoppen hen bij de koning aan. Die priesters hadden geen moeite om de jongeling hun inzichten te doen delen, die een weinig vroeger reeds zijn proefstukken had geleverd. Omdat Lodewijk zowel koning van Bohemen als van Hongarije was, had hij zich naar Praag begeven ter kroning van de koningin Maria, en toen hij Moravië doortrok een gesprek met de burgers van Iglan gehad en hun verklaard dat hij hen zou laten ter dood brengen, indien zij de Saksische ketterij niet lieten varen; tevens had hij hun leraar Johannes Speratus in de gevangenis laten werpen. Dit was het bruidsboeket dat Lodewijk II zijn jeugdige, schone en Christelijke gemalin aanbood bij gelegenheid van haar kroning³¹⁸.

De aartsbisschop en de priesters, in het genot van al hun voorrechten, stelden zich aan het hoofd van de tegenstand; ongetwijfeld werkte bij verscheidene een hogere drijfveer, de eer van de Roomse Kerk, maar over het algemeen wilden zij niet dat men hun ontnam wat zij overmeesterd hadden. Koning Lodewijk en andere vorsten, door de geestelijkheid gedrongen, leenden haar hun macht en hun gezag, maar de geestelijken waren de drijvers van de vervolging. Een godsdienstig filosoof uit de achttiende eeuw³¹⁹ heeft gezegd: “De geestelijkheid is de zijdelingse oorzaak van de misdaden van de koningen; zonder ophouden over God sprekende, heeft zij slechts gezocht haar eigen rijk op te richten.” Dit woord is kras, en de schrijver ziet voorbij dat er in de Katholieke Kerk goede priesters en leken zijn en altijd zijn geweest. Laat ons niet overdrijven. Niettemin is de heerschappij van de geestelijkheid, het despotisme waarmee zij de gewetens vertrad, een groot geschiedkundig feit. Zij verborg de Heilige Schrift, maar zette aflaatarieven, afpersingen en straffen te vuur en te zwaard op de voorgrond. Later hebben de vorderingen van de Christelijke beschaving het gebruik van die barbaarse maatregelen niet meer veroorloofd. Maar al is het Evangelisch Christendom niet meer aan de zinneloze beschuldigingen en aan de vaak plotselinge aanvallen van de aanhangers van Rome blootgesteld, daar is een andere tegenstander aan de tegenovergestelde pool verschenen, en de één zowel als de andere bedreigt de vrijheid, de waarheid, het leven van de maatschappij. “Indien de Europese wereld niet wil omkomen zoals het Romeinse Rijk,” heeft een filosoof uit ons tegenwoordige tijdperk gezegd³²⁰, “dan moet zij een godsdienstig symbool vinden, hetwelk de zielen aan het dubbele euvel kan ontrukken, dat ze op de huidige dag voor zich eist: een misdadig atheïsme en een tot vorige tijden teruggaande theocratie.” Dit symbool is het Woord van God.

De priesters in Hongarije vatten de zaak niet met slappe hand aan; zij wilden de Hervorming niet alleen buiten hun eigen land sluiten, maar ze van de wereld verdoen.

³¹⁷ “Ex publicis academiae matriulis constat.” (*Ibid*).

³¹⁸ *Geschichte der Ev. Kirche in Ungarn*, blz. 41.

³¹⁹ Saint Martin.

³²⁰ Paul Janet.

Zij zeiden dat men de bron moest uitdrogen, waaruit deze vergiftige wateren vloeiden; dan zou Hongarije de Lutherse overstroming nooit meer behoeven te vrezen. De jeugdige koning schreef daarom op hun verlangen aan de keurvorst van Saksen: “Hoe kunt u Luther beschermen, die het Christelijk geloof en het gezag van de Kerk aantast, die met de vorsten spot en de Turken verheerlijkt? Houd op die monnik te beschermen en straf hem streng”³²¹. Frederik de Wijze was geen karakter om zich te laten leiden door een van verstand ontbloot jongmens. “Te beweren dat Luther dingen leert in strijd met het geloof”, antwoordde hij, “dat hij de Christelijke priesters beledigt, dat hij de Turken roemt en dat hij bij al deze misdaden door mij wordt gesteund, is laster op laster. Ik verzoek u mij degenen te leren kennen die zulke fabels verspreiden”. Lodewijk had niet zeer ver te gaan om hen te zoeken. Het waren de priesters van zijn hof, maar verwonderd over het antwoord van de doorluchte keurvorst, wachtte hij zich wel het te zeggen.

Deze jonge zwakhoofdige koning wist niet meer hoe hij het had. Zijn bisschoppen spraken tot hem op deze wijze, de wijste van de vorsten van Europa zei hem het tegendeel. Hij had de Hervormden van een kleine Moravische stad met de dood bedreigd, en niet alleen waren Moravië en Bohemen vol van het geloof van Johannes Huss, maar de Hervorming scheen in Hongarije te zegevieren en Transsylvanië zelfs begon het aan te nemen. Twee bedienaren van het Evangelie, uit Silezië gekomen en die Luther te Wittenberg hadden gehoord, waren op zekere dag te Hermanstadt gekomen; zij verspreidden er de geschriften van de hervormer en legden het Evangelie duidelijk voor het volk uit; zij toonden het volk al wat het Evangelie vertroostends heeft en vielen de Roomse Kerk met warmte aan. Zij waren beiden oud-Dominicanen en heetten Ambrosius en Georg. Marcus Pempflinger, graaf en opperrechter, een aanzienlijk en invloedrijk man, die de geschriften van Luther las, beschermde de beide Evangeliepredikers. Een derde kwam, Johannes Surdaster genaamd. Bezield met vurige ijver, begon hij met in de open lucht te prediken. Vervolgens begaf hij zich, door gunstige tussenkomst van Pempflinger, naar de St. Elisabethskerk. De schare die hem kwam horen en waaronder zich leden van de Raad bevonden was ontelbaar. Terwijl de hervormers met de volwassenen bezig waren, veronachtzaamden zij de kinderen niet. Zij droegen hun grote genegenheid toe en stelden er hun genoegen in, hun het Evangelie op eenvoudige, naar hun vatbaarheid berekende wijze te verklaren. Zij boezemden hun de vreze Gods en schrik voor de zonde in, trachtten hen tot Jezus te leiden en hen alzo tot eenvoudige, maar wezenlijke godsvrucht te brengen. Zij wisten dat de mens, omdat hij gevallen is, hersteld; herschapen moet worden. Zij begonnen de kinderen in de open lucht op de openbare markt te onderwijzen. Deze onverschrokkenheid ergerde de priesters ten hoogste, die zich, bij de hoge overheid beklagden dat deze vreemdelingen de jeugd niet alleen onderwezen, maar haar valse leerstellingen inprentten. De beide Silezische monniken, door de aartsbisschop naar Gran ontboden, mochten niet weer in Transsylvanië terugkeren³²².

Maar het Evangelie bleef er. Er was een vuur in het hart van de inwoners aangestoken, en niets kon het uitblussen. De Rooms-Katholieke gebruiken waren door een groot aantal verlaten geworden; van verscheidene predikstoelen waren de priesters verwijderd; bedienaars van het Goddelijk Woord traden er op en onderwezen er in hun plaats. “De macht van de waarheid,” zegt een geschiedschrijver, “bracht de zielen tot de vrijheid. Evenwel, terwijl de ernstige geesten zich versterkten door het lezen van de heilige Boeken, waren er lichtzinnige lieden, die lachten over de bijgelovigheden die zij hadden laten varen en liederen zongen op de paus. De Rooms-Katholieken lieten

³²¹ Seckendorf, *Hist. des Lutherth.* blz. 603. *Gesch. der Evang. Kirche in Ungarn*, blz. 45.

³²² *Gesch. der Ev. Kirche in Ungarn*, blz. 42.

zich echter niet ontmoedigen; de processie van de Sacramentsdag werd op de gewone wijze gehouden met veel statie en dikke brandende waskaarsen. “Geloven onze priesters,” zeiden sommigen “dat God blind geworden is, dat zij Hem op klaarlichte dag zoveel lichten aanbrengen?”³²³. Een ernstige en liefderijke Hervorming alleen is waar; echter overstelpte de profeet Elia de priesters van de hoogten met zijn spot³²⁴.

De kreten verdubbelden. Nooit had men zulk een noodlottige ketterij bijgewoond. De meest godvruchtige verklaringen van de hervormers werden voor huichelarij gehouden; hun meest oprechte belijdenis voor sluwheid en leugen; hun meest Christelijke leerstellingen voor afschuwelijk. Nooit had de duivel een meer gevaarlijke leer samengeweven. De aartsbisschop was niet meer voldoende, de bliksems van het Vaticaan waren nodig, De aanklachten verdubbelden in heftigheid. De aartsbisschop van Gran begaf zich naar Rome. Het pausdom werd ontroerd bij het horen van de feiten die hem werden meegedeeld, en Clemens VII zond de beroemde kardinaal Cajetan naar Hongarije. Hij voorzag hem bij zijn vertrek van al het nodige om de koning te winnen. Hij stelde hem voor deze vorst een gift van zestig duizend Dukaten ter hand, schijnbaar bestemd om het koninkrijk tegen de Turken te verdedigen, maar ook om de ijver van Lodewijk II tegen de hervormers aan te vuren; bovendien stelde de paus hem een brief ter hand, waarin hij de koning aanspoorde om de ketterij uit de roeien. Hoe was het mogelijk, zich te onttrekken aan een verzoek vergezeld van zestig duizend goudstukken en dat door de bisschoppen krachtig werd ondersteund? In 1523 werd een Rijksdag bijeengeroepen en ijverig door de geestelijkheid gewerkt. Zijn afgevaardigden zeiden tot de koning: “Dat het Uwe Majesteit behage als Katholiek vorst tegen de Luthersen, hun beschermers en hun aanhangers op, te treden; het zijn ketterse openbaringen en vijanden van de zeer heilige maagd Maria. Straf hen door onthoofding en de verbeurdverklaring van al hun goederen”³²⁵.

Lodewijk II ontving dit verzoek en gaf de 15^e October 1524 een strenge verordening tegen de Hervorming uit. “Die zaak mishaaft mij zeer,” zei hij. “Wij begeren dat onze onderdanen het geloof dat wij van onze vaders ontvangen hebben zonder smet of dwaling bewaren; en wij hebben reeds vroeger bepaald dat niemand in ons koninkrijk die secte omhelze of goedkeure”³²⁶. Daarbij beval hij hun tot wie hij zich richtte, op straffe van hoofd en goederen te verliezen, alles te doen wat in hun vermogen was om de Lutherse ketterij tegen te houden.

De aartsbisschop van Gran die uit Rome wederkeerde en de kardinaal Szalkai deden commissarissen benoemen ter onderdrukking van de ketterij; en omdat Hermanstadt de meeste ongerustheid verwekte, zonden zij hen dadelijk naar die stad. Velen verwonderden zich die dienaren van de paus toen aan vervolging te zien denken. De Turken dreigden in Hongarije te vallen: was het dan nu tijd om verdeeldheid tussen de burgers te stichten? Moest men niet veeleer trachten onder allen een goede verstandhouding te bevorderen, de harten en de begeerten van allen te verenigen? Zou men Hongarije, door zijn krachten te verdelen, aan een verschrikkelijke ondergang bloot stellen? Al deze bedenkingen waren nutteloos. De Roomse geestelijkheid deinsde voor niets terug. Meer nog het Evangelie dan de Turken vrezende, wierp zij haar fakkels van onenigheid te midden van een edelmoedig volk.

³²³ *Geschichte der Evang. Kirche in Ungarn*, blz. 43.

³²⁴ 1 Koningen 18: 27.

³²⁵ “Poena capitis et ablatione omnium bonorum suorum punire dignetur” (*Hist. diplomatica*, blz. 3).

³²⁶ “Jam pridem ediximusne quis in hoc regno nostro sectam illam auderet amplecti aut approbare”

Deze tot hertoe onuitgegeven ordonnantie vindt men in het Hongaarse journaal *Maggyar . . . Figgelutezo*, Debreczin, 1871, blz. 524.

Het vuur greep echter niet zo sterk om zich heen als men gehoopt had. In Transylvanië aangekomen, vonden de commissarissen de gemoederen zo beslist voor het Evangelie dat zij, er van afziende om de mensen te verbranden, zich vergenoegden met de boeken te verbranden. Met geweld ontrukte men de burgers de geschriften van de apostelen en van de hervormers; op de markt werd een groot vuur aangestoken en de beste van alle boeken werden daarin geworpen. Bij gebrek aan anderen wilden de commissarissen van de aartsbisschop zich het genoegen verschaffen deze straf-oefening bij te wonen en sloegen met een blijdschap die zij slechts node konden bedwingen de vlammen gade. Onderwijl viel een Psalmboek door de wind opgenomen op het kale hoofd van één van hun en wondde hem zo gevaarlijk dat de arme man drie dagen later er aan stierf; de dood aan de vervolgdten toegedacht trof de vervolgers. Een dergelijk strafgericht had in andere steden van Hongarije plaats. De overste van de Franciscanen te Oedenburg, die een buitengewonen ijver ontwikkelde, deed door de banden van de scherprechter de geschriften van de grote Luther verbranden. Nog leest men in de archieven van die stad: “In het jaar 1525, 's Maandag na Nieuwjaar, aan de seherprechter gegeven, voor het verbranden van de Lutherse boeken, 1 d. d.”³²⁷.

Dit was niet genoeg. Waartoe zou het dienen zoveel gedrukte bladen verbrand te hebben, wanneer er in het koningsrijk vele levende stemmen aanwezig bleven om de zaligheid in Jezus Christus te verkondigen? Er was er vooral één aan welke men tot elke prijs het stilzwijgen begeerde op te leggen. Het licht van het Evangelie verlichtte steeds meer de hogeschool te Pesth, en dit was vooral te danken aan Gryneüs die er met kracht de waarheid leraarde. De Dominicanen kregen een bevel te zijnen aanzien. Men greep deze uitnemende man en wierp hem in de gevangenis. Maar enige edelen trokken partij voor hem en de deuren van de gevangenis ontsloten zich. “Vertrek”, zei men tot hem; “verlaat het koninkrijk”. Wat Hongarije verloor won Zwitserland. Gryneüs werd hoogleraar in de wijsbegeerte te Bazel en ontving twaalf jaar later Calvijn, die uit Genève verdreven was. J. Winsheim, voorzichtiger en vreesachtiger dan Gryneüs, bleef twee jaar langer ongemoeid, maar werd in 1525 verbannen en toen hoogleraar in het Grieks te Wittenberg. Inzonderheid om hun verzet tegen de verering van de maagd Maria werden deze twee discipelen van Christus uit Hongarije verdreven. Maar noch kerker noch uitbanning kon er de Hervorming uit zetten. Het inwendige vuur nam toe en niets was bij machte het te doven.

Nieuwe studenten vertrokken naar Wittenberg; Martyn Cyrinci van Leutschau kwam van daar terug, getroffen en bevestigd door het onderwijs van Luther, en toog terstond aan de arbeid. Invloedrijke edelen, steden zelfs, verklaarden zich voor de Hervorming. In 1525 spraken zich de vijf vrije steden van Opper-Hongarije, Leutschau, Seben, Bartfeld, Eperies en Kaschau, te haren gunste uit. In Transylvanië was een Lutherse school gesticht, en terwijl de priesters elke Zondag hen die zij ketters noemden in de ban deden, beschermden de leken hen tegen de vervolging. Terwijl de geestelijken schavotten wilden oprichten, maakten kooplieden en handwerkers zich op en verhinderden het³²⁸.

De aartsbisschop van Gran en de pauselijke gezant; die gemeend hadden de Hervorming door koninklijke besluiten te vernietigen, waren bijster terneergeslagen, toen zij zagen dat die bevelschriften niets uitwerkten; zij verdubbelden hun pogingen om van 's konings jeugd gebruik en misbruik te maken³²⁹.

De aartsbisschop had in Hongarije de rol van vervolger van de Hervorming vervuld; omdat zij zo moeilijk ter dood was te brengen, besloot hij haar een nieuwe slag te

³²⁷ *Geschichte der Ev. Kirche in Ungarn*, blz. 44.

³²⁸ Hauer, *Hist. eccles, transylv.* blz. 147-178.

³²⁹ “Juvenis bonitate abutebatur” (Sculdetus, *Ann.*, blz. 62).

berokkenen. Hij wilde dat de vervolging uitgestrekter en wreder tevens zou zijn. Daar er in 1525 een Rijksdag moest bijeenkomen, besloot hij, in overleg met de kardinaal, een nieuw verbod uit te lokken. Als voormalig gouverneur van de koning had de aartsbisschop grote invloed aan het hof en wist hij zeer goed hoe hij zich te gedragen had om zijn oude leerling te winnen; hij speelde zijn rol zo goed dat hij verkreeg wat hij wenste³³⁰. Al wat de vrome koningin op de koning vermocht moest wijken voor de macht van de twee prelaten en van de zestig duizend Ducaten. De priesters wonnen ook de Roomse leden van de Rijksdag; men maakte hun diets dat wanneer zij zich van Luther ontteden het hun gemakkelijker vallen zou zich van Mohammed te bevrijden; zij moesten niet dralen met hun dwaling te erkennen. Lodewijk beval graaf Karel van Munsterberg, landvoogd van Bohemen, er al de Luthersen en Picardiërs uit te bannen; en een besluit, dat een wet van het koninkrijk Hongarije werd, verordende de algemene uitroeiing van de Evangelischen, door het vuur.

Men begaf zich aan het werk. Er was te Buda, een zeker boekverkoper, Georges geheten, wel bekend bij de pauselijke partij als verkoper van verdachte boeken. Georges werd gevat; zijn Christelijke boeken werden in beslag genomen en de vrome boekhandelaar verbrand te midden van zijn boeken die hem tot houtmijt moesten dienen³³¹. Lodewijk beval dat men op dezelfde wijze in al zijn staten zou handelen. Hij schreef naar verscheidene overheidspersonen te Oedenburg, te Hermanstadt en elders. Hij richtte zich in het bijzonder tot graaf Pempflinger in Transylvanië, met bevel de ketterij uit te roeien, onder bedreiging met de zwaarste straffen indien hij het naliet, maar met de belofte van zijn koninklijke gunst indien hij zijn wrede besluiten uitvoerde. Hongarije moest met schavotten overdekt worden. Maar een storm, die uit het Oosten opstak, naderde met snelheid, als uitvoerder van 's hemels tuchtigingen; het zwaard van de vervolging zou worden verbroken, de discipelen van Christus worden bevrijd, en de jeugdige en ongelukkige vorst, slachtoffer van de kerkelijke raadsragen, zou al zijn wreedheden duur boeten.

³³⁰ Baronius, *Ann.* ad an 1525.

³³¹ “Georgium quemdam Bibliopolam una cum libris Evangelicis exusserunt” (Scultetus, *Ann.* blz. 62; *Epp.*, Luth.).

TWEEDE HOOFDSTUK.

DE GROOTS ZEGEPRAAAL VAN SOLIMAN (1526).

Solimans leger. - Niets is in Hongarije gereed. Vergeefse pogingen om een leger te verzamelen. - De kleine schare van koning. Lodewijk. - Slag van Mohaez. - Dood van Lodewijk II - Droefheid der koningin. - Troost voor Luther geboden. - Een lied der berusting. - Twee koningen van Hongarije. - Martelaren te Liebethen. – Vervolgingsbesluit.

Soliman de Grote de Veroveraar, de Grootmachtige, de beroemdste van de sultans, rukte aan, aan het hoofd van een talrijk leger. Zijn leven zou, bijna een halve eeuw lang, een reeks van oorlogen en veroveringen zijn. Reeds vijf jaar vroeger hadden de Turken Belgrado ingenomen en hun voeten in de Donau gebaad. De doorluchte discipel van Mohammed wilde meer doen. Hij stelde zich voor Hongarije, Oostenrijk, Italië en Spanje te veroveren. Het kruis moest onder de voet worden getreden en de wassende maan zich zegepralend daarboven verheffen. Europa moest Muzelmans worden. De 23^e April 1526 bezocht Soliman, die zich gereed maakte om Constantinopel te verlaten, de grafsteden van zijn voorouders en van de martelaren van het Islamisme. Daarna toog de in jeugd en kracht schitterende vorst, hij was toen twee en dertig jaar oud, bezielde met de geestkracht van de Mohammedaan, aangevuurd door die trek naar veroveringen, welke zijn voorvaders groot had gemaakt, uit Constantinopel aan het hoofd van een leger, dat voortdurend in sterkte aanwies. Ibrahim-Pacha, die hem vooruittrok, belegerde reeds Peterwaradin; hij nam die stad in en op het ogenblik dat de sultan Hongarijes grondgebied betrad, aan het hoofd van driehonderd duizend soldaten, legde Ibrahim-Pacha vijftig Hongaarse hoofden aan zijn voeten als welkomstgeschenk. “Vooruit! naar Pest!” liet de zoon van Selnu in zijn legerkamp roepen. Dit grote leger begaf zich langs de Donau op mars.

Niets was in Hongarije gereed. Geheel het land was door verschrikking aangegrepen. De verstandigste mannen stelden zich niets goeds voor. “Het gehele koninkrijk”, had men op de vergadering van Tolna gezegd, “heeft twee dingen nodig om zich te verdedigen: wapenen en wetten en ons Hongarije heeft noch het één noch het ander”³³². De verdeeldheid van de groten en de aanmatigheden van de geestelijkheid hadden het land verzwakt. De betrekkingen waren, alleen bij gunst verleend, de wapenknechten zwierven rond en maakten sier in de straten van de hoofdstad, terwijl de grenzen zonder verdediging bleven. Tevergeefs beijverde zich de jonge koningin om orde in de Staat tot stand te brengen, de aanzienlijken verzetten zich daartegen. Aan hun hoofd bevond zich de machtige Zapolya die zich trots verheef op zijn twee en zeventig kasteelen. Deze voorname en oppermachtige heer, wie men voorspeld had dat eens de kroon zijn hoofd zou dekken, verlangde niets liever dan het verval van zijn vaderland te aanschouwen, in de hoop dat het hem alsdan gemakkelijker vallen zou zich tot koning te doen uitroepen³³³. Men verzocht Lodewijk zijn gezag te laten gelden, de misbruiken te doen ophouden, maar alles bleef in die droevige wanorde verkeren, die de val van de volken voorafgaat.

Soliman had de koning, bij een boodschap van de 20 Februari opgeëist, hem oorlogsschatting te betalen, onder bedreiging, indien hij zich weigerachtig betoonde, het Christelijk geloof te zullen vernietigen en zijn vorsten en volken onder het juk te

³³² *Hist. crit. Ungariae*, XIX, blz. 89.

³³³ “Sarei contento che quel regno si perdesse, etc.” (*Relazione del sr. d'Oriao*. Dec. 1523. Ranke, *Deutsch. Gesch.* II, blz. 407).

brengen. De jonge, luchthartige vorst had niet veel acht op de zaak gegeven. Maar toen hij vernam dat de sultan Constantinopel had verlaten, werd hij onthutst, ongerust, en begreep hij Hongarije in staat van verdediging te moeten stellen. Het was echter te laat. Hij wilde belastingen heffen, maar het geld kwam niet in. Hij beijverde zich een leger te vormen, maar de krijgslieden kwamen niet opdagen; hij wendde zich tot de rijken, maar zij gebruikten hun inkomsten liever tot versiering van de kerken. Hij vaardigde de dringendste bevelen uit; geheel Hongarije moest zich opmaken, zelfs de studenten, de priesters en de monniken; er mocht in het land niet meer dan één priester op twee parochies blijven. Bijna niemand verroerde zich. Eindelijk, toen de vijand naderde, toen men vernam dat hij op Pesth aanrukte, begreep men zich te moeten haasten met het bezetten van de passen waar men hem kon stuiten. Maar de vorst kon voor zijn leger slechts drie duizend man bijeenbrengen en ter dekking van de oorlogskosten slechts vijftig duizend Florijnen, die de bankier Fugger hem op verpande forten geleend had. Jong, onbedreven, weinig doortastend, haastte hij zich volstrekt niet om Soliman tegemoet te trekken. De regeringspersonen weigerden zonder de koning op te trekken. Lodewijk nam toen een gewichtig besluit. “Ik zie het wel”, zei hij op verdrietige toon, “mijn hoofd moet voor de hunne instaan; welnu, ik zal het de vijand gaan brengen.” Hij nam afscheid van zijn jeugdige gade op het eiland Csepel, dichtbij Buda. Ofschoon weinig overeenstemmende beminden zij elkaar. Hun harten waren verscheurd:

“Mijn waardige echtgenoot, o vaar voor eeuwig wel.”

De 24e Juli vertrok de koning met zijn kleine schare. De Christenen waren één ter honderd³³⁴.

Intussen had Lodewijk, toen hij tegen de opvolger van Mohammed optrok, zijn bevelen tegen de discipelen van Jezus Christus geenszins ingetrokken. Zouden de Hervormden, die niet ten oorlog trokken, vrouwen, grijsaards, kinderen en zij die om het Evangelie gevangen waren, wreed ter dood worden gebracht? De edele Pempflinger was zeer ongerust. Hij had altijd de bevelen tot vervolging als onrechtvaardig beschouwd en gevoelde zich nu gedrongen de koning te doen opmerken dat hij door de discipelen van de Heere ten brandstapel te voeren gewis de oordelen van God over Hongarije zou inroepen. Ook kon hij het denkbeeld niet verdragen, dat van elke twee parochiën er één zonder leraar bleef. Hij besloot zich tot Lodewijk te wenden. Als ieder bedienaar van de godsdienst in zijn gemeente blijft om zorg te dragen voor de zieken en bekommerden, als het doodvonnis, tegen de Evangelischen uitgesproken, wordt ingetrokken, als men hun veroorlooft hun vaderland op het oorlogsveld te verdedigen, zal misschien de goddelijke toorn gestild en zullen Hongarije en het Evangelie kunnen gered worden. Reeds beijverden zich de monniken, die partij van het vervolgingsbesluit en de algemene beroering trokken, om het volk op te ruien en door geweld de dood van de Evangelischen te verkrijgen; dezen waren in hun ogen geschikte offers om de onheilen af te weren die in aantocht waren om het land te overstromen. De graaf vertrok in allerijl; maar weldra weerhield een verschrikkelijke tijding zijn schreden³³⁵.

Terwijl de jonge koning aan het hoofd van zijn drie duizend mannen optrok voegden Hongaarse magnaten en Poolse compagniën zich bij hem. Te Tolna aangekomen had hij tien á twaalf duizend man onder zijn bevelen. De troepen uit Bohemen, Moravië,

³³⁴ *Gesch. der Ev. Kirche in Ungarn*, blz. 45, Broderichus, *Clades Mohaeziana*, apud Schardium, blz. 558. Ranke, II, blz. 409.

³³⁵ *Gesch. der Ev. Kirche in Ungarn*, blz. 47.

Croatië en Transylvanië waren nog niet onder de vaandels. Toch ontving hij enige hulp en kwam te Mohaez, aan de Donau, ongeveer halfweg zijn hoofdstad en de Turkse grens, aan het hoofd van ongeveer zeven en twintig duizend man, van wie bijna geen enkele ooit vuur had gezien. Menigmaal had men in de middeleeuwen aan geestelijken het opperbevel over legers opgedragen. Lodewijk volgde dit zonderling gebruik en vertrouwde zijn troepen toe aan een oude Franciscaner monnik, de aartsbisschop van Colocza, Jomory, die vroeger één of twee veldslagen bijgewoond en zich daarbij onderscheiden had. De koning oordeelde dat een moedige monnik, ondanks zijn pij, beter was dan een lafhartig generaal; maar deze benoeming getuigde genoeg in wiens handen de koning zich toen bevond.

Soliman had onverhinderd een geschikte brug over de stroom geslagen, en zijn onafzienbaar leger trok er reeds gedurende vijf dagen overheen. Hij verstond de krijgskunst, de handige bewegingen die reeds Gonzalvo van Cordova en andere grote legeraanvoerders hadden aangewend. Hij had een sterke artillerie en zijn Janitzaren waren uitnemende schutters. Lodewijk, die met de overmacht van zijn vijand bekend was, had zich op Buda en Pesth kunnen terugtrekken en daar een sterke stelling innemen, terwijl hij nieuwe legerafdelingen had bijeengetrokken; maar zowel als de zijnen was hij blind voor de zwakheid van zijn hulpmiddelen en vol van de bedrieglijkste verwachtingen. Heuvels scheidden de beide legers. De 29^e Augustus zag men de Turken op de hoogten verschijnen en in de vlakke nederkomen. Lodewijk liet zich, bleek als de dood, zijn wapenrusting aangorden³³⁶. De monnik-opperbevelhebber en de kundigste legerhoofden voorzagen een noodlottige afloop. Verscheidene edelen en kerkvoogden dachten er eveneens over. “Zes en twintig duizend Hongaren,” zei de bisschop van Perenyi, “gaan, onder geleide van de Franciscaan Jomory, als martelaars voor het geloof de dood tegemoet en het koninkrijk van de hemelen binnen.” De prelaat voegde er bij wijze van vertroosting aan toe: “Laat ons hopen dat de kanselier in het leven blijft om van de paus hun heiligverklaring te verkrijgen.” Ziende dat de Muzelmannen de heuvel afdaalden en naderbij kwamen, snelden de Hongaren op hen aan. De Turken verdelen zich, trekken zich terug, en de Hongaren, verblijd over zulk een ongedachte vlucht, komen op de hoogte. Dáár worden zij het ontelbaar leger van de Osmanlis gewaar, maar door de aftocht van de voorhoede misleid, wanen zij dat de zegepraal reeds aan hun zijde is en werpen zich op de vijand. Soliman had van een kriegslist gebruik gemaakt. zijn soldaten hadden alleen de schijn aangenomen dat zij op de vlucht sloegen, ten einde de vijand achter hen mee te lokken. Hij had achter de heuvel driehonderd kanonnen opgesteld, en op het ogenblik dat Lodewijk en de zijnen verschenen, werden zij door een vreselijk vuur ontvangen. Tegelijk rent de cavallerie van de spahis op de beide vleugels van het Christelijk leger toe; het geraakt in wanorde, de dappersten vallen, de bloohartigsten vluchten. De jonge koning, die ziet dat zijn leger verloren is, neemt gelijk de anderen de vlucht. Een Sileziër ijlt hem vooruit om hem op zijn vlucht tot gids te dienen. Op een vlakte gekomen, stuit hij op een zwart en modderig water dat hij moet oversteken. Hij stuurt er zijn paard in om de andere kant te bereiken, die vrij hoog is; maar terwijl hij het aanspoort glijdt het dier uit en valt met de vorst, die onder het modderige water bedolven blijft. Droevig graf! Lodewijk had zelfs de eer niet van met de wapenen in de hand te sneven. Alles is verloren. De halve maan behaalt de zegepraal. De koning, achttien magnaten; edelen, zeven bisschoppen en twintig duizend gewapende mannen bedekken met hun lijken het slagveld³³⁷. De schrik verspreidt zich in het rond. De sleutels van de hoofdstad worden de sultan aangeboden. Hij plunderde Buda, stak de stad in brand, legde de

³³⁶ “Wobei Todtenblässe sein Angesicht überzog, etc.” (*Gesch. der Ev. Kirche in Ungarn*, blz. 47).

³³⁷ *Gesch. der Ev. Kirche in Ungarn*, blz. 48.

bibliotheek in de as, verwoestte Hongarije tot aan de Theiss en deed tweehonderd duizend Hongaren onder de slagen van zijn Muzelmannen vallen.

Deze zegepraal, die de overmacht van het Islamisme scheen te verzekeren, vervulde Duitsland en zelfs Europa met verslagenheid en afgrijzen. Enigermate werd de geleden schade vergoed. Omdat Pempflinger niets meer van de priesters noch van de koning had te vrezen, redde hij de Evangelische Christenen die door de woede der monniken werden bedreigd. Maar de bevrijding van enkelen verminderde het verschrikkelijke niet van de algemene ramp. Bij de aanschouwing van hun rokende steden, hun verwoeste akkers, hun ter dood gebrachte landgenoten en de halve maan die het kruis verving, beweenden de Hongaren de vernieling van hun vaderland. De ongelukkige Maria, nog zo jong reeds weduwe, verloor tegelijk haar echtgenoot en haar kroon en zag met diepe ontroering Hongarije dat zij lief had door de Turken verwoest.

Deze verschrikkelijke slag werd ook te Wittenberg gevoeld, waar de Hongaarse studenten een levendige belangstelling voor hun vaderland hadden opgewekt. Toen Luther kennis kreeg van de rouw van de koningin, werd hij met innig medelijden vervuld en schreef hij haar een troostrijke brief: “Zeer genadige Koningin”, schreef hij, “daar ik het liefhebbend hart van uw Majesteit ken en weet dat de Turk van de edelen en jeugdige vorst, uw gemaal, verslagen heeft, wens ik u in deze grote en plotselinge ramp te troosten, voor zoveel God mij daartoe in staat stelt, en zend ik u daartoe vier Psalmen (met bijschriften) die Uwe Majesteit kunnen leren alleen te vertrouwen op de ware Vader die in de hemel is, en al haar troost te zoeken in Jezus Christus, de ware Bruidegom, die ook onze Broeder is, omdat Hij ons vlees en bloed heeft aangenomen. Deze Psalmen kunnen u de liefde van de Vaders en de Zoons in al haar rijkdom openbaren”. “Geliefd kind”, zei Luther nog tot de koningin, “laat de goddelozen u en uw zaak onderdrukken; laat hen, terwijl zij zich in nevelen hullen, op uw hoofd de regen en de hagel laten nederdalen en u met duisternis overdekken. Beveel uw lot aan God alleen en wacht op Hem. Dan zullen uw recht en uw gerechtigheid voor aller ogen schitteren als de middag in zijn glans. God laat wel toe dat de rechtvaardigen in de handen van de bozen vallen, maar laat hen daarin niet over.

“De paus en de zijnen hebben Johannes Huss veroordeeld, maar het heeft hun niets gebaat. Veroordeling, geschreeuw, gehuichelde tranen, woede, geweld, bullen, zegellood, zegelring en vervloeking, alles is voor niets geweest. Huss heeft sedert die tijd steeds in eer voortbestaan en noch de bisschoppen noch de hogescholen noch de vorsten noch de koningen hebben iets tegen hem vermoogt. Deze man alleen, deze dode man, deze onschuldige Abel; heeft de op en top levende Kaïn, de paus en zijn ganse aanhang, verslagen, en dank zij zijn machtig woord, zijn zij aan 't licht gekomen als ketters, afvalligen, moordenaars en godslasteraars, al barsten zij deswege ook van woede!”³³⁸ Het valt Luther moeilijk, het troostwoord uit te spreken zonder er het woord van de kracht en van de verwerping aan toe te voegen. Soms is hij daarbij heftig. Hij kon een lam zijn, maar hij was ook een leeuw.

Deze beproeving en deze vertroosting deden de vorstin in godsvrucht vorderen. Karel V vernam met leedwezen haar Evangelische gevoelens en hij en zijn dienaren lieten haar dit menigmaal voelen. Men wilde haar zelfs haar Evangelie ontnemen. Maar de keizer was haar genegen en liet haar ten slotte begaan. In een schoon lied drukte zij de vertroosting uit die zij in God genoot. “Indien ik aan het onheil niet kan ontkomen,” zei zij, “moet ik de smaad wegens mijn geloof verdragen; ik weet ten

³³⁸ Deze woorden zijn ontleend aan Luthers uitlegging van Ps. 37, 62, 94 en 109. Zie de brief en de uitlegging. Luth. *Opp.* Leipzig, Deel V, blz. 609-640.

minste, en dit is mijn kracht, dat de wereld mij Gods gunst en genade niet kan ont-roven. God is niet ver; als Hij zich verbergt, is het voor een weinig tijd, en weldra zal Hij hen die mij Zijn Woord ontweldigen te niet doen.

“Alle beproevingen duren slechts een ogenblik. Heere Jezus Christus! U zult aan mijn zijde zijn, en wanneer men mij bestrijden zal, zult U mijne smarten aanmerken als of zij de Uwe waren”³³⁹.

“Moet ik deze weg bewandelen die men mij opdrijft, welaan, o wereld, gelijk u het wilt! God is mijn schild, en Hij zal overal met mij weten te zijn.”

Deze weg, deze roeping, waarvan zij gewaagt, moest haar inderdaad vrees inboezemen. De grote bekwaamheden van zijn zuster kennende, stelde Karel V haar in 1531 tot landvoogdes van de Nederlanden aan. Zij betrok het paleis te Brussel waar zij geboren was. Zij had een Evangelisch kapellaan, maar terwijl zij 's keizers ver-volgingsbevelen trachtte te verzachten, moest zij menigmaal hun uitvoering toelaten en bij Rooms-Katholieke plechtigheden in de hofkapel tegenwoordig zijn. Zonder twijfel vreesde zij dat, wanneer zij de onverzettelijke wil van haar geduchte broeder weerstond, men haar levenslang in een gevangenis zou werpen, zoals haar moeder Johanna, bijgenaamd de Waanzinnige.

Terwijl Luthers woorden Maria vertroostten, zagen de vrienden van het Evangelie in Hongarije hun gevaren toenemen. Nu de koning dood was, geraakte de eierzuchtige Zapolya eindelijk tot het doel van zijn wensen en wordt hij de 26^e November 1526 gekroond in de oude hoofdstad van Stoel-Weissenburg, die gedurende vijf eeuwen de verblijfplaats van de koningen was geweest. Hij was niet de enige die aanspraak maakte op de scepter van Hongarije; de aartshertog Ferdinand van Oostenrijk, zich beroepende op schikkingen met koning Wladislas getroffen en door de aanhangers van zijn zuster, koningin Maria, ondersteund, liet zich te Presburg kronen. Deze twee koningen, die de steun van Rome en zijn geestelijkheid zochten, hadden slechts één punt gemeen, hun verzet tegen de Hervorming en zouden de vreselijke Turk in wreedheid evenaren.

Zapolya kondigde de 25e Januari 1527 een besluit tegen de Luthers af; de priesters maakten daarvan terstond gebruik. Het Evangelie had aanhangers gewonnen in het ganse land en voornamelijk op de bergen en in de schone dalen van de Karpathen, rijk aan zilver en goudmijnen. Libethen, een mijnwerkersstad, had een bloeiende gemeente, wier leden allen in de liefelijkste broederschap leefden. Een opschudding onder de mijnwerkers was het voorwendsel waarvan zich de priesters bedienden om de vervolging in het leven te roepen. Zij beschuldigden die mannen van de vrede de opstand te hebben verwekt. De leraar gelukte het, zich in een diepe mijnschacht te verbergen; maar de rector van de school en zes raadsleden werden gevat en naar de stad Neusol gevoerd. “Zweert uwe ketterijen af”, zei de rechter tot hen, “en wijst ons de plaats aan waar uw leraar zich bevindt, of men zal u levend verbranden”. Beurte-lings bedreigd en geveleid, lieten de raadsleden zich overhalen. Gerechtsdienaars daalden in de mijnen af en maakte zich meester van de leraar. De rector werd de 22^e Augustus te Altsol verbrand, maar de leraar verder vervoerd, tot dichtbij het kasteel

³³⁹ “Herr Jesu Christ!

Du wirst mir stehn zur Seiten.

Und sehen auf dat Unglück mein,

Als waere es dein,

Wenn's wider mich wird streiten.”

(Bunsen *Evang. Gesang und Gebet Buch*, blz. 290).

(Rambach, *Antholog*, II, blz. 78. Rambach houdt het er voor dat het lied door Luther voor de koningin vervaardigd is, te zelfder tijd als de verklaring van de vier Psalmen *De [Franse] Uitgever*).

van Dobrony. Terwijl zijn bewakers op een plaats in de nabijheid van dit gebouw stil hielden, te midden van een grootse en strenge natuur, bevalen de priesters hun gevangene zijn geloof af te zweren. Omdat niets Nicolăi, zo heette deze Hongaarse martelaar, deed wankelen, werd hij met een sabelhouw gedood en in de vlammen geworpen³⁴⁰.

Terwijl onder het bestuur van Zapolya deze dingen voorvielen, kondigde zijn mededinger Ferdinand de 20^e Augustus 1527 te Buda een bevel tot vervolging af³⁴¹. Gevangenisstraf, verbanning, verbeurdverklaring van goederen, de dood door het water, het zwaard of het vuur, werden tegen de ketters vastgesteld, en elke stad die dit koninklijk bevel niet opvolgde zou van al hare privileges worden beroofd³⁴².

Een met wolken bedekte hemel voorspelde aan Hongarije dagen van lijden, bloed en rouw.

³⁴⁰ *Matricula plebanorum* XXIV, blz. 463, *Gesch. der Ev. Kirche in Ungarn*, blz. 54.

³⁴¹ Zie Deel IV, boek XIII, hoofdstuk 4.

³⁴² Ferdinand's Mandat. Luth. *Opp.* XIX, blz. 596. *Gesch. der Evang. Kirche in Ung.*, blz. 51-53.

DERDE HOOFDSTUK.

DEVAY EN zijn MEDE ARBEIDERS (1527 - 1538).

Matthias Biro Devay. - Devay studeert te Wittenberg. - Verscheiden heren nemen de Hervorming in bescherming. - De vervolging verflauwt. - Hervorming te Hermanstadt. Soliman weigert de Protestanten te onderdrukken. - De Augsburgse belijdenis verblijdt de Hongaren - Devay keert in Hongarije terug. - Hij wordt leraar te Buda. – Devay's medearbeiders. - Devay wordt in de gevangenis geworpen. - Hij verschijnt voor de bisschop van Weenen. - zijn verdediging en vrijlating. - Hij wordt opnieuw gevangengezet. Hij vindt een schuilplaats bij graaf Nadasdy. - Strijd met Szegedy. - Devay te Wittenberg. - Brief van Melanchton aan Nadasdy. - Devay te Bazel - Drukkerij en scholen. - Stephanus Szantai. - zijn vijanden, de bisschoppen. - Ferdinand beveelt een bespreking. - Verlegenheid der scheidsrechters. - Verlegenheid van Ferdinand. - Pogingen der bisschoppen. - Szantai moet zich in ballingschap begeven.

De zegepraal van de Hervorming zou in Hongarije langzaam en moeilijk gaan, of liever zij zou nooit volkomen worden. De twee koningen, die na de dood van Lodewijk II zich het koninkrijk bedongen, waanden, gelijk wij reeds gezien hebben, zich de overwinning te verzekeren door de Hervorming aan de Roomse geestelijkheid over te leveren; maar de vervolging had alleen ten gevolge dat de Hervorming voortgang maakte. Vele Evangelische Christenen verlieten toen Hongarije om zich naar Wittenberg te begeven. “Een groot aantal Hongaren, uit Ferdinands staten verdreven,” zei Luther de 1e Mei 1528, “komen van alle zijden tot ons over, en gelijk Christus arm is geweest, volgen zij Hem in zijn diepe armoede na”³⁴³, De hervormer ontving, troostte, onderwees en versterkte hen. “Als de satan wreedheid gebruikt”, zei hij tot één van hun, “doet hij zijn eigen werk; de Schrift leert ons overal dat men dit van hem moet verwachten. Maar u, wees een moedig man, bid en strijd in de geest tegen de wederpartij met het goddelijk Woord”³⁴⁴. Hij die in ons heerst is machtig,” Luther riep zelfs de Christenen uit Hongarije tot zich; hij schreef aan Leonard Beier, die zich in de staten van Ferdinand bevond: “Indien men u verjaagt, kom herwaarts; wij bieden u gastvrijheid aan en al wat Christus ons geeft” De liefdadigheid van de hervormer won de harten voor de Hervorming. Deze lieden werden bij de terugkeer in hun vaderland zo vele zendelingen.

Weinig tijds later vertoonde zich te Wittenberg degene die de grootste van de Hongaarse hervormers zou worden. Op zekere dag, in 1520, zag Luther een jongeman tot hem komen, die zijn gehele hart innam; hij ontving hem in zijn huis, aan zijn tafel, en gedurende zijn verblijf te Wittenberg had deze jonge Magyaar het voorrecht de stichtelijke gesprekken en de geestelijke gedachtewisselingen van de grote doctor te hooren. Deze student was in Transylvanië te Deva, aan de oevers van de rivier de Maros, geboren, die goud in haar wateren meevoert, in de richting naar Temesvar, dwars door de bergengten en de ijzeren Poorten, op geringe afstand van de bouwvallen van Sarmizegéthnsa, de hoofdstad van de oude Daciërs, op welke de Romeinen later Ulpia Trajana stichtten. Daar werd in het begin van de zestiende eeuw, uit een adellijk geslacht, Matthias Biro Devay geboren, Hij was, meent men, te Buda één van de discipelen van Gryneüs; hij begaf zich in 1523, naar de hogeschool van Krakau, waar hij tegelijk met zijn vriend Martijn van Kalmance werd ingeschreven. Hij bleef

³⁴³ “Pulsi de regnis Ferdinandi, pauperem Christum, in paupertate, imitantur.” (Luth. *Epp.*, blz. 289).

³⁴⁴ “Tu vero vir esto fortis, ora et pugna in spirito en verbo adversum ipsum.” (*Ibid.*).

daar ongeveer twee jaar en betoonde een oprecht Rooms-Katholiek te zijn.

Devay kwam uit Krakau terug tegen het einde van 1525, en toen hij priester en monnik was geworden betoonde hij zich een warm vriend van de paus. De man, die het afgodsbeeld omver zou storten, lag er toen voor geknield. Het was, naar het schijnt, in de laatste helft van het jaar 1527 en in de eerste van 1528 dat zijn geest beschenen werd door het licht van het Evangelie; hij omhelsde het geloof in Christus de Zaligmaker met al de vrijmoedigheid en geestdrift van zijn karakter. De Rooms-Katholieken, die zijn toewijding aan Romes leer hadden gekend, waren om die reden ontsteld. "Hij is Rooms priester geweest", zeiden zij, "en zeer aan ons ware Katholieke geloof gehecht!" Devay gevoelde de behoefte om zich in de Evangelische leer te oefenen en zich in staat te stellen haar te verdedigen; hij begaf zich naar Wittenberg en de 3^e december 1529 werd hij daar ingeschreven.

Terwijl Devay in Saksen was maakte de Hervorming grote vorderingen in Hongarije. Zijn twee koningen hadden zich voorgesteld haar te vernietigen, maar een onzichtbare macht, groter dan die van de hoven, verspreidde haar in de verte, en het oude woord van het Evangelie werd vervuld: *Mijn kracht wordt in zwakheid volbracht*. Een machtig magnaat, Petrus Perenyi, sedert een jaar voor het Evangelie gewonnen had zich, evenals zijn zonen Frans, George en Gabriël, voor de leer van Luther verklaard. Zoon van de oude Hongaarse palatijn Emerich, werd hij tot woywood (landvoogd) van Transylvanië bevorderd en bezat in het Zuidelijk deel van het koninkrijk menigvuldige kastelen. Aan het hof van koningin Maria, in de tijd van koning Lodewijk, was hij tot helderheid gekomen door de gemeenzame gesprekken die hij met de leraars Kopaczy en Széray had gevoerd. Niet tevreden met de Evangelische leer de vrije loop in zijn gebied te laten, bevlijtigde hij zich om zelf godvrezende leraars aan het volk te verschaffen. Nog andere magnaten, inzonderheid Laelany, Massaly, Kasper Dragfi, waren tot het Protestantisme gebracht door het onderricht van de leraars Osztorai en Derezki. De vader van Dragfi was in zijn tijd woywood van Transylvanië en koning Wladislas had zijn bruiloft met zijn tegenwoordigheid vereerd. De zoon, een jongeling van twee en twintig jaar, deed Evangelische leraars naar zijn landgoederen overkomen en Ovar, Isengen, Erdoeil en vele dorpen werden door hun prediking hervormd. Tevergeefs dreigden de bisschoppen deze jeugdige en doortastende Christen; hij bekommerde er zich volstrekt niet om en nam allen die om het geloof vervolgd werden in zijn bescherming. Vrouwen zelfs begunstigten de verbreiding van de Hervorming. De weduwe van Petrus Jarit, een eerwaarde vrouw, die de warmste liefde voor het Evangelie had, onderhield predikers op haar uitgebreide bezittingen, zodat het gehele land dat zich tussen de rivieren de Maros én de Koeroes uitstrekt door haar invloed tot de belijdenis van het geloof werd gebracht. De palatijn Thomas Nadasdy, Frans Revay, Bebek, de Podmanitsky's, Zobor, Balassa, Batory, Pongratz, Illeshazy, Eszterhazy, Zriny, Nvary, Batthiyanyi, de graven van Salm, van Hommona en verscheidene andere edelen en magnaten luisterden naar het Woord van God als de oppermachtige stem van de Kerk. De burgers deden hetzelfde en het grootste deel van de steden omhelsden de Hervorming³⁴⁵.

De mare van al deze bekeringen bereikte het hof van de beide vorsten, die elkander toen de kroon betwistten. Zij oordeelden mannen wier bijval zij begeerden te moeten sparen. De vervolging verflauwde en de hervorming van de Kerk won er bij; de vrijheid en de waarheid maakten aanmerkelijke vorderingen. Te Bartfeld predikte de leraar Jesajas tegen de Roomse overleveringen, riep zijn hoorders tot Christus, en bewoog de gehele stad. Te Leutschau deden twee Evangelisten, die van Wittenberg

³⁴⁵ *Gesch. der Ev. Kirche in Ungarn*, blz. 55, 56. Herzog, *Encycl.*, XVI, blz. 641.

waren teruggekeerd, Ciriaci en Bogner, het Woord van de zaligheid weerklinken en de Ultramontaanse kerken werden, ondanks. haar wierook, haar beelden en haar schitterende plechtigheden, dagelijks meer ledig. Te Hermanstadt namen de inwoners, zonder zich te bekreunen om de kreten die de priesters en hun aanhangers tegen hen aanhieven, bedaard maatregelen om de Roomse eredienst voorgoed af te schaffen.

Het Roomse hof, meer en meer in beroering gebracht, stelde te Wenen kunstgrepen in het werk om Ferdinand te winnen. De paus schreef aan de beroemde generaal Frans Frangepan, die zich als lid van de orde van St. Franciscus van Assise had laten inschrijven en daardoor vooral gehouden was de paus te gehoorzamen; hij drong er sterk bij hem op aan, de bedreigde Katholieke godsdienst met al zijn krachten te ondersteunen. De monniken van Hermanstadt, vergramd bij de ervaring dat het wrede besluit van Ferdinand niet was uitgevoerd, beijverden zich het volk tegen hun tegenstanders op te hitsen; en er ontstonden onophoudelijke beroeringen. De overheid had gaarne gewild dat ieder de vrijheid hebben zou God overeenkomstig zijn geweten te dienen, maar de vervolging scheen hij de monniken een ingewortelde en onveranderlijke behoefte te zijn. De Raad, wanhopende hen tot beter inzicht te brengen, beval hun, de 4^e Februari 1529, op doodstraf, binnen acht dagen de stad te verlaten, tenzij zij verkozen zich overeenkomstig het Evangelie te gedragen. Dit bevel werd op verschillende wijzen door de kloosterlingen ontvangen. Enigen legden hun monnikskappen af; kleedden zich als fatsoenlijke burgers en begonnen voor hun onderhoud te werken; anderen verlieten de stad. Drie dagen later was er in Hermanstadt geen enkele Rooms-Katholiek meer³⁴⁶. Sommigen riepen dat de vrijheid door de Raad van Hermanstadt met voeten was getreden; anderen beweerden dat hij door aldus te handelen schuldige handelingen onderdrukte.

De vrijheid is een macht, die somtijds zeer vreemde gedaanten doorloopt en wier geschiedenis zonderlinge trekken vertoont. Dat zag men destijds in Hongarije. De twee naijverige koningen, Ferdinand en Zapolya, beriepen zich beiden op twee machtige keizers, de een in 't Oosten, de andere in 't Westen : Soliman en Karel V. En die dubbele beweging belemmerde en begunstigde tegelijk de godsdienstige vrijheid in Hongarije. Ferdinand begaf zich in 1529 naar Spiers, waar keizer Karel V de Rijksdag had bijeengeroepen, en hief daar, gehoorzaam aan het voorschrift van zijn doorluchtige broeder, het in 1526 ten gunste van de godsdienstige vrijheid uitgevaardigde besluit op³⁴⁷.

Maar terwijl de Oostenrijkse koning zich aldus weer in de onverdraagzaamheid verliep door de invloed van het Rooms-Katholieke Europa, nam de Hongaarse koning een vrijheidsles van de Muzelmanse keizer aan. Soliman trok opnieuw Hongarije binnen aan het hoofd van honderd vijftig duizend man, en terwijl hij zich op het vermaarde slagveld van Mohaez ophield, ontving hij daar Zapolya, die hem zijn hulde kwam bieden. Hij nam de 14^e Augustus Buda in, stelde de Evangelische opperbevelhebber Nadasdy, die zijn troepen, door een laaghartig verraad, in een kelder hadden geworpen, in vrijheid, rukte op Gran aan, welks bisschop, met achthonderd edelen te paard en even zoveel te voet, hem tegemoet toog en de hand kustte. Vervolgens keerde de grote sultan, na zich voor Wenen te hebben vertoond, naar Buda terug en stelde er Zapolya tot koning van Hongarije aan. Zonder een groot minnaar van de gewetensvrijheid te zijn, verklaarde hij zich tegen de onderdrukking

³⁴⁶ Hanner, *Hist. eccl.* blz. 199. *Gesch. der Ev. Kirche in Ungarn*, blz. 59. Timon, *Epit. Chronol.*, blz. 118.

³⁴⁷ Er was de 27^e Augustus 1526 besloten dat, in afwachting van nationaal concilie, elke Staat in godsdienstzaken op een voor God en de keizer te verantwoorden wijze handelen zou. (*De [Franse] Uitgever*).

van de Protestanten, hetzij omdat de Roomse godsdienst die van de keizer, zijn vijand, was, hetzij omdat de verering van de beelden, die één van de meest in het oog vallende gedeelten van de Roomse godsdienst uitmaakte, in zijn ogen goddeloos was. Het Evangelie van Christus vond meer vrijheid te Constantinopel dan te Rome.

In het gewichtige jaar 1530 nam de Hongaarse Hervorming een nieuwe vlucht. De getrouwheid en de blijdschap, welke de Protestantse vorsten betoonden bij de belijdenis van de waarheid te Augsburg, op de 2^e Juni, in tegenwoordigheid van de keizer, van koning Ferdinand en verscheidene Hongaarse heren. Nicolaas Durauz, Wolfgang, Frangepertpan, Frans Ujlaky en anderen, verdreven vele vooroordelen; deze edellieden brachten bij hun terugkomst gunstige verslagen uit over hetgeen zij gezien en gehoord hadden; al degenen die Latijn of Duits verstonden (en dezen waren in Hongarije zeer talrijk) konden de voortreffelijke Belijdenis lezen; zij deed vele harten kloppen. Van toen af wies het aantal discipelen van Christus aan, die begerig waren Zijn licht te verspreiden. De roemrijke, belijdenis van Augsburg werd een seinklok, wier slagen in de verte weerklonken en een groot aantal studenten en zelfs geleerden naar Wittenberg, en juist daardoor tot het Evangelie brachten, die, op de plaatsen zelf de grote gedaanteverwisseling wilden aanschouwen, welke in de Christenheid was tot stand gekomMen, en met eigen handen levende wateren wilden putten uit de bron.

In het jaar dat op de Belijdenis volgde, in de lente van 1531, kwam Devay in Hongarije terug. Hij gevoelde zich gedrongen in zijn vaderland de grote feiten en de gewichtige leer van de verlossing bekend te maken; te Augsburg openlijk door de vorsten en vrije steden van Duitsland beleden. Hij had met grote aandacht al de gedaanten van dit grote Christelijke drama gevolgd, hij volgde tevens met instemming het onderwijs van Melanchton; zijn zachtmoedigheid, zijn schranderheid, zijn kennis, zijn angstvallighReid zelfs vervulden hem met genegenheid en bewondering. Eerst later toonde de uitnemende vriend van Luther zijn neiging tot een geestelijke opvatting van het Avondmaal; doch hij droeg daarvan toen reeds de kiem bij zich.

Devay en andere Hongaren volgden die richting met hartelijke ingenomenheid. Enige hervormers zijn zich misschien niet gelijk gebleven, alles in hun leer is niet in overeenstemming geweest met de grondbeginselen die zij beleden. Devay en anderen zijn tot het uiterste toe doorgegaan, hebben de weg rechtdoor bewandeld. Devay was een volslagen doctor. Hij ging voort. Hij hield zich niet slechts op bij enkele schone figuren op de schilderij, bij enige grote delen van het gebouw; hij overzag het geheel en omvatte het. Hij erkende de geestelijke betekenis van het Avondmaal met Melanchton; de vrijmacht van de genade met Luther; misschien was het meer historisch en logisch, te zeggen dat hij beide geloofde met Calvijn, de bij uitnemendheid volkomen man, zoveel althans de mens dat zijn kan. Bovendien was hij niet een eenvoudig kluizenaar, die alleen in eigen schatting volmaakt is; hij was een meester. Hij verenigde met een sterke begeerte om de waarheid te kennen een beslist en vast karakter; hij vreesde niets en hoopte niets van de mensen; zijn vrees en zijn hope berustten in God. Hij geloofde, zoals later Pascal, dat de vrees voor de mensen een kwade politiek is. Er was in hem geen aarzeling, hij wankelde niet gelijk sommigen, maar ging zijn weg met een onversaagd hart en een vaste tred. Er zijn leraren die de waarheid slechts trapsgewijze durven voorstellen, en dikwijls wordt dit door het menselijk verstand geest; ook het licht van de zon neemt van de morgen schemering tot aan de volle middag geleidelijk toe. Maar de hervormer van Hongarije verkondigde van meet af aan de gehele Evangelische waarheid, openhartig, volledig, onbeschoornd. Hij eiste een gehele verandering van leven, een volledige hervorming van de Kerk en ontvouwde de grootheid en de zekerheid van de zaligheid, wier heraut

hij was. Uitmuntend door zijn godgeleerde kennis, was hij het niet minder door zijn beslistheid en zijn moed.

Hooggewaardeerd en geacht; werd Devay in de hoofdstad van Hongarije geplaatst. Als leraar te Buda, dat door een brug met Pesth verbonden is, zodat deze twee steden om zo te spreken slechts een enkele stad vormen, besteedde hij al zijn krachten om daar de beginselen van de Hervorming te verbreiden door zijn woorden, geschriften en daden. Omdat de heiligen een grote rol in de godsdienst van het land vervulden, betoogde hij in een geschrift dat het nutteloos was hen aan te roepen³⁴⁸. Hij stelde twee en vijftig stellingen op, waarin hij, na zijn tegenstanders te hebben weerlegd, duidelijk het wezen van een ware Christelijke hervorming, of zoals hij zei, de grondbeginselen van de zaligheid, voorstelde³⁴⁹. Ongelukkig had hij toen geen drukkerij te zijner beschikking, omdat Hongarije in dit opzicht zeer ten achter was; hij liet dus talrijke kopieën van zijn geschriften maken, gelijk men deed voor de uitvinding van Gutenberg³⁵⁰. Tevens predikte hij met kracht; hij vertoonde zich overal, waar hij bespeurde dat enige verovering te behalen was.

Devay was niet de enige die zich beijverde om het Christelijke leven in de Hongaarse Kerk te verbreiden. Antonius Transylvanus verkondigde het Evangelie te Kaschau en in de omliggende streken, Basilins Radan te Debreczin, Andreas Fischer en Barthelémy Bogner te Zipsen, Michiel Siklosy en Stefanus Kopacsy in het graafschap Zemplin. Leonard Stoeckel en Lourens Quendel, die te zelfder tijd als Devay te Wittenberg hadden gestudeerd, verspreidden weldra ook op andere plaatsen het Evangelisch geloof. Bedaard en zonder grote worstelingen en groot opzien zegevierde de Hervorming in Hongarije. Het Evangelie breidde er zich niet uit met het gedruis van de waterstromen, zoals in de oorden waar Luther, Farel of Knox spraken: de wateren vloeiden zachtjes. Zij stortten niet schuimend van de bergen, maar kwamen onopgemerkt uit de grond. Het was een verovering zonder cymbalen en trompetten, maar door de dappere voorhoede volbracht. De hervorming ging dikwijls van mannen uit het volk uit; een eenvoudig Evangelist verkondigde in enige kleine stad de woorden van het eeuwige leven, en vele harten namen het met vreugde aan.

Er waren evenwel ook uitzonderingen op de kalmte waarvan wij gewaagden, en het leven van de grootste hervormer van deze streken biedt ons van die treurige toestanden aan, waarvan de geschiedenis van de Hervorming vol is.

Devay bleef niet lang te Buda. Hij werd naar Cassovië (Kaschau) in Opper-Hongarije geroepen, destijds onder de heerschappij van Ferdinand, van waar hij de hemelse leer aan de oevers van de Hernath en de Tchenerl, in het gehele graafschap Abaujvar, te Eperies in het Noorden, te Ujehly in het Oosten, brengen kon, en overal werkte hij met ijver. Weldra werden de inwoners met hun ganse hart niet alleen aan hem, maar aan Gods Woord verknocht. De edelen van een van de burchten van het graafschap Zemplin, door de macht van zijn redenen bewogen, verlieten de Roomse Kerk en namen gelovig de Goddelijke beloften aan. De bewoners van verscheidene dorpen in de omstreken werden door dit voorbeeld meegevoerd. Deze talrijke bekeringen wekten de toorn van de Roomse geestelijkheid op, en van alle zijden eisten de priesters dat men zulk een gevaarlijk man als Devay verwijderen zou. Thomas Szalahazy, bisschop van Eger (Erlau), klaagde hem bij koning Ferdinand aan. De handlangers van deze vorst begaven zich ongemerkt naar de plaatsen waar zich de

³⁴⁸ *De sanctorum dormitione.*

³⁴⁹ “*Propositiones erroneae Matthiae Devay, seu ut ille vocat rudimenta salutis continentes,*” zei Dr.

Szegedy, zijn tegenstander. (Wenen, 1535).

³⁵⁰ Aan de uitvinding van de boekdrukkunst is ten onzent de naam van Lourens Jansz. Koster verbonden; onze naburen schrijven ze veelal aan Gutenberg toe. (*Vert.*)..

eenvoudige maar machtige hervormer bevond; zij maakten zich van hem meester en voerden hem weg. Een zo stoute daad kon niet verborgen blijven. De mare verspreidde zich onder de bewoners van de stad Cassovië; het volk, dat innig aan de hervormer gehecht was, kwam in opstand. Maar dit alles was vruchteloos. De dienaren van de bisschop voerden Devay in het gebergte van het graafschap Liptau; maar zelfs daar achtten zij hem niet veilig. Zij vreesden de bergen, de bossen, de bergengten; zij gevoelden behoefte aan gevangenschappen, bewakers, dikke muren. Zij brachten Devay naar Presburg, vervolgens naar Wenen, en daar werd hij zeer hard bejegend. Met ketenen beladen, niets dan een armelijk voedsel genietende en aan alle ontberingen onderworpen, leed hij vreselijk naar het lichaam, en dikwijls was zijn ziel van droefheid overstelpt. Hij vroeg zich af of bij ooit van tussen deze sombere muren zou ontkomen. Hij zocht God uit de diepte van zijn hart, wetende dat Hij de enige redder is. Later sprak hij dikwijls over al het lijden, zowel lichamelijk als geestelijk, dat hij in de gevangenis te Wenen had uitgestaan.

De bisschop van de diocees, Johannes Faber, een verstandig man met uitnemende talenten, had eerst met groot genoegen de geschriften van Luther gelezen; alleen vond hij het voedsel een weinig te vast voor de zwakke volksmaag. In 1521, terwijl hij met schulden bezwaard was en niets had om te betalen, begaf hij zich naar Rome om aan zijn schuldeisers te ontsnappen en de hulp van de paus in te roepen; en ten einde zich aangenaam te maken, stelde hij een geschrift tegen de groten hervormer op. Rome maakte Faber tot een ander mens, en toen hij in Duitsland terugkwam, begon hij de Hervorming te bekampen, zonder evenwel ongevoelig te zijn voor Luthers Christelijke woorden. In 1528 trachtte hij Melanchton te winnen, door hem tot loon van zijn afval een plaats bij koning Ferdinand aan te bieden³⁵¹. Hetzelfde jaar hielp hij de brandstapel oprichten, waarop Hubmeyer werd verbrand. Hij was proost te Buda geweest, en in 1530 werd hij tot bisschop van Wenen benoemd. Hij beval Devay voor hem te verschijnen, en deze trof de bisschop aan omringd van verscheidene geestelijken; een secretaris of notaris zat voor de tafel en stelde alles in schrift. De Hongaarse hervormer liet zich volstrekt geen vrees aanjagen door zijn rechters noch ontmoedigen door de begeerte om een einde aan zijn smarten te maken. Hij sprak niet slechts als een beschaafd en geleerd man, maar ook als een Christen vol beslistheid en moed. Hij beleed de Evangelische waarheid vrijuit. “U bent beschuldigd,” zei Faber tot hem, “van te beweren dat na het uitspreken van de woorden: “Dit is mijn lichaam, dit is mijn bloed,” de zelfstandigheid van het brood en de wijn nog bestaat.” “Ik heb op de duidelijkste wijze uitgedrukt,” antwoordde Devay, “wat de ware aard van de sacramenten is en wat hun karakter en gebruik is. Zij zijn tekenen van de genade en de goede gezindheid van God jegens ons; zij schenken ons dus troost in onze beproevingen; zij bevestigen, versterken en verzekeren ons geloof in Gods belofte. Het werk van Gods Woord en van de sacramenten is hetzelfde. Deze zijn geen blote en dorre tekenen; zij verzekeren waarlijk en wezenlijk de genadegaven die zij afbeelden, doch zijn alleen hun heilzaam, die ze in het geloof, geestelijk en sacramenteel ontvangen”³⁵². Men ziet dat het geestelijk element in de theologie van Devay de boventoon had en dat hij bijna overeenkwam met de theologen van het Hervormde Zwitserland. Hij stelde zijn geloof met zulk een blijkbare oprechtheid voor, dat het hof meende hem niet te kunnen veroordelen; hij werd in vrijheid gesteld³⁵³.

³⁵¹ “Faber hortatur ut deficiam a causa habiturum me defectionis praemium” (*Corp. Ref.* I, blz. 798).

³⁵² “Iis solis sunt salutaria qui in fide spiritualiter et sacramentaliter haec mysteria percipiunt”. (Zie Devay *Expositio examinis quomodo a Fabro in carcere sit examinatus*. Bazel, 1537).

³⁵³ Revesz, in Herzog's *Encycl.* XIX, blz. 407.

Devay begaf zich nu naar Buda, waar hij eerst zijn bediening had vervuld en dat afhankelijk was van de meedinger van Ferdinand van Oostenrijk, Johannes Zapolya. Deze grillige en despotieke vorst destijds in een zeer kwade luim³⁵⁴. Hij had een geliefkoosd paard, hetwelk door de hoefsmid, uit onhandigheid, onder het beslaan levensgevaarlijk gewond was. In een aanval van toorn had de koning de hoefsmid in de gevangenis laten werpen en gezworen dat, wanneer het dier aan de wond stierf, ook degene die het vernageld had zou sterven. Toen hij vernam dat de prediker, die door de priesters als een groot ketter was aangeduid, in zijn hoofdstad was aangekomen, keerde zijn gemelijkheid zich ook tegen deze. Een godgeleerde en een hoefsmid waren voor hem hetzelfde, wanneer men hem mishaaide. Devay werd gevat en met de handwerksman in dezelfde kerker opgesloten. Alzo ontsnapte de hervormer alleen aan een draaikolk om op een klip te stoten; hij verviel van de Charybdis op de Scylla. Hij zag de dood tegemoet en, in het gezicht van de eeuwigheid zijn ijver verdubbeld, wenste hij vurig nog enige zielen voor God te winnen alvorens hij voor Hem verscheen; hij trad met de ongelukkige deelgenoot van zijn gevangenschap in gesprek, en toen hij hem droef te moede en met vrees vervuld vond, deed hij wat Paulus in de gevangenis te Pilippi gedaan had voor de door een aardbeving verschrikte cipier: hij vermaande hem Jezus Christus als Zaligmaker aan te nemen, terwijl hij hem verzekerde dat dit ene voldoende was om hem het eeuwige leven te doen verkrijgen. De hoefsmid geloofde en een innige vrede verving de angst die hem overstelpt had. Dit was een grote blijdschap voor de getrouwe Evangeliebode. Het paard genas, en de tot kalmte gekomen koning beval dat men zijn hoefsmid uit de gevangenis zou ontslaan. Toen de cipier de man deze tijding kwam brengen, weigerde deze, tot grote verbazing van zijn bewaarder, de gunst die men hem had toegedacht. “Ik deel,” zei hij, “in het geloof waarvoor mijn kerkergezel moet sterven, ik zal sterven met hem.” Men bracht dit edele woord aan Zapolya over, die, ofschoon grillig, toch ook gevoelig was; hij werd er door geroerd en beval zowel de ene als de andere gevangene in vrijheid te stellen. Deze tweede gevangenschap van Devay duurde tot in 1534.

Devay verliet de kerker, verzwakt, afgemat, maar altijd getrouw en begerig om zijn dagen Hem te wijden, die de waarheid en het leven is. Een rijk en geleerd Hongaars magnaat, die openbaar en metterdaad de Hervorming in bescherming nam, die zelfs met grote kosten een school had opgericht, met het doel de beoefening van de letteren te begunstigen³⁵⁵, één van de Maecenassen van de zestiende eeuw, graaf Nadasdy, oordeelde, dat de hervormer, na beproevingen en dubbele en harde gevangenschap, enige rust in zijn stille werkzaamheid meer dienstig was dan een strijd op leven en dood met zijn tegenstanders: Nadasdy had in het kasteel van Sarvar een zeer schone bibliotheek; hij nodigde Devay uit daar zijn intrek te nemen en zijn studies aldaar te doen strekken ter verbreiding van het licht van het Evangelie. De hervormer aanvaardde die edele gastvrijheid, en Sarvar werd voor hem wat voor Calvijn het huis van Du Tillet te Angoulême was geweest, nadat hij aan de misdadige stadhouder van Parijs was ontsnapt, en wat voor Luther eens de Wartburg was; alleen telde Devay toen, wat noch de één noch de andere had gehad, verscheidene jaren harde gevangenschap. Hij begaf zich terstond aan de arbeid, hij studeerde en stelde verscheidene verdedigingsgeschriften op. Hij ontsnapte alleen aan de gewapende macht en aan de sluipmoordenaars om met andere tegenstanders te strijden.

Het gehele leven van een Evangelieverkondiger is een voortdurende worsteling; maar welke kamp is eervoller dan die van de waarheid tegen de dwaling! Een Rome

³⁵⁴ *Gesch. der Ev. Kirche in Ungarn*, blz. 62.

³⁵⁵ “Intelligo te magno sumptu scholam constituere, et optimarum artium studia excitare”. (Melanchton aan graaf Nadasdy. *Corp. Ref.*, III, blz. 417).

waardig strijder deed zich op om hem te beantwoorden. Toen de provinciaal van de Franciscanen in Hongarije, de Sorbonse doctor Gregorius Szégédy, met Devays eerst geschreven uitgaven kennis had gemaakt, verklaarde hij zich te belasten met ze te wederleggen. Bij hield woord, en deed te Wenen een vlugschrift verschijnen, in hetwelk hij de stellingen van Devay over de *Grondbeginselen van de zaligheid* bestreed³⁵⁶. Dit werk was het eerste dat door een Hongaar tegen de Hervorming werd uitgegeven. Devay zette zich aan het werk om hem te beantwoorden, en zijn arbeid werd in de loop van 1536 voltooid.

Gedurende deze tijd omhelsden steden, burchten, parochies en zelfs leden van de hoge geestelijkheid de Evangelische leer, maar deed ook Szalahazy, bisschop van Eger, Antonius, leraar te Eperies, en Barthélémy, kapellaan van het kapittel, in de gevangenis werpen, en beval koning Ferdinand de Evangelische gemeente van Eartfeld al de nieuwigheden te laten varen, op straffe van verbeurdverklaring van goederen en leven³⁵⁷.

Intussen bestonden de geschriften van Devay nog pas in handschrift en was het de vraag waar hij ze zou laten drukken. Szégédy had de zijne te Wenen doen uitkomen, waarheen Devay geen begeerte had terug te keren. Hij besloot in Saksen een drukker te gaan zoeken en vertrok tegen het einde van 1536. Te Neurenberg overviel hem een ziekte, in welke hij verpleegd werd door een oude vriend uit Wittenberg, Diederik Veit, die Melanchton *suus summus amicus* noemde. Na zijn herstel kwam hij te Wittenberg en bleef aldaar, naar het schijnt, bij Melanchton³⁵⁸ van de maand April tot de maand October 1537. Deze twee mannen werden innig aan elkander verbonden: zij waren als twee broeders. “Hoe aangenaam is mij zijn omgang,” zei de vriend van Luther van Devay sprekende; “hoe uitnemend is zijn geloof, en hoe wijs, geleerd en godvrezend is hij!” Hij was niet de enige Hongaar, die zich aan meester Philippus hechtte. Omdat het grootste gedeelte van de Hongaren, die te Wittenberg kwamen, geen Duits verstonden, predikte Melanchton voor hen in het Latijn³⁵⁹, hetgeen hen meer gemeenzaam maakte met de zienswijze van deze doctor.

Overigens was, zelfs reeds vóór Devays eerste terugkeer in Hongarije, Zwingli's leer daar bekend en omhelsd. Reeds in 1530 beklagde zich Luther dat dit met één van de leraren van Hermanstadt het geval was. Evenwel stond Devay ook in broederlijke betrekkingen, niet alleen met de grote Luther, maar ook met al de Evangelische mannen. Hij verhaalde hun de vorderingen van de Hervorming in Hongarije; hij legde zich toe op al hetgeen hem meer geschikt kon maken haar voort te zetten en ondervond hoe het verkeer met de gelovigen het hart versterkt en in staat stelt om moedig te strijden.

Hij gaf zijn handschrift niet in druk te Wittenberg, evenmin in enige andere stad van Duitsland. Bestond er enig bezwaar om het te doen? Wij weten het niet.

Toen het ogenblik van afscheid gekomen was, verzocht hij zijn gastheer naar graaf Nadasdy te schrijven. Een brief van Duitslands leermeester moest grote waarde voor de Hongaarse magnaat bezitten. Melanchton schreef hem en verzocht de graaf zodanig te handelen dat de Kerken zuiverder onderricht ontvingen; en omdat hij het onderwijs en de letteren door invloedrijke mannen in bescherming wenste genomen te zien, schreef hij: “Eertijds verbonden de Grieken Hercules met de Musen en noemden hem

³⁵⁶ *Censurae fratris Gregorii Zegedeni*, enz. Wenen, bey Syngren, 1535.

³⁵⁷ Ribini, *Memorabilia Aug. Conf.* blz. 38. *Geschichte der Ev. Kirche in Ungarn*, blz. 64.

³⁵⁸ “Talis hospes, ut Homerus Jubet, *anti kasigneetou esse debet.*” Melanchton Vito Theodoro. *Corp. Ref.* III, blz. 416.

³⁵⁹ Em. Revesz. *M.B. Devay und die ungarische reformirte Kirche*. Herzog's *Theol. Encycl.* XIX, blz. 410.

haar hoofd³⁶⁰. Ieder weet dat uw Panoniërs (Hongaren) uit Hercules gesproten zijn; daarom moet de bescherming van zulke studies in de ogen van Uwe Hoogheid een inheemse en nationale deugd zijn.” De brief is van de 7 October en gedateerd uit Leipzig, werwaarts Melanchton misschien zijn vriend vergezelde.

Devay begaf zich niet van Wittenberg naar Hongarije, waarheen hij zich toch dringend geroepen vond. Hij ging naar Bazel. Hij werd door deze Zwitserse stad aangetrokken, hetzij door de begeerte om de godgeleerden van deze landstreek te leren kennen, hetzij door de beroemde boekdrukkerijen van deze stad, die zoveel Evangelische boeken deden verschijnen, hetzij eindelijk door de aanwezigheid van Gryneüs, met wie hij waarschijnlijk brieven had gewisseld. De handschriften die hij meebracht bevatten drie verschillende geschriften. Het eerste handelde “over de voornaamste artikelen van de Christelijke leer; het tweede “over de staat waarin de zielen van de gelukzaligen verkeren na dit leven voor de dag van het laatste oordeel;” het derde eindelijk “over het verhoor dat Faber hem in zijn gevangenis had doen ondergaan.” Dit deel verscheen in de herfst van 1537, met dit motto: “*Meester, op Uw woord zal ik het net uitwerpen*” (Luk. 5: 5) Na deze verschijning verliet Devay Bazel.

In Hongarije aangekomen, begaf hij zich terstond naar de graaf, wie hij de brief van de hervormer moest ter hand stellen. Johannes Sylvester, die Melanchton een echt geleerde noemde, stond aan het hoofd van de school te Uj-Sziget, bij Sarvar, door Nadasdy gesticht. Deze edelman had grote waarde voor Hongarije. Een gegoed man en oprecht Christen, schepte hij behagen in het aanmoedigen van de letteren en kunsten; gaf beloningen en blijken van zijn waardering aan hen die ze beoefenden; maar inzonderheid ging hem de bevordering van Gods Koninkrijk ter harte. Hij begreep dat Devay en Sylvester uitgelezen mannen waren en verbond hen aan zich. Alle drie waren zij overtuigd dat scholen en goede boeken nodig waren voor de opvoeding van het volk, voor de bevestiging van de Hervorming in Hongarije, voor de beschaving van de zeden en voor de verzekering van de welvaart van het land. Devay verzocht de graaf om een drukkerij, welke deze hem terstond toestond. Men plaatste haar terzijde van de school en zij was de eerste in Hongarije. Devay zette zich onmiddellijk aan de samenstelling van een leerboek voor de studie van de Hongaarse taal (*Ortographia ungarica*). Hij bevlijtigde zich het dienstbaar te maken niet alleen aan de beoefening van de spraakkunst, maar ook aan de verbreiding van de Christelijke leer. Hij leerde er tegelijk de grondbeginselen van de taal en die van het Evangelie in kennen, gedachtig aan het woord van de Meester: “*Laat de kinderkens tot Mij komen.*” Men behoorde, volgens de mening van deze drie Christenen, aan de terechtbrenging van de mensen te arbeiden van zijn kindsheid af aan, niet slechts de natuur te hulp te komen, maar deze te hervormen, haar tot die nieuwe staat van gerechtigheid te brengen, die een worsteling is tegen de oorspronkelijke natuur, en er op uit te zijn dat Christus een gestalte in de mens verkreeg. Zij geloofden, gelijk gezegd is³⁶¹, dat de kinderen een natuurlijke neiging bezitten, die hen met geweld tot het kwade drijft; dat men dus altijd moet waken, uit vrees dat de vijand intrek in hun hart neemt, als in een verlaten plaats, en daarin doet wat hem behaagt. Het is zelfs nodig dat een getrouwe bewaking zorg van voor hun ogen en voeten alles weg te nemen wat hun aanleiding tot vallen kan geven. Devay had aan zijn boek gebeden toegevoegd in het Hongaars en voor de kinderen bestemd, waartoe hij de kleine Catechismus van Luther had gebruikt. Dit is het eerste boek dat in de landtaal werd gedrukt; het beleefde verscheidene herdrukken.

Maar Devay vergat de rechtstreekse Evangelieverkondiging niet. De domeinen van

³⁶⁰ “Olim Graeci Herculem addiderunt Musis, earumque ducem vocabant” (*Corp. Reform.* III, blz. 418).

³⁶¹ De Sainte-Marthe.

Nadasdy, de graafschappen Eisenburg, Westprior en Raab, aan de grenzen van Oostenrijk, tussen de rechteroever van de Donau en het Balatonmeer (Plattenmeer), waren vooral het toneel van de werkzaamheden van Devay. Men ontmoette deze ondernemende apostel op de wegen, aan de oevers van het Balatonmeer en de boorden van de negen rivieren die er zich in uitstorten. Hij verkondigde het Evangelie in de landelijke woningen, in de kastelen en in de open lucht. Hij nodigde allen die hem hoorden uit tot Christus te komen en verklaarde dat de Zaligmaker niemand die tot Hem kwam uitwierp. Als hij zielen ontmoette die, hoewel gelovende, toch nog ongerust en in vrees waren, aarzelde hij niet haar tot haar bevestiging de verkiezing van de genade te verkondigen. Hij zei haar dat indien zij tot God waren gekomen, dit dan geschied was omdat Hij ze uitverkoren had en dat de goede Herder tot het einde toe in zijn stal de schapen bewaart die Hij derwaarts heeft geleid.

Terwijl Devay ten Zuiden van de Donau werkte, werd Opper-Hongarije niet aan zichzelf overgelaten. Een uitstekend man en levend Christen, Stephanus Szantai, predikte daar toen met kracht. Hij was vol van het geloof, een goed redenaar, vol toewijding en geestdrift voor de zaak van de Heere. De bisschoppen, die vroeger Devay hadden gevangengenomen, beproefden hetzelfde met Szantai te doen. Er werd een kerkelijke samenzwering gesmeed; de bisschoppen George Frater, Statilius en Frangepan, gesteund door de hoofden van enige kloosterorden, verzochten Ferdinand de Evangelieprediker te doen grijpen en ter dood brengen. Statilius, bisschop van Stoel Weissenburg, nabij het grote Bakoniewoud, ging voor een meester in het vervolgen door. Kort tevoren had hij een Evangelisch leraar doen vatten, hem met geselroeden doen slaan, en toen de lieden die met dit werk belast waren hem halfdood voor hem brachten, had de eerloze bisschop hem aan de honden overgelaten om een einde aan zijn leven te maken. Frangepan, een oud krijgsman, had wel is waar het zwaard afgelegd en de monnikskap opgezet, maar de krijgsmanieren behouden en tot stelregel dat men aan zaken en personen snel en zonder sparing een einde moest maken. Hij bejegende de lieden uit van de hoogte en met hardheid, en commandeerde, zoals men zei, met de spitsroede. Hij belastte zich met de taak om van de koning de ter dood bringing van Szantai te verkrijgen. Hij twijfelde niet of de koning liet zich leiden evenals zijn onderhorigen. Maar zekere vrij buitengewone veranderingen waren in Ferdinands gemoed tot stand gekomen. De Augsburgse Confessie had hem een minder ongunstig denkbild aangaande Luthers leer gegeven. Zijn biechtvader, die een Spanjaard was, op zijn sterfbed liggende, had hem bekend dat hij hem niet op de rechte weg had geleid en dat Luther tot hiertoe niets dan waarheid had geleerd. Het schijnt dat de kinderen van Johanna van Castilië allen van hun moeder zekere achting voor de waarheid hadden geërfd, terwijl zij van hun grootmoeder, de doorluchte Isabella, de onderwerping aan de priesters hadden behouden. Koning Ferdinand was de hervormers minder vijandig. Evenwel was hij verre van beslist en Rome had op zijn gemoed de invloed niet verloren, die het op de vorsten wist te oefenen. Hij had slechts heldere ogenblikken van voorbijgaande aard, die de priesters grillen noemden; soms was hij wankelmoedig, maar keerde zich ten slotte altijd weer naar de paus. Men beschouwde hem nu eens als een vriend van de Protestanten, dan weer als hun tegenstander.

Hoe het zij, Ferdinand weigerde deze keer het verzoek van de priesters in te willigen, en beval (1538) een godsdienstige bespreking te Schaesburg tussen de priesters en Szantai; de beklemdheid van de bisschoppen evenaarde hun verbazing. Niet alleen stond de koning niet toe Stephanus te veroordelen zonder hem te horen, maar gelastte hun met hem in redewisseling te treden. Daar zij zich onbekwaam gevoelden, ondernamen zij het niet eens, maar gingen een goed Rooms-Katholiek opzoeken, in

staat om hem die zij de ketter noemden het hoofd te bieden. Onder de Franciscanen bevond zich een monnik, bekend wegens zijn moed in theologische twistgedingen, pater Gregorius; deze werd dus naar Schaesburg ontboden, en, door andere monniken vergezeld, begaf hij zich derwaarts; Ferdinand koos tot scheidsrechter Dr. Adriaan, bisschoppelijk vicaris van Stoel-Weissenburg, en Martijn van Kalmance, rector van de school van die zelfde plaats. Deze moesten, naar de mening van de konings, uit hoofde van hun persoonlijk karakter, onpartijdige rechters zijn, en hij zei tot hen: “Ik beveel u aan, de gehele zaak zo te behandelen, dat de waarheid niets te lijden heeft.”³⁶²

Het gesprek begon. Van alle zijden waren Rooms-Katolieken en Protestanten komen opdagen. Stephanus Szantai ontvouwde de Evangelische leer en verdedigde haar met sterke bewijzen. De behendige Franciscaner kon ze niet omverstoten, en toen de monniken dit bemerkten, vervingen zij de bewijzen die hun medebroeder ontbraken door geschreeuw en grote opschudding. Nu haalde een leek, een geleerd doctor in de medicijnen, Johannes Rehenz, verontwaardigd over deze vreemdsoortige bewijsvoering, de monniken scherp door, verweet hun dit rumoer als een onwaardige list tegenover zulk een ernstige bespreking en toonde, terwijl hij de door Gregorius gegeven antwoorden herhaalde, de nietigheid daarvan aan. Szantai sprak opnieuw op zijn beurt en liet aan zijn hoorders de diepe indruk, dat de zaak die hij verdedigde die van de waarheid was. Het gesprek hield nog enige dagen aan, gedurende welke de leer van de Hervorming, verre van terrein te verliezen, integendeel won.

Toen het gesprek geëindigd was, moesten Adriaan en Van Kalmance zich verklaren. Zij begaven zich te dien einde naar de koning. Zij gevoelden zich grotelijks beklemd en, zonder besluiteloos te zijn, zeer bekommerd. “Sire,” spraken zij, “al wat Szantai heeft beweerd, is op de Heilige Schrift gegrond, en hij heeft daarvan de waarheid aangetoond; de monniken daarentegen hebben niets dan zinledige redeneringen gehouden. Echter zal men ons, wanneer wij dit in het openbaar uitspreken, overal als vijanden van de godsdienst ten toon stellen, en dan zijn wij verloren. Indien wij, anderzijds Szantai veroordeelden, zou dit tegen ons geweten gehandeld zijn en zouden wij Gods oordeel niet kunnen ontgaan. Daarom verzoeken wij Uwe Majesteit enig middel te zoeken waardoor wij aan dit dubbele gevaar ontkomen.” De koning beseftte de moeielijkheid van hun toestand: en beloofde alles voor hen te zullen doen wat hij kon.

Dit geschiedde 's morgens; Ferdinand gevoelde zich bijna evenzeer in de engte gedreven als de beide rechters. Tevergeefs bepeinsde hij dit moeilijke geval, hij kon geen uitkomst vinden. Hij erkende dat de Protestanten recht hadden in hun godsdienstige vrijheid beschermd te worden; hij beseftte het gevaar van een zo aanzienlijk gedeelte van zijn onderdanen te verbitteren. Maar wat zouden Rome en de geestelijkheid zeggen, indien hij Szantai vrijspak? Tegen drie uren in de namiddag kwam men hem berichten dat enige bisschoppen, prelaten en monniken verzochten hem te spreken. Ontrust over hun nederlaag, wensten zij op het gevoel van de vorst te werken. “Sire,” zei de bisschop van Grootwardin, “wij zijn de herders van de Kerk en behoren zorg te dragen voor onze kudde. Daarom hebben wij verzocht dat deze ketter gevangengenomen en veroordeeld werd, opdat degenen die met hem overeenstemmen, door zijn voorbeeld afgeschrikt, zouden ophouden tegen de Roomse leer te spreken en te schrijven. Maar Uwe Majesteit heeft het tegendeel gedaan van hetgeen wij verzochten, en een godsdienstige samenkomst aan die ellendeling toegestaan, die

³⁶² *Hispaniai vadaszag*. Dit zeldzame en merkwaardige boek verhaalt het gesprek in bijzonderheden, waarbij het dit misschien wel wat sterk ten gunste van de Hervorming doet luiden. Zie ook de *Gesch. der Evang. Kirche in Ungarn*, blz. 66.

daardoor aan verscheidenen zijn vergif heeft kunnen toedienen. Gewis zal de heilige vader deswege niet tevreden zijn. Er was geen samenspreking nodig; reeds voorlang heeft de Kerk die booswichten wegens ketterij veroordeeld, en hun veroordeling staat op hun voorhoofden geschreven.”

Ferdinand antwoordde: “Geen mens zal ter dood worden gebracht, tenzij hij van een doodschuldige misdaad overtuigd kan worden.” “Hoe!” sprak bisschop Statilius, “is het niet voldoende dat hij de beker aan de leken toereikt, terwijl Christus die alleen voor de priesters heeft bestemd, en dat hij de heilige mis een vond van de duivels heeft genoemd? Zulke beweringen verdienen de doodstraf” “Denkt u, mijnheer de bisschop,” sprak de koning, “dat de Griekse Kerk een ware Kerk is?” “Ja, Sire,” antwoordde Statilius. “Welnu,” sprak Ferdinand, “de Grieken vieren het Avondmaal onder de beide gestalten, zoals de heilige bisschoppen Chrysostomus, Cyrillus en anderen hun dit hebben geleerd. Waarom zouden wij dit niet eveneens doen? Zij hebben de mis niet, en dus kunnen wij er ook buiten.” De bisschoppen zwegen. “Ik trek voor Szantai geen partij,” voegde de vorst er bij, “maar ik wil dat de zaak onderzocht wordt; een koning mag geen onschuldige straffen.” “Indien Uwe Majesteit ons niet handhaaft,” hernam de bisschop van Grootwardin, “zullen wij een ander middel zoeken om ons van deze gier te ontdoen.”

De bisschoppen gingen heen, maar Ferdinand had mannen rondom zich even hartstochtelijk als zij, die de hervormer in het verderf trachtten te storten. Op de avond van dezelfde dag, te negen uren, onderhield de koning, die ontrust en besluiteloos was, zich over deze dingen met zijn magnaten Frans Banfy en Johannes Kassai, toen de burgemeester van Cassovië gehoor liet verzoeken en, door Szantai gevolgd, binnentrad. Terstond sprak de koning, zich naar de hervormer wendende, tot deze: “Wat predikt u toch?” “Zeer genadige vorst,” antwoordde de Evangeliedienaar, “Ik verkondig geen nieuwe leer. Het is de leer van de profeten, van de apostelen, van onzen Heere Jezus Christus; en al wie de zaligheid van zijn ziel begeert moet ze met blijdschap omhelzen.” De koning zweeg enige ogenblikken; weldra zich niet meer kunnende inhouden, riep hij uit: “o, Mijn waarde Stephanus, indien wij die leer volgen, vrees ik zeer dat ons, hetzij u, hetzij mij, een grote ramp overkomt, laat ons God de zaak overgeven, Hij zal haar ten goede doen keren. Maar, mijn vriend, blijf niet in mijn staten. De magnaten zouden u ter dood overleveren, en indien ik u wilde verdedigen, zou ik zelf aan zeer grote gevaren zijn bloot gesteld. Ga heen, verkoop wat u hebt, begeef u naar Transylvanië, waar u de leer vrijuit kunt verkondigen.” De zwakke Ferdinand kwam halverwege de dweepzucht van de priesters tegemoet; hij zag wat goed was, maar durfde het niet doen. Hij gaf Szantai een geschenk om hem zijn reis te vergemakkelijken en sprak, terwijl hij zich wendde tot de burgemeester van Cassovië en een ander Evangelisch Christen, Christoffel Oeswoes, die deze vergezelde: “Voert hem bij nacht heimelijk weg; geleidt hem naar de zijnen en brengt hem buiten alle gevaar.” De drie vrienden vertrokken, en Ferdinand bleef alleen, ontroerd en ongestadig in al zijn wegen.

VIERDE HOOFDSTUK.

VOORTGANG DER EVANGELIEVERKONDIGING EN DER ZWITSERSE HERVORMING. (1538 - 1545).

Zwingli's leer dringt in Hongarije door. - Sommige gemoederen worden er door ontrust. - Staatkundige verdeeldheden. - Nieuwe inval der Turken. - Verstrooiing der Evangelische leeraren. - De Muzelmaanse gewelddadigheden nemen af. - De Christenen hervatten moed. - Voortgang der Hervorming. - Devay in Zwitserland. - Hij neemt de leer van Calvijn aan. - Smart van Luther. - Martin van Kalmance. - De vijandschap die hij verwekt. - De priesters dringen op, vervolging aan. - Verordeningen van Ferdinand. - Moed van de Christenen te Leutschau. - Stephanus Szegedy. - zijn kennis en welsprekendheid. - zijn geschriften. - Hij neemt de leer van Calvyn aan. - Hij haalt zich de haat der pausgezinden op de hals. - Hij wordt verbannen.

Het gesprek te Schaesburg en de bevrijding van Szantai, die de vervolginng in de aan Ferdinand onderworpen staten tegenhielden, hadden in de staten van Zapolya nog duidelijker gevolgen. De indruk die deze feiten daar maakten was zo machtig, dat verscheidene parochies en vele steden zich voor de Hervorming verklaarden. De wijze waarop zij in Hongarije tot stand kwam was karakteristiek; het geschiedde, gelijk wij reeds hebben opgemerkt, bijna onmerkbaar. De predikers kwamen er van lieverlede toe om op een meer met het Evangelie overeenkomende wijze te prediken. Zij veranderden ongemerkt de gewoonten en gebruiken en de parochies volgden hen daarin. Soms tijds ook waren het de gemeenten, die de eerste stappen deden; maar in het algemeen wachtten zij geduldig de dood van haar oude Rooms-Katholieke priester af en kozen dan in zijn plaats een Evangelisch leraar. Er hadden geen geweldige omkeringen, geen overijlde scheuringen plaats. De parochies schaarden zich in massa om de Evangelische belijdenis en behielden haar kerken, haar scholen, haar kerkenraden en haar goederen. De liefde tot orde en vrede ging zelfs een weinig te ver. De Luthersche leraren bleven in hun gewone verhouding tot de Rooms-Katholieke bisschoppen staan. Zij betaalden hun; gelijk voorheen, de cijns en werden door hen in hun rechten en vrijheden beschermd, voor zover zij niet tot de partijen van de Zwinglianen of Calvinisten overgingen. Het was een gouden tijd, heeft een Hongaars geschiedschrijver gezegd. Ons schijnt het toe dat het eerder een tijd was dat men, gelijk in het statenbeeld van Daniël, een zonderlinge mengeling van goud, zilver, ijzer, koper en leem aanschouwde³⁶³.

Die vermelding van de Zwinglianen is opmerkelijk. Zij toont ons zelfs, wanneer wij zo spreken mogen, de keerzijde van de medaille. Al ging de Evangelische waarheid in Hongarije vooruit, toch waren er overal beroeringen en verdeeldheden van allerlei aard waar te nemen. De leer van Zwingli was, gelijk wij gezien hebben juist te goeder ure in het land doorgedrongen. Ferdinand had daarvan, tegelijk met de Lutherse leer, gewag gemaakt in zijn vervolgingsbesluit van 1427; zij was dus reeds verbreid en telde zelfs aanhangers onder de aanzienlijke standen. In 1532 had Petrus Perenyi, eerste graaf (supremus comes) van het graafschap Abaujvar, voor de leerlingen van Zwingli de eerste kerk doen bouwen te Arak, tussen Tokay en Inhely. Deze omstandigheden, geheel in overeenstemming met de godsdienstige vrijheid en bijgevolg recht en billijk, hadden nochtans een kwade zijde. De tegenover elkander

³⁶³ Dr. Burgovsky, *Ungarn. Herzog, Theol. Encycl.* XVI, blz. 644.

staande gevoelens van Luther en van Zwingli betreffende het Avondmaal brachten sommige gemoederen in verlegenheid, vooral dezulke, welke de waarheid het ijverigst zochten. Onder dit getal behoorde Frans Réva, graaf van Thurotz, een Hongaars edelman, en hoogst beschaafd, die vlijtig de theologie van de Schriften onderzocht en het Lutherse gevoelen omtrent het Avondmaal was toegedaan. De geschriften van Zwingli brachten hem aan 't wankelen. Geen vrede meer hebbende en zelfs een grote vrees koesterende omtrent hetgeen hij moest geloven, besloot Réva zich tot Luther te wenden; hij legde hem zijn twijfelingen bloot in een lange brief en verzocht hem dringend die weg te nemen. Luther, die het toen zeer druk had, antwoordde hem kort. Hij vermaande hem standvastig te blijven in het geloof, zoals hij het ontvangen had; ried hem Gods almacht in gedachten te houden om een einde aan zijn twijfelingen omtrent het Avondmaal te maken en voegde daarbij: “Er zou ons geen enkel geloofsartikel overblijven, indien wij alles aan het oordeel van onze rede moesten onderwerpen”³⁶⁴.

Verdeeldheden van andere aard, en die nog veel ernstiger gevolgen voor de openbare vrede moesten hebben, beroerden Hongarije. Leden van hetzelfde volk, kinderen van hetzelfde land, zagen de Hongaren zich in twee vijandige partijen verdeeld, door de eerezucht van de beide koningen die het koninkrijk onder elkaar hadden verdeeld. Dikwijls waren er onderhandelingen gevoerd met het doel om een einde aan deze staat van zaken te maken, maar de afgunstige vorsten hadden deze met een kwaad oog beschouwd. Eindelijk stelde een vergadering, die te Kenesche aan het Balatonmeer werd gehouden, een plan vast om de wonden van het algemene vaderland te helen. De gemoederen werden vertederd en de beide koningen sloten te Grootwardin een overeenkomst, krachtens welke beiden hun titels en bezittingen zouden behouden; maar na de dood van Zapolya zou geheel Hongarije onder Ferdinands scepter verenigd worden, zelfs wanneer zijn mededinger een erfgenaam had. Het was in het jaar 1538, Zapolya had toen vrouw noch kinderen. Kreeg hij enigermate berouw? Wenste hij de scepter over een deel van Hongarije in zijn geslacht te doen voortduren? Wat daarvan zij hij huwde in 1539 met Isabella, dochter van de koning van Polen, en in 1541, terwijl hij zwaar ziek op zijn doodbed lag, kwam men hem berichten dat hij een zoon had. Door blijdschap vervoerd bij deze tijding, liet hij de bisschop van Grootwardin, George Martinuzzi, een Dalmatiër, die krijgsman, monnik, diplomaat en prelaat tegelijk was, benevens Petrus Petrowitsch en Joeroek van Egded tot zich komen. De bisschop de geheime begeerte van de vorst bespeurende, moedigde hem aan om de met Ferdinand gesloten overeenkomst te verbreken. Zapolya benoemde deze drie personen tot voogden over zijn zoon en voegde daaraan toe: “Wacht u mijn staten aan Ferdinand te geven!” een geduchte erfmaking voor het pasgeboren kind. De koningin Isabella greep een voorwendsel aan om de gesloten overeenkomst te verbreken, liet haar zoon Johannes Sigismund tot koning van Hongarije uitroepen en stelde zich, daar zij zich buiten staat gevoelde om de macht van Ferdinand te weerstaan, met haar kind onder de bescherming van de sultan. Op deze wijze werden de goede trouw, de verbindbaarheid van de tractaten en de eden al te zamen met voeten getreden door de eerezucht van dit nieuwe vorstenhuis. zijn kwade trouw was openbaar³⁶⁵.

Dit was, gelijk men verwachten kon, het teken van grote verwickelingen. Het Turkse leger, dat aan de zoon van Zapolya de kroon moest verzekeren, trok met zoveel kracht Hongarije binnen, dat Ferdinand het niet kon weerstaan. Het land werd in ellende

³⁶⁴ “Sic nullum tandem haberemus articulum fidei, si iudicio rationis nostrae aestimandum fuerit.” (Ribini, *Memorabilia*, blz. 44. Luther, *Epp.* Wittenberg, 4 Aug 1539) *Gesch. der Ev. Kirche in Ungarn*, blz. 69.

³⁶⁵ *Gesch. der Ev. Kirche in Ung.* blz. 70

gedompeld; de Evangelische godsdienst had veel te lijden; zij zag zich haar nuttigste instellingen en haar eerbiedwaardigste steunsels ontrukken. De school en de drukkerij, te Uj-Sziget door graaf Nadasdy opgericht, werden verwoest. Devay en zijn vrienden werden genoodzaakt haastig de vlucht te nemen en verscheidenen hunner zochten een, veilig heenkomen te Wittenberg. Devay was zeer terneergeslagen. Altijd stond hem de barbaarsheid van de Muzelmannen voor de geest, die overal brand stichtten en het bloed van zijn medeburgers, zijn vrienden, deden stromen. De verwoesting van de kleine inrichtingen die hij gesticht had en van welke hij zich zoveel goeds voor zijn vaderland voorstelde, brak hem het hart. Zelfs de gevangenschap, die hij te Wenen en in Hongarije had ondergaan, hadden hem minder terneergeslagen; want de Muzelmanse gesel verwoestte toen zijn vaderland niet. Verbannen, verlaten, hulpeloos, zag hij geen enkele weg voor zich open om tot de werkzame kring terug te keren, die hem zo dierbaar was. Hij stortte zijn smartgevoel uit aan de boezem van zijn vriend Melanchton, die zelf het levendigst deel nam in de grote rampspoeden van de Magyaren. Een denkbeeld kwam beide vrienden voor de geest. De markgraaf George van Brandenburg was één van de voogden en verzorgers van de jonge koning van Hongarije, Lodewijk II, gebleven, die te Mohacz overleden was. Hij was de vriend van de Hongaren geweest, had bezittingen in dat land en beschermde er de uitbreiding van de Hervorming. Devay en Melanchton vroegen zich af of hij niet de man zou zijn, die voor Devay de toegang tot zijn vaderland kon openen. Melanchton schreef dus de 28^e December 1541 aan Sebastiaan Heller, kanselier van de markgraaf. “Er zijn bij ons enige Hongaren,” zei hij, “die de wreedheid van hun vijanden uit hun vaderland heeft verdreven; Matthias Devay, een oprecht, ernstig en geleerd man, behoort onder hun getal. Ik meen dat hij bij uw zeer doorluchte vorst bekend is; daarom roept hij in deze zware tijden de bijstand en de hulp van de markgraaf in; ik verzoek u de heilige zaak van deze vrome en geleerde balling te steunen. Hij is reeds aan vele gevaren van de zijde van die lieden bloot gesteld geweest, uit oorzaak van zijn ernstige prediking.” Het schijnt dat de markgraaf niet bij machte was Devay in Hongarije te doen terugkeren, maar misschien verleende hij hem enige hulp. Ziende dat de poorten van zijn vaderland voor hem gesloten waren, vertrok Devay naar Zwitserland, dat een bijzondere aantrekkelijkheid voor hem had, zekerlijk niet zozeer om de schoonheden van de natuur, die het aanbiedt, als wel om de godvrezende en geleerde mannen, om de eenvoudige, Schriftuurlijke, geestelijke godsdienst, die hij wist aan de voet van de Alpen te zullen aantreffen³⁶⁶.

In die tijd bevond Hongarije zich in de droevigste toestand. Niet alleen was het land vol verwarring en wanorde, maar ook was een vreemde koning, die de vloed over dit oude land bracht waar het kruis was geplant geweest, meester van dit heldhaftige volk. Maar men zou nog eens die waarheid verwezenlijkt zien, dat God te midden van de verwarring van de Staten en de wanorden van de volken menigmaal zijn werk van licht en vrede doet voortgaan. Langzamerhand stilde de woede van de voorstanders van de Islam; zich in de grond weinig bekommerende over hun verschillen met de Christenen, waren zij geneigd hun de volle vrijheid te laten hun strijdige leerstellingen vast te houden. Hetgeen hun het meest hinderde op het grondgebied dat zij met hun voeten betraden, waren de beelden en de verering die Romes aanhangers hun betoonden. Dankzij de onpartijdigheid van de Muzelmannen, verbreidde zich het Evangelie van de oevers van de Theiss tot in Transylvanië en in Wallachye, waarvan een aan Melanchton gerichte brief getuigenis aflegt³⁶⁷. Kort voor de inval van de Muzelmannen had Sylvester te Uj-Sziget zijn vertaling van het Nieuwe Testament in

³⁶⁶ Revesz. in Herzog's *Encycl.* XIX, blz. 409

³⁶⁷ Melanchton, boek II, *Epp.*, blz. 339.

het licht gegeven, die voor het gehele Hongaarse volk bestemd, was. Toen de eerste storm voorbij was gegaan, begon dit dierbare boek onder het volk verspreid te raken. Weldra beproefden vrome Christenen het land te evangeliseren. Hetzij ter oorzaak van de vervolging, hetzij om zich te verpozen en te vertroosten van hun zware arbeid, gingen verscheidene Hongaren zich verfrissen en versterken te Wittenberg en keerden vervolgens tot een nieuwe strijd terug. Wittenberg met Luther en andere Christenen, vol van een levend geloof, was voor hen eene oase middenin de woestijn. Onder degenen die in die frisse schaduwen en bij die springende bronnen een wijkplaats zochten, bevonden zich Stephanus Kopacsy, Kaspar Heltus, Emeric Ozoraes, Gregorius Wisalman, Benedictus Abadius, Martyn van Kalmans (de vier laatstgenoemden verklaarden zich later voor de leer van Calvijn); verscheidene anderen nog volgden hen. Het was een voortdurend komen en gaan. Naarmate de Muzelmanse verwoestingen afnamen en zich verwijderden, grepen de Christenen weer moed en vermeerderden hun pogingen om Gods huis te herstellen. Hongarije geleek op een mierennest, waar alles in beweging was, alles werkte. God had zich daar kinderen verwekt, die, gedreven door zijn Geest, zich met onvermoeibare ijver bevlitigden om het werk van de Heere te doen³⁶⁸.

Zelfs in de streken die dichtbij Oostenrijk, meer aan de kerkelijke heerschappij onderworpen waren, maakte het Evangelie ook vorderingen. Sedert enige tijd was de strijd tussen de tweeërlei leer zeer levendig te Raab. De Evangelischen hadden er geen leraren, een militaire prefect, die gunstig voor de Hervorming gestemd was, gaf hun er een. Te Stoel Weissenburg bestorniden de Rooms-Katholieken de rechter van de stad met hun aanklachten: "Verbied," zeiden zij tot hem, "de prediking van het Evangelie en de bediening van het Avondmaal onder de beide gestalten en werp de bedienaars en de deelgenoten in de kerker." De rechter, die rechtvaardig en godvrezend was, antwoordde beslist: "Ik wil in deze zaak God meer gehoorzamen dan de mensen; in elke andere zaak zal ik mij van mijn last kwijten." Hij was een soldaat, die de Overste kende, Wien men bovenal moet gehoorzamen³⁶⁹.

Inzonderheid in Opper-Hongarije en in Transylvanië werd de Roomse Kerk met verwoesting bedreigd. De conferentie van Sehmsburg oefende er voortdurend grote invloed. Vele bewoners van die streken, tot hiertoe onopmerkzaam op het werk van de Hervorming en zelfs vol vooroordeel te haren opzichte, begonnen ernstig over deze grote geestelijke beweging na te denken, die de volken beroerde en zetten zich aan het lezen van de oude Schrifturen van God, waar zij de werkende beginselen van de hervorming vonden, waarvan zij getuigen waren. Ganse parochies, meegevoerd door de kracht van de waarheid en door het schone voorbeeld van de moedige mannen die alles voor Gods zaak ten offer brachten verklaarden zich openlijk voor de Hervorming. Te Bartfeld had Michiel Radaschin met zoveel kracht het Evangelie verkondigd dat de gehele macht van Rome er scheen te zijn ondergegaan. In Transylvanië zag Hermanstadt zich door verscheidene andere steden gevolgd. Het merendeel van de inwoners van Mediasch en van Kroonstadt, in het oostelijkst gedeelte van het land, en verscheidene andere steden, verklaarden beslist niets anders meer te willen geloven dan wat Gods Woord leert. Het voornaamste werktuig van God in die streken was Johannes Honter. Na te Krakau en te Bazel te hebben gestudeerd, was hij in zijn vaderland teruggekeerd, verrijkt met kundigheden, versterkt door het geloof, bezielde met ijver, en had er een drukkerij opgericht, die de eerste was in Transylvanië, evenals die van Uj-Sziget de eerste in Hongarije was. Vervolgens had hij een menigte

³⁶⁸ *Gesch. der Ev. Kirche in Ungarn*, blz. 71.

³⁶⁹ Johanes Manilius in collect I: *De calamitate afflict.*, blz. 139. *Gesch. der Ev. Kirche in Ungarn*. blz. 72.

schoolboeken en Evangelische werken in het licht gegeven. Weldra werd het gehele zuiden van Transsylvanië (het land van de Saksen) voor de Hervorming gewonnen. Honter zelf gaf later het verhaal van zijn veroveringen uit³⁷⁰. Het schijnt evenwel dat het werk in deze streken minder blijvend was dan in andere. Transsylvanië was één van de weinige landen van de Hervorming, waar het Socianisme reeds in de zestiende eeuw doordrong.

Men bereidde duurzamer, ingrijpender veroveringen voor. Devay had zich gelijk wij gezegd hebben, naar Zwitserland begeven; hij had daar de voornaamste mannen van de Helvetische hervorming gezien, de beginselen omhelsd., die zijn beleden en voor welke hij reeds door zijn verstandhouding met Melancton, zijn eigen studies van de Heilige Schrift en zijn overdenkingen in de gevangenissen te Wenen gewonnen was geworden. Niet meer de enigszins oppervlakkige theorie van Zwingli, maar vooral de meer geestelijke en diepzinnige leer van Calvijn had hij leren kennen. Toen hij vernam dat de wanorden ten gevolge van de Muzelmanse inval een einde hadden genomen en men opnieuw in Hongarije kon werken om zielen voor het Evangelie te winnen, keerde hij derwaarts terug. Hij verscheen er niet als voorstander van een bijzondere richting. Christus gekruist, de wijsheid Gods en de kracht Gods, en een nieuwe geboorte, gewrocht door de Heilige Geest, maakten altijd de grond van zijn onderwijs uit; maar een innige vereniging met Christus op het oog hebbende, zei hij: *“Indien u niet het vlees van de Zoon des mensen eet en Zijn bloed drinkt, hebt u geen leven in uzelf”*; en tevens voegde hij er gelijk de Heiland bij: *“Het vlees is tot niets nut het is de Geest die levend maakt”*. Er waren te Eperies en in de andere bergsteden Hongaarse leraars, leerlingen van Luther, die verwonderd stonden te vernemen dat hij, die gelijk zij de Wittenbergse hervormer tot leermeester had gehad, sprak als Calvijn. Bespeurende dat hun landgenoot in tegenspraak was met de groote doctor die zij sedert lang eerden, waren zij daarom grotelijks bedroefd. Zij hadden zich echter kunnen verheugen dat Devay verklaarde dat *het vlees van Christus waarlijk spijs en Zijn bloed waarlijk drank is*. De wezenlijke leer van Luther en de wezenlijke leer van Calvijn over het Avondmaal komen elkaar genoeg nabij om de Lutherse die van de Hervormden en de Hervormden die van de Augsburgse belijdenis te doen eerbiedigen. Beiden hadden het behoren te doen, zelfs wanneer er tussen hen op dit punt meer verschil had bestaan dan er werkelijk bestond, omdat beiden erkenden: *Christus alles in allen*. Maar het ongeluk in deze eeuw was dat verscheidenen zich hechten aan enige verschillen in bijzonderheden, meer dan aan de grote waarheden, waarin men het onderling eens was.

Deze Hongaarse leraren schreven aan Luther in de lente van 1544 en drukten hem hun verrassing uit, dat Devay, die kort geleden in Wittenberg was geweest, ten opzichte van het Avondmaal een leer verkondigde verschillend van die welke hen daar onderwezen was. De verwondering, waardoor Luther werd aangegrepen bij de ontvangst van deze brief, overtrof die van de Hongaren, en zijn smart was nog groter dan zijn verbazing. Hij kon niet gelooven wat zij hem schreven. “Hoe,” sprak hij, “die man, die bij ons in zo goede reuk stond!”³⁷¹ Nee, het valt mij te zwaar te geloven wat men mij schrijft. Zoveel is zeker, dat hij van ons de leer van de sacramentariers niet vernomen heeft³⁷². Wij hebben niet opgehouden haar, hetzij in het openbaar hetzij in 't bijzonder gesprek, te bestrijden. Er bestaat bij ons niet de geringste zweem van zulk een verfoeisel. Ik koester generlei argwaan ten opzichte van meester Filippus noch

³⁷⁰ Zijn boek was getiteld: *Reform der Sachsischen Gemeinden in Siebenbürgen*, 1547. Herzog, *Encycl.* XIV, blz. 344.

³⁷¹ “Cum apud nos sit ipse adeo boni odoris.” (Brief van Luther van de 30^e April 1544).

³⁷² “Certe non a nobis habet sacramentarium doctrinam” (*Ibid*)

iemand van de onzen.” Van toen af liet de godvrezende en grote Luther, ongelukkig een weinig prikkelbaar, zich dikwijls tegen Devay uit, die hij zo lief had gehad en beklagde zich luide dat hij kerkelijke gebruiken onderwees en in praktijk bracht zeer verschillend van de zijne³⁷³. Luther vergat toen de schone overeenkomst van Wittenberg, op welke hij de hand had gegeven.

Devay, uit Zwitserland wedergekeerd, begaf zich naar Debreczin, niet ver van de Transsylvanische grenzen, vermoedelijk op een vingerwijzing van de graaf Nadasdy. Deze stad was een leengoed van graaf Valentijn Toeroek van Enying, één van de Hongaarse helden, een groot voorstander van de Hervorming en een nauwe bloedverwant van Nadasdy. Deze magnaat stelde Devay te Debreczin niet alleen als leraar, maar ook als deken aan. De edele heraut van het Evangelie legde er zich van meet af op toe in geestelijke zin de onvruchtbare en woeste landen, te midden waarvan deze stad gelegen was, vruchtbaar te maken. Hij onderwees door zijn prediking, door zijn geschriften, van welke verscheidene echter niet werden gedrukt, en ook door zijn liederen. Een van deze ving aldus aan:

Ieder mens, behoort te weten³⁷⁴,

en stelde achtereenvolgens de grote en voor 't leven onmisbare waarheden van de Schrift voor. Dit lied werd lange tijd in geheel Hongarije gezongen. Een uitstekend prediker van het Woord, die te Krakau zijn medeleerling was geweest, werd eerst zijn ambtgenoot, daarna zijn opvolger. Het was Martijn van Kalmance. Twee karaktertrekken kenmerkten hem. De één was de leer van de genade, die Paulus en Calvijn beiden bovenal hebben uiteen gezet en die zijn hart in beslag had genomen, gevoegd bij die geestelijke gemeenschap met Christus, waarvan de uitwendige gemeenschap het teken, onderpand en zegel is. De andere, was een bezielde, wegslepende welsprekendheid, die diep in de ziel greep en ze als het ware meevoerde. Als zijn vurig woord Gods eeuwige ontferming loofde, die de zondaar redt door Jezus Christus, scheen het alsof al zijn hoorders wel aan de voeten van de Zaligmaker moesten vallen, om van Hem de gave van het leven te ontvangen. Geen van de hervormers van Hongarije, had misschien zoveel warme aanhangers en meer verbitterde vijanden. Deze laatsten waren zozeer door hun haat bevangen, dat zij er overal de indruk, van achterlieten. Gelijk een man uit de heffe van het volk, die tot op de muren toe schimpnamen schrijft, schreef een aanhanger van de paus, terwijl hij zich te Krakau bevond, deze woorden op de universiteitsrol, onder de naam van Devays ambtgenoot: “Deze Kalmance, met de geest van de dwaling besmet, heeft achtereenvolgens een groot gedeelte van Hongarije met de ketterij van de sacramentariërs bezoedeld”³⁷⁵. De dweepzucht hield niet op hem te vervolgen. Eens terwijl hij te Beregszasz predikte, sloop een Rooms priester, voortgedreven door een dodelijke haat, de kerk binnen, onder zijn klederen een wapen verbergende, waarvan hij zich voorzien had, en schoot hem dood³⁷⁶. Deze nederige dienaar van het Woord moest aldus het droevig einde vinden van de beroemde Willem van Nassau en andere grote voorstanders van de Evangelische leer. Maar dit geschiedde eerst enige jaren later in 1557; de getrouwe dienaar van God en zijn meekrijgsknechten hadden eerst

³⁷³ “Maxime autem invehitur in Devayum, quod ritus quosdam a suis valde diversos doceret exerceretque” (Timon, *Epitome Chronol. rerum Hungaricarum*).

³⁷⁴ “Minden embernek illik est megtuni” (Herzog, XIX, blz. 410)

³⁷⁵ “Hic Calmanchehi spiritu erroris infectus, haeresi postea sacramentariorum magnam partem Ungariae infecit” (Emerich Révész, *Devay und die Ung. ref. Kirche*. Herzog, *Theol. Encycl.* XIX, blz. 411).

³⁷⁶ *Ibidem*.

nog andere aanvallen te doorstaan.

De Roomse geestelijkheid, met schrik bemerkende dat de Evangelische leer Hongarije bemachtigde, was besloten al de krachten te verenigen waarover zij te beschikken had, om die vijand een beslissenden slag toe te brengen. Vooral in de bergstreken, inzonderheid in het graafschap Zips, bevonden zich de meest dweepzieke en verbitterde vijanden. Ook daar had de leer van Gods Woord de meest besliste overwinningen behaald; Bartfeld, Eperies, Leutschau zelfs, de hoofdstad van het graafschap Zips, waren steden vol aanhangers van de Hervorming. In de herfst van 1543 verenigden zich al de priesters van het graafschap, en erkennende dat al hun pogingen vruchteloos waren geweest, maar tevens geen kracht gevoelende om met geestelijke wapenen de overwinning te behalen, besloten zij hun toevlucht tot de Staatmacht te nemen. Koning Ferdinand bevond zich destijds te Neurenberg; zij stelden een verzoekschrift op en deden het hem in handen komen. Zij stelden hem voor dat zijn onderdanen, ondanks al de moeiten die zij zich gaven om de godsdienst te handhaven, tot het ergste waren gekomen dat bestond. “Daarom,” zeiden zij, “verzoeken wij u dat geen prediker wordt aangesteld of wat ook, zonder vergunning van de Kerk. Sta niet toe dat iemand aan uw onderdanen dat nieuwe Evangelie brengt, dat overal vergezeld gaat van verdeeldheden, scheuringen, toorn, twist, nijd, onwetendheid, moord en alle werken van het vlees.” Dit geschiedde op het ogenblik dat Karel V vrede trachtte te maken, hetzij met Frans I, hetzij met Soliman, teneinde al zijn zorgen aan de onderdrukking van de Hervorming te kunnen wijden. Ferdinand, wiens meer verlichte denkbeelden niet zeer vast waren, en die meende dat hij in geen andere richting mocht gaan dan zijn broeder, vaardigde de 12^e April een bevel uit, waarbij hij ter beschikking van de geestelijkheid, alle wereldlijke macht stelde, nodig tot handhaving van de oude en heilige Katholieke godsdienst, van de Roomse geloofsbelijdenis en van de lofwaardige gewoonten en gebruiken die zij aanbeveelt³⁷⁷. Maar dit bevel bleef zonder uitwerking. Men kende in Hongarije de gematigde geest van de koning; men hield het er voor dat wanneer hij aan de geestelijkheid ook al voet had gegeven, dit in de grond van de zaak slechts schijnbaar was, en dat zijn bedreigingen door generlei uitwerksel moesten gevolgd worden. De bezitters van de tijdelijke macht dachten er bovendien niet aan lieden te vervolgen die voor allen een voorbeeld waren. De eerste paltsgraaf Frans Réva hield zich dus doof. De geestelijkheid, verwonderd en verbitterd te zien dat haar aanzoeken en zelfs de bevelen van de vorst vruchteloos waren, richtte een tweede verzoek, dringender dan het eerste, tot de koning, en Ferdinand, die zich toen te Praag ophield, tekende de 1e Juli een tweede en strenger bevelschrift dat aan de paltsgraaf werd gezonden. “Ik verwonder mij,” zei hij tot hem, “dat u niet strikt uw plicht ten opzichte van de ketters en hun leer vervult. Ik gelast u, op straffe van mijn koninklijke gunst te verliezen, iedereen te straffen die zich van de ware en oude Kerk Gods scheidt, hoedanig ook zijn staat en rang zij, en te dien einde alle strafoefeningen aan te wenden, geschikt om hen die afdwalen tot de schaapskooi terug te brengen”³⁷⁸. In plaats van de kampioenen van het Evangelie te verschrikken, verdubbelde dit bevel van Ferdinand hun moed en ijver. Te midden van de beroeringen zeiden zij: “In al deze dingen zijn wij meer dan overwinnaars door Christus die ons heeft liefgehad.” Zelfs te Leutschau besloten de Evangelischen, wel verre van terug te treden, voorwaarts te gaan; zij hadden nog geen leraars, op het ogenblik dat de vijand die wilde ter dood brengen; heldhaftig besloten zij er één te ontbieden. Ladislav Poleiner, rechter van de stad, grondlegger van de Hervorming in deze gemeente, begon met overal de man te zoeken die zij behoefden. Onder de jonge Transsylvaniërs die door

³⁷⁷ *Analecta Scepus*, Deel II, blz. 234. *Geschichte der Ev. Kirche in Ungarn*, blz. 73.

³⁷⁸ *Ibidem*, blz. 74.

de dienst van Honter voor de Heere gewonnen waren bevond er zich één, Barthélemy Bogner geheten, uitnemend wegens zijn geloof, zijn wetenschappelijke kennis en zijn ijver. De moedige rechter riep hem naar Leutschau en Bogner begaf zich terstond aan de arbeid. Hij deed het met de ijver van een man wiens natuurlijke krachten door Gods Geest geheiligd zijn. Zijn dienstwerk droeg schone vruchten; eu niet alleen verwekte het Woord van God, dat hij verkondigde, bij verscheidenen een nieuwe geboorte ten eeuwigen leven, maar ook werden na enige jaren al de ceremoniën van de Roomse eredienst in deze stad afgeschaft, waar eens de wapenen waren gesmeed, die de Hervorming moesten verwoesten³⁷⁹.

Een zelfde werk van de wedergeboorte geschiedde in het midden van Hongarije en, bracht daar het Evangelie en het geestelijk geloof van de Zwitserse leraren over. Een jongman, wiens; kennis en gaven van zijn kindsheid af de aandacht hadden getrokken, Stephan Kiss, in 1505 te Szégédin aan de Theiss, ten Noorden van Belgrado geboren, had eerst aan verschillende scholen van zijn land en vervolgens te Krakau gestudeerd. Door het Evangelie tot het licht gekomen, begaf hij zich in 1540, reeds vijf en dertig jaar oud, naar Wittenberg. Weldra werd hij niet alleen de leerling en gast van Luther en Melanchton, maar ook hun helper. Deze beide grote leraren bespeurden in hem de hoedanigheden, die de hervormer maken: een levende godsvrucht, die hem in alles de eer van God deed zoeken; een bescheiden ernst in zijn zeden, gesprekken en houding; een nauwkeurige kennis van de Heilige Schriften; een grote toewijding aan de arbeid; een merkwaardige tact in het bestuur van de Kerk; een levendige en krachtige stem wanneer hij het Evangelie verkondigde³⁸⁰. De hervormers van Wittenberg, getroffen over deze gaven, wensten er gaarne gebruik van te maken in de grote en talrijke zaken die hun op de hand waren gezet³⁸¹. Men noemde hem in de wandeling Szégédin, naar de naam van zijn stad, volgens een destijds vrij algemene gewoonte.

In zijn vaderland teruggekeerd, vestigde Stephan zich te Jasnyad, en vol van de herinneringen aan Wittenberg, vriend van de godgeleerde studies, ziende dat de oogst groot was, maar dat er weinig arbeiders waren, stichtte hij in deze stad, in gemeenschap met enige vrienden van het Evangelie, een theologische school, van welke hij de eerste professor werd. Hij was tegelijk prediker en leraar. Men ontdekte in zijn prediking de man van verstand. Hij maakte geen lichte preken, waarin hij zich vergenoegde zijn tekst te ontvouwen en enige vrome gedachten uit te drukken er was een vaste grond der waarheid in al wat hij zei, een bewonderenswaardige orde in al zijn onderwijs en met grote duidelijkheid stelde hij het onderwerp van zijn rede voor³⁸². En tegelijkertijd waren zijn uitdrukkingen vol geestkracht, deed, hij sterke slagen, schudde hij de gewetens wakker, overtuigde hij de zondaren van hun ongerechtigheden en van 't gevaar waarin zij verkeerden en stelde met zóveel kracht de liefde van God in Jezus Christus voor, dat de beangste gemoederen zich met gelovig vertrouwen in de armen van de ontfermende Heiland wierpen³⁸³. Hij bezat de gave de waarheid met zulk een overtuigingskracht voor te stellen, dal zij een diepe indruk in de harten achterliet. Zijn tijdgenoten zeiden dat zijn gedachtenis en zijn voordrachten de eeuwen zouden verduren³⁸⁴.

³⁷⁹ *Gesch. der Ev. Kirche in Ungarn*, blz. 74.

³⁸⁰ "Tanta in omine fuerat pietas, gravitas et prudentia administrandae rei ecclesiasticae" *Epp. Michaëlis Paxi*, 5 April 1573, ad Simlerum.

³⁸¹ "Ut magno ille Lutherō ac sancto Melanchtoni in magnis rebus gerendis profuerit" (*Ibidem*).

³⁸² "Ordinis in descendendo et docendo tam amans, ut qui maxime" (*Skarica, Vita Szegedini*).

³⁸³ "Seine", an den Volk, . . . "mit grossen Begeisterung gerichtete Predigten" (*Gesch. der Ev. Kirche in Ungarn*, blz. 75.).

³⁸⁴ "Id quod conciones ejus et imprimis quae in publicum divulgatae sunt, sacra hypomnemata, luculentur testantur; quaeque, ut ille de alio, canescent saeculis innumerabilibus" (*Skarica, Vita*

Groot redenaar, was Szégédin ook een geleerd theoloog. Onvermoeid arbeider, was het niet gemakkelijk hem van zijn studies af te brengen. De arbeid was voor hem niet slechts een plicht, maar de lust, het genoegen van zijn leven. Hij sloot zich in zijn studeerkamer op met de Heilige Schriften; hij las ze, hij verdiepte er zich in, hij doordrong er zich mee. Hij mengde er geen eigenliefde onder en gaf zelfs bij zijn leven zijn geschriften niet uit. Zij werden eerst na zijn dood in het licht gegeven door twee van de uitstekendste leraren der zestiende eeuw, Theodorus de Beza te Genève en Gryneus te Bazel, hetgeen zonder tegenspraak een bewijs van hun uitnemendheid is. Hij schreef verklaringen van de profeten David, Jesaja, Daniël, Ezechiël en Jeremia, en van de Evangeliën van Mattheüs en Johannes, van de Handelingen der Apostelen, van de brieven van Paulus en van de Openbaring. Behalve deze uitlegkundige werken schreef Szégédin ook dogmatische en verzamelde in het bijzonder *Gemeenplaatsen der heilige godgeleerdheid betreffende God en omtrent den mensch*, in navolging van zijn meester Melanchton. Diep bedroefd bij het zien van de dwalingen die zijn vaderland teisterden, beproefde hij ze te bestrijden; hij vervolgde ze met het zwaard van de Geest, hetwelk is Gods Woord, in de hand, en het Evangelisch Hongarije had geen dapperder en onversaagder kampvechter. Vooral trad hij tegen de unitariërs en pausgezinden op. Hij schreef een *Verhandeling over de Drieëenheid tegen de buitensporigheden (onzinnigheden) die zich op sommige plaatsen voordoen*, waarin hij beide het Arianisme en het Socianisme bestreed. Wat de pauselijke overleveringen betreft, deze bekampte hij in zijn *Spiegel der Roomsche pausen, waarin beknopt hunne tegen het Woord van God strijdende besluiten, hun leven en hunne afgrijpselijke uitspattingen beknopt worden voorgesteld*. Er bestaat van hem ook nog een ander werk, dat de titel voert: “Vermakelijke vraagstukken (*Quaestiones jucundae*) betreffende de pauselijke overleveringen.” Zijn gehechtheid aan de waarheid en de kracht van zijn geest blonken in al deze werken uit, en zijn tijdgenoten waren er trots op. “Waarlijk,” zeiden zij, “deze is een godgeleerde, en wat meer zegt, een waar getuige van Christus, een ernstig, krachtig en geestrijk verdediger der rechtzinnige waarheid, in deze helaas door het Arianisme, het Mohammedanisme en andere secten, om niet van het pausdom te spreken, besmette streken”³⁸⁵

Szégédins gedachtewisselingen met Melanchton hadden hem geleid om betreffende het Avondmaal te geloven dat het *de Geest is Die levend maakt*. Hij sloot zich bij de leer van Calvijn aan. Het waren zoals wij gezien hebben, Zwitserse godgeleerden, die zijn geschriften in het licht gaven, en wij vinden hem ingeschreven als lid van de Hervormde Synode van Wardein. Hij bracht zelfs verscheidene van zijn landgenoten tot dit inzicht. Eén van hen, die toen nog zeer jong was, legde er dertig à veertig jaar later getuigenis van af. “Szégédin,” zei Michiel Paxi in 1575, “is de tweede geweest dergenen, die, toen ik nog een jeugdige knaap was, in ons vaderland de dwaalbegrippen betreffende het Avondmaal met gewenst gevolg bestreden en geheel verdreven hebben.”³⁸⁶ De eerste was, ongetwijfeld, Devay. Paxi maakte zich een overdreven voorstelling omtrent de zegepraal van de door Calvijn onderwezen leer: deze was niet zo volkomen als hij zei. Een groot aantal leraars en gelovigen volgden die van Luther. Buiten kijf was het Szégédin en zijn vrienden enerzijds en de luthers en anderzijds geoorloofd, zich met beslistheid uit te spreken aangaande de leer die zij de ware achtten, maar niet geoorloofd te ontkennen dat beide opvattingen de achting van

Szegedini).

³⁸⁵ “Orthodoxae veritatis illis arianismo mahomedanismo alusque (ut de pontificus nihil dicamus) sectis infestis regionibus, propugnaton acerrimus” (Skarica, *Vita Szegedin*).

³⁸⁶ “Secundus erat inter eos qui, me puero, corruptelam de Coena emendarunt ac sustulerunt penitus” (*Epp* Paxi ad Situlen).

de Christenen verdienden. De oorlog die tussen deze beide Kerken ontstond, was wellicht het grootste onheil dat van de Hervorming overkwam. De arbeidzaamheid van Stephen Szégédin, de beslistheid van zijn geloof, de kracht waarmee hij de Roomse dwalingen aantastte, berokkenden hem de haat van de pausgezinden en de beledigingen van de dwepers. De bisschop en voogd van de jonge zoon van koning Zapolya in het bijzonder, was buiten zichzelf, toen men hem van de krachtige pogingen van deze grote kampvechter van het Evangelie kennis gaf. Eens, toen de Evangelische leraar een zeer krachtige rede had gehouden, kon de prelaat zich zelf niet langer bedwingen en deed, in de eerste opwellingen van zijn toorn, de kapitein van zijn lijfwacht komen (deze bisschop had een wacht) en zei tot deze man, die Kasper Peruzitti heette: “Ga heen, en geef hem een les die hem heugt.” De kapitein, een ruw en driftig man, begaf zich naar de eerbiedwaardige leraar en gaf hem, terwijl hij hem op onbeschofte toon aansprak, verscheidene slagen met de vlakke hand. Szégédin hield zich in, maar wilde zich rechtvaardigen tegenover het onrecht dat hij zich aangedaan achtte; maar nu wierp de ruwe krijgsman hem op de grond, en terwijl hij hem schopte en trapte van toorn en woede, bracht hij hem verscheidene harde stoten met zijn zware van sporen voorziene laarzen toe. Dat was de weerlegging van een Hongaarse Roomse bisschop in de zestiende eeuw; er waren er, dit moet gezegd worden, ook verstandiger. De bisschop liet het hier niet bij; hij verklaarde de kostbare boekerij van de leraar verbeurd, die op aarde zijn grootste schat was en de pijlkoker waar hij zijn pijlen uit nam. Daarna verdreef hij hem uit Jasnyad. God verliet hem niet. Szégédin verloochende zichzelf, droeg zijn kruis, riep tot zijn God en bad Hem Zijn licht te verspreiden. Van het volgende jaar af aan kon hij zijn gaten en zijn geloof aan de zaak van de wetenschap en van het Evangelie wijden aan de beroemde school van Jynla, en een weinig later werd hij als hoogleraar en predikant beroepen te Czégled, in het graafschap Pesth³⁸⁷.

³⁸⁷ *Geschichte der Ev. Kirche in Ungarn*, blz. 75.

VIJFDE HOOFDSTUK.

HET EVANGELIE IN HONGARIJE ONDER DE HEERSCHAPPIJ DER TURKEN (1545 - 1548).

Rome vervolgst. - - Het Islamisme verdraagzaam. - - Het Concilie van Trente. - De eenheid der Christenen in Hongarije. - Geloofsbelijdenissen. - Szegedin in het Zuiden van Hongarije. - Hij wordt opnieuw verbannen. - Emeric Eszaky. - Het Evangelie te Tolna. - De Turken weigeren te vervolgen. - Het Evangelie breidt zich uit. - De heerschappij der Turken gunstig voor het Evangelie. - Geheel Transsylvanië heeft het geloof omhelsd.

Een kenmerkende trek van dit tijdvak is dat twee godsdiensten, twee machten, in Hongarije heersende zijn: Rome en Constantinopel, de paus en Mohammed; de eerste, vervolgde het Evangelie en de tweede verleende het een behoorlijke vrijheid. Ongetwijfeld is dit verwonderlijk. Het Rooms-Katholicisme vond in het Evangelisch Christendom zijn voornaamste leerstellingen, de Godheid van Jezus Christus, de zoenverdiensten van het kruis en nog andere terug, terwijl het Islamisme het denkbeeld van de Drieëenheid, de Godheid van de Zaligmaker, de zaligheid door Zijn zoenlijden verfoeide, met trots bewerende: *God is God, en Mohammed is Zijn profeet*. Het was overeenkomstig de orde van de dingen, dat het Catholicisme de Evangelische Christenen, die onder de heerschappij van de halve maan leefden, eerbiedigde en verdedigde, en het was natuurlijk, dat Mohammeds opvolger degenen vervolgde die, in zijn ogen, verfoeilijke leerstellingen beleden, gelijk zijn meester het voor dezen had gedaan, met het zwaard in de vuist. Juist het tegenovergestelde geschiedde.

Dit laat zich echter begrijpen: Rome had zich door zijn kerkelijk stelsel buiten het Evangelie gesteld. Ongetwijfeld bleef er Christendom in zijn leer over, en dit Christendom was de zeven duizend dierbaar en is het hun altijd geweest, die, onder de Rooms-Katholieken, de knie niet voor Baäl hebben gebogen. Maar die overblijfselen waren over het algemeen verborgen, en wat naar buiten trad was gans iets anders. Dat waren de paus, zijn kardinalen, zijn dienaren, de aan de maagd Maria, aan de heiligen en aan de schepselen gewijde eredienst, menigvuldige kerkelijke gebruiken, beelden, bedevaarten, aflaten en al wat men verder weet. Omdat het pauselijk Katholicisme al die overtolligheden en bijgelovigheden niet in het Evangelisch Christendom vond, trad het tegen dit laatste heftig op; en het deed dit te meer omdat het daar, in plaats van al die bijgelovige instellingen, de grote beginselen waarnam van het levende geloof, de wedergeboorte, de nieuwe geboorte, waarmee het niet wist wat te doen. Het pauselijk Katholicisme deed het Evangelisch Christendom “een zonderlinge en langdurige oorlog aan, in welke het geweld de waarheid trachtte ten onder te brengen. Het pleegde verschrikkelijke moedwil tegen het woord van Jezus Christus”³⁸⁸. Het ultramontanisme in de zestiende eeuw (en ook later) stond elke morgen op met ontbloot zwaard, in een soort van woede, gelijk Saulus, en wilde alles overhoop werpen, evenals men dit men gezegd heeft van de schrijver, die in onze tijd zijn krachtigste voorvechter is geweest³⁸⁹. Het deed, gelijk deze laatste zich verhoovaardigde dat hij deed: het zette de vijand het mes op de keel.

De houding van het Islamisme was verschillend. Tegenover de beide vormen van Christendom geplaatst, verachtte het die beide en was het geenszins geneigd zijn

³⁸⁸ Pascal. Deze woorden betreffen de strijd van het Rooms-Katholicisme tegen Port-Royd; maar zij zijn veel meer waar, wanneer men ze op de Hervorming toepast.

³⁸⁹ M. de Maistre.

zwaard, gelijk de Rooms-Katholieke vorsten dit deden, ten dienste van de paus te stellen. Wat het Islamisme het meest in de Roomse kerken trof waren de beelden, en terwijl het beter dan de paus zich het gebod van God herinnerde: “*Gij zult u geen gesneden beeld noch enige gelijkenis maken*,” had het meer achting voor de Protestanten, die dit gebod in ere hielden. Dikwijls was er hij de door de Verheven Porte aangestelde rechters een beginsel van rechtvaardigheid aanwezig en oordeelden zij aan hun vijanden geen goedgezinde lieden te moeten ten offer brengen, omdat deze de opperpriester van Rome niet erkenden. Terwijl men in die jaren ook voorbeelden aantreft van de eerbied die de Turken voor de vrije bediening van het Evangelie aan de dag legden³⁹⁰, ontmoet men er altijd vrij talrijke bewijzen van de Roomse onverdraagzaamheid.

Ferdinand maakte een uitzondering. Hij erkende dat de Hervorming grote vorderingen maakte in zijn koninkrijk; en meer verlicht dan zijn broeder was geweest en verre van het Protestantisme een openbare oorlog aan te doen, begeerde hij de twee tegenover elkander staande partijen tot een enkele Kerk samen te smelten, en dacht dat hij, teneinde daartoe te geraken, belangrijke vergunningen moest verlenen. Hij meende, evenals de Hongaarse Rijksdag, dat alleen een een algemene Kerkvergadering, die de Heilige Schriften tot grondslag van haar werkzaamheden moest hebben, deze gewichtige verzoening tot stand kon brengen. Aan dit (in December 1545) te Trente bijeengekomen concilie verzocht Ferdinand, de beide partijen te verenigen door de hervorming van het geloof en de zeden te bewerken, in 't bijzonder wat de paus en zijn hof betrof; door de aflaten en de verkoop van kerkelijke bedieningen, de bronnen van zoveel wanordelijkheden, af te schaffen; door de geestelijkheid te hervormen, die zich voortaan behoorde toe te leggen op een eerbare en kuise wandel, op de oorspronkelijke eenvoudigheid en reinheid in kleding, leefwijze en leer; door het heilig Avondmaal onder beide gestalten uit te delen; door de paus aan te manen de nederigheid van Christus ten voorbeeld te nemen; door de gedwongen ongehuwde staat van de geestelijken, de oorzaak van zoveel ergenis, af te schaffen; en door de apocriefe overleveringen ter zijde te stellen³⁹¹. Deze hervormingsvoorstellen, bewezen voldoende welk een macht het Evangelie in Hongarije verkregen had en het onmetelijk goede dat de Hervorming aan de algemene Kerk zou hebben gedaan, indien Rome, in plaats van haar te wederstaan, zijn heilzame invloed had laten gelden. In plaats van dit alles sprak het concilie de vloek uit over de heiligste leerstellingen van het Evangelie en van de Hervorming.

Mocht Hongarije er niet toe komen enige invloed op het concilie van Trente te oefenen, het concilie liet niet na enige uitwerking op Hongarije te hebben. De Evangelische Christenen gevoelden de behoefte om nader tot elkander te komen, zich samen te voegen, zich te verenigen. Er bestonden in het land sedert de vijftiende eeuw Hussieten gemeenten, wier vormen presbyteriaans waren, en God verwekte een groot aantal Christenen, die door Devay en anderen in aanraking waren gebracht geworden met de Zwitsers en zich voor het synodaal stelsel hadden verklaard, dat onder de leden van de verenigingen bestond. Zij wensten elkander onderling te verstaan en elkaar de hand te geven onder het bestuur van Christus, de Koning der Kerk, op het ogenblik dat de aanhangers van de paus zich, onder diens wet verenigden. De machtige en vrome magnaat Kasper Dragfy moedigde hen daartoe aan, terwijl hij hun zijn bescherming beloofde. Een samenkomst had plaats op de burcht van Erdoed, graafschap Szathmar, in het Noorden van Transsylvanië. Negen en twintig leraars de Helvetische belijdenis toegedaan ontmoetten daar elkander, en verlangend het geloof dat hen verenigde uit te

³⁹⁰ Gieseler, *Kirchengesch*, III, blz. 465.

³⁹¹ *Gesch. der Ev. Kirche in Ungarn*, blz. 77.

spreken, onderhielden zij elkander over God, de Zaligmaker, de rechtvaardiging van de zondaar, het geloof, de goede werken, de sacramenten, de belijdenis van de zonden, de Christelijke vrijheid, het Hoofd van de Kerk, de Kerk, de orde die er in heersen moet, en de wettige scheiding van Rome. Zij stemden allen met elkander overeen, en na hun geloof ten aanzien dezer twaalf punten duidelijk te hebben uitgedrukt, wensten zij tevens hun innige vereniging met alle Christenen en in het bijzonder met de leerlingen van Luther uit te spreken. Ook voegden zij er ten slotte aan toe: “In de overige artikelen van het geloof stemmen wij overeen met de ware Kerk, gelijk zij zich heeft doen kennen in de belijdenis binnen Augsburg aan Karel V aangeboden.” Dit besluit toont dat er in deze Kerken ten opzichte van andere punten enig verschil met de Augsburgse belijdenis bestond, en bewijst de gehechtheid van de Erdoedse leraren aan de Helvetische belijdenis, een gehechtheid door sommige schrijvers ontkend³⁹².

De Lutherse van hun zijde draalden niet dit voorbeeld te volgen; zij bevonden zich vooral in die streken van Hongarije en Transsylvanië waar men Duits sprak, terwijl onder de Magyaren, van Finse oorsprong, de Helvetische belijdenis haar talrijkste aanhangers telde. Vijf steden van Opper-Hongarije hielden in 1546 te Eperies een vergadering, op welke zestien geloofsartikelen werden vastgesteld. “Wij blijven getrouw,” zeiden de afgevaardigden, “aan het geloof uitgesproken in de Augsburgsche belijdenis, en het boek van Melanchton”³⁹³. Deze vergadering betoonde zich zeer nauwgezet. Een leraar die anders leerde, moest na gewaarschuwd te zijn worden ontslagen; de overheid moest worden vermaand geen ernstige misdrijven te gedogen, opdat de leraars niet genoodzaakt werden de ban weder in te voeren. Niemand mocht tot het Avondmaal worden toegelaten dan na behoorlijk onderzocht te zijn.

In weerwil van deze strenge beginselen en het besliste karakter van de Hongaren, ontwaarde men toen onder hen niets van die vinnige strijd, die de tegenover elkander staande belijdenissen elkaar soms aandeden. Dit kan aan het verschil van de nationaliteiten liggen; die beide rassen hadden talen en gewoonten die hen scheidden. Misschien ook begreep men in dit edele land beter dan elders dat, wanneer men verenigd was in de hoofdpunten van het geloof; men zich hoeden moest over ondergeschikte punten te twisten³⁹⁴.

De Evangelische leraren vergenoegden zich niet met op vergaderingen samen te komen; overal predikten zij het Evangelie aan groote menigten.

.....
³⁹⁵

Szégédin werd toen van Czégled naar Temesvar geroepen, een aanzienlijke stad, nog een weinig meer Zuidelijk gelegen dan Szégédin, zijn vaderstad, wier naam hij droeg. Deze roeping werd tot hem gericht door graaf Petrus Petrovitch, één van de voogden van de jonge prins, de zoon van Zapolya, maar zeer veel verschillende van de bisschop, zijn ambtgenoot. Petrovitch was een verklaard vriend en machtig beschermer van de Evangelische Hervorming. Szégédin ontwikkelde in deze streken terstond al zijn werkkraft. Niet alleen ontvouwde en verdedigde hij de heilige leer als godgeleerde, maar ook strooide hij de zaden van de waarheid en des levens in de harten. De

³⁹² Ribini, *Memorabilia*, blz. 67. *Gesch. der Ev. Kirche in Ungarn*, blz. 75, 76. Guericke, *Kirching*, III, blz. 239.

³⁹³ Ongetwijfeld de *Apologie de la Confession*. Schroeckh, *Reform.*, II, blz. 734.

³⁹⁴ Ribini, *Memorabilia*, blz. 66. Gebhardi, *Geschichte des Reichs Ungarn*.

³⁹⁵ Hier heeft de auteur in zijn handschrift, ten behoeve van zijn kopieerder, geschreven: “Hier een bladzijde openlaten” Hier bestaat dus een leemte, die niet aangevuld is geworden. (*De [Franse] Uitgever*).

graaf beminde, bewonderde hem; hij begunstigde zijn werkzaamheden; hij beschermde hem tegen zijn vijanden en bemoeide zich met hem tot in de geringste bijzonderheden; hij schonk hem voor de wintertijd een met vossenvel gevoerd kleed³⁹⁶. De blijde boodschap van de liefde Gods, die zalig maakt die die gelooft, werd meer en meer in deze streken verbreid, toen na drie jaar van arbeid Szégédin het verdriet beleefde, graaf Petrovitch, zijn beschermer, in zijn betrekkingen vervangen te zien door een hoofdofficier van het leger, Stephan Losonczy. Hield eerstgenoemde zich gaarne met het Evangelie van de vrede bezig, laatstgenoemde maakte daarentegen enkel werk van de oorlog, zorgde alleen voor militaire aangelegenheden en was aan de Roomse partij verknocht. Losonczy bekommerde zich zeer weinig met de krijgsmacht van Jezus Christus; wilde van geen andere horen dan die hij zelf bestuurde, die hij flinke manoeuvres deed uitvoeren, en was afkerig van Evangelieverkondigers die de gewetens in roer brachten en de lieden aanspoorden om de dingen te bedenken die boven zijn. Daarin zag hij alleen een gevaarlijke opwinding; hij meende dat het veel nuttiger was zich bezig te houden met de dingen die op aarde zijn. De krijgskunst was in zijn ogen niet slechts het schoonste en het kunstigst uitgedachte, maar tevens het onmisbaarste, dat bestond. In de legers en zelfs in de hoogste rangen heeft men dikwijls wezenlijk Christelijke mannen gevonden; maar dezulken die, op de wijze van Losonezy, de godsdienst als een jammerlijk bijgeloof beschouwen, hetwelk men moet afwijzen, zijn, zelfs in de meest godsdienstige tijdperken, daarin nooit zeldzaam geweest. De opvolger van graaf Petrovitch aarzelde niet; hij verjoeg degenen uit het land, die zijn voorganger er in geroepen had, niet alleen Szégédin, maar ook de andere leraren, zijn ambtgenoten. Nauwelijks had hij dit gedaan of de Turken kwamen, maakten zich van de sterkte meester, brachten al de christenen om, die zij ontmoetten, en de ongelukkige Losonczy zelf. Geen werden er gered dan de leraren, die deze verschrikkelijke generaal in veiligheid had gebracht door de verbanning, juist terwijl hij hen alleen in het verderf wilde storten. De meedogenloze Losonczy had gemeend Temesvar beter te verdedigen door zich van deze hinderlijke leraars te ontdoen, die voor hem slechts een nutteloze en zelfs zeer belemmerende bagage waren; en wellicht zouden deze getrouwe Evangelieboden, door voor God tussen beiden te treden en de harten te versterken, de stad en haar inwoners hebben gered; ten minste zouden zij hen in hun smarten hebben getroost³⁹⁷.

Maakten de Turken hun veroveringen, de Christenen behaalden ook de hunne, en zelfs in het gedeelte van Hongarije dat destijds aan de Muzelmanse heerschappij onderworpen was. Een leerling van Luther en Melancton, Emerick Eszeky (Csygerius), op dat tijdstip, in Hongarije teruggekeerd (Wittenberg was een bron, die niet ophield levend water te doen stromen), hield zich te Tolna, aan de Donau, ten Zuiden van Buda, op. Zijn ziel werd in hem bedroefd toen hij de bevolking van deze stad geheel aan het bijgeloof en de goddeloosheid zag overgegeven. Evenwel liet hij zich niet ontmoedigen, en begon in de huizen en overal het Evangelie te verkondigen. Binnen veertien dagen waren drie of vier personen tot de kennis van het Evangelie gekomen; dit was weinig, en toch veel. Maar een meer belangrijke oogst begerende, verliet hij de stad en trok de omliggende landstreek door. Toen hij bespeurde dat de lieden geheel door het stoffelijke leven werden beziggehouden, bedacht hij dat hij zich vooral tot de schoolmeesters en de priesters moest wenden, in de mening bij deze een goede aarde te zullen vinden om er het Woord in te zaaien. Hij zag zich daarin niet geheel teleurgesteld, en evenzeer als schijnheilige priesters hem afwezen, ontvingen hem

³⁹⁶ “Vestem vulpina pelle subductam” (Skarica, *Vita Szegedini*). *Gesch. der Ev. Kirche in Ungarn*, blz.

79.

³⁹⁷ Skarica, *Vita Szegedini*, *Gesch. der Ev. Kirche in Ungarn*, blz. 80.

enige geestelijken en overheidspersonen. Op zekere dag in de parochie van Caskov, graafschap Baranya, gekomen, klopte hij aan de deur van de pastoor Michiel Szataray. Deze ontving hem vriendelijk, en zij hadden een langdurig gesprek. De priester, een oprecht en ernstig man, vond smaak in de goede woorden van Eszeky en geloofde met zijn ganse hart de blijde boodschap van het Evangelie, die hij tot hiertoe slechts onbestemd vernomen had. Hij besepte terstond de noodzakelijkheid haar aan anderen over te brengen en voegde zich moedig aan Eszekys zijde. Aan de beide reizende leeraars, vol ijver, mocht het gelukken, het Evangelisch licht in geheel Beneden-Hongarije te verspreiden. Zij hadden een hard leven; dikwijls ontmoetten zij haat en vervolging. Maar hun lijdzaamheid was volkomen en God bewaarde hen in alle gevaar³⁹⁸.

Terwijl Eszeky, van zijn medearbeider gevolgd, op deze wijze de burchten en landelijke streken doortoog, was het zaad, hetwelk hij te Tolna had gestrooid en dat eerst slechts op twee of drie plaatsen wortel had geschoten, overal een weinig ontkiemd. De akker, die onvruchtbaar had geschenen; had bewijs van vruchtbaarheid geleverd. De inwoners, die de Hervorming hadden omhelsd, hadden, aan de buitenkant van de stad een kerk gebouwd, en twee jaar en negen maanden na het vertrek van de hervormer ontving hij een uitnodiging om er opnieuw het Evangelie te komen prediken. Hij kwam terug, verkondigde Christus, en de kerk werd met toehoorders gevuld. Maar grote gevaren wachtten hem daar. Er bevonden zich daar twee partijen en terwijl de één zich aan de Zaligmaker verbond, bleef de andere zeer sterk aan de paus verbonden. Aan het hoofd van de laatsten stond de burgemeester, die in de herhaalde samcnkomsten welke hij met de priesters had werd aangespoord om de stad van de ketters te ontdoen. Ongelukkig voor de geestelijkheid kon deze overheidspersoon niets doen zonder de toestemming van de Turken, die het land bezet hielden. De ultramontanen dachten dat zij door de koorden van hun beurs los te maken de moeielijkheid uit de weg zouden ruimen. Zij brachten een aanzienlijke som bijeen en stelden haar de burgemeester ter hand, die nu naar Buda vertrok, waar de pasja verblijf hield. Ten gehore bij hem toegelaten, legde hij de Muzelman de omstandigheid bloot die hem tot hem dreef, de beroering die het Protestantisme in de stad verwekte, en bood hem zijn rijke offer aan. Niet twijfelende of deze officier met drie paardestaarten was wat men een echte Turk noemt, onverbiddelijk en meedogenloos, en wetende hoe men te Constantinopel de lieden die mishagden, zelfs een vizier, heenzond, verzocht hij de pasja onomwonden Eszeky ter dood te laten brengen of ten minste te verbannen. De Mohammedaanse landvoogd meende niet te mogen handelen zonder de vormen van het recht in acht te nemen; hij raadpleegde zijn kadi's. Dezen lichtten hunnen hoofdman voor en zeiden hem dat de man tegen wie de aanklacht was ingebracht zich tegen de beelden en andere bijgelovigheden van de Roomsens verzette. Ingevolge daarvan beval de pasja dat “de prediker van de door Luther uitgevonden leer (op deze wijze omschreef hij het Evangelie) het vrijuit zou verkondigen aan al wie hem horen wilde.”

Eszeky en de zijnen verblijdden zich zeer toen zij vernamen dat de Turken hun de vrijheid verleenden, waarvan de Roomsens hen wilden beroven. De Evangelischen konden voortaan de kennis van Christus zonder bezwaar verbreiden, zoowel in het kerkgebouw als elders. een school werd opgericht en Eszeky verzocht de 3^e Augustus 1549 zijn vriend Flacius Illyricus om boeken en helpers³⁹⁹.

De aan Ferdinand onderworpen landstreken werden evenmin vergeten als die welke zich onder de heerschappij van de Turken bevonden; de Hervorming maakte er

³⁹⁸ *Gesch. der Ev. Kirche in Ungarn*, blz. 80.

³⁹⁹ Epist. Czigerü ad M. Flacium Illyricum in Ribini, *Memorab.* I, blz. 501

destijds grote vorderingen. De priester Michiel Szataray, door de prediking van Eszeky voor het Evangelie gewonnen, begaf zich naar Komorn; Antonius Plattner voegde zich bij hem, en terwijl beiden met ijver werkten op dat eiland, gevormd door de samenvloeiing van de Donau en de Waag, legden zij er de grondslagen van: een grote gemeente van de Helvetische belijdenis. Te Tyrnau, ten Noorden van Presburg, brachten het vroegere onderwijs van Gryneus en Devay en de Evangelische geschriften, die er met graagte gelezen werden, ook de meerderheid van de bevolking tot de omhelzing van de Evangelische leer. De vijf bergsteden die koningin Maria als leengoederen bezat genoten in vrede onder haar bestuur de weldaden des Evangelies. Maar toen deze vorstin ze aan haar broeder Ferdinand in pand had gegeven, wilden de priesters daarvan terstond partij trekken om de vreedzame bevolking te onderdrukken. Die pogingen deden haar ijver ontwakken en deze Kerken stelden aan 's konings zaakgelastigden te Eperies een Evangelische geloofsbelijdenis ter hand vol gevoelens van trouw en liefde (*Pentapolitana Confessio*). Ferdinand beval dat men hen met vrede zou laten⁴⁰⁰.

Evenwel was het kenmerkend karakter van dit tijdperk, wij herhalen het, de vorderingen die het Evangelie maakte onder de heerschappij van de Turken. Zonder ophouden zag men daarvan nieuwe voorbeelden: Getrouwe leraars verkondigden de vertroosting en de vrede van Jezus Christus aan de bedrukte, verarmde Hongaren, die te Buda onder het juk van de Muzelmannen waren gebleven. Romes dienaren beijverden zich hen tegen te spreken. “Een ruwe papistische satan,” schreef men uit Hongarije aan een leraar te Breslau, “werkte met al zijn krachten deze Christelijke leraar tegen⁴⁰¹.” Hij bracht de zaak voor de pasja. Deze, de beide partijen gehoord hebbende, Verklaarde het recht aan de zijde van de Evangelieverkondiging, “omdat zij,” sprak hij, “leert dat men slechts één God moet aanbidden en het misbruik van de beelden verwerpt, die wij verfoeien”⁴⁰². Zich tot de beschuldiger richtende, voegde hij er bij: “Ik ben hier niet door mijn keizer geplaagd om mij met deze twistvragen bezig te houden, maar om zijn bewind zo ongestoord mogelijk te handhaven.” Te Szégédin beschermde hij mede het Evangelie en zijn dienaren tegen het geweld van de pausgezinden. “Zie,” zeiden de vrienden van het Evangelie, “hoe wonderlijk en troostrijk is de raad Gods! Wij dachten dat de Turken de woeste onderdrukkers van het geloof zouden zijn en van die het beleden, maar God heeft het tegendeel gewild. Is het niet verwonderlijk, te zien hoe de blijde boodschap van de heerlijkheid van God zich verspreidt te midden van al deze beroeringen⁴⁰³? Geheel Transylvanië heeft het Evangelisch geloof aangenomen ondanks het verbod van de monnik en bisschop George (Martinuzizzi). Wallachije, insgelijks aan de Turken onderworpen, belijdt het geloof. Het Evangelie breidt zich al verder en verder in geheel Hongarije uit. Zeker, indien deze oorlogsberoeringen niet waren gekomen, zonden de valse bisschoppen er vrijwat heviger tegen ons hebben verwekt.”

⁴⁰⁰ *Gesch. der Ev. Kirche in Ungarn*, blz. 81, 83, Ribini, *Memorab.*, I, blz. 78.

⁴⁰¹ “Crassum quendam Satanam papisticum vehementer obstitisse” (Adalb. Wurmloch in Bistriz ad Joh. Hess in Breslau. Msc. aangehaald in Gieseler, III, blz. 465).

⁴⁰² “Approbare evangelium, quod docent unum colendum Deum, reprobetque abusum imaginum, quas Turcae abominantur” (*Ibid*).

⁴⁰³ “Mirum namque in modum evangelium gloriae Dei sub istis bellicis tumultibus, quam latissime vagatur” (Joh. Creslingus ad Ambrosium Molbanum. Msc. in Gieseler, III, blz. 465).

ZESDE HOOFDSTUK.

BOHEMEM, MORAVIË, POLEN (1518 - 1521).

De broeders der eenheid. - Betrekkingen met Luther. - Luthers welwillendheid. - Besprekingen over het Avondmaal - De Calixtijnen. - De Bohemers evangeliseren Polen. - Eerste gevolgen. - Luthers Hervorming dringt in Polen door: - Jacobus Knade te Dantzig - - Het Evangelie wordt wèl ontvangen - Godsdienstige vrijheid - een omwenteling te Dantzig. Hervorming der Kerk. - De Catholieken doen deswege een beroep op de koning. - Sigismonds strengheid. - Het Evangelie zegepraalt ten slotte. - Het Evangelie te Krakau. - Vele voorname mannen nemen het aan. - Luthers woorden. - Beproeving der Hervorming in Rusland.

De hervorming van Denemarken en Zweden ging, menselijkerwijze gesproken, van Luther uit, aan wiens voeten de Scandinavische hervormers in de Protestantse leer onderwezen waren; bijgevolg is zij van later dagtekening dan de hervorming van Duitsland. Maar er was een land, waar de bazuin van het Evangelie, een eeuw vóór Luther, luide tonen had doen horen, en wij mogen dat niet vergeten in deze algemene geschiedenis van de Hervorming. De woorden van Johannes Huss hadden in Bohemen en Moravië weerklonken. Daar bevonden zich in het begin van de zestiende eeuw een groot aantal gelovigen; maar de hervorming van Luther gaf hun een nieuw leven.

Er bestonden twee verschillende partijen onder deze leerlingen van Huss. Eén van deze was in enige betrekking met de landsregering gebleven en was door de invloed van het hof verzwakt. Degenen die tot haar behoorden verwierpen het gezag van de Rooms-Katholieke bisschoppen in Bohemen niet en het hoogste wat zij zich bestonden was de calice (de beker) voor de leden van de gemeente te eisen, waarom men hun de naam van *Calixtijnen* gaf. Maar de meerderheid van de Hussieten die zich vooral onder de landelijke bevolking en de provinciale adelstand bevond, was in betrekking getreden niet de Wicklifieten en de Waldenzen en ging veel verder dan Huss zelf, beleed de rechtvaardiging door het geloof in de Zaligmaker, verwierp de tussenkomst van de priester en beschouwde de instelling van het pausdom als anti-Christelijk. Deze partij, onder de naam van *Taborieten* aangeduid, was bij haar geboorte niet wat zij later werd. Haar wateren, verre van stille te zijn, hadden toen gebruist, gekookt en zich hevig bewogen. Deze vurige Hervormden hadden kreten geslaakt, slagen geleverd; maar langzamerhand, gezuiverd door de strijd en de tegenspoed, waren zij kalmer, meer geestelijk gezind, geworden, en van 1457 tot 1467 hadden zij een aanzienlijke Christelijke gemeente gevormd, onder de naam van *Broeders van de eenheid*.

Er waren onder hen, betreffende het Avondmaal, twee verschillende meningen, die evenwel hun broederlijke eenheid niet verstoorden. Het merendeel geloofde, gelijk Wicklif, dat het lichaam van Christus waarlijk gegeven wordt met het brood, niet lichamelijk echter, maar geestelijk, sacramenteel aan de ziel en niet aan de mond⁴⁰⁴. Dit was later ongeveer het gevoelen van Calvijn, één van de in deze zin meest besliste Hussieten was Lucas, ouderling van de Kerk. De anderen, minder talrijk, naderden tot de Waldenzen en beschouwden het brood eenvoudig als de vertegenwoordiging van het lichaam van Christus; dit was later het gevoelen van Zwingli. De twee partijen verdroegen en beminden elkander en waren beiden sterk gekant tegen een lichamelijke tegenwoordigheid van Christus in het heilig Avondmaal.

⁴⁰⁴ "Non corporaliter, spiritibus et mentibus nostris." (Confessie en Apologie der Boheemsche broeders, 1533-1538).

Eensklaps werd het gerucht van de Hervorming van Luther in Bohemen vernomen; grote blijdschap onder de leerlingen van Huss. Eindelijk zagen zij die *arend* zich verheffen, die hun meester had aangekondigd, en zich een macht vormen, die hun een aanmerkelijke steun zou aanbrengen in hun worsteling tegen het pausdom. De Calixtijnen hadden zich, hetzij door brieven, hetzij door boden tot Luther gewend; hij ontving hen welwillend, maar was niet zo zachtaardig jegens de Broeders van de eenheid. Hij wilde in geen betrekking treden met een secte wier gevoelens hij niet alle deelde. Op zekere dag, in 1520, over het sacrament van het lichaam van Christus predikende, zei hij: “De *Broeders* of Picardiërs zijn ketters, want gelijk ik in hun boeken heb gezien, geloven zij niet dat het vlees en het bloed van Christus wezenlijk in het sacrament zijn”⁴⁰⁵. Dit trof de Evangelische Bohemers zeer. Onderdrukt, gelijk zij waren, wensten deze broeders op de Saksische hervorming te kunnen steunen, en deze verstiet hen! De weinige smaak die zij voor leerstellige begripsbepalingen hadden, en de geheel praktische richting van hun Christendom schenen hun een overeenkomst met de Wittenbergse hervormers gemakkelijk te moeten maken. Zij zonden dus tot Luther twee van de hunnen, Johannes Horn en Michiel Weiss, wien zij opdroegen, zonder echter iets in hun leer te loochenen, de beroemde leraar een betere mening in te boezemen omtrent degenen die hij *ketters* noemde. Niet zonder vrees naderden de beide Hussieten Wittenberg. Hoe zouden zij, leden van een verachte gemeente, ontvangen worden door de beroemde doctor, die door vorsten beschermd werd, wiens stem Europa in beroering begon te brengen en wiens onverschrokken woord zijn tegenstanders verschrikte. De ontmoeting had in het begin van Juli 1522 plaats. De twee ootmoedige afgevaardigden stelden hun geloof uiteen. “Christus”, zeiden zij, “is niet lichamelijk onder het brood, zo als, diegenen geloven die zeggen dat zij Zijn bloed hebben zien vlieten; Hij is er geestelijk, sacramenteel”⁴⁰⁶. Het ogenblik mocht Luther hachelijk voorkomen.. Hij vindt altijd zoveel verzet in de wereld, zal hij zich nog meer in oneer brengen door de hand te geven aan deze oude afvalligen, die zo menigmaal uitgebannen, smadelijk bejegend, verpletterd zijn? Moet hij aan al de smaad waarmede hij beladen is nog die, van deze *secte* toevoegen? Een zwakke geest was voor deze verzoeking bezweken, maar de ziel van de hervormer was groot; hij gaf alleen acht op de waarheid. “Indien die leraars leren”, zei Luther, “dat de Christen, die zichtbaar het brood ontvangt, ook, onzichtbaar zonder twijfel, maar toch natuurlijk, het bloed van Hem ontvangt, die aan de rechterhand van de Vader is gezeten, kan ik hen niet veroordelen. Zij bedienen zich, bij het spreken over het Avondmaal, van duistere en *barbaarse* uitdrukkingen, in plaats van die van de Schrift te bezigen; maar ik heb hun geloof bijna geheel gezond bevonden.” Vervolgens zich tot de afgevaardigden wendende, op het ogenblik dat hij afscheid van hen nam, gaf hij hun deze aanbeveling: “Hebt de goedheid u helderder uit te drukken in een nieuw geschrift”⁴⁰⁷.

De Broeders van de eenheid zonden hem in 1523 dat nieuwe geschrift, het was van hun ouderling Lucas, die een ijverig volger was van Wicklif, dus meer tot Luther naderde, maar niet tot toegeven geneigd was, en mitsdien zeer duidelijk had uiteengezet dat er in het Avondmaal alleen een geestelijk voedsel was tot een geestelijk gebruik. Hij had er zelfs aan toegevoegd dat Christus niet in het sacrament, maar alleen in de hemel was. Luther werd door deze woorden eerst geschokt; men zou gezegd hebben dat deze Bohemers er vermaak in schepten hem te trotseren; maar het Christelijk gevoel nam bij de groten leraar de overhand; de gesprekken met Lucas

⁴⁰⁵ Luther, *Werke* XIX, blz. 554 (Walch).

⁴⁰⁶ Luther, *Epp.*, ad Nicol. Hausmannum.

⁴⁰⁷ Luther, *Werke*, XIX, blz. 1593 (Walch).

voldeden hem meer dan zijn verhandelingen; hij werd zachter en zond de Broeders zijn geschrift over de *Aanbidding van het sacrament*⁴⁰⁸, waarin hij, zijn bijzondere leerstellingen uiteenzettende, hun tevens veel genegenheid en achting betoonde. Het schijnt dat men van beide zijden in edelmoedigheid wedijverde. De partij die het meest Luther nabij kwam werd de sterkste, en na de dood van Lucas zich meer vrij gevoelende gaf zij de Saksische hervormer de hand, terwijl degenen die in het brood de vertegenwoordiging van Christus' lichaam zagen, aan wier hoofd zich Michiel Weiss bevond, met Zwingli in betrekking traden⁴⁰⁹. Al wat wij zoeven zeiden betreft de Taborieten.

De Calixtijnen, van hun zijde, ondergingen ook de invloed van de beweging die de Christelijke wereld schudde. Een draad nog verbond hen aan de Roomse priesterheerschappij. “Wie stelt de pastoors aan?” schreven zij aan Luther, “doen het niet de bisschoppen, die daartoe van de Kerk de macht hebben ontvangen?” Het antwoord van de hervormer was bescheiden en beslist tevens. “Hetgeen u mij vraagt,” antwoordde hij, “gaat boven mijn krachten. Evenwel wat ik heb geef ik u, maar ik verlang dat uw oordeel en dat van al uw broeders met de meest volkomen vrijheid werkt. Ik doe u slechts een raad en een vermaning toekomen”⁴¹⁰. De raad van de hervormer was vervat in een geschrift, dat hij aan zijn brief had toegevoegd en waarin hij aantoonde dat elke gemeente het recht had zelf haar leraars te kiezen en aan te stellen.” De zedigheid waarmee Luther zich uitdrukte is verre van de verwaandheid die zijn vijanden hem gaarne ten laste leggen. De Calixtijnen, door de liefde en het geloof van de hervormer overvleugeld, besloten, in een vergadering in 1524 gehouden, de Hervorming door Johannes Huss begonnen in de geest van Luther voort te zetten. Dit verwekte een levendige tegenstand van de zijde van sommigen onder hen, en hun eenheid werd verbroken. Evenwel hield het getal van de Lutherse Calixtijnen niet op te vermeerderen. Zij namen over het algemeen de Evangelische leerstellingen aan, die hun nog ontbraken, en onderscheidden zich voortaan van de Broeders van de eenheid alleen door het gemis van tucht en door meer betrekkingen met de wereld.

Niet alleen in Bohemen was Johannes Huss de voorbereider van de Hervorming geworden, ook in andere landen van Europa was hij het geweest. Een vermaarde landstreek, Polen, scheen de andere volken op de paden van de Hervorming te zullen voorgaan; maar na een harde strijd met het Jezuïtisme ging zij van de voor- tot de achterhoede over; het Evangelie verloren hebbende, verloor zij de onafhankelijkheid en blijft nu midden in Europa als een vervallen monument, dat aan de natiën verkondigt wat zij worden wanneer zij zich de waarheid laten ontroven. Reeds in 1431 waren er enige leerlingen van Huss in Polen gekomen en hadden in Krakau publiek de Evangelische leer tegenover de doctoren van de hogeschool in tegenwoordigheid van de koning en de senaat verdedigd. In 1432 kwamen andere Bohemers in Polen en meldten dat het algemeen concilie van Bazel hun afgevaardigden had toegelaten. De bisschop van Krakau, een vurig aanhanger van de Roomse, partij, slingerde de banvloek tegen hen⁴¹¹. Maar de koning en zelfs verscheidene bisschoppen werden daardoor geenszins vervaard en ontvingen deze discipelen van Johannes Huss vriendelijk, zodat hun leer zich in verscheidene plaatsen van Polen verbreidde. Wicklif was er insgelijks bekend, en een Poolse dichter, Dobszynski, maakte tegen het

⁴⁰⁸ Luther, *Werke*, XIX, blz. 1593 (Walch).

⁴⁰⁹ *Apologia verae doctrinae eorum qui appellantur Waldenses vel Picardi* (Zurich 1532 Wittenberg, 1838).

⁴¹⁰ “Sed liberrimum vestrum sit et omnium iudicium” (Luther, *Epp.*, II, blz. 452).

⁴¹¹ Krasinski, *Hist. relig. des peuples slaves*, blz. 114.

midden van de vijftiende eeuw een gedicht te zijner ere.

Zo werkten Huss en Wicklif, Bohemen en Engeland, deze zo zonderling verschillende landstreken, tegelijk, reeds in de vijftiende eeuw, ter verspreiding van het licht in het vaderland van de Jagellonen. Dit was niet te vergeefs. De palatijn van Posen, Ostrorog, bood de Rijksdag, in 1459, een hervormingsplan aan, dat zonder de leerstellingen te raken duidelijk de misbruiken aantoonde, en betoogde dat de paus generlei macht over de koningen bezat, dewijl het Koninkrijk van Christus niet van deze wereld is. In 1500 werden in te Krakau uitgegeven geschriften de gedwongen ongehuwde staat van de geestelijken en de relikwiendienst aangevallen. In 1515 verdedigde Bernard van Lublin het eigenlijke beginsel van de Hervorming, *dat men alleen, aan het Woord van God geloof moet hechten* en de overleveringen van de mensen verwerpen⁴¹². Zo ver was men, toen de Hervorming opdaagde. Hoe zou zij daar worden ontvangen?

De landelijke en de stedelijke bevolking was over het algemeen traag van geest en miste beschaving; maar de burgers van de grote steden, die, door de handel, met andere volken, inzonderheid met die van Duitsland, in aanraking werden gebracht, waren ontwikkeld en begonnen tot kennis van hun rechten te geraken. Een rijke en machtige adel heerste in het land. De geestelijkheid bezat generlei macht; de Kerk had geen invloed op de Staat; de Staat zou nooit de sterke arm verlenen aan de Kerk; zelfs waren de priesters op verscheidene plaatsen veracht ter oorzaak van hun wereldsgezindheid en onzedelijkheid. Sigismund I, die toen regeerde, was een vorst van een edel karakter en een verlicht verstand en bevljigtigde zich de smaak voor kunsten en wetenschappen te verbreiden. Zulk een land scheen wel in gunstige omstandigheden ter aanneming van het Evangelie te verkeren.

Nauwelijks had de Hervorming een aanvang genomen of Luthers geschriften bereikten Polen en de gemeenteleden begonnen ze met graagte te lezen. Jonge Duitsers, die te Wittenberg hadden gestudeerd, maakten de Hervorming in de adellijke families bekend, waar zij als onderwijzers waren geplaatst; later zochten zij haar in de gemeenten te verbreiden, wier leraars zij werden. Jonge Polen begaven zich naar Luther en strooiden vervolgens in hun vaderland het zaad uit dat zij te Wittenberg hadden opgedaan.

De Hervorming begon natuurlijk in het dichtst bij Duitsland gedeelte van Polen, waarvan Posen de hoofdstad was. In 1524 viel Samuel, een Dominicaner monnik, aldaar de dwalingen van de Roomse Kerk aan. In 1525 predikte Johannes Seclucyan er het Evangelie en een machtige familie, die van de Gorka's, ontving hem op haar kasteel, waar zij een Evangelische godsdienstoefening had ingevoerd, en nam hem tegen zijn vervolgers in bescherming⁴¹³. Deze vrome man maakte gebruik van de vrije tijd die deze Christelijke gastvrijheid hem gaf om het Nieuwe Testament in het Pools te vertalen. Alleen, afgezonderd in een kamer waar hij zich moest schuil houden, verlichtte hij, evenals Luther op de Wartburg, een werk dat een groot aantal zielen zou verlichten.

Het Evangelie stond daar niet stil. Evenals men in een duistere nacht op een bliksemstraal, die in het Westen schittert, een andere aan de uiterste grenzen van het Oosten ziet volgen, vertoonde zich de leer van de zaligheid, na zich in het Westen van Polen te hebben vertoond, plotseling in het Noorden, in het Oosten, overal, tot bij Koningsbergen toe. Uit de stille kamer, waar Johannes Seclucyan zijn uitnemende arbeid verrichtte, voert de Poolse opwekking ons in een grote, bloeiende, volkrijke stad, waar vreemdelingen van alle zijden in grote getale toestromen. Dantzig, hetwelk destijds aan Polen behoorde, werd in deze streken de voorname vuurhaard van de

⁴¹² *Ibid*, blz. 115, 116.

⁴¹³ Fischer, *Reform in Polen*, I, blz. 44.

Hervorming. Sinds 1518 vonden Duitse kooplieden, aangetrokken door de handel en de nijverheid van die stad, er genoeg daar de grote ontdekkingen te verhalen, die Luther in de Bijbel had gedaan. Een vroom, verlicht en bedachtzaam man, Jacobus Knade geheten, leende het oor aan de blijde tijding die deze Germanen verkondigden en nam haar met vreugde aan. Dadelijk zette hij zijn huis open voor degenen die haar wilden horen. Zijn vrijheidlievend en open karakter en zijn beminnelijk voorkomen deden gemakkelijk de drempel van zijn woning overschrijden. Hij bepaalde zich niet tot Christelijke besprekingen; omdat hij geestelijke was, begon hij zijn geloof openlijk in de St. Petruskerk te prediken. Hij had de Heiland lief en wist Hem te doen liefhebben; bij de bloemen voegde hij de vruchten; bij de goede woorden de goede werken. Overtuigd dat het huwelijk een goddelijke instelling is, welks doel is de heiligheid van het leven te handhaven, trad hij in het huwelijk. Deze daad deed een vreselijke storm losbreken. De vijanden van de Hervorming, overtuigd dat, wanneer het voorbeeld navolging vond, de Kerk van Rome niet kon blijven bestaan, lieten hem in de kerker werpen⁴¹⁴. Na drie maanden weder ontslagen, moest hij de stad verlaten en zou her en derwaarts hebben moeten rondzwerven, indien niet een heer uit de omstreken van Thorn hem een schuilplaats had aangeboden, gelijk de familie Gorka aan de Evangelist van Posen. De edelen in Polen toonden zich waarlijk edel en herbergden, terwijl zij gastvrijheid oefenden, engelen zonder het te weten⁴¹⁵.

De bisschop van het diocees, waarvan Dantzig afhankelijk was, en haar geestelijken, uit de slaap opgeschrikt, stelden alles in het werk om wat zij ketterij noemden te verwijderen, en stichtten te dien einde de broederschap van de *Aankondiging van Maria*, welker leden zorgvuldig alle personen moesten opzoeken die men zei tot het Evangelie te zijn overgegaan. “Komt,” zeiden zij tot hen, “keert in de Katholieke en Apostolische Kerk terug, buiten welke geen zaligheid is.” Maar het werk van het Evangelie, in plaats van te verminderen, hield niet op toe te nemen. Verscheidene leraren hadden Knade te Dantzig vervangen, de Hebraïcus Boeschentain, een Carmeliet; Binewald en anderen. De burgers konden de Roomse Kerk niet langer uitstaan ter oorzaak van haar dwalingen en het volk bespote haar wegens haar armzalige praktijken. In het klooster van de Franciscanen bevond zich een vrome monnik, doctor Alexander, die langzamerhand niet alleen van de Evangelische waarheid was overtuigd geworden, maar ook van de noodzakelijkheid haar te prediken. Evenwel, hij was geen Luther; hij behoorde tot die bedaarde, gematigde, een weinig vreesachtige geesten, die zich wachten van al wat tegenspraak kan verwekken en zich wel wat te veel ontzien. Hij bleef dus in zijn klooster, bleef aan de Kerk vasthouden en predikte de waarheid met ernst maar ook met grote behoedzaamheid. De meest ontwikkelden onder de bewoners volgden zijn prediking; er waren er velen en verscheidenen kwamen door zijn woord tot het licht; maar sommigen konden zich niet begrijpen dat hij zich niet van Rome scheidde. Godvrezende, ofschoon een weinig hartstochtelijke Christenen verlangden dat alles veranderd werd, uitwendig zowel als inwendig en dat een geheel nieuwe orde in de Kerk werd ingevoerd. Gewis hadden zij geen ongelijk dit te begeren, maar zij begrepen niet dat deze nieuwe orde moest tot stand komen door het geloof van het hart en niet door de kracht van de arm. Eén van hun, met name Hegge⁴¹⁶ predikte in de open lucht, buiten de stad. “Zich voor beelden neer te buigen,” riep hij uit, “is een dwaasheid, ja meer: afgoderij!” en spoorde zijn hoorders aan de afgodsbeelden te verbrijzelen. Gelukkig dat zich naast deze beeldstormers verstandige Evangelische Christenen bevonden, die, evenals Luther

⁴¹⁴ Schroeckh, *Reform.*, II, blz. 671.

⁴¹⁵ Hebr. 13: 2.

⁴¹⁶ Hartknoch, *Preuss Kirchenhist.*, blz. 654

beseffende dat Gods Woord alles moest veranderen, de Raad verzochten dat het openbaar mocht gepredikt worden. De Raad, waarin de adel van de stad, over het geheel Rooms-Katholiek, zich bevond, en die door de bisschop werd beheerst; sloeg dit verzoek eerst af. Maar eindelijk, het zeer aanzienlijk aantal inwoners bespeurende, die de Hervorming hadden omhelsd, stond hij hun vijf kerken toe. Van toen af werd beiderlei leer, die van het Evangelie en die van Rome, tegelijk in de stad gepredikt. Er bestond godsdienstige vrijheid en de Evangelischen waren er mee voldaan.

Maar de harstochtelijken van wie wij gesproken hebben, die nog geen afstand hadden gedaan van de onverdraagzame theorieën, die Rome eigen zijn en het altijd zullen wezen, wilden iets anders⁴¹⁷. “Hoe!” zeiden zij, “Christelijke kerkgebouwen opgevuld met mensenbeelden! Een volk dat zich voor die buigt! Uit alle kerken moeten de beelden weggedaan en Gods Woord er in hersteld worden.” De Raad weigerde beslist. In de ogen van deze Christenen stelde de Overheid zich daardoor in opstand tegen God; men moest dus een andere hebben. Ofschoon de stad onder het soeverein bestuur van de koning van Polen stond, genoot zij een volkomen onafhankelijkheid in haar inwendige aangelegenheden. Vier duizend Luthersen trekken daarvan partij; zij komen te zamen, omringen het stadhuis en stellen andere magistraatspersonen aan, uit hun vrienden gekozen. Deze verzoeken de priesters het Evangelie te verkondigen en de onreine dingen uit het heiligdom te werpen. Daar de priesters weigerden, stelde de nieuwe Raad in hun plaats Evangelische leraren aan, schafte de Roomse eredienst af, herschiep de kloosters in scholen en hospitalen en verklaarde dat de bezittingen van de Kerk, als publiek eigendom, onaangeroerd zouden blijven⁴¹⁸.

Nu kwam het er op aan de Kerk overeenkomstig de Heilige Schriften in te richten. Deze mannen van praktijk beseften dat zij daarvan weinig verstonden en besloten de leraar Pomeranus uit te nodigen dit werk te komen tot stand brengen. Pomeranus (Bugenhagen) was de organisateur en administrateur van de Hervorming. Eén van de leraars van Dantzig, doctor Johannes, vertrok naar Wittenberg. Daar aangekomen tegen het einde van Maart 1525, begaf hij zich naar Luther, stelde hem de brief ter hand waarmede hij belast was en verhaalde hem de hervorming van Dantzig, waarbij hij waarschijnlijk de aanstotelijke bijzonderheden onvermeld liet en haar met de schoonste kleuren voorstelde. “O,” zei de groote man, “welke wonderlijke dingen heeft Christus in deze stad gewrocht”⁴¹⁹. De hervormer haastte zich deze tijdingen aan Spalatin te melden. “Ik wenste dat Pomeranus bij ons bleef”, zei hij tot hem, “maar omdat het hier zulk een grote zaak geldt moet ik, om Gods wil, toegeven.” Allen waren niet van dezelfde mening: Pomeranus was te Wittenberg zo hoog nodig. “Ach,” antwoordde de vurige hervormer, “indien ik geroepen was, ging ik er terstond heen”⁴²⁰. Nu mengde zich de Raad van de hogeschool in de zaak. “Vele vreemde studenten begeven zich naar Wittenberg,” sprak hij, “daar moet men de geschikte mannen, om goede leraren voor de andere steden van Duitsland te vormen, behouden.” Michiel Haënstein werd gekozen om hem te vervangen. “Indien er enige veranderingen zijn in te voeren”, schreef de hervormer terwijl hij hem afzond, “beelden of andere dingen te verwijderen zijn, dat dit dan niet door het volk geschiede, maar ingevolge een regelmatig besluit van de Raad. De machten moet men niet verzaken”⁴²¹.

⁴¹⁷ Zie den *Syllabus*.

⁴¹⁸ Harknoch, *Preussische Kirchenhist.*, blz. 565-658. Krasinski, *Hist. des peuples slaves* hoofdst. VI, blz. 119.

⁴¹⁹ “Mira quae in Dantziko operatus est Christus”. (Luther, *Epp.*, II, blz. 642).

⁴²⁰ “Sed statim irem”. (*Ibid*).

⁴²¹ Luther aan de Raad van Dantzig, 5 Mei 1525. (Luther, *Epp.*, II, blz. 656).

Die verstandige raadgevingen kwamen te laat. De te Dantzig ingevoerde hervormingen hadden de Rooms-Katholieken gevoelig aangedaan, en onder hen bevonden zich de aanzienlijkste mannen. Hoe! geen beelden, geen altaren, geen missen, geen kerken meer Enige leden van de oude Raad begaven zich op weg om de hulp van koning Sigismund in te roepen. Zij kwamen op het paleis in zwart behangen rijtuigen, verschenen voor de vorst in rouwgewaad, met floers omgord, alsof de soeverein zelf overleden was, en met de uitdrukking van een diepe droefheid op het gelaat. Zij stelden de monarch hun klachten voor, smeekten hem de stad van totale ondergang te redden waarmede zij haar bedreigd achtten en de oude door de burgers afgeschafte orde van zaken weer te herstellen: Het gezicht van die om hun Kerk rouwende mannen trof de koning. Ondanks zijn uitstekende hoedanigheden beseftte hij niet dat er een andere godsdienst kon bestaan dan die waarin hij geboren was en volgde in dergelijk geval de raadgevingen van zijn prelaten. Hij daagde dus de hoofden van de Hervormde partij voor zijn rechtbank; deze, zich op hun getrouwheid jegens hun soeverein beroepende, gaven aan zijn oproeping geen gehoor. Zij werden mitsdien buiten de bescherming van de wet gesteld en in April 1526 begaf Sigismund zelf zich naar Dantzig. Hoewel Rooms-Katholiek, was hij tegen godsdienstvervolging. Toen Johannes Eck hem eens aanspoorde het voorbeeld van de koning van Engeland te volgen, die zich tegen de Hervorming had verklaard, antwoordde de koning: "Laat Hendrik VIII, indien hij dit wil, boeken tegen Luther uit geven; wat mij betreft, ik zal voor de bokken en de schapen dezelfde zijn." Maar het tegenwoordige geval was geheel iets anders; de Hervormden hadden de hand op de Staat gelegd; een staatslichaam was omvergeworpen; Sigismund was onverbiddelijk. De hoofden van de beweging verbeurden hun goederen, werden uit Dantzig gebannen of ter dood gebracht. Ieder burger; die niet tot de Roomse Kerk terugkeerde, moest binnen veertien dagen de stad verlaten; de gehuwde priesters, monniken en nonnen binnen vier en twintig uren. Ieder inwoner moest zijn boeken van Luther inleveren. De Roomse eredienst werd overal hersteld en de Mariakerk in het bijzonder, aan de maagd teruggegeven bij een plechtige mis. Duur betaalden dus de Dantziger hervormden de misslag die zij begaan hadden door het grote apostolische beginsel te vergeten: "*De wapenen van onze krijg zijn niet vleselijk, maar machtig door de Geest Gods.*"⁴²²

Evenwel doofde deze vervolging het geloof niet in de harten uit, maar zuiverde ze. Drie jaar later, terwijl een verschrikkelijke epidemie Dantzig teisterde, verkondigde daar een godvruchtig leraar, Pancras Klemme, er het Evangelie met liefde, kracht en wijsheid. De koning barstte in bedreigingen uit; Klemme verklaarde geen andere gedragslijn en leer te willen volgen dan het Woord van God; en zijn werk met kracht voortzettende, verdiende hij de titel van hervormer van Dantzig. Sigismund, over zijn wijsheid getroffen en vrezende dat deze stad en andere in zijn Staten zich bij het Evangelisch Pruisen zouden voegen, sloot de ogen. Het Evangelie zegepraalde opnieuw, onder de volgende regering, in deze stad, maar zonder wanorde en zonder een aanslag te doen op de vrijheid van de Rooms-Katholieken.

Thorn, een stad, evenals Dantzig, aan de Weichsel, maar meer Zuidwaarts gelegen, en die later een rol van enige beteekenis in de geschiedenis van de Hervorming vervulde, was mee onder de eerste om haar ingenomenheid met haar te openbaren. De koning gaf, op een in 1520 in deze stad bijeengekomen Rijksdag, een bevelschrift tegen Luther uit; toen de paus en de bisschop van Kamienez het volgende jaar in het openbaar het afbeeldsel van de Hervormer wilden doen verbranden, namen

⁴²² 2. Kor. 10: 4. Krasinski, *Peuples slaves*, hoofdst. VI, blz. 120.

aanhangers van de beroemden docter, weliswaar een weinig vurig, dewijl zij zagen dat zijn vijanden om hen te overtuigen de toevlucht tot het vuur namen, stenen op en wierpen er de prelaten en hun handlangers mee. Deze bewegingen herhaalden zich onder andere vormen, maar eindelijk kwam alles tot rust, en enige jaren later werd regelmatig in al de kerkgebouwen het Evangelie gepredikt.

Men zou gezegd hebben dat de Weichsel op zijn golven de Hervorming voortdroeg; wij hebben ze gevonden te Thorn en te Dantzig; wij vinden haar ook in de oude hoofdstad van het koninkrijk, te Krakau. Een secretaris van de koning, Lodewijk Dietz, later burgemeester van deze stad, die zich in 1592 naar Wittenberg had begeven, kwam van daar terug geheel vervuld met hetgeen hij gezien en gehoord had, deelde er in zijn omgeving overvloedig van mee, en vele inwoners omhelsden de leer van de Hervorming. De hogeschool schijnt de vuurhaard te zijn geweest van waar het licht uitging. De werken van Luther werden in het openbaar verkocht, en ieder wilde weten wat er in stond: theologen, studenten, burgers kochten en lazen ze gretig, en de hoogleraren keurden ze niet af. Een geschiedschrijver uit die tijd, Modrzewski, heeft verhaald wat hem overkwam. Enkel door nieuwsgierigheid gedreven begon hij deze boeken met onverschilligheid te lezen, maar naarmate hij voortging boeiden hem de ernst, de waarheid en het leven dat hij er in aantrof in stijgende mate, en toen hij geëindigd had hadden in zijn hart de meningen van de Roomse overlevering plaats gemaakt voor de waarheden van het Evangelie.

Tusschen de sterke ingenomenheid van de een en de tegenkanting van de andere zijde bevond zich in Polen een middelpartij. De ontwikkelde klassen verkeerden toen nog vrij algemeen in twijfel; zij aarzelden tusseen de tweeërlei leer. Er vormde zich een geheime vereniging van geletterde mannen, leden en leraren, wier doel was de Evangelische werken te lezen en te bespreken. De koningin zelf, Bona Sforce, was onder het getal van die onderzoekende geesten. Tot biechtvader had zij een Italiaanse monnik, Lismanini, die al de antipauselijke boeken, in de verschillende landen van Europa uitgegeven, ontving en ze aan de commissie van onderzoek deed toekomen. De koningin woonde somtijds de samenkomsten bij. Eerst later echter nam deze vereniging groter verhoudingen aan⁴²³.

Het aantal van de geesten die beslist voor de Hervorming waren hield niet op te vermeerderen. De hogeschool, de bibliotheek, de hoofdkerk, het bisschoppelijk paleis zelfs weergalmden van de godgeleerde besprekingen tusschen de aanklevers van de overlevering en die van de Schrift, de studenten inzonderheid betoonden zich bewonderaars van Luther. De bisschop, verschrikt en een tegengift willende stellen, liet een hoogleraar komen, wiens ultramontaanse rechtzinnigheid onberispelijk was, en deelde hem zijn bezorgdheid mee. De professor, in ijver ontvlamd, beklom de kansel, en hield voor de studenten verscheidene zeer scherpe preken tegen Luther en zijn Hervorming⁴²⁴. Maar hij had schoon spreken, de op deze wijze aangevallen leer verspreide zich hoe langer hoe verder. Fabianus van Lusignan, bisschop van Ermeland, in het palatinaat van Marienburg, was haar gunstig en nog andere bisschoppen hadden de naam tot Wittenberg over te hellen.

Een nieuwe omstandigheid gaf haar een machtige steun. Albert, hertog van eigenlijk Pruisen, wiens zetel te Koningsbergen was, was te Neurenberg, gelijk wij gezien hebben, door de prediking van Osiander tot klaarheid gekomen en de beschermer van de Evangelische leer geworden in de steden van Polen die hem omgaven. Over deze tijding verblijd, schreef Luther aan de bisschop van Samland: “U hebt in Albert, die doorluchte held, een vorst vol ijver voor het Evangelie. En nu bezit het volk van

⁴²³ Krasinski, *Peuples slaves*, hoofdst. VI, blz. 121.

⁴²⁴ Friese, *Kirchengesch. Polens*, II, blz. 64.

Pruisen, dat misschien het Evangelie nooit, of ten minste niet anders dan vervalst vernomen had, het in al zijn luister, door een onuitsprekelijke weldaad van God”⁴²⁵.

Weldra bereikte de Hervorming Lijfland, en Luther werd met blijdschap vervuld. over hetgeen hij noemde “*God begon ook onder hem Zijn wonderen,*” Hij was als ware 't de bisschop van de nieuwe Kerken en zijn machtig woord bestuurde en versterkte haar. “Weest er van verzekerd,” schreef hij in Augustus 1523 aan de Christenen van Riga, Revel en andere plaatsen van die landstreek, dat er wolven zullen komen die u naar Egypte tot de duivelse en leugenachtige dienst willen terugvoeren. Christus heeft u daarvan verlost; weest dus op uw hoede u niet te laten meeslepen. Houdt u verzekerd dat Christus alleen eeuwig onze Heere, onze priester, onze leraar, onze bisschop, onze Zaligmaker en onze trooster is tegen de zonde, tegen de vrees, tegen de dood en al wat tegen ons is”⁴²⁶.

Als wij onze blikken weer naar het Oosten en het Noorden wenden, vinden wij Rusland, waarvan wij enige woorden zullen zeggen bij de beschouwing van Polen, en dat eerst later discipelen van de Hervorming zag, bijna allen vreemdelingen. Evenwel was er op het ogenblik, dat Luther tegen de gevangenschap van de Kerk optrad, ook in deze streken een beweging in de richting van de Bijbel. De heilige boeken, door onkundige kopiïsten overgeschreven, waren langzamerhand vervalst en de zin daarvan bedorven. In 1520 verzocht tsaar Vassili Ivanowitch de monniken van de berg Athos hem een leraar te zenden, die bekwaam was om de ware tekst te herstellen. Maximus, een Helleense monnik, bedreven in het Grieks en het Slavisch, kwam te Moskou, werd daar met onderscheiding ontvangen en besteedde tien jaar om de Slavische vertaling naar de grondtekst te verbeteren. Maar de onwetende en bijgelovige Russische priesters werden naijverig op zijn meerderheid. Zij beschuldigden hem van vervalsing van de heilige boeken, met het doel een nieuwe godsdienst in te voeren; en de leraar werd naar een klooster verbannen⁴²⁷. De Griekse of Russische Kerk is ongelukkig buiten de Hervorming gebleven.

⁴²⁵ Luther aan de bisschop van Samland, April 1525. (Luther, *Epp.*, II, blz. 449).

⁴²⁶ Luther aan de Christenen van Lijfland. April 1523. (Luther, *Epp.*, II, blz. 374).

⁴²⁷ Krasinski, *Hist. relig. des peuples slaves*, hoofdst. XIV, blz. 261.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

DE POOLSE HERVORMING (1524 - 1527)

Johannes van Lasco. - Hij begeeft zich naar Zurich. - zijn betrekkingen met Zwingli. - Hij vertoeft te Bazel. - zijn vertrouwelijkheid met Erasmus. - Hit bestudeert de heilige Schriften. - zijn vlijt en vorderingen. - Geestelijk levensgenot te Bazel. - Lofspraken van Erasmus. - Van Lasco wordt gedrongen Bazel te verlaten. - zijn reizen. - Hij - keert in Polen terug. - Zijn leven aan het hof. - zijn Misrekeningen. —
Hij wordt van ketterij verdacht. - Een onderzoek. - Van Lasco verloochent de Hervorming. - Val. - Eerbewijzen. - Ontwaking des gewetens. - Van Lasco begrijpt de waarheid beter. - Vrijheid. - Nieuwe eerbewijzen. - Van Lasco weigert ze. - Hij verlaat Polen. - Hij begeeft zich naar de Nederlanden.

Tot hiertoe hebben wij in Polen, indien wij ons zo mogen uitdrukken, slechts arbeiders van de tweede rang ontmoet. Deze landstreek mocht echter een man bezitten, in het land zelf geboren, waardig onder het getal van de hervormers te worden gerangschikt en wiens vurige begeerte zou wezen, zijn vaderland door de stralen van het Evangelie verlicht te zien. Ongelukkig dreef de wind van de vervolging hem in zijn beste jaren verre van daar.

Er was in dit koninkrijk, in 't begin van de zestiende eeuw, een adellijke en rijke familie, die het zeldzame voorrecht had, in haar kring verscheidene uitstekende mannen te tellen. De voornaamste, Johannes, baron van Lasco, was aartsbisschop van Gnesen (Gniezno), de hoofdstad van Groot-Polen en tevens primaat (opperkerkvoogd), van het koninkrijk. Deze was een man begaafd met een edel karakter, een vriend van de wetenschappen, verknocht aan zijn vaderland, welks wetgeving hij zich beijverd had te verbeteren, zeer gezien aan het hof en een beslist tegenstander van de Hervorming. Hij had drie neven, die broeders waren en in hun tijd hoog aangeschreven stonden. De oudste, Stanislas, was gevolmachtigd minister van Polen in Frankrijk onder Frans I en bekleedde dezelfde waardigheden aan het Oostenrijkse hof. Ieroslaw of Hieronimus, een geleerd en gevierd schrijver, nam insgelijks deel aan de staatkundige aangelegenheden en vervulde een belangrijke rol in de onderhandelingen van Oostenrijk met Turkije. De derde broeder heette Johannes, evenals zijn oom, en was in 1499 te Warschau geboren. Hij wijdde zich aan de geestelijke stand en studeerde voorspoedig onder toezicht van de primaat, die hij, volgens sommigen, moest vervangen⁴²⁸.

Op zijn vijfentwintigste jaar was Johannes nog aan het Rooms-Katholieke geloof gehecht, maar hij behoorde tot die geesten, die gevoelig zijn voor de edele stem van de waarheid en van de vrijheid, wanneer zij zich doet horen. De beginselen door de Waldenzen, Wicklof en de Hussieten beleden, hadden, gelijk wij hebben gezien, Polen voor meer Christelijke en vrije denkbeelden dan die van het pausdoms voorbereid. De jeugdige Van Lasco had die invloed ervaren, en terwijl hij aan de Roomse eenheid vasthield en ofschoon hij tegen het werk van Luther was ingenomen, hield hij het er voor, dat er toch iets goeds in de Hervormingsbeweging was, die toen Europa in beroering bracht. Hij wenste haar van nabij gade te slaan. Erasmus was destijds zijn ideaal; die grote geleerde, hoewel hij in de Roomse Kerk bleef, bestreed haar

⁴²⁸ De voornaamste bronnen voor het leven van Lasco zijn: J. a Lasco, *Opera*, 1866 passim. Erasmus, *Epistolae*. Bertram, *Hist. critica Joh. a Lasco*. Gerdesius, *Ann.* II, blz. 146. Krasinski, *Hist. rel. des peuples slaves*, hoofdst. VII. Bartels, *Joh. a Lasco* enz.

misbruiken vrijuit en beijverde zich om overal meer licht te verspreiden. Omstreeks 1524 verliet Van Lasco Polen, om de hoven, de beroemdste hogescholen van Europa en vooral Erasmus te bezoeken. De jeugdige en edele Pool volgde de stroom niet, die toendertijd zo vele jonge geesten naar Wittenburg tot Luther voerde. Hij was nog te veel aan de Roomse Kerk gehecht, en zijn oom de primaat nog meer. Hij begaf zich eerst, naar 't schijnt, naar Leuven, hetwelk de aartsbisschop hem liever had moeten aanbevelen dan Wittenberg; maar terwijl hij er op dit tijdstip was, deed het schoolse en dweepzieke Katholicisme van deze universiteit hem weldra besluiten elders een meer verlicht onderwijs zoeken. Men heeft, wel is waar, gezegd dat hij zich toen te Leuven aan Albert Hardenberg verbond⁴²⁹. Later had hij van deze, wegens zijn wetenschap, zijn doordringenden geest en zijn beminnelijke omgang vermaarde godgeleerde veel kunnen leren. Maar Hardenberg kon in 1523 niet ouder dan dertien jaar zijn, en bleef tot 1530 in het klooster van Aduard, in de provincie Groningen. Eerst na die tijd dus hebben deze twee mannen zich door een nauwe vriendschap kunnen verenigen.

De eerste hervormer met wie wij Van Lasco in aanraking vinden is Zwingli. In 1525 te Zurich aangekomen, was het natuurlijk dat hij de Zwitserse hervormer wenste te ontmoeten, die zelf een leerling en vriend van Erasmus was. Het was op het ogenblik dat Zwingli Mazz Grebel en andere vurige sectedrijvers bekampte, en dit kon Van Lasco, die nog Katholiek was, slechts aanmoedigen zijn kennis te zoeken. Zodra Zwingli deze jeugdige edelman uit het Noorden zag, wees hij hem onmiddellijk de bron aan, waar hij de waarheid zoeken moest: "Leg u," zei hij tot hem, "op de studie van de heilige letteren toe"⁴³⁰. Van Lasco werd door deze woorden getroffen. Hij had reeds met vele leraaren te Leuven en elders omgegaan, "maar deze," zei hij, "was de eerste die mij aanbeval de Schriften te onderzoeken"⁴³¹. Hoe meer hij nadacht, hoe meer hij dit voorschrift in praktijk bragt, hoe meer hij ook de nieuwe weg begon te ontdekken, die ten leven leidt. Hij gevoelde de macht van dat Woord, hij erkende dat het van God kwam⁴³². Zwingli ging een schrede verder: hij ried Van Lasco *het pauselijke bijgeloof te laten varen en zich tot het Evangelie te keren*⁴³³.

Maar de neef van de Poolse primaat was toen niet gezind Zwingli's raad op te volgen. Hij wilde zijn krachten aan de dienst van het vaderland wijden, waarbij hem een invloedrijke rang niet kon ontgaan. Niet de bisschopsmijter en de eer die zij geeft trokken hem aan, maar de hoop om in zijn Kerk licht en godsvrucht te verbreiden; om dat doel te bereiken oordeelde hij in haar midden te moeten blijven.

Wat daarvan zij, Zwingli had hem de eerste stoot gegeven; hij had te Zurich die stoot ontvangen die van boven komt en de geesten drijft om de waarheid in de Bijbel te zoeken. Het schijnt dat hij enige tijd te Zurich doorbracht. Hij herdacht Zwingli altijd

⁴²⁹ "Lovani, anno 1523, versatus est, atque cum Alberto Hardenbergio contraxit amicitiam" (Gerdesius, *Ann.* III, blz. 146).

⁴³⁰ "Me per virum illum (Zwinglium) ad sacrarum litterarum studia inductum esse" (Van Lasco, *Opera*, I, blz. 338).

⁴³¹ "Illum primum omnium" (*Ibid*).

⁴³² "Divino beneficio" (*Ibid*).

⁴³³ "Ut missa superstitione pontificia ad Evangelium se converteret." (Gerdesius, *Ann.*, III, blz. 146).

Het is moeilijk, nauwkeurig het tijdpunt te bepalen, waarop Van Lasco zich in de verschillende steden bevond, die hij bezocht. Gerdesius zegt dat hij in 1523 te Leuven was. Bartels meent dat hij naar Zurich ging in de herfst van 1524. Van Lasco zelf zegt, in zijn antwoord aan Westphal, *Opera*, I blz. 338, dat hij te Zurich was *ante annas quatuor et triginta*. Dit geschrift, te Bazel bij Oporin gedrukt, draagt tot dagtekening: *Anna salutis 1560, mense Martio*, hetgeen voor Lasco's verplaatsing naar Zurich het jaar 1526 aangeven zou. Een brief van Erasmus, die wij zullen aanhalen, stelt het verblijf van Van Lasco te Bazel na Zurich in 1525. Deze datum schijnt de zekerste. Van Lasco heeft zich enige maanden kunnen vergissen.

met erkentelijkheid, en toen hij bespeurde dat de hervormer werd aangevallen, belasterd, na zijn dood, en voorgesteld als de ergste van alle enthousiasten, verdedigde Van Lasco, die getuige was geweest van zijn worstelingen tegen de verwarde geesten, hem manmoedig. “Men schrijft hem leerstellingen toe,” zei hij, “waaraan hij nooit heeft gedacht en die in zijn geschriften zelfs werden weersproken”⁴³⁴.

Van Lasco reisde door Zurich, zegt hij ons, om zich naar Frankrijk te begeven⁴³⁵. Het was echter natuurlijk, dat hij, Bazel doortrekkende, Erasmus ging opzoeken, met wie hij zozeer verlangd had kennis te maken. Zijn verblijf bij de koning van de scholen viel dus, ongetwijfeld, onmiddellijk na zijn bezoek aan de hervormer voor⁴³⁶.

Erasmus was in Polen zeer geacht; verscheidene aanzienlijken in het koninkrijk hadden hem blijken van hun welwillendheid gegeven en hem zelfs vererende geschenken gezonden. Van Lasco bracht hem brieven van zijn vrienden over en toonde zelf een hoffelijkheid en zedigheid, die alle aanbeveling overbodig konden doen achten. De geleerde ontving hem dan ook met veel welwillendheid en zelfs met hartelijkheid; de jonge man behaagde hem en hij nodigde hem uit bij hem te blijven. Dit was een zeer verleidelijk aanbod voor de Poolse student, en hij nam het aan. De beroemde Nederlander had enigen schroom kunnen koesteren om een jonge heer uit het Noorden zijn nederige woning, zijn eenvoudig huiselijk leven, verstoken van grote geriefelijkheden, aan te bieden; maar Erasmus dacht daar niet aan en Van Lasco zag er een gelegenheid in om eenig gemak en genot aan deze uitstekende man te verschaffen. Hij was, naar de gewoonte van de Kerk, van zijn prille jeugd af, rijkelijk met titels en voorrechten begiftigd geworden en reisde als de jeugdige edelen van die tijd met een welgevulde beurs. Hij belastte zich dus, met een echt Poolse vrijgevigheid, met de huiselijke uitgaven, gedurende het verblijf dat hij er houden zou, en bracht alles op een groter voet. Hij beijverde zich ook om met evenveel edelmoedigheid als kiesheid aan Erasmus letterkundige smaak te voldoen⁴³⁷.

Van Lasco bracht op deze wijze verscheidene maanden in de vertrouwelijke omgang met deze grote man door, en de banden die Erasmus nog aan het pausdom verbonden, deden hem met te meer overgegevenheid de indrukken in zich opnemen, die hem dit schone genie in zijn dagelijkse omgang gaf. Hij maakte zich voortdurend meer los van dat stroeve Katholicisme, van dat onverdraagzame monnikendom, hetwelk Erasmus sedert zo lange tijd met zijn dodelijke ironie had gezeseld. De invloed van Erasmus werd nog gewichtiger. De Bijbel, het Nieuwe Testament waren de bijzondere voorwerpen van zijn werkzaamheid geweest; de ernstige geest van J. van Lasco bespeurende, nodigde hij hem uit de heilige Schriften te bestuderen, waardoor hij hem dus denzelfde weg opvoerde als Zwingli. “Het is niet genoeg,” zei hij tot hem in hun gemeenzame gesprekken, “een belangrijke plaats in de Kerk te willen vervullen; men moet zich daartoe ook bekwamen, de heilige theologie bestuderen en in het Evangelie de ware godsdienst zoeken.” Van Lasco gaf zijn gehele toestemming aan een zo juiste waarheid en schaamde zich over zichzelf. Hij begeerde priester, misschien wel primaat, te worden, en had zich weinig bekommerd over het geloof en over de wetenschap voor zulk een plaats geëist. Hij zette zich aan het werk en zei later tot een

⁴³⁴ “Scio vivo illi adscribi, de quibus nunquam videtur cogitasse, imo quorum contraria in ejus rnonumentis passim habentur” (Van Lasco, *Opp.*, I, blz. 338).

⁴³⁵ “Cum per Tigurum in Galliam iter facerem” (*Ibid*).

⁴³⁶ Gerdesius, na het bezoek aan Zwingli te hebben verhaald, zegt: “De inceptis vero Basileae moratus” (Gerdesius, III, blz. 146).

⁴³⁷ *Hist. relig. des peuples slaves*, door graaf Krasinski, Engelse ed. blz. 140, Franse ed. blz. 132. De Franse vertaling is van de te vroeg aan zijn vrienden ontrukte Gabriël Naville (Van Genève). Zij wordt voorafgegaan van een inleiding die de auteur van de *Geschiedenis der Hervorming* op verzoek van de schrijver en de vertaler schreef.

hervormer: “Erasmus heeft mij geleerd mij aan de heilige dingen te wijden; hij is het eerst begonnen mij in de ware godsdienst te onderwijzen”⁴³⁸. Het schijnt evenwel dat hij het meer innige in het Christelijk geloof destijds nog niet in de Schrift vond. Erasmus zelf was niet tot op de bodem toe afgedaald. Hij gaf het Evangelie de voorkeur boven de scholastiek, maar was te gelijker tijd vol overdreven bewondering voor de Grieken en de Romeinen en had moeite, zei hij zelf, om niet dikwijls uit te roepen: “Heilige Socrates, bid voor ons.” Toen juist was het dat deze grote man in strijd met Luther was en zijn *Verhandeling over de vrijheid van de wil* uitgaf, waarin hij op weinig na de almacht van de goddelijke genade wegcijferde. Niemand nu in zijn eeuw was zo algemeen ontwikkeld. De nabijheid van Erasmus was voor Van Lasco de meest geschikte prikkel om hem in de studie te doen vorderen; de jonge man besloot met het Hebreeuws en het Oude Testament te beginnen en vond te Bazel de nodige hulpmiddelen. Een Elzasser, Conrad Pellican, te goeder ure in de orde van de Franciscanen getreden, had geheel alleen in zijn cel de Hebreeuwse taal geleerd, en in 1502, toen hij pas vier en twintig jaar oud was, was hij tot professor in de godgeleerdheid benoemd en later tot overste van zijn klooster. Van lieverlede was het licht in zijn ziel opgegaan en reeds in 1512 hadden Pellican en zijn vriend Capiton de eenvoudige en geestelijke zin van het Avondmaal van de Heere begrepen. Van 1523 af had hij, op uitnodiging van enige aanzienlijken te Bazel, de eindeloze gelezen en gezongen missen in de kapel vervangen door de dagelijkse verklaring van de Heilige Schriften, en was daarmee voortgegaan in weerwil van de klachten van de meest afgodische monniken, die niet ophielden te roepen dat een verklaring van de Schrift op de dagen van de week zeer naar het Lutheranisme riekte! Van Lasco werd door hem onderwezen in de kennis van het Hebreeuws en het Oude Testament. Hij trok tevens partij van de omgang met andere uitstekende mannen die zich destijds te Bazel bevonden; van Glareanus⁴³⁹ een groot kenner van de Griekse en de Latijnse taal; van Oecolampadius, die er zich bovenal op toelagde de wezenlijke grondslagen van het geloof te leggen, zonder zich met ondergeschikte verschillen op te houden. Van Lasco zocht zijnerzijds deze geleerden van dienst te zijn; hij was in hun opzicht een ware Maecenas en moedigde inzonderheid door edelmoedige bijdragen Glareanus aan, die hem later een van zijn boeken opdroeg⁴⁴⁰. Hij vond een onbeschrijflijk genot in zijn verkeer met zulke vrome en tevens zo geleerde mannen, en die wisseling van gedachten, denkbeelden en gevoelens kwam hem later dikwijls voor de geest. “Met grote blijdschap des harten herinner ik mij altijd ons leven te Bazel,” schreef hij twintig jaar later aan één van degenen die hij daar gekend had⁴⁴¹. Erasmus genoot weinig minder van de jongen Pool. Deze lettervorst sprak daarover en schreef er over aan zijn vrienden: “Wij hebben hier Johannes Van Lasco, een Pool,” lezen wij in brief van de 7 October 1525 aan Egnatius geadresseerd; “hij is van hoge geboorte en zal weldra de hoogste rang innemen; zijn zeden zijn rein als de sneeuw, hij glanst als edelgesteenten en goud”⁴⁴². Bekoord door het gezelschap van Van Lasco schreef Erasmus bijna op dezelfde datum aan Casimbrotus: “Deze deugdzame Pool is een geleerd jonkman, maar zonder hoogmoed, vol talent, maar zonder verwaandheid, met een zo vrijmoedig, beminnelijk en aangenaam karakter, dat zijn gezelschap vol

⁴³⁸ “Erasmus mihi auctor fuit, ut animum ad sacra adjicerem; imo vero ille primus me in vera religione instituere coepit” (Ad Bullingerum, A. Lasco, *Opera*, II, blz. 569).

⁴³⁹ “Glareanus” dat is: van Glarus. Zijn persoonsnaam was Loriti.

⁴⁴⁰ *De Geographia*. Freyburg, 1529.

⁴⁴¹ “Nunquam possum sine magna animi voluptate meminisse consuetudinis nostrae Basiliensis” (Lasco ad. C. Pellican., *Opp.*, blz. 583).

⁴⁴² “Moribus est plane niveis; nihil magis aureum aut gemmeum esse potest.” (Erasmi, *Epp.*, boek XVIII, blz. 10).

bekoorlijkheid mij bijna heeft verjongd op het ogenblik dat de ziekte, de arbeid en het verdriet, dat mijn tegenstanders mij aandoen, mij deden verkwijnen”⁴⁴³. “De Poolse graaf”, schreef hij nog aan Lupsetus, “die weldra in zijn land tot de hoogste rang zal geraken, hoeft zulke ongedwongen, behaaglijke en hartelijke manieren, dat zijn gezelschap mij alle dagen verjongt.”

Erasmus twijfelde niet, gelijk men ziet, of Van Lasco zou eenmaal en weldra primaat van Polen worden⁴⁴⁴. “Roemrijke voorouders,” zei hij nog, “een verheven rang, de schitterendste vooruitzichten, een zonderling rijke geest, eens ongewone kennis, enz. dat alles boezemt hem niet de minste zweem van hoogmoed in, zijn zachtmoedigheid van geest brengt hem met iedereen in goede verstandhouding. Hij heeft tegelijkertijd de standvastigheid van een volwassen man en het betrouwbaar oordeel van een grijsaard.” Deze indruk, die Van Lasco op de grootste criticus van dat tijdperk maakte, moet niet stilzwijgend worden voorbijgegaan.

Deze aangename betrekkingen werden eensklaps verstoord. Men kwam in Polen te weten dat Van Lasco te Bazel niet alleen in het huis van Erasmus, maar in verkeer met de hervormers leefde. Zijn beschermers werden verontrust. Men wilde dat hij de grote wereld en de hoven van de koningen bezocht, liever dan de samenkomsten van degenen die men als ketters beschouwde. Hij ontving brieven uit Polen, die hem sterk aanspoorden deze stad te verlaten, omdat de koning hem tot gewichtige zaken riep⁴⁴⁵. Van Lasco werd diep bedroefd. “Ik kan mij nooit genoeg bedroeven,” riep hij later uit, “dat de liefelijke betrekkingen, die ik te Bazel had, toen door het gezag van mijn meerderen werden afgebroken”⁴⁴⁶. Terwijl de jonge Pool zich gereed maakte om te paard te stijgen⁴⁴⁷, schreef Erasmus aan een bisschop onder zijn vrienden: “Zijn vertrek bereidt aan Erasmus en aan vele anderen de dood: zoveel smart laat hij, door ons te verlaten, achter.” Erasmus durfde hem niet weerhouden, omdat er een bevel van de koning mee gemoeid was. Van Lasco vertrok, terwijl hij Erasmus smeekte in briefwisseling met de koning van Polen te treden, in de hoop dat daaruit veel goeds voor zijn land zou voort vloeien. De grote schrijver kon zich niet over zijn vertrek troosten. “De Poolse baron Johannes van Lasco die mij door zijn omgang zo gelukkig maakte,” schreef hij aan Reginald Pole, “kwelt mij te dezer ure vreselijk door zijn vertrek”⁴⁴⁸. Erasmus schreef in Maart 1526 aan Van Lasco zelf, wie hij op half ernstige, half schertsende toon de titel van Hoogheid gaf: “Ik heb gedurende enige maanden mijn krachten moeten inspannen,” zei hij tot hem, “om mijn door uw grootsheid bedorven huis tot zijn oude soberheid terug te brengen”⁴⁴⁹. De gehele herfst en de ganse winter heb ik niets gedaan dan worstelen met rekeningen en becijferingen. Dit betekent slechts weinig; mij zijn andere moeilijkheden overkomen, waaraan ik gemakkelijk heb kunnen bespeuren dat mijn goede geest mij had verlaten.” Het schijnt volgens deze brief van Erasmus, dat de belangrijke zaken waarover men Van Lasco uit Polen geschreven had hem niet waren opgedragen; het was wellicht alleen een lokaas.

⁴⁴³ “Joanne a Lasco, juvene citra arrogantiam eruditio, citra supercilium, magno ac felici, sed moribus adeo candidis amicis, jucundis, ut per ejus amabilem consuetudinem poene repubuerim, alioqui jam morborum, laborum et obtrectatorum taedio marcescens” (Erasmi, *Epp.*, boek XVII, blz. 11).

⁴⁴⁴ “Brevique summus futurus” (A. Egnatius). “Brevique ad res maximas evehendus” (A. Lupsetus, *Epp.*, boek XVII, blz. 11).

⁴⁴⁵ “Cum jussu regis ad magna negotia vocareris” (Erasmi, *Epp.*, boek XVIII, blz. 26).

⁴⁴⁶ A. Lasco, *Opp.*, (ad Pellicanum), II, blz. 583.

⁴⁴⁷ “Dum illustris a Lasco parat equos conscendere.” (Erasmi, *Epp.*, boek XVIII, blz. 16).

⁴⁴⁸ “Tam nunc abitu discrucior” (Erasmi, *Epp.*, boek XVIII, blz. 15).

⁴⁴⁹ “Sudandum erat ut domum hanc tua magnificentia corruptam ad pristinam frugalitatem revocarem” (Erasmi, *Epp.*, boek XVIII, blz. 26).

Men meent dat Van Lasco zich toen naar het hof van Frans I begaf, waar zijn broeder Stanislas zich als Pools ambassadeur bevond. Zijn naam, de brief waarvan hij de overbrenger was en de beminnelijkheid van zijn karakter verzekerden hem echter aan dit glansrijk hof de meest welwillende ontvangst. Hij hield later briefwisseling met Margaretha van Navarre, zuster van de koning; misschien dagtekent hun kennismaking van dit tijdstip.

Wij verkeren echter in enige twijfel omtrent de plaats waarheen zich Van Lasco begaf toen hij Bazel verliet. Wellicht bracht hij een kort bezoek aan Parijs, misschien ook begaf hij zich naar Italië. Een brief van Erasmus, vier maanden na zijn vertrek geschreven is aan hem geadresseerd te Venetië. De grote letterkundige zegt hem dat hij tot hiertoe niet geweten heeft waar hem te schrijven. “Niemand, zelfs geen vlieg, begaf zich van hier naar Venetië”⁴⁵⁰, zegt hij tot hem, “men was geheel en al in het onzekere omtrent het werelddeel dat u herbergde; was het Spanje, Frankrijk, Polen?” Zijn familie schijnt inderdaad te hebben begeerd, dat hij Frankrijk en Spanje bezocht, maar Van Lasco schijnt vooral op Italië het oog te hebben gehad. Hij had onder zijn bewonderaars een uitstekend geleerde, Beatus Rhenanus, die een van zijn werken aan hem had opgedragen en hem daarvan de opdracht zond in Februari 1526 te Padua, waar hij meende dat hij in wetenschappelijke werkzaamheden verdiept was; maar de jonge Maecenas was toen reeds op weg om naar Polen terug te keren.

In zijn vaderland wedergekeerd, had Van Lasco een grote strijd te doorstaan. Zijn familie begeerde hem tot elke prijs van zijn nieuwe denkbelden en van zijn nieuwe vrienden af te brengen. Welk een schande; welk een droefheid, de neef van de primaat, die men tot zijn opvolger wenste te maken, zich bij de sectariërs van Zurich, Bazel en nog andere plaatsen te zien voegen! Zijn ouders meenden dat, wanneer zij hem de staatkundige loopbaan lieten betreden, dit het zekerste middel zou zijn om hem van de Evangelische loopbaan af te brengen; het schijnt zelfs dat hij bestemd werd, om meer dan een zending van die aard te vervullen; maar zijn liefde tot de studie, de zwakheid van zijn gezondheid en ongetwijfeld, het nieuwe geloof dat in zijn hart geboren werd, verhinderden hem die te aanvaarden. Al ontsnapte hij ook al aan deze beproevingen, weldra zag hij zich aan andere bloot gesteld. Zijn oom, zoals wij hebben gezegd, was een hoofs man. Voor hij primaat werd, was hij aartskanselier van het koninkrijk geweest en had in vertrouwelijke omgang verkeerd met de koningen Casimir IV, Johannes Albert en Alexander. Men meende dat de grote wereld Van Lasco zijn vreemde smaak zou doen verliezen. De rang van de jonge Pool, zijn bloedverwantschap, zijn reizen, zijn aantrekkelijkheid van karakter, zijn schone gestalte gaven hem niet alleen toegang tot het hof, maar maakten hem daar zelfs gezocht. Zijn voorhoofd toonde beslistheid aan, zijn oog was helder en had iets vorsends; zijn ingetrokken en een weinig geopende mond drukte oprechtheid en goedwilligheid uit; een sierlijke en gevulde baard hing op zijn borst. Het hof had in het begin enige bekoring voor hem. Hij ontmoette er de eerste rangen, wetenschappelijke mannen, beminnelijke vrouwen, maar weldra bevond hij dat dit schitterende en wereldse leven zijn geest verstrooide, hem aftrok van de dingen die boven zijn, zijn tijd verslond en hem van de studie aftrok. De belangen, de gesprekken, de vooroordelen van die wereldse menigte vormden een scherpe tegenstelling met zijn rustige zin en zijn smaak voor studie die hij tot dusver had bezeten. Nu eens sprak men er van niets dan de invallen van de Turken, de gevaren van Hongarije en Oostenrijk, de oorlogen, de beroerten en de ernstige onlusten in Europa. Dan weder waren het vermaken, wereldse ijdelheden en zinledige gesprekken, schouwburg of

⁴⁵⁰ “Hic ne musca quidem quae peteret Venetiam.” (*Ibid*, *Epp.*, boek XVIII, blz. 26).

dans, die al de belangstelling van deze schitterende menigte schenen te boeien. Van Lasco vreesde zich door deze gevaarlijke bekoringen tot ijdelheid te laten meeslepen. Hij vroeg zichzelf af waarom die heren, die elkander in het paleis van de voorlaatsen van de Jagellonen verdrongen, de gunst van de vorsten bejaagden en op geen feest van het hof in de stad ontbraken, maar niets deden voor hun eeuwig welzijn. Hij was niet alleen getroffen door de hartstochtelijkheid waarmee zij de grootsheden en de vermaken zochten en de pracht van een wereld die voorbijgaat; dieper in de geesten indringende vond hij haat, veinzerij, bedekt eigen belang, brandende naijver, trouweloze kunstgrepen en jammerlijke verdeeldheden. De vorm, de toon, de wijze van leven, behaagden hem niet. Al die lieden waren van buiten gepolijst als marmer, maar van binnen ook even hard als dit. En toch had hij moeite zich te ontscheuren aan de uitpattingen en verleidingen die hem omgaven. Later betreurde hij diep dat hij in het leven aan de hoven een tijd had verloren; die, aan de studie besteed, hem zoveel nut zou hebben aangebracht⁴⁵¹.

Er had zodoende bij Van Lasco een kwijning van het Christelijk geloof plaats. In zijn vaderland terugkerende, had hij derwaarts de kostelijke kiem van een nieuw, wel is waar nog zwak leven mee gebracht, maar dat vruchten zou hebben gedragen, indien het met zorg ware gevoed. De aanraking met de wereld verstikte het, gelijk de doornen het koren verstikken als het begint op te schieten. Van Lasco wankelde terwijl hij aan het hof verkeerde. Hij had alle soorten van verontschuldigen. Hij zei bij zichzelf dat de beroemde Erasmus niet met de bestaande dingen brak, niet tegenstaande zij hem niet volkomen bevredigden, en hij wilde hem navolgen. De Evangelische Kerk kwam hem zwak en verachtelijk voor tegenover de grootsheid van Rome.

Eén van de redenen die hem in kracht deden afnemen was de ontvangst die hij bij zijn komst in Polen vond, koud bij sommigen, schamper bij anderen, hartstochtelijk bij verscheidenen. Allerlei geruchten liepen over hem aan het hof, in de stad, in de sacristie en de kloosters. De meest dweepzieke Katholieken maakten zich die ten nutte en brachten ze aan de aartsbisschop over. Men zei dat hij een vrouw meebracht en wel, gelijk vanzelf spreekt, een ketterse vrouw. Zijn oom, de primaat, ontving hem met gefronste wenkbrauwen. “Men beweert, mijnheer,” zei hij tot hem, “dat u in Duitsland getrouwd bent en daar tot de Lutherse leer bent overgegaan.” Van Lasco stond verbaasd en verklaarde dat hij er zelfs niet aan had gedacht een vrouw te nemen⁴⁵². Gewoon de aartsbisschop als een vader en als primaat te eerbiedigen, was hij ontsteld en poogde zich te rechtvaardigen dat hij zo ver was gegaan als zijn geweten hem toestond. Er was een ontwaking in zijn ziel, maar hij had zich aan geen bepaalde secte aangesloten, en wat zijn huwelijk betrof, dit was slechts een belachelijk verzinsel, door geestelijken bedacht om hem in 't verderf te storten; hij overtuigde daarvan zijn oom zo goed dat er niet meer over werd gerept. Niet zo stond het met de leer. De primaat was van harte aan het Roomse hof verbonden; hij had in 1513 deel genomen aan het vijfde algemene concilie van Latran, had daar in tegenwoordigheid van Leo X het woord gevoerd en er voor zich en zijn opvolgers de waardigheid van legaat van de apostolische stoel verkregen. Altijd had hij als aartsbisschop en vorst veel ijver aan de dag gelegd en niet minder dan zes provinciale synodes bijeengeroepen; verscheidene decreten, canones en geschriften getuigden van zijn

⁴⁵¹ “Tempus illud *misere* mihi totum periit, in cursitationibus, bellicis tumultibus et *fastu aulico*, quod studiis alioquin meis, impendere multo *felicius* potuissem” (Joh. a Lasco, *Opp.*, II, blz. 583).

⁴⁵² “Affirmaret se nec duxisse uxorum nec doctrinae Evangelii adhaesisse” (Joh. a Lasco, *Opp.*, II, blz. 548).

verzet tegen de Hervorming⁴⁵³. Daarom moest de jonge Van Lasco, ofschoon Erasmus hem overste van de godsvrucht, beschermer van de wetenschap, toonbeeld van de zedelijkheid, bisschop van de vrede noemde, zich zijnerzijds op een streng toezicht voorbereiden.

Van Lasco's beweerde misdrijven hadden veel gerucht in Polen gemaakt. De primaat kon het denkbeeld niet verdragen dat in zijn neef een ketter werd gezien; hij besloot hem aan een onderzoek te onderwerpen. Hij achtte het voegzaam zich voor deze zaak een andere bisschop toe te voegen, omdat hij niet wilde dat men hem van te grote inschikkelijkheid beschuldigde; hij verzocht dus de bisschop van Krakau zich met hem te verenigen om hem te onderzoeken⁴⁵⁴.

Dit ogenblik was voor Van Lasco het angstigste van zijn leven. Enerzijds wist hij dat de Evangelische leraren van Bazel wensten hem ronduit de Evangelische waarheid te zien belijden. Maar anderzijds vroeg hij zich af of het verstandig was verder te gaan dan zijn overtuiging; of hij een hervorming mocht begeren wier volstreekte noodzakelijkheid hij nog niet erkende. Al deze overwegingen, die hem ten dele door het ontzag voor mensen aan de hand werden gedaan, weerhielden hem. Er was meer dan aarzeling bij hem; hij gaf toe aan de invloed van zijn oom, het licht verduisterde in hem, de wereld hernam haar heerschappij. Door vurige aanhangers van Rome omringd, gelukte het deze hem door kracht van drogredenen te overtuigen van de noodzakelijkheid om in gemeenschap met de Kerk te blijven.

Van Lasco verscheen voor de aartsbisschop en de bisschop, en vol eerbied voor deze aanzienlijke personen, reikte hij hun de met eigen hand geschreven verklaring over, die zijn oom hem had voorgeschreven, met inlassing echter van enige beperkingen.

“Ik, Johannes van Lasco,” zei hij, “vernemende dat ik door mijn vijanden valselyk ben voorgesteld als enige verdachte leerstellingen te omhelzen, die vreemd zijn aan de heilige Katholieke, Apostolische en Roomse Kerk, acht nodig te verklaren dat, ofschoon ik, met apostolische vergunning, vele geschriften van vele schrijvers gelezen heb, in het bijzonder geschriften derzulken, die zich van de gemeenschap van de Kerk hebben afgescheiden, nooit één van hun gevoelens heb aangenomen en nooit, *wetens en willens*⁴⁵⁵, één van hun leerstellingen heb omhelsd, inzonderheid als ik wist dat de Rooms-Katholieke Kerk ze verwierp. En wanneer ik onvoorzichtig (*wij zijn allen mensen*) in enige dwaling ben vervallen⁴⁵⁶, hetgeen dikwijls aan verscheidene van de geleerdste en heiligste personen is overkomen, kom ik daarvan nu geheel en nadrukkelijk terug; ik belijd oprecht geen enkele secte of leer, die vreemd is aan de eenheid en de leer van de Katholieke, Apostolische en Roomse Kerk, te willen volgen en niets te omhelzen dan hetgeen door haar is goedgekeurd, en, zo lang ik leef, in alle betamelijke en eerlijke zaken te willen gehoorzamen⁴⁵⁷ aan de heilige Stoel en aan onze gewone prelaten, en aan de door hem benoemde bisschoppen⁴⁵⁸. Ik bezweer het, en God helpe mij, en Gods heilige Evangelien.”

Deze verklaring werd door Van Lasco ondertekend. Zij draagt de dagtekening van 1526. Over het algemeen heeft men haar in zijn levensbeschrijving over het hoofd gezien, waarschijnlijk omdat men ze hem als ontrend beschouwde. Er was inderdaad een teruggang in het geestelijke leven van de jonge man. Men moet echter, wij

⁴⁵³ *Sanctiones ecclesiasticae* (Krakau, 1525), *Constitutiones synodorum*, enz.

⁴⁵⁴ “*Archiepiscopo Gnesnensi et Episcopo Cracoviensi.*” (*Ibid.*).

⁴⁵⁵ “*Volentem et scientem.*” (*Juramentum. J. a Lasco, Opp.*, II, blz. 548).

⁴⁵⁶ “*Quod si, ut sumus homines, etc.*” (*Ibid.*).

⁴⁵⁷ “*In omnibus licites et honestis.*” (*Ibid.*).

⁴⁵⁸ De tekst heeft *ad ea designatis, ten deze aangewezen*. De schrijver schijnt *ab ea*, daaronder begrepen *sede*, gelezen te hebben. (*De [Franse] Uitgever*).

herhalen het, geenszins vergeten dat hij toen niet op de zuivere en vaste rots van het Evangelie, maar op het wankelend standpunt van Erasmus stond. Wat er van zij, de getrouwheid van de geschiedenis verplicht ons deze daad van Van Lasco te vermelden. Sedert hij van harte in de gerechtigheid geloofde, beleed hij de Heere met de mond ter zaligheid. Doch wat er toen godsdienstigs in Van Lasco was, was uit de kennis en niet uit het geloof. En “de zetel van het geloof is niet in het brein maar in het hart”, zei Calvyn, “het is onnozel, warmte en vlam te zoeken waar geen vuur is.” Niettemin was deze door Van Lasco afgelegde eed, zowel als zijn liefde tot de wereld, een wezenlijke val.

Van Lasco was, hoewel hij zei in de Katholieke Kerk te blijven, geen bijgelovig pausgezinde geworden. Hij bleef in de innigste gemeenschap met Erasmus; zelfs na de eed, en hoewel de Rotterdamse geleerde in Polen voor velen een voorwerp was van haat, verklaarde Van Lasco luid een leerling van hem te zijn⁴⁵⁹. Hij hoopte zelfs dat zijn beroemde vriend hem uit de gevangenschap zou bevrijden, die hij onderging. Eén denkbeeld vervolgde hem: hij dacht dat wanneer Erasmus aan de koning van Polen schreef⁴⁶⁰, deze vorst, die een edel karakter en een verlicht verstand bezat, niet zou nalaten zijn land van het Roomse bijgeloof te verlossen. Van Lasco drong hem dus om aan Sigismund te schrijven. “Hij betoont daarin zulk een ijver,” zei Erasmus bij zichzelf, “dat hij daarvoor redenen moet hebben.” Hij schreef dus aan de koning de 1^e Juni 1527, doch naar 't schijnt zonder belangrijk gevolg⁴⁶¹.

De primaat, over de verklaring van zijn neef voldaan, maakte hem proost of hoofd van 't kapittel van zijn hoofdkerk, *praepositus Gnenensis*; dit was een eerste schrede tot het primaatschap⁴⁶² en weldra werd hij met andere waardigheden bekleed. Maar juist die waardigheden, elke hem in voortdurende aanraking met de Roomse geestelijkheid en de Roomse bijgelovigheden brachten, deden hem des te meer de behoefte aan een hervorming gevoelen, en het bedroefde hem te ontwaren dat men daaraan geenszins dacht. Hoemeer hij zijn oom en de koning zelf zich onverschillig, vijandig zelfs, zag aanstellen tegen het zuivere Evangelie, des te meer besepte hij er de waarde van. De pracht en de opgewondenheid van het hof, de eer en het gewicht van de waardigheden schenen het nieuwe leven in hem te hebben verstikt; maar alle plant, die de hemelse Vader geplant heeft, kan niet uitgeroeid worden; de goddelijke plant begon integendeel toen opnieuw in het hart van Van Lasco te wassen door de verlevendigende invloed van de Zon van de gerechtigheid. Hij las de geschriften van Melancton, en in het bijzonder zijn schone verdediging van de Augsburgse Belijdenis. Later trad hij in briefwisseling met deze beminnelijke en geleerde doctor. Hij zond zelfs jeugdige Polen uit om onder hem te Wittenberg te studeren. De gedachtenwisseling tussen Erasmus en Luther over de vrije wil, waarvan hij het begin te Bazel had bijgewoond, boezemde hem levendige belangstelling in; hij schreef naar Breslau dat men hem alles zenden zou wat over dit onderwerp door Luther of door Erasmus geschreven was⁴⁶³; en wat in hem een verborgen vooruitgang bewijst, Van Lasco, die het eerst met Erasmus had gehouden, neigde nu tot Luther over. Hoemeer hij vooruitgang in de kennis van zijn hart en de Heilige Schrift, des te meer zag hij de afgrond die zich tussen de gerechtigheid van de mens, zelfs van de meest zedelijke mens, en de

⁴⁵⁹ Erasmi, *Epp.*, boek XIX, blz. 26. Het schijnt dat Van Lasco er over dacht enige van Erasmus' werken te vertalen.

⁴⁶⁰ Erasmi, *Epp.*, boek XVIII, blz. 26.

⁴⁶¹ Erasmi, *Epp.*, boek XIX, blz. 11, aan Christoffel von Schüdlovietz, rijkskanselier.

⁴⁶² Dezelfde brief van Erasmus.

⁴⁶³ “Curares ut quicquid novi post Hyperaspistem prodiit ab Erasmo vel Luthero, in consilio tuo mea pecunia emat.” Deze brief van Van Lasco, van 17 November 1526, is de oudste die ons bewaard gebleven is (*Opera*, II, blz. 547).

volmaakte heiligheid Gods bevindt. Hij gevoelde zich onbekwaam om door zijn eigen krachten de blijdschap van de zaligheid te verkrijgen en zelfs om de genade tegemoet te komen die Jezus Christus geeft. God, die hem geroepen had, verliet hem niet. Te midden van al de verleidingen die hem omgaven kwam hij er toe om al zijn hoop te stellen op en al zijn kracht te zoeken in de barmhartigheid van de Zaligmaker. “De genade Gods alleen heeft mij bewaard,” zei hij, “zonder haar zou ik tot alle soorten. van kwaad vervallen zijn, en geen menselijke wijsheid zou mij er voor bewaard hebben. Ik zou de ellendigste van alle mensen zijn geworden, indien de goddelijke genade mij niet behouden had”⁴⁶⁴.

Naarmate Van Lasco zich door sterker banden weder aan het Evangelie verbond, werden de kunstbanden die hem naar de Kerk teruggetrokken en die welke hem met Erasmus verenigd hadden losser. Dit woord van de beroemde schrijver, “dat het Evangelie in Duitsland en in Zwitserland op slechte steunsels rustte,” schokte hem. Nog in 1527 schreef Erasmus aan de Engelsman Cox, dat de dagelijkse ondervinding, die hij aangaande het karakter van Johannes van Lasco had opgedaan, voldoende was om hem gelukkig te maken, zelfs wanneer hij slechts die ene vriend had⁴⁶⁵. Toch verkoelde de steeds grotere beslistheid van Van Lasco het hart van de geleerde; van lieverlede komt de naam van de jonge Pool minder dikwijls in Erasmus brieven voor. Deze verkoeling moest pijnlijk, maar heilzaam zijn voor de neef van de primaat.

Eene andere omstandigheid maakte hem meer vast en vrij in zijn gang en in de ontwikkeling van zijn geloof. In 1531 stierf zijn oom. De primaat bezat over hem niet slechts het gezag van een overste, maar van een vader, en de verlenging van zijn leven had de volkomen vrijmaking van zijn neef kunnen vertragen. Er was volstrekt geen sprake betreffende Van Lasco om hem te vervangen; hij was te jong voor een dergelijk ambt en er bestonden te veel vooroordelen tegen hem.

Van Lasco staat niet in de eerste rang onder de mannen van de Hervorming; maar in één opzicht overtrof hij hen allen, juist door den levensstand in welke God hem had doen geboren worden. Hij wist beter dan enig ander wat het in heeft, de wereld, haar waardig heden en haar gunsten aan Jezus Christus ten offer te brengen, en hij deed het met een edele moed. Zodra de blinddoek, die voor enige tijd voor zijn ogen gebonden was, was weggenomen, had hij een afschrik van de dienstbaarheid. Niets ter wereld kon hem het hoofd doen krommen onder het juk, en zo werd hij één van de schoonste voorbeelden van de zedelijke vrijheid, die de zestiende eeuw aanbiedt. Hij beseftte dat hij er van moest afzien Polen te hervormen; hij zag de hindernissen aanwassen en begreep sedert “dat het overal waar het Koninkrijk van Christus begint te verschijnen onmogelijk is, dat de satan slaapt en niet terstond zijn listen en lagen in het werk stelt”⁴⁶⁶. Hij had zijn vaderland voor Jezus Christus willen veroveren, maar hij zag zich door vestingen en legers de doortocht versperren. Zijn toestand werd onhoudbaar; door misbruiken omringd te zijn, die de zedeleer van Christus ontteren, en ze verdragen, was in zijn oog een Godslastering. Hij had ze rechtstreeks het één na het andere willen aanvallen, “een zware hamer willen grijpen en die stenen is verbrijzelen”⁴⁶⁷. Het ambt van de echte leraar was, volgens zijn mening, iedereen te onderrichten aangaande de plicht die hij gehouden is te vervullen; “maar,” zei hij, “indien degene die men wil onderrichten niet duldt dat men hem onderricht; indien hij gelast dat men zich aan zijn wil onderwerpt, is dat zijn bediening vrijelijk

⁴⁶⁴ Bartels, *Johannes a Lasco*, blz. 8.

⁴⁶⁵ “Ut vel hoc uno amico mihi videar sat beatus.” (Erasmi *Epp.*, boek XIX, blz. 5).

⁴⁶⁶ “Fieri non potest ut Christi regno exoriente alicubi sathanas dormiat, cujas artes et furias, etc.” (A Lasco, *Opp.*, II, blz. 555).

⁴⁶⁷ “Sed peculiari quodam malleo petras contundente praestandum sane esset.” (*Ibid.*, blz. 557)

vervullen?”⁴⁶⁸. Degene, die in Polen zulke bevelen gaf, was de koning. En vrijheid, dat was het devies van Van Lasco.

Maar de grootste beproevingen stonden nog te komen. Johannes van Lasco had, zoals wij gezegd hebben, een broeder, Jaroslov, die een gewichtige rol in Hongarijes aangelegenheden vervulde. Omdat hij de hindernissen kende die zijn broeder in Polen ontmoette en hem zekerlijk in de Kerk wilde houden, vormde Jaroslov het plan hem op het meer vrije terrein van Hongarije over te brengen, en deed hem in 1536 tot bisschop van Westprim benoemen⁴⁶⁹. Maar zodra Sigismund dit nieuws vernam gevoelde hij zich in zijn eer gekrenkt; hij had een te verheven geest om Van Lasco's schone hoedanigheden niet te waarderen, en wilde niet dat zulk een man voor zijn koninkrijk verloren ging; daar hij niet twijfelde of de bisschoppelijke eer was een band die hem aan Rome hechten zou, benoemde hij hem tot bisschop van Cujavie. De waardigheden regenden op het hoofd van de jonge discipel van Jezus Christus. Zal hij, evenals Roussel, een schikking aangaan door het bisdom van Oleron aan te nemen? Zal hij voor het afgodsbeeld van eer en macht de knie buigen?

De toestand was gevaarlijk. Die aanbieding van twee bisdommen was een geopende weg om tot de hoogste waardigheden te geraken. Door twee koningen geroepen, kon hij gemakkelijk hoger stijgen; de invloed van de koningen was groot in de Kerk. Johannes Van Lasco was toen tot licht gekomen, zelfs schijnt het dat hem een bijzondere genade van boven geschonken was. Het vroeger begonnen werk was opnieuw in hem aangevangen en zelfs vervuld. “In zijn goedheid,” sprak hij, “heeft God mij opnieuw aan mijzelf wedergegeven en uit het midden van het Farizeïsme, waar ik mijzelf zou hebben verloren, heeft Hij mij op een bewonderenswaarde wijze tot Zijn ware kennis gebracht. Hem zij de eer!”⁴⁷⁰. Hij aarzelde niet. “Door Gods goedheid aan mijzelf hergeven,” zei hij, “wil ik nu, naar mijn zwakke krachten, die Kerk van Christus dienen, welke ik in de tijd van mijn onwetendheid en van mijn Farizeïsme haatte.” Hij was overtuigd dat hij God niet kon dienen, terwijl hij met Rome verenigd bleef. Van Lasco was besloten alleen de stem van zijn geweten op te volgen en in hetzelfde jaar 1536, waarin Calvijn, te Ferrara, aan zijn oude vriend Roussel zijn schone brief schreef⁴⁷¹ om hem de plicht van de Christelijke mensch aan te wijzen en hem aan te manen de beloningen van de pauselijke Kerk af te wijzen, ging Van Lasco, te Krakau, de daad verwezenlijken, die de hervormer in theorie voorstelde, door niet alleen de bisschoppelijke mijters te weigeren, die hem waren aangeboden, maar bovendien door zich te ontdoen van de voordelige en vererende kerkelijke bedieningen, waarmede hij reeds bekleed was.

Hij begaf zich tot de koning, legde hem zijn gevoelens bloot, Zei hem dat zij hem verhinderden, de bisschoppelijke bediening te Cujavie te aanvaarden, en dat hij Polen ging verlaten. Het schijnt dat Sigismund, ofschoon betreurende hem te verliezen, zijn voornemen niet afkeurde. De koning bespeurde wel voor welke leer de jonge man wilde leven en achtte het meer gewenst dat hij ze niet in zijn staten beleed. Hij gaf hem zelfs brieven van aanbeveling, die waarschijnlijk nooit werden afgegeven. Van Lasco's bedoeling was niet Polen voor altijd te verlaten; hij hoopte dat de tijd zou aanbreken dat hij derwaarts kon terugkeren en er vrij het Evangelie verkondigen. Hij

⁴⁶⁸ “Si te multa simulare ac dissimulare cogat, et tu illi obsequaris, estne hoc *libere* reprehendisse ?” (*Ibid.*).

⁴⁶⁹ “Cum is, anno 1536, nominatus jam esset in Hungaria Episcopus Vesprimensis.” (Gerdesius, III, blz. 147).

⁴⁷⁰ “Sed bonus Deus me mihi rursum restituit atque ad veram sui cognitionem, e medio Pharisaismo demum mirabiliter evocavit, Illi gloria!” (A Lasco, *Opera*, II, blz. 583, ad Pellicanum).

⁴⁷¹ Calvijn, *Opp.*, deel V, blz. 279.

beminde zijn vaderland teder en nooit vestigde hij zich ergens zonder de voorwaarde te stellen, dat hij vrij zou zijn om naar zijn land terug te keren, wanneer hij daar het Evangelie van Jezus Christus kon verkondigen. Daar hij in Polen zelf niet door het Woord tot Polens hervorming kon werken, zou hij in de vreemde daaraan werken door het gebed. Van het paleis teruggekomen, maakte Van Lasco zich gereed tot zijn vertrek.

De levendigste aandoeningen bewogen zijn hart; hij zag al wat hij op het punt stond te verliezen, maar hij zag ook de winst die hij verkregen had door Jezus Christus te vinden, en elke landstreek, waar hij Hem ging dienen, al ware zij nog zo verlaten, kwam hem meer begeerlijk voor dan de grootsheden en bekoorlijkheden van zijn zeer geliefd Polen. De glans van het Evangelie had in zijn ziel weerkaatst, en de wereldse glansen die hem voorheen hadden verblind waren verdwenen. Hij gevoelde dat zelfs de roem van edelmoedigheid en deugd, die Erasmus en anderen hem hadden gegeven, hem verhinderde tot Christus te komen. Hij erkende dat er dingen van grote waarde op aarde zijn, maar de kennis van Christus ging in zijn ogen alles te boven wat er schoons en groots in de wereld bestaat. Hij handelde dus als dezulken die, wanneer zij op de grote wateren zijn en bespeuren dat het schip in gevaar verkeert, hun goederen in zee werpen ten einde behouden in de haven te geraken⁴⁷².

Rijkdommen, paleizen, eerbewijzen, een oud en beroemd geslacht, grote toekomst, alles wierp hij weg. Hij had Christus gewonnen; hij wilde niet langer rijk zijn dan in Zijn genade, noch groot dan in Zijn grootheid.

Van Lasco verliet Polen in 1537, en ondernam een lange pelgrimstocht in de vreemde, zich tot zijn troost voorhoudende dat Gods dienaren geen vaderland op aarde hebben; maar de hemel zoeken. Hij begaf zich eerst naar Mainz, waar zich toen zijn vriend Hardenberg bevond, die er de graad van doctor in de theologie verworven had. Vervolgens begaf hij zich van Mainz naar Leuven, in de Nederlanden.

⁴⁷² Calvijn.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

DE POOLSE HERVORMER IN DE NEDERLANDEN EN OOST - FRIESLAND (1537 - 1546)

Van Lasco huwt - Beproevingen en vertroosting. - Godsdienstige toe - stand van Friesland. - Van Lasco in Polen. - Hij keert in Friesland terug. - zijn betrekkingen met Hardenberg. - Hij tracht het van Rome los te maken. - Van Lasco superintendant in Friesland. - Voorzichtigheid en ijver. - Beschuldigingen. - Bedreigingen. - Haat der monniken. - Een brief van Van Lasco. - God of de wereld. - De hervormer overwint. - Geduld en voorspoed. —Verschillende secten. - Een valse Christus. - Hij wordt ontmaskerd. - Het Kerkelijk bestuur. - De leer. - Tegenstand. - Nieuwe kracht. - Kwellingen. —Een verborgen beschermer. - Viglius van Zuylchem. - zijn hoge plaats. - Geheim rapport betreffende zijn bedoelingen. - zijn wezenlijke gevoelens. - Tegenstelling.

De Hervorming had talrijke vrienden in de Nederlanden, en wij zullen later gelegenheid hebben dit te zien, maar zij bevonden zich, vooral in het begin, onder de lagere klassen. De Lollards, de Waldenzen, de Broeders des gemenen levens hadden er de Bijbel en zijn leer verspreid; zij telden hun aanhangers voornamelijk onder de linnen- en de lakenwevers. Zij hadden wel is waar in de grote handelssteden ook zeer aanzienlijke kooplieden gewonnen, maar te Leuven, waar Van Lasco zich voor enige tijd neerzette, telde Jezus Christus inzonderheid onder de geringen zijn aanbidders.

Van Lasco's verblijf in deze stad, te midden van deze Christenen, bewijst wel de nederigheid van deze Poolse edelman. Gaarne had men hem in de Nederlanden de eer bewezen, die hij in Polen had afgewezen. Zijn broeder Ladislas, ambassadeur in Oostenrijk, en zijn broeder Jaraslov, destijds in hoge gunst bij koning Ferdinand, konden hem aan het Brusselse hof een gunstige ontvangst doen vinden. Hij werd inderdaad door de voorname mannen gezocht. De kanselier van Ferdinand en de markgraaf van Brandenburg deden hem schitterende aanbiedingen, wanneer hij in de dienst van de keizer of van de koning, zijn broeder, wilde treden. Maar hoe meer de wereld Van Lasco scheen te willen bemachtigen, des te meer trok hij zich in een nederige, vergeten en Gode gewijde levenskring terug. Hij scheidde zich toen voorgoed van Rome en wierp een onoverkomelijk bolwerk tussen haar en zich op. Besloten om in de huwelijkse staat te treden, die God van het begin van de wereld heeft ingesteld en waarvan de Roomse Kerk zelf een sacrament maakt, huwde hij te Leuven een jong, eenvoudig, godvrezend en met een uitnemend karakter begaafd meisje. Weldra besloot Van Lasco deze ultramontaanse stad te verlaten. De begeerte om zich van het Brusselse hof te verwijderen, de behoefte aan een nederig en verborgen leven met God, welke hij sedert zijn val levendig gevoelde, was zeker de voornaamste reden die hem bewoog Leuven te verlaten. Misschien ook wilde hij zich meer in het geloof versterken alvorens de vervolging te trotseren, een stille verblijfplaats zoekende, begaf hij zich naar een afgelegen landstreek, aan de oevers van de Noordzee, Oost-Friesland, en vestigde zich in de sombere en kleine stad Emden, besloten schijnende zich in deze stille en eenzame plaats te begraven. De eerste tijd die hij daar doorbracht viel hem hard. Het leven dat hij er leidde vormde een vreemde tegenstelling met de weelde van Sigismunds hof. Niet slechts was zijn leven armelijk, verstoken van de aangenaamheden en gemakken te midden waarvan hij was opgevoed, maar het was ook kwijnend en smartelijk; in deze dichtbij de Noordzee gelegen streken heersten tussenpozende koortsen, die hem in een toestand van grote

zwakte brachten; als hij een weinig las kreeg hij duizelingen; als hij beproefde te schrijven begon zijn gezicht te schemeren. “Ik ben vermoeid door u te schrijven,” zei hij tot Hardenberg, in het midden van 1540. “Ik heb veel moeite gehad u deze weinige woorden te tekenen, ofschoon ik er *een gehele dag* aan heb besteed en er mij bij verscheidene tussenpozen toe heb neergezet”⁴⁷³. Zijn middelen waren toen hoogst beperkt, want hij had zich van alles ontdaan. Hij zag zelfs tegen kleine uitgaven op en zocht zijn bibliotheek te verkopen. Maar wel verre van hem neder te slaan, brachten deze tegenheden die kostbare vrucht, de lijdzaamheid, voort. Hij erkende dat God het kwade voor hem veranderde in “hulp van de zaligheid” en hem de nodige moed gaf om de beproeving met standvastigheid te verduren. “God zij geloofd!” zei hij tot Hardenberg. “Door deze opeenvolging van goede en slechte gezondheid, van leven en dood, herinnert Hij mij dat Hij meester is van ons gehele leven en tevens een zeer mededogend Vader, die niet toelaat dat ons iets anders overkomt dan wat goed is”⁴⁷⁴.

De godsdienstige toestand van Oost-Friesland was destijds vrij treurig. De Hervorming was er sedert 1520 doorgedrongen; graaf Edzard enige geschriften van Luther gelezen hebbende, had haar begunstigd en Aportanus, de onderwijzer van de jonge graaf, had openbaar het Evangelie gepredikt; maar later hadden de geschillen over de sacramenten en de gewapender hand geoefende drang van een zeer vurig Katholiek, de hertog van Gelre, de arbeid doen staken.

De aanhangers van de paus, de heftigheid van de secten en de flauwheid van de leraren, alles had bijgedragen om in Friesland de Evangelische Kerk te verwoesten. Zij was een slagveld geworden, waar de Rooms-Katholieken de hervormde Zwinglianen uit Holland, de Mennonieten uit Friesland en de Luthersen uit Duitsland elkander beoorloogden. Dit kleine land scheen de plaats te zijn waar al de godsdienstpartijen van die tijd elkander ontmoetten, zich met elkander maten en tegen elkander worstelden. Vele waarlijk vrome zielen smachtten naar de vrede en vroegen zich af wie die aan deze verwoeste landstreek zou kunnen geven. Er ging als ware 't een lichtstraal op die hen op de weg bracht. Edellieden en overheidspersonen, die onder de godsdienstige verwickelingen zuchtten, vernemende dat Van Lasco zich in het land bevond en zijn godsvrucht, zijn geleerdheid, zijn edel karakter kennende, stelden zich de vraag, waarom dit uitverkoren werktuig nutteloos zou blijven en verzochten graaf Enno hem tot prediker en superintendent van de Landskerk te benoemen. Van Lasco had zijn broeder Jaraslov beloofd Polen niet uit het oog te verliezen en zich nooit in de vreemde te zullen vestigen zo lang Jaraslov leefde. Buitendien waren de taal, die hij niet voldoende machtig was, en zijn altijd wankelende gezondheid ook grote hinderpalen. Evenwel was zijn voornaamste bezwaar dat hij zich niet tot een werk wenste te verbinden, dat hem kon belemmeren op het oogenblik dat hij een uitnodiging kreeg om het Evangelie in zijn vaderland te dienen. Hij weigerde en stelde zijn vriend Hardenberg voor. Doch deze maakte insgelijks bezwaar, en de graaf gaf de zaak op.

Droeve gebeurtenissen zouden Van Lasco het werk van de bediening doen aanvaarden. Op zekere dag ontving hij een brief uit Polen, die hem berichtte dat zijn broeder Jaroslov op sterven lag en hem verzocht terstond tot hem te komen. Hij vertrok in het einde van de winter van 1542 en kwam aan het bed waar zijn broeder weldra de adem zou uitblazen. Jaraslov was een bekwaam en arbeidzaam man geweest, maar eerezuchtig en bereid alles te doen om tot zijn doel te geraken en zich op zijn vijanden te wreken, Van Lasco vernam daar dingen die hem ten dele onbekend waren. De koning van Hongarije, Zapolya, had na de eerste zegepralen van koning

⁴⁷³ “Jam sum hac scriptone fatigatus . . . cum haec pauca toto hoc die ex intervallis vix etiamnum absolverim” (A Lasco, *Opp.*, II, blz. 553).

⁴⁷⁴ *Ibid.*, blz. 552.

Ferdinand, zijn tegenstander, de vlucht naar Polen genomen, waar hij aan het hof was toegelaten en zich met Jaroslov verbonden had. “Sluit een verbond met de Turken,” zei hij tot hem, “en zij zullen u uw kroon teruggeven. Ik belast mij met de onderhandelingen.” “Als u mij Hongarije teruggeeft,” zei Zapolya, “dan zal ik u Transsylvanië geven.”

Soliman kwam werkelijk tot aan de poorten van Wenen en her gaf aan Zapolya de Hongaarse kroon. Maar Jaroslov had met een ondankbare te doen gehad. De koning gevoelde zich niet op zijn gemak in de tegenwoordigheid van hem, wie hij zijn kroon verschuldigd was, en in plaats van hem Transsylvanië te geven, wierp hij hem in de kerker. Jaroslov, door tussenkomst van de justitie weldra weer losgelaten, zwoer Zapolya van de troon te zullen werpen waarop bij hem hersteld had, voegde zich aan de zijde van Ferdinand, streed in verscheidene gevechten onder zijn vaandels en begaf zich vervolgens naar Constantinopel om de sultan over te halen zich tegen Zapolya te verklaren. Maar de partij van deze vorst had nog grote invloed in deze stad; de wraakzuchtige Jaroslov werd er in de gevangenis gezet, lang vastgehouden, maar eindelijk ontslagen. Met weerzin tegen Hongarije en Oostenrijk vervuld, keerde hij naar zijn land terug, maar werd daar weldra ziek. Men beweert dat de handlangers van Zapolya, om een einde aan dit bewogen en voor hun meester zo gevaarlijke leven te maken, hem te Constantinopel vergif hadden toegediend. Zijn broeder ontving zijn laatste zucht, en het droeve einde aanschouwende van hem die een kroon had willen dragen, leerde hij opnieuw dat men als een dodelijk gif alles moet ontvluchten wat men niet kan verkrijgen zonder God te beledigen, en dat ofschoon er gerieflijkheden van het aardse leven zijn die men met een goed geweten kan genieten, men voor alles leren moet, zoals Mozes, de versmaadheid van Christus groter rijkdom te achten dan de kostbaarste schatten⁴⁷⁵.

Gedurende zijn verblijf in Polen stond Van Lasco in goede verstandhouding met zijn landgenoten, zelfs in vrij vertrouwelijke betrekking met de bisschoppen; het schijnt dat hij er over dacht zijn vriend Hardenberg naar Polen te doen roepen. “U zou lachen,” schreef hij hem (de 12^e Mei 1542), “als u wist wat ik met onze bisschoppen gedaan heb, terwijl ik in mijn vaderland ben geweest”⁴⁷⁶. Wat hem aangaat, hij kwam bedaard in Friesland terug, en kort na zijn terugkomst bevond hij zich meer welvarend; deze reis schijnt hem goed te hebben gedaan. Hij was met een nieuwe ijver bezielde. Hardenberg was toen in het klooster van de Bernardijnen, te Aduard, in de provincie Groningen, waar hij zich scheen te willen afzonderen. Vol achting voor deze vriend, deed Van Lasco al wat in zijn vermogen was om hem uit het klooster te verwijderen, overtuigd dat deze Christen, met het beminlijkst karakter, het uitnemendst verstand en de diepste geleerdheid begaafd, en naar men zei een bloedverwant van paus Adriaan, tot een gewichtige rol geroepen was in de godsdienstige vernieuwing van de eeuw, hetgeen later inderdaad gebeurde. Maar de Cisterciënser monnik, ofschoon ontwaakt door de levenwekkende geest die toen in de Kerk woei, bleef nog aan haar inrichting en gebruiken gehecht, wier bedrieglijkheid hij erkende. Hij behoorde tot die schroomvallige slaven, die niet kunnen besluiten hun ketenen te verbreken. Toch had hij geduchte lessen ontvangen, die hem de onmogelijkheid hadden moeten doen inzien om met Rome te leven. Toen hij in 1530 te Leuven vertoefde, duiden de godgeleerden van de universiteit hem bij het Brusselse hof aan als met ketterij besmet. Hij werd zelfs gegrepen en naar de hoofdstad gevoerd, waarbij enige studenten en burgers hem uit de handen van de inquisiteurs verlost en hij ontsnapte; men vergenoegde zich met tegen zijn

⁴⁷⁵ Bartels, *Joh. a Lasco*, blz. 12.

⁴⁷⁶ A. Lasco, *Opp.*, blz. 556.

geschriften uit te varen. In plaats van naar Wittenberg of enige andere Protestantse gemeente te wijken, toog hij naar zijn klooster te Aduard, waar de verdraagzame abt hem tot de rang van hoogleraar aan de school verhief. Zijn geweten zei hem dat hij het monnikenleven moest verlaten; maar de sterke banden waarmee Rome de gevangen zielen vasthoudt omknelden hem. Hij stelde alle pogingen in het werk om zich te overtuigen dat hij de gemeenschap met Rome niet moest verbreken. Hij meende te kunnen ophouden bijgelovig pausgezinde te zijn en toch vroom Katholiek blijven, doch hevige angsten kwelden hem en verschrikkelijke bestrijdingen waren zijn deel. “Ik ben met schaamte, smart en droefheid overstelpt,” schreef hij aan Van Lasco, “en de ellende die ik beleef houdt mij onder een voortdurende foltering”⁴⁷⁷. Later kwam hij weer tot rust en schreef aan Van Lasco: “Maar ik kan, daarvan houd ik mij verzekerd, de drijfveren van mijn gedrag aan het oordeel van Christus onderwerpen.” “Hoe,” antwoordde hem zijn vriend, “u hebt vrede met Christus en staat tegenover mij vol schaamte en benaauwdheid. Ben ik dan meerder dan Hij? Nee, hij die zijn heilige rust in Christus bezit, zal haar niet door mensen verstoord zien”⁴⁷⁸. Omdat gij door zoveel verschillende gedachten her en derwaarts wordt geslingerd, vrees ik zeer, o mijn Abertus, dat u veel verder van de vrede Gods verwijderd bent dan het u toeschijnt. Hoe! u twijfelt of het leven dat u in het klooster leidt een Godslastering is: zijn dan de ongerijmde dwalingen, die u erkent in de eredienst waaraan u deel neemt en die de verdiensten van Christus onteren, geen Godslasteringen? U zegt dat in uw klooster blijven en tot ons overkomen gelijk staat met Babel tegen Babel te verwisselen. Deze vergelijking is niet juist. Onder ons hebben wij geen afgodsbeelden; maar u, u vereert, door het een openbare eredienst te wijden, alsof het God ware, dat verfoeisels, waarvan u de dienaren bent”⁴⁷⁹. Indien er bij ons nog afgoden zijn, zijn zij in de verachting en in de vergetelheid ondergegaan. U wacht, zegt u, op een aanwijzing van de Geest; maar welke? Ik weet het niet. Is het niet de Geest van God die gezegd heeft: Gaat uit het midden van hen en scheidt u af? o, Mijn waarde Abertus, ik heb u lief, maar uw twijfelingen bemin ik niet.”

Tevergeefs drong Van Lasco bij Hardenberg aan; de monnik klemde zich vast aan de spijlen van het klooster en scheen met behulp van zijn monniken elke aanval te trotseren; maar Christus maakte hem vrij, zijn vorderingen in de kennis van het Evangelie deden wat de dringende aanzoeken van zijn vriend niet hadden kunnen verkrijgen. In 1543 verliet hij het klooster, begaf zich naar Wurtemberg en vond bij de hervormers de meest broederlijke ontvangst.

Graaf Enno was overleden; zijn weduwe, gravin Anna van Oldenburg, werd regentes van Friesland. Zij was een vrouw van een edel karakter, godvrezend, maar zwak van ziel; zij riep Van Lasco om het bestuur over de Kerken van het land te aanvaarden. De Pool was aan het klimaat gewend, had zich de taal eigen gemaakt en was, nu zijn broeder dood was, van de hem gedane belofte ontslagen. “Ik aanvaard de benoeming”, zei hij, “maar op deze voorwaarde, dat ik, wanneer men mij om de zaak van het Evangelie naar Polen roept, vrij zal zijn mij derwaarts te begeven”⁴⁸⁰.

De gravin stond deze voorwaarde toe, en al degenen die belang stelden in de voorspoed van de godsdienst en het land waren verblijd. Van Lasco haastte zich deze ganse zaak aan de zijnen te schrijven. “Verklaar de koning”, zei hij, “dat ik, ofschoon hier een betrekking aanvaard hebbende, altijd vrij ben, wanneer hij mij uitnodigt in

⁴⁷⁷ “Quae tu de pudore, dolore, tristitia atque ea quae, te perpetuo, ut scribis, excarnificat, miseria adfers” (A. Lasco, aan Hardenber, *Opp.*, II, blz. 556).

⁴⁷⁸ “Qui sabbathum in Christo suum sanctificat, non est cur apud homines turbetur” (*Ibid.*).

⁴⁷⁹ Dit betreft ongetwijfeld de hostie in de mis.

⁴⁸⁰ A. Lasco, (*Opp.*, II, blz. 588).

mijn vaderland terug te keren.” Men stelde zich in Polen voor dat hij gezind was terug te keren, welk werk het ook was waartoe men hem roepen zou. Hij ontving dus koninklijke brieven, die hem tot terugkeer uitnodigden door hem hoop te geven op enig groot episcopaat⁴⁸¹. Deze brieven bedroefden hem diep. Zijn hart leed grote smart. Niet slechts de koning miskende hem, zo doende, maar ook zijn bloedverwanten, zijn vrienden. “Hoe,” zei hij, “men zou mij tot mijn vroegere leefwijze, het Farizeese leven, willen doen terugkeren! Men verlangt dat ik wederkeer tot hetgeen ik heb uitgebraakt.” Hij antwoordde terstond: “Ik wil generlei apostelschap bekleed met de muts van de bisschoppen of de kap van de monniken⁴⁸². Laat over mijn terugkeer niet worden gedacht, tenzij voor een wettige roeping.” Zulk een besliste taal bekoelde zijn vrienden; gedurende enigen tijd schreven zij hem niet meer. Van Lasco zette zich aan de arbeid die hem in Friesland was opgedragen. De Hervorming had daar behoefte aan beschaving, zei men⁴⁸³. Duivelbanning en andere bijgelovige gebruiken waren er nog niet afgeschaft. Onderscheiden geschillen over de sacramenten verdeelden de gemoederen. Een groot aantal sectariërs hadden daar een wijkplaats gezocht en verscheidene hovelingen leidden een ongeregeld leven, daar zij niets zo weinig als de godsdienst ter harte namen. Van Lasco legde een voorzichtigheid, een ijver, een gematigdheid aan de dag die bewonderenswaard waren. De hervormer verwekte daardoor de grootste ontevredenheid, en degenen die hij tot de orde wenste te brengen begonnen hem te belasteren. Sommigen zeiden: “Hij is anabaptist;” anderen: “Hij is sacramentariër”. Toen de gravin zelf hem gerechtvaardigd had, sloegen zij een andere weg in om hem ten val te brengen. Zij hitsten de monniken tegen hem op, hetwelk niet veel moeite kostte. Deze wendden zich tot wie meer macht bezaten dan gravin Anna, beschuldigden de nieuwe superintendent aan het Nederlandse hof, hetgeen hetzelfde was als hem bij de keizer aan te klagen. “Hij is een meinedige,” zeiden zij, “een onruststoker,” en weldra ontving de gravin uit Brussel bevel om strenge maatregelen tegen de stokebrand te nemen. Die bevelen vielen in Friesland als een stormwind. “Hoort u de donder rommelen,” zei Van Lasco⁴⁸⁴. zijn vrienden werden onthutst. De tonelen die hij te Leuven had aanschouwd: de mannen verbrand, de vrouwen levend begraven op bevel van deze zelfde regering, zouden zich misschien weldra herhalen. Hij bleef evenwel kalm, en Gods goedheid beschermde hem⁴⁸⁵. Hij verscheen voor de vorstin en de hoogste machten van de Staat, en toen hij hun zijn onschuld had bewezen, antwoordde men hem dat men zich niet van zijn dienst begeerde te ontdoen.

Grote gevaren bedreigden hem echter nog. De regering van de Nederlanden was niet gezind haar vervolgingen op te geven. Zij was verbitterd tegen een man, die de vleierende aanbiedingen, hem te Brussel gedaan, had afgewezen, om in Friesland een werk te aanvaarden zo strijdig met de dweepzucht van dit hof. Indien het Protestantisme in die landstreek wortel schoot, zouden de Protestanten uit de Nederlanden er steun en een wijkplaats kunnen vinden. Dit was niet alles; de broeder van de overleden graaf Enno, Jan van Falkenberg, eerst zeer met de Hervorming ingenomen, huwde te Brussel met Dorothea van Oostenrijk, een natuurlijke dochter van Maximiliaan en tante van Karel V. Sedert werd deze Friese vorst een warm voorstander van Rome en werkte met al zijn krachten om het Evangelie en Van Lasco

⁴⁸¹ “Spem magni cujusdam Episcopatus, si redirem” (A. Lasco, *Opp.*, II, blz. 588).

⁴⁸² “His jam respondi me nolle esse neque *cornutum* neque *cucullatum* apostolum” (*Ibid*).

⁴⁸³ “Desiderabatur ultima adhuc limas” (Gerdesius, III, blz. 148).

⁴⁸⁴ “Audis fulmina, etc.” (Joh. a Lasco, *Opp.*, II, blz. 588).

⁴⁸⁵ “Adversus haec, me tutata est divina bonitas” (*Ibid*).

uit Friesland te verdrijven⁴⁸⁶. Deze zag de wolken aangroeien en de golven stijgen, maar bleef kalm. “Ik ken de worstelingen nog niet waartoe ik zal geroepen worden,” schreef hij aan Bullinger, “maar ik weet dat men niet zal ophouden alvorens mij van hier verdreven te hebben. Dit is niet alles: de sectariërs van de ene en de valse broeders van de andere zijde verwekken overal beroering; maar ik beschouw al deze kwellingen als zeer zekere bewijzen dat ik een dienaar van Christus ben, van Christus, tegen Wie de wereld en de satan al hun oorlogsgeschut richten. Ik dank God, onze Vader, door Jezus Christus, mijn Verlosser, dat Hij mijn geloof door zulke beproevingen oefent, en ik bid Hem mij met deze de moed te verlenen die ik behoef, opdat ik zijn heerlijkheid openbaar, hetzij door mijn leven, hetzij door mijn dood. Ik kan van het hof van Brabant op nieuwe bliksemschichten rekenen, maar God is machtiger dan zij. In hem heb ik geloofd en aan, Hem geef ik mij te dezer ure geheel over”⁴⁸⁷.

Zonder dralen sloeg hij moedig de hand aan 't werk, zich bevlijtigende om de overblijfselen van de pauselijke heerschappij uit het land te doen verdwijnen. De vloed had bij zijn teruggang er beelden en monniken achtergelaten. Eeltige gemoederen, tussen de oude en de nieuwe dingen geplaatst, wankelden tussen Rome en het Evangelie. Andere, meer aan de overleveringen verkleefd, spraken: “Laat men zijn gang gaan, zolang wij beelden en monniken hebben bestaat de Roomse Kerk onder ons.” De Franciscanen te Embden bedienden, wel is waar, de mis niet meer, maar ontwikkelden een grote werkzaamheid, om het gebied dat zij verloren hadden te herwinnen. Zij predikten, doopten, dienden het laatste oliesel toe, legden bezoeken af en schreven testamenten aan de ziekbedden. Een besluit van de regering, die op 't gevoel af tussen de vrijheid en de onverdraagzaamheid doorging, beval hun zich bij de superintendant te vervoegen, die hun kundigheden en hun geloof zou onderzoeken en hun de vergunning zou verlenen of weigeren om te prediken en de sacramenten te bedienen. De monniken werden verontwaardigd. “Wij hebben met geen superintendents te maken,” zeiden zij, “en vooral niet met deze vreemdeling en zijn lange baard.” Van Lasco bood hun een bijeenkomst aan, waarin zij tezamen over de voornaamste geschilpunten zouden spreken. “Nog minder!” antwoordden zij. En zij werden opgewonden, terwijl zij ontevredenheid en gemor tegen de hervormer en zijn hervormingen trachtten te verwekken. “Indien wij hem in dit land houden,” zeiden zij, “bedreigen ons grote gevaren. De toorn van graaf Jan en van de keizer zal tegen ons losbarsten. Wie zal hen kunnen weerstaan?”

De gravin en haar raadgevers waren bevreesd voor deze gevolgtrekking. Wat betekenden zij tegenover de geduchten Karel V? Hun ijver verflannwde; zij begonnen zelfs te wensen dat enig voorval hen van een man mocht afhelfen, die hen in zo hoge mate aan gevaar blootstelde. Van Lasco bemerkte dat de gravin, na de hand aan de ploeg te hebben geslagen, achterwaarts begon te zien. Hij bespeurde dat het ogenblik beslissend was en dat hij zich moest haasten de slag van de vijand af te weren, zo de Hervorming niet in Friesland zou verstikt worden. Nu zal men wel niet verwachten dat een man van de zestiende eeuw naar de beginselen van een man in de negentiende eeuw te werk ging. Van Lasco, een beslist karakter, wendde zich tot de vorstin zelf en schreef haar deze schone brief:

“Ik weet, mevrouw, dat u onder uw onderdanen de eer van Christus begeert te bevorderen; maar u hebt twee fouten. U neigt in zaken van de godsdienst te gemakkelijk van de ene naar de andere zijde; dit is de eerste. Uschikt u liever naar de

⁴⁸⁶ Bartels, *Joh. a Lasco*, blz. 14.

⁴⁸⁷ “Expectanda nova fulmina ab Aula Brabantica; se potentior est Deus” (Emden, de 31^e Aug. 1544). (*Ibid.*).

begeerten van hen die u omgeven dan naar de wil van God; dit is de tweede. Het geldt niet alleen uw zaligheid, maar die van vele aan u en mij toevertrouwde Kerken en waarvan u rekenschap zult hebben af te leggen voor de eeuwige Rechter. Vorst te zijn is een heerlijke zaak, maar op deze voorwaarde, van Gods eer te zoeken. De monniken zijn schuldig aan afgoderij en zijn er de dienaren van; zij brengen verscheidenen van uw onderdanen op de dwaalweg, die aan de afgoden een verboden eer bewijzen. Dat mag men niet dulden. Ons is geboden de afgoderij te vlieden. Laat ons dan de goden wegdoen en hun dienaren uit ons midden verwijderen. Tot hoelang zullen wij ons er op, toelaggen God en de wereld tegelijk te behagen? Indien God onze meester is, waarom hem dan niet met vaste gang gevolgd? Indien Hij het niet is, waartoe hebt u mij dan nodig tot zijn dienst? Ik ben niet slechts bereid mijn eigendom, hoe gering het zij, aan de dienst van de Kerk op te offeren, maar ook om mijn leven te geven voor de eer van Christus, mits u er genoeg mee neemt door het Woord van God bestuurd te worden. Indien u het niet doet, kan ik u mijne dienst niet beloven. Waarlijk, ik besef hoe dienstig de genegenheid van de mensen is en vooral van dezulken, wier gunst van zoveel gewicht is. Ik ben slechts een vreemdeling, met een gezin bezwaard en zonder vaste verblijfplaats. Ik begeer dus de vriend van allen te zijn, maar tot aan de altaren. Deze slagboom overschrijden kan ik niet, al moest het mijn gezin tot armoede doen vervallen⁴⁸⁸. Hij, die alle vlees voedt, zal ook de mijnen voeden, zelfs wanneer ik hen zonder enige hulpbron mocht achterlaten. Nooit, mevrouw, zou ik u deze dingen, gezegd hebben, indien ik uw vroomheid en goedheid niet kende. Maar ik zou de zaak van de waarheid verraden, indien ik ze u niet zei; het is beter onaangenaam dan ontrouw te zijn. Dat God zijn Heilige Geest zende om uw overleggingen te besturen!

8 Augustus 1543.”

Dit was de schone brief die Van Lasco aan prinses Anna van Friesland schreef. Zij prees de oprechtheid en de vrijmoedigheid van zijn woorden en antwoordde hem met grote welwillendheid. Zij zei tot hem dat zij bevelen geven zou om de beelden weg te ruimen, maar langzamerhand, zonder gerucht, en door de personen wie dit voegde, ten einde een domme bevolking van deze verrichting verwijderd te houden. Men toog aan het werk, maar men ging zeer langzaam voort, en de maatregel in Augustus bevolen was in November weinig gevorderd.

Onder deze bedrijven kwam graaf Jan, de gemaal van Dorothea van Oostenrijk, over. Deze, zeer aan de Roomse eredienst gehecht en dadelijk door de monniken omringd, was zeer verbitterd over de hervormingen die hij in Friesland tot stand zag brengen, en sprak terwijl hij aan de gravin zijn schoonzuster al de klachten van de geestelijke overbracht: “Het is volstrekt nodig dat u die man wegjaagt.” Maar die man, namelijk de hervormer, rechtvaardigde zich met zoveel kracht en waarheid dat de graaf er door aan het wankelen werd gebracht, en toen gravin Anna hem nadrukkelijk had gezegd: “Ik kan Van Lasco niet missen,” moest Jan zich overgeven. Deze zegepraal verhaastte de Hervorming. Men verbood de monniken alle openbare godsdienstoefening, alle bemoeienis met de leden van de Kerk, in zoverre deze ten doel hadden hen terug te brengen van de gehoorzaamheid aan Gods Woord verschuldigd. Men liet de kloosterlingen stil in hun kloosters leven, maar de openbare Roomse godsdienstoefening was er verboden; langzamerhand verwijderden zij zich, de beelden verdwenen

⁴⁸⁸ “Sed usque ad aras; haec septa transilire non posse, etiam si deserenda sit omnium amicitia, atque adeo familia in summa inopia et mendicitate relinquenda.” (Ad Annam Comitissam, *Opp.*, II, blz. 560). Volgens de mededeling van Kuyper heeft hij de brief samengesteld door middel van de *oratione obliqua* gedane aanhalingen, door Emmius, *Hist. Fris.*, blz. 919.

vanzelf. Van Lasco, een gematigd man, meende de Hervorming niet te moeten overhaasten; hij arbeidde er aan met volharding, met wijsheid, en ondanks deze bedaardheid ging zij vooruit. Hij oordeelde, en dit is de kenmerk dat hem van sommige hervormers onderscheidt, dat een hervormer even goed, ja zelfs beter, slaagt door zachtheid dan door hardheid.

Geduld en lengte van tijd
Doen meer dan kracht en geweld.

Dit geduld was geen werkeloosheid. Verscheidene secten, uit de Nederlanden en andere streken van Duitsland verbannen, waren naar Friesland uitgeweken, waar zij de vrijheid vonden. De regering van Brussel verzocht de gravin hen daaruit te verdrijven. Deze vorstin en haar raadslieden waren volkomen bereid het te doen zonder enig nader onderzoek, maar Van Lasco kwam daartegen op. Hij vormde een uitstekend, ofschoon moeilijk te verwezenlijken plan. Hij wenste de verschillende Protestantse partijen tot een enkel lichaam te verenigen door zelfs de kleinste secten daarin op te nemen. “U hebt deze vreemdelingen zich onder ons laten vestigen,” zei hij, “nu kunnen wij hen niet, ten genoegen van degenen die hen vervolgen, zonder enige vorm van proces verjagen. Laat ons eerst onderzoeken wat zij zijn. Niet een dwaling van zijn verstand, maar zijn schuldige plannen maken de mens strafwaardig.” De gravin droeg hem op het onderzoek in te stellen, waarvan hij sprak, en Van Lasco, vervuld met een edele begeerte tot eenheid en vrijheid, begaf zich aan het werk, maar kwam weldra in botsing met een groot aantal verschillende, vaak onverzoenlijke meningen en had tot droeve taak tegen de grofste dwalingen te strijden. Eén man uit die allen scheen hem toe oprecht godvrezend te zijn en zich een inderdaad lofwaardig doel voor te stellen: het was Menno. Van Lasco nodigde hem tot een godsdienstig onderhoud uit, dat over het leraarschap, de doop van de kinderen en de vleeswording van Gods Zoon liep. Vooral het laatstgenoemde punt hield hem bezig. Menno onderwees een dwaze leer; hij hield het er voor, dat de geboorte van Jezus Christus slechts schijnbaar was geweest, dat Hij Zijn vlees en bloed niet uit de maagd Maria ontvangen, maar ze uit de hemel meegebracht had. 't Was Van Lasco niet genoeg dit gnostieke leerstuk met luider stem te bestrijden; hij schreef een verhandeling⁴⁸⁹ over dit onderwerp, en omdat Menno verscheidene andere stellingen die hem kenmerkten op de voorgrond had gesteld, zag Van Lasco de onmogelijkheid in om hem aan het grote Evangelische lichaam te verbinden, maar zonder zijn uitzetting te vragen⁴⁹⁰.

Een veel minder achtenswaardig leraar dan Menno, die aan hersenschimmige denkbeelden een zedeloos leven paarde, meldde zich vervolgens bij hem aan; hij heette David Joris, geboren te Delft, in Zuid Holland. Zijn vader was goochelaar en voerde, evenals zijn vrouw, goocheltoeren uit op de kermissen en jaarmarkten. De jonge David, een oorspronkelijke, zelfs diepe, zeer schrandere geest, en met een levendige verbeelding begaafd, was tevens vol eerezucht en ijdelheid; hij leerde het glasschilderen, maar op Zon en feestdagen ging hij naar zijn ouders en voerde handgrepen uit voor de toeschouwers, hetgeen zonder twijfel een ongunstige invloed op hem had. Later hoorde hij de Evangelische leer uitleggen, en nam haar aan, maar niet onvermengd; hij zag er niet een middel in om er door behouden te worden voor de hemel, maar om groot te werden hier beneden, en ontevreden met zijn nederige stand, beproefde hij het hoofd van een secte te worden. Joris schreef verhandelingen en liederen, predikte, maakte volgelingen, doopte hen, werd in verscheidene steden van

⁴⁸⁹ Defensio verae doctrinae de Christi incarnatione, adversus Mennonem Simonis, (*Opp.*, I, blz. 5-60).

⁴⁹⁰ Bartels, *Joh. a Lasco*, blz. 18.

Holland vervolgd, zwierf her en derwaards onder verschillende vermommingen en kwam eindelijk in Oost-Friesland aan, waar zijn ijver hem enige leerlingen bezorgde. “De leer door de profeten en zelfs door Jezus Christus verkondigd,” zei hij “is geenszins de volmaaktheid. De geest van het Pinksterfeest heeft de mens ontegenzeggelijk doen vooruitgaan, doch hem slechts tot de kinderlijke ontwikkeling gebracht; een andere geest is nodig om een volwassen mens te worden, en deze geest bevindt zich in de Christus David (Joris). Ik ben de eerste van de wedergeborenen, de nieuwe mens van God, de Christus naar de Geest. Men moet zonder voorbehoud in mij geloven. Dit geloof zal de mens, die het bezit, tot de volledige vrijheid voeren en hij zal zich boven elke wet, boven alle zonde en boven allen dwang verheven gevoelen.” Toen Van Lasco deze vreemde beweringen vernam, zei hij: “Bewijs ons door de getuigenissen van Gods Woord dat u deze roeping toekomt. Vele Kerken zijn in beroering gebracht door mannen die zich, evenals u, verhoovaardigden op een goddelijke zending, en aan zulke beweringen hebben wij de dwingelandij van de paus en van Mohammed te wijten”⁴⁹¹.

David antwoordde op de toon van een onfeilbaar leraar. Hij zei tot Van Lasco dat hij hem zijn *Wonderboek*⁴⁹² zou doen toekomen; dat dit boek hem tonen zou hoever hij, David, hem in de kennis van de waarheid overtrof en dat hij zich door hem tot de hoogste kennis van God moest laten brengen. Van Lasco antwoordde dat het hem onmogelijk was, zijn onfeilbaarheid te erkennen⁴⁹³. “In geestelijke dingen,” voegde hij daaraan toe, “heeft alleen Gods Woord waarde voor mij, voor al het overige sluit ik de ogen. Dat de Heere mij besture en beware tot zijn verheerlijking door *de ware scepter* van Zijn koningschap.”

Joris verliet Friesland, begaf zich naar Bazel, waar hij bedekte namen aannam, ging voort met zijn aanhangers in het Noorden, die hem veel geld zonden, te besturen en leefde in ongebondenheid, terwijl hij goede sier maakte. Men ontdekte na zijn dood dat deze rampzalige verscheidene onechte kinderen had. De bevolking van Bazel, verschrikt dat zij zulk een man in haar midden had gehad, legde haar afschuw van zijn gedachtenis op de krachtigste wijze aan de dag⁴⁹⁴.

Te midden van deze bestrijdingen was Van Lasco bezig met het werk van de bediening. Hij verklaarde de heilige Schriften op de preekstoel, maar terwijl hij zich als gewoonlijk aan de bestaande gebruiken aansloot, stond hij in de uitwendige schikking van de godsdienstoefening, een grote vrijheid toe, uit vrees dat eenvormigheid de geesten zou doen insluimeren en er door te veel aan enige wijze van doen of aan enige inrichting van de eredienst of aan enige kleding te hechten, weldra een nieuw pausdom zon ontstaan. Hij achtte het dus wenselijk dat er van tijd tot tijd enige wijziging en verandering was. Het wezenlijke was, volgens hem, de prediking van Gods Woord. “Wachten wij ons,” zei hij, “daarvan de aandacht af te trekken door menigvuldige ceremoniën.” Intussen was er één punt waaraan hij het grootste gewicht hechtte. Hij wilde dat het leven van de Christenen overeenkwam met hun belijdenis. “Hoe!” zei hij, “wij zouden de dwalingen om ons heen bestrijden en zouden de ongeregeldeheid in ons eigen huis laten bestaan en, terwijl wij gestreng zijn tegenover anderen vol toegeeflijkheid zijn tegenover onze eigene overtredingen!”⁴⁹⁵ Hij stelde

⁴⁹¹ “Huic sane debemus omnem Papae et Mahumetis tyrannidem.” A. Lasco, *Epp., Opp.*, II, blz. 567.

⁴⁹² *Wonderboek*, 1542. In 4^e.

⁴⁹³ “In quo videlicet nec falli possis nec fallere” (*Opp.*, II, blz.. 571).

⁴⁹⁴ Van Lasco, *Opera*, passim. Trechsel, *Antitrinitarier*, in Herzog, I, blz. 30-35. Bartels, *J. a Lasco*, blz. 18-20. Gerdesius, *Ann.*, III, blz. 116.

⁴⁹⁵ “Si dum in alios severi sumus, in vitiis interim ipsi nobis indulgeamus”(Ad Hardenb. 26 Juli 1544, *Opp.*, II, blz. 574).

dus in de Kerk van Embden vier ouderlingen aan, ernstige en vrome mannen, die in de naam van de gehele Kerk voor de goede zeden waakten. Omdat hij om de Kerk te besturen noch de vorst noch de overheid noch zelfs de in verschillende streken bestaande nationale kerkeraden begeerde, vertrouwde hij deze last toe aan hetgeen men de *Coetus*, de vergade ring van de leraren, noemde. Zijn fout was er de ouderlingen niet bij in te sluiten. Deze inrichting droeg er niettemin toe bij om de eenheid in de heilige leer, de overeenstemming van het leven met de leer en een goede theologische opleiding te bevorderen. Er werden broederlijke bijeenkomsten gehouden, waar men tot heiligmaking opwekte; men ging de behoeften van de kudde na en de middelen om daarin te voorzien; men hield zich bezig zowel met het inwendige als met het uitwendige leven van de kandidaten, en verscheidene leden van de *Coetus* betuigden dat zij daar meer geleerd hadden dan aan de hogeschool⁴⁹⁶.

Van Lasco, Erasmiaan wat de letteren, Zwingliaan wat de eredienst, en Calvinist wat de tucht, de inrichting van de Kerk en de sacramenten betrof, was ten opzichte van de leer van de genade meer Melanchtoniaan. Hij schreef in 1544 een *Overzicht van de leer der Oost-Friese Kerken*. Hij zond het aan Hardenberg met het verzoek het aan Bucer (Straatsburg) en vervolgens aan Bullinger (Zurich) te zenden⁴⁹⁷. Hij geloofde stellig dat een eeuwige raad van God de gehele geschiedenis beheerst; dat Christus het middelpunt van het Christendom is en dat er geen zaligheid is buiten Hem. “Maar God,” zei hij, “zoveel in Hem is, sluit niemand van Zijn onferming uit. Christus heeft door Zijn heilige dood de zonden van de gehele wereld verzoend. Indien een mens verloren gaat, dan is dit niet omdat God hem geschapen heeft ten einde een eeuwige straf te verduren, maar omdat hij vrijwillig de genade van God in Jezus Christus heeft veracht. God is de Zaligmaker van ons allen, de zeer goede Vader van allen, zeer goedertieren jegens allen, zeer teder voor allen; laat ons dan zijn barmhartigheid afsmecken door hem Wie niets kan worden geweigerd, namelijk Jezus Christus”⁴⁹⁸. Als stelselzuchtige geesten Van Lasco ter oorzaak van deze leer bij Calvijn hadden beschuldigd, leende deze het oor niet aan die aanklachten en de broederlijke genegenheid van de beide hervormers werd er niet door geschokt.

Zo was het niet in Friesland; Van Lasco vond een levendige tegenstand van de zijde van enige van zijn ambtsbroeders en enige overheidspersonen. Te zelfder tijd verspreidden zich ongeregelde heden en zelfs noodlottige meningen in het land. Van Lasco wendde zich opnieuw tot de vorstin. “De monniken en hun afgoderij bestaan nog altijd,” zei hij, “de kerkelijke tucht is verwoest en men betoont zoveel inschikkelijkheid jegens de ongeregelde heden dat men, wanneer een mens een matig leven leidt, dit voldoende acht om hem een scheurmaker te noemen. Dit is niet alles, het land is opnieuw de vergaderplaats van de vreemdste leringen en na de vliegen de oorlog te hebben aangedaan, voeden wij nu de wespen en horzelen en laten de raven krassen en zich verlustigen naar welgevallen”⁴⁹⁹.

Misschien verlangde Van Lasco een volmaaktheid, die men hier beneden niet bereiken kan. Getroffen door het goddelijk beginsel, besepte hij niet genoeg de invloed van het

⁴⁹⁶ A. Lasco, *Opp.*, II, blz. 575, *Gutachten über die Stellung des Coetus. Embden*, 1857. Bartel. *Joh. a Lasco*, blz. 22.

⁴⁹⁷ A. Lasco, *Opp.*, II, blz. 586, ad Bullinger (31 Augustus 1544).

⁴⁹⁸ “Ad eum, ut ad servatorem nostrum omnium, ac patrem omnium longe optimum, omnium beneficentissimum longaque omnium indulgentissimum, decurramus.” (Epitome doctrinae Eccl. Phirsiae orientalis, *Opp.*, I, blz. 493).

⁴⁹⁹ “Ut qui paulo frugalius velit vivere, moxx pro sectario habeatur . . . In his culices, si Deo placet, persecuti sumus, et vespas interim et crabones ipsos alimus: danda est corvis venia.” De brief is geadresseerd aan Hermann Lenthuis, raadsheer van gravin Anna. (Lasco, *Opp.*, II, blz. 597. 6 September 1545).

menselijk beginsel in de dingen van dit leven. Ziende dat zijn pogingen om de Kerk te zuiveren vruchteloos waren, kon hij de verantwoordelijkheid niet dragen die zijn bisschoppelijke werkzaamheden hem oplegden; hij vond het zwaar genoeg voor zijn eigen dwalingen verantwoordelijk te zijn, zonder het nog voor de misslagen van anderen te wezen. Hij legde zijn ambt van superintendent neder, terwijl hij dat van prediker behield. Dit uitblijven van een volkomen uitslag benam evenwel niets aan de kracht van zijn ijver. Het geloof had in hem een zedelijke kracht verwekt, die niet kon bezwijken. Toen de vorstin er sterk bij hem op aandrong om zijn ambt weder te aanvaarden, stelde hij zijn voorwaarden. Hij wilde van niets weten dan van God en Zijn Woord. Hij kon niet dulden dat lieden uit de wereld zich dwars op zijn weg stelden. Hij bedong gevrijwaard te zijn van de tussenkomst van de overheden in de inwendige aangelegenheden van de Kerk en van de ordeloosheid van leraren, die haar eenheid verstoorden⁵⁰⁰.

Dit werd toegestaan; sedert hervatte hij zijn werk met moed, maar op de oude beproevingen volgden nieuwe. Graaf Jan en de meeste hovelingen konden de ernst van zijn karakter en zijn begeerte om orde in de Kerk te zien heersen niet uitstaan. Zijn vijanden verweten hem dat hij gevaarlijke sectariërs in bescherming nam, waarschijnlijk omdat hij hen enkel met het Woord bestreed, zonder hen door gevangenschap en verbanning te willen vervolgen. Andere beproevingen troffen hem. Hij werd opnieuw door de koorts gekweld, zelfs bedreigd met het gezigt te verliezen, en één van zijn kinderen, de kleine Paulus, werd hem ontruikt. Zijn hart was er door verplet. “Alles duidt mij aan,” zei hij, “dat deze aardse woning zal worden afgebroken en dat wij (dit hoop ik) weldra in het huis van de Vader bij Christus zullen zijn. Ons lieve kind is ons voorgegaan en weldra zullen zij hem volgen”⁵⁰¹.

Deze smartelijke omstandigheden deden hem een stiller leven wensen, hij verlangde naar een afgelegen plaats waar hij ongestoord kon bidden, terwijl hij zich nauwgezet aan het werk van zijn bediening wijdde. Hij kocht een huis op het land met enige grond er om heen en stak daarin bijna zijn ganse vermogen. Daar verrichtte hij enige landelijke werkzaamheden, hield zich bezig met zijn huishouding, een weinig met zijn landerijen, en verblijdde zich dat hij zich te midden van de werken van God bevond. Hij was een goed huisvader, naar de vermaning die Paulus tot de opzieners richt, en zocht zijn kinderen in alle eerbaarheid en nederigheid op te voeden. Zijn vrouw nam de huishouding waar, molk de koeien en karnde boter. Maar Van Lasco vergat het wezenlijke niet; de in zijn ogen meest noodzakelijke voorwaarde voor de bevordering van zijn persoonlijke godsvrucht en voor zijn werkzaamheden als leraar was de gezette studie van de heilige Schriften. Hij onderhield briefwisseling met Melancton, Bucer, Bullinger en anderen. Hij bestudeerde de geschriften van Calvijn, die hij zeer hoog achtte, ofschoon er tussen hen enig verschil bestond; hij had een ruim hart. Wij zien evenwel niet dat hij hem geschreven heeft vóór het jaar 1548⁵⁰².

Wel verre dat zijn verblijf op het land zijn werkzaamheid verminderde, schijnt het dat het die uitbreidde. Wij bespeuren zijn invloed in Nederlands Friesland, waar hij door de dienst van de leraars van die landstreek, die naar Embden waren uitgeweken, of

⁵⁰⁰ A. Lasco, *Opp.*, II, blz. 606 en 607.

⁵⁰¹ A. Lasco, *Opp.*, II, blz. 609 en 617.

⁵⁰² De eerste brief van Van Lasco aan Calvijn is gedateerd uit Windsor, 14 Dec. 1548. In de werken van Van Lasco zijn hier niet meer dan vier brieven van de Poolse hervormer aan de Geneefse hervormer voorhanden; zij zijn van 1548, 1551, 1555 en 1557. Maar Van Lasco zond boeken aan Calvijn. In de openbare bibliotheek van Genève zijn twee delen in folio bewaard, in 1555 te Leuven gedrukt en ten titel hebbende: “Explicatio articulorum venerandae facultatis sacrae theologiae Generalis Studii Lovaniensis.” De schrijver is Ruard Tapper van Enkhuizen. Aan de voet van het titelblad van het eerste deel leest men in sierlijk schrift deze woorden: “Viro sanctissimo, D. Jo. Calvino, Jo. a Lasco, mitti.”

persoonlijk werkte; het schijnt dat hij Franeker en andere steden bezocht. Verre van zijn kring in te krimpen, vergrootte hij die; hij voorzag in alles met vastberadenheid en wijsheid. Hij leverde het bewijs voor deze waarheid, dat degenen, die het dagelijks leven kennen en de zaken van deze wereld behandeld hebben, het meest geschikt zijn om de Kerk van God te besturen.

Het kan zijn dat Van Lasco in Nederlands Friesland enige onverwachte hulpvaardigheid heeft aangetroffen. Als men ten deze op gezaghebbende documenten afgaat, begunstigde een man, die altijd voor een vervolger heeft doorgegaan en een gewichtige plaats in het bestuur van de Nederlanden bekleedde, destijds in het geheim de Hervorming van Friesland; het was de befaamde Viglius van Zuychem, een man met grote talenten begaafd, een uitstekend rechtsgeleerde, die eerst te Franeker, later aan de Nederlandse, Franse en Italiaanse hogescholen had gestudeerd. Deze man is zo vermaard, zo bekend wegens zijn houding tegenover de Hervorming, dat wij ons niet kunnen weerhouden de sluier op te lichten om een zeer onbekende zijde van zijn geschiedenis te doen kennen. Viglius is een treffend voorbeeld van een te vaak voorkomend karakter in de zestiende eeuw. In zijn geest was iets van ene vrije richting, en in zijn hart enige neiging tot de Evangelische godsdienst; maar hij beseftte dat hij onder Karel V zich alleen in de hoge ereambten, waarmede men hem overladen had, kon handhaven door zich onder degenen te rangschikken die zich tegen het licht en het Evangelie stelden; en hij deed het. Evenals Van Lasco, had hij aan Erasmus zijn eerste indrukken te danken; toen hij nog een jeugdige knaap was, was hij met geestdrift vervuld voor de geleerde Hollander, zijn landgenoot. “Van mijn kindsheid af”, schreef hij hem in Maart 1529, “heb ik jegens u zodanige gevoelens gekoesterd, dat ik in mijn studiën nooit een machtiger prikkel heb gehad dan het denkbeeld, van zulke vorderingen te maken dat ik mag hopen uw welwillendheid te verwerven”⁵⁰³. Later zelfs nog voor hij Erasmus persoonlijk kende, trok hij partij voor hem tegenover degenen die hem aanvielen. “Ik wenste,” schreef hij hem, “dat u de bijzondere liefde begreep die ik voor u heb en dat ik bereid ben kloekmoedig de woede van de onbeschaamde en snode lieden die u aanranden te keer te gaan en daardoor een rust te bevorderen die u tot de nuttigste studiën aanwendt.” Erasmus zijnerzijds was opgetogen over Viglius dienstvaardig en beminnelijk karakter, zoals hij het noemde, en betuigde dat hij in zijn brieven een machtige bekoring had gevonden, die zijn hart geheel voor hem had ingenomen. En wat de aanvallen betreft, waarvan de jonkman had gewaagd, schreef hij: “Helaas, mijn lot is onophoudelijk te worstelen met de gehele phalanx van de valse monniken en van de valse godgeleerden, zulke verschrikkelijke en gevaarlijke monsters, dat het Hercules zeker gemakkelijker viel tegen Cacus, Cerberus, de leeuw en de hydra van Lerne te strijden.” “Wat u aangaat, zeer geliefde jonkman,” voegde hij er bij, “bedenk door welke middelen u u lof kunt verwerven zonder haat”⁵⁰⁴. Jammer dat Viglius deze raad maar al te veel opvolgde of zich ten minste liet meeslepen door hem in schuldige lafhartigheid te volgen.

Nog vol verheven gevoelens, vermeidde de jonge Fries eerst zich met Karel V te verbinden, wiens wrede staatkunde hij maar al te wel kende. Verscheidene aanbiedingen van deze vorst wees hij van de hand, in het bijzonder die om zich met de opvoeding van zijn zoon Filips te belasten; maar de eerezucht dreef ten slotte boven. Uitstekend rechtsgeleerde, werd Viglius in 1542 lid van de grote raad te Mechelen en het volgende jaar tot voorzitter benoemd. Vervolgens maakte de keizer hem voorzitter van de geheime raad te Brussel en hoofd van de orde van het Gulden Vlies. Van het

⁵⁰³ “Quo tuae me insinuari benevolentiae posse sperarem. A Puero non alius mihi vehementior ad studia stimulus fuerit quam ut sic proficerem, etc” (Erasmi *Epp.*, boek XX, *Epp.*, blz. 80).

⁵⁰⁴ “Meditare quibus rationibus laudem absque invidia tibi pares” (*Ibid*, boek XX, *Epp.*, blz. 81).

ogenblik af aan, dat hij deze betrekkingen aannam voelde de hartstochtelijke vriend van Erasmus in zijn binnenste een strijd ontstaan, die zijn gehele leven door schijnt geduurd te hebben. Enerzijds liet hij zich luide tegen de gewetensvrijheid en de ketterij uit, die hij als het verderf van de volken beschouwde. Hij ging zelfs zo ver van degenen die vrij in hun geloof begeerden te zijn atheïsten te noemen. Maar al voldeed hij daardoor Karel V en zijn ministers, toch kon hij de betere neigingen van zijn jeugd niet uitroeien en betoonde in het geheim jegens de Protestanten een verdraagzaamheid zeer met zijn beginselen in strijd. Hij werd aangeklaagd, en de Nederlandse regering, in last gekregen hebbende om nauwkeurige narichten omtrent hem in te winnen, nodigde, in het diepst geheim en onder het zegel van de eed, een geestelijke en een letterkundige, wier namen men verborgen heeft gehouden, uit om haar te zeggen wat zij te zijn laste wisten⁵⁰⁵. Deze priesters brachten een verslag uit, dat zonderling afsteekt bij het oordeel van de geschiedenis over deze persoon. “Men beschuldigt Viglius,” zeiden deze twee ongenoemde personen, “dat hij van de jeugd af grotelijks verdacht is geweest van ketterij, voornamelijk van de Lutherse; dat hij daarvan de naam heeft gehad en nog heeft, niet slechts in de Nederlanden, maar ook in Frankrijk, in Italië en in Duitsland; dat hij alleen niet kotters, zoals die van Augsburg, Bazel en Wurtemberg, heeft verkeerdt; dat hij, sedert zijn verheffing tot de betrekking die hij bekleedt, alleen lieden van hetzelfde allooi heeft bevorderd; dat hij tot raadsheer aan de keizerlijke kamer Albada heeft doen benoemen, die zijn betrekking van raadsheer in Friesland had nedergelegd omdat hij niet wilde dat men de Anabaptisten, de Calvinisten en andere sectariers strafte; dat hij aan de hogeschool van Douai, om rechtsmacht over de dienaren van de Kerk te oefenen, wereldlijke en gehuwde rectors heeft ingevoerd; dat hij zijn broeders, bloedverwanten en vrienden, allen met ketterij bezoedeld en vergiftigd, rijkelijk van ambten heeft voorzien; en vele andere dergelijke dingen”⁵⁰⁶.

Door dit voorval te vermelden wensen wij niet het oordeel van de geschiedenis te wijzigen, maar alleen aan te tonen wat zich soms onder de harde en dreigende handelingen van de raadsheeren van Karel V verschool.

Het getuigenis van de beide priesters verbaasde de hertogin van Parma. “Bij mij,” zei zij, “heeft zich de voorzitter altijd als goed Katholiek voorgedaan.” Was Viglius dan heimelijk een aanhanger van Luther? Geenszins; maar hij koesterde enkele vrijgevig denkbeelden van zijn beroemde landgenoot Erasmus en had zelfs enige achting voor de Hervorming. Wanneer men hem verweet deel te hebben genomen aan het opstellen van de vervolgingsbesluiten van 1530 ontkende hij dit, en verklaarde alles gedaan te hebben wat hij kon om de keizer over te halen ze te verzachten. Een priester, die niet van partijdigheid. voor de Protestanten kan verdacht worden, heeft van hem gezegd: “Deze grote man gebruikte zijn gezag om de strengheid van de hertog van Alva te matigen door tot zachtheid te raden”⁵⁰⁷. Viglius, zeer Rooms-Katholiek gezind in zijn spreken, was het minder in zijn handelingen, wanneer hij dat kon zonder zich aan het verlies van de gunst van de vorsten bloot te stellen. Viglius veinsde geen deugdzaamheid, gelijk er zo velen zijn; hij veinsde dweepzucht. Maar de dweepzucht gold toen voor een deugd en verschaft hem uitnemende voordelen.

Welk een tegenstelling tussen de twee mannen wier namen toen in de beide

⁵⁰⁵ Brief van de hertogin van Parma, geschreven uit Brussel, in de *Correspondentie van Filips II*, volgens de archieven van Simancas, uitgegeven door Gachard, rijks-generaal archivarius, Deel I, blz. 318.

⁵⁰⁶ De inlichtingen ten ongunste van Viglius gegeven vindt men in de *Correspondentie van Filips II*, Deel I, blz. 319.

⁵⁰⁷ Moreri, Artikel *Viglius*.

Frieslanden zo verbreid waren! Van Lasco beperkte zijn invloed niet tot deze streken; aan de oevers van de Rijn nam hij, in overeenstemming met zijn vriend Hardenberg; deel aan de pogingen tot hervorming in het bisdom Keulen. Weldra echter zou de ure komen dat hij zich verplicht zou zien Friesland te verlaten en op een groter toneel zou worden overgebracht, om daar te midden van uitstekende mannen aan het werk van de Hervorming te arbeiden.

NEGENDE HOOFDSTUK.

DE HERVORMING BEGINT IN DE NEDERLANDEN (1518 - 1524).

Vrijheid en rijkdom. - Eerzucht van Karel V. - De voorgangers der Hervorming. - De Hervorming te Antwerpen. - De Hervorming te Leuven. - Erasmus aangevallen. - Gewelddadigheden der monniken. - Verdraagzaamheid der overheden. - Geroep der monniken. - Vervolgingsbesluit. - Jacobus Spreng wordt gevangen genomen. - zijn her - roeping. - zijn smart en zijn berouw. - De inquisitie. - Cornelis Grapheus, Erasmiaan. - Hij wordt in de gevangenis geworpen. - Vergeefse afzwering. - Hendrik van Zutphen, Evangelist. - Zijn verblijf te Wittenberg. - Zijn prediking te Antwerpen. - Hij Wordt gevangen genomen. - Hij wordt door het volk verlost. - Hij overlijdt in Holstein. - Het Augustijnerklooster geslecht. - Talrijke bijvalsbetuigingen aan de Hervorming. - De hemelse Bruidegom. - Geloof en moed. - Onwettige Kerkvergaderingen. — Een martelaar. - Verdraagzaamheid van sommige bisschoppen. - Een geestdrijver. - Raadgevingen van Luther.

De Hervorming was Katholiek of algemeen in deze zin, dat zij onder alle natiën van de Christenheid verscheen. Zij verwierf weliswaar met meer macht de toegenegenheid van de Noordelijke natiën; maar de volken van Middel-Europa hadden haar alle aangenomen zonder de vervolgingen van de vorsten en van de priesters; zij maakte in het Zuiden de schoonste veroveringen en zelfs te Rome had zij bloedgetuigen. Onze taak is overal haar sporen te volgen.

In Nederland liet zich de eerste weerklink horen van Luthers stem. Daar leefde een volk, vrij sedert de elfde eeuw; elke van de provinciën had Staten, zonder wier toestemming er geen wet noch belasting bestond. De liefde tot de vrijheid en de liefde voor het Evangelie bewerkten tegelijk die merkwaardige bevolkingen in de eerste helft van de zestiende eeuw, en droegen tezamen tot haar roemrijke omwenteling bij. Andere krachten evenwel hadden haar aandeel in de grote bewegingen van dat volk. De landbouw, dien men "den grondslag van het menselijk leven" heeft genoemd, bloeide er te midden van talrijke kanalen. De werktuigkunde was er in eer; overal in de provinciën waren handen en lichamen in beweging; een vindingrijke geest bezielde hen en Brussel was reeds beroemd door zijn tapijten.

De Nederlanden waren groot geworden door zich onversaagd op alle zeeën te werpen en hun talloze zeelieden wisselden hun voortbrengselen uit met de gehele bekende aarde. Handel en nijverheid er meer dan drie honderd vijftig grote steden geteld. Aan haar hoofd bevond zich Antwerpen, de grote wereldmarkt waar koopwaren van alle natiën samenstroonden en dat 100.000 inwoners, slechts 50.000 minder dan Londen, telde.

De opperheerschappij over de Nederlanden was in 1477 van het Bourgondische in het Oostenrijkse Huis overgegaan. Het volk had er onder Maximiliaan het volle genot van zijn vrijheden behouden. Karel V, die Vlaming van geboorte was, beminde zijn vaderland. Het strekte hem tot genoegen er van tijd tot tijd zijn verblijf te houden, de blijde feesten van de Belgische steden verstrooiden zijn zorgen. Hij schonk de Vlamingen hoge posten, opende voor hun handel talrijke wegen in zijn uitgebreid rijk en beschermde allerwege handelsverdragen, die voor hemzelf zo voordelig waren. En waarlijk aarzelden deze edelmoedige kooplieden niet de keizer hun erkentelijkheid te

tonen door rijke belastingen.

Maar de eerezucht van deze monarch zou weldra zijn welwillende betrekkingen verstoren. Hakende naar macht, kon Karel V zich niet vergenoegen met de bescheiden rechten en voorrechten van een stadhouder. Hij wilde van al deze republieken een enkel koninkrijk maken en daarvan de volstreckte alleenheerser zijn. De burgers van deze vrije gewesten waren niet minder besloten hun rechten te handhaven. De Hervorming verdubbelde haar krachten en deze landen werden het toneel van lange en wrede worstelingen.

De Kerk in de zestiende eeuw was bij de Belgen en de Bataven waarlijk onder het kruis. Andere hervormde landen; Frankrijk, Hongarije, Spanje, Italië hebben deel gehad aan de kroon van de martelaren. Maar de Nederlanden, die onder de trouweloze aanslagen van een Filips II en van een hertog van Alva zuchtten, leverden er de schoonste sieraden aan.

Het Katholicisme in de Nederlanden was destijds geen dweepzieke eredienst. Hun levenslustige inwoners hielden vooral van aflaten, beelden en feesten en bij de meesten ging de godsdienstigheid zelfs niet eens zo ver.

"De prediking was zeldzaam," zegt een oude schrijver, "de kerken werden weinig bezocht, de feesten en inzettingen slecht in acht genomen; liet volk onwetend omtrent de godsdienst, werd in 't geheel niet onderwezen in de artikelen des geloofs. Er bestond een menigte van zeden en godsdienst bedervende schouwspelen, waarin het volk vermaak stelde, en altijd namen enige arme monniken en nonnen deel aan het toneel. Het scheen dat men zich niet kon uitspannen zonder met God en de Kerk de spot te drijven."

Intussen had de burgerlijke vrijheid die de Nederlanden genoten sedert lange tijd de hervormingspogingen begunstigd. Bestond er al geen godsdienst in de Kerk, buiten haar was zij aanwezig. De Lollards en de Waldenzen, die men veel onder de linnen en de lakenwevers aantrof, hadden in deze gewesten het goede zaad des Woords gestrooid. En in de Kerk zelve hadden *de Broeders des gemenen levens*, in de veertiende eeuw door Geert Grote ingesteld, het onderwijs verbreid, zodat ieder lezen en schrijven kon.

Nergens waren de voorlopers van de Hervorming talrijker geweest.

Jan van Goch had een hervorming volgens de Bijbel geëist.

Thomas a Kempis, vermoeid van de godsdienstige gebruiken, die toen de godsdienst uitmaakten, had een inwendig licht gezocht dat het leven met zich bracht.

Erasmus van Rotterdam, de koning van de scholen, had een kennis verbreid, die niet de Hervorming zelve, maar de voorbereiding daartoe was.

Jan Wessel, in 1419 te Groningen geboren, had de Christus verkondigd als alleen de Weg, de Waarheid en het Leven.

Tenslotte ontmoette men onder de rijke kooplieden en andere leden van de Kerk mannen met een zekere mate van kennis des Evangelies. Dit volk, meer verlicht, meer beschaafd, meer vrij dan de meeste Europese natiën, kon wel niet anders dan een van de eersten zijn om deze gewichtige hervorming van de Kerk te aanvaarden, die zozeer met zijn karakter strookte en geschikt was om zijn grootheid te vermeerderen.

Te Antwerpen sloeg de vlam uit. In het klooster van de Augustijnen bevond zich een eenvoudig, gevoel vol en liefderijk man, die, ofschoon geen Duitser, een van de eersten was die door de prediking van Luther gewonnen werd. Hij was student te Wittenberg geweest, had daar de prediking van de groten doctor gehoord en zich

zowel door de liefelijkheid van het Evangelie als door de innemendheid van hem die het verkondigde aangetrokken gevoeld. Het was de prior **Jacobus Spreng**, gewoonlijk Proost, Proost, genoemd, hetwelk de naam van zijn betrekking was. Hij bezat niet de heldenmoed van zijn meester en had te Worms ook niet zulk een krachtige verklaring afgelegd; maar hij was vol bewondering voor hem, en wanneer hij een onverschrokken daad van de Hervormer vernam en de monniken onder elkander daarover spraken, zei hij terwijl hij zijn hoofd oprichtte: "Ik ben zijn leerling geweest!" En droeg daar roem op, alsof hij, zwak en vreesachtig als hij was, deel aan de heldendaad van zijn leermeester had. En de genegenheid niet kunnende verbergen die zijn hart vervulde, voegde hij er dan bij: "'k Heb hem vurig lief; 'k heb hem boven alles lief."

De Hervormer werd bij het begin zijner loopbaan niet als een ketter beschouwd, maar als een schrandere monnik; zelfs zagen de monniken vol bewondering met eerbied tegen hun hoofd op. Gods Woord, hetwelk de professor *ad Biblia* te Wittenberg verklaarde, was in Sprengs hart doorgedrongen, en terwijl de priesters in Antwerpen niets dan fabelen predikten, verkondigde hij Christus.

Monniken en verscheiden inwoners van de stad werden door de leerling van de Hervormer tot God bekeerd.

Nog kwam door Luthers invloed het licht in de academiestad Leuven. Geschriften van dezen Hervormer in 1518 te Bazel gedrukt werden in 1519 te Leuven gelezen. Dadelijk brak er een storm los. De Godgeleerden van de hogeschool stelden alles tegen dit boek in 't werk, verboden de boekverkopers het te verkopen, de gelovigen het te lezen, doch dezen verdedigden moedig de geschriften en hun schrijver.

"Het is ketterij!" riepen de Godgeleerden.

"Neen," antwoordden de burgers, "'t is een waarlijk Christelijke leer"! En dagelijks in aantal toenemende, wensten zij voor zichzelf te oordelen, lazen de geschriften en werden overtuigd.

De toorn van de Godgeleerden verdubbelde. Laster, leugen, valse beschuldiging, kunstgrepen, alles werd in het werk gesteld. Zij beklommen de kansel en riepen niet een donderende stem: "Deze lieden zijn ketters, zij zijn antichristen; het Christelijk geloof verkeert in gevaar." In de huisgezinnen en families verwekten zij zonderlinge treurtonelen.

Niet alleen de geschriften en de invloed van Luther maakten aan 't werk van de Hervorming een begin in de Nederlanden. Dewijl zij door hun koophandel met alle Europese gewesten in betrekking stonden, ontvingen zij van daar niet alleen koopwaren, maar ook om niet datgene, 't welk het Christendom de *Parel van grote waarde* noemt. Vreemdelingen van allerlei soort, 't zij tijdelijk verblijf houdenden, hetzij reizigers, kooplieden, Duitse of Zwitserse soldaten, studenten die van deze of gene academie kwamen, strooiden allerwegen op een wel toebereiden grond het levende zaad. Tot het geweten richtte zich het Evangelie en zodoende sloeg het dieper wortelen dan wanneer het tot het koude verstand of tot een grillige en vaak bijgelovige verbeelding gesproken ware.

Eén man vooral droeg er toe bij niet om de Hervorming in te voeren, maar haar voor te bereiden. Erasmus bevond zich destijds te Leuven; er begaven zich monniken tot hem, die hem beschuldigden Luthers medeplichtige te zijn.

"Ik," antwoordde hij, "ik ken hem niet, niet meer dan de meest onbekende onder de mensen. Ter nauwer nood heb ik één of twee bladzijden van zijn boeken gelezen.

Indien hij goed geschreven heeft komt mij deswege geen lof toe, en indien slecht, geen verwijt. Ik weet alleen dat zijn reinheid van levenswandel van dien aard is, dat zelfs zijn vijanden er niets in te berispen vinden."

Erasmus had goed spreken. Elke dag stenigden de Dominicanen in hun gesprekken hem en Luther, doch zij deden het zo dwaas dat zelfs de onkundigsten zein dat de monniken en niet Luther ongelijk hadden.

Zodra de theologanten dit bemerkten, maakten zij de 7 November 1519 een bul van veroordeling op, in de hoop zodoende het laatste woord te zullen hebben.

Ook in de Noordelijke gewesten ging het licht op; Dordrecht, een stad in Zuid-Holland, was onder de eerste om het te begroeten. Een Dominicaner, met name **Vincent**, een dier onstuimige mannen, die opzettelijk hun tegenstander belasteren en hunkeren naar de strijd, hield een onzinnige en tartende redevoering tegen de Hervorming. De hoorders gingen zeer ontsteld heen, en er ontstond een grote beweging rondom de kerk. De ontroering sloeg weldra van de bezadigde en godsdienstige lieden tot die onwetende en hartstochtelijke klasse over, die altijd gereed is om enige opschudding te maken. Toen de monnik heenging, hieven zij geschreeuw aan wilden hem bijna stenigen. Door schrik overmand, spoedde Vincent zich naar een rijtuig en nam de vlucht naar Leuven, waar hij zich als een martelaar voordeed. "Bijna heb ik om het geloof mijn leven verloren," zei hij. "Erasmus en de brieven die hij geschreven heeft zijn er de oorzaak van." Erasmus verbranden was in zijn ogen een echt Roomse heldendaad geweest.

De Dominicanen deden meer en wendden zich tot de graaf van Nassau, landvoogd van Vlaanderen, Brabant en Holland. De Algemene Staten moesten bijeenkomen. De Dominicanen beklagden zich sterk bij de graaf over de vorderingen die de hervormingsbeginsel overal maakten en verzochten hem dat de Staten zich mochten haasten hen tekeer te gaan.

"Gaat heen," zei Nassau tot hen en predikt oprecht het Evangelie van Christus, gelijk Luther het doet, zonder personen aan te vallen, en gij zult geen vijanden meer te bestrijden hebben." Hendrik van Nassau liet aldus reeds de edele wensen van zijn geslacht vermoeden.

Ontmoedigd door dit antwoord, beloofden zich de vijanden van de Hervorming bij Margaretha van Parma, landvoogdes van de Nederlanden, een beter onthaal te zullen vinden. De Nassaus waren van afkomst Duitsers. "Maar deze vorstin, zein de priesters, is een goede Katholieke." Zij beleed het inderdaad te zijn, doch zij was een bekwame staatkundige en zeer ijverig in het bestuur; zij wenste de letteren en kunsten grote vorderingen te zien maken.

"Luther," spraken de Leuvense Godgeleerden tot haar, "Luther stoot door zijn geschriften het Christendom omver."

Zich onkundig houdende, antwoordde de vorstin: "Wie is die Luther?"

"Een onwetende monnik," antwoordden de priesters."

"Welnu," hernam de tante van Karel V, "schrijft dan gij, die groot in aantal zijt, tegen dien weetniet, en de gehele wereld zal meer geloof in vele geleerden stellen dan in een enkelen ongeleerde."

Voor de Hervorming woei toen een gunstige wind, en ten gunste van Luther gingen zelfs op de feesten van het hof stemmen op. Eens dat er een groot keizerlijk feestmaal gehouden werd, viel het gesprek op de Hervormer. Enigen vielen hem aan, maar anderen traden luide tot zijn verdediging op. Van Ravenstein riep: "Ja, in vier eeuwen

is er een enkel Christelijk man opgetreden en de paus wil hem doden." De verontruste en beangste monniken vroegen elkander af of de wereld buiten haar zinnen was.

Door de geleerde mannen afgewezen, poogden zij het volk in beroering te brengen. Een monnik uit het Minnebroersklooster te Brugge, die in de St. Donatiuskerk predikte, riep, over Luther en Erasmus sprekende, uit: "*Het zijn kraanvogels, ezels, beesten, vlegels, antichristen.*" Op deze wijze sprak hij een uur lang. De hoorders, over dit dwaze geschreeuw verbaasd, vroegen elkander op hun beurt of 't hoofd van dezen man niet op hol was.

Een overheidspersoon liet hem roepen en verzocht hem, hem te zeggen welke dwalingen er in de boeken van Erasmus voorkwamen.

"Ik heb ze niet gelezen," zei hij, "wel heb ik eens zijn verklaringen opgeslagen, maar ze weer even spoedig dichtgedaan, het schone Latijn deed mij vrezen dat er ketterij onder liep."

Een andere Minnebroeder, die 't moede werd de lieden die hem omringden altijd te horen verzoeken dat men hun het Evangelie zou verkondigen, riep uit: "Indien gij 't Evangelie verlangt, moet gij het uit de mond uwer priesters horen," en durfde er bijvoegen: "zelfs als gij weet dat zij aan losbandigheid zijn overgegeven." De ongebondenheid en het despotisme van een groot deel van de priesters brachten de geestelijkheid in verachting. "Ik waardeer de orde van de Dominicanen", zei Erasmus, "en de Carmelieten haat ik niet; maar ik heb er zulken onder gekend, dat ik liever de Turk zou willen gehoorzamen dan hun wrede heerschappij verdragen."

De dweepzieke priesters brachten toen krachtiger krijgstuig in werking. **Aleander**, pauselijk nuntius, verkreeg de 8 Mei 1521 een vervolgingsbesluit bepaaldelijk voor de Nederlanden, en drong, gebruik makende van 's keizers naam, Margaretha met alle kracht om dit wrede bevel streng uit te voeren. Deze vorstin zou, aan zich zelve overgelaten, meer verdraagzaam zijn geweest, maar zij meende haren machtigen neef te moeten behagen. In alle steden werden plakkatens afgekondigd, die allerwegen schrik verspreidden. Met elke vordering ingenomen, had de Nederlandse burgerij Luther als een roemwaardig kampvechter voor de waarheid des Evangelies beschouwd en nu las men aan de hoeken van alle straten dat het op doodstraf verboden was zijn geschriften te lezen en dat zijn boeken moesten worden verbrand.

Op die wijze begon deze vervolging, die de Nederlanden gedurende de zestiende eeuw zou teisteren. Enkel onder de regering van Karel V werden meer dan **vijftig duizend** personen, beschuldigd verboden boeken gelezen, op zekeren dag vlees gegeten of tegen het kerkelijk verbod een huwelijksvereniging aangegaan te hebben, onthoofd, verdrongen, opgehangen, levend begraven, verbrand of ondergingen nog andere straffen.

Zelfs Erasmus riep uit: "Wat is Aleander? Een dwaas, een waanzinnige of een booswicht?"

De dweepzucht had het edict van Worms niet afgewacht; de proost van Antwerpen was een van haar eerste slachtoffers geweest. Jacobus Spreng verkondigde, gelijk wij gezien hebben, sedert 1517 met ingenomenheid de zaligheid die Luther in Christus had gevonden en die hij zelf in Hem gevonden had. Luthers moed vermeerde de zijne, die niet groot was. Hij verhaalde dat hij hem gezien en gehoord had, dat hij zijn leerling was en niet ophield te prediken gelijk zijn meester dat de mens zalig wordt uit genade, door het geloof.

Op zekere dag, het was in 1519, werd de proost in zijn eigen klooster gevangengenomen en, in weerwil van het verzet zijner broeders, gevangelijk naar

Brussel gevoerd. Hij verscheen daar voor de rechter en werd ondervraagd, bovenmate streng bejegend, naar 't schijnt zelfs op de pijnbank gebracht en tot de vuurdood veroordeeld. Spreng was, gelijk wij opmerkten, niet sterk; men kwelde, bedreigde, beangste hem. Hij bezat nog de vastheid niet van een rots; het vooruitzicht van levend verbrand te worden deed hem ijzen. Hij was niet wat zijn meester was geweest; hij gaf toe, en met gebogen hoofd, verdoofden blik en een verslagen en verbijzeld hart gaf hij alles toe wat men van hem eiste. Welk een zegepraal voor zijn tegenstanders! Zij besloten er mede te pralen.

In Februari 1520 verenigden Aleander, Hieronymus van der Nood, kanselier van Brabant, Herbaut, suffragaan van Kamerik, Glapio, kapellaan van de keizer, en verscheiden andere grootwaardigheidsbekleders van de Kerk zich in tegenwoordigheid van een talrijke menigte, want het was er om te doen aan de terugkeer van de ongelukkige alle mogelijke plechtigheid bij te zetten. De president kondigde hem aan dat men dertig artikelen van Luther zou voorlezen, die hij op straffe des doods moest veroordelen. Deze artikelen waren zorgvuldig gekozen. De secretaris las: "Alle werk van de vrijen wil (van 's mensen natuurlijke wil) hoe goed het ook zij, is zonde en behoeft Gods vergeving en genade ..."

"Ik veroordeel die leer," zei Spreng, verschrikt door de vreze des doods. Hetzelfde geschiedde ten opzichte van andere punten.

"Ach," zei Erasmus, die het ongeloof van een groot aantal Roomse priesters kende, "velen maken groot misbaar tegen Luther over enige stellingen van weinig belang, terwijl zij niet eens geloven dat de ziel na de dood blijft voortbestaan."

Aleander en de zijnen vergenoegden zich geenszins Spreng met het mes op de keel gedwongen te hebben de leerstellingen van de Hervormer te verwerpen; zij noodzaakten hem de tegenovergestelde leerstellingen te bevestigen.

Deze zitting was verschrikkelijk geweest. De ongelukkige Spreng ging verbijzeld en vol bittere smart heen. Hij had zijn geloof verloochend, doch niet uit hopeloze boosaardigheid gezondigd. Hij beleed Gode zijn misdaad en hief zich langzamerhand op van zijn val en werd later een van de Evangelieherauten.

Hij vertrok uit de gevangenis verontwaardigd tegen degenen die hem gedwongen hadden zijn geloof af te zweren, maar inzonderheid tegen zichzelf. Hij begaf zich naar Brugge en begon daar luide te spreken tegen zijn ontrouw en de kennis des Zaligmakers te verbreiden. Hij werd opnieuw gegrepen en naar Brussel gevoerd en had, als wederafvallige, niets dan de dood te verwachten. Zelfs zei men reeds dat hij levend verbrand was. Maar velen riepen tot God om zijn bevrijding. Een Franciscaner monnik, met zijn lot begaan, slaagde er in hem te laten ontsnappen. Zonder zich in de Nederlanden op te houden begaf hij zich (het was in 1522) naar Wittenberg, zijn *Alma Mater* en van daar naar Bremen, waar hij leraar werd, verheugd dat hij in vrede de zielen mocht leiden in de stille en lachende weiden van het Evangelie. Niet zonder reden ontvlood hij de Nederlanden.

Karel V kon niet onkundig blijven van hetgeen daar omging. Boven alles was hij gewis een staatkundig man, en wanneer zijn tijdelijke belangen het eisten wist hij zowel in Duitsland als elders een weinig verdraagzaamheid te tonen. Doch in de wereldlijke aangelegenheden was hij een alleenheerser, in godsdienstzaken een schijnheilige; hij twijfelde niet of de Hervorming zou, indien zij in de Nederlanden werd ingevoerd, zijn eigenmachtige plannen dwarsbomen. Hij stelde zich dus in deze gewesten schadeloos voor de gematigdheid, waartoe hij elders moest besluiten. Hij

nam de toevlucht tot de inquisitie, de rechtbank voor geloofsonderzoek. Zij was echter niet die verschrikkelijke instelling, zoals zij in Castilië bestond, waar zij een bevolking vond die opgetogen was over haar wreedheden. Het vrije volk van de Nederlanden keurde met afgrijzen deze misdadige instelling af.

Evenwel deden de beide destijds door de keizer benoemde geloofsonderzoekers, een leek, Frans van Hulst, "groot vijand van de letteren," zegt Erasmus, en een monnik, Nicolaas van Egmond, "een echte met een zwaard gewapende dwaas," hun werk niet kwaad. Eerst wierpen zij de lieden in de gevangenis, daarna pas spoorden zij hun misdrijven op. Allen die enige genegenheid voor de leer van Luther hadden, moesten binnen de tijd van dertig dagen voor deze kerkelijke strafrechters verschijnen.

Het vertrek van Spreng was een verlies voor Antwerpen en de Nederlanden; er werden daar niet vele lieden met zulk een eenvoudig en oprecht geloof gevonden; wel is waar deden uitstekende gemeenteleden zich te goeder ure ten gunste van de Hervorming horen; doch het waren meer beminnaars van het Evangelie dan gelovigen.

Cornelis Grapheus, in het Vlaams: **Schrijver**, secretaris van de stad Antwerpen, een vriend van Erasmus, was een uitstekend man. Hij had veel gereisd en veel geleerd, en ofschoon met een van de voornaamste betrekkingen bekleed in de keizerlijke stad waarin hij woonde, offerde hij veel tijd aan lezen op. Het geschrift van Jan van Goch over de vrijheid van de Christelijke godsdienst bekoorde hem, en dewijl hij ook anderen het genot wenste te verschaffen dat hij zelf had gesmaakt, vertaalde hij het in het Vlaams, met een voorbericht, waarin hij zonder kwade bedoeling diegenen berispte, welke de Christenen een nutteloos juk oplegden; elk verstandig mens zei er hetzelfde van. Toen Grapheus bemerkte dat deze woorden met toejuiching ontvangen werden, dacht hij niet dat hij door ze te uiten een blijk van moed had gegeven. Doch de beide inquisiteurs voor wie hij een schitterende buit uitmaakte, riepen dat het een misdaad was, over een juk te durven spreken, sprongen op hun prooi toe en grepen Grapheus in zijn huis, in tegenwoordigheid van zijn vrouw en zijn verschrikte kinderen. De gehele stad was als verplet: hoe, een van de eerste overheidspersonen van de stad, een geacht man, die Italië heeft bereisd, die de schilderkunst, de muziek, de dichtkunst beoefent, zulk een man zou een ketter zijn....

Toen eenmaal het slachtoffer in de gevangenis was, lazen de inquisiteurs het aangevallen geschrift, plozen het regel voor regel uit en stelden een verschrikkelijke acte van beschuldiging op. Grapheus, een geleerde, een overheidspersoon, kunstenaar, geletterd man, was het meest verwonderd van allen. Hij had gemeend een eenvoudig letterkundig opstel te schrijven, en verbaasde zich voor een Godgeleerde te worden gehouden; dit was in zijn ogen een eer die hem niet toekwam en die hij geenszins begeerde. Hij zei, evenals Erasmus: "Geen martelaar!" Aan zijn geliefd gezin te worden wedergegeven, welks enige steun hij was, dat was zijn begeerte. Hij trachtte zich behoorlijk te verontschuldigen. "Als ik van een juk gesproken heb," zei hij, "was dit niet in een geest van twistgierigheid; ik vraag verschoning voor mijn vermetelheid en ben bereid mijn dwalingen te herroepen." Maar de pauselijke partij was onvermurwbaar en wierp hem in een donker hok.

De beide inquisiteurs, die Erasmus niet durfden aantasten, wensten zijnen vriend te treffen en door zijn voorbeeld de letterkundige schrik aan te jagen. Zij lieten op het hoofdplein van Brussel een verhevenheid oprichten; een grote menigte volks omsingelde haar, en de secretaris van Antwerpen verscheen er op. Hij was er alleen op bedacht zijn rustig leven terug te krijgen, opnieuw op zijn bureau te zijn en aan de familiedis aan te zitten, en om dat te verkrijgen was hij tot alles bereid. Op bevel van de inquisiteurs was hij terstond gereed de artikelen van zijn voorbericht te herroepen

en wierp het zelfs in 't vuur; het had hem zoveel leed berokkend. Grapheus was geen Lutheraan, hij was slechts een Erasmus, en nog meer zou hij gedaan hebben om zijn vrijheid te herkrijgen. Hij meende haar verkregen te hebben, doch de rechters, wier toegeeflijkheid hij had ingeroepen, veroordeelden hem tot verbeurte zijner goederen, tot ontslag uit alle ambten en tot levenslange gevangenisstraf. Ziedaar wat men belooft, wanneer men in een land waar inquisiteurs zijn over een juk durft spreken.

De ongelukkige, alleen in zijn hok, betreurde zijn letterkundige verhandeling, en dacht alleen aan vrouw en kinderen; hij besloot zich tot de kanselier van Brabant te wenden. "Ik heb dit voorbericht opgesteld," zei hij, „als een letterkundig werk om mijn bekwaamheid te oefenen. O, wat was het mij beter geweest voor een dwaas, een domoor, een toneelspeler of enig ander verachtelijk schepsel door te gaan, dan door mijn geringe talenten tot aanzienlijke betrekkingen te geraken! Zoveel lieden staat men toe hun verhalen, hun toneelstukken, hun tarces, hun spotschriften, hoe oneerbaar zij ook zijn, in 't licht te geven; maar men onderdrukt een burger, omdat hij deel heeft gehad aan de menselijke zwakheid. Terwijl Grapheus onder het wrede juk van Rome gebogen ging, was hij volkomen bereid te zeggen dat het juk zelfs niet eens bestond. Hij verzocht als een grote gunst dat men hem de stad Antwerpen tot zijn gevangenis aanwees, opdat hij de middelen mocht verkrijgen om zijn huisgezin te onderhouden.

Al zijn vertogen waren vruchteloos. Voor een letterkundige overtreding zuchtte een van de eerste overheidspersonen van de Nederlanden jaren lang in de kerkers van de stad die hij bestuurd had. Het schijnt evenwel dat hij later vrij werd gelaten, maar niet in zijn ambt hersteld. Zulke voorbeelden tonen dat Rome niet alleen het Evangelie, maar zelfs de beschaving, de verlichting, de vrijheid niet kon uitstaan.

Een wreder lot zou in deze zelfde stad Antwerpen een waar Evangelieverkondiger treffen, een man van grote kennis en tevens met een diep gevoel en een levend, standvastig geloof bedeeld.

Hendrik Mollerus, uit de stad Zutphen, wier naam hij gewoonlijk draagt, was tot de orde van de Augustijnen overgegaan; hij had zich daar onderscheiden en, na menigmaal van klooster verwisseld te zijn, zich in dat van Antwerpen gevestigd, waar hij weldra een gewichtige plaats had ingenomen. Naar vooruitgang hakende, beijverde hij zich altijd om tot hoger kennis en tot een krachtiger geloof te geraken. Hij behoorde niet tot die Christenen die gaan nederliggen en inslapen, maar tot dezulken die waken, wandelen, voorwaarts gaan en ijlen naar het doel dat zij zich hebben voorgesteld. Daar hij de prior Jacobus Spreng veel over Maarten Luther hoorde spreken, begaf hij zich in 1521 naar Wittenberg, werd daar in het Augustijner klooster toegelaten, door Luther met blijdschap ontvangen en begon onverwijld met ijver te studeren. De Hervormer, die dikwijls met hem sprak, was getroffen over zijn bekwaamheden en zijn geloof en oordeelde hem de eerbewijzen van de hogeschool waardig. Hendrik legde zich vooral op de studie van de mens toe en drong in de diepte zijner natuur door. Hij deed daar ontdekkingen die hem verschrikten; hij was getroffen over de heiligheid van de Goddelijke wet. Hij erkende dat hij haar geboden niet kon vervullen er met gesloten mond ter aarde vallende, beleed hij voor zichzelf schuldig te zijn. Maar toen weldra Christus aan zijn ziel was geopenbaard geworden, had hij het hoofd weder opgeheven en de Zaligmaker in al Zijn heerlijkheid aanschouwd. Sedert had hij met Christus geleefd en zich beijverd in Zijn voetstappen te wandelen.

Hendrik van Zutphen verzocht aan de hogeschool openlijk stellingen te mogen verdedigen om de graad van doctor in de theologie te erlangen. De broeders van het Augustijner klooster, de hoogleraren, de studenten en andere inwoners van Wittenberg

kwamen bijeen om hem te horen. Van Zutphen nam het woord. "Toen de mens," sprak hij, "zich had afgekeerd van 't Goddelijk Woord, waarin het leven is, is hij terstond gestorven, dat wil zeggen, van Gods Geest beroofd geworden.

"O, goddeloosheid van de wijsbegeerte die ons wil diets maken dat deze dood van de ziel, waardoor wij zijn aangetast, een leven is. O, ijdelheid van het menselijk hart, hetwelk, door de kennis Gods niet als het hoogste goed te beschouwen, maar liever eerre blinde wijsbegeerte te willen volgen, op de paden des verderfs verdoold raakt en voortijlt! Dewijl er niets goeds in de wortel is, is er ook in de vruchten niets dat niet met het gif bezoedeld is.

"De oordeelvellingen over zedelijkheid, die de mensen aan elkander naaien, zijn slechts vijgebladen, bestemd om hun schande te bedekken.

"De mens is dus tweemaal gestorven, eens omdat zijn natuur zodanig is en andermaal omdat hij, door de wijsbegeerte onderwezen durft zeggen: Ik leef."

"De wet scheidt de zonde niet, maar doet haar krachtig te voorschijn treden, gelijk de zon de stank uit een lijk doet opgaan."

"De wet is een zwaard, dat ons met geweld uit het paradijs drijft en doodt."

"Het geloof is een standvastig getuigenis van Christus' Geest, die aan onze geest getuigt dat wij kinderen Gods zijn."

De hoorders hadden merendeels bij eigen ervaring de zekerheid verkregen van de waarheden die de Bataaf beleed, maar allen roemden de kracht waarmede hij ze voorstelde en de schitterender stijl waarin hij zijn gedachten voordroeg. Hij vervolgde: "Christus is de Dienaar en de Heer van de wet, die, terwijl Hij onder het gewicht van de zonde bezwijkt, haar wegdoet, haar verre van ons werpt en te niet doet; Hij is de prooi des doods en de strik die Hem met een enkelen slag insluit. Hij is de gevangene van de hel en verbreekt haar poorten. Verga dat geloof hetwelk sluimert en slaapt, en niet krachtig tot liefde dringt en drijft; indien gij waarlijk het geloof hebt, vrees dan niet, want gij hebt de liefde!"⁵⁰⁸

Na aldus een goed getuigenis te hebben afgelegd van zijn geloof, verliet Hendrik van Zutphen Wittenberg, ging naar Dordrecht, vervolgens naar Antwerpen en werkte daar ijverig. In de cel zijner broeders, de Augustijnen; in het refeutoire; als hij naar de kapel ging en van daar terugkeerde; steeds hield hij niet op de monniken te vermanen uit de Schriften de schatten te putten die hem rijk hadden gemaakt. Hij predikte met zoveel kracht dat de kerk van de Augustijnen de schare die derwaarts kwam niet kon bevatten. Geleerden, onwetenden, regeringspersonen, allen wilden hem horen. Hij was de grote prediker van zijn tijd; Antwerpen hing aan zijn lippen. Het schijnt dat hij destijds tot prior van de Augustijnen werd benoemd, ter vervanging van Spreng.

Maar hoe meer geestdrift sommigen toonden, hoe meer anderen in toorn ontstaken. Sommige monniken uit andere kloosters en sommige priesters met de inquisiteur Van der Hulst aan het hoofd, verbitterd over deze mededinging, wendden zich tot de Landvoogdes van de Nederlanden en stelden valse getuigen, die verklaarden ketterse woorden uit zijn mond te hebben gehoord. Te gelijkertijd trachtten zij het volk op te ruien.

"Doch God, zei Van Zutphen nog, verhinderde alle opschudding, hoe sterk de aansporingen ook waren."

Van der Hulst had te Brussel de kerker reeds gereed doen maken waarin hij hem dacht op te sluiten. Hij wachtte hem.

Op St. Michielsdag (29 September) werd Hendrik gevat; de dienaren van de

⁵⁰⁸ Wij geven slechts een gedeelte van de merkwaardige stellingen van Hendrik van Zutphen (Gerdesius, III App., bl. 16).

inquisiteurs legden hem enige geloofsartikelen voor, aan zijn toespraken ontleend, en stonden er op dat hij ze herriep. Doch hij antwoordde met onverschrokken moed en begreep van dat ogenblik af dat hij niets anders dan de dood te wachten had. Het was in de morgen; men vreesde voor het volk; de inquisiteurs besloten de nacht af te wachten om hem naar Brussel te vervoeren. De gevangene bleef dus de ganse dag ongemoeid tussen vier muren, peinzende en zich voorbereidende om zijn leven af te leggen. Eensklaps liet zich een groot rumoer horen. Des avonds, toen de zon was ondergegaan, zag men mannen, zelfs vrouwen, die gewoonlijk beschroomd zijn, maar die de liefde voor Gods woord moedig had gemaakt, van alle kanten toelopen en het klooster omringen. De meest voortvarenden stieten de deuren open; de menigte drong het klooster binnen. Enige mannen en enkele vrouwen begaven zich naar Hendriks kerker, namen hem bij de hand, brachten hem in het huis van een zijner vrienden en verborgen hem. Drie jaar verliepen zonder dat iemand zijn schuilplaats vermoedde. zijn vijanden bewogen hemel en aarde om hem op te sporen en doorzochten alle hoeken en gaten. Zij ontboden zijn vrienden en vroegen hun onder bedreiging of zij de plaats wisten waar hij verborgen was. De vlucht alleen kon hem van de dood redden.

"Ik zal naar Wittenberg gaan," zei hij. Het grote bezwaar was om uit de stad te komen; hij ontsnapte evenwel en bereikte Enkhuizen, een stad in Holland, waar hij zich in het Augustijner klooster begaf. Er kwam bevel om Hendrik te vatten, te binden en naar Amsterdam voor Margaretha te brengen. Juist had hij Enkhuizen verlaten en kwam toen te Amsterdam. In aller ijl vertrok hij uit de stad en begaf zich naar Zutphen, zijn vaderstad. Daar echter werd hij weldra herkend en gevat. Hij verscheen voor de kerkelijke rechters.

"Wie zijt gij ? Van waar komt gij? Waar gaat gij heen?" vroeg men hem. "Zijt gij niet hier gekomen om te prediken ?"

"Wanneer u dit aangenaam is," zei hij, "zal ik het met groot genoegen doen."

"Vertrek," riepen zijn verbitterde rechters. Hij vertrok naar Bremen. Hij bracht daar enige tijd door zonder dat iemand vermoedde wie hij was, maar toen goedgezinde burgers hem hadden leren kennen, verzochten zij hem te prediken. Hij deed het op Zondag van Sint Maarten in 1522 en werd dadelijk door de stedelijke regering ontboden.

"Waarom hebt gij gepredikt?" vroegen hem de kanunniken.

"Omdat Gods Woord niet gebonden moet worden."

"Jaagt hem uit de stad," zeiden de kanunniken tot de magistraten. Deze antwoordden dat zij het niet konden en Hendrik ging voort met prediken. Nu verlangden de edelen en de prelaten van twee diocesen dat hij aan de bisschop werd overgeleverd, en nodigden de aanzienlijken van de stad en de gildemeesters uit zich daartoe met hen te verenigen. Allen antwoordden: "Nooit hebben wij uit zijn mond iets anders dan het zuivere Evangelie gehoord."

Hendriks prediking werd steeds krachtiger en het gevaar vermeerde voortdurend.

"Ik zal Bremen niet verlaten, tenzij men mij door de sterken arm er uitzet," zei Hendrik. Hij bleef dus te Bremen het Evangelie met vuur en met gewenst gevolg verkondigen. "Christus leeft," zei hij, "Christus is overwinnaar, Christus regeert."

Eensklaps hield deze voorspoed op. Naar Holstein geroepen, begaf hij zich derwaarts, predikte er met kracht, doch daags na het feest van de Ontvangenis luidde men het *Ave Maria* midden in de nacht, vijfhonderd door de monniken opgeruide boeren belegerden hem, lichtten hem van zijn bed, bonden hem de handen op de rug, sleurden hem bijna naakt over ijs en sneeuw in een scherpe koude, sloegen hem dood met een knots en verbrandden hem. Wij hebben dit droevig einde verhaald in de geschiedenis van de Duitse hervorming. Luther verhaalde, en beweende zijn marteldood.

Een klooster, waar Spreng en Zutphen uit waren voortgekomen, kon niet blijven bestaan. Door de inquisiteurs werd de sluiting verkregen. Al de broeders werden uit het klooster gezet. De landvoogdes van de Nederlanden zelve leende aan die bedroevende handeling van de geloofsonderzoekers de hand. Degensen, die uit Antwerpen waren, werden in het huis van de Bégards, anderen elders opgesloten; enige weinigen die het Evangelie hadden verloochend, werden in vrijheid gesteld. Het heilige sacrament werd plechtig van deze ketterse plaats weggenomen en in grote statie naar de kerk van de heilige maagd overgebracht, waar de Landvoogdes van de Nederlanden, de tante van Karel V, zich bevond, om het met groot eerbetoon te ontvangen. De gehele inboedel van het klooster werd verkocht; de kerk en de kloosters werden gesloten en de toegangen versperd. Tenslotte werd het klooster in Oktober 1522 gesloopt en geslecht. Deze verwoestingen moesten aan allen en in 't bijzonder aan de monniken leren Gods Woord niet te lezen en het vooral niet te prediken.

Drie van de Augustijner monniken onderscheidden zich door hun geloof, **Esch, Voes en Lambert**. Elders hebben wij hun treffenden en edele marteldood medegedeeld en het schone lied door Luther te hunner ere gedicht. Maar het hielp niet of men hen, die voor een nieuwen dag ontwaakten, verbrandde; er waren er velen die niet langer slapen wilden.

Holland en andere noordelijke gewesten begonnen de plaats in te nemen, die zij later als Verenigde provinciën zouden vervullen.

Te Delft bracht **Frederik Canirmius** door enige toespraken in het gymnasium gehouden, de zaak van de monniken aan het wankelen; de tegenstanders beijverden zich door bevelen, brieven en deputaties zijn stem te onderdrukken; maar de moedige Canirmius had met fierheid gezegd: "De Heer zal bewerken dat deze zwangere berg slechts een muis bare."

"O, riep hij uit, "indien het ons slechts geoorloofd ware in het openbaar te prediken, zou de zaak van de monniken verloren zijn!" Doch met de dag vermeerderden de hinderpalen en scheen de ondergang van het kloosterdom verder af. Canirmius verloor de moed niet. "De Heer trekt Zijn hand terug," zei hij, "sedert wij aan onze inspanning enig gewicht hechten. Maar wanneer Hij ziet dat wij ons met onze gehele ziel op Hem verlaten, als de enige hope Israëls, zal men Hem eensklaps in zijn kerk aanwezig zien."

Er had zich in deze gewesten een Christelijk driemanschap gevormd; in 's Gravenhage verbreidde de directeur van het gymnasium, **Willem Grapheus**, het Evangelie onder zijn leerlingen en degenen die hem omringden, door in plaats van de valse godsdienst het levende geloof in Christus te stellen.

Een verstandig rechtsgeleerde, **Cornelis Hoen**, een uitstekend man, zegt Erasmus, en **Johannes Rhodius**, directeur van de Utrechtse school, leenden hem de hand. Zij werkten gemeenschappelijk en aan hen schrijft men de overzetting in de volkstaal toe van het in 1523 uitgegeven Nieuwe Testament. De behoefte aan een innige vereniging met Christus kenmerkte deze drie Hollanders.

"Onze Heere Jezus Christus," zei Hoen (in 1521) "heeft, waar Hij de Zijnen de vergeving hunner zonden toezegt, een onderpand aan zijn belofte toegevoegd, opdat hun geloof niet wankelen zou. Evenals een bruidegom die een verbintenis wil bevestigen zijn bruid een ring schenkt en tot haar zegt: "Neem hem aan, ik geef Mijzelven aan u"; evenals de bruid, die dezen ring ontvangt, gelooft dat haar

bruidegom haar toebehoort, haar hart van alle mannen afkeert en alléén hun bruidegom wenst te behagen. Evenzo moet ook wie het Avondmaal, dat dierbaar onderpand door hetwelk de Bruidegom wenst te betuigen dat Hij zichzelf aan hem geeft, vast geloven dat Christus zich voor hem heeft overgegeven en moet bijgevolg zijn hart van alles afwenden wat hij tot dusver heeft liefgehad, niets en niemand dan Christus zoeken, zich alleen bezighouden met hetgeen Hem welgevallig is en al zijn bekommernissen op Hem werpen. Dat wordt genoemd Christus eten en Zijn bloed drinken."

Deze woorden voldeden Luther niet geheel; maar Zwinglius keurde ze zeer goed. Te goeder ure werd de Gereformeerde type die van Holland. Deze drie Hollanders verbreidden in vrede het Evangelie elk in zijn bijzondere kring, toen eensklaps een storm over hen losbrak. Hoen en Grapheus werden gevat en in de gevangenis geworpen, zonder dat men hun zaak onderzocht. Beide mannen, vijanden van gedruis en ophef, nooit over zichzelf sprekende, ijverig in hun roeping, gelovende dat de waarheid in vrede moet worden gezaaid, hadden zich nooit voorgesteld dat enig gevaar hen treffen kon, en in één oogopslag bevonden zij zich in een kerker. Zij waren verbaasd.

"Iedereen weet," zei Grapheus, "met welk een ijver ik mij altijd op het onderwijs van de jeugd heb toegelegd, doch zonder haar de ceremoniën als het wezen van de godsdienst voor te stellen. Dat is mijn misdaad!" Na drie maanden stelde de Hollandse graaf, die deze drie aanzienlijke mannen zeer hoogachtte, zich borg voor hen. Zij werden naar 's Gravenhage vervoerd, waar hun de stad tot gevangenis werd aangewezen. Enige tijd daarna ontsliep Hoen in vrede en tegen het einde van het tweede jaar werd Grapheus in vrijheid gesteld.

Er waren in de Nederlanden mannen meer beslist in hun geloof dan de drie geleerden. Te Groningen, waar zich de leraar **Frederik** bevond, dien Erasmus een tweede Augustinus noemde, tastten de doctor in de rechten **Abring**, en de doctoren in de letteren **Timmerman, Pistoris en Lesdorp** de pauselijke heerschappij krachtig aan: "Wij ontzeggen de Roomse paus, zeiden zij, dat zwaard hetwelk men hem toekent."

Over de ketters sprekende, zegt Christus: "Wacht u voor hen" (Matth. 7: 15); maar niet: "Vermoord en worg hen, Christus heeft leraren, geen landvoogden aan Zijn Kerk gegeven." Zo spraken, met verachting van het gevaar, deze doortastende leraren. De onverschrokkenheid was voorzichtigheid en behaalde de zegepraal.

Doch deze gevallen waren zeldzaam; inzonderheid in het Zuidelijk deel van de Nederlanden.

De ogen van de tegenstanders van de Hervorming schijnen in het Zuiden meer geopend te zijn geweest dan in het Noorden. Er was te Antwerpen (1524) en in de omliggende streken een groot aantal mannen van allen rang, die smaak begonnen te krijgen in het Goddelijk Woord dat Spreng, Hendrik van Zutphen en anderen hadden verkondigd. Toen de prediking van een vroom Augustijner monnik verboden was geworden, kwamen zij die het licht begeerden overeen, des Zondags nabij de Schelde op een scheepstimmerwerf samen te komen, in de overtuiging dat wanneer de mensen zwegen zelfs de stenen zouden spreken. De vergadering kwam bijeen, er was geen prediker, maar na enige ogenblikken stond een jongman waarschijnlijk een zeeman, op. Hij heette **Nicolaas**, en Gods Woord. dat hij had aangenomen, leefde in zijn hart. Toen hij al die arme lieden bijeen zag op deze eenzame plaats met een brandende begeerte om hun zielen te voeden, zonder er spijze te vinden, herinnerde Nicolaas zich de vijf duizend mannen, die zich zonder levensmiddelen in de woestijn bevonden

(Matth. 14: 14—21); hij ging naar de rivier, stapte in een boot, teneinde door de menigte beter te kunnen worden verstaan, en las dat gedeelte uit het Evangelie voor, waar verhaald wordt dat Jezus de hongerigen verzadigde. Dit woord zei hem dat Gods macht niet aan de uitwendige middelen gebonden is en dat het geheel hetzelfde voor Hem is of er weinig of veel voorhanden is om Zijn volk te stichten. En waarlijk, God zegende Zijn Woord dermate dat allen die het hoorden verzadigd werden. De aan de oever staande schare, die hem met instemming had aangehoord, ging uiteen.

Toen het gerucht van deze prediking zich in de gehele stad verspreidde, besloten de vijanden van de Hervorming, die zeer verbitterd waren, zich van Nicolaas te ontdoen, maar in 't geheim, uit vrees voor het volk de volgende dag werd de samenzwering ten uitvoer gebracht. Een bende hunner handlangers overvalt in stilte de jongeman, twee of drie grijpen hem aan, terwijl anderen een groten zak ophouden. Met geweld steken zij Nicolaas daarin, binden de zak met een koord dicht, dragen die vervolgens naar de rivier en werpen hem in het water. "Dewijl hij er van houdt om op de Schelde te prediken, doe hij het thans naar hartelust!"

Toen de straoefening was afgelopen, droegen de rampzaligen er roem op. Deze misdaad vervulde de eerlijke harten met afschuw en de vrienden des Evangelies beseften de gevaren die hen omringden.

Somwijlen veroorloofde men aan de geestelijken meer dan aan de leken. Te Meltza, bijna drie uren van Antwerpen gelegen, tastte een welsprekend prediker de Roomse bijgelovigheden krachtig aan, zonder misschien de gehele Evangelische leer goed te kennen. De menigte zijner hoorders was zo groot dat hij op het veld moest prediken.

"Wij, andere priesters," zei hij eens, terwijl hij over de mis sprak, "zijn erger dan de verrader Judas. Want Judas verkocht de Heere Jezus en leverde hem over, terwijl wij Hem u wel verkopen maar wij leveren Hem u niet." Men was sedert lang aan die puntige gezegden gewoon en vreesde ze minder dan een ernstig en levend woord.

Er waren overigens onder de hoge geestelijkheid in de Nederlanden verlichte mannen, die, zonder aan de zijde van de Hervormers te staan, de wegen voor de Hervorming bereidden. De bisschop van Utrecht, **Philips**, behoorde tot dezen. Hij wijdde het begin van de dag aan het gebed en bediende zich vooral gaarne van de woorden van de Bijbel om te bidden. Hij had verscheiden malen de heilige boeken doorgelezen en Erasmus roemde zijn wijsheid en de reinheid van zijn zeden. Hij was bovenal getroffen over de wanordelijkheden, waartoe de ongehuwde staat van de priesters en monniken aanleiding gaf en drukte de hoop uit dat nog bij zijn leven elke verplichte onthouding van het huwelijk bij algemene toestemming van de bisschoppen en priesters zou afgeschaft worden.

Dit bleef niet zonder uitwerking en in Holland, Brabant en Vlaanderen verlieten vele monniken de kloosters. Een groot aantal inwoners dezer gewesten omhelsden de Hervormde leer. Grote vergaderingen werden buiten de stad Antwerpen gehouden, ondanks de plakaten van Karel V. Maar het zou lichter geweest zijn de zonnestralen tegen te houden dan te verhinderen dat het licht des Evangelies in de harten doordrong.

Ongelukkig vond de Evangelische arbeid tegenstanders in personen van wie men niet gedacht had. Op zekere dag meldt zich een man, uit de Nederlanden komende bij Luther aan en zegt op hoogdravende en tevens ruwe toon tot hem: "God, die de hemel en aarde geschapen heeft, zendt mij tot u!"

"Alweer een!" denkt Luther, "al die sterke geesten worden gedrongen door de

begeerte om een lans met mij te breken.

"Wat verlangt gij van mij?" vroeg hij de Nederlander.

"Ik verzoek u," antwoordde hij, "de boeken van Mozes voor mij te lezen."

"En welk teken hebt gij," zei de Hervormer dat het God is, die u tot mij zendt."

"Dat teken staat in het Evangelie van Johannes," zei de Nederlander.

Luther had er genoeg van. "Goed," zei hij, "kom een andere keer terug; de boeken van Mozes zijn te lang dan dat ik tijd zou hebben ze nu voor u te lezen."

De profeet kwam inderdaad terug, zijn godsdienst was een zeker met illusionisme opgesmukt rationalisme. "Ieder mens," zei hij, "heeft de Heilige Geest, want Deze is niet anders dan onze rede. Er is geen hel, ons vlees alleen is veroordeeld, en elke ziel zal het eeuwige leven hebben."

Verschrikt schreef Luther terstond aan de Christenen te Antwerpen. "Ik bespeur" zei hij, "dat er dwaalgeesten onder u zijn en ik wil door mijn stilzwijgen geen kwaadziek laten verbreiden, dat ik had kunnen voorkomen. Onder het pausdom hield satan zijn hof in vrede, maar nu Hij die de sterkste is (Christus) gekomen is en hem heeft overwonnen, is satan woedend en maakt misbaar. Indien dus een dier mannen u over hoge en moeilijke door hen opgeworpen vragen komt onderhouden, zeg hem dan: "Wat God ons openbaart is ons voldoende." Schertst gij met ons dat gij ons in dingen wilt doen indringen die gij zelf niet weet. De duivel tracht nutteloze en onbegrijpelijke vraagstukken op de voorgrond te dringen teneinde de zwakke geesten de rechte weg te doen verlaten. Wij hebben ons leven lang genoeg te doen, indien wij Jezus Christus goed zoeken te leren kennen; laat ons alle ijdel geklap laten varen."

De Nederlandse Christenen deden winst met deze raadgevingen. Een groot aantal mannen, zelf door het Evangelie verlicht, verlichtten er anderen door. Deze onbekende mannen waren **Gerrit Wormer, Willem van Utrecht, Pieter Nannius, Laurens, Herman Coq, Nicolaas Quicquius**, de geleerde **Wouter Delenus** en aan het keizerlijke hof Filippus van Lens, secretaris van Braband. Ondanks al de pogingen van de *sensura sacra* verspreidde zich het licht van alle zijden en er vormde zich een volk van gelovigen, dat een volk van martelaren stond te worden.

TIENDE HOOFDSTUK.

DE HOEKSTENEN.

Karel V. - zijn politiek in de Nederlanden. - Karel van Egmond schrijft aan de Paus. - 's Pausen antwoord. - Jan de Bakker. - Zijn geloof. - Hij breekt met Rome. - Hij wordt in de gevangenis gezet. - Zijn rechtsgeding. - Hij weigert elke herroeping. - zijn veroordeling. - Zijn marteldood. - een legende. - Vergeefse poging tot uitwendige hervorming. - Nieuw vervolgingsbesluit. - De humanist Gnapheus - De weduwe Wendelmoet. - Men tracht haar aan het wankelen te brengen. - Haar veroordeling. - Haar terechtstelling. - Het hernieuwd Evangelie.

Trachtte Rome eeuwen lang het nieuwe volk, 't welk het Evangelie in het Oosten van Europa, in Hongarije, deed geboren worden, te verpletteren, aan de Westelijke grens van het Europese vaste land bevond zich een volk, hetwelk Rome met nog meer geweld poogde te vernietigen. De Nederlanden zouden de schouwplaats zijn door de ketterjagers van het Pausdom uitgekozen om er op groter schaal hun grootste misdaden te begaan. Een vorst die zich somwijlen verdraagzaam toonde, Karel V, was degene van wie de wrede bevelen zouden uitgaan, en zijn opvolger zou hem in de verwoestingkunst overtreffen.

Karel V had merkwaardige hoedanigheden. Hij was werkzaam, verstandig, staatkundig, moedig, krachtdadig en beraden. Hem ontbrak echter een verheven geest; hij was zonder geloof, zonder mededogen, zonder gerechtigheid, overgegeven aan alle soorten van onmatigheid, inzonderheid in tafelgenot; hij at niet, maar verslond, en zijn uitspattingen verhaastten zijnen dood. En terwijl hij er generlei bezwaar in zag de grootste geboden van God te overtreden, was hij er des te meer op bedacht de koude en onbeduidende ceremoniën in acht te nemen. Alle dagen gebruikte hij wijwater en liet de mis voor zich zingen. Hij riep de heiligen aan, en toen hij zijn testament schreef, beval hij, om van de vergeving zijner zonden meer zeker te zijn, zijn ziel niet alleen aan God, maar aan de gebenedijde maagd Maria, aan de gebenedijde St. Petrus, St. Paulus, St. Joris, St. Anna, en in 't algemeen aan alle mannelijke en vrouwelijke heiligen, en aan de boetvaardigen moordenaar (die met Jezus gekruist werd). Hij liet de geboden Gods openbaar afkondigen, trachtte ze voor het uitwendige te houden gelijk zekere Joden, maar hield ze niet met zijn hart en zocht grote overtredingen te bedekken door enige "ijdele boetedoeningen."

Zijn zoon Filips en anderen die na hem de Spaanse troon bekleedden hebben insgelijks en op nog meer in 't oog lopende wijze dit huichelachtige en schandelijke stelsel in praktijk gebracht. Karel was niet schijnheilig uit dweepzucht; hij zag er niet tegen op de heilige vader zelf in de gevangenis te werpen. In 't wezen van de zaak maakte hij niet veel onderscheid tussen het Evangelische en het Roomse geloof, maar met een scherp oordeel begaafd zag hij in dat de leer die de dwingelandij van de pausen weerstond, in zekere gevallen wel eens de dwingelandij van de vorsten kon tegenstaan en vreesde dat wanneer eenmaal de vrijheid in de Kerk tot stand was gekomen, men eindigen zou met ze ook in de Staat te willen invoeren. En dat was in zijn oog de misdaad van de misdaden. Bovendien was Karel, ofschoon zijn staatkundige plannen hem dikwijls tot sparing van de Protestanten hebben geleid, zeer zeker een beslist vijand van de Hervorming. Hij achtte het bezwaarlijk haar in deze tijd in Duitsland te verwoesten, waar hij geen oppermachtig gebied was en indien hij het gedaan had zou hij zijn macht geschaad hebben. Maar zo was het in de

Nederlanden niet; terwijl hij het keizerschap verkregen had door de vrije keuze van zijn gelijken, bezat hij de Nederlandse gewesten door recht van geboorte en was hij besloten ze naar zijn goeddunken te bejegenen. Hij beweerde dus daar naar welgevallen te kunnen handelen.

De edelmoedige bewoners van die gewesten bezaten oude vrijheden en stelden ruimschoots hun schatten ten dienste des keizers; doch deze vorst was niet van zins zich door hun rechten zo min als door hun gaven te laten binden. Hij zal hen worgen, verbranden, verpletteren op elke wijze. **Dertig duizend**, enigen zeggen **vijftig duizend** mensen werden in de Nederlanden onder de regering van Karel V als ketters omgebracht. Hij maakte daartoe niet veel beweging. zijn secretarissen stelden afgrijselijke plakaten op, die stilzwijgend in de straten der stad aangeplakt, wrede straffen aankondigden, de vreedzame burgers met schrik vervulden, en weldra een menigte slachtoffers maakten. De edelste zijner onderdanen werden verbrand, verdrinken, levend begraven, geworgd wegens het lezen van Gods Woord en de handhaving van de leer, die het onderwijst. De wreedste wijze van handelen was de beste. Zo moet deze grote vorst, die door zo vele stemmen verheerlijkt is, en nog wordt, wel verre van met ere gekroond, door het nageslacht met het teeken van de verwerping gemerkt worden.

Karel vond medewerkers zowel in de **paus Clemens VII** als in enige hoofden van het land. Een aanzienlijk man, **Karel van Egmond**, hertog van Gelder, een eierzuchtig en gewelddadig man, die zijn leven (hij telde bijna zestig jaar) in onophoudelijke beroeringen en oorlogen had gesleten, droefgeestig en somber van aard, die van verdriet dacht te sterven, toen in 1538 zijn hertogdom aan de hertog van Cleef werd gegeven, - Egmond behoorde onder degenen die niet zonder reden vreesden dat de godsdienstige verandering een staatkundige verandering na zich zou slepen. Beducht voor de vorderingen van de Hervorming, verzocht hij de paus om hem te winnen voor de oorlog die hij wilde ondernemen. "Wij kussen zeer onderdanig uw voeten, o zeer heilige vader," zei hij tot hem, "en doen u opmerken dat aangezien de verderfelijke ketterij van Luther, o smart! van dag tot dag zich uitbreidt en versterkt, wij ons beijveren haar uit te roeien. Wij zijn op het diepst bedroefd dat enige vorsten, onze naburen vele dingen veroorloven die zij bestraffen moesten. Daarom smeken wij Uw Heiligheid hun meer waakzaamheid te gelasten, opdat het beest met vele hoofden de Kerk van Jezus Christus niet verslinder. En dewijl de geestelijken zelf zijn aangetast en wij de hand niet aan de gezalfden des Heeren durven slaan, verzoeken wij u ons toe te staan hen te dwingen tot de goeden weg terug te koeren en indien zij zich niet bekeren hen op het zwaarst te straffen."

De paus liet zijn antwoord niet wachten. Een pauselijke brève van Clemens V, gericht aan Erhard van der Marck, kardinaal-bisschop van Luik, berichtte hem: "Wij zijn overtuigd dat er, om deze pest uit te roeien, een hoger gezag nodig is dan dat van de door Campeggio aangestelde inquisiteurs; wij verlangen dus van u dat gij al uw bekwaamheid en zorg aanwendt om het werk van de heilige inquisitie te ondersteunen en verlenen u volkomen gezag over haar. Beijver u dus van ganser harte, het onkruid uit te roeien dat het verfoeilijke Lutheranisme op de akker des Heeren heeft gezaaid. Nooit zult gij schoner gelegenheid vinden Gode te gehoorzamen en u bij ons aangenaam te maken."

De brève kon niet lang zonder gevolg blijven en, reeds toen, bevonden zich in de Nederlanden vele mannen en vrouwen die pijnigingen moesten verduren of de dood ondergaan omdat zij het Evangelie hadden beleden. Wij zullen daarvan enige voorbeelden aanhalen.

Te Woerden, een stad tussen Leiden en Utrecht gelegen, woonde een eenvoudig man, koster van de stiftskerk, welke betrekking hem een zeker aanzien schonk. Hij was wel onderwezen, godsdienstig, aan zijn betrekking gehecht en vervulde haar met ijver; maar zijn tederste genegenheden bepaalden zich tot zijn zoon Jan.

Jan de Bakker, in het Latijn Pistorius genoemd, studeerde aan de Utrechtse school onder Rhodius. Hij maakte er grote vorderingen in de letteren, maar leerde er ook iets anders kennen. Het was het ogenblik van de herleving van het Christendom. De schitterende glans van de waarheid trof de jongeling; een helder licht verspreidde zich in zijn hart. Rhodius hechtte zich aan zijn jonge leerling en dikwijls zag men hen samen spreken als een vader met zijn zoon. De kanunniken in Utrecht vatten argwaan op. De beide Evangelischen werden bespied, aangevallen, bedreigd, voor Lutherse uitgemaakt, en men haastte zich de vader te schrijven dat zijn zoon tot ketterij vervallen was. De oude koster, verslagen over dit bericht en bevende bij de gedachte aan het gevaar dat zijn zeer beminde zoon bedreigde, ontbood hem terstond naar Woerden. Maar het kwaad dat hij wilde voorkomen groeide daardoor slechts aan. Vol ijver voor de verbreiding van de waarheid, liet Jan geen gelegenheid voorbij om haar aan zijn medeburgers te verkondigen. De aanslagen begonnen opnieuw, de vrees van de vader nam toe; hij zond zijn zoon naar Leuven om er zijn studiën in de letteren te voltooien, ook omdat deze stad voor het bolwerk van het pausdom gehouden werd. Maar er bestonden oude banden van gastvrijheid tussen de vader en Erasmus; mitsdien werd Jan onder de machtige bescherming van deze geleerde gesteld. Daar hij zich naar de begeerte van zijn vader wilde voegen, werd hij priester, ofschoon tegen zijn zin. Maar hij haastte zich van deze bediening partij te trekken om meer rechtstreeks de anti-Christelijke overleveringen te bestrijden en in wijder kring de kennis van Christus te verspreiden.

De Utrechtse kanunniken, die hem niet uit het oog verloren hadden, ontboden hem voor hen te verschijnen. Hij weigerde dit; en op deze weigering zette de schout van Woerden hem in de gevangenis. Doch de bisschop van Utrecht (Philippus) was gunstig voor het Evangelie gestemd. Jan herkreeg zijn vrijheid. en haastte zich om naar Wittenberg gaan. Hij leefde daar in vertrouwelijke omgang met Luther, Melancton en vele vrome jongelieden uit alle streken van Europa, en versterkte zich in het geloof. In Holland teruggekeerd, beleed hij nóg krachtiger dan tevoren de Evangelische waarheid.

Nu veroordeelde het kapittel van Utrecht, welks inquisitoriale blik hem overal volgde hem tot een driejarige ballingschap en beval hem zich naar Rome begeven, teneinde zich daar aan boetedoeningen te wijden, geschikt om zijn dwalingen uit te roeien. Maar in plaats van naar Italië vertrekken, ging Bakker geheel Holland door om de verspreide Christenen en gemeenten te onderrichten, te versterken en op te bouwen. Hij bezocht Hoen en Grapheus die toen om de Evangelies wil vangen zaten en vertroostte hen. Zijn vader volgde hem, beide blijdschap en met vreze, op zijn Christelijke pelgrimstochten. Hoewel hij vreesde dat Jans geloof zijn vervolging, zou na zich slepen, voelde hij zich toch er toe aangetrokken. Als de wolken dreigend waren, had de bevreesde grijsaard zijn zoon wel willen terugroepen; maar als geen enkele wolk de Evangelische dag scheen te zullen verduisteren, verblijdde zich de vader over de Godsvrucht van zijn zoon en juichte over zijn zegepralen.

Het was in 1523. Tot hiertoe had Jan de Bakker voor het uiterlijke tot de Roomse Kerk behoord. Hij begon zich af te vragen of hij zijn inwendige overtuiging en zijn uitwendige gedragingen niet in overeenstemming behoorde te brengen; men komt daar Me altijd toe bij de eerste stap. Bakker hield op met in de kerk dienst te doen; hij deed

afstand van alle voordeel en voorrechten aan Rome verbonden. Begrijpende dat zijn priesterlijk leven in strijd was met het Evangelie, huwde hij; en zich het voorbeeld van Paulus herinnerende, die tenten maakte, begon de geletterde leerling van Rhodius zijn eigen onderhoud te verdienen met brood te bakken, de grond om te spitten en andere handarbeid te verrichten. Maar tevens predikte hij in gewone huizen en ontving al degenen, die troost en licht bij hem zochten. Een van Rome uitgaand bedrijf vermeerderde slechts zijn ijver. De paus, die zijn wankelende troon wilde stutten, had nieuwe aflaten bedacht, die niet als die van Tetzels werden verkocht, maar welke de priesters om niet zouden verlenen aan degenen die, op zekere tijden en plaatsen, een mis kwamen bijwonen. Toen die aflaten in Woerden werden aangekondigd, verhief Bakker zich tegen haar; hij ontsluierte het bedrog dergenen die ze uitdeelden, verkondigde luide de genade van Christus, versterkte de zwakken en stilte de verontruste gemoederen. De inwoners van Woerden, door zoveel ijver getroffen, begaven zich in menigte naar die nederige woning, waar zij de vrede Gods vonden, een Christelijke vrouw die in al hun smarten deelde en hun ellende trachtte te verzachten, een Godvrezend prediker, die zijn levensonderhoud verdiende door met eigene handen te werken. De gewone priester van de plaats, verbitterd dat men hem alleen liet staan, klaagde Bakker aan, eerst bij de plaatselijke overheid, vervolgens bij de Landvoogdes van de Nederlanden, en repte zódanig voeten en handen dat op zekere dag (in 1525) gerechtsdienaars hem op last van Margaretha grepen en te 's-Gravenhage in de kerker opsloten.

Toen de arme vader dit vernam, was hij als door een donderslag getroffen. Bakker, in een harde en eenzame gevangenis opgesloten, beseftte het gevaar dat hem dreigde. Terwijl hij alles rondom zich beschouwde, zag hij geen andere verdedigers dan de Heilige Schrift. Zijn vijanden, die zich vreesachtig gevoelden tegenover zijn wetenschap, deden Godgeleerden en geloofsonderzoekers uit Leuven komen, en een keizerlijk commissaris werd door de regering belast te zorgen dat men de ketter niet spaarde. De Godgeleerden verstonden zich over het proces en ieder kreeg zijn rol. Het inquisitoriale hof nam zitting en de jeugdige Christen (hij was toen zeven en twintig jaar oud) verscheen er voor. Er ontspoon zich een twistgesprek. Ziehier enige van de bevestigingen en ontkenningen, die toen te 's-Gravenhage gehoord werden:

Het hof. Er is bevolen dat ieder zich zal onderwerpen aan al de besluiten en overleveringen van de Roomse Kerk.

Bakker. Er is geen ander gezag dan de Heilige Schrift, en alleen van haar kan ik de leer ontvangen die zalig maakt.

Het hof. Weet gij niet dat juist de Kerk, door haar getuigenis, aan de Heilige Schrift haar gezag verleent.

Bakker. Ik wil geen ander getuigenis ten gunste van de Schrift dan dat van de Schrift zelve en dat van de Heilige Geest die ons inwendig overtuigt van de waarheden die de Schrift leert.

Het hof. Heeft Christus niet tot de apostelen gezegd: *Die u hoort, hoort Mij?*

Bakker. Wij zouden u zekerlijk horen indien gij ons bewijzen kondt dat gij door Christus gezonden zijt.

Het hof. De priesters zijn de opvolgers van de apostelen.

Bakker. Alle Christenen, uit water en geest geboren, zijn priesters, en hoewel allen niet in het openbaar prediken, offeren allen Gode door Christus geestelijke offeranden.

Het hof. Zie toe, de kettters moeten door het zwaard worden uitgeroeid.

Bakker. De Kerk van Christus behoort alleen de liefelijkheid en de macht van Gods Woord aan te wenden.

Niet slechts een enkele dag, maar verscheiden dagen en in langdurige zittingen kwelden de inquisiteurs Bakker, waarbij zij hem inzonderheid drie misdaden ten laste legden: dat hij de aflaten veracht had, had opgehouden de mis te bedienen en gehuwd was.

De inquisiteurs wier pogingen door Bakkers standvastigheid alle tevergeefs waren, bedachten nu hem de biecht af te nemen, in de hoop daarbij enige bekentenis te zullen verkrijgen. Men bracht hem in de biechtstoel, waar de biechtvader de boeteling ontvangt, en een priester ondervroeg hem zorgvuldig omtrent alle soorten van punten. Men kon slechts één antwoord van hem bekomen: "Ik belijd openhartig voor God," zei hij, "dat ik een zeer ellendig zondaar ben, van de verdoemenis en des eeuwigen doods waardig, maar tevens hoop ik, en heb ik zelfs het vaste vertrouwen, dat ik om de wille van Jezus Christus mijn Heer en enige Zaligmaker zeker de eeuwige gelukzaligheid verkrijgen zal." Nu verklaarde de biechtvader hem alle absolutie onwaardig en werd hij in een donker hok geworpen.

Zolang Philippus, bisschop van Utrecht, leefde, hadden de kanunniken Bakker wel vervolgd, maar hem niet durven ter dood brengen. Maar nu deze gematigde bisschop en vriend van de goedgezinden de 7 April 1525 overleden was, voelde het kapittel zich meer vrij en werd tot de dood van Bakker besloten. De tijding zijner aanstaande terdoodbrenging verspreidde schrik in de kleine stad, en van stonden af aan kwamen lieden van allen rang opdagen en rieden hem dringend de geëiste herroeping in te willigen. Maar hij weigerde standvastig en rustig, terwijl slechts één gedachte hem bij voorkeur bezighield, de toestand van zijn vader. De grijsaard had al de studiën van het proces gevolgd; hij had de standvastigheid des geloofs van zijn zoon gezien, en de alles te bovengaande liefde die hij tot Jezus Christus had, zodat niets ter wereld hem daarvan kon losrukken. Dit te zien had hem met blijdschap vervuld en hem zelf te meer bevestigd in het geloof. De inquisiteurs, die vurig verlangden Bakker tot herroeping te bewegen, meenden dat hun nog een middel overbleef. Zij begaven zich mitsdien tot de grijsaard en verzochten hem Jan over te halen zich aan de paus te onderwerpen.

"Mijn zoon," antwoordde hij, "is mij uiterst dierbaar; hij heeft mij nooit enig verdriet aangedaan, maar ik ben bereid hem Gode ten offer te brengen gelijk Abraham voortijds Izak offerde.

Toen verwittigde men Bakker dat het uur van zijn dood aanstaande was. "Dit bericht vervulde hem met een buitengewone, verwonderlijke blijdschap", zegt de kroniekschrijver. Hij las en overdacht in de nacht Gods Woord; vervolgens genoot hij een rustige slaap. Des morgens (15 September) deed men hem een planken verhevenheid beklimmen, men ontteed hem van de priesterlijke klederen die hij had moeten aantrekken, men deed hem een geel kleed aan en zette hem een hoed van dezelfde kleur op het hoofd. Toen dit gedaan was geleidde men hem naar de rechtplaats. Toen hij een gedeelte van de gevangenis voorbijging, waar verscheiden Christenen om des geloofs wil waren opgesloten, werd hij bewogen en riep met luider stem: *"Broeders, ik ga de marteldood sterven. Hebt goeden moed als getrouwe krijgsknechten van Jezus Christus en verdedigt de waarheden des Evangelies tegen alle ongerechtigheid."*

De gevangenen sprongen op toen zij deze woorden hoorden, klaptten in de handen, hieven vreugdekreten aan en zongen eenstemmig het *Te Deum*. Zij besloten hun gezang niet te eindigen, vóór de Christenheid had opgehouden te leven. Bakker kon hen niet horen, doch deze liederen in overeenstemming met de gedachten van de

bloedgetuige, klommen op tot voor de troon van God. Eerst zongen zij het *Magnum Certamen* (de grote strijd); vervolgens het lied beginnende met de woorden: *o Beata beatorum Martyrum solennia* (O, welgelukzalige feest van de martelaren). Dit heilig concert was het voorspel tot het feest dat in de hemel zou gevierd worden. De martelaar besteeg de brandstapel, nam uit de handen van de scherprechter het koord aan, waarmede hij moest geworgd worden alvorens hij aan de vlammen werd overgegeven, en terwijl hij het zelf om zijn hals sloeg, zei hij verheugd: "*O dood, waar is uw prikkel?*" Een ogenblik daarna riep hij uit: "*Heere Jezus, vergeef het hun, en gedenk mijner, o Zone Gods!*" De beul trok het touw aan en worgde hem. Daarna verteerde hem het vuur. De grote strijd was geëindigd, het feest van de martelaren was afgelopen. Zodanig was het sterven van Jan de Bakker; zijn vader bleef achter om hem te bewenen.

Jan de Bakker was niet de enige die getroffen werd door het vonnis des doods, hetwelk de hertog van Gelre aan de paus had verzocht. Een Carmeliter monnik van ongeveer vijftig jaar, **Bernard** geheten, bevond zich in het klooster zijner orde te Britz. Onversaagd Evangelieverkondiger, werd hij door de monniken verfoeid, wie het gelukte hem ter dood te doen veroordelen. Zijn terdoodbrenging was van zonderlinge omstandigheden vergezeld en gaf aanleiding tot een der, in de Roomse kerk zo vaak voorkomende legenden, boven welke al de Evangelischen nog niet verheven waren. Rome leende nog somtijds tint aan de Hervorming. Toen Bernard in het vuur was geworpen, doofde het vuur uit. Dit herhaalde zich driemaal; toen greep de beul een hamer en sloeg het slachtoffer dood. Tot zover is alles mogelijk, doch hier neemt het verhaal een andere vorm aan en gaat de geschiedenis in de fabel over. Toen het lichaam voor de vierde maal op de brandstapel werd geworpen, doofde het vuur wederom uit, en de toeschouwers bespeurden het lichaam niet meer, zegt men, zodat het gerucht werd verbreid, dat deze man Gods in de hemel was overgevoerd.

De dood van deze Godvruchtige mannen roeide het Evangelisch Christendom niet uit. Het in de Nederlanden gestrooide zaad was; overal ontkiemd en bracht te Antwerpen, en vooral te 's Hertogenbosch, rijke en machtige steden, vrucht voort.

"Te Antwerpen," zei Erasmus, "ziet men, ten spijt van 's keizers besluiten, het volk in menigte overal heentrekken waar men het Woord kan horen; dag en nacht moeten de rustbewaarders onder de wapenen zijn. 's-Hertogenbosch heeft al de Franciscanen en Dominicanen buiten zijn muren gezet", voegde de Rotterdamse geleerde er bij. De uitgebreide handel in de Nederlanden trok van alle zijden mensen daarheen van welke velen het Evangelie liefhadden. Deze gewesten, heeft men gezegd, geleken op een dal dat de wateren van groot aantal verschillende streken in zijn schoot ontvangt, zodat de gewassen die er zich bevinden voorspoedig ontwikkelen en de schoonste vruchten dragen.

Het jaar 1525 droeg de schoonste van alle. Reeds in 1523 was te Amsterdam het Nieuwe Testament in het Hollands uitgegeven. Het Oude Testament verscheen in 1525 te Antwerpen, en in hetzelfde jaar gaf **Liesveld** in dezelfde stad de gehele Bijbel uit. De Roomse Godgeleerden dreven wel is waar de spot met de zendelingen, die "belast zijn met in verre streken de bladen van een boek uit te strooien, die de winden men weet niet waar henen voert", maar juist die bladen, van de prediking van de Hervormers vergezeld, hebben de paus in de zestiende eeuw het midden en het Noorden van Europa ontnomen.

Evenwel begonnen de degelijkste personen van het hof, en inzonderheid de

Landvoogdes Margaretha, een verlichte vorstin, die in oprechtheid de welvaart van de Nederlanden wenste, zich af te vragen van waar het kwaad kwam en of de dood van mannen als Bakker en Bernard het kon stuiten.

Erasmus en anderen antwoordden dat een hervorming van de priesters en de monniken, de hervorming welke Luther verlangde onnodig zou maken. Dit was een hersenschim; meer dan eens was, in verschillende eeuwen, deze hervorming beproefd. Men had enige uiterlijke verbeteringen verkregen, doch zij was van korten duur geweest, omdat innerlijk de verborgen beginselen van het Christelijk geloof en leven niet hersteld waren. Evenwel beproefde de regering deze oppervlakkige hervorming. Margaretha wendde zich in het einde van September 1523 tot de Nederlandse overheden.

"Ziet toe," zei zij tot dezen, "dat de met fabelen vervulde leringen van de priesters en hun onreine zeden de welvaart van de Kerk niet in de waagschaal stellen." Zij deed meer, en zich tot de priesters zelve wendende, zeide zij tot hen: "Wij willen dat alleen denzulken worde toegestaan te prediken, die wijs, verstandig en zedelijk zijn.⁵⁰⁹ Dat de priesters alles vermijden wat het volk tot aanstoot kan zijn, en dat zij niet zoveel tegen Luther, tegen zijn leer en die van de oude ketters prediken."

Zodanig waren de gevoelens van de verlichte Katholieken, maar nóch Margaretha nóch Karel V konden de Kerk hervormen. Hun brieven verwekten zelfs ontevredenheid en geklag. "Hoe! schrijft men aan de priesters de euvels toe, die door de Hervormers zijn veroorzaakt? Luther sticht het kwaad en de monniken moeten er de lasten de straf van dragen!" Het was inderdaad een straf voor hen, die zich in dezer voege beklagden dat zij moesten beginnen met wèl te handelen.

Na een vleugje van gezond verstand, raakte men weer opnieuw aan het dolen en ging men weer tot hardheid over; dat was gemakkelijker en redelijker in veler ogen; de pauselijke partij kreeg de overhand en riep uit alle macht dat er slechts één zaak te doen stond: de Evangelische leer uit te roeien! Een nieuw bevel werd in al de gewesten afgekondigd: elke openbare of besloten godsdienstige bijeenkomst werd verboden. Het lezen van de Evangelieën, van Paulus' brieven en van andere godsdienstige geschriften werd verboden. Al wie in zijn huis of elders iets behandelde betreffende het geloof, de sacramenten, de paus en de conciliën werd met de zwaarste straffen bedreigd. Geen geschrift mocht worden gedrukt alvorens het was goedgekeurd en elk ketters boek moest verbrand worden. Dit bevel liet niet op uitvoering wachten, en men paste het zelfs toe op geschriften door de loffelijkste liefdadigheid ingegeven. Toen een Hollandse adellijke dame haren echtgenoot had verloren, verwekte deze beproeving een levendig medelijden bij **Gnapheus**. Hij schreef een boek waarin hij al de vertroostingën voorstelde die de Evangelische leer aanbiedt en aantoonde dat die van de priesters daarvan verstoken was. Hij werd dadelijk gevat en in een klooster opgesloten, met niets dan brood tot voedsel, en tot drie maanden staf veroordeeld. De menslievende man gevoelde levendig de druk van de tijden waarin hij leefde, en zijn eigen smart en die van zijn tijdgenoten willende verzachten, begon hij in zijn cel een geschrift, aan 't welk hij tot titel gaf: *Tobias en Lazarus*. Daarin biedt hij allen Christenen de dierbaarste vertroostingën en betoogt hoezeer zij zich bedriegen, die in de eerste Evangelische Christenen in de Nederlanden slechts meer of minder hevige tegenstanders van de pausen zien. "Aanvaardt de beproevingen gewillig en met een verblijd hart," zei hij "en gij zult er dadelijk de bron van waren en blijvende troost in ontdekken. Geef God gelovig de

⁵⁰⁹ Document gedagtekend uit 's Gravenhage, 27 September van het jaar 1525.

naam van Vader, en al wat gij uit Zijn hand ontvangt zal u goed voorkomen. Neem Christus door het geloof aan en niets zal u zozeer sterken als de beproevingen. De Vaderlijke liefde openbaart zich nooit beter dan in de kastijdingen, en juist te midden van de droefenissen schittert de glans van Gods Koningrijk."

Dit boek droeg heilzame vruchten en velen werden door de lezing er van tot de kennis van de waarheid gebracht. Gnapheus vervulde in zijn tijd de dienst van trooster.

Dit was niet de rol door Karel V gekozen. Toen hij de 15 Januari 1526 met Frans I de Madridse vrede sloot, verklaarde hij in de aanhef dat het doel van dezen vrede was "de gezamenlijke wapenen van alle Christelijke koningen, vorsten en potentaten te kunnen bijeen te brengen ter wering en vernieling van de ongelovigen en ter uitroeiing van de Lutherse sekte en van alle genoemde ketters die uit de schoot van de heilige Kerk getreden zijn." Men behoefde niet lang te wachten om te bespeuren dat dit besluit terdege ernst was.

Aan de oevers van de Zuiderzee, in de stad Monnikendam, woonde destijds een weduwe, **Wendelmoet Klaessen** geheten, dies de dood van haren levensgezel diep had betreurd, maar ook nog andere en bitterder tranen had geweend over de droevige toestand van haar ziel. Zij had de vrede gevonden, dien Christus schenkt, en zich aan de Zaligmaker verbonden met een standvastigheid en een moed, die sommige van haar vrienden stijfhoofdigheid noemden. De reinheid van haar levenswandel oefende in haar omgeving een heiligende invloed, en dewijl zij ronduit het volle vertrouwen uitsprak dat zij in Christus had, werd zij gevat, naar de vesting Woerden en kort daarna naar 's-Gravenhage gebracht, om aldaar geoordeeld te worden.

Naar de mate van de standvastigheid van haar geloof beijverden zich ook de priesters te meer om het haar te doen verloochenen. Onophoudelijk gingen monniken haar bezoeken en verzuimden niets om haar aan 't wankelen te brengen. Inzonderheid vielen zij haar aan over de transsubstantiatie en eisten dat zij de ouweltjes waarvan zij zich bij de mis bedienen als God vereren zou. Maar Wendelmoet, vast overtuigd dat hetgeen men haar als God voorstelde niets anders dan gewoon brood was, antwoordde: "Ik zal ze niet aanbidden, ik verafschuw ze." De priesters, vertoornd haar met zoveel onverzettelijkheid aan haar denkbeelden verkleefd te zien, verzochten haar bloedverwanten en vrienden alles te beproeven om haar van haar voorstellingen af te brengen, hetgeen zij ook deden.

Onder hen behoorde een edele dame die Wendelmoet hartelijk liefhad. Ofschoon deze beide Christinnen één van ziel waren, hadden zij toch verschillende karakters. De Hollandse dame was vol zorg en angst bij het gezigt van hetgeen haar vriendin te wachten stond en zei tot haar in de ontroering van haar hart: "Waarom niet gezwegen, o Wendelmoet, en hetgeen gij gelooft in uw hart bewaard, opdat de toeleg dergenen die u het leven willen benemen verijdeld worde?" Wendelmoet antwoordde met ongekunstelde en treffende standvastigheid: "Weet gij niet, o zuster, wat de woorden betekenen: *Met het hart gelooft men tot rechtvaardigheid en met de mond belijdt men ter zaligheid.*"

Op een andere dag zei een van haar bloedverwanten, na tevergeefs zich te hebben ingespannen om haar aan 't wankelen te brengen: "Gij houdt u als of gij de dood niet vreesdet; doch wacht slechts, gij hebt hem nog niet ondergaan." Terstond antwoordde zij met een vaste hoop: "Ik stem toe dat ik hem nog niet heb ondergaan, maar ik weet ook dat ik de dood niet smaken zal, want Christus heeft hem voor mij ondergaan en nadrukkelijk gezegd: "Zo iemand Mijn Woord bewaart, zal hij de dood niet zien in der

eeuwigheid."

Een weinig later verscheen Wendelmoet voor het opperste gerechtshof van de Bataafsche Justitie en antwoordde dat niets haar van haren Heer en Zaligmaker scheiden zou. In haar gevangenhok teruggebracht, drong de priester er bij haar op aan dat zij biechten zou. "Doe het," zei hij, "terwijl gij nog in leven zijt." Zij antwoordde: "Ik ben reeds gestorven, en God is mijn leven. Jezus Christus heeft mij al mijn zonden vergeven, en indien ik een van mijn naasten heb beledigd, verzoek ik hem nederig het mij te vergeven."

De 20^e November 1527 geleidden de gerechtsdienaars haar naar het schavot. Men had ter zijde daarvan zekeren monnik geplaatst, die een crucifix in de hand hield en haar verzocht het beeld te kussen ten teken van verering. Zij antwoordde: "Die houten Zaligmaker ken ik niet; Die, welken ik ken, Die is in de hemel en ter rechterhand van God, de almachtige Zaligmaker."

Langzaam beklom zij de brandstapel, en toen de vlammen haar insloten, sloot zij rustig de ogen, boog het hoofd, alsof zij ging slapen, en beval haar ziel aan God, terwijl het vuur haar lichaam tot as verteerde.

Nog andere offers werden gebracht. Onder hen behoorde een Augustijner monnik van Doornik, **Hendrik** geheten. Zodra hij het Evangelie had leren kennen en nu de ledigheid van het klooster niet meer kon uitstaan, begaf hij zich naar Kortrijk, een naburige stad, strooide er het zaad des geloofs en voegde, toen hij in het huwelijk was getreden, aan de prediking het voorbeeld van de huiselijke deugden toe. Te Kortrijk gevat, werd hij te Doornik gevangengezet. Hij werd veroordeeld, van de tekenen des priesterschaps ontdaan, ten vure verwezen, en op dit ogenblik overweldigde de blijdschap die hij nu bij zijn Zaligmaker zou genieten. Zijn ziel zozeer, dat hij, zonder zich om de priesters en rechters te bekommeren die hem omringden, met luider stem het schone oude, aan Ambrosius en Augustinus toegeschreven lied begon te zingen: *Te Deum laudamus. U, o God, U loven wij.*

Allen die zijnen brandstapel omringden verwijderden zich getroffen wegens de moed zijner ziel en de grootheid van zijn geloof. De Hervorming leerde zich dus in waarheid kennen als het *Hernieuwd Evangelie*, gelijk men het heeft genoemd. Zij was dat Evangelie door haar overeenstemming met de geschriften van de Apostelen maar om nog anderen redenen. Tegenover prachtige paleizen van een hooghartige hiërarchie deed zij in de vervallen Christenheid de apostolische armoede en nederigheid herleven. Te midden van de dood schiep zij het leven. Het licht scheen in de duisternis, de toewijding en de offerwilligheid plaatsten zich tegenover het egoïsme van monniken en priesters. Zij was een heilige godsdienst, heilig tot in het heldhaftige, en vormde Christenen, wier leven vol van goede werken gekroond werd door de zegepralende dood van het martelaarschap. Dit geloof, deze moed, deze doden waren een voorbereiding en een inleiding van de geduchte en onsterfelijke worsteling, die later de Nederlandse Kerk zou sieren. Zij waren slecht de kantstenen, die de kracht aanduiden waarmede dit volk aan de onderdrukking van het pausdom weerstand zou bieden. Zij vormden de verbinding tussen de onaanzienlijke muur, die het geloof de geringeren toen in deze gewesten optrok, en het luisterrijk gebouw, dat later daar verrijzen zou. Zij dienden als begin van een grote toekomst.

Overigens waren die levens en die doden geen op zichzelf staande gebeurtenissen; zij hielden niet op zich gedurende dit tijdvak van de Hervorming in alle landen te herhalen, en vervulden hen met heerlijkheid. Rome noch de filosofen hebben iets dergelijks voortgebracht.

ELFDE HOOFDSTUK.

DE SLAGTOFFERS VAN KAREL V.

De meedogendheid van Karel V. - De woede van Karel van Egmond. —De doodvonnissen vermeederen. - De marteldood van Willem van Zwolle - De slachtoffers van Karel V. - Dood van Margaretha van Oostenrijk. - Maria van Hongarije, landvoogdes der Nederlanden. - Haar valse positie. - Cornelis Croens. - Johannes Sartorius. - Twistgesprekken. - Enige boeken van Sartorius. - Nieuw vervolgingsbesluit. - Een moedige stad. - Een martelaarsfamilie. - Verguizingen en eerbewijzen. - Droefheid en angst. - De geestdrijvers. - Wrede dweperij. - Verkeerde gisting. - De geestdrijvende profeten. - De kleermaker Bockhold. - Uitspattingen en dwaasheden. - De geestdrijverij is een dochter der vervolging. - De Nederlanden maken zich van 't Lutheranisme los om het Calvynisme te omhelzen

Karel V zette zijn plannen voort. Elk van de menigvuldige landen die hij onder zijn heersersstaf verenigde, had volgens de bijzondere inzichten van de meester zijn bestemming. De Nederland, waren het land waar zijn beslissend gezag en zijn willekeur zich moesten ontplooiën. De keizer had zijn woeste beschikkingen reeds in het Madrids traktaat doen kennen, maar liet niet na er nieuwe bewijzen van te geven. De 20^e Januari 1529 sloot hij te Barcelona met de paus een overeenkomst beiden waardig. Daarin werd verklaard dat, "aangezien velen geheel en al van de Christelijke leer waren afgedwaald, de keizer en zijn broeder gebruik zouden maken van hun macht tegenover degenen die hardnekkig bij hun dwaling zouden volharden." Alle vorsten waren uitgenodigd zich bij dit "heilig verbond" aan te sluiten."

De 5 Augustus van hetzelfde jaar bevestigde de keizer in het Kameriks traktaat zijn besluiten tot uitroeiing van de Evangelische leer en in hetzelfde jaar werd een nieuw plakkaat, gedagtekend uit Brussel, de 14 Oktober, afgekondigd, bevelende "dat alle inwoners des lands vóór de 25^e November alle boeken en geschriften die met de denkbeelden van Luther overeenstemden, in handen van de plaatselijke schout moesten gesteld worden. Al wie dit niet deed, en wie ketters in zijn huis ontving, zou worden gestraft, hetzij met verbeurdverklaring zijner goederen, hetzij met de dood. Om echter, werd er aan toegevoegd, iedereen te doen beseffen met hoeveel barmhartigheid wij bewogen zijn, zullen degenen, die vanaf genoemde datum hun dwalingen belijden en afzweren, weder met de Kerk kunnen verzoend worden." Hiervan waren evenwel de wederafvalligen en de gevangenen uitgesloten. De wederafvalligen waren ten vure verwezen en wat de overige ketters betreft, zou mannen het hoofd worden afgeslagen en de vrouwen zouden tot de kuil veroordeeld, *levend begraven* worden. De helft van de goederen van de veroordeelden werd aan de aanbrengrers toegezegd. Zover ging het mededogen, dat, volgens de verzekering die hij daarvan gaf, het hart van Karel V vervulde. Was de onmenselijke straf die tegen de vrouwen werd bedreigd daaraan toe te schrijven, dat zij in het algemeen meer Godsvrucht aan de dag legden en door hun ijver de dienaren van Karel V meer verbitterden? Dit is mogelijk en in elk geval strekt haar dit tot grote eer.

De keizer stond in de onderdrukking van de Nederlandse Evangelischen niet alleen. Karel van Egmond, hertog van Gelre, die zich destijds op het oude paleis van de stad Arnhem, aan de rechteroever van de Rijn, bevond, gaf daar de vrije teugel aan zijn woede tegen de Hervorming.

Er waren twee mannen van wie hij inzonderheid een afschuw had. De een was **Gerrit Goldenhauer**, van Nijmegen, correspondent van Erasmus, die vele inwoners van Gelderland tot de kennis van Christus had gebracht; de andere **Adolf Clarenbach**, een geleerd en welsprekend man, die moedig de Evangelische waarheid had verbreid.

Kort na het verbond van de keizer met de paus besloot de hertog alles te doen wat in zijn vermogen was om de tegenstanders van de paus te verpletteren. "Ik wil," zei hij, "dat allen die met de Lutherse ketterij besmet zijn, jongelieden en grijsaards, vreemdelingen en inboorlingen, mannen en vrouwen, allen die in de omtrek van hun huis, in herbergen, in bijeenkomsten iets gezegd of gedaan hebben dat naar ketterij riekt, zonder barmhartigheid, zonder aanzien des persoons, van hun goederen en hun leven zullen beroofd worden. Het derde deel hunner bezittingen zal voor mij zijn, het volgend derde voor de steden of andere plaatsen waar de misdaad gepleegd is, het laatste derde voor de aanbrengrer."

Voorts had de dweepzieke hertog met eigen hand een besluit ondertekend, hetwelk deze barbaarse bepalingen inhield. Hij bleef niet bij zijn bedreiging; te Arnhem, Nijmegen en elders liet hij mannen, vrouwen en geestelijken vatten, en na hen verhoord te hebben, sommigen verdrinken, anderen onthoofden en verscheidenen verbannen. Betreffende de Evangelische boeken beval hij dat zij alle verbrand zouden worden.

In het paleis, waar deze bevelen getekend en besproken werden, bevond zich een jongeling die het pausdom weinig genegen was, en wie deze wreedheden niet smart vervulden; het was **Karel**, zoon van de hertog en een adellijke dame, die, veel beter dan zijn vader, vol eerbied was voor de deugd en bemind door alle welgezinden. Doch niets kon de drift van de ongelukkige Egmond beteugelen; steeds gejaagd, somber en woest, kon hij Clarenbach en Goldenhauer niet in zijn macht krijgen.

Doch eerstgenoemde, onwrikbaar in zijn belijdenis van de waarheid, werd nog in dat zelfde jaar, 1520, de 20 September, te Keulen levend verbrand. Goldenhauer week naar Straatsburg en werd later tot theologisch hoogleraar te Marburg benoemd.

Maar niets kon de regering van Karel V tot stilstand brengen. Integendeel spoedde zij zich voort, en zes dagen na die afkondiging van het laatste plakkaat werd **Willem**, een Christen uit Zwolle, omgebracht. Hij had een betrekking bekleed bij Christiaan van Denemarken en was met de vorst mede naar België gekomen; en weldra leidden zekere Leuvense Godegeleerden, verontwaardigd over de Evangelische leer die hij beleed, hem doen vatten. Zij begaven zich tot hem.

"Hier zijn," zeiden zij tot hem, "enige artikelen, waaromtrent wij uw gevoelen vragen. Wij geven u twaalf dagen om ons te antwoorden, en indien gij dit weigert te doen," voegden zij op dreigendere toon daarbij, "zullen wij naar ons goeddunken met u handelen."

Toen Willem de artikelen, acht in getal, gelezen had, meende hij geen twaalf dagen nodig te hebben om er op te antwoorden en op staande voet rekenschap van zijn geloof afleggende, zei hij tot de Godegeleerden: "Eerwaarde leraren, ik geloof, wat de paus betreft, dat wanneer hij het tijdelijke zwaard hanteert, gehoorzaamheid aan de wettige overheid weigert en zich niet met het geestelijk zwaard, dat is het Woord van God (Ef. 6: 17) vergenoegt, hij geen macht heeft om de consciënties te binden of te ontbinden. Wat het vagevuur aangaat, elk Christen weet volkomen dat hij na zijn dood welgelukzalig zal zijn. Wat de aanroeping van de heiligen aanbelangt, wij hebben in de hemel niemand dan Christus als Middelaar, en aan Hem houd ik mij. Wat de mis betreft, zij is gewis geen offerande, want het bloed van Jezus Christus op het kruis

vergoten is voldoende tot zaligheid van de gelovigen. Wat de boeken van Luther aangaat, ik beken er enige van te hebben gelezen, niet echter uit minachting van zijn keizerlijke majesteit, maar opdat ik, de waarheid lerende kennen, alle leugen zou laten varen."

De Leuvense doctoren, berucht door hun haat tegen het Evangelie, vernamen met verbazing die ongehoorde belijdenis, uit welke zulk eens opmerkelijke godsvrucht sprak. Gewis, zeiden zij, verdient zulk een belijdenis dat degene die haar doet ten vure worde veroordeeld. Een brandstapel werd dus opgericht te Mechelen, en Willem levend daarop verbrand onder de jammerklachten van de Godvrezende lieden, die allen de dood van deze Christen beweenden.

Een jongeling uit Naarden, aan de Zuiderzee, niet ver van Amsterdam, studeerde aan de hogeschool te Leuven. Goedhartig en levendig, maar niet ijverig van aard, liet hij dikwijls zijn boeken rusten, bekommerde zich om geen orde of regel, lachte en dronk en verkwistte zijn geld. Hij kwam in Holland en in het ouderlijke huis terug; het schijnt dat het gezin een heilzame invloed op zijn geest oefende en dat hij over zijn gedrag begon na te denken. Eens, terwijl hij niet ver van de oever van de zee wandelde, viel hij eensklaps neder alsof hij door de bliksem getroffen was, en bleef uitgestrekt op de grond liggen. Of die val louter uit het lichaam voortkwam, dan wel zedelijke oorzaken had? De herinnering aan zijn misdrijven was er gewis niet vreemd aan. De jonge Hollander had dermate zijn bewustzijn verloren, dat degenen die op hem toeschoten en hem oprichtten meenden dat hij dood was en zijn roerloos lichaam naar zijn huis brachten. Men legde hem te bed; hij kwam van lieverlede tot zijn bewustzijn terug, doch was geheel veranderd. Hij gevoelde dat de zware slag, waarmede de hand des Heeren hem getroffen had, nodig was om hem tot gehoorzaamheid te brengen. Hij was beangstigd; maar de ontferming van Christus troostte hem, en van nu aan wandelde hij op de rechte weg. Was hij, evenals Paulus op de weg naar Damaskus, ter aarde geworpen, hij had ook evenals hij de stem van de Zaligmaker vernomen.

Het was in 1530. De keizerlijke landvoogd zond hem bevel om te 's Gravenhage te verschijnen; hij begaf zich gewillig daarheen en werd daar zo eenvoudig en waar bevonden dat men hem vrij liet heengaan; hetzelfde geschiedde een tweede keer; doch voor de derde maal wierp men hem in de gevangenis. Evenwel boezemde hij dengenen die hem omringden zulk een belangstelling in, dat zij hem de middelen aan de hand deden om te ontvluchten; hij weigerde er gebruik van te maken en werd ter dood veroordeeld. Hij begaf zich met blijdschap naar de gerechtsplaats met een hart vol liefde tot God en de mensen. Men hoorde hem een lied zingen tot lof van Hem, die hem tot zich riep door middel van een dood, die hem zo dierbaar was. Hij had niets bij zich, zelfs niet het kleinste geldstuk, en toen hij bij het schavot arme lieden bespeurde die van alles ontbloot waren, trok hij bedaard zijn schoenen en kousen uit en gaf ze hen. Zo waren de slachtoffers van Karel V.

Een verandering die in de regenkring van dezen vorst tot stand kwam scheen er ook een ten opzichte van de Evangelische Christenen te zullen te weeg brengen, en de vrienden van de Hervorming grondden daarop een blijde hoop. Margaretha, tante van de keizer, die gedurende tien jaar de Nederlanden met wijsheid maar ook met strengheid had geregeerd, stierf in 1531, en Karels zuster, Maria, koningin van Hongarije, volgde haar op. Deze vorstin achtte en bevorderde de letteren.

"Waarlijk, de wereld is omgekeerd," zei Erasmus, terwijl hij over haar sprak: "de

monniken zijn onwetend en de vrouwen oefenen zich." Zij was een krachtige vrouw, van een heldhaftige geest, groot liefhebster van de jacht, maar zij jaagde met het Evangelie in de zak. Wij hebben haar in Hongarije leren kennen, en men zal zich de troostredenen herinneren die Luther tot haar richtte na de dood van haar echtgenoot.

Zij had het Evangelie in haar woning laten prediken bij gelegenheid van de Augsburgse Rijksdag en het hart van de Protestanten gewonnen die haar gematigdheid en haren godsdienstzin bewonderden. "Zij heeft de Evangelischen lief, zei men, en dikwijls brengt zij de toorn des keizers tot bedaren; zij bepleit hun zaak voor hen, ofschoon schuchter en schroomvallig."

Bij de paus en zijn aanhangers was zij verdacht, en men beschuldigde haar van ketterij. Toen de paus haren wandel had gadegeslagen beval hij zijnen zaakgelastigde zijn klacht bij de keizer in te dienen. "Zij begunstigt en het geheim de Lutherse partij," zei de nuntius tot Karel; "zij verlaagt de Katholieke zaak en stelt zich tegenover hetgeen uw dienaren doen". Men legt haar zelfas ten laste de keurvorst van Trêve van het Katholieke verbond te hebben afgetrokken en de bisschop van Lavaar, gezant van Frans I, te hebben belet zich naar Duitsland te begeven om met de Roomse partij te raadplegen.

Maria van Hongarije kwam te Brussel aan, vestigde zich in het hofpaleis en het kostte haar weinig opmerkzaamheid om de moeilijkheid te beseffen van de toestand waarin men haar gebracht had. Zonder een gehele verlichte Christin en discipelin van de Hervorming te zijn, had zij toch het Evangelie lief en koesterde medelijden met de arme vervolgde Evangelischen. Van de andere kant was zij door haar broeder gezonden om zijn wetten tegen de Protestanten te doen uitvoeren, wetten die de keizer niet verzuimde dikwijls door nieuwe te bekrachtigen en te verscherpen. Wat zal Maria doen? Hoe uit deze harde tweestrijd te geraken? Zij had de regering moeten afwijzen die haar broeder haar opdroeg; doch deze betrekking verleende de koningin-weduwe een rang onder de vorsten van Europa, en Karel behoorde niet tot dezulken wier gunsten men gemakkelijk afwijst. Hij had haar in een valse positie gebracht en ongelukkig bleef zij daarin. Zij vormde het plan, tussen de twee tegenovergestelde stromingen door te varen en, terwijl zij de bevelen van haren heer en broeder deed uitvoeren, terwijl zij zelfs zijn gunst trachtte te bewaren en zijn argwaan door strenge brieven tegen de Protestanten poogde te verdrijven, beijverde zij zich, zoveel zij kon, hun lot te verzachten. Sommigen hebben gemeend dat zij als landvoogdes van de Nederlanden de godsdienstige gevoelens verloochend had, die zij als koningin had geopenbaard; dit, geloven wij, is een dwaling. Haar leven was een weefsel van inconsequenties en tegenstrijdigheden; doch zij behield tot de einde toe gevoelens die Rome verdacht voorkwamen. Dit wordt bewezen uit het besluit van Filips II, die, toen hij in deze gewesten zijn bloedige plannen wilde uitvoeren, zijn tante naar Spanje terugriep. Arme vrouw, arme vorstin! Wat al inwendige worstelingen had zij uit te staan! Evenwel, dit moet erkend worden, de kwellingen, die zij in haar hart had te verduren, waren de straf van haar eerezucht en flauwhartigheid. Door haar gedrag deed zij zelfs kwaad aan de zaak die zij wilde begunstigen. haar neiging tot het Evangelie, vergezeld van de bekrachtiging die zij gaf aan de terdoodbrenging dergenen die zij in haar geweten eerde, vermeerderde dikwijls de bezorgdheid dergenen die God vreesden en droeg bij tot de verzwakking en vernedering van de Hervorming. De verijdelde hoop slaat neder en ontmoedigt.

Intussen vermenigvuldigden zich de Evangelische vergaderingen onder het bestuur van Maria; zij werden hetzij in de open lucht, hetzij in verborgen schuilhoeken gehouden, en 't aantal deelnemers bedroeg duizenden. Onder al de steden van Holland

schitterde Amsterdam door het aantal zijner inwoners, de bedrijvigheid van zijnen koophandel en de overvloed zijner rijkdommen. De Evangelische leer was reeds vroeg in die stad verkondigd, zowel door enige van haar inwoners die de letteren beoefenden en het Griekse Testament van Erasmus lazen, als door de zulken uit haar burgers, die voor hun zaken naar Duitsland gingen en van daar het Evangelie brachten, alsmede door Godvrezende vreemdelingen die voor hun koophandel in haar midden verschenen.

Er bevond zich daar een priester, **Cornelis Crocus**, een geleerd man, die de fraaie letteren onderwees, maar vol ijver voor het pausdom zich aan al de Roomse praktijken overgaf en de Hervorming verachtte. Zij maakte echter in stilte vorderingen in zijn omgeving, en eensklaps zag hij zich door Evangelischen omringd. zijn bloedverwanten, zijn oude kennissen, zijn leerlingen hadden de leer van Luther en Oecolampadius omhelsd en zouden, dacht hij, hen die nog zuiver in hun geloof waren bederven. Hij wordt door schrik overmand. Het gevaar dat hem omringt houdt hem boven alles bezig, kwelt hem nacht en dag. Evenwel, vol vertrouwen in zichzelf, waant hij dat wanneer hij slechts een boek kan schrijven het gevaar verdwijnen zal. Doch hij ziet er een enkel bezwaar in; als lid van de minnebroedersorde had hij elke dag zoveel gebeden te lezen, dat hem geen enkel ogenblik tot schrijven overbleef. Eén maand slechts, dacht hij, één maand van rust zou voldoende zijn. Het boek zou geschreven en het Lutheranisme vernield zijn. Hij besloot zich tot de bisschoppelijke overheid te wenden, en daags vóór het Epifaniëfeest, 1531, schreef hij aan de officiaal van Utrecht, door de bisschop afgevaardigd om zijn jurisdictie te oefenen: "Ik verzoek u ernstig," zei hij tot hem, "te veroorloven dat ik mijn gebeden voor één maand slechts staak, ten einde een geschrift te vervaardigen om de door Luther en Oecolampius verleide geesten terecht te brengen en de verleiding dergenen te voorkomen die nog onaangetast zijn. Ik moet mij zoveel te meer haasten, omdat enigen dergenen die ik van hen heb ontmoet zich de volgende maand moeten inschepen, om zich naar het Oosten te begeven, gelijk dat te Amsterdam gewoonte is." Zo mocht Amsterdam, reeds door zijn zeevaart vermaard, met zijn schepen zelf de Evangelische leer overbrengen.

Er was vooral één Evangelische te Amsterdam die Crocus in zijn ontroering niet uit het oog verloor; het was **Johannes Sartorius** die, naar het schijnt, zijn ambtgenoot in het onderwijs van de letteren was. In het jaar 1500 in deze stad geboren, met bijzondere geestesgaven en een vast karakter toegerust, had hij met glansrijk gevolg gestudeerd. Zich te Delft bevindende, had hij kennis gemaakt met Gautier, een Utrechts Dominicaan, die, door de zijnen verdreven, de wijk naar deze stad had genomen; deze monnik was de eerste die aan Sartorius achting voor de waarheid inboezemde. Toen Sartorius zich later aan **Angelo Merula**, pastoor te Heenvliet, verbond, vond hij in de omgang met deze vrome man een degelijke kennis van de geloofswaarheden. Sartorius was het Hebreeuws, het Grieks en het Latijn machtig; en belast met het onderwijs in de talen van de geleerden, verkreeg hij van de overheid vergunning een Hebreeuwse cursus voor zijn leerlingen te geven, hetgeen, gelijk men weet, destijds schier een ketterij was. Weldra gaf hij meer overtuigende bewijzen van zijn godsdienstige gevoelens. Terwijl hij zich met filologie bezig hield, legde hij zich er op toe, in de geest zijner discipelen de grondbeginselen des Evangelies in te prenten, en de leer waarop hij het meest drukte was die van het geloof alleen, verzekerd, gelijk al de Hervormers, dat dit het zekerste middel was om het leven des Christens niet goede werken te vervullen.

Terwijl Crocus werktuiglijk zijn lange gebeden las, dacht hij aan iets anders en slaakte, door het geweld van de hartstocht vervoerd, luide kreten. Hij besloot Sartorius aan te vallen, zich verzekerd houdende hem met de eerste slag te vermorzelen. Hij vervaardigde en drukte te Antwerpen een geschrift getiteld: *Over het geloof en de werken, tegen Johannes Sartorius*. Een andere Amsterdams geleerde, **Alard**, sloot zich bij Croces aan.

"Deze man heeft een ontwikkelden geest," zei hij, "doch hij heeft ongelukkig de ergste van alle leermeesters gekozen, namelijk de verwaandheid." Zich heftig aangevallen ziende, wankelde Sartorius toch niet. Onbeweeglijk in zijn geloof, verdedigde hij het met moed en bestreed de vijand met vaste hand. Hij vreesde de bijgelovigen niet en was besloten hen te weerstaan. Hij schreef achtereenvolgens: *Over het rechtvaardigmakend geloof*; tegen Crocus; *Over het heilig Avondmaal*; en doordat hij de dingen bij hun naam wilde noemen, gebruikte hij zonder beduchtheid een weinig te sterke uitdrukkingen. Hij gaf in druk *De getuigenissen des geloofs*, opgedragen aan de trawanten van Satan. Maar al bleef hij ongeschokt in zijn overtuiging toch moest hij dikwijls van woonplaats veranderen. Wij zien hem te Noordwijk, te Haarlem, te Bazel. Andere Evangelische Christenen uit Amsterdam moesten evenals hij hun vaderland verlaten: Johannes Timann, die, toen hij de waarheid gesmaakt had en zag dat hij ze niet vrijelijk aan zijn medeburgers mocht verkondigen, de wijk naar Bremen nam, waar hij dertig jaar lang een getrouw leraar was en stierf. Het was geen onverschillige zaak, dat de burgerlijke macht op deze wijze aan het Christenvolk zijn leiders ontnam, en eens zou zij dit tot haar schade ondervinden. Sartorius kon de ballingschap niet uithouden; later kwam hij in zijn vaderland terug en:

*Een langen tijd gepijnd door 't onverbidd'lijk lot,
Gaf hij aan de aarde 't lijf en zijnen geest aan God.*

Dit zijn de twee laatste regels van zijn grafschrift, door hem zelf geschreven. Sartorius was een van de edelste kampvechters van de Hervorming.

Doch moesten de leraars ook al vluchten, de Heilige Schrift en de Christelijke boeken bleven. Misschien zelfs begunstigde Maria van Hongarije in het geheim het drukken van de Bijbel. Dit heilige boek werd ijverig gelezen in de Nederlanden.

"Ach," zei men, "omdat vele leerstellingen, door de geestelijkheid onderwezen, niet in de Godsspraken te vinden zijn, verbiedt men zo streng ze te lezen." Maar tegelijk ontvlamde de toorn van Karel V en zijn raadslieden tegen de schrijvers, de drukkers en de lezers van deze boeken, die Rome weerspraken, en er verscheen een nieuw plakkaat (1531) met geslepen wreedheid opgesteld.

"Het is verboden," werd daarin gezegd en in al de gewesten afgekondigd, "enig boek hoegenaamd te schrijven of te drukken, te doen schrijven of drukken zonder bisschoppelijke vergunning. Indien iemand het doet, zal men hem op de pijnbank brengen; de beul zal een ijzeren kruis nemen, het wit gloeiend maken en, het op hem zettende, 't hem inbranden; of wel zal hij hem een oog uitrukken of een arm afhouden, volgens keuze van de rechter." Het pausdom, in de zestiende eeuw, was niet voor de vrijheid van de drukpers.

In dezelfde tijd werd verordend dat alle zes maanden, zonder enige uitzondering, het besluit van 1529 zou worden vernieuwd. Er waren dingen van welke Karel V niet wilde dat zijn gelovigen, gelijk hij hen noemde, een ogenblik de herinnering zouden verliezen. De mannen moesten altijd het ijzer, de vrouwen de groeve en de wederafvalligen het vuur in gedachtenis houden; deze drie dingen waren goede gedachten, geschikt om het geloof van de gelovigen te onderhouden. Men bepaalde

zich niet tot de woorden.

Een weinig later drongen de dienaren van de keizerlijke gerechtigheid te Amsterdam des nachts in sommige huizen binnen, die zij des daags getekend hadden, kwamen zonder gerucht aan de bedden dergenen die zij zochten, grepen negen mannen, bevalen hun ogenblikkelijk en zonder tegenspreken hun schoeisel aan te trekken en voerden hen naar 's Gravenhage, waar zij op bevel des keizers werden onthoofd.

Zij waren verdacht van aan de doop van de volwassenen de voorkeur boven de kinderdoop te geven.

Deze strafoefeningen verbitterden de vrije bevolking van de Nederlanden op het diepst, en op sommige plaatsen weerstonden zij de wil van de alleenheerser.

Deventer telde vele Evangelischen. Bijgevolg kregen afgezanten van de keizer in 1532 last, een onderzoek betreffende de van Lutheranisme verdachten in te stellen. Men wilde de arme stad onder de heerschappij van het ijzer, het vuur en de groeve brengen. Toen Karels afgezondenen voor de poorten van de stad gekomen waren, werd hun de intrede geweigerd. Zij stonden versteld, toen zij burgers de gemachtigden huns keizers zagen afwijzen. "Wij vragen u toegang in naam des keizers", herhaalden de keizerlijke dienaren. De raad en de overheden van de burgerij belegden een vergadering. De vraag werd nauwelijks besproken. De oude vrije Bataven leefden nog in de harten dezer burgers en zij kwamen overeen de vrije uitingen des gewetens te handhaven. De afgevaardigden van de raad begaven zich dus naar de stadspoorten en zeiden tot Karels afgezondenen: "Wij kunnen op generlei wijze toestaan dat vreemde zaakgelastigden de rechten bedingen, die gij eist. Indien gij enige klacht hebt in te brengen, brengt ze tot de burgemeester of de gemachtigden van de raad." Edele en moedige stad, wier edelaardig voorbeeld eer verdient.

Niet alle overheden waren even onversaagd. Limburg, een kleine stad in de provincie Luik, had verscheidene van haar burgers tot het Evangelie zien overgaan zonder dat de overheid hen bemoeiijkte. Onder de bekeerden bevond zich een geheel aan de Heere overgegeven gezin. **Het bestond uit zes personen: vader, moeder, twee zoons en hun vrouwen.** Achtereenvolgens tot de kennis van de Zaligmaker geroepen, hadden zij de brandende lampen ter hand genomen om anderen de weg des levens te wijzen, en werkelijk verlichtte hun eerbare en heilige wandel degenen die er getuigen van waren.

In de stad verschenen (1532) afgezondenen van de keizer en niemand hield hen tegen bij de poorten. Dit huis werd hun weldra aangeduid. Zij drongen er binnen, zij grepen vader, moeder, zoons en dochters; zuchten en snikken lieten zich horen in deze woning, waar tot hiertoe het Psalmgezag had geklonken. Te midden van hun zware beproeving hadden deze zes Christenen toch nog één troost: men scheidde hen niet van elkander, zij werden veroordeeld om allen door hetzelfde vuur verbrand te worden. De brandstapel werd buiten de stad nabij de hoogten van Rotfeld opgericht. Terwijl men hen naar de gerechtsplaats voerde verkeerden de vader, de moeder, de twee dochters en de beide aangehuwde zonen als in heilige verrukking en hieven, zegt men, vreugdekreten aan. Het scheen echter dat het hart van sommigen van hen week werd en zou bezwijken. Doch om elkander te sterken begonnen zij tezamen hun schoonste psalmen te zingen: *"Deze God is onze God, eeuwiglijk en altoos: Hij zal ons geleiden tot de dood toe."* Zo kwamen zij aan de plaats der terechtstelling en ieder van hen gaf de geest, onder aanroeping van de Heere Jezus Christus. Dit welgelukzalige gezin was in zijn geheel en zonder smartelijke scheiding in de hemel overgevoerd.

De vervolging bekoelde niet. In 1533 werden **vier mannen**, beschuldigd van de

belijdenis van de Evangelische leer, te 's Hertogenbosch ter dood gebracht. Vijf mannen en een vrouw zwoeren uit vreze des doods hun geloof af en werden veroordeeld om in processie voor het sacrament te gaan met brandende waskaarsen in de hand, hun Luthersche boeken in het vuur te werpen en altijd een geel kruis op hun klederen te dragen.

Een man, **Sikke Snijder**, werd te Leeuwarden onthoofd, omdat hij zich als volwassene had laten dopen. Een weinig vroeger **een vrouw** om dezelfde misdaad in het Haarlemmermeer geworpen. Dit was het snelst werkende middel om zich van haar te ontdoen; maar **haar man** bewees men de eer hem met zijn beide vrienden in 's Gravenhage te verbranden.

Dezelfde strafoefeningen in 1534. Men sloeg om de misdaad van Evangelisch te zijn een pottenbakker te 's-Hertogenbosch het hoofd af.

Hetzelfde deed men, maar in het geheim, **Willem Wiggertszoon** op het fort Schagen. En **Schol**, priester te Amsterdam, geacht om zijn welsprekendheid en deugden, werd te Brussel ten vure verwezen.

En brachten al deze verschrikkingen (en er waren er nog andere) geen noodlottige terugwerking te weeg? De vervolgingen, die de Hervormden ondergingen in de landen waar zij het meest volledig was, in de Nederlanden, in Frankrijk, in Engeland en in Schotland, zouden daar lang haren invloed doen gevoelen. Men kan zeggen dat de brandstapels nauwelijks beginnen uit te doven, dat men nog altijd de klok van de Sint-Barthélemy hoort weergalmen, dat men de laatste van die talrijke troepen van gevangenen aanschouwt en van vluchtelingen, van welke sommigen naar de galeien, anderen in ballingschap gingen.

In de Lutherse landen en vooral in Duitsland, waar geen of weinig martelaarsbloed vloeide, bestaat er in de verhoudingen tussen de Rooms-katholieken en de Protestanten een zekere gematigdheid, zelfs een zekere soort van goedwilligheid; de strijd is er weinig meer dan enkel wetenschappelijk.

Zo is het niet in de Hervormde landen. Men herinnert zich daar nog altijd het ijzer en het vuur, en de beide partijen schijnen onverzoenbaar. Wanneer de uitwerking van de meer dan drie eeuwen verre wreedheden van dien aard is, kan men nagaan wat zij wel voor de tijdgenoten moest zijn. Zij vervulden de harten van de vromen met droefheid en angst.

Sedert 1531 was het een bekend feit, dat het gehele volk de Hervorming zou omhelzen, indien de vervolging ophield. Degenen, die niet door de vreze Gods werden bestuurd, werden verbitterd en stelden zich tegen de vervolgers te weer; er was iets erger nog: *het gebrek aan geestelijke leidslieden liet het veld open voor enthousiasten, geestdrijvers, die zich geïnspireerd waanden, en voor bedriegers, die veinsden het te zijn.*

Wanneer men de leraars wantrouwt, werpen dwazen of indringers zich als profeten op en brengen het volk, in stede van het te verlichten, op een dwaalweg. Het schijnt dat enige van de discipelen van de geestdrijvende leraars, wie Luther en Zwingli een krachtige tegenstand hadden geboden, nadat zij uit Duitsland en Zwitserland verjaagd waren, hun visioenen in de Nederlanden overbrachten. Zij wisten dat deze gewesten lange tijd vrijheid hadden genoten en hoopten er zonder opspraak hun stelsel te kunnen verbreiden. De vervolgingen van de Roomse geestelijkheid dreven verscheiden Evangelischen in hun armen.

Deze enthousiasten hadden een stelsel, hetwelk geheel en al tegenover dat van de

Hervormers stond. Zij verschilden van hen, in het bijzonder in de leer van de onmacht van de ziel ten goede. Zij splitsten zich derhalve in twee partijen. "De mens", zeiden enige van hun leraars, "kan door zijn eigen krachten de zaligheid verwerven." Christus was voor hen meer de leermeester dan de Zaligmaker.

Enigen van hen, Kaetzer bijvoorbeeld, ontkenden zeer stellig Zijn Godheid. "Hij verlost ons," zei hij, "in zover Hij de weg aanwijst, die wij te volgen hebben." Anderen zeiden dat alleen het vlees aan de zonde onderworpen, dat de geest er niet door aangetast en dat deze bij de zondeval niet gevallen was. Allen beschouwden de Evangelische Kerk en haar instellingen als een nieuw pausdom. Het nieuwe en het oude moesten gelijkelijk verwoest worden en een grote wereldhervorming zou tot stand komen; zij zou een aanvang nemen met de afzetting van koningen en overheden en de terdoodbrenging van leraars en priesters.

Men zag deze gewaande profeten verschijnen, zonder dat men wist van waar zij kwamen of waar zij heengingen. Zij wensten op staande voet de vrede des Heeren; vervolgens spraken zij over de verdorvenheid van de wereld. Zij kondigden het einde van de wereld aan en bepaalden dag en uur daarvan; zij noemden zich de boden Gods om zijn uitverkorenen met het zegel des Verbonds te verzegelen. Al degenen die verzegeld waren zouden van de vier hoeken des aardrijks bijeenvergaderd worden en alle goddelozen zouden worden verdaan. Zij wendden zich vooral tot de werklieden en vonden mannen in hen, schranderder dan de landbouwers, vermoeid van hun zware handenarbeid, verstoord over hun gering loon en vurig verlangend naar een beteren toestand. De voornaamste hoofden waren kleermakers, schoenmakers en bakkers. Het grootste gedeelte van deze achtenswaardige klasse bleef verre van de dweepzieke dromerijen en ging voort met op eerbare wijze voor haar onderhoud te arbeiden. Maar de drijvers onder hen, in Zwitserland, in de Elzas, in Duitsland, in de Nederlanden en elders beweerden een groot wereldverbond te vormen, door middel waarvan zij enkel voor het vermaak zouden leven en zonder iets te doen. Terwijl zij zeiden door God geïnspireerd te zijn om Zijn plannen te volvoeren, gaven zij zich weldra aan de schandelijkste driften en aan de wreedste handelingen over.

Men heeft opgemerkt dat het sterkste voorbeeld van dweepzucht, in de geschiedenis vervat, door een buitensporig pausdom is ingegeven en heeft ten bewijze daarvan de Parijse burgers aangehaald die in de St. Bartholemeüsnacht uittogen om degenen van hun medeburgers, die niet ter mis gingen, te vermoorden, te wurgen, uit de vensters te werpen of in stukken te hopwen.

Evenwel biedt ons de geschiedenis een stuitender, zo al niet wreder dweperij. Zij was die van een sekte, die noch Rooms noch Protestants was, de enthousiasten, van wie wij spreken. En indien wij op haar betrekkingen hetzij met Rome, hetzij met de Protestanten zien, schijnt het ons toe geen verstandige onpartijdigheid te openbaren, wanneer men zegt dat de wreedheden van de keizerlijke regering, dikwijls door de priesters ondersteund, er wezenlijk toe bijdroegen om deze ongelukkigen tot die uitspattingen en wreedheden te vervoeren, terwijl de Protestantse leraren hen levendig met de pen, de vorsten hen met het zwaard bestreden.

Al werd het vuur van de dweepzucht soms uit Duitsland in de Nederlanden overgebracht, meestal ontbrandde het daar geheel op zichzelf. De gisting, die in zekere ruwe en woeste naturen werkte, de vervolgingen van Rome, ontwikkelden daar een ongezone warmte, die de geest verhitte en de verbeelding bemachtigde. Daar was geen behoefte aan Stork noch aan Munzer noch aan Manz.

In 1533 ontdekten de beambten van de regering oorlogswapenen bij enige enthousiasten. "Inderdaad," zei koningin Maria, "dit is niet heel ver van oproer

verwijderd." Een Zwaab, handelaar in pelterijen, Melchior Hoffmann, een bekwaam, welsprekend, stoutmoedig man, had vroeger reeds enige jaren te Emden, in Oost-Friesland, doorgebracht en verklaard van God geroepen te zijn om de leer van de paus, van Luther en van Zwingli te bestrijden en aan de wereld de waarheid te openbaren.

Jan Matthijssen, bakker uit Haarlem, een geslepen, onversaagd, onzedelijk man, toen te Amsterdam, had geestverrukkingen en zei dat hij Henoeh was; bewerende als zodanig in last te hebben de komst van Gods Koningrijk aan te kondigen, sprak hij zulke verschrikkelijke strafbedreigingen uit tegen degenen die weigerden in hem te geloven, dat de arme lieden vol schrik zich verbeeldden de hel reeds voor zich geopend te zien en dat zij, door de schrik bedwelmd, blindelings alles geloofden wat Henoeh hun zei. Onder zijn leerlingen bevond zich Jan Bockhold, kleermaker uit Leiden, wie hij de handen oplegde en dien hij met elf anderen (twaalf apostelen) uitzond om het nieuwe Evangelie te prediken. *De wederoprichting aller dingen is nabij*, zeiden deze nieuwe profeten. *Een geestelijke en aardse regering van Christus staat voor de deur*. Daarin zullen zich geen andere dan vrome zielen bevinden, de goddelozen zullen vooraf verdaan worden. Al de leraren zelfs moeten het zwaard opvatten en met geweld de nieuwen Staat vestigen.

Vervolgens aan ieder zijn deel wensende te geven, verklaarden zij dat "Luther en de paus wel is waar valse profeten waren, maar dat Luther de ergste van beiden" was. "De tijd van de vervolgingen is geëindigd," riepen zij te midden van de door de wreedheden van Karel V verslagen lieden, "gij hebt voortaan niets te vreezen; het ogenblik is gekomen dat het gelovige volk over de gehele aarde zal triomferen en de tirannen dubbel zal vergelden het kwaad dat zij hun gedaan hebben." Wanneer iemand aarzelde de profeten geloof te schenken, verweten zij hem Gods Geest te weerstaan; zij noemden hem Korach, Abiram, Jambres; en uit vrees van zich tegen een Goddelijke zending te verzetten, namen onnozele mensen bevende de beloften aan, die een einde aan hun onheilen zouden maken.

De kleermaker Boekhold predikte op deze wijze te Amsterdam, Enkhuizen, Alkmaar, Rotterdam en elders, overal kleine gemeenten van tien tot twaalf leden stichtende.

Het denkbeeld, dat de wrede tirannie van Karel V stond geoordeeld te worden en dat men haar einde moest verhaasten, hield de gemoederen bezig. Zij waren ongerust en dachten alleen aan wraakneming tegen degenen die het ijzer, het vuur en de kuil aanwendden.

In zekere nacht stond in een afgelegen plaats van de provincie Groningen een man op in het midden van een grote menigte, die daar van alle zijden was bijeengekomen. Hij was van het hoofd tot aan de middel ontbloot, zijn ziel was ontroerd, zijn geest verward, zijn gedachten onsamenvattend, en in de vreemdsoortigste geestverrukking riep hij met een bevende en schokkende stem: "Ik ben God de Vader ... Slaaf dood ... slaaf dood de priesters en de monniken; slaaf dood de overheden van de gehele wereld, maar inzonderheid degenen die ons regeren! Bekeert u! bekeert u ... Ziet, uw verlossing is nabij!" Deze waanzinnige, Hermann geheten, huilde meer dan hij schreeuwde, hij loosde onder uit de borst verschrikkelijke zuchten, en verhit en als ontvlamd door de Geest, dronk hij bij grote teugen om zijn dorst te lessen.

Het gerucht verbreidde zich steeds verder dat de oordeelsuur ophanden was, dat alle gelovigen zonden verlost worden, maar dat de goddelozen onder zware straffen zouden te gronde gaan. Meer dan driehonderd mannen ijlden in een enkele nacht toe, geheel vervaard, met luid geroep de doop begerende, die hen tegen de oordelen des hemels beschermen zou; en zij ontvingen dien, overtuigd dat al degenen die hem niet ondergaan hadden zouden omkomen.

Een geest van de duisternis verbreidde zich meer en meer onder de arme en onwetende lieden, die van de brandstapels geschrokken waren; die geest maakte zich zelfs van de diepstgezonkenen meester, en terwijl hij hen met noodlottige voorstellingen vervulde, liet hij hen aan een teugelloze verbeelding over.

In zekere nacht staat een jonge tuinman van zijn bed op, treedt op het bed van Hermann toe, die zich voor de eeuwige Vader uitgaf, en zegt tot hem: "Ik ben de Zone Gods." Vol medelijden met de ongelukkigen, die door de handlangers des keizers en de priesters vervolgd werden en de aankondigde verlossing niet geloofden, riep hij vervolgens uit: "O Vader! ontferm u over het volk, ontferm u! vergeef!" Een grote schare was bijeengekomen; hij schonk een glas vol bier en dronk het ledig, ter ere van de Heiligen Geest. Daarna ging hij op een stoel staan, uitte doordringende kreten en verklaarde zich voor de Zoon van God. Toen hij in de vergadering zijn moeder bespeurde, wendde hij zich tot haar. "Geloof gij niet", zei hij ten aanhoren van allen, "en bekent gij niet dat gij de Zoon van God ter wereld hebt gebracht?" Verbaasd en ontsteld, niet wetende wat haar zoon overkwam, antwoordde de arme vrouw eenvoudig van neen. Nu ontstak de uitzinnige in toorn en joeg de arme vrouw zulk een schrik aan dat zij al bevende uitstotterde het te geloven. Maar toen een van de aanwezige mannen zei dat hij voor zich daar niets van geloofde, greep de bezetene hem aan en wierp hem met geweld op een mesthoop, dichtbij een koestal. "Daar," zei hij, "gij ligt op de bodem van de hel."

Nu vatte een kloekmoedig man, van nuchteren zin, verontwaardigd over deze dwaasheden, hem zelf aan en wierp hem op de grond; anderen, weinig verdraagzaam, wierpen zich op de woedenden dwaas en overdekten hem met slagen, zodat de ongelukkige veel moeite had om door de vlucht te ontsnappen aan de handen dergenen die hem op zo ruwe trant terecht wezen. Wat 'de eeuwige Vader', Hermann, betreft, deze werd op bevel van de overheid gevat, naar Groningen vervoerd en in de gevangenis geworpen.

De dierlijke wreedheden van Lodewijk XIV brachten ook hartstochtelijke handelingen voort. Doch er valt geen vergelijking te maken tussen de oprechte en vaak vrome Camisards en de ruwe en onreine dwepers in de Nederlanden. Alleen komen deze ongelijksoortige feiten hierin overeen, dat zij de noodlottige gevolgen bewijzen van de misdadige vervolgingen van het pausdom; de sekte van de geestdrijvers nam echter door uitzuivering een einde.

In dezelfde tijd kwam van lieverlede een gewichtige verandering tot stand onder de aan het Evangelie getrouw gebleven gelovigen. Een grondige kennis van de geschiedenis van de Nederlanden in de zestiende eeuw heeft niet altijd een, overigens weinig verspreide dwaling afgesneden omtrent de oorsprong van de Hervorming in deze gewesten. Men heeft gezegd dat zij er niet uit Duitsland, maar uit Frankrijk, bij name door de Hugenoten, in gekomen is. Wij hebben gezien dat zij aldaar rechtstreeks uit Wittenberg kwam en wel in het begin van de Hervorming. Hetgeen te Antwerpen en in andere steden voorviel, laat te dien opzichte geen twijfel over.

Maar na de dwaze en woeste tonelen van de dweperij, keerde de partij der Evangelischen, die gezond gebleven was (en deze maakte de grote meerderheid uit), zich eerder naar de zijde van de Franse en Zwitserse hervorming. Langzamerhand werden de Nederlanden, die de hervorming van Luther schenen omhelsd te hebben, zich aan die van Calvijn verbonden. Genève verving Wittenberg.

Viglius, die Karel V tot voorzitter van de groten Raad te Mechelen aanstelde, zei: "Er zijn weinigen die de Augsburgsche belijdenis zijn toegedaan; het Calvinisme heeft

zich van bijna alle harten meester gemaakt."

Te beweren dat de oorzaak van deze beweging alleen bestond in de geestdrijverij die van de Rijn oevers naar de Nederlanden kwam, zou overdrijving zijn; er waren andere redenen die deze verwisseling noodwendig maakten; maar de geestdrijverij, de weerzin en de afschrik, die zij had ingeboezend, droegen er veel toe bij.

Dit zegt niets ten ongunste van het Lutheranisme; want Luther en de zijnen waren destijds degenen die zich het sterkst tegen deze ongeregeldheden uitlieten. Men zou een andere oorzaak nog kunnen aanvoeren voor de merkwaardige en in haar soort bijna enige verandering die in de Nederlanden tot stand kwam. Het was de landstreek waar de verwoedste vervolging heerste. En men heeft opgemerkt dat de partijen van de Hervorming, die geweldig vervolgd zijn geworden, juist die zijn, welke de beelden, de crucifixen en al wat de overlevering aan enige Protestantse Kerken heeft gelegateerd, verwierpen en vast besloten waren, volgens de leer van de Schrift, niet te strijden dan door het Woord van de getuigenis en het bloed des Lams. Ook al wijdt men aan deze opmerking enige aandacht, toch moet men niet vergeten dat niemand meer dan Luther kracht heeft geput uit het tuighuis van Gods Woord.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

LEUVEN. (1534 - 1544.)

Pierre Bruly te Gent. - De Evangelisten. - Antonia en Gudule. - De pastoor Jan van Ousberghen. - De gelovigen. - Een onschuldige wandeling. - De geheime samenkomsten. - Stoutmoedigheid van de beeldhouwer Beyaerts - Besmettelijke ziekte te Leuven. - Gevangennemingen te Leuven. Een nachtelijke gevangenneming. - Drie en twintig gevangenen. - De ondervragingen. - Eenvoudige vrouwen brengen de wijzen in verlegenheid. - Paul de Roovere. - Men jaagt hem vrees aan. - Hij trekt zich terug. - Nieuwe slachtoffers. - Grote krachtsontwikkeling. - Terechtstellingen. - Antonia van Roesmals. - Zij wordt levend begraven. Gilles Tielmans. - Zijn eenvoudig geloof. - Zijn grenzenloze liefdadigheid. - Zijn Evangelische ijver. - Schrik en, verwarring onder de gelovigen. - Gilles Tielmans wordt in de gevangenis geworpen. - De Evangelieverkondiger Van Ousberghen. - Zijn gevangenneming. - Zijn proces. - Zijn vrees. - Zijn veroordeling. - Een groot licht. - Terdoodbrenging van Van Ousberghen. - Terdoodbrenging van Gilles Tielmans.

De geschiedenis van de Nederlanden opent ons op dit ogenblik een deur die ons kleinen, onbekenden, doet aanschouwen, die God met onbedwinglijke ijver en beslistheid dienden; en tegenover hen hittige, onverbiddelijke vervolgers, bestrijdingen en martelaren. Deze deugd van de geringen is van die aard, dat zij in de ogen van de wereld oneindig klein schijnt; in onze ogen is het een van de erekenen van de geschiedenis van de Hervorming, dat zij ons vooral op de kleinen wijst. Dit is een van die karaktertrekken die haar van de wereldsgeschiedenis onderscheidt, welke zich bovenal in de paleizen verlustigt en in de roemrijke tenten van de overwinnaars.

Te Brussel, te Antwerpen, te Leuven, te Gent en in andere steden waren vele vrienden van het Evangelie. Het Evangelisch Christendom, maar ook de Roomse dweepzucht, kregen er steeds meer kracht. Gent, deze zo uitgestrekte stad, dat men haar eerder *land, liever dan een stad*, noemde telde toen menigvuldige aanhangers van de Hervorming. Zij hadden zulk een honger en dorst naar de heilige leer, dat in 1537 een prediker, die alleen Frans kende en het Evangelie in deze stad verkondigde, waar men niets dan Vlaams verstond, door talloze hoorders werd omringd die als aan zijn lippen hingen. **Pierre Bruly** (Brulius), aldus heette hij, sprak met zulk een ijver van geest, met zulk een machtige welsprekendheid, dat de Vlamingen, zonder te weten wat hij zei, gesticht werden door de levendige en liefderijke toon waarop hij sprak. Toen echter de preek geëindigd was, begaven enigen van zijn hoorders, degenen die daartoe in de gelegenheid waren, begerig om juist te weten wat de prediker die hen zo zeer had behaagd, gesproken had, zich naar enige personen die de beide talen verstonden en zeiden, terwijl zij uit hun zak het beursje waarin hun geld was te voorschijn haalden, tot hen: "Vertaalt ons, als het u belieft, de preek die hij heeft uitgesproken; wij zullen u zóveel daarvoor geven."

Meer dan driehonderd Gentenaars, mannen en vrouwen schijnen door het woord van Bruly bekeerd te zijn. Begerig om tot lieden te spreken die naar hem luisterden, verliet hij Vlaanderen drie of vier jaar daarna, en begaf zich naar Straatsburg, waar hij Calvyn als leraar van de Franse Kerk opvolgde. "Hij heeft, evenals de jonge Picardiër" (Calvyn), zei men, "een zuivere leer, een onbevleete levenswandel." Wij zullen hem

later in België weervinden.

Gelukkig behielden de Gentenaars twee andere vrienden in hun midden. Daar was **Clava**, een grijsaard naar zijn leeftijd, zei Erasmus, maar die altijd weder opbloeit als de lente en de schoonste vruchten draagt. **Johannes Cousard**, die met Zwingli in briefwisseling had gestaan.

En vooral de **vier Utenhoves**. Nicolas Utenhove, een beroemd rechtsgeleerde, een uitstekend letterkundige, een wijs, gematigd en deugdzaam man, was lange tijd te Gent, met alle eer, voorzitter van de hoge Raad van Vlaanderen. Wanneer Utenhove, te midden van het paleisgewoel, van al de zaken die hem voorgelegd werden, van het geschreeuw van de pleiters en van de advocaten die hem omgaven, een ogenblik van ontspanning vond, gebruikte hij het terstond om de heilige Schriften te lezen en wijdde dikwijls een deel van de nacht aan haar studie.

Een geneesheer, **Martijn de Cleyne**, die een verklaring over Hippocrates en Galenus had uitgegeven, leerde het Woord Gods kennen en verblijdde zich te zien hoe het geloof en het Evangelie de kranke zielen genazen en haar een nieuw leven gaven. Nooit had hij in zijn praktijk zulke belangrijke genezingen aanschouwd, en erkende dat, ondanks alle pogingen die de geneesheren aanwenden om hen te genezen, de mensen tenslotte toch sterven, terwijl Jezus Christus voor altijd geneest en onsterfelijk maakt. Hij begon dus met zijn vrienden en naastbestaanden het onfeilbare geneesmiddel mede te delen, dat hij ontdekt had. Doch door de inquisiteurs vervolgd, begaf hij zich naar Londen onder de naam van **Micron** (Latijn: Kleine) en werd er leraar van de Vlaamse Kerk.

Toen **à Lasco** te Leuven kwam, hadden het pausdom en het Evangelie daar ijverige aanhangers. Aan de een zijde dweepzieke Godgeleerden en monniken; aan de anderen kant een geringe uit burgers bestaande gemeente, die het licht des Evangelies met blijdschap begroette. een dame, die tot een van de voornaamste families van de stad behoorde, **Antonia Haveloos**, geboren **Van Roesmale**, wier voorvaderen meermalen de eerste plaats in de Staat hadden ingenomen, was bezielde met een innige Godsvrucht en door haar deugden een voorbeeld in de gehele stad. Zij genoot destijds een welvaart die zij later verloor en beoefende met blijdschap de gastvrijheid. Bij haar nam Van Lasco zijn intrek wanneer hij te Leuven kwam. Antonia was toen ongeveer twee en vijftig jaar oud en woonde ter plaatse die onder de naam Bollebore bekend stond, een bron dichtbij de rivier de Vuerre.⁵¹⁰

"Boven alles stelde zij belang in het lezen en overdenken van de Heilige Schrift, teneinde de wil van God te leren kennen en dien ook te beoefenen, door jégens haar naaste weldadigheid te betrachten." Zo werd zij als de ziel van de Hervorming in Leuven beschouwd. Zij had een dochter, Gudule geheten, statig van voorkomen, indrukwekkend schoon en destijds in de bloei van haar leven. Gudule was ingetogen en zedig, uitte weinig haar godsdienstige gevoelens, maar bezat een diep gevoel en vooral grote liefde tot haar moeder. De familie van Antonia was talrijk; haar nichten en neven hadden bijna allen het Evangelie gelovig omhelsd.

De Hervorming telde ook menigvuldige vrienden buiten deze familie. De getrouwste Evangelieprediker in Leuven was **Johannes van Ousberghen**. Hij was geen man die door onbescheiden ijver werd gedreven; de boekhandelaar **Hieronymus Cloet**, die

⁵¹⁰ Memoires van Enzinas, 1 bl. 10. — De onuitgegeven Latijnse tekst van de gedenkschriften van de Spaanse Christen en de Franse vertaling uit de zestiende eeuw zijn in 1862 te Brussel door Campan, lid van het Belgisch historisch genootschap, uitgegeven. "Pietatis ardore ilagrabat quae virtutis ac pietatis velut exempliar semper fuisset habita" (Ibid I, bl. 104, 106).

hem zeer goed kende, noemde hem "den kalmsten man die te Leuven was." Hij schijnt geleerd te zijn geweest en las de Latijnse boeken, in Duitsland en elders uitgegeven, over het geloof. Hij liet geen gelegenheid voorbijgaan om het Evangelie te leren kennen; door zijn bijzondere gesprekken werden de zielen tot klaarheid gebracht.

"De lessen van Johannes van Ousberghen hebben mij de gevoelens ingeboezemd die ik belijd," zei een vrome vrouw, Catharina, echtgenoot van de beeldhouwer Beyaerts. Meer nog sprak Van Ousberghen in de vergaderingen, die in de huizen, in de schuren van de nabuurschap en in de open lucht gehouden werden. Er was te Leuven ook een klein aantal priesters, die, zonder zo vrij te handelen als Van Ousberghen, toch een grote invloed hadden.

Onder hen bevond zich een geestelijke van zestig jaar, zwak van lichaam, geheel grijs van ouderdom, zeer bescheiden en met degelijke kennis toegerust, **Paul de Roovere** genaamd. Hij had in zijn huis, behalve lofzangen, ook liederen en andere geschriften in de (Vlaamse) volkstaal, zowel als de Heilige Schrift, waarmede hij zijn tijd doorbracht. Hij was dichter en vermaakte zich met het schrijven zijner gedichten, beoefenaar van de muziek en bespeelde de fluit. De Evangelischen in Leuven hielden hem dikwijls staande wanneer zij hem hetzij op straat of in de kerk of in de kathedraal van Leuven ontmoetten, waar hij, naar 't schijnt, geestelijke bedieningen vervulde.

De beeldhouwer **Johannes Beyaerts** trad op zekeren vastendag eens met hem in gesprek in de St. Petruskerk tegenover het altaar van St. Anna; zij spraken over het Avondmaal en messire Paul, de transsubstantiatie terzijde latende, zei dat het heilig Avondmaal eenvoudig een onderpand was dat Christus ons heeft nagelaten van Zijn lijden, dat ons verlost.

Meester Paul had een onderstandskas opgericht voor de arme Hervormden, en als hij bij **Catharina Sclercx**, de vrouw van Rogiers, kwam, gaf hij haar dikwijls enig geld om het onder de behoeftigen te verdelen, "want hij wist dat zij er van hield de huizen van de ongelukkigen te bezoeken." Deze vrome priester was tegelijk een beminnelijk man; zijn gesprek "liep over aangename zaken." Hij was een schoon en beminnelijk grijsaard, altijd opgeruimd. "Het oprechte geloof van de godzaligheid, heeft men ten deze opgemerkt, sluit de liefde tot de schone kunsten en de bevalligheid van geest niet uit."

Meester Paul had tot vriend **Matthijs van Rillaert**, pastoor te Héverlé, met wie "hij zich dikwijls over Gods Woord en het sacrament des altaars onderhield; of men het onder beide gestalten moest bedienen; of de priesters behoorden te trouwen."

"Ach !" zei Matthijs, "het is beter een vrouw te nemen dan de zonde van overspel te bedrijven." Hij ging dikwijls naar de boekwinkel van Hieronymus Cloet en "daar sprak men over godsdienstige zaken, over de Kerkvergaderingen en over de rechtvaardigmaking door het geloof." Maar onder de gelovigen te Leuven stond het meest in aanzien meester Pieter Rijthoven, onbezoldigd kanunnik van St. Geertruid, in deze hoedanigheid belast met het onderwijs van de jongelieden die zich voor de predikdienst voorbereidden; hij was een geleerd man en de meest geleerde onder de theologen. De boekverkoper Cloet zag hem dikwijls bij zich komen en zelfs boeken over de plantenkunde, geneeskunde en andere wetenschappen kopen.

Deze en andere bijzonderheden zijn ontleend aan gerechtelijke stukken, behorende tot het proces van de Leuvensche burgers. Zie de Mémoires van Enzinas, I, bl. 446, 467 enz.

Een van de merkwaardigste personen van de Evangelische gemeente te Leuven was Jacobus Gosseau, doctor in de beide renten en oud-overman van het lakenweversgilde leefde van zijn renten; hij was gehuwd met de beminnelijke Maria, een nicht van

Antonia. Op zekere dag, ten tijde van de wijnoogst, terwijl Antonia, haar dochter Gudule en andere vrienden zich bij hem bevonden, zei Maria dat zij grote trek in druiven had en stelde voor naar de Rosselberg, naar de wijnberg van haar zuster Martha te gaan. De Rosselberg nu is een aaneenschakeling van heuvelen en draagt zijn naam naar de ijzerkleur van de grond; tot de zeventiende eeuw bestonden er uitgestrekte wijngaarden.

"Gaarne", zei Antonia. Het gezelschap stond op en vertrok, het was in de namiddag. Aan de stadswal, dichtbij de stadspoort, gekomen, ontmoetten zij daar de Evangeliepreker Van Ousberghen, Johannes Beyaerts en zijn vrouw Catharina. Zij gingen gezamenlijk de weg op naar de Rosselberg, en onderweg begon Johannes van Ousberghen in het Nieuwe Testament te lezen. Zij kwamen aan de wijngaard; de portier, zegt een van de beschuldigen, was een "oprecht gelovige". Zij aten druiven; en op hun terugtocht nam het gezelschap de weg van Boschstraten en zette zich op het weiland neer. Johannes van Ousberghen nam opnieuw zijn dierbaar boek ter hand en las voor uit het Nieuwe Testament. Vele personen werden later wegens deze onschuldige wandeling vervolgd.

Maar de bijeenkomsten over de geloofsstukken (die naam gaf men ze) werden vooral bij Antonia gehouden, hetzij op de Bollebore, hetzij aan De zwarte Lijs, waar zij later woonde.

Daar bevonden zich mannen en vrouwen van verschillende klassen, die vrij met elkander spraken. Waarschijnlijk nam Van Lasco daar deel aan, vooral bij Antonia, waar hij dikwijls verblijf hield. Evenwel komt zijn naam niet in de verhooren voor. Johannes Schats las er dikwijls de Bijbel.

"Er is geen vagevuur," zei hij, "de ziel, wanneer zij aan het lichaam ontvliedt, rust tot op de dag van de opstanding op een plaats die God kent."

De winkelier van de Gouden Poort, **Johannes Vicard**, zei: "Er zijn twee Kerken: de Christelijke Kerk en de Kerk van Rome; het is genoeg zich aan God te houden, dewijl uit Hem alle zaligheid is. Ik geloof in het sacrament als een gedachtenis; ik breng mijn dochters in deze gevoelens op."

Niet allen hadden zulk een vast en zuiver geloof. De beeldhouwer Byaerts behoorde ook tot die geheime samenkomsten, maar hij had een geloof dat meer vurig dan diep was, en had meer geestdrift dan standvastigheid in zijn geloof. Er hing in de kerken van St. Petrus en St. Jakobus een schilderij, die ten doel had op de gemoederen van de parochianen te werken en hen te bewegen de in het vagevuur gehouden zielen te hulp te komen. Beyaerts nam zich voor de ergernis te doen eindigen die deze schilderijen aan zijn vrienden veroorzaakten. Op zekere avond begaf hij zich steelswijze in de kerk van St. Petrus, dichtbij de toren, onder de klokken, terzijde van een crucifix. Hij was alleen in de kerk; hij nam het schilderij af, verborg het onder zijn gewaad en verwijderde zich gezwind. Hij ontmoette Catharina Sclerex, die toen zij het schilderij ontdekte tot hem zei: "Daar hebt gij wèl aan gedaan."

Hij deed eveneens ten opzichte van het schilderij in de St. Jacobuskerk, en al zijn vrienden waren er verheugd over, dewijl zij zeiden dat die schilderijen "boos bedrog" waren. Maar diezelfde toen zo onversaagde man legde tegenover zijn rechters een jammerlijke zwakheid aan de dag. Het was meer dan zwakheid. Bestond er te Leuven en in de Nederlanden een beweging uit de goede Geest, er was er ook een uit de boze geest; een onrein schaap, klaarblijkelijk uit Israël, was onder de kudde geslopen.

Een lid van een rederijderskamer, schrijver van verscheiden zangen en gedichten, Joris Stocx, schijnt tot de partij van de vrijgeesten te hebben behoord. Terwijl hij in de vergaderingen vroom sprak, weersprak hij zijn leer door zijn leven. Hij zocht de

gelegenheden op om goeden sier te maken, zong liedjes die de lachlust van 't gezelschap gaande maakten, danste en bedronk zich. Op zekere avond dat hij aan een maaltijd te Gempe deel had genomen en naar Leuven terug zou keren, was hij zo dronken, dat men hem op een wagen moest vervoeren.

Zo was het met Johannes van Ousberghen niet gesteld. Deze was een heilig man, zei men, die veel leed voor de ere Gods heeft verduurd. Hij bezit een groot geloof in Christus, grote godzaligheid, bijzondere bescheidenheid en wonderbare standvastigheid. Hij was de ziel van de bijeenkomsten, welke bij Antonia gehouden werden. Maar achtereenvolgens kwamen twee rampen de kleine Christelijke kudde verwoesten. Een besmetting brak te Leuven uit, in 1539 naar 't schijnt; zij teisterde inzonderheid het huis van Antonia, en nam haar echtgenoot en verscheiden van haar kinderen weg. De beroofde weduwe nam met Gudule, die haar overgebleven was, de wijk naar een van de stadstorens. Deze torens zagen op het land uit, en men verplichtte de besmetten zich daar schuil te houden, om te voorkomen dat de besmetting zich in de stad zelve verbreidde. Deze besmettelijke ziekte, die aan Antonia de voorwerpen van haar tederste genegenheid ontrukte, veranderde ook haar levensstand. Zij bleef over als een arme oude vrouw, overstelpt met ellende en lijden, die alles verloren had wat zij bezat, tot zelfs haar middelen van bestaan toe. Doch het Evangelie bleef haar over.

De vervolging van 1540 was slechts gedeeltelijk geweest. De inquisiteurs waren verbitterd, te zien dat zij datgene, hetwelk zij ketterij noemden, geenszins had tegengehouden. De Evangelische boeken en de samenkomsten vermeerderden. De Godgeleerden en de monniken (de bende van de Farizeeën, zoals een leraar uit die tijd hen noemde) vermenigvuldigden hun klachten en kreten. De Raad van Brabant besloot, in het begin van 1543, een algemene aanval op de verdachten te Brussel, Antwerpen, Oudenaarde, maar vooral te Leuven te doen, waar de Hervormden zich steeds groter vrijheden veroorloofden.

De procureur-generaal Pierre du Fief, een man wegens zijn geweldenarijen en ongerechtigheden bekend, kwam in de loop van Maart te Leuven. Hij besloot, teneinde niemand dergenen die hem waren aangeduid ontsnappen mocht, hen in hun eerste slaap op het lijf te vallen. Op zekere avond, in het midden van Maart, toen de nacht reeds begon aan te breken, verzamelde Pierre du Fief zijn manschappen en deelde hun mede dat alle ketters, zonder gedruis en zonder een woord te spreken, in het duister moesten gevat en in de gevangenis geworpen worden. Tussen tien en elf uren in de avond begaven zich de gerechtsdienaars op weg. De arme lieden, merendeels werklieden, vermoeid van hun daagse arbeid, hadden zich op hun bed ter ruste uitgestrekt zonder aan iets te denken. De handlangers sloegen op de deur. Zo bij toeval de huisvader, vermoeid door de arbeid, vast was ingeslapen en niet terstond de deur kwam openen, werd de deur ingelopen, en liepen deze rovers met geweld naar het bed van de huisvader. Daar overvielen zij de man en de vrouw, die, plotseling ontwaakt, verwonderd opzagen, niet wetende waar het om te doen was. Terstond namen de gerechtsdienaars de man en somtijds beiden gevangen, al naar de bevelen luidden, en voerden hen weg. Op deze wijze zag men de beeldhouwer Beyaerts en zijn vrouw Catherina, **Thierry Gheylaert** en zijn vrouw Maria, **Van der Donckt** en zijn vrouw Elizabeth uit hun huizen voeren. De kinderen, die zich bij de ouders in het bed of in de slaapkamer bevonden, ontwaakten vervolgens en allen sidderden. Het gehele huis was namelijk vol gewapende lieden, flambouwen bewogen zich her en derwaarts, soldaten snuffelden in alle hoeken om boeken of mensen te vinden. Eén verdacht boek

was voldoende om ter dood te veroordelen; blanke degens, hellebaarden, harnassen flikkerden bij het bleke licht van de toortsen. De kleinen, die hun vader en hun moeder zagen mishandelen, de een hier, de andere daarheen trekken, met gebonden handen wegvoeren, schreiden luidkeels. Zij riepen: "Vader! waar gaat gij heen? Moeder! wie zal hier komen wonen? Wie zal ons morgen te eten geven?" De gerechtsdienaars, vrezende dat de burens deze kreten zouden horen en te hulp zouden komen, grepen de kinderen aan. "De arme kinderen werden geslagen," meldt de kroniekschrijver. Als zij nog langer schreiden, sloot men hun met geweld de mond.

Evenwel hielp dit de gerechtsdienaars niet en was het rumoer zo sterk dat men het hoorde. Verscheiden Evangelischen, begrijpende dat deze geweldenaars aankwamen, sprongen uit het bed, beklommen in nachtgewaad de muren en reddden zich. Ook enige "goedgezinden" kwamen in allerijl hun vrienden waarschuwen, zodat deze zich reddden, hetgeen niet weinig de woede van de tirannen vermeerderde. Hun hoofdman, vol woede en haat tegen de waarheid, liep de gehele nacht met de zijnen rond, en zijn woede kon niet eerder bedaren voordat hij er drie en twintig in de gevangenis gevoerd had. Onder deze bevonden zich vaders, kinderen, echtgenoten, broeders, zusters en anderen. Hij liet hen op verschillende plaatsen opsluiten en verbood dat men hen zou laten lezen, of schrijven, of niet iemand, hetzij vader, moeder of echtgenote zou laten spreken. Behalve degenen die wij reeds genoemd hebben, had men zich meester gemaakt van Antoinia van Roesmale, de kapellaan Paul de Roovere, de pastoor Van Rillaert, de Sclercx, de Schats, Vicart, Hieronymus Cloet en anderen; en dezen, aldus uit hun woning gerukt, twijfelden niet of alleen hun dood zou de woede hunner vijanden kunnen bedaren.

De verontwaardiging van de brave burgers van Leuven kon zich niet inhouden. "Wat!" zeiden zij tot de wrede Du Tief, "gij zet hen gevangen die door hun deugd een schoon voorbeeld aan de gehele stad gaven! Hebben zij een oproer verwekt? Hebt gij er een enkele met een bloedig zwaard in de hand gezien? Hoe durft gij die onreine en heiligschennende handen, waarmee gij de heiligdommen hebt geplunderd en de arbeid van de arme lieden hebt vernield, aan deze onschuldigen te slaan! Zullen deze huizen waarin gij durft binnentreden om hen te vervolgen, niet op u vallen!"

Het verhoor begon weldra. Latomus, docter aan de universiteit te Leuven, bekend door zijn twistgesprek met Luther, en de deken Ruard Tapper van Enkhuizen, die de paus, zes jaar te voren, tot opperinquisiteur van de Nederlanden benoemd had, en nog anderen begaven zich eiken dag naar de gevangnissen en gingen "aan alle zijden toegerust en geharnast tegen de arme vrouwtjes als ten strijde. De jongsten bewaarden in alle zedigheid het stilzwijgen, maar de meer ervarenen keerden de argumenten van de geestelijken tegen henzelfen, zodat zij verslagen terugkeerden."

Op de 20 Maart 1543 begon het onderzoek. Catharina Sclercx, de vrouw van de apotheker Jacobus Rogiers, werd met gebonden voeten op die dag, de 31 Maart en de 13 Juni voorgebracht. "Wat gelooft gij van de aanroeping van de heiligen?" zei men tot haar.

"Ik ben slecht geoefend in twistgesprekken," antwoordde Catharina, "maar ik wil mij aan niets anders houden dan aan hetgeen de Heilige Schrift leert. Men moet God alleen bidden, wordt er in gezegd, en er is slechts één Middelaar. Ik heb mij dus voorgenomen alleen Hem te aanbidden en aan te roepen."

"Welk een onbeschaamdheid!" zeiden de geestelijken; "durft gij, zo vol zonde, u aan God voorstellen? Zo de keizer in deze stad kwam, zoudt gij dan niet, voordat gij tot hem naderdet, u tot mijnheer Granvelle richten, opdat hij u hem aanbeval?"

"Maar," antwoordde Catherina naïef, "zo de keizer aan het venster stond en mij met

eigen mond riep en zei: "Vrouw, gij moet mij hebben; kom hier, ik wil u bezorgen wat gij verlangt," zoudt gij mij dan raden te wachten totdat ik door de hovelingen ontvangen werd?" Vervolgens sprak deze edele vrouw met heilige stoutmoedigheid: "Ik heb een hemelse Keizer, Jezus Christus de Verlosser der wereld. Hij spreekt op luide toon tot alle mensen: Komt tot Mij! Hij richt niet tot een of twee onder u, onze meesters, het woord, maar tot allen; en een ieder, die de schuldenlast gevoelt, die op zijn ziel drukt, en daarover weent en zich tot Gods barmhartigheid begeeft, heeft geen voorspreker van node noch de heilige Petrus noch de heilige Paulus, om hem de toegang tot zijn vorst te verschaffen."

De verwonderde rechters stonden zonder verder te spreken op en stelden zich tevreden met in het heengaan uit te roepen: "Lutheraan !" Zij vonden het een argument zonder weerspraak.

"Vrouwen zelfs spotten met ons," zeiden de geestelijken, "laat ons zo spoedig mogelijk aan dit onderzoek een einde maken, en beginnen wij met die onzer volmacht."

Zij bevalen toen dat men de priester Petrus Rythove, kanunnik van St. Geertruid, zou voorbrengen. Hem vreesden zij het meest, wetende dat hij hen kende en hun bedriegerijen kon openbaar maken. "Hij is ontsnapt," kwam men hun zeggen. Hun onrust vermeerderde. "Plak spoedig plakATEN aan om hem te grijpen," bevalen zij. Hij wachtte zich echter wel te verschijnen. Zij verklaarden hem voor een halsstarrige ketter. Daarna snelden zij naar zijn huis en roofden als onverzadelijke harpijen alles wat hij bezat. "O, toneelspelers !" zeiden de welgezinden, "wat verstaat gij het goed, uwe grappen voor het eenvoudige volk te spelen, en bovenal om nooit met ledige handen thuis te komen."

Toen wierpen zij zich op de arme Paul de Roovere en besloten hem statig en plechtig ter dood te brengen en hem in het openbaar ten toon te stellen. De werklieden begaven zich aan de arbeid en maakten een verhevenheid in de grote zaal van de Augustijnen, en op de dag van de te pronkstelling vulde een grote menigte de zaal en de naaste straten. De optocht nam een aanvang. Voorop ging een kleine bleke magere grijsaard, met een lange witte baard, bijkans uitgeteerd door ontbering en smart. "Waarlijk", zei men, "'t is de schaduw van een mens, een reeds ontvleest lijkt." Het was de arme Paul omringd door gewapende lieden. Achter hem liepen de dignitarissen van de hogeschool, de hoofden van het klooster en andere geestelijken. Deze leraars, beschuldigers en rechters tegelijk, beklommen de verhevenheid, zetten zich in een kring daarop neder met Paul de Roovere in hun midden. Daar was de kanselier Latomus, een groot vijand van grondige geleerdheid, die de heren van het hof op zekere dag dat hij voor Karel V predikte op het punt hadden gestaan om uit te fluiten. Nevens hem zat de deken en inquisiteur Ruard van Enkhuizen, "een alles behalve welsprekend, maar uiterst wreedaardig man." Vervolgens Del Campo a Zon, insgelijks een inquisiteur, kanunnik van St. Petrus, destijds rector, wie de goedgezinde lieden "den gevleesden duivel" noemden ; en verscheidene anderen. "Gewapende lieden met allerlei soort van weertuig toegerust, omringden de verhevenheid, gereed om deze krachtige pilaren van de Kerk te verdedigen."

De rector, later bisschop van 's-Hertogenbosch, stond op, gebod stilte en zeiden met luider stem : "Naardien wij ons getrouwelijk willen kwijten van onzen plicht, dat is de schapen tegen de woedende aanvallen van de wolven verdedigen, dezen te doden en te worgen, stellen wij u, als een bedorven lid van ons mystiek lichaam, dat afgesneden en weggeworpen moet worden, dezen man voor, in wiens huis wij een groot aantal

Lutherse boeken hebben gevonden, en die wel zeggen durft dat het om zalig te worden voldoende is Gods barmhartigheid aan te nemen, die in het Evangelie wordt aangeboden."

Vervolgens zich tot het volk wendende riep de kanunnikrector en inquisiteur: "Zijt dus gewaarschuwd, gij die hier tegenwoordig zijt, en dat het gevaar 't welk u dreigt en de vreze van uwe zielen in de waagschaal te stellen, u weerhouden de macht van de Roomse pausen te verachten. Deze rampzalige is veroordeeld tot vervallenverklaring van het priesterschap en tot overlevering aan de wereldlijke macht, om de straf te ondergaan die hij verdient."

Op de rector volgde pater Stryroy, prior van de Dominicanen, een heftig man, wiens stem trotsch en onbeschaamd weêrklonk. Maar sommigen lachten om zijn babbelarij; anderen verafschuwden zulk een onwaardige houding. Verscheidenen spraken er zelfs over om de spreker en de rechters van hun zetels te jagen en de priester Paul te bevrijden. Doch er was niemand die de aanvoerder wilde zijn en de kat de bel aanbinden. Een blik van Paul was voldoende geweest, maar de arme priester, evenzeer verzwakt naar 't lichaam als naar de geest, bleef onbeweeglijk en stom en ontmoedigde daardoor zijn aanhangers. De priesters hadden ook de verslagenheid van de grijsaard opgemerkt; zij besloten daarvan partij te trekken, en zich naar een aangrenzende zaal begevende, "stelden zij verwijten, smekingen, vleierijen, beloften en bedreigingen in het werk om hem tot herroeping te bewegen." De arme man weigerde dit te doen." Toen zeiden de verbitterde inquisiteurs, terwijl zij de tiran van Agrigente in herinnering brachten, die zijn vijanden in smeulend vuur liet verbranden en zijn vrienden in een koperen stier: "Wij zullen u zwaarder pijnigingen aandoen dan Phalaris er ooit iemand aandeed." Bij deze woorden sidderde Paul, men bracht hem in de gevangenis terug, en elke dag kwamen er monniken en geestelijken en spraken tot hem over de verschrikkelijke pijnigingen die men hem bereidde.

Gedurende dezen tijd bereidde de procureur-generaal het proces van de leken voor; dit duurde van de 21 Maart tot het einde van April; maar men kreeg geen voldoende bewijs. Toen lieten de rechters de gevangenen in de grote gevangenis overbrengen, waar de pijnbank stond, en men begon die verschrikkelijke en zonderlinge bewerking, waarvan men gezegd heeft dat zij er geheel en al op is ingericht om een onschuldige die een zwak gestel heeft in het verderf te storten en een schuldige die ruw van aard is te doen vrijkomen. Dit hield vijftien dagen aan. De beulen hadden geen mededogen met leeftijd, sekse of zwakheden; de arme vrouwen werden evengoed *in de hel* gebracht en gepijnigd als de mannen. Men hoorde in de straten van Leuven de smartkreten van die wreed gepijnigden. Hun door de pijn afgeperste kreten kon men van verre horen; verwarde geluiden, doordringende woorden, herhaald gegil, geschreeuw, geschrei, woest gedruis, afgebroken snikken en doodskreten verbreidden de verschrikking allerwegen. Er was in de gehele stad niets dan zuchten, tranen en geklag van lieden van allen rang, die in hun zielen grote smart omdroegen. Bijna allen bleven standvastig.

Doch één droevig slachtoffer verschaftte de tirannen, zoals de kroniekschrijver hen noemt, voldoening. Zij hadden de vrome Paul zodanig schrik aangejaagd, dat men deze jammerlijken grijsaard bevende de verhevenheid zag bestijgen om een schriftelijke verklaring voor te lezen die de Godgeleerden hadden opgesteld. Hij verklaarde met een doffe stem "die godsdienst af te zweren, die hij door de inblazing van satan tot hiertoe gevolgd had." Diepe zuchten en afgebroken snikken deden hem elk ogenblik haperen. De welgezinden die hem omgaven waren door medelijden aangedaan bij het gezicht van dit ongelukkige slachtoffer. Op bevel van zijn meesters

nam de arme man zijn boeken en wierp ze in het vuur, terwijl de doctoren en de rechters, met verwaand en zegepralend gelaat het Evangelie van God beschimpten. De arme ongelukkige werd in het kasteel van Vilvoorde opgesloten in een enge gevangenis op water en brood, zonder gelegenheid tot lezen of schrijven, zonder iemand te zien, "als een dood lichaam in een graf, totdat hij aan verkwijning stierf."

Nu was de beurt aan de andere gevangenen. Johannes Vicart en Johannes Schats werden op het stadhuis gebracht, waar de procureur-generaal een wrede blik op hen wierp en tot hen zei: "Vrienden, ik ben met uw onheil bewogen; maar de duivel heeft u verleid, en bijgevolg zijt gij veroordeeld om levend verbrand en tot as verteerd te worden, als schuldig aan Lutherij. Indien ik anders handelde zou ik 's keizers vriend niet zijn."

Geheel Leuven was in grote beweging. Ofschoon de strafoefening gewoonlijk buiten de stad voltrokken werd, hadden de inquisiteurs besloten dat zij op het St. Pieterskerkhof zou geschieden om het volk schrik aan te jagen. De jeugdige Spanjaard, die ons deze feiten mededeelt en destijds te Leuven vertoefde, begaf zich des morgens te vijf uren daarheen. Alreeds omringden vele werklieden in grote bedrijvigheid een gedeelte van 't plein, teneinde niemand door de afsluiting zou kunnen dringen. Voorts richtten zij in het midden twee kruisen van manshoogte op en brachten "een macht van takkenbossen en ander hout" in het rond aan. Later traden de procureur-generaal en de zijnen een huis tegenover de kerk binnen, welks vensters op de beide kruisen uitzagen,. Al de stedelijke compagnies waren "tegen de vroegen morgen" opgeroepen, uit vreze dat het volk de gevangenen bevrijden zou. De gewapende macht, die de magistraatspersonen had begeleid, omsingelden het plein en bewezen door de uitdrukking hunner gelaatstrekken dat zij daar waren "geheel tegen wil en dank."

Eindelijk verschenen de beide beschuldigten. Eerst kwam Johannes Schats, drie en veertig jaar oud, wiens hoofdmisdaad was dat hij een Bijbel in het Duits bij zich had gehad, waarin hij las, alsmede *het Leven onzes Heeren, De troost des zondaars, het Zielshofje, Emmaüs* en andere geschriften, samengebonden "in een lederen band." Voorts werd hij beschuldigd lieden van zijn geloof die krank waren te hebben bezocht en met gaven te hebben bijgestaan.

Naast Schats bevond zich Johannes Vicart, een koopman, die van gelijksoortige misdaden beschuldigd was. Beide mannen, zo pas uit een strenge gevangenschap komende, na een wrede pijniging te hebben doorstaan, waren zwak en als half dood. Intussen hoorden degenen die hen omringden "hen hun zonden voor God betreuren en verklaren dat zij de dood gewillig, in het vertrouwen op Gods genade, ondergingen.

Toen zij hun gebed geëindigd hadden, bond de beul hen aan de beide palen, deed hun een koord met een strik om de hals, omringde hen vervolgens met takkenbossen, stro en kruid. Op een wenk van de procureur-generaal trok hij de strik aan om hen te worpen. Nu reikte deze magistraat "met zulk een grote vervoering alsof hij tot keizer van het Romeinse volk benoemd was," zegt een getuige, "den beul een brandenden fakkel over en boog zich, dit doende, met zulk een woedende drift, dat hij bijkans van de plaats viel waar hij stond. De schare hield de ogen op hem gericht en beschouwde met verbazing," zegt de kroniekschrijver; "zijn afgrijselijk, van woede gloeiend gelaat, zijn grimmige ogen, zijn opgesperde mond, die vlammen braakte nog vreselijker dan die van de fakkel, die hij in de hand had; verscheidenen wensten met verschrikkelijke vervloeking dit bloeddorstig dier naar de duivel." "Weldra werd het vuur zo groot dat de vlammen, om zo te spreken, de wolken raakten, alsof zij ze in vuur wilden zetten. De vuurtongen stegen zo hoog en maakten zulk een gedruis, alsof het zware

stemmen waren uit de hemel, die om wraak schreeuwden."⁵¹¹

De volgende dag was de beurt aan de vrouwen. Twee vrij bejaarde vrouwen, die bovenal de waarheid des Evangelies standvastig hadden gehandhaafd, werden tot de wreedste straf veroordeeld, namelijk om *levend begraven* te worden.

Een van haar was Antonia van Roesmale, vriendin van Johannes à Lasco, Hardenberg, don Francisco van Enzinas, wier voorvaderen de Staat hadden bestuurd; bijna zestig jaar oud, was zij vol goede werken en geloof. Men zei in de stad dat haar bloedverwanten, haar vrienden en zelfs de schout veel geld hadden aangeboden, opdat men haar in vrijheid stelde, doch tevergeefs. Zij naderde de plaats waar zij levend onder de aarde zou bedolven worden. Gudule, haar dochter, die zeer schoon en, in de bloei van haar jaren, met de innigste liefde aan haar moeder verknocht was, wilde niet van haar gescheiden worden. "Ik wil," zei zij, "aanschouwster van de opoffering van mijn moeder zijn." Men verkreeg echter dat zij zich niet aan de rand van de kuil begaf waar zij, die haar ter wereld had gebracht, levend moest begraven worden; zij bewilligde er in op enige afstand te blijven, mits zij haar moeder zien kon. Aldus verscholen op een verwijderde plaats, zag zij de vrome Antonia naar de gerechtsplaats voeren, zij zag de kuil gereed maken en haar moeder voortdurend bedaad blijven. Gudule zat stom en bewegingloos neder; zij vergoot geen tranen meer, geheel haar leven lag in haar blikken. Zij volgde met een vaste blik de sombere straoefening. Doch toen zij haar moeder levend in de kuil zag nederdalen, toen de beulsknechten schoppen aarde op haar wierpen en zij daarmede overdekt werd, slaakte Gudule een gil. Van nu af aan hield zij zich niet meer in. Verschrikkelijke klachten riep zij naar de hemel. "O", zegt een getuige, "met wat klaagtonen, met wat jammerklachten vervulde zij de lucht. Haar tong was eindelijk ontboeid, niet langer was zij bewegingloos. Tot wanhoop vervoerd, door de hevigste smart voortgedreven, begon zij de straten van de stad door te lopen alsof zij haar zinnen verloren had. Tranen stroomden uit haar ogen als een fontein, zij rukte zich de haren uit en krabde zich het gelaat open. "Het arme meisje leeft nog," zegt de getuige, die ons het verhaal van deze dingen heeft nagelaten, "en ik heb goede verwachting dat zij nooit zal losgelaten werden door de eeuwige God, de Vader van onze Verlosser Jezus Christus, die ook de Vader van de wezen is."

Vervolging te Brussel en Vlaanderen

Wij hebben ons bezig gehouden met enige eenvoudige lieden uit Leuven; thans moeten wij spreken over enige geringe lieden uit Brussel.

In deze hoofdstad had zich een ontwaking geopenbaard en men vond er mannen die in waarheid navolgers van Jezus Christus waren, een soort die helaas te zeldzaam is. Een van de inwoners, Gilles Tielmans, ook in Brussel geboren, was niet "van rijken noch van zeer vermaarden huize," maar "had door zijn deugden een betere naam, zelfs bij de vijanden van de zuivere leer verworven." Nooit had Gilles enig schepsel kwaad gedaan, maar zich altijd er op toegelegd iedereen genoegen te doen. Hij was drie en dertig jaar oud en nooit had zich enig mens over hem beklagd. Als hij enige moeite ontmoette, gaf hij toe; hij deed liever afstand van zijn recht dan te strijden, teneinde in dit leven altijd enigheid en liefde te bewaren. Deze Christen vervulde naar de letter en naar de geest het bevel zijns Meesters: "Indien iemand u de rok wil nemen, laat hem ook de mantel." Hij had van God een goed karakter ontvangen, maar "dewijl hij in zijn jeugd begonnen lust was te krijgen in de hemelse wijsheid die uit de heilige letteren geput wordt, is het onbegrijpelijk hoeveel deze goede geaardheid was toegenomen.

⁵¹¹ Verdedigingsstukken uit de Memoires van Enzinas. Verhoren, I, bl. 337 tot 383.

Hij had een zacht en zedig gelaat, beminnelijke manieren, en alles deed in hem een heilige en voor de hemel bereide ziel kennen, die in een reine en eerbare tabernakel huisde. Hij gebruikte het grootste gedeelte van zijn tijd met het bezoeken van zieken, het ondersteunen van de armen, het bevredigen van burgers die onderling enig geschil hadden. Tielmans zei dat het een schandelijke zaak was zijn leven in ledigheid door te brengen. Om die te vermijden, om zijn onderhoud door eigen arbeid te vinden en om iets te hebben om de armen te kunnen geven, had hij het vak van messenmaker gekozen. Hij leefde op zeer geringe voet, bijna niets voor zichzelf bestedende, maar onder de behoeftigen de vrucht van zijn werk verdelende, dat God grotelijks zegende. "Trouwens had hij de genegenheid des volks verworven." "Alle welgezinden begeerden met hem te spreken; allen luisterden naar hem; allen gaven op zijn verlangen van het hun over", doch wanneer men hem enig geschenk gaf, "nam hij het alleen aan om er enig arm mens dat hij kende mede te helpen." Hij had te Brussel zijn bakker, zijn schoenmaker, zijn kleermaker, zijn apotheker; bij de eerste kreeg hij brood voor de armen; bij de tweede schoenen om de blote voeten te schoeien; bij de derde klederen om in de winter degenen te dekken die kon leden; bij de vierde geneesmiddelen om de zieken te genezen; en de geneesheer betaalde hij uit zijn eigen beurs.

Zijn voornaamste zorg was zich de leer des Evangelies eigen te maken; daarom las hij het vlijtig; hij overdacht het diep. Hij gaf met zoveel warmte al de krachten van zijn geest aan het gebed, dat "zijn vrienden hem dikwijls op de knieën vonden, biddende en als buiten zichzelf van vervoering." Hij was zeer werkzaam. "Hij las al de best geschreven werken over de leer van de zaligheid, bovenal, de Heilige Schrift; en als hij het Christelijk geloof voorstelde, deed, hij dit met zoveel welsprekendheid, dat men uitriep: "O, kostbare parel! waarom zijt gij nog in het duister begraven, terwijl gij in de gehele wereld moest bekend zijn, geëerd en geprezen bij elkeen!".

In 1541 heerste er opnieuw een besmettelijke ziekte; daarbij voegde zich de honger. "De republiek verkeerde in grote jammer en vele arme lieden in zeer zware druk." Tielmans verkocht zijn goederen in het openbaar, hij maakte er een vrij goede som voor. Van toen af ging er geen dag voorbij dat hij de openbare inrichtingen niet binnentrad, waar men de pestlijders verpleegde; hij gaf hun wat zij nodig hadden; hij bediende hen met zijn eigene handen; hij ging naar de logementen waar men de vreemdelingen herbergde; hij nam de zieken bij zich in huis, verpleegde en voedde hen. Als zij de gezondheid weergekregen hadden, gaf hij hun wat zij voor hun reis behoeften. Eens bezocht hij een arme vrouw die niets had geen bed om te slapen. Hij keerde terstond naar zijn huis terug, zond haar zijn bed, het enige dat hem overbleef, en sloep zelf op stro. Hij was niet alleen de geneesheer van het lichaam, maar ook van de ziel.

Hij trad aan het ziekbed, van de zieken en leerde hen hoe zij tot de kennis van de Zaligmaker konden komen. Hij zei met grote nadruk: "Verlaat u niet op uw werken. Alleen Gods barmhartigheid kan u behouden en zij wordt alleen aangenomen door het geloof in Christus. De grootheid van de zonde is van die aard geweest, dat de Goddelijke gerechtigheid niet dan door de offerande van Gods Zoon heeft kunnen bevredigd worden. En te gelijkertijd is de liefde van God tot de mens zo onuitsprekelijk geweest, dat Hij Zijn Zoon in deze wereld heeft gezonden, uit de verborgen plaats Zijner woning, om de zonden van de mensen uit te wissen door Zijn bloed en ons erfgenamen te maken van Zijn hemels Koninkrijk."

Tielmans' woorden waren zo krachtig, dat velen dergenen die op het doodbed lagen uitgestrekt, aangetast door de pest, in droefheid en verslagenheid en ter prooi aan al de

verschrikkingen die zij na zich sleept, het leven schenen te herkrijgen en terwijl zij de Farizeese denkbeelden en het vertrouwen op hun eigene verdiensten lieten varen, de leer des Zaligmakers omhelsden en met blijdschap hun hemels vaderland binnengingen."

Zij, die aan de besmetting ontkwamen en door zijn woord tot het licht van de waarheid gekomen waren, verspreidden zich in de naburige steden, zaaiden er hetgeen zij van hem hadden vernomen, zodat door deze middelen "de godsdienst in geheel Braband in haar zuiverheid hersteld werd." Zodanig was het leven van Gilles Tielmans. Verwonderlijk verenigden zich in hem het geloof en de werken. Dit is een van de vruchten van de Hervorming, die het de moeite waard is te kennen.

De vervolging had niet nagelaten verwarring en schrik te verspreiden onder de gelovigen in Leuven. Ongelukkig wisten niet al degenen, die "zeiden het Evangelie gesmaakt en de goede leer aangenomen te hebben," daarin te volharden. Er waren er in Leuven, en vooral onder degenen die tot de hoogste klassen behoorden, verscheidenen, die geen teken van waar Christendom meer gaven en zonder aan de Roomse leer te geloven, zich toch als daarvoor uitgaven en wezenlijke huichelaars werden. Zij braken met dezulken die zij geloofden hen te kunnen schaden. Wanneer zij vrome lieden in hun huis hadden, verdreven zij hen, door hun te verzoeken zich elders te vestigen.

"Ach," zei een dergenen die aldus op straat gezet was, "ik verwonder mij over de lichtzinnigheid van de mensen. Is er groter deugd, uitnemender sieraad, dan de ware godsdienst staande te houden met groten moed en onwrikbaar hart, ja tot aan de laatste ademtocht? Het doet mij grotelijks leed, mensen die er niet het ergst aan toe waren bij de eerste stormwind de moed te zien verliezen en zo onwaardig de belijdenis van de Godzaligheid te zien verlaten."

Dezelfde slag werd te Brussel geslagen. De parochie van la Chapelle had als pastoor een dweepziek priester, Guillaume Guéné, "een boosaardige deugniet," zegt de kroniekschrijver. De titel van dezen pastoor was Guillaume de Hoowere, bisschop *in partibus* van Phenicië, plaatsvervangend geestelijke van de bisschop van Doornik; maar naardien hij zich ter oorzaak van zijn andere bedieningen daarmede niet kon bezig houden, had hij de waarneming daarvan opgedragen aan Guéné met de titel van vice-leraar. Deze Guéné, "die liever wolf moest genoemd worden om zijn boze streken en afschuwelijke handelingen," hield niet op met in het publiek tegen de vromen Tielmans, zo ijverig in goede werken, te razen. Hij noemde hem bij name in zijn preken, hij "zwoer en nam hemel en aarde daarbij tot getuigen, dat indien deze man niet weggenomen en ter dood gebracht werd, in korte tijd het gehele land van zijn overtuiging zou zijn." Guéné vergenoegde zich niet met deze dingen te zeggen in zijn kerk, maar begaf zich naar zijnen procureur-generaal en beschuldigde rechtstreeks "dezen onschuldigen en uitstekenden man." Pierre du Fief liet zich dit niet tweemaal zeggen. Hij ging Tielmans te lijf en zette hem in de gevangenis. Daartoe bepaalde men zich niet.

Meer dan driehonderd verdachten in de steden van Braband en Vlaanderen waren aangeduid; hun namen waren opgetekend en hun personen moesten gevat worden, Verscheidenen begaven zich naar Brussel. Tot hen behoorden **Hendrik van Hasselt, Jacobus Vrilleman, Johannes Droeshout, Gabriël de beeldhouwer, Christiaan Broyaerts** en zijn vrouw, die eerre nicht van Antonia van Roesmale was, benevens anderen nog, "een groot aantal van de meest welgezinden uit de gehele stad." Maar het toneel van Leuven had onrust teweeg gebracht; velen hadden de vlucht genomen en hielden zich in verborgen plaatsen verscholen. Enigen echter werden gevat.

Nog één man ontbrak, en dat was, na Tielmans, de meest ijverige Evangelieverkondiger **Justus van Ousberghen**. Niemand legde meer ijver en zelfs moed aan de dag in het verkondigen van 't Evangelie; er was evenwel één ding waarvoor hij vrees had, dat was het vuur. De ketters waren ten vure gedoemd; het denkbeeld van verbrand, wellicht geroosterd te worden, veroorzaakte hem onrust, ongehoorde angsten, en men moest trouwens wel ongerust zijn. Evenwel liet hij geen gelegenheid ongebruikt voorbij gaan om het Evangelie te verkondigen. Hij bevond zich op het ogenblik van de Maartstorm niet te Leuven; hij hield zich destijds in een abdij op, twee uren van de stad gelegen, waar hij werkte. De arme man had harde beproevingen te doorstaan. zijn echtgenote was een twistzieke vrouw. Enige tijd vóór de tonelen van Maart 1543 was Justus drie of vier maanden uit Leuven afwezig geweest, ongetwijfeld om al werkende, ten einde in zijn onderhoud te voorzien, te evangeliseren.

Toen hij tehuis terugkeerde ontving hem zijn vrouw, in plaats van hem welkom te heeten, op onaangename wijze. "Men is hier gekomen om je gevangen te nemen. Zij weigerde hem de toegang tot de echtelijke woning. Ondanks zijn ijver was Justus zwak van karakter en zijn vrouw overheerste hem. Hij kwam niet binnen. Op straat gezet en uitgeput van vermoeiing, vroeg hij zich af waarheen zich te wenden. De hemel was zwart bewolkt en de regen viel bij stromen neer. Hij begaf zich naar de gilde-overste Gosseau en verzocht dezen hem voor slechts een enkele nacht te herbergen. "Ik verbind mij om morgen ochtend te vertrekken", zei hij. De familie Gosseau stond het verzoek bereidwillig toe. "Gij zijt doornat van regen", zeiden zij tot hem; "warm u eerst bij de haard. De arme man droogde zich bij het vuur en at voorts een weinig. "God zij geloofd", zei hij, "in al mijn wederwaardigheden, en dat Hij mij de kracht heeft geschonken om ze te boven te komen."

Justus bevond zich, na de verschrikkelijke Maartnacht, gelijk wij gezegd hebben, in een abdij, op twee uren afstand van Leuven, "om de klederen van de monniken te garneren." Bontwerker van beroep, voerde hij ze met bont. Hij had zijn zitplaats bij de ingang van het klooster genomen en verrichtte zijn werk zonder te vermoeden dat enig gevaar hem dreigde. Eensklaps verschijnt de drossaart van Brabant met een groot aantal boogschutters. De drossaart was officier van justitie, belast met het straffen van de overtredingen van de landlopers. Daar de Godvrezende Van Ousberghen van de een plaats naar de andere ging om te werken, veinsde de justitie hem niet als een ketter te beschouwen, dit ware een te grote eer voor hem geweest, maar als een landloper.

"Nu schoten al de gewapende mannen," verhaalde hij, "op mij toe als een troep uitgehongerde wolven op een schaap en ontroofden mij dadelijk mijn bont en andere gereedschappen." De wolven vergenoegden zich echter niet met de vellen, zij vatten de man en onderzochten hem zorgvuldig. Van Ousberghen liet hen begaan; men vond een Nieuw Testament en enige boeken van Luther bij hem, "die hij altijd op zijn borst droeg." De schutters waren hoogst verblijd over deze vondsten. "Hier is," zeiden zij, op de boeken wijzende, "hier is iets om hem te doen sterven." Zij haastten zich hem de handen te binden en hem naar Brussel over te brengen, waar hij in het huis van de drossaart werd opgesloten. De monniken die toegeschoten waren stonden verbaasd over het geweldig toneel dat aan hun poort plaats had: zij hadden niet vermoed dat een man die hun klederen opschikte zulke ketterse boeken in zijn zak had.

De volgende dag verschenen twee raadsheren van de Brabantse kanselarij om hem een verhoor te doen ondergaan. "Wij zullen u op de pijnbank brengen," zeiden zij, "als gij ons niet de waarheid zegt."

"Ik zal haar spreken tot aan mijn dood toe", antwoordde hij, "zonder dat men mij door pijniging daartoe dwingt."

Men vroeg hem wat hij van de paus, het vagevuur, de mis en de aflaten dacht.

"Ik geloof," zei hij, "dat de zaligheid door God geschonken wordt uit louter vrije goedheid", en bevestigde zijn geloof door de woorden van de Heilige Schrift.

"Waarom," hernamen de afgezondenen, "hebt gij deze boeken bij u, terwijl het lezen u niet past."

"Het past mij wèl te lezen wat nodig is tot mijn zaligheid," antwoordde hij. "De in het Nieuwe Testament aangekondigde verlossing raakt mij niet minder dan de grote leraren en zelfs de grote vorsten dezer wereld."

"Maar deze boeken zijn ketters."

"Ik houd ze voor Christelijk en heilzaam."

De Hervorming was en zal altijd het machtigste middel zijn om het onderwijs te verbreiden. Rome zei tot het volk : "Het voegt u niet, te lezen." En het door de Hervorming onderwezen volk antwoordde: "Het voegt ons wèl te lezen wat mij behoudt."

Het verhoor ging voort "Openbaar ons uw medeplichtigen, die ketters zijn als gij", zeiden de raadsheren.

"Ik ken geen andere ketters", antwoordde Justus, "dan de vervolgers van de hemelse leer."

Dit woord "vervolgers" ontvlamde opeens de zaakgelastigden. "Gij lastert" riepen zij uit. "Indien gij ons niet verklaart dat gij liegt, zullen wij u pijnigingen doen ondergaan, die nog niemand geleden heeft; wij zullen u met een gloeiend ijzer lid voor lid afscheuren."

"De drossaard heeft wel met eigen ogen de monniken van de kloosters gezien, waar ik gevat ben, en waar ik verkeer," antwoordde hij; "indien gij hen wilt laten vatten, doet het naar uw welgevallen."

Nu werd Justus naar de gevangenis van de Vrunte overgebracht, in een hoge, getraliede en met ijzeren bomen gesloten kamer, waar hij negen weken bleef zonder iemand te zien. Hij leed er verschrikkelijke aanvallen in de ziel. Van al wat menselijk was verlaten, zich niet meer zo krachtig gevoelende, de lagen des vijands, de gedachtenis zijner zonden, het beeld van een wrede vuurdood, dit maakte hem verward en bevende. "Bid met mij," zei hij tot een andere gevangene, "vraag dat Gods barmhartigheid mij in dit laatste deel mijns levens beware en dat ik gelukkig het einde bereike van deze Christelijke oorlog." Inderdaad ontving hij nieuwe krachten.

Daags na het vertrek van Karel V, die zich enige tijd in Brussel had opgehouden, den. 3 Januari 1544, werd Justus voor het hof van justitie gevoerd. De zaakgelastigden lazen hem de voor hen afgelegde belijdenis voor. "Erkent gij haar?" vroegen zij hem. Hij antwoordde van ja. "Maar," vervolgde hij, "gij hebt de getuigenissen van de Heilige Schrift weggelaten, waardoor ik ze bevestigd heb."

"Dewijl gij deze belijdenis erkent", zeiden de raadsheren, "eisen wij van u haar te herroepen; zo niet, dan zult gij met ongewone smarten gepijnigd en levend verbrand worden."

"Gij kunt geweld gebruiken", antwoordde hij, "maar mij niet tot deze ongerechtigheid dwingen."

"U wordt tot morgen uitstel verleend om er over te denken."

Toen hij gebonden en gekneveld in zijn gevangenis terugkeerde, naderde hem Gilles Tielmans en vroeg hem deelnemend: "Hoe staat het?"

"De Heer roept mij", antwoordde hij. Gillis begon opnieuw te spreken, doch de

gewapende mannen stieten hem ruw terug, zeggende: "Maak u weg, gij hebt evengoed de dood verdiend als hij ! Uw beurt zal komen."

"Denk ook aan de uwe", zei Gilles.

Des anderen daags werd Justus opnieuw voor de rechters geleid. "Zijt gij van mening veranderd?" vroegen zij : "als gij niet alles herroept, zult gij sterven."

"Ik zal er mij wel voor wachten", antwoordde hij "op aarde, voor de mensen, Gods eeuwige waarheid te verloochenen, dewijl ik verlang dat zij mij getuigenis geve voor de Vader, in de hemel."

Hierop veroordeelden zij hem om levend verbrand te worden. "Uw lichaam," zeiden zij, "zal verbrand en geheel tot as verteerd worden." In deze woorden was genoeg om de arme man, die het vuur zo vreesde, met schrik te vervullen, doch op de knieën vallende, dankte hij God en vervolgens zijn rechters dat zij voor hem een einde aan de ellenden des levens maakten. Echter wendde hij zich, schrikkende bij de gedachte aan de vlammen, tot zijn rechters en zei tot hen: "Staat toe dat ik onthoofd worde."

"Het vonnis is gevelde," zeiden zij "en kan alleen door de koningin herroepen worden."

Gilles Tielmans verliet Van Ousberghen niet, hij troostte hem "met een Goddelijke stem, en zijn woorden vloeiden met zoveel kracht, tederheid en Godzaligheid uit zijn mond, dat elk woord tot de grond des harten doordrong en er zachte tranen uit lokte. Ongelukkig kwamen er elk ogenblik een groot aantal monniken en priesters en verstoorden onophoudelijk zijn liefelijk onderhoud. "Geeft u zoveel moeite niet", zei Justus tot de monniken; alleen wanneer gij iets voor mij kunt doen, vraagt dan de rechters dat ik onthoofd worde." De vrees voor het vuur verliet hem niet.

"Wij zullen zien," zeiden zij, gevat, "of dat kan geschieden." Nu drongen zij er bij hem op aan, van hen het sacrament van 's Heeren lichaam en bloed te ontvangen.

"Ik heb het lang geleden voor de eerste maal in de geest ontvangen", zei hij, "het is in levende letteren in de tafelen mijns harten gegraveerd. De tekenen er van minacht ik echter niet, en indien gij het mij wilt toedienen onder de beide gestalten van brood en wijn, volgens de instelling des Heeren, zal ik ze aannemen." De monniken stemden er in toe. Het was een grote tegemoetkoming van hun kant. Ofschoon de verhaler, in de gevangenis was, kan hij niet verzekeren dat het Avondmaal hem aldus werd toegediend.

Daags vóór de terechtstelling kwam bijna het gehele huis bij hem. Hij was zeer zwak en had grote dorst; hij wendde zich niettemin tot zijn vrienden en zei tot hen: "Mijn dood nadert, en dewijl al onze zonden aan het kruis van onze Zaligmaker genageld zijn, ben ik bereid zijn hemelse leer met mijn bloed te bezegelen." Allen weenden; op de grond neergeknield, bevalen zij Justus bij monde van Gilles den Heere aan. Toen het gebed geëindigd was, stond Van Ousberghen op en zei: "Ik ontwaar een groot licht in mij, dat mij met een onuitsprekelijke blijdschap vervult. Ik wens thans niet anders dan te sterven om met Christus te zijn."

Twee raadsheren hadden zich naar de Landvoogdes van de Nederlanden begeven en haar verzocht de brandstapel in onthoofding te veranderen. Koningin Maria antwoordde terstond : "Ik vergun het, het is *een zeer kleine gunst* waar de dood niet wordt kwijtescholden." Bestond er enig verband tussen deze gunst en de toestemming van Justus om het Avondmaal, maar onder de beide gestalten, uit de hand van de priesters te ontvangen ? Het kan zijn dat een ingeschapen afschrik, om dus te spreken, gelijk die, dien Justus tegen de vuurdood had, zelfs sterke zielen schudt.

De 7^e Januari, in de vroegen morgen, kwamen de schutters aan. Justus van

Ousberghen werd naar het marktplein geleid, en terstond werd hem daar het hoofd afgehouden. Gedurende die tijd was de gehele gevangenis in tranen."

De dood van Justus was niet genoeg, er ontbrak voor de pastoor van la Chapelle, Guillaume Guéné, en zijn benden nog de dood van Gilles aan.

De 22e Januari kwamen gerechtsdienaars, die hem in een gevangenis moesten brengen waar de pijnbank stond, hem halen; het was vóór het aanbreken van de dag, te vijf uren in de morgen, want zij vreesden het volk. Vernemende dat zij naar hem vroegen, treedt Gilles toe, en ziende dat zij klappertandden (het was zeer koud), liet hij hen in de keuken, en legde vuur voor hen aan. Terwijl zij zich warmden, ging hij naar zijn vriend de Spanjaard, die nog te bed lag. "De gerechtsdienaars zijn daar," zei hij, "om mij de dood of een grotere wreedheid te doen ondergaan."

Tielmans werd op de pijnbank gebracht, vervolgens, de 25^e Januari, veroordeeld om verbrand te worden. De 27ste werd zeshonderd man onder de wapenen gebracht, die hem naar de markt geleiden. Daar stond een grote brandstapel. "Zoveel hout is niet nodig", zei hij, "om dit arme lichaam te verbranden; gij hadt beter gedaan door medelijden met de arme lieden te hebben, die in deze stad van koude omkomen, en onder hen uit te delen wat hier teveel is." Men wilde hem eerst worgen om de strafoefening te verzachten.

"Neen," zei hij tot degenen die hem deze verzachting wilden aanbrengen, "doet die moeite niet, ik ben niet bang voor het vuur; ik zal het gaarne verdragen ter verheerlijking des Heeren." Hij was bereid het lijden te verachten, waartegen Justus zozeer had opgezien. Hij bad en begaf zich in een huisje van stro en hout, dat men in de brandstapel had aangebracht. En zijn schoenen uittrekkende, sprak hij : "Het is niet nodig dat zij in het vuur verloren gaan, geeft ze aan een arm mens." Hij wierp zich op de knieën, en toen de beulen de brandstapel hadden aangestoken, werd de liefdadige man verteerd en zijn as in de rivier geworpen.

Het volk sprak openlijk zijn misnoegen tegen de monniken uit en begon hen van toen af te haten. Als zij aan de huizen van de burgers aalmoezen kwamen vragen, antwoordden dezen: "Gilles is verbrand, omdat hij al zijn goederen aan de armen uitdeelde, wij, wij zullen u niets geven, uit vrees van insgelijks ter dood gebracht te worden."